

HENRYK SIENKIEWICZ
TÜZZEL-VASSAL

Fordította: Mészáros István

ELSŐ KÖNYV

I. FEJEZET

Ezerhatszáznegyvenhét. Különös esztendő. Égen és földön különféle jelek rendkívüli csapásokat és eseményeket jósoltak.

Az akkori krónikások szerint tavasszal a Vad Mezőkről hallatlan tömegekben özönlött fel a sáska, elpusztítva vetést és rétet, ami a tatár betörések előhírnöke volt. Nyáron teljes napfogyatkozás volt, majd üstököscsillag jelent meg az égen. Varsóban a város fölött úszó fellegekben sírdombot és tüzes keresztet láttak. Az emberek böjtöltek, és alamizsnát osztogattak, mert sokan azt állították, hogy döghalál jön az országra, s kiveszejtí az emberi nemet. Végül olyan enyhe tél következett, amilyenre a legvénebb emberek sem emlékeztek. A déli vajdaságokban a vizek be sem fagytak, ellenben az olvadozó hótól naponta felduzzasztva, kiléptek medrükből, s elöntötték a környéket. Sűrű esőzések jártak. A felázott sztyepp egyetlen hatalmas morotvává változott, délben pedig oly erősen tűzött a nap, hogy a Vad Mezőkön, a braclawi vajdaságban - csodák csodájára! - december közepén zöld fű borította a sztyeppet és a legelőket. A méhesekben a rajok nyüzsögni, dongani kezdtek, a tanyákon bőgött a jószág. Mivel pedig a természet rendje szemlátomást így felborult, a Ruténföldön mindenki rendkívüli eseményeket várt, s nyugtalan lelkét és szemét főleg a Vad Mezők felé fordította, mert onnan könnyebben jöhetett a baj, mint bármely más vidék felől.

Pedig a Vad Mezőkön semmi különös nem történt, nem is voltak ott másminő harcok és csatározások, mint amelyek rendszerint folytak, s amelyekről csak a keselyű, vércse, holló és a mező vadja tudott.

Mert hát ilyenek voltak azok a Vad Mezők. Délnek, a Dnyeper felől valamivel Czehrynen, a Dnyeszter felől pedig Humanyon túl már megszakadtak az emberi települések utolsó nyomai is, még távolabb már csak tavak terjengtek, a tenger felé pedig nem volt más, mint sztyepp és sztyepp, melyet keret gyanánt fogott közre a két folyó. A Dnyeper ívében a Nyizsen, a *porogon*¹ túl még pezsgett a kozák élet, ellenben a Mezők mélyén már senki sem tanyázott, legfeljebb itt-ott a part mentén mint sziget a tengerben zöldellt egy-egy gyeptű. A föld *de nomine*² a Köztársaságé volt, de teljesen pusztá. A Köztársaság megengedte a tatároknak, hogy ott legeltessék jószágait, mivel azonban a kozákok ennek gyakran ellene szegültek, a legelők gyakorta csataterekké váltak.

Hány csatát vívtak ott, hány ember esett el, soha senki meg nem számolta, fel nem jegyezte. Csak a keselyűk, vércsék és hollók látták, aki azonban távolról hallotta a szárnycsattogást, káromást, vagy egy hely fölött keringő madárrajt látott, az tudta, hogy ott temetetlen emberi hullák vagy csontok hevernek... Úgy vadásztak emberekre a magas fűben, akár farkasra vagy antilopra. S vadászott mindenki, aki akart. A törvény üldözte ember a vad pusztába menekült, a jószágot fegyveres pásztor őrizte, a lovagok kalandot, a latrok zsákmányt kerestek ott. A kozák tatárra, a tatár kozákra vadászott. Olykor egész fegyveres csapatok őrizték a gulyákat a támadókkal szemben. Pusztá volt ez a sztyepp, s mégis tele veszedelemmel, csendes, de egyszersmind fenyegető, nyugodt, de tele törvetéssel. Vad volt nemcsak a Vad Mezők, hanem a vad lelkek miatt is.

¹ Kűszöb. (ukrán) Itt a Dnyeper déli folyását csaknem teljesen elzáró sziklatorlaszokról van szó. Innen a torlaszokon túl elterülő vidék Zaporozsje neve.

² Névleg. (latin)

Időnként nagy háború színhelye is volt. Ilyenkor, mint a tenger hullámai zúdultak keresztül rajta a csambulok, a kozák ezredek, a lengyel, avagy oláh zászlóaljok; éjjelente lónyerítés félelgetett a farkasok üvöltésére, az üstdobok és réztrombiták hangja elhatott az Ovid-tóig és a tengerig, a kucsmani földeken, a Fekete Csapáson pedig mintha valóságos népvándorlás hömpölygött volna.

A Köztársaság határait Kamieniectől a Dnyeperig kozák őrtáborok és gyepek őrizték, s hogy a csapáson mikor indul meg az áradat, azt ama madárzajok jelezték, melyek a tatár csambuloktól felriasztva, észak felé vonultak. Ám a tatár alig bukkant elő a Fekete Erdőből, alig lépte át Oláhország felől a Dnyesztort - jóformán a madársereggel egyszerre jutott el a sztyeppen át a déli vajdaságokba.

Azon a tájon azonban ilyen zajos madárcsapatok nem vonultak a Köztársaság felé. A sztyepp csendesebb volt, mint valaha.

Történetünk indulásakor a nap éppen lemenőben van, s vörös sugarai pusztai vidéket világítanak meg. A Vad Mezők északi szélén, az Omelniczek mentén, egészen a torkolatáig, a legélesebb szem sem fedezhetett volna fel egyetlen élő lelket, de még egy mozdulatot sem a sötét, száraz és fonnyadt gaz között. A nap korongjának már csak fele látszott ki a láthatár fölött. Az ég már sötét volt, s lassanként a sztyepp is mindinkább homályba borult. A bal parton egy inkább sírhalomhoz, mint dombhoz hasonló csekély magaslaton a Teodoryk Buczacki építtette hajdani erősségnek már csak maradványai fehérlettek, mert magát az erősséget elpusztították a későbbi betörések. A rom hosszú árnyékot vetett maga elé. A közelben csillogott az Omelniczek messze kiáradt vize, mely itt kanyarodik a Dnyeper felé. Ám a fények égen és földön egyaránt elenyésztek. Az ég alól csak a tenger felé húzó darvak krúgatója hallatszott, egyébként semmi sem zavarta a csendet.

A pusztára leszállt az éj, s vele együtt ütött a lelkek órája. Az őrtáborokban vigyázó lovagok ilyenkor arról beszélgettek, hogy a Vad Mezőkön éjszakánként feltámadnak amaz elesett vitézek lelkei, akik hirtelen halállal, bűneikben haltak meg ott, s ilyenkor végzik szertartásaikat, amiben őket semmiféle kereszt, sem templom nem háborgatja. Így aztán, mikor az éjfél jelző zsinetek égni kezdtek az őrtáborokban, elmondták a holtakért való imádságot. Azt is beszéltek, hogy ama lovasok szellemei a pusztákon végigsuhanva elállják a vándorok útját, s sírva rimázkodnak, hogy vessenek rájuk keresztet. De akadnak közöttük lidércek is, melyek üvöltözve rohannak az emberek után. A gyakorlott fül messziről megkülönbözteti a lidérc-üvöltést a farkasétól. Olykor egész kísértethadseregeket is láttak, melyek oly közel férköztek az őrtáborokhoz, hogy a strázsa *allárumot* fúvatott. Az ilyesmi rendszerint nagy háború előjele volt. Egyes kísértetek felbukkanása sem jelentett semmi jót, de azért nem lehetett mindig rossz jelnek venni, hiszen gyakran élő ember is elsuhanhatott a vándor szeme előtt, és úgy eltűnhetett, hogy könnyen kísértetnek vehették.

Semmi különös sem volt tehát abban, hogy amint az Omelniczek táján leszállt az éj, a kihalt őrtábor mellett is megjelent egy kísértet, vagy talán - ember. A hold éppen akkor bukkant ki a Dnyeper mögül, s fehér fényt vetett a pusztára, a bogáncskóró gömbjeire meg a sztyepp mélyébe. Ekkor a sztyeppen, valamivel lejjebb, más éjszakai lények is feltűntek. Az égen úszó felhők minduntalan eltakarták a holdat, úgyhogy azok az alakok hol előbukkantak az árnyékból, hol ismét homályba borultak, időnként pedig teljesen eltűntek, mintha beleolvadtak volna a sötétségbe. Ama dombocskára felé igyekeztek, ahol az első lovas állt, de csendesen, óvatosan, minduntalan meg-megállva lopakodtak előre.

Mozdulataikban volt valami félelmetes, éppen úgy, mint ebben a látszólag olyan csendes pusztaságban is. Néha szél lendült a Dnyeper felől, panaszos nessel zörgetve meg a hajlongó s mintegy félelmében remegő száraz bogáncsot. Végül az alakok eltűntek a rom árnyékában. Az éjszaka bágyadt fényében már csak a dombocska álló lovas látszott.

A nesz végül is felkeltette figyelmét. A dombocska széléhez lépve figyelmesen kémlelte a sztyeppet. E pillanatban a szél elállt, a nesz megszűnt, s tökéletes csend lett.

Egyszerre riasztó füttyszó sivített fel. Zűrzavaros „Allah, Allah! Jézus Krisztus! Segítség! Üsd!” kiáltások röpködtek. Puskaropogás hallatszott, s vörös fények szaggatták szét a sötétséget. Lódobogás keveredett a vas csattogásába. Újabb lovasok jelentek meg a sztyeppen, mintha a földből bújtak volna elő. Egyszerre mintha vihar tört volna ki e csendes, baljós pusztaságon. Azután emberi jajkiáltások vegyültek a borzalmas ordítózásba, végül minden elcsendesült. A harc véget ért.

Nyilván a Vad Mezők szokásos jeleneteinek egyike játszódott le itt.

A lovasok a magaslaton gyülekeztek, egyesek leszálltak lovukról, s szorgosan vizsgálgattak valamit.

Ekkor a sötétben parancsoló, érces hang csendült:

- Hej, ott! Kicsiholni, és világot gyújtani!

Kisvártatva már röpködtek a szikrák, s fellángolt a száraz nád és rőzse, amelyet a Vad Mezők utasai mindenkor magukkal hordanak.

Csakhamar földre szúrták a lámpás rúdját, s a felülről előmlő fény jól megvilágított tízegynéhány embert, amint egy alak fölé hajoltak, ki mozdulatlanul hevert a földön.

A katonák vörös udvari öltönyt s fejükön farkasprém csuklyát viseltek. Egyikük, egy délceg paripán ülő lovas, mintha a többiek vezére lett volna. Ő is leszállt a lováról, s a földön heverő alakhoz lépve kérdezte:

- No, mi az, strázsamester? Él-e?

- Él, vitéz vicekapitány uram, de hörög; a pányva igen megfojtogatta.

- Aztán miféle?

- Nem tatár, valamiféle jeles személyiség lehet.

- Akkor hát hála Istennek.

A vicekapitány most már figyelmesebben megnézte a földön fekvő férfit.

- Ez netán valami hetman - jegyezte meg.

- A lova is derék tatár állat, a kánnál se igen akad párja - felelte a strázsamester. - Amott fogják, lá.

A vicekapitány odatekintett, s arca felderült. Oldalt két legény valóban délceg paripát tartott. A ló, fülét lesunyva, táguló orrlikakkal nyújtotta ki nyakát, s rémült szemmel bámult urára.

- De a ló a mienk lesz, igaz-e, vicekapitány uram? - vetette közbe a strázsamester, kérdő hangon.

- Ejnye, ebadta, keresztény embert fosztanál meg lovától itt a pusztában?

- De hiszen zsákmány...

A megsérült férfi hangosabban felhőrdült, s ez megszakította a beszélgetést.

- Pálinkát a szájába - vezényelte a vicekapitány -, s kapcsoljátok ki az övét.

- Itt maradunk éjszakára?

- Itt. Lenyergelni, tüzet rakni!

A katonák ugrottak a parancsot teljesíteni. Némelyek a földön fekvő férfit kezdték élesztgetni és dörzsölni, mások tüzelőért mentek, megint mások a teve- és medvebőröket teregették szét éjszakára.

A vicekapitány a megfojtogatott emberrel mit sem törődve, kikapcsolta övét, s jól kinyújtózott a bundán a tűz mellett. Sötét hajú, keskeny arcú, igen csinos és nagyon fiatal, karcsú férfi volt, hatalmas sással. Szeméből bátorság és szilaj, kötekedő kedv sugárzott, de tekintete becsületes volt. Elég dús bajusza s nyilván régóta nem borotvált szakála korát meghaladó tekintélyt kölcsönzött neki.

Eközben két legény hozzálátott a vacsora elkészítéséhez. Előkészített ürücombokat raktak a tűz fölé, a lovakról leszedtek néhány, napközben lelőtt tüzököt, egy-két fajtát meg egy tatárantilopot, amelyet az egyik legény nyomban megnyűzött. A máglya lángja óriási körben vörös fényt vetett a sztyeppre. A megfojtogatott ember lassanként kezdett magához térni.

Egy darabig kémlelve jártatta végig vérbe borult szemét az idegen emberek arcán, azután megpróbált felállni. A vitéz, ki az imént a vicekapitánnyal beszélt, megragadta hóna alatt, s felállította, a másik kezébe nyomott egy botot, melyre az idegen teljes súlyával rátámaszkodott. Arca még vörös volt, erei duzzadtak. Végül fojtott hangon kinyögte az első szót:

- Vízet!

Odanyújtották a pálinkát, ő meg csak itta és itta, nyilván jót is tett neki, mert mikor a kulacsot végre elvette ajkától, már tisztább hangon kérdezte:

- Kinek a kezében vagyok?

A vicekapitány felkelt s hozzálépett.

- Azokéban, akik megmentették kegyelmedet.

- Akkor hát nem kegyelmetek fogtak pányvára?

- Hallja kend! A mi fegyverünk a kard, nem a pánya! Derék vitézeket sért kegyelmed ily gyanúsítással. Valamiféle apró latrok fogták meg kegyelmedet tatárok képében, ha kíváncsi vagy rájuk, megnézheted, mert amott hevernek, akár a levágott birkák.

Azzal a dombocskára tövében heverő néhány sötét alakra mutatott.

Az idegen csak ennyit mondott:

- Akkor hát hagyjatok megpihennem.

Odatettek neki egy pokrócot, az idegen ráült, és hallgatásba merült.

Javakorabeli, széles vállú, robusztus testalkatú, közepmagas férfiú volt, arcvonásai valóban szembeszökőek. Feje rendkívül nagy, fonnyadt arcbőre erősen napbarnított, fekete szeme kissé ferde vágású, mint a tatároké, keskeny ajka fölött vékony bajusz lógott lefelé, mely csak a végén vált szét két széles pamattá. Hatalmas arca bátorságot és büszkeséget fejezett ki.

Kicsit elüldögélt, aztán felállt, s várakozás ellenére, köszönés helyett elindult, hogy a holtakat megszemlélje.

- Paraszt! - dörögte a vicekapitány.

Az ismeretlen jól szemügyre vett minden arcot, közben fejével bólogatott, mint aki mindent megértett, aztán visszatért a vicekapitányhoz, s oldalát tapogatva nyilván övét kereste, mert mögéje akarta dugni kezét.

Az ifjú vicekapitánynak sehogyan sem tetszett ez a fennhéjázó modor egy olyan férfiútól, akit csak az imént vágtak le a pányváról, kissé harapósan jegyezte hát meg:

- Azt vélné az ember, ismerőst keresel ama latrok között, avagy netán lelkük üdvösségeért imádkozol.

Az ismeretlen komolyan felelte:

- Igazad is van, meg tévedsz is. Igazad van, mert ismerőst kerestem, de tévedsz, mert nem latrok ezek, hanem egy bizonyos nemes úrnak s nekem szomszédomnak szolgánépe.

- Akkor nyilván nem egy kútból meregettek ama szomszéddal.

Furcsa mosoly suhant végig az ismeretlen férfi arcán.

- Ebben is téved kegyelmed - morogta összeszorított fogain át.

Majd hangosabban hozzátette:

- De bocsásson meg kegyelmed, hogy előbb, noha úgy illett volna, nem mondtam méltó köszönetet az *auxiliumért*³ és sikeres segítségért, mellyel ily hirtelen haláltól mentettél meg. Bátorságod az én vigyázatlanságomat ütötte helyre, mert elszakadtam embereimtől, viszont hálám nem lesz kisebb jószágodnál.

Azzal kezét a vicekapitány felé nyújtotta.

Ám a kevély ifjú meg sem moccant helyéről, s egy cseppet sem sietett a magáét nyújtani, ellenben így szólt:

- Elsőbben azt akarnám tudni, nemes emberrel van-e dolgom, mert ámbátor ebben nem kételkedem, névtelen embertől nem méltó dolog köszönetet elfogadnom.

- Látom ám, valódi gavallérfantázia lakozik kegyelmedben... de igazad van. Mindjárt nevemmel kellett volna kezdenem a köszönetet. Nevem Zenobi Abdank, a címerem Abdank a kereszttel, s mint a kijevei vajdaságból való nemes, itt telepedtem meg, s Dominik Zaslawski herceg kozák zászlóaljának ezredskapitánya vagyok.

- Én pedig Jan Skrzetuski, Jeremi Wisniowiecki herceg úr őnagysága vérteszászlóaljának vicekapitánya.

- Nagy, híres hadvezér pálcája alatt szolgál kegyelmed. Most hát fogadd köszönetemet és kezemet.

A vicekapitány most már nem habozott. A vértesszázados tisztjei felülről tekingettek ugyan az egyéb fegyvernemeknél szolgáló bajtársaikra, Skrzetuski azonban a sztyeppen, a Vad Mezőkön volt, ahol az ilyen dolgok kevésbé estek latba. Egyébként is ezredskapitánnyal állt szemben, amiről nyomban meg is győződhetett, mert amikor emberei előhozták Abdank uram övét és kardját, amelyet az imént leoldottak volt, hogy könnyebben életre keltsék, az övvel együtt átnyújtották csontnyelű, szarufejű buzogányát is, amilyent általában a kozák ezredes-

³ Menedék. (latin)

kapitányok használtak. Ezenfelül Zenobi Abdank uram gazdag öltözéke és ékes beszéde jó bizonyossága volt éles elméjének és a világban való jártasságának.

Skrzetuski uram meg is hívta társaságába. A sült hús ínycsiklandó illata éppen terjengeni kezdett a máglya felől, kellemesen simogatva az ember szájpadrólását. A legény kivette a tűzből, s egy cintálon átnyújtotta. Hozzáláttak az ételhez, s mikor előhoztak egy jókora kecskebőr tömlőt is tele jóféle moldvai borral, csakhamar megindult az élénk beszélgetés.

- Szerencsés hazatérésünkre! - köszöntötte vendégére Skrzetuski.

- Kegyelmed tehát hazatérőben van? Honnan, ha meg nem sértem?

- Messziről, a Krímből.

- S mit mívelt ott kegyelmed? Váltságdíjat vittél valakiért?

- Nem én, ezredskapitány uram! Magánál a kánnál jártam.

Abdank élénken felfigyelt.

- Akkor hát kegyelmed igen jeles komitívába jutott! S mi dologban jártál a kánnál?

- Ónagysága Jeremi herceg úr levelével.

- Akkor hát követségben jártál! Miről írhatott a herceg úr a kánnak?

A vicekapitány éles pillantást vetett társára.

- Ezredskapitány uram - felelte -, hogy belenézegettél a latrok szemébe, akik pányvára fogtak, az a te dolgod, de hogy a herceg mit ír a kánnak, az sem a tied, sem az enyém, hanem az ő kettejüké.

- Az imént még csodálkoztam - felelte Abdank ravaszul -, hogy a herceg ily ifjú embert küldött követségbe a kánhoz, de válaszodat hallván már nem csodálkozom, mert látom, években ifjú vagy ugyan, de *experienciában*⁴ és értelemben nem. - A vicekapitány lenyelte a hízlgő szavakat, csak megpödrörintette ifjú bajuszkáját, s megkérdezte:

- Monddza kegyelmed, mit művelsz itt az Omelniczek mentén, s mi módon kerülsz ide egymagadban?

- Nem jöttem én egyedül, de embereimet elhagytam útközben. Kudakba igyekszem Grodzicki uramhoz, aki az ottani helyőrség parancsnoka, neki viszek levelet a nagyhetman úrtól.

- S mért nem bárkán mentél, a vízen?

- Így szólt a parancs, s attól eltérnem nem méltó dolog.

- Csodálatos, hogy a hetman úr ilyen parancsot adott, mert íme, a sztyeppen minémű bajba jutottál, amelyet pedig a folyón nyilván elkerülhettél volna.

- A sztyepp most nyugodt, ismerem én régóta, ami pedig engem ért, az emberi gonoszság és *invidia*.⁵

- S ki az, aki ennyire acsarkodik kegyelmedre?

- Hosszú sora van annak. Gonosz szomszéd, elhiggye kegyelmed. Birtokomat tönkretette, vagyonomból is kiforgat, fiamat megölte, s ehol, még életemre is tört.

⁴ Tapasztalat. (latin)

⁵ Gyűlölet, irigység. (latin)

- Hát kegyelmednek nincs kard az oldalán?

Abdank hatalmas arcán gyűlölet cikázott végig, szeme komoran felvillant, s lassan, nyomatékkal felelte:

- De van, s úgy segéljen Isten, hogy más védelemhez nem is folyamodom többé ellenségeim ellen.

A vicekapitány mondani akart valamit, de e pillanatban a sztyepp felől lódobogás vagy inkább a felázott fű gyors tocsogása hallatszott a lovak lába alatt. A vicekapitány strázsát tartó legénye is jött már, jelentvén, hogy valamiféle emberek közelednek.

- Bizonyára az enyéme - vélte Abdank -, kiket nem messze, a Tasmina mögött hagytam. Én pedig árulást nem sejtve megígértem, hogy itt bevárom őket.

Kis idő múlva csakugyan egy lovascsoport fogta körül félívben a dombocskát. A tűz fényénél felbukkantak a lófejek, a fáradtságtól prüszkölő, táguló orrlíkokkal, fölöttük pedig a lovasok előrehajló arca, amint szemüket a tűz fényétől tenyerükkal védve, élesen meredtek a világosságba.

- Hé, emberek! Kik vagytok? - kérdezte Abdank.

- Isten rabjai! - felelték a hangok a sötétből.

- Úgy van, az én legényeim - ismételte meg Abdank a vicekapitányhoz fordulva. - Gyertek, gyertek!

Némelyek leszálltak lovukról, s a tűzhöz léptek.

- Siettünk, siettünk mi, *bat'ku. Scso z toboju?*⁶

- Kelepce. Az áruló Chwedko tudta a helyet, s már itt várt másokkal. Nyilván jóval korábban elindult, mint én. Pányvára fogtak!

- *Szpasi Bih! Szpasi Bih!*⁷ S ezek minémű *lahok*⁸ itt körülöttem? - Azzal fenyegetően tekingettek Skrzetuskira és társaira.

- Jó barátok - felelte Abdank. - Hála Istennek élek, és épségben vagyok. Tüstént indulunk is tovább.

- Hála Istennek. Mi készen vagyunk.

Az újonnan érkezettek kezüket melengették a tűznél, mert az éjszaka derűs volt ugyan, de hideg. Lehetek vagy negyvenen, valamennyien szálás és jól felfegyverzett férfiak. Egyáltalán nem olyanok, mintha lajstromos⁹ kozákok lettek volna, ami nem kevésbé lepte meg Skrzetuskit, különösen, mivel ilyen jókora csapat volt. Mindezt fölöttébb gyanúsak találta. Ha a nagyhetman küldte volna Kudakba Abdank uramat, nyilván lajstromos kozák őrseget adott volna melléje, s mi okból küldte volna Czehrynbe a sztyeppen át, nem pedig vízen? Így minden folyón át kell kelnie, melyek a Vad Mezőkön át a Dnyeper felé sietnek, s az csak késleltette az

⁶ Bátya, mi van veled? (ukrán)

⁷ Uram, irgalmazz! (ukrán)

⁸ Lengyel. (ukrán)

⁹ Lajstromos kozákság volt a lengyel király és a sejm által szabaddá nyilvánított s ennek igazolásául név szerint lajstromba foglalt kozákság.

utazást. Inkább az volt a színezete e dolognak, mintha Abdank őkegyelme éppenséggel el akarta volna kerülni Kudakot.

Ám maga Abdank személye is gondolkodóba ejtette az ifjú vicekapitányt. Nyomban észrevette, hogy a kozákok, akik ezredeseikkel általában elég bizalmas lábon állanak, Abdankot nagy tisztelettel övezték, akár egy valódi hetmant. Igen jeles lovagnak kellett hát lennie, ami annál csodálatosabb volt Skrzetuski számára, mert noha jól ismerte Ukrainát a Dnyeperen innen is meg túl is, ilyen híres-nevezetes Abdankról sosem hallott. Emellett volt e férfiú arcában valami különös, valami rejtett erő, amely úgy áradt belőle, akár a forráság a tűzből; valami törhetetlen akarat, mely elárulta, hogy senki és semmi előtt meg nem torpan. Ilyen akarat tükröződött Wisniowiecki herceg arcán is, de ami a hercegnél a természetnek az előkelő származással és a hatalommal együtt járó ajándéka volt, az méltán gondolkozásra adott okot ennél a sötét sztyeppen bolyongó, ismeretlen nevű férfiúnál.

Skrzetuski sokáig tűnődött. Hol az forgott elméjében, hogy ez alighanem valami hatalmas *banitus*,¹⁰ aki a törvény szigora elől menekült a Vad Mezőkre - majd meg, hogy valami haramiabanda vezére; bár ez nem volt valószínű. E férfiú öltözeke, beszéde is másra vallott. A vicekapitány most már semmiképpen sem tudta, mihez tartsa magát, egyelőre tehát csak résen volt. Eközben Abdank elővezettette a lovát.

- Vicekapitány uram - mondta -, utas embert nógatja az idő. Engedd meg, hogy még egyszer megköszönjem segítségedet. Adná Isten, hogy hasonló szolgálattal hálálhassam meg!

- Nem tudtam, kit mentek meg, ennél fogva köszönet sem illet.

- Szerénységed beszél így, mely bátorsággal egyenlő. Fogadd el ezt a gyűrűt.

Az ifjú összeráncolta homlokát, s egy lépést hátrálva végigmérte Abdankot, az pedig hangjában és egész tartásában szinte atyai méltósággal beszélt tovább:

- Nézd csak meg! E gyűrűnek nem értékét, hanem egyéb becsét ajánlom figyelmedbe. Még ifjúkoromban török rabságban lévén, egy zarándoktól kaptam, ki a Szentföldről volt visszatérőben. E kő Krisztus sírjából való port rejt magában. Ilyen ajándékot elutasítani nem méltó dolog, még ha megítélt kéz nyújtaná is. E gyűrű megóv a viszontagságoktól, és megvédelmez, ha elkövetkezik az ítélet napja, s bizony mondom neked, az a nap máris közeledik a Vad Mezőkön át.

Pillanatnyi csend állt be, csak a tűz ropogása és a lovak prüszkölése hallatszott.

A vicekapitány gépiesen elvette a gyűrűt, annyira elámult e különös férfiú szavain.

Amaz pedig a sztyepp sötét mélyébe meredt.

Aztán lassan megfordult, és lóra ült. Legényei már ott várták a dombocska lábánál.

- Indulj! Indulj!... Jó egészséget, bajtárs! - kiáltotta a vicekapitánynak. - Olyan időket élünk, hogy testvér testvérben nem bízhat, most azért azt sem tudod, kit mentettél meg, mert nevemet nem mondtam meg.

- Hát nem Abdank vagy?

- Az csak a címerem...

¹⁰ Száműzött. (latin)

- S neved?

- Bogdan Zenobi Hmelnickij.

Azzal leléptetett a dombról, s legényei nyomon követték. Csakhamar elnyelte őket a köd és az éjszaka. Csak mikor már vagy fél futamatnyira eltávolodtak, hozta felőlük a szél a kozák nótaszót.

A hangok lassan elhalkultak, aztán beolvadtak a nádasban lengedező szél zúgásába.

II. FEJEZET

Skrzetuski másnap reggel Czehrynbe érkezvén, a városban Jeremi herceg házában szállt meg, s némi időt ott akart tölteni, hogy embernek és állatnak pihenőt adjon a Krímből megtett hosszú út után. A Dnyeper ugyanis annyira megáradt, s oly sebes volt, hogy a szárazföldön kellett megtenniük az utat, mert azon a télen semmiféle bárka nem bírt ár ellen haladni. Maga Skrzetuski is megpihent kissé, aztán sietett Zacwilichowski uramhoz, a Köztársaság volt komiszárosához, a kiváló katonához, ki nem szolgált ugyan Wisniowiecki hadánál, mindazonáltal a herceg bizalmasa és barátja volt. A vicekapitány azt akarta megtudni tőle, nem kapott-e számára valamelyes utasításokat Lubniéből. A herceg azonban semmi különleges utasítást nem küldött; csupán azt hagyta meg, hogy ha a kán válasza kedvező, akkor lassan folytassa útját hazafelé, embernek és állatnak pihenőt adván. A herceg ugyanis azt követelte a kántól, hogy büntessen meg néhány tatár *murzát*,¹¹ akik hordáikat önhatalmúlag ráeresztették a herceg Dnyeperen túli birtokaira, s akiket ő maga is alaposan megvert. A kán valóban kedvező választ adott: megígérte, hogy áprilisban külön követet küld, az engedetleneket megbünteti, s biztosítani akarván a maga számára a hírneves hadvezér jóindulatát, Skrzetuskival egy nemes vérű paripát és egy cobolyprém kalpagot küldött neki.

Skrzetuski becsülettel végezte küldetését, mely már önmagában is a herceg különleges hajlandóságának jele volt, örült hát, hogy Czehrynben maradhatott, s nem sürgették hazatérését. Ezzel szemben Zacwilichowskit nem csekély mértékben aggasztotta, ami az utóbbi időben Czehrynben történt. Együtt mentek el az oláh Dopulához, kinek a városban fogadója és bormérése volt. A korai idő ellenére máris sok nemes urat találtak ott, mert éppen hetivásár volt, s ezenfelül erre a napra esett a királyi hadak táborába hajtott vágómarha itteni pihenője, mely alkalommal rengeteg ember sereglett fel. A nemesség rendszerint a piactéren, az úgynevezett Haranglábnál, Dopula fogadójában gyülekezett. Ott voltak a Koniecpolskiak árendásai, a czehryni hivatali urak, a közeli uradalmak privilégiumos birtokosai, a független földbirtokos nemesség, továbbá az uradalmak tisztviselői, néhányan a kozákság főbb emberei közül és a kisebbfajta kurtanemesség, akár mások szolgálatában állottak, akár saját tanyáikon gazdálkodtak.

Ezek is, amazok is letelepedtek a lócákra a hosszú tölgyfa asztalok mellé, s mindannyian hangosan tárgyalták Hmelnickij szökését, mert a városban most ez volt a legnagyobb esemény. Skrzetuski és Zacwilichowski félrevonultak, s egy szegletben ültek le. A vicekapitány élénken tudakolta, ki és micsoda főnixmadár légyen ama Hmelnickij, akiről annyit beszélnek.

- Kegyelmed nem tudja? - felelte a vén harcos. - Ő a zaporozsjei hadak scribája, Subotov örökös ura és - tette hozzá halkabban - az én komám. Régóta ismerjük egymást. Sok veszedelmet végigverekeedtünk együtt, s ő mindenütt derekasan helytállt, de különösen Cecora alatt. Netán az egész Köztársaságban nincs még egy katona, aki ennyire járatos volna háborús dolgokban. Hangosan nem szóltunk róla, de hetmani koponya ökelme, erőskezű és nagyeszű férfiú; az egész kozákság jobban engedelmeskedik neki, hogysem a táborok kapitányainak meg az atamánoknak; erényeknek sincs híjával, de keménynyakú, nyugtalan férfiú, s ha a gyűlölet elragadja, félelmetes lehet.

- Mi baj történt vele, hogy megszökött Czehrynből?

¹¹ A tatároknál a nemesember, a törzsfő vagy az ezredparancsnok címe. (tatár)

- Kutya-macska barátságban élt Czaplinski alsztarosztával, de az semmi! Tudni való, hogy a nemes urak, ha orrolnak egymásra, borsot is törnek egymás orra alá. Nem ő az első, aki ezt műveli, s akivel ilyesmi megesett. Azt is beszélik, hogy elcsavarta az alsztarosztáné asszony fejét; a sztaroszta elszerette ökelme szeretőjét, s feleségül is vette, ezért csábította el ő később az asszonyt. S ez nem is valami lehetetlen, hiszen tudjuk... a fehérség könnyűvérű. Ez azonban csak amolyan szófia beszéd, amely mögött nyomósabb praktikák bújnak meg. A dolog úgy áll, hogy Czerkasyban lakik az öreg Barabasz kozák ezredes s nekünk jó barátunk. Ennek a kezében voltak valamiféle királyi levelek, privilégiumok, amelyek, amint mondták, a kozákokat ellenállásra bízatták a nemesség ellen. Minekutána azonban az öreg Barabasz derék, emberséges úr, e leveleket magánál tartotta, s nem hirdette ki. Nomármost, ez a Hmelnickij Barabaszt meghívta magához lakomára Czehrynbe, s azalatt embereket küldött Barabasz tanyájára, kik az asszonytól elhozták ama privilégiumokat... s ezekkel szökött meg. Rágondolni is ijedelmes, hogy valamiféle rebellió, amilyen az Ostranicé volt, fel ne használja őket, mert *repeto*¹² Hmelnickij félelmetes ember, s nem tudni, hova szökött.

- Hej, a vén róka de kifogott rajtam! - kiáltott fel Skrzetuski. - Azt mondta, hogy Dominik Zaslawski herceg kozák ezredese. Hiszen én az éjjel a sztyeppen találkoztam vele, s a pányváról vágtam le!

Zacwilichowski a fejéhez kapott:

- Szent atyám! Mit beszél kegyelmed? Nem lehet az!

- Már hogyan lehetne, mikor úgy van! Azt mondta, Dominik Zaslawski herceg ezredese, és hogy Kudakba igyekszik, Grodzicki uramhoz, akinek levelet visz a nagyhetman úrtól. Ezt azonban már el nem hittem, mert nem a vízi úton ment, hanem a sztyeppen át lopakodott.

- Ravasz ember ökelme, akár Ulisses! S hol találkozott vele kegyelmed?

- Az Omelniczek mellett, a Dnyeper jobb partján. Nyilván a Szicsbe¹³ igyekezett.

- És Kudakot el akarta kerülni. Most már *intelligo*.¹⁴ Sok embere volt?

- Volt vagy negyven. De azok későn érkeztek. Ha az enyéim ott nincsenek, az alsztaroszta szolgálai megfojtották volna...

- Várjon csak kegyelmed, mert ez nem gyerekjáték. Azt mondom az alsztaroszta szolgálai?

- Ő maga mondta.

- Honnan tudhatta az alsztaroszta, hol keresse, holott itt a városban mindenki fejét vesztí, nem tudván, merre futott?

- Azt én nem tudhatom. Hmelnickij netán hazudott.

- Nem lehet az, de furcsa dolog, annyi szent. Tudja-e kegyelmed, hogy levél érkezett a hetmantól, amely Hmelnickijt elfogni és *in fundo*¹⁵ felkoncolni rendeli?

A vicekapitány már nem válaszolhatott, mert e pillanatban nagy robajjal lépett a szobába egy nemes úr. Kétszer is bevágta maga mögött az ajtót, s szilaj tekintetét széjjelhordozva kiáltotta:

¹² Ismételten. (latin)

¹³ A zaporozsjei kozákok főtábora a Dnyeper egyik szigetén.

¹⁴ Értem. (latin)

¹⁵ A helyszínen. (latin)

- Adj' Isten, nemes uraim!

Negyvenéves, alacsony férfi volt, arca indulatos, s ezt még fokozták nyugtalan szemei, amelyek mint két szilva kéklettek homloka alatt. Szemlátomást igen élénk, viharos kedélyű, hirtelen haragú ember volt.

- Adj' Isten, nemes uraim! - ismételte meg hangosabban és élesebben, mivel nem kapott tüstént választ.

- Adj' Isten! Adj' Isten! - felelte néhány hang.

Czaplinski volt, a czehryni alsztarosza s az ifjú Koniecpolski zászlós meghitt embere.

Czehrynben nem szerették, mert kötekedő, veszekedő, gyűlölködő ember volt, de hatalmas pártfogója lévén mégis akadtak, akik politikából szívesen dörgölődtek hozzá.

Egyedül Zacwilichowskit tisztelte komolysága, erényei és nagy bátorsága miatt. Amint megpillantotta, mindjárt hozzájuk is lépett, s Skrzetuski előtt elég dölyfösen meghajolva asztalukhoz ült a maga serleg mézborával.

- Nemes alsztarosza uram, tudja-e kegyelmed, mi van Hmelnickijjel? - kérdezte Zacwilichowski.

- Lóg, zászlósuram, lóg, amint Czaplinski a nevem. De ha nem lógna is, majd fog. Most, hogy itt a hetman levele, csak kerüljön a kezem közé.

Azzal öklével olyat ütött az asztalra, hogy a bor kiloccsant a serlegekből.

- Ne öntözze ki kegyelmed a bort! - szólt rá Skrzetuski.

Zacwilichowski közbevágott:

- De megkapja-e kegyelmed? Mert megszökött, s senki sem tudja, hova!

- Senki? De én tudom, mint Czaplinski a nevem! Ismeri kegyelmed Chwedkót, zászlósuram. No, hát ez a Chwedko őt szolgálja, de engem is. Ő lesz a júdása Chmielnek.¹⁶ Hosszú volna elmondani. Chwedko összeszaglászkodott Hmelnickij legényeivel. Nagy róka ökelme. Minden lépéséről tud. Vállalta, hogy élve avagy halva, de a kezembe adja, s közvetlenül Hmelnickij előtt ki is ment a sztyeppre, tudván, hol kell rá lesnie!... Megállj csak, átkozott pokolfajzatja!

Azzal ismét az asztalra ütött.

- Ne öntözze ki kegyelmed a bort! - ismételte meg Skrzetuski nyomatékkal, mert az első pillanattól kezdve furcsa ellenszenvet érzett az alsztarosztával szemben.

Czaplinskinak arcába szökött a vér, kidülledt szeme megvillant, vélvén, hogy bele akarnak kötni, s szilaj pillantást vetett Skrzetuskira. Ám látván a Wisniowieckiek színeit, nyomban megfékezte indulatát, mert noha Koniecpolski zászlós úr akkoriban hadilábon állt a herceggel, mindazonáltal Lubnie közel lévén, ajánlatos volt a hercegi színeket tiszteletben tartani.

De a herceg is úgy válogatta meg embereit, hogy mindenki kétszer is meggondolta, belekössön-e valamelyikbe.

- Egyszóval Chwedko vállalta, hogy Hmelnickijt a kegyelmed kezére adja? - kérdezte Zacwilichowski.

- Ő, és kezemre is adja, amint Czaplinski a nevem.

¹⁶ *Chmiel* - komló, Hmelnickij (lengyelesen Chmielnicki) csúfneve a lengyel közszájon.

- Én pedig azt mondom, hogy nem adja. Hmelnickij elkerülte a kelepécét, és a Szicsbe menekült, amit még ma jelenteni kell a krakkói úrnak. Hmelnickijjal nem lehet kukoricázni. Egy szó, mint száz: jobban fog az ő értelme, keményebb a keze, és nagyobb a szerencséje, mint a kegyelmedé, ki fölöttébb indulatos vagy. Ismétlem, Hmelnickij teljes biztonságban odábbállt, s ha netán nekem nem hiszed, íme, e gavallér megbizonyíthatja, mert ő tegnap találkozott vele a sztyeppen, s tőle elbúcsúzván, egészségben látta továbbmenni.

- Nem lehet az! - ordított Czaplinski üstökét tépve.

- Sőt, mi több - folytatta Zacwilichowski -, ez a gavallér maga mentette őt meg, s kaszabolta le kegyelmed szolgálait, amiben a hetmani levél ellenére sem hibás, mert krími követségből van hazatérőben, s így a levélről mit sem tudott. Ő csak azt látta, hogy, amint vélte, latrok támadtak egy emberre a pusztában, annak hát segítségére sietett. Most azért Hmelnickij megmenekedvén, idejében óvom kegyelmedet, mert ő megteszi, hogy zaporozsjei embereivel gazdaságodban látogat meg, aminek, úgy vélem, nem nagyon örülnél. Túlfeszítetted a húrt a vele való erőszakoskodásban. Piha, az ördögbe!

Zacwilichowski sem szerette Czaplinskit.

Az alsztaroszta felugrott, s szinte a hangja is elakadt, csak arca lett céklavörös, s szeme dülledt ki még jobban. Így állt meg Skrzetuski előtt, s szaggatottan nyögte:

- Tehát kegyelmed a hetmani levél ellenére... Én kelmedet... én kelmedet...

Skrzetuski fel sem állt, csak az asztalra könyökölve bámult az előtte ugráló Czaplinskira, akár a sólyom a megkötözött verébre.

- Mit kapaszkodik belém kegyelmed, mint a kullancs a kutya farkába? - kérdezte.

- Én kelmedet... kelmed velem, a várba... Kelmed a levél ellenére... Én kelmedet a kozákokkal...

Úgy ordított, hogy a szobában kissé elcsendesült a zaj. A jelenlevők már feléje nézegettek. Mindig kereste ő az ilyen alkalmakat, olyan természete volt, hogy mindenkibe belekötött, aki útjába akadt, az azonban mégis gondolkodóba ejtette az embereket, hogy most Zacwilichowski jelenlétében mívelte ezt, holott egyedül tőle tartott, meg aztán egy katonába kötött bele, aki a Wisniowiecki hercegek színeit viselte.

- Csendesebben, kegyelmed - szólt rá az öreg zászlós. - E gavallér az én vendégem.

- Én ke... ke... kelmedet a várban... kalodába! - ordította tovább az alsztaroszta, most már senkivel és semmivel nem törődve.

Erre azonban Skrzetuski is felállt, s teljes magasságában kiegyenesedett, de kardot nem rántott, csak ahogy az mélyen lelógott a kardkötőn, közepén megragadta s felemelte, úgy, hogy a kereszt alakú markolat közvetlenül Czaplinski orra elé került.

- Szolgálja csak kegyelmed! - mondta hidegen.

- Üsd, aki Istent ismersz!... Szolgák! - rikoltotta Czaplinski kardja markolata után kapkodva.

De kirántani már nem volt ideje. Az ifjú vicekapitány csak úgy ujjával megfordította, fél kezével elkapta a nyakát, a másikkal derékon alul megragadta salaváriját, s a veszettül kapálózó férfiút a magasba emelve vitte a lócák között az ajtó felé, közben harsányan kiáltva:

- Helyet a bikának, nemes atyámfiak, mert döf!

Az ajtóhoz lépve Czaplinski testével, kilökte azt, s kihajította az alsztarosztát az utcára.

Aztán nyugodtan elfoglalta régi helyét Zacwilichowski mellett.

A szobában egy pillanatra csend lett. Skrzetuski hatalmas erejének ilyen bizonyosága fölöttébb imponált a nemes uraknak. Csakhamar azonban az egész társaság harsány kacagásban tört ki.

- *Vivant*¹⁷ a Wisniowiecki vitézek! - kiáltották egyesek.

- Elalélt! Elalélt és elöntötte a vér! - lelkendeztek mások az ajtón át kémlelve, hogy vajon mit mivel most Czaplinski. - Legényei felemelték!

Csupán az alsztaroszta csekély számú hívei hallgattak, s nem mervén nyíltan kiállani mellette, komor pillantásokat lövelltek a vicekapitány felé.

- Igazán szólva, visszafelé veszi a nyomot ez az agár - jegyezte meg Zacwilichowski.

- Kuvasz az, nem agár - javította ki egy potrohos nemes úr feléjük közeledve. Fél szemét hályog borította, homlokán tallér nagyságú heg éktelenkedett, melyen átlátszott a fehér koponyacsont. - Kuvasz az, nem agár! Engedje meg kegyelmed - fordult Skrzetuskihoz -, hogy felajánljam szolgálatomat. A nevem Jan Zagloba, címerem: Wczele,¹⁸ amit mindenki könnyen kitalálhat ama lyukról, melyet egy haramia golyója ütött homlokomban, mikor ifjúkori bűneimért vezekelvén, a Szentföldre zárandokoltam.

- Hagyná el kegyelmed! - intette Zacwilichowski. - Máskor meg azt mondtad, hogy korsóval vágta fejbe Radomban!

- Haramia golyója, ha mondom! Radomban az más volt.

- Fogadalmat tettél talán, hogy a Szentföldre zárandokolsz, de hogy nem jártál ott, annyi szent.

- Nem hát, mert már Galacban elnyertem a vértanúi pálmát. Kutya legyen, ha nem igaz.

Közben mások is jöttek, hogy megismerkedjenek Skrzetuskival, és hajlandóságukról biztosítsák, mert Czaplinskit általában nem szerették, s örültek, hogy pórul járt. Különös dolog, s ma már nehéz is megérteni, hogy nemcsak az egész Czehryn környéki nemesség, nem is csak az apróbb tanyák tulajdonosai, az uradalmak árendásai, hanem a Koniecpolskiak szolgálatában állók is, tudván, hogy Czaplinski és Hmelnickij között milyen viszálykodás folyik, ez utóbbi pártján álltak. Hmelnickij ugyanis jeles katona hírében állt, s nem csekély érdemeket szerzett a különböző háborúiban. Tudták, hogy maga a király is szerette, s véleményét sokra becsülte, a kettejük között levő egész ügyet pedig közönséges patvarkodásnak tekintették, amilyenek ezrivel akadtak a nemesség körében, különösen itt, a Ruténföldön.

Jöttek hát Skrzetuskihoz kupáikkal, biztatván: „Igyál, nemes atyámfia! Koccints velem is!... Éljenek a Wisniowiecki vitézek! Ilyen fiatal, s máris vicekapitány a hercegi hadaknál. Vivat Jeremi herceg, a hetmanok hetmanja! Óvele akár a világ végére is elmegyünk!... Törökre, tatár!... Sztambulba! Éljen kegyelmesen uralkodó negyedik Wladyslaw királyunk!” Leghangosabban Zagloba kiabált, aki ivásban és kiabálásban egy egész regimenten túltett.

- Nemes uraim! - ordította, hogy az ablak is rezgett bele. - Törvény elé citáltattam én már a szultán öfelségét is az erőszakért, amely Galacban ért.

- Lärmás fajdkakas kegyelmed.

- Hagyná abba kegyelmed...

¹⁷ Éljenek. (latin)

¹⁸ Homlokban. (régies lengyel)

Voltak azonban, akik nevettek, s velük együtt Skrzetuski is, mert a feje már kissé gőzölgött, a vén nemes úr pedig csak tovább kárált, akár egy igazi fajdkakas, ha tulajdon hangjától megittasodik. Szónoklatát szerencsére megakasztotta egy másik nemes úr, aki hozzálépven, megrántotta dolmánya ujját, s éneklő, litván kiejtéssel kérte:

- Zagloba uram, mutass be engem is Skrzetuski vicekapitány uramnak... mutass be!

- Hogyne, hogyne. Nemes vicekapitány uram, íme, Powsinoga¹⁹ úr.

- Podbipieta - helyesbítette a jövevény.

- Egykutya! A címere: Zerwipludry...²⁰

- Zerwikaptur²¹ - helyesbítette a másik ismét.

- Egykutya. Rezidenciája Psikiszki.²²

- Myszykiszki²³ - javította ki amaz.

- Egykutya. *Nescio*,²⁴ melyik volna nekem kedvesebb, a kutya avagy az egér bele, annyi azonban bizonyos, hogy lakni egyikben sem szeretnék, mert megülni is bajos ott, de kijönni meg már éppenséggel kínos lehet. Nemes atyámfia! - mondta tovább Skrzetuskinak a litvánra mutatva. - Íme, már egy hete iszom e nemes úr pénzén, kinek az öve mellett erszénye éppoly súlyos, akár a kardja, kardja pedig akár az értelme. De ha ittam valaha nagyobb csodabogár pénzén, akkor nem bánom, nevezzenek olyan fajankónak, mint amilyen ez, aki a boromat fizeti.

- Jól megadta neki! - kiáltozták a nemes urak nevetve.

A litván azonban nem haragudott, csak kezét lógatva, szelíd mosollyal ismételte:

- Ej, hagyná abba kegyelmed... rossz hallgatni!

Skrzetuski érdeklődve szemlélte az új alakot, akire valóban ráillett a csodabogár név. Legelsőbbben is oly magas volt, hogy feje szinte a mennyezetet verte, s feltűnő soványsága még fokozta magasságát. Széles válla és inas nyaka rendkívüli erőről tanúskodott, de az egész ember csupa csont és bőr. Melle alatt, a hasa helyén akkora gödör volt, hogy bátran éhenkórásznak nézhette valaki, pedig öltözéke, a swiebodzini posztóból készült, szűk ujjú, testhez álló hamuszürke bekecs és magas szárú svéd csizma, amilyent Litvániában akkoriban kezdtek viselni, igen módos volt. Jól kitömött, széles szarvasbőr öve nem tudván mihez tapadni, csípőjén löttyögött. Övéen lógó kardja akár a keresztes lovagok pallosa, oly hosszú volt, hogy ennek az óriás férfiúnak is majd a hónaljáig ért.

Ám ha kardjától megijedt volna is valaki, nyomban megnyugodhatott, ha tulajdonosának arcára pillantott. Sovány arc volt ez, akár az egész férfi, minden ékessége két lelógó szemöldök s egy pár szintén lefelé lógó kenderszínű bajusz, de oly becsületes és oly őszinte, akár egy gyermeké. Lelógó szemöldöke és bajusza arcának meggyötört, bánatos, de egyszersmind nevetséges

¹⁹ Csavargó. (lengyel)

²⁰ Gúnyaszaggató. (lengyel)

²¹ Fejszaggató. (lengyel-latin)

²² Kutyaébél. (lengyel)

²³ Egérbél. (lengyel)

²⁴ Nem tudom. (latin)

kifejezést adott. Olyan volt, mint akit mindenki lökdös, taszigál, Skrzetuskinak azonban az első pillantásra megtetszett arcának őszintesége és jó módos felszerelése.

- Vicekapitány uram - kezdte -, kegyelmed Wisniowiecki herceg úr embere?

- Igen.

A litván összetette kezét, mintha imádkoznék, s szemét felvetette.

- Hej, micsoda harcos az, micsoda lovag, micsoda hadvezér!

- Adna Isten minél több ilyet a Köztársaságnak.

- Bizony! Bizony! S vajon nem lehetne-e beállni zászlaja alá?

- Örvideni fog kegyelmednek.

Most már Zagloba is beleelegyedett a beszélgetésbe:

- Két nyársa is lesz konyhája számára, az egyik kegyelmed, a másik a kardod, avagy bakónak fogad fel, de az is lehet, hogy a haramiákat akasztatja majd rád, vagy netán posztót mér veled rőfre! Piha, hogy nem sülsz ki a szemed, hogy katolikus ember létedre így hosszú vagy, akár a *serpens*,²⁵ avagy egy pogány kopja!

- Rossz hallgatni - dörögte a litván türelmesen.

- Régen eljöttél Litvániából? - kérdezte tovább Skrzetuski.

- Ó, már két hete Czehrynben vagyok. Meghallván Zacwilichowski uramtól, hogy kegyelmed erre jön hazafelé, itt várakoztam, hogy kegyelmed oltalma alatt adjam a herceg elé kérésemet.

- Monddza már kegyelmed, mert fölöttébb kíváncsivá tesz, miért hordod ezt a hóhérpallást hónod alatt?

- Nem hóhérpallos ez, vicekapitány uram, hanem keresztes lovagé volt, s azért viselem, mert zsákmány, s már régóta családunké. Már Chojnice alatt is litván kézben szolgált... hát csak viselem én is.

- Pogány egy machina ez, s nyilván kegyetlenül súlyos is, alighanem kétkezes?

- Lehet kétkezes is meg egykezes is.

- Mutassa csak kegyelmed!

A litván kivonta s odaadta, ám Skrzetuski uram keze nyomban lehanyatlott súlya alatt. Sem nekilendülni, sem szabadon vágni nem bírt. Két kézzel győzte ugyan, de még így is neheze esett. Kissé el is szégyellte magát, s a jelenlevőkhöz fordult:

- Nosza, nemes uraim, ki vág vele keresztjelt?

- Mi már megpróbálkoztunk - felelte néhány hang -, az egyetlen Zacwilichowski komiszáros uram emeli meg, de keresztet ő sem vág vele.

- Hát kegyelmed? - kérdezte Skrzetuski a litvántól.

Podbipieta fogta a pallást akár egy nádszálat, s könnyedén tíz-egynéhányat suhintott vele, hogy a levegő csak úgy zúgott, s az emberek arcát megcsapta a szél.

²⁵ Kígyó. (latin)

- Hej, az Úristen szekundáljon kegyelmednek! - kiáltotta Skrzetuski. - Kész a szolgálat számodra a herceg úrnál.

- Isten látja lelkemet, vágyódom is utána, mert ott legalább be nem rozsdál a kardom.

- De értelmed annál inkább - vágta oda Zagloba -, mert azt nem tudod ily serényen forgatni.

Zacwilichowski felkelt, s a vicekapitánnyal együtt menni készült, mikor éppen egy galambősz férfi lépett a szobába, s Zacwilichowskit megpillantván odakiáltotta:

- Zászlós, komiszáros uram! Éppen kegyelmedhez jöttem!

Barabasz volt, a czerkasyi ezredes.

- Akkor jöjjön kegyelmed kvartélyomra - felelte Zacwilichowski. - Itt már úgy gőzölögnek az üstökök, hogy a világot nem látni tőlük.

Együtt mentek ki Skrzetuskival. Alig lépték át a küszöböt, Barabasz megkérdezte:

- Hmelnickijről nincs hír?

- Van. Elszökött a Szicsbe. Íme, e tiszt úr találkozott vele tegnap a sztyeppen.

- Hát nem vízi úton ment? Én hírvivőt bocsátottam Kudakba, hogy fogják el, de ha így van, akkor hiába.

Azzal kezével eltakarta szemét, s felsóhajtott:

- Ej! *Szpasi Christe! Szpasi Christe!*²⁶

- Mitől fél kegyelmed?

- Tudja-e kegyelmed, mit csalt ki tőlem ármányosan? Tudja-e kegyelmed, mit jelent a Szicsben ilyen dokumentumokat közhírré adni? Szpasi Christe! Ha a király nem kezd háborút a hitetlenekkel, akkor ez olyan, mint a csóva a puskaporos hordóba!...

- Rebelliót szimatol kegyelmed?

- Nem szimatolom, mert látom, márpedig Hmelnickij különb, mint Nalevajko és Loboda.²⁷

- S ki az, aki vele tart?

- Hogy ki? Az egész Zaporozsje, a lajstromos kozákság, a polgárok, a köznép, a birtokosok... meg az ilyenek, la!

Azzal a piacra s az ott nyüzsgő népre mutatott. Az egész teret megtöltötték a katonaság számára Korsun felé hajtott ökrök. Mellettük csapatostul a pásztorok, az úgynevezett csabánok, akik egész életüket a sztyeppeken és a pusztán töltik - teljesen vad nép, semmiféle vallást nem ismerő -, *religionis nullius* nép, amint Kisiel vajda mondta. Voltak közöttük inkább haramiákhoz, mint pásztorokhoz hasonló, borzalmas, félelmetes alakok, ruházatuk a legkülönbözőbb viseletek szedett-vedett rongyos maradványaiból állt. Nagyobbára báránybőr ködmönt vagy szőrével kifelé fordított nyers állatbőröket viseltek, elől, mellükön széjjelnyitva, úgyhogy a téli hideg ellenére kilátszott a sztyepp viharos szeleitől barnára cserzett mellük. Mindegyik fel volt fegyverkezve, de a legkülönbözőbb fegyverrel: némelyiknek új és puzdra volt a hátán, másnak pisztolya vagy, amint a kozákok mondták: „füttyülője”, megint másoknak

²⁶ Krisztusom, irgalmazz. (ukrán)

²⁷ Nalevajko Szemen kozák atamán, a törökök ellen harcolt, de azután Lengyelország ellen fordult. Lefejezték Varsóban 1597-ben. Lobodát 1596-ban maguk a felkelők végezték ki árulásért.

tatár kardjuk vagy kaszájuk volt, végül egyeseknek minden fegyvere egy fűtykös, melynek végére lóállkapocs volt kötve. Közöttük forgolódtak a csaknem olyan vad, de némileg jobban felfegyverzett nyizsbeliek,²⁸ kik eladásra szárított halat, vadat és birkaszírt vittek a táborba; továbbá csumákok,²⁹ szekerükön sóval; pusztai és erdei méhészek meg viaszöntők mézzel, erdei telepesek kátránnyal és szuokkal, azután a parasztok előfogatokkal, lajstromos kozákok, bialogrodi tatárok, s Isten a tudója, még miféle csavargók, koldusok - a világ végéről. A város tele volt részekkel, mert Czehrynre esvén az éjjeli szállás, ezt természetesen általános korhelykedés előzte meg. A piactéren tüzet raktak, imitt-amott egy-egy szurkoshordó is égett. Mindenfelől zaj, kiáltás hallatszott. A tatár sípok és a dobok fülszagató hangja összevegyült a szarvasmarha bőgésével és a lantok lágy zenéjével, melynek kísérete mellett énekelték a vak koldusok az akkor kedvelt kozák dalt:

*Sólyom testvérem,
Fényes fehéren,
Be magasra felszállhatsz,
Be messzire elláthatsz.*

Közben hangzott a szuokkal összekent tökrészeg kozákok vad „hu! ha! hu! ha!” kurjongatása, amint a trepakot járták a piacon. Mindez együttvéve fékevesztett vad duhajkodás volt. Zacwilichowskinak elég volt egy pillantást vetnie a térre, hogy meggyőződjék róla, Barabasznak igaza volt, mert a legkisebb izgatás valóban forrongásba hajszolhatja ezt a rablásra hajlamos, harchoz szokott, fékezhetetlen elemet, amellyel pedig tele volt az egész Ukrajna. Ezenfelül ott volt még a Szics meg a régóta megfékezett és Maslowy Staw után kordában tartott Zaporozsje, amely azonban türelmetlenül rágja a szájába vetett zablát, nem felejtí a régi privilégiumokat, gyűlöli a komiszárosokat, s szervezett erőt jelent. S e hatalom mögött álltak a megszámlálhatatlan paraszti tömegek, amelyek kevésbé voltak türelmesek, mint a Köztársaság egyéb tartományaiban.

- Vitéz ezredes uram - fordult Barabaszhoz -, kegyelmednek nyomban a Szicsbe kellene mennie, ott Hmelnickij befolyásának útját állnod, s pacifikálnod, pacifikálnod.

- Nemes zászlósuram - felelte Barabasz, - elég, ha annyit mondok, a pusztá hírré, hogy Hmelnickij a papírokkal megszökött, czerkasyi embereim fele már az éjjel utánaszökött a Szicsbe. Az én időm lejárt. Sírhalom való már nekem, nem ezredesi buzogány!

Barabasz valóban jó katona volt, de öreg, s befolyása semmi.

Közben elértek Zacwilichowski szállására. Az öreg zászlós már némileg visszanyerte galamb-lelkéhez méltó derűjét, s mikor leültek a mézboros kancsó mellé, már derűsebben szólt:

- Mindez gyerekjáték, ha igaz az, hogy a pogánnyal háború *praeparatur*,³⁰ pedig nyilván úgy van, mert jóllehet a Köztársaság nem akar háborút, s a sejmek eleget rontották a király véré, mindazonáltal a felség sarkára állhat. Ezt az egész tűzvészt a török ellen lehetne zúdítani, de mindenesetre van időnk. Magam megyek a krakkói úrhoz, s megkérem, hogy hadaival lopózzék minél közelebb hozzánk.

- Én akár két nap múlva elindulhatok Czehrynből - jelentette ki a vicekapitány.

²⁸ Alföld. (ukrán) A Dnyeper alsó folyásának két partján elterülő síkság régi neve.

²⁹ Ökörfogatos fuvaros. (ukrán)

³⁰ Készülődik. (latin)

- Akkor jó. Két-három nap mit sem számít. Kegyelmed, czerkasyi uram, bocsáss hírvivőket tudósítással a királyi zászlótartó úrhoz meg Dominik herceghez. De amint látom, már alszol is?

Barabasz, kezét hasán összefonva, valóban édesdeden elszundított, sőt csakhamar horkolni is kezdett. Az öreg ezredes, ha nem evett vagy ivott - mindkettőt egyaránt szerette -, akkor aludt.

- No, nézze kegyelmed - súgta Zacwilichowski Skrzetuskinak -, íme, a varsói nagyurak e vénember kezével akarják féken tartani a kozákokat.

A vicekapitány az öreg zászlós iránti részvéte jeléül nagyot sóhajtott. Barabasz pedig horkantott, aztán álmában motyogta:

- Szpasi Christe! Szpasi Christe!

- Mikor indul kegyelmed Czehrynből? - kérdezte a zászlós.

- Úgy illik, hogy vagy két napig itt maradjak, mert Czaplinski nyilván meg akarja torolni sérelmét.

- Azt ő nem teszi. Inkább orvul küldené rád cselédeit, ha nem a herceg színeit viselnéd. Ám a herceggel még a Koniecpolskiak embereinek is félelmetes dolog kikezdeni.

- Tudatom vele, hogy várom, s két vagy három nap múlva elindulok. Kardom s egy maroknyi emberem is lévén, kelepcétől sem félek - felelte Skrzetuski.

Azzal elbúcsúzott a zászlóstól, és távozott.

A város fölött a piactéren rakott tüzeztől oly erős fény világított, mintha egész Czehryn égett volna, a zaj és lármája pedig az éj beálltával még erősödött. A zsidók ki se mozdultak házaikból. A piactér egyik szegletében a csabánok üvöltve énekelték komor, pusztai dalaikat. A vad zaporozsjei legények sapkájukat felhajigálva, puskáikat elsütögetve és fertályos kupákból pálinkát kortyolva táncoltak a tüzek körül. Itt-ott parázs verekedés is támadt, amelyet az alsztarosztai emberei nyomtak el. A vicekapitánynak kardja markolatával kellett utat törnie a tömegben, s amíg e zajt, ordítást és a kozákság zúgását hallgatta, olykor bizony azt hitte, ezek már a rebellió hangjai, meg hogy ellenséges pillantásokat vetnek rá, sőt feléje küldött halk káromkodásokat is vélt hallani. Még fülébe csengtek Barabasz szavai: „Szpasi Christe, szpasi Christe!”, s szíve erősebben megdobbant.

A lövöldözés meg a vad „u-ha! u-ha!” kiáltozás még akkor is a vicekapitány fülébe csengett, mikor nyugalomra tért szállásán.

III. FEJEZET

Néhány nap múlva vicekapitányunk csapata már gyors ütemben haladt Lubnie felé. Miután átkeltek a Dnyeperen, a sztyepp széles útján haladtak tovább, mely Czehrynt Zukin, Semi-Mogilyn és Chorolon át Lubniével köti össze. Egy másik ilyen országút vezetett a hercegi rezidenciától Kijevbe. Zólkiewski hetman solonicai csatája előtt ezek az utak még nem voltak meg. Lubniéből Kijevbe a sztyeppen és az őserdőkön át kellett menni, Czehrynbe vízi út vezetett, visszafelé pedig Chorolon át lehetett eljutni. Ez a Dnyeper menti birodalom, ez az ősi polowieci föld általában a Vad Mezőknél alig népesebb pusztaság volt, a tatárok gyakran betörték, s a zaporozsjei kozákság csapatai előtt is mindig nyitva állt.

A Sula partjain szinte emberi láb nem tapodta rengeteg erdőségek zúgtak, helyenként, mint a Sula, Ruda, Slepород, Korowaj, Orzawiec, Pszola és egyéb kisebb-nagyobb folyócskák és delták mélyebb partjain, részben bozóttal és fenyőerdőkkel benőtt, részben pedig pázsittal borított ingoványok keletkeztek, melyeknek mindegyikét zöldellő rétnak nézhette az ember. Az ilyen fenyesekben és ingoványokban jó rejtekekre talált mindenféle vad, az erdőségek legmélyebb zugaiban pedig tömegével élt a szakállas bölény, a medve, vadkan s ugyanakkor rengeteg farkas, hiúz, nyest, csordaszám őzek meg tarka tatárantilopok. A mocsarakban és holtágakban építették váraikat a hódok, melyekről az a hír járta Zaporozsjén, hogy vannak közöttük a vénségtől hófehér, százéves aggastyánok is.

A magasabb fekvésű, száraz sztyeppeken ménesszám legelésztek a bozontos fejű, véres szemű vadlovak. A folyókban hemzsegett a hal, s a partok mentén tömegesen tanyáztak a vízimadarak. Különös vidék volt ez, félig mintha aludt volna, s mégis magán viselte a hajdani emberi élet nyomait. Minden lépten-nyomon őskori várak maradványai omladoztak; magát Lubniét és Chorolt is ilyen romokból építették újjá. Mindenütt számos sírdomb, részint újabbak, részint régiek, melyeket már benőtt a fenyves. Éjszakánként, mint a Vad Mezőknél, itt is előjöttek a kísértetek és lidércek, s a vén zaporozsjei kozákok az őrtüzek mellett csodadolgokat meséltek arról, ami időnkint az erdők mélyén végbement, ahonnan nem tudni, miféle állatok vonítását, félig emberi, félig állati rikoltozást, borzalmas csatazajt vagy vadászlármát lehetett hallani. A vizek fenekén megkondultak az elmerült városok harangjai. Nem volt ez valami vendégszerető, sem könnyen megközelíthető föld, helyenként túlságosan nedves, másutt száraz, aszályos, kiégett, a településre meg éppenséggel veszedelmes, mert a lakosokat, alighogy megültek és gazdálkodni kezdtek, kiirtották a tatár betörések. Csak a zaporozsjei kozákság látogatta gyakran hódfarkakért, a vadászat és halászat kedvéért, mert a Nyizs lakói béke idején nagyobb-részt elkóboroltak a vadászat, vagy ahogyan ők mondták, az „ipar” kedvéért, ott cserkésztek, gázoltak minden folyóban, szakadékban, erdőben, nádasban, olyan helyeken, amelyek létezéséről is alig tudott valaki.

Mindazonáltal a telepes élet is igyekezett meggyökerezni e földeken, mint ahogyan a növény igyekszik gyökeret eresztetni a talajba, hogy megkapaszkodjék, s ha kitépik, más helyen próbálkozik.

Városok, telepek, falvak, szabad gyepek és tanyák létesültek a pusztán. A föld helyenként termékeny volt, s a szabadság nagy kísértő. Ám az élet csak akkor virágzott fel, amikor ez a tartomány a Wisniowiecki knyázok kezébe került. Michal knyáz egy Mogillanka kisasszonyt vett feleségül, s elkezdett gondosabban gazdálkodni e Dnyeperen túli birodalmában, embereket hívott be, betelepítette a pusztákat, harminc évre szabadságjogokat biztosított a lakosoknak, monostorokat építtetett, s életbe léptette a maga hercegi törvényeit. Még az olyan lakosok is, akik, emberemlékezet óta e vidéken lakván, azt hitték, a saját birtokukon élnek, szívesen lettek

a herceg úrbéreseivé, mert ez azzal járt, hogy a herceg hathatós oltalma alá kerülve, uruk megvédte őket a tatároktól s a gyakran még gonoszabb nyizsbeliektől. Ám az igazi élet csak az ifjú Jeremi herceg vaskeze alatt virult ki. Benépesült az egész vidék. A régi országutak nyomain új utakat építettek, a folyókat gátak közé szorították, melyeket tatár rabokkal vagy a fegyveres rabláson ért nyizsi kozákokkal hányattak. Ahol hajdan éjjelente vad szél fűtült, a nádasokban a farkasok meg a vízbefúltak lelkei üvöltöztek, ott most malmok zakatoltak. Csupán a Dnyeper menti tartományban is több mint négyszáz malomkerék őrölte a gabonát, a szélmalomokat nem is számítva. Negyvenezer úrbéres hordta be az úrbért a herceg pénztárába, az erdők benépesedtek méhesekkel, a tartomány peremén egyre újabb falvak, gyepűk, tanyák létesültek. A sztyeppeken a vadlovak mellett ott legeltek a szelíd gulyák és ménesek is. A fenyesek és sztyeppek beláthatatlan, egyöntetű tengere falusi házak füstjétől s mindkét felekezet templomainak aranyos tornyaitól kezdett tarkállani - a pusztaság elég népes tartománnyá változott.

Skrzetuski vicekapitány uram tehát vidáman menetelt, nem is sietett, s mintha a saját birtokán járt volna, útközben minden kényelméről gondoskodtak. Még csak 1648 januárjának elején jártak, de ez a kivételes tél csodálatos módon egyáltalán nem érezte fogát. A levegő már a tavasz illatát lehelte, a tél felengedett, s az olvadt hó vizét csillogtatta, a réteken zöldellt a fű, s a nap oly erősen tűzött, hogy délidőben a ködmön úgy égette a katonák hátát, akár nyáron.

A vicekapitány csapata alaposan megnövekedett, mert Czehrynben kíséretével együtt hozzá csatlakozott Rozvan Ursu uram, az oláh hoszpodárnak Lubniébe menesztett követe. A követ kíséretében volt tíz-egynéhány török zsoldos, azután a szekerek és a megfelelő cselédség. Ezenfelül a vicekapitánnyal tartott ismerősünk, Longinus Podbipieta de Zerwikaptur uram is, néhány szolgalegényével és hóna alatt hosszú pallosával.

A napsütés, a gyönyörű idő és a közeledő tavasz illata vidámsággal töltötte el a szíveket, s a vicekapitány annál is vidámabb volt, mert hosszú útról tért vissza a hercegi hajlék felé, amely neki is otthont adott, s minekutána dolgát jól végezte, bízott benne, hogy jó fogadtatásban lesz része.

Vidámságának azonban egyéb oka is volt.

A herceget teljes szívéből szerette ugyan, de ura kegyén kívül ott várt rá egy - méznél édesebb - koromfekete szempár is.

E szempár tulajdonosa Anusia Borzobohata-Krasienska leányasszony, Gryzelda hercegasszony neveltje és kedvelt palotáskisasszonya, boszorkányosan kacér teremtés, kiért mindenki bolondult Lubniében, csak éppen az ő szíve nem fogott tüzet. Gryzelda hercegasszony udvarában szigorú erkölcsök uralkodtak, ami azonban nem akadályozta a fiatalokat abban, hogy tüzes pillantásokat és epedő sóhajtásokat váltsanak egymással. Skrzetuski szintén a fekete szempár után sóhajtozott, mint mindenki más, s ha magára maradt szállásán, elővette a lantot, s annak kísérete mellett énekelgette:

Különb vagy te mindenki másnál...

avagy:

*Mint a tatár a híveket,
Rabul ejted a szíveket!*

Mivel azonban vidám ember volt, s emellett vitézi mesterségének is szerelmese, nem nagyon vette szívére, hogy Anusia éppen olyan szépen mosolyog őrá, mint Bychowiec uramra, az oláh zászlóalj kapitányára, avagy a pattantyús Wurcelre, vagy a dragonyoszászlóaljból szolgáló Wolodyjowskira, sőt a huszár Baranowskira is, holott ökelmének már alaposan deresedik az üstöke, s ráadásul még selypít is, mert egy puskagolyó összeroncsolta szájpadrólását. A vicekapitány egyszer már meg is verekedett érte Wolodyjowskival, ám ha sokáig ott kellett ülnie Lubniében, s nem készültek hadba a tatárok ellen, még Anusia mellett is elunta magát, és ha menni kellett, ment jókedvvel, vonakodás és panasz nélkül.

Persze, a viszontlátásnak is örült. Most azért, hogy dolgát jól végezve hazafelé tartott, vidáman dalolgatott, s lovát meg-megtáncoltatta Longinus uram mellett, ki óriási livóniai kancáján poroszkált, s gondterhelt és bánatos volt, mint mindig. A követ szekerei, török zsoldosai és a kíséret alaposan elmaradt mögöttük.

- Azt beszélük - jegyezte meg a vicekapitány Longinus uramhoz fordulva -, hogy nagy háború készül a török ellen, s maga a király is megindul a Köztársaság egész haderejével. Azt is tudom, hogy a tatároknak szóló figyelmeztetést is visszatartották, pedig azok úgy félnek, hogy a legkisebb vállalkozást sem merik megindítani. A Krímben is hallottam erről, s ott alighanem azért fogadtak olyan *honeste*,³¹ mert híre járt, hogy ha a király és a hetmanok megindulnak, a herceg a Krímre támad, s végképp elsöpri a tatárságot. S bizony igaz, hogy ezt a feladatot nem bíznák másra.

Longinus uram magasra emelte kezét, s felvetette szemét.

- Add meg, könyörületes Istenem, add meg ezt a szent háborút a kereszténység és nemzetünk dicsőségére, nekem pedig engedd meg a háborúban betöltenem fogadalmamat, hogy *in luctu*³² megnyerhessem a vigasztalást, avagy a dicső halált!

- Kegyelmed hát fogadalmat tett a háborúra nézve?

- Úgy van. Ily jeles gavallér előtt lelkem minden titkát feltárom, ámbátor sok itt a mondanivaló, mindazonáltal ha van kegyelmedben hajlandóság végighallgatni... *incipiam*:³³ Tudja kegyelmed, hogy címerem a Zerwikaptur, ami onnan ered, hogy mikor őszám, Stowejko Podbipieta még Grunwald alatt megpillantott három kámszás lovagot, amint egy sorban léptettek, rájuk esett, s egy csapásra mind a háromnak a fejét levágta. E híres cselekedetről a hajdani krónikák is megemlékeznek, őszám nagy dicsőségére...

- Akkor hát neki sem lehetett könnyebb keze a kegyelmedénél, de méltán kapta a Zerwikaptur nevet.

- A király címet is adományozott neki: ezüst mezőben három kecskefejet, mivelhogy ama lovagok címerében is ilyen fejek valának. E címet, meg ímhol e pallost őszám, Stowejko Podbipieta utódaira hagyta azzal a kívánsággal egyben, hogy igyekezzenek a nemzetség és e pallos fényét megőrizni.

- Szó, ami szó, jeles nemzetség szülötte kegyelmed!

Longinus uram itt nagyokat sóhajtott, s minekutána némileg megkönnyebbült, így folytatta a szót:

³¹ Tisztességgel. (latin)

³² Gyászomban. (latin)

³³ Elkezdem. (latin)

- Most azért nemzetségünk utolsó sarja lévén, Trokiban fogadalmat tettem a Boldogságos Szűznek, hogy ártatlanságomat megőrizvén, mindaddig nem járulok az esküvői oltárhoz, amíg dicső őszám, Stowejko Podbipietá példájára ugyanezzel a pallossal három fejet egy csapásra le nem vágok. Te látod, irgalmas Istenem, hogy mindent megtettem, ami tőlem tellett! Érző szívemnek csendességet parancsolván, ártatlanságomat a mai napig megőriztem, kerestem a háborút, harcoltam, de nem volt szerencsém...

A vicekapitány bajusza alatt elmosolyodott.

- Nem sikerült a három fejet levágnod?

- Bizony, nem adatott meg. Nincs szerencsém! Kettesével többször is akadt, de három soha. Nem sikerült meglepnem őket, arra meg már bajos volna megkérni az ellenséget, hogy álljanak fel szép renddel a vágásra. Csak Isten látja bánatomat. Erő volna a csontomban, jószág is akad bőven... ám az ifjúság elillan. Negyvenötödik évemet taposom, szívem érzelmekre szomjúhozik, a nemzetség kihal, s a három fej csak nem adódik!... No, ilyen Zerwikaptur vagyok én. Emberek nevetsége, ahogy Zagloba uram helyesen mondja, amit türelmesen el is viselek, s mindent az Úr Jézusnak ajánlok.

Erre aztán olyan sóhajtozás következett, hogy a livóniai kanca, már ura iránti részvétből is, nyögni és siralmasan horkolni kezdett.

Skrzetuski és Longinus éppen a Kahamlik folyóhoz közeledtek, mikor egyszerre nagy darucapat húzott el fejük fölött, s oly alacsonyan repült, hogy botot lehetett volna középük hajítani. A madársereg rettenetes krúgatás közben ahelyett, hogy lecsapott volna a nádasba, váratlanul a magasba emelkedett.

- Mintha valami kergetné őket - jegyezte meg Skrzetuski.

- Ahol ni! Látja kegyelmed? - kiáltotta Podbipietá egy fehér madárra mutatva, amely a levegőt rézsútos repüléssel szelve igyekezett a darvak alá kerülni.

- Sólyom! Sólyom riasztja őket, hogy le ne szálljanak! - lelkendezett a vicekapitány. - A követnek vannak sólymai, nyilván ő bocsáttatta fel.

Éppen akkor ugratott hozzájuk Rozvan Ursu fekete anatóliai paripáján, nyomában néhány török szolgálénnnyel.

- Vicekapitány uram! Kérem egy kis mulatságra! - invitálta Skrzetuskit.

- Kegyelmességedé a sólyom?

- Az enyém, mégpedig igen derék madár, meglátja kegyelmed.

Mind a hárman előrevágtattak, nyomukban az oláh solymár a karikával, s tekintetét a madarakra szegezve, torkaszakadtából buzdította harcra a sólymot.

A derék madár már elérte, hogy a darvak kénytelenek voltak a magasba emelkedni, ekkor ő is villámgyorsan feltört, s egyszerre a darvak fölé került, amelyek most viharos szárnycsattogatással egyetlen óriási örvénnyé tömörültek össze. Fenyegető kiáltások röpködtek a levegőben. A madarak kinyújtották nyakukat, felfelé fordították csőrüket, mint megannyi lándzsát, s várták a támadást.

Közben a sólyom fölöttük keringett. Hol feljebb emelkedett, hol ismét alább bukott, mintegy habozva, lecsapjon-e oda, ahonnan száz éles csőr mered feléje. A napfényben csillogó fehér tollazata úgy ragyogott, mint maga a nap a kéklő égen.

Egyszerre ahelyett, hogy lecsapott volna, mint a nyíl, nekivágott a messzeségnek, s csakhamar eltűnt a lombok és a nádas mögött.

Elsőnek Skrzetuski rúgta utána. A követ, a solymár és Longinus uram követték példáját.

Az út kanyarulatánál a vicekapitány egyszerre visszarántotta lovát, mert újabb, különös látvány tárult szeme elé. Az országút közepén egy hintó állt, féloldalt dőlve törött tengelyére. A kifogott lovakat két kozák legény tartotta. A kocsis nem volt sehol, nyilván elment, hogy segítséget keressen. A hintó mellett két nő állt, az egyik rókamálás bundában s ugyanolyan kerek tetejű kalpagban, kemény, férfias arccal, a másik sudár termetű fiatal leány, vonásai előkelők és nagyon formásak. Ott ült a sólyom nyugodtan az ifjú leányzó vállán, s csőrével rendezgette mellén felborzolt tollazatát.

A vicekapitány visszarántotta a lovát oly hirtelen, hogy annak patái a homokba fúródtak, aztán kucsmájához emelte kezét, nagy zavarában nem tudván, köszönjön-e, avagy a sólymot kérje vissza? Zavarát az is okozta, hogy a nyestprém kámzsácska alól olyan szempár pillantott feléje, amilyent soha életében nem látott: fekete, bársonyos, fátyolos, s oly ragyogó és tüzes, hogy Anusia Borzobohata szeme elhomályosult volna mellette, akár a gyertya fénye a fáklya lángja mellett. A két szem fölött finom ívben hajlottak meg a selymes, sötét szemöldökök, a rózsás arc, akár a legszebb nyíló virág, a kissé széthajló, meggypiros ajkak közül kivillanó fehér fogak, akár egy sor igazgyöngy, a kámzsa alól pedig tömött fekete hajfonatok omlottak alá. „Junó ez, tulajdon személyében, avagy más istenség?” - gondolta magában a vicekapitány e magas, karcsú termet, a domború kebel, s a leány vállán a fehér sólyom láttán. Ott állt hát az ifjú vitéz fődetlen fővel, belemerülve a gyönyörű képbe, csak szeme csillogott, s szívét mintha vasmarok szorította volna össze. Már-már meg is szólalt volna, ily szavakkal kezdve beszédét: „Ha halandó lény vagy, s nem istenség...” - mikor váratlanul odaérkezett a követ, Longinus és a solymár a karikával. A leányasszony ezt látván, a sólyom elé tartotta kezét, melyre az azonnal át is lépett, s lábát váltogatva csakhamar el is helyezkedett. A vicekapitány a solymárt megelőzve át akarta venni a sólymot, erre azonban különös dolog, mintegy rejtélyes jel történt. Íme, a sólyom egyik lábát a leányasszony kezén tartva, a másikkal megragadta a vicekapitány öklét, s ahelyett, hogy arra átült volna, örvendezve vijjogni kezdett, s oly erősen húzta egymáshoz a két kezét, hogy azoknak végül is érintkezniük kellett. Skrzetuskin villámütés cikázott végig, a sólymot pedig csak akkor lehetett áttenni a karikára, mikor a solymár fejére húzta a kámzsát. Ekkor az idősebb hölgy szólalt meg kérlelő hangon:

- Lovag uraim! - mondta. - Bárkik vagytok, ne tagadjátok meg segítségteket a szegény fehérséptől, akik az országúton maradván maguk sem tudják, mitévők legyenek. Már alig hárommérföldnyi utunk volna hazáig, de hintónk tengelye eltört, s immár alighanem itt kell éjszakáznunk a szabad ég alatt. Kocsisomat fiaimhoz futtattam, hogy legalább egy szekeret küldjenek értünk, de mire a kocsis odaér meg visszajön, besötétedik, s e néptelen helyen ijedelmes volna éjszakáznunk, különösen mivel a közelben sírdombok vannak.

Az idős hölgy gyorsan s oly mély hangon beszélt, hogy a vicekapitány elcsodálkozott, de azért udvariasan felelt:

- Olyat ne is gondolj, asszonyom, hogy mi kegyelmességedet és bájos leánykádát segítség nélkül hagynánk. Lubniébe igyekszünk, Jeremi herceg úr önagysága katonái vagyunk, s úgy nézem, utunk egyfelé visz, de ha nem úgy volna is, szívesen letérünk, hacsak társaságunkat terhesnek nem találjátok. Szekereim azonban nincsenek, mert katona módra csak könnyű csapattal, lóháton utazunk, de a követ úrnak van, s remélem, ildomos gavallér lévén, szívesen szolgál vele kegyelmességednek és a leányasszonynak.

A követ megemelte cobolyprémes kucsmáját, mert értvén a lengyel nyelvet, tudta, miről van szó. Mint lovagias bojár nyomban előkelő bókot vágott, s utasította a solymárt, hogy ugrasson hátra a szekerekért, mert azok alaposan elmaradtak. Ezalatt a vicekapitány a leányt nézte, aki azonban e mohó pillantást el nem bírván, lesütötte szemét, a kozák ábrázatú hölgy pedig ilyen folytatta a szót:

- Isten fizessen meg kegyelmeteknek segítségükért. Minekutána azonban Lubniébe még hosszú az út, reménylem, nem vetitek meg magam és fiaim szerény hajlékát, ahol örömet látnánk vendégül kegyelmeteket. Rozlogi-Siromachy a mi fészkünk, magam Kurcewicz-Bulyha knyáz özvegye vagyok, a leányzó pedig nem leányom, hanem az idősebb Kurcewiczé, férjem bátyjéé, ki árváját a mi oltalmunkra bízta. Fiaim most otthon vagynak, én pedig Czerkasyból tartok hazafelé, ahol a Boldogságos Szűz oltáránál áldoztam. Íme, útközben ért e baleset, s kegyelmek urí segítségével nélkül nyilván az útfélen éjszakázhattunk volna.

A knyázné még tovább beszélt volna, ha messziről fel nem tűnnek az ügetve közeledő szekerek, a követi török zsoldosok és Skrzetuski emberei kíséretében.

- Kegyelmességed tehát Wasyl Kurcewicz knyáz úr özvegye? - kérdezte a vicekapitány.

- Nem! - tiltakozott a knyázné élénken, szinte haragosan. - Én Konstantyn özvegye vagyok, az pedig Wasyl leánya - tette hozzá a leányzóra mutatva.

- Wasyl knyázról sok szó esik Lubniében. Jeles katona s boldogult Michal herceg meghitt embere volt.

- Lubniében nem jártam - jegyezte meg némi göggel Kurcewiczowa knyázné -, hogy milyen katona volt, azt sem tudom, későbbi dolgait pedig nem szükség emlegetni, hiszen azokat anélkül is mindenki ismeri.

Helena knyázkisasszony feje hirtelen lecsuklott e szavak hallatára, akár a virág, melyet a kasza ért, a vicekapitány pedig élénken közbeavatott:

- Ne szóljon így kegyelmisséged. Wasyl knyázt az emberi igazságszolgáltatás rettenetes *errorja*³⁴ ítélte fej- és jószágvesztésre, úgy, hogy szökéssel kellett életét mentenie, később azonban kiderült ártatlansága, ami *promulgáltatott*³⁵ is, s ezáltal nagy becsületes hírét visszaszerezte; méltó dolog pedig, hogy híre annál dicsőbb legyen, minél nagyobb volt sérelme.

A knyázné éles pillantást vetett a vicekapitányra, s kellemetlen, nyers ábrázatáról szemlátomást harag tükröződött. Ámde Skrzetuskiban ifjú kora ellenére annyi lovagi komolyság volt, a tekintete is oly becsületes, hogy a knyázné nem mert vele ellenkezni, hanem Helena knyázkisasszonyhoz fordult:

- Nem méltó dolog, hogy a leányasszony ilyesmit hallgasson. Nosza, indulj, s nézz utána, hogy a cókókot átrakják a hintóból a szekérre, amelyen őkegyelmeik engedelmeivel továbbutazunk.

- Megengeded, kisasszonyom, hogy segítségedre legyek? - ajánlkozott a vicekapitány.

Együtt mentek hát a hintóhoz, de amint megálltak egymással szemben a hintó két ajtajánál, a knyázkisasszony szemének selymes függőnye felemelkedett, s pillantása, miként a fényes, meleg napsugár esett a vicekapitányra.

³⁴ Tévedés. (latin)

³⁵ Kihirdetni. (latin)

- Hogyan köszönjem meg kegyelmednek... - kérdezte, s hangja mint a lant és fuvola zenéje csengett a vicekapitány fülébe -, hogyan köszönjem meg, hogy atyám jó hírének védelmére keltél ama sérelmek ellen, amelyek legközelebbi atyjafiai részéről érték.

- Kisasszonyom! - felelte az ifjú, s érezte, hogy szíve olvadozik, akár a hó tavasszal. - Úgy segéljen Isten, hogy ily köszönő szavakért készen volnék tűzbe menni, vagy akár véremet ontani, de minél lángolóbb a kedv, annál kisebb az érdem, s nem méltó arra, hogy érte kisasszonyom szájából köszönetet elfogadjak.

- Ha kegyelmed megveti köszönetemet, nékem mint szegény árvának nincs módom hálámat másképpen kimutatni.

- Nem vetem én meg - felelte az ifjú egyre növekvő hévvel -, de ezt a nagy kegyet hosszú és hűséges szolgálattal akarnám kiérdemelni, s csak arra kérlek, fogadj el engem kegyelmesen e szolgálatra.

A knyázkisasszony e szavak hallatára elpirult, majd zavarában hirtelen elhalványodott, aztán kezét arcához emelve, bánatosan szólt:

- Kegyelmedre legfeljebb szerencsétlenséget hozhatna ez a szolgálat.

A vicekapitány pedig áthajolt a hintó ajtaján, s halk, érzelmes hangon mondta:

- Hozzon, amit az Úr ad, de ha fájdalmat hozna is, én mégis készen vagyok kisasszonyom lábához borulva kérni e kegyet.

- Nem lehet az, lovag uram, hogy alig láttál meg, máris ily nagy kedved legyen e szolgálathoz.

- Alig pillantottalak meg, önmagamról nyomban megfeledkezém, s látom már, hogy eddig szabad katona létemre rabszolgává kell változnom, de nyilván ez Isten akaratja. A szerelem, akár a nyíl, váratlanul hatol át a szíven, s én immár érzem is a vasát, ámbár ha tegnap mondta volna valaki, el nem hittem volna.

- Ha kegyelmed tegnap nem hitte volna, mi módon hihetném én ma?

- Erről leghívebben az idő tesz majd bizonyosságot, őszinteségemet pedig nemcsak szavaimból, hanem arcomból is kiolvashatod.

A szép szemek selymes függőnye ismét felemelkedett, s tekintete találkozott az ifjú vitéz nemes, bátor ábrázatával, s oly elragadtatott pillantásával, melytől sötét pírba borult a leányasszony arca. De most már nem sütötte le szemét, s az ifjú egy darabig szomjasan ihatta fel a gyönyörű szempár édességét. Úgy néztek egymásra, mint két teremtés, akik - noha itt a pusztai országúton találkoztak - érzik, hogy egyszerre indultak el, s lelkük máris egymás felé repül, mint két galamb.

Ám az elragadtatás e pillanatát megszakította Konstantowa knyázné éles hangja, amint a knyázkisasszonyt szólította. A szekerek megérkeztek. A török zsoldosok hozzáfogtak a málha átrakásához, s kis idő múlva minden készen állott.

Rozvan Ursu, a lovagias bojár, saját hintáját engedte át a hölgyeknek, a vicekapitány is lóra ült, s elindultak.

A nap már nyugovóra hajlott. A Kahamlik vizét bearanyozta a lenyugvó nap és az alkonypír. Fent az égen apró felhőfoslányok csoportosultak, s mind vörösebbé és vörösebbé válva húzódtak a láthatár pereme felé, mintha az égen való röpködéstől elfáradva, igyekeznének nyugovóra térni valami ismeretlen bölcső felé. Skrzetuski a knyázkisasszony oldalán lovagolt, de nem szórakoztatta beszéddel, mert mások előtt nem beszélhetett volna oly nyíltan, mint az

imént, semmitmondó szavak pedig nem jöttek ki a száján. Csak nagy boldogságot érzett szívében, s feje zúgott, mintha bortól ittasult volna meg.

A karaván gyorsan haladt, s a csendet csak a lovak prüszkölése és az egymáshoz ütődő kengyelek zaja zavarta meg. Közben besötétedett. Az égen felragyogtak a csillagok, s a nedves réteken fehér gomolyagok végtelen tengere emelkedett fel.

Erdőbe értek, de alig haladtak néhány futamatnyit, mikor lódobogást hallottak, s öt lovas jelent meg a karaván előtt. Az ifjú knyázok voltak, akiket a kocsis értesített az anyjukat ért balesetről, eléje siettek hát, egy négylovas szekeret hozván magukkal.

- Ti vagytok, fiacskáim? - kérdezte az öreg knyázné.

A lovasok a szekerekhez léptek.

- Mi vagyunk, anyám!

- Gyertek csak! Hála e nemes uraknak, már nincs szükségünk segítségre. Íme, fiacskáim, kiket kegyelmetek kegyeibe ajánlok: Symeon, Jur, Andrzej és Mikolaj... hát az ötödik kicsoda? - kérdezte az ifjak felé kémlelve. - Hej, ha öreg szemem nem csal a sötétben, akkor Bohun... mi?

A knyázkisasszony hirtelen behúzódott a hintó mélyébe.

- Üdv neked, Knyázowa asszony és neked is, Helena knyázkisasszony! - köszönt az ötödik lovas.

- Bohun! - szólalt meg az öregasszony. - Az ezredtől jöttél, sólyom? Mégpedig teorbánnal?³⁶ Istenhozott! Isten hozott! Hej, fiacskáim! Én már meginvitáltam őkegyelmeiket éjjeli szállásra Rozlogiba, most hát ti is hajtsatok fejet előttük! Vendég a házban: Isten a házban! Tiszteljék meg kegyelmetek szerény hajlékunkat.

A Bulyhák megemelték kucsmájukat.

- Alázatosan kérjük kegyelmeteket szerény hajlékunkba.

- Nekem már megígérte a követ úr önagysága meg a vicekapitány úr őkegyelme is. Jeles gavallérokat látunk vendégül, csak éppen azt nem tudom, hogy a nagyúri udvarok lakomáihoz szokván, megfelel-e majd nekik a mi egyszerű étünk.

- Katonakenyéren nevelkedtünk mi, nem pedig udvari lakomákon - jegyezte meg Skrzetuski.

Rozvan Ursu még hozzátette:

- Kóstoltam én már a vendégszerető nemesi porták kenyerét, s tudom, az udvari étkek fel nem érnek vele.

A szekerek elindultak, az öreg knyázné pedig folytatta:

- Régen, bizony régen elmúltak azok az idők, amikor még mi is jobb napokat láttunk. Wolhyniában és Litvániában vannak még Kurcewiczek, akik bandériumot tartanak, s úri módon élnek, ám azok a szegényebb atyafiakat ismerni sem kívánják, Isten büntesse meg őket érte. Nálunk szinte kozák szegénység van, amiért megbocsássanak kegyelmetek, s fogadják szívesen, amit jó szívvel ajánlunk. Nekem és öt fiamnak egyetlen falucskával és néhány szabad gypűvel kell beérnünk, s ehhez még e leányasszony is a mi oltalmunk alatt vagyon.

³⁶ Nagyobb fajta lant, koboz.

Skrzetuski elcsodálkozott a hallottakon, mert Lubniében azt hallotta, hogy Rozlogi nem megvetendő nemesi birtok, mely hajdanában Wasyl knyáz, vagyis Helena édesapja birtoka volt. Nem tartotta azonban illendőnek afelől tudakolni, hogy milyen úton-módon került Konstantyn birtokába, s utána özvegye kezébe.

- Kegyelmességednek tehát öt fia van? - kérdezte Rozvan Ursu.

- Öt volt bizony, akár az oroszlánok, de a legidősebbnek, Wasylnak, a pogányok Bialogródban fáklyával kiégették a szemét, amitől értelme is megzavarodott. Ha a fiatalok hadjáratra mennek, csak övele meg e leánnyal maradok otthon, akivel több a gond, mint az öröm.

A vicekapitány figyelmét nem kerülte el az a megvető hang, amellyel az öreg knyázné sógorának leányáról beszélt. Vére felforrt a haragtól, s már-már gonosz káromkodásra fakadt, de a szó torkára forrott, mikor a knyázkisasszonyra pillantva, a hold fényénél meglátta a leány könnybe lábadt szemét...

- Mi bajod, kisasszonyom? Miért sírsz? - kérdezte halkán.

A knyázkisasszony hallgatott.

- Nem viselhetem el könnyeidet - mondta Skrzetuski hozzáhajolva, s látván, hogy az öreg knyázné Rozvan Ursuval beszélget, s nem néz feléjük, tovább faggatta:

- Istenemre, szólj hát valamit, mert Isten látja a lelkemet, véretem és életemet adnám, hogy megvigasztaljalak.

Egyszerre megérezte, hogy az egyik lovas oly erővel nyomakodik feléje, hogy lovaik oldala már egymást horzsolja.

A knyázkisasszonnyal folytatott beszélgetés megszakadt, Skrzetuski ámulva, egyszersmind bosszúsan fordult a tolakodó felé.

A hold fényénél egy szempárt pillantott meg, amely vakmerően, kihívóan s egyben gúnyosan nézett rá.

E félelmetes szemek égtek, akár a farkaséi a sötét erdőben.

„Mi az ördög? - gondolta a vicekapitány. - Lidérc vagy micsoda?” - azután közlőrlől nézve támadója szemébe, megkérdezte:

- Miért tolakodik kegyelmed annyira, s miért furkálsz tekintetteddel?

A lovas nem felelt, csak tovább meredt rá éppoly makacsul, mint vakmerően.

- Ha nem látsz, csíholhatok tüzet, ha pedig az országút keskeny neked, lódulj a pusztába! - szólt rá a vicekapitány, most már emeltebb hangon.

- Te pedig lódulj a hintótól, laszku,³⁷ amíg előtted a pusztá - felelte a lovas.

A vicekapitány, amilyen tette kész férfiú volt, felelet helyett olyat rúgott a támadó lovának hasába, hogy a paripa nagyot nyögött, s egyetlen ugrással az országút szélén termett.

A lovas nyomban visszarántotta lovát. Egy pillanatig úgy látszott, a lovagra veti magát, de már hangzott az öreg knyázné éles, parancsoló szava:

- Bohun, csco z toboju?

³⁷ Lah, laszek (ukrán) - lengyel, lengyelke. A lengyelek gúnyos elnevezése.

A szavak hatása nem késett. A lovas helyben megfordította lovát, s átment a hintó túlsó oldalára a knyáznéhoz, ki így folytatta:

- Scso z toboju? Hej, nem Perejaslawban vagy, sem a Krímben, hanem Rozlogiban... hát úgy vigyázz! Most pedig ugrass előre, s vezesd a szekereket, mert közel a szakadék, s abban sötét van. Lódulj!

Skrzetuski amennyire elámult, éppoly mérges is volt. Bohun nyilván alkalmat keresett arra, hogy belekössön, s meg is találta volna. De vajon miért kereste? Mit jelent e váratlan támadás?

Agyán átvillant a gondolat, hogy nyilván a knyázkisasszonyról van itt szó, s efelől meg is bizonyosodott, amint a leány arcába nézett, s a sötétben is észrevette, hogy az sápadt, mint a patyolat, s rémület tükröződik róla.

Közben Bohun a knyázné asszony parancsához híven, előreugratott, az asszony pedig utánapillantván, félig önmagához, félig a vicekapitányhoz fordulva mondta:

- Veszett koponya ez, és ördögös kozák.

- Nyilván nincs ki mind a négy kereke - felelte Skrzetuski megvetően. - Kegyelmességed fiainál szolgál e kozák legény?

Az öreg knyázné a hintó mélyébe vetette magát:

- Ne szóljon így kegyelmed! Ez Bohun viceezredes, jeles vitéz és fiaim bajtársa, nekem pedig mintegy hatodik fiam. Nem lehet az, hogy kegyelmed ne hallotta volna nevét, mert őt mindenki ismeri.

Skrzetuski valóban jól ismerte e nevet. Az egyéb kozák ezredesek és atamánok nevei közül egyszerre kiemelkedett, s közszájon forgott a Dnyeper mindkét partján. A vak koldusok róla énekeltek a vásárokon meg a csárdákban, a fonókban pedig csodákat meséltek az ifjú leventéről. Hogy ki volt, s honnan jött - senki sem tudta. Annyi bizonyos, hogy a bölcsője a sztyepp, a Dnyeper, a sziklatorlaszok és a Czertomelik, szorosainak labirintusával, öbleivel, lápjáival, szigeteivel, sziklaszirtjeivel, szakadékaival és nádasaival. Kamaszkora óta begyökereszt e vad világba, s összeforrott vele.

Békeidőben együtt járt a többiekkel halászni és vadászni, bebarangolta a Dnyeper kanyarulatait, végiggázolta a lápok és mocsarakat félmeztelen társaival együtt, máskor meg hónapokat töltött az erdőségek mélyén. Iskolája az volt, hogy ki-kirándultak a Vad Mezőkre tatár gulyákért és ménesekért, meg a kelepcek, ütközetek s a part menti uluszok³⁸ elleni portyázások, a betörések Bialogródba és az Oláhföldre vagy sajkákon a Fekete-tengerre. Napjait lóháton, éjszakáit a sztyeppen, az őrtüzek mellett töltötte. Csakhamar az egész Nyizs kedvence lett, korán vezérelt másokat, s bátorságával hamarosan túltett mindenkin. Képes volt századmagával nekimenni a Bahcsiszerájnak is, s a kán szeme láttára felgyújtani; felperzselte az uluszokat, a városkák lakosait egy lábíg lekaszabolta, az elfogott murzákat lovakkal tépette szét, lecsapott, mint a vihar, s elillant, mint a halál. A tengeren eszeveszetten vetette magát a török gályákra. Behatolt Budziak szívébe, s amint mondták, az oroszán torkáig merészkedett. Olykor határozottan örült vállalkozásra is rászánta magát. A kevésbé bátrak, a kevésbé vakmerőek karóba húzva pusztultak el Sztambulban, vagy a török gályákon rothadtak meg, ő azonban mindig épen és bőséges zsákmánnyal megrakva került ki a vállalkozásaiból. Beszélték, hogy töméntelen kincset szedett össze, s a Dnyeper nádasaiban rejtette el. Gyakran látták, amint sáros csizmájával taposta az aranyszötteket, selymekelméket; szőnyeget teregetett a

³⁸ Tatár település. (tatár)

lovak lába alá, avagy drága damasztba öltözve fürdött a szurokban, hogy így mutassa ki kozák megvetését e drága holmik iránt. Soha sehol sem melegedett meg. Cselekedeteit vad képzelete irányította. Néha Czehrynbe, Czerkasyba vagy Perejaslawba érkezve, félholtá dorbézolta magát a többi zaporozsjei kozákkal együtt, máskor meg úgy élt, mint egy szerzetes, emberekhez nem szólt, s a sztyeppbe menekült. Volt úgy is, hogy vak koldusokkal vette körül magát, s azok énekét és játékát hallgatta naphosszat, őket meg elárasztotta arannyal. Nemesi társaságban tudott finom gavallér módjára viselkedni, a kozákok között ő volt a legvadabb kozák, lovagok között lovag, fosztogatók között fosztogató. Sokan örültnek tartották, mert valóban zabolátlan, vad lélek volt.

Legutóbb perejaslawi viceezredessé lett, de az ezredeskapitányi hatalmat ő gyakorolta, mert a vén Loboda már csak gyengén szorongatta a vezéri buzogányt kihűlő markában.

Skrzetuski tehát igen is jól tudta, kicsoda Bohun, s ha mégis megkérdezte a knyázné asszonytól, hogy fiainak szolgálattelvő kozákja-e, azt szándékosan, megvetése jeléül tette, mert megérezte benne az ellenséget, s Bohun minden nagy híre ellenére felforralta a vérét, hogy ez a kozák ily vakmerően bele mert kötni.

Előre sejtette, hogy ha már elkezdődött, egykönnyen be nem fejeződik. De hát Skrzetuski uram is kemény legény volt és fullánkos, akár a darázs, netán túlságosan is bízott önmagában, s nem egykönnyen hátrált meg bármitől, a veszedelmeket pedig szinte mohó vággyal kereste. Készen lett volna, lovát nekieresztve, akár nyomban Bohun után eredni, de hát a knyázkisasszony mellett lovagolt. Különben is a szekerek már áthaladtak a szakadékon, s a távolban megvillantak Rozlogi fényei.

IV. FEJEZET

A Kurcewicz-Bulyhák családja ősi hercegi nemzetség, címerük a Kurcz,³⁹ állítólag Koriattól származtatták magukat, valójában azonban Ruriktól⁴⁰ származtak. A család két fő ága közül az egyik Litvániában, a másik Wolhyniában telepedett le, a Dnyeperentúlra csak Wasyl knyáz költözött át, ki a wolhyniai ág számos leszármazottjának egyike volt. Wasyl szegény ember lévén, nem akart gazdag rokonai között maradni, s ezért Michal Wisniowiecki hercegnek, a hírneves Jeremi apjának szolgálatába lépett.

Itt nagy, becsületes hírt, nevet szerezvén, jeles lovagi szolgálataiért a herceg Krasne Rozlogit adományozta neki, amelyet az arrafelé tanyázó rengeteg farkasról későbben Farkas-Rozloginak is neveztek. Itt aztán véglegesen le is telepedett. 1629-ben a római egyházba tért át, s az Oláhországból származó Rohogok előkelő nemesi családjából nősült. Egy esztendővel később született e házasságból leánya, Helena. Az anya gyermekágyban meghalt. Wasyl herceg pedig újabb házasságra nem gondolván, teljesen a gazdálkodásnak és egyetlen gyermeke nevelésének szentelte életét. Wasyl herceg kiváló jellemű, rendkívül becsületes férfiú volt. Elég gyorsan közepes vagyont szerezvén, legottan bátyjára, Konstantynra gondolt, aki szegényen Wolhyniában maradt, s a gazdag rokonoktól eltaszítatván, kénytelen volt árendák után járni. Ezt feleségével és öt fiával együtt magához vette, s minden falat kenyerét megosztotta velük. Így élt a két testvér, jó egyetértésben, mind 1634-ig, mikor is Wasyl Wladislaw király hadaival Szmolenszk alá vonult. Ott történt ama végzetes eset, amely Wasyl knyáz vesztét okozta. A király táborában elfogtak egy levelet. A levél Sehinnek szólt, s alatta a knyáz aláírása és pecsétje. Ez a nyilvánvaló árulás nemcsak megdöbbenett, de meg is rémített mindenkit, hiszen a knyázt eddigelé általában feddhetetlen, kristálytisztá jellemű lovagnak ismerték. Hiába hívta Istent tanúságul, állítván, hogy sem az aláírás, sem a pecsét nem tőle származik, a levélen virító pecsét minden kétséget eloszlatott, ama védekezésnek pedig, hogy pecsétgyűrűjét elvesztette, senki nem adott hitelt. Így aztán a szerencsétlen knyázt *pro crimine perduellionis*⁴¹ fej- és becsületvesztésre ítélték, amiért is szökésben kellett menekülést keresnie. Éjszakának idején toppant be Rozlogiba, ott könyörögve kérte bátyját, hogy atyjaként vegye oltalmába leánykáját, ő maga pedig örökre eltűnt. Beszélték, hogy később még egyszer írt Jeremi hercegnek Barból, kérve, ne fossa meg egyetlen leánykáját mindennapi kenyerétől, hanem hagyja békében Rozlogiban, azután végleg híre veszett. Voltak olyan hírek, hogy meghalt, de azt is beszélték, hogy a császáriakhoz állt, s Németországban esett el egy háborúban. De hát ki is tudhatott volna biztosat? Nyilván meghalhatott, ha leánykájáról többé nem kérdezősködött. Csakhamar el is felejtkeztek róla, csak akkor került elő ismét emlékezete, mikor ártatlansága kiderült. Egy bizonyos witebski Kurcewicz halálos ágyán meggyóna, hogy Szmolenszk alatt ő írta azt a levelet Sehinnek, aztán Kurcewicznek a táborban megtalált pecsétgyűrűjével pecsételte meg. E bizonyágtételre általános volt a sajnálkozás és az elképedés. Az ítéletet megváltoztatták, s Wasyl herceg lovagi hírnevét régi fényébe visszaállították, ám neki magának a szenvedésekért már későn jött a kárpótlás. Ami Rozlogit illeti, Jeremi hercegnek eszébe sem jutott, hogy azt visszavegye, mert a Wisniowieciek sokkal jobban ismerték Wasylt, hogysem ártatlanságában csak egy pillanatra is biztosak ne lettek

³⁹ Az agárnak más kutyával való keveréke. (lengyel) Vonatkozhat minden állatra, sőt a keverék fajú emberre is.

⁴⁰ Az orosz birodalom alapítója.

⁴¹ Árulás büntette miatt. (latin)

volna. Nyugodtan vesztetg maradhatott volna, a Wisniowieckiek hatalmas oltalma alatt fittyet hányván az ítéletnek, de ő elmenekült, mert nem bírt gyalázatban élni.

Helena tehát nyugodtan élt Rozlogiban nagybátyja gyöngéd gyámsága alatt, csak Konstantyn halála után kezdődtek el sanyarú napjai. Konstantyn felesége bizonytalan családból származó, nyers, lobbanékony és erélyes nő volt, akit csak férje bírt kordában tartani. Férje halála után azonban vaskézzel ragadta magához Rozlogiban a kormányrudat. A cselédség félt tőle, a kasznárok, ispánok reszkettek tőle, s hamarosan a szomszédokkal szemben is kimutatta a foga fehérjét. Kormányzásának harmadik évében kétszer is fegyverrel támadt a Siwinskierek, Browarkiban, mikor is férfiruhát öltve ő maga vezette fegyveres cselédségét és a felfogadott kozákokat. Mikor egyszer Jeremi herceg ezredei szétszórták a Siedem Mogil környékén garázdálkodó tatár hordát, a knyázné, cselédsége élén, egy lábíg lekaszabolta a tatár had egyik maradékát, mely egészen Rozlogig merészkedett. Rozlogiban így alaposan megfészkelte magát, s kezdte a birtokot saját és fiai tulajdonának tekinteni. Fiait úgy szerette, akár az anyafarkas a kölykeit, de ő maga műveletlen lévén, fiai méltó neveltetéséről sem gondoskodott. Egy Kijevből hozatott görögkeleti barát megtanította őket írni és olvasni - s ezzel be is fejeződött taníttatásuk. Pedig hát Lubnie közel volt, s ott a hercegi udvarnál a fiatal knyázok kicsiszolódhattak volna, a kancelláriában megismervén a közügyekben való forgolódást, avagy a hercegi zászlók alá állván, a lovagi iskolában képezhettek volna magukat. A knyáznénak azonban megvolt a maga jó oka, amiért nem adta őket Lubniébe.

Hátha Jeremi hercegnek eszébe jut, hogy kié is az a Rozlogi, s utána néz a Helena fölötti gondoskodásnak, vagy netán Wasyl emléke kedvéért ő maga kívánta volna azt kezébe venni? Akkor tán takarodniuk is kellett volna Rozlogiból. A knyázné tehát úgy vélte, jobb, ha Lubniében teljesen elfelejtik, miféle Kurcewiczek élnek még a világon. Így azonban az ifjú knyázok félig vadon, inkább kozák, mint nemesi módra nevelődtek. Már suhanc korukban részt vettek az öreg knyázné csetepatéiban, a Siwinskiék elleni rajtaütésekben meg a tatár csapatokkal való csatározásokban. Ösztönszerűen undorodván a könyvektől és írástól, napok hosszát lövöldöztek nyíllal, s gyakorolták magukat az ólmosbot és a kard forgatásában meg a pányvavetésben. Még gazdálkodással sem foglalkoztak, mert azt az anyjuk ki nem adta kezéből. Fájdalmas volt látni a jeles nemzetség sarjait, kiknek ereiben hercegi vér csörgedezett, ám erkölcsaik parlagiak és vaskosak voltak, s értelmük és megkérgesedett szívük a sztyepp műveletlen talajára emlékeztetett. Közben pedig sudár tölgyekké növekedtek, de tudván magukról, hogy műveletlenek, szégyenkeztek volna a nemesi társaságban. Jobb szerették tehát a vad kozák legények környezetében tölteni idejüket. Jó korán kapcsolatba kerültek a Nyizzsel is, ahol bajtársakként fogadták őket. Olykor fél évig vagy annál tovább is megültek a Szicsben; a kozákokkal együtt jártak „ipart üzni”, részt vettek a törökök és tatárok elleni kirohanásokban, s végül is ez lett legfőbb és legkedveltebb foglalkozásuk. Anyjuk nem is ellenezte, mert gyakran hoztak haza gazdag zsákmányt. Egyszer azonban egy ilyen vállalkozás alkalmával Wasyl, a legidősebb testvér, a pogányok kezébe került. Öccsei Bohun és a zaporozsjei legények segítségével kiszabadították ugyan, de már megvakítva. Ettől fogva Wasyl kénytelen volt otthon ülni, s noha annak előtte ő volt a legvadabb, most nagyon is megszelídült, s teljesen elmerült a vallásos töprengésekben. A fiatalok tovább folytatták a hadi mesterséget, ami idővel megszerezte nekik a „kozák knyáz” előnevet. Elég volt szétnézni Rozlogi-Siromachyban, s menten meglátszott, micsoda emberek laknak ott. Mikor Skrzetuski és a követ szekereikkel együtt befordultak a kapun, nem is annyira udvarházat, mint inkább egy tölgyfa gerendákból összerótt fészert pillantottak meg, lőrészzerű, keskeny ablakkal. A cselédházak, lomtárak, magtárak, istállók és a kozákok lakásai össze voltak építve a házzal, s azzal együtt egy hol alacsonyabb, hol magasabb részekből összetákolt, idomtalan épületet alkottak, mely kívülről olyan szegényes volt, hogy ha az ablakokban világ nincsen, fel sem lehetett volna tétélezni,

hogy itt emberek laknak. A ház előtt az udvarban két gémeskút volt, a kapu mellett egy oszlop, a tetején kerék, s azon üldögélt egy saját nevelésű medve. Az ugyancsak vastag tölgygerendákból ácsolt kapun át lehetett bejutni az udvarra, melyet mindenfelől árok és karósánc övezett.

Nyilvánvalóan megerősített hely volt, hogy a támadások és betörések ellen védhető legyen. Mindenben egy határszéli kozák gyepűre emlékeztetett, s noha a határ menti nemesi udvarházak mind ilyenfélék voltak, ez mégis inkább látszott valamiféle rablófészeknek, mint nemesi kúriának. A cselédség fáklyákkal sietett a vendégek fogadására, ámde ezek is inkább haramiákhoz hasonlítottak, hogysem szolgalegényekhez. Az udvaron hatalmas szelindek rángatták láncukat, mintha el akarnának szabadulni, hogy az idegenekre vessék magukat, az istállókból lovak nyerítése hallatszott, az ifjú Bulyhák anyjukkal versenyt kiabáltak, parancsokat osztogattak, és káromkodtak. Ily z sivaj közepette léptek a vendégek a házba, s ha Rozvan Ursu uram az előbb e nyomorúságos, elvadult hajlék láttára már sajnálta, hogy elfogadta az éjjeli szállást, a most elébe táruló látványon annál jobban elámult. A ház belseje egyáltalán nem volt összhangban hitvány külsejével. Mindenekelőtt egy tágas pitvarba léptek, melynek falait csaknem teljesen elborították a fegyverek, páncélok és állati bőrok.

Két hatalmas kandallóban egész fahasábok égtek, s fényüknél díszes lószerszámokat, csillogó vértetket, török karacénokat⁴² lehetett látni, amelyeken itt-ott drágakövek csillogtak, voltak ott aranygombokkal kapcsolódó láncingek, félpáncélok, hasvédők, mellvasak, értékes acélvértet, lengyel és török sisakok, ezüstözött láncsisakok, az átelleni falon abban a korban már nem használatos pajzsok, mellettük lengyel kopják és keleti dzsiridek,⁴³ tömérdek vágófegyver kardoktól kindzsálokig és jatagánokig, melyeknek markolata úgy csillogott a sokféle drágakőtől, akár a csillagok a tűz fényében. A szegletekben kötegekben lógtak a róka-, farkas-, medve-, nyest- és hermelinbőrök - a knyázok vadászszenvetének megannyi gyümölcse. Lentebb, a falak mentén, a farkasvadászathoz használt vércsék, sólymok és a keleti vad sztyeppéről hozatott hatalmas sasok gunnyasztottak karikákban ülve.

A vendégek a pitvarból a tágas vendégházba léptek. Itt is hatalmas tűz lobogott az ernyős tűzhelyen. E szobában még nagyobb volt a pompa, mint a pitvarban. A falak mezítelen gerendáit drága szőttek takarták, a padlókat pompás keleti szőnyegek borították. A közepén egyszerű deszkából összerótt, hosszú x-lábú asztal állt, rajta aranyozott vagy metszett velencei üvegserlegek. A falak mentén kisebb asztalok, komódok és polcok, azokon ládikák, bronzal ékített puzdrák, sárgaréz gyertyatartók és órák díszlettek, mely utóbbiakat annak idején a törökök rabolták a velenceiektől, majd a kozákok a törököktől. Az egész szoba tele volt fényűzési tárgyakkal, melyekről a háziak többnyire azt sem tudták, mire használhatók. Mindenütt a pompa és a legszélsőbb sztyeppbeli egyszerűség váltakozott egymással. Bronz-, ében- vagy gyöngyház díszítésű drága török komódok mellett gyakran egyszerű, gyalulatlan deszkapolcok álltak, másutt durva faszékek mellett szőnyegekkel letakart, párnázott kerevetek. A kereveteken keleti módra párnák heverték aranyhím selyem- vagy finom patyolat huzatban, de csak ritka esetben voltak pehellyel töltve, gyakrabban szénával vagy borsószárral. A drága szőttek és fényűzési tárgyak mind úgynevezett török és tatár „jószág”, melyet gyakran potom pénzért vásároltak össze a kozákoktól, avagy még az öreg Wasyl knyáz zsákmányolta számos háborúban, részben pedig az ifjú Bulyhák szereztek a nyizsbeliekkel együtt végrehajtott vállalkozásaik során, mert szívesebben eljárak sajkákon a Fekete-tengerre, hogysem megházasodván, a gazdaságot vigyázták volna. Skrzetuski jól ismervén a határ menti

⁴² Vaspikkelyekből való páncél. (török)

⁴³ Rövid nyelű kopja. (török)

udvarházakat, nem csodálkozott e látványon, viszont annál jobban elámult az oláh bojár, hogy e pompa közepette ott látta a Kurcewiczeket, borjúbőr csizmájukban, s ködmöneik is alig jobbak a szolgálkénál; ugyancsak álmélkodott Longinus Podbipieta uram is, mert Litvániában más rendhez szokott.

Ezenközben az ifjú knyázok őszinte vendégszeretettel látták a vendégeket - ám kevés világias csiszoltságuk lévén, ezt oly ügyetlen darabossággal mívelték, hogy a vicekapitány alig bírta visszafojtani mosolyát.

Symeon, az idősebb, így szólt:

- Örvendezünk kegyelmeteknek, s hálásak vagyunk szívességeitekért. A mi házuk a ti házatok, éreztétek hát magatokat otthon. Köszöntjük kegyelmeteket, mint jótevőinket, szerény hajlékunkban.

S ámbár hangjában semmiféle alázat vagy oly meggyőződés nem volt, mintha magánál magasabb rangú személyiségeket fogadott volna, mégis kozák módra mélyen hajlongott, a többiek pedig követték példáját, vélvén, hogy a vendégszeretet így kívánja.

- Hozta Isten, hozta Isten kegyelmeteket... - ismételtették.

Ezalatt a knyázné, Bohun dolmánya ujját megrántva, kihívta magával a másik szobába.

- Hallod-e, Bohun - mondta gyorsan -, nincs időm a sok beszédre, de látom, ama fiatal nemes úr szemet szúrt neked, s mindenáron tengelyt akarsz vele akasztani?

- *Maty*⁴⁴ - felelte a kozák, kezet csókolva az öregasszonynak. - Széles a világ, más az ő útja, más az enyém. Nem ismertem én őt, nevét sem hallottam, de azt mondom, ne igen hajlongjon a knyázkisasszony felé, mert Isten engem, megvillantom kardomat az orra előtt.

- Hej, megveszett, megveszett! Hol a fejed, kozák! Mi van veled? El akarsz-e veszejteni bennünket is meg magadat is? Wisniowiecki katonája ő, és vicekapitány, jeles férfiú, a herceg követe volt a kánnál. Csak egyetlen haja szála görbüljön meg itt, minálunk, tudod-e, mi lesz abból? A vajda szeme nyomban Rozlogi felé fordul, őérette bosszút vesz, minket kiűz innen a világ négy tája felé, Helenát pedig elviszi Lubniébe, s akkor mi lesz? Neki is a szemébe ugrasz? Rátörsz Lubniére? Csak próbáld meg, ha még nem kóstoltál karót, kótyagos kozákja!... Ha hajladozik is az úrfi a kisasszony felé, hát aztán? Ahogyan idejött, úgy el is megy, s megint szent a békeség. Fékezd hát magad, vagy ha nem, vidd az irhád oda, ahonnan jöttél, de ránk ne hozz bajt!

A kozák bajuszát rágtá, fújtatott, de belátta, hogy a knyáznénak igaza van.

- Holnap odábbállnak, én pedig megfégezem magam, csak az éjszemű ki ne jöjjön hozzájuk.

- Még mit nem! Hogy azt higgyék, rabságban tartom itt? Igenis, kijön, mert én úgy akarom! Te pedig ne rendelkez itt, mert nem te vagy a gazda.

- Ne haragudjék, asszonyanyám. Ha másképp nem lehet, olyan édes leszek hozzájuk, akár a törökméz. A fogamat meg nem csikordítom, a markolatot meg nem ragadom, még ha elöntene is az epe, még ha szívem szakadna is bele. Legyen meg asszonyanyám akarata!

- Nohát, akkor így beszélj, sólyom, vedd a teorbant, játssz el egy nótát rajta, énekelj egyet, s megkönnyebbedik a lelked. Most pedig gyere a vendégekhez.

⁴⁴ Anyám. (ukrán)

Visszamentek a vendégházba, ahol a knyázok, nem tudván, hogyan mulattassák a vendégeket, folyton bízatták, hogy érezzék magukat jól, s egyre hajlongtak előttük. Skrzetuski büszkén és élesen Bohun szemébe nézett, de nem látott abban sem kötekedést, sem kihívást. Az ifjú kozák arca ragyogott a vidám szíveségtől, melyet oly híven színlelt, hogy a leggyakorlottabb szem sem ismerte volna fel. A vicekapitány jól szemügyre vette, mert az imént a sötétben nem láthatta vonásait. Karcsú, deli leventét látott maga előtt, napsütötte arcát tömött, fekete bajusz ékesítette. Arcának vidámsága úgy szűrődött át az ukrán ábrándosságon, mint a napfény a ködön. Magas homlokát eltakarták üstökének fekete fürtjei, melyek sörény módjára egyenletes fogakba voltak nyírva erős szemöldöke fölött. Sasorra, táguló orrcimpái, minden mosolyra elővillanó fehér fogai kissé ragadozó színezetet adtak arcának, de általában az üde, viruló, kötekedő ukrán férfiszépség típusa volt. A csodálatos díszes ruházat szintén kiemelte e pusztai leventét a ködmönös knyázfiak közül. Bohunon vékony ezüstszőttes dolmány és vörös mente volt, mert ezt a színt viselték az összes perejaslawi kozákok. Derekat finom selyemöv szorította át, melyről selyem kardkötőn drága művű szablya függött alá. Ám kardja és egész ruházata elhomályosult az övébe dugott pompás török kindzsál mellett, melynek markolata annyira tele volt drágakövekkel, hogy csak úgy szórta a szikrát. Ebben a ruházatban mindenki inkább nézte volna előkelő családból való úrfinak, hogysem kozáknak, főleg, mivel könnyed mozgása, nagyúri viselkedése semmiképpen sem vallott alacsony származásra. Longinus uramhoz lépve meghallgatta a Stowejko ős történetét, hogy miképpen vágta le egy csapásra három keresztes lovag fejét, majd a vicekapitányhoz fordulva - mintha semmi bajuk nem lett volna egymással - könnyedén megkérdezte:

- Hallom, a Krímből tart hazafelé kegyelmed?

- Onnan - felelte a vicekapitány szárazon.

- Magam is jártam ott, s ámbár a Bahcsiszerájig nem jutottam el, reményilem, még oda is eljutok, ha ama kedvező hírek valóra válnak.

- Minémű hírekről szól kegyelmed?

- Úgy hallik, hogy ha király őfelsége háborút indít a török ellen, akkor a herceg vajda tűzzel-vassal a Krím ellen indul. E hír fölöttébb nagy örömet kelt Ukrajna- és Nyizs-szerte, mert ha ilyen vezér alatt ki nem mulatjuk magunkat a Bahcsiszerájban, akkor soha!

- De ki ám, amint Isten van az égben! - kiáltották a Kurcewiczek.

Skrzetuskit megnyerte az a nagy tisztelet, amellyel Bohun a hercegről beszélt, elmosolyodott hát, s immár szelídebb hangon jegyezte meg:

- Úgy látom, kegyelmedet nem elégítik ki a nyizsbeliekkel művelt csatározások, amelyek pedig nagy dicsőséget szereztek neked.

- Kis háború: kis dicsőség, nagy háború: nagy dicsőség. Konasewics Szahajdacsni sem sajkákon nyerte nagy becsületes hírét-nevét, hanem a Chocim alatt.

E pillanatban kinyílt az ajtó, Wasyl, a legidősebb testvér lépett lassan a szobába, kit Helena kézen fogva vezetett. Érett korú, sápadt, sovány férfi volt, bánatos aszkétaarca a bizánci szentképekre emlékeztetett. A balsorstól és fájdalmarktól korán megöszült, hosszú haja vállára hullott, szeme helyén csak két vörös gödör volt; a kezében tartott rézfeszülettel keresztet vetett a szobára és a benne levőkre.

- Az Atya Isten, a Megváltó és a Boldogságos Szűz nevében! - mondta. - Ha apostolok vagytok, s örömet hirdettek, köszöntelek benneteket e keresztény hajlékban. Ámen.

- Bocsássanak meg kegyelmetek - mormogta a knyázné -, megzavarodott az értelme.

Wasył pedig csak egyre vetette a keresztek a feszülettel, s így folytatta:

- Meg vagyon írva az apostolok beszédeiben: „Akik a hitért ontják vérüket, megtartatnak, akik pedig földi javakért vagy ragadományért harcolván esnek el: elkárhoznak...” Imádkozzunk! Jaj nektek, testvéreim. Jaj nekem is, mert mi ragadományért viseltünk háborúkat! Isten, irgalmazz nekünk, bűnösöknek! Isten, irgalmazz... Ti pedig, férfiak, kik messze földről jöttetek, minémű híreket hoztatok? Apostolok vagytok-é?

Elhallgatott, mintha válaszra várna, a vicekapitány tehát így felelt:

- Messze vagyunk mi az ily magasztos tisztségtől. Csak katonák vagyunk, de készek meghalni hitünkért.

- Akkor üdvözlötk - felelte rá a vak -, de számunkra még nem jött el a szabadulás órája... Jaj nektek, testvéreim, és jaj nekem!

Az utolsó szavakat már csaknem sírva mondta, s oly mérhetetlen kétségbeesés tükröződött arcán, hogy a vendégek nem tudták, mitévők legyenek. Közben Helena leültette egy székre, ő maga pedig kisietett a pitvarba, s lanttal a kezében tért vissza.

Halk hangok zendültek meg a szobában, a knyázkisasszony pedig vallásos énekbe kezdett:

*Éjjel és nappal Nevedet kiáltom!
Enyhítsd kínomat, s fűkezd könnyeimet,
Irgalmazz, Atyám, szánd meg bűneimet,
Halld meg hívásom!*

A világtalan hátrahajtott fejjel hallgatta az éneket, mely mintha enyhítő balzsamként hatott volna reá, mert arcáról lassanként eltűnt a fájdalom és kétségbeesés kifejezése. Végül feje előrecsuklott, s úgy maradt, mintegy a félálom révületében.

- Csak meg ne szakítsuk az éneket, akkor teljesen megnyugszik - jegyezte meg a knyázné. - Íme, látják kegyelmetek, abban rejlik tébolyultsága, hogy folyton az apostolokat várja, s amint valaki a házba érkezik, előjövén legottan azt tudakolja, nem apostolok-e...

Helena tovább énekelt. Kedves, lágy hangja egyre erősebben csengett, s kezében a lanttal, felvetett szemével oly gyönyörűsége volt, hogy a vicekapitány nem bírta levenni róla a szemét. Megigézve merült el nézésében, s megfeledkezett az egész világról.

Elragadtatásából az öreg knyázné szavai riasztották fel:

- No, elég! Ő most már nem ébred fel egyhamar. Addig is kérem kegyelmeteket az estebédhez.

- Tessék, tessék egy falat kenyérre, egy csipet sóra! - mondták anyjuk után az ifjú Bulyhák.

Rozvan mint nagyvilági gavallér, karját nyújtotta a knyáznénak, Skrzetuski pedig ezt látva, nyomban Helena knyázkisasszonyhoz sietett. Szíve miként a viasz olvadozott, s szeme szinte szikrát szórt, amint a leányzó kezét sajátján érezte, majd így szólt:

- Úgy vélem én, az égi angyalok sem énekelhetnek csodálatosabban, mint te, kisasszonyom.

- Vétkezel, lovag, ha énekemet az angyalokéhoz hasonlítod - felelte Helena.

- Nem tudom én, vétkezem-e, de annyi bizonyos, hogy szívesen kiszúratnám mindkét szememet, ha halálomig hallhatnám énekedet. De mit is beszélek, hiszen vakon nem gyönyörködhetném benned, s az ugyancsak elviselhetetlen kínszenvedés lenne számomra!

- Ne szóljon így kegyelmed, hiszen holnap elutazván, már holnap elfelejtesz.

- Ó, nem lehet az, annyira megszerettelek, kisasszonyom, hogy más szerelmet életem fogytáig nem kívánok ismerni, ezt pedig soha el nem feleltem.

Erre égő pír öntötte el a knyázkisasszony arcát, s keble pihegve hullámozott. Felelni akart, de csak ajka remegett, így hát Skrzetuski beszélt tovább:

- Te hamarabb elfelejtesz engem, kisasszonyom, ama deli levente oldalán, ki majd énekedet balalajkáján kíséri.

- Soha, soha! - suttogta a leány. - De kegyelmed óvakodjék tőle, mert rettenetes ember.

- Mit nekem egy kozák, s még ha az egész Szics vele tartana is, teérted mindenre készen vagyok. Olyan vagy nekem, mint a megfizethetetlen drágakő, te vagy egész világom, csak azt tudjam, hogy én is kedvet találtam-e nálad.

Egy halk „igen”, mint valami mennyei zene zendült meg Skrzetuski fülében, s máris mintha tíz szív dübörgött volna a mellében: szemét verőfény öntötte el, az egész világ napfényben fürdött; ismeretlen erők ébredtek benne, s vállán mintha szárnyai nőttek volna. Az estebéd alatt néhány-szor megvillant előtte Bohun elváltozott, sápadt arca, de tudván, hogy Helena viszonszereti, most már mit sem törődött a vetélytársával. „Üsse kő! - gondolta magában. - De utamba ne álljon, mert összetaposom!” Egyébként gondolatai egészen másfelé csapongtak.

Érezte Helena közelségét, érezte, hogy karja csaknem a leány karját érinti, látta az arcáról el nem múló pírt, s érezte a felőle áradó forróságot, látta keble hullámozását, és szemét, melyet hol szerényen eltakart szemhéja, hol ragyogott, mint a csillag. Mert hát Helena hiába élt itt szomorú árvaságban és félelemben, hiába tartotta rémületben a knyázné, mégiscsak tüzesvérű ukrán leányzó volt. Amint ráestek a szerelem forró sugarai, nyomban kivirult, mint a rózsza, s eddig ismeretlen, új életre ébredt. Arca boldogságot és bátorságot sugárzott, s a szűzi szeméremmel viaskodó gerjedelmek a rózsza gyönyörű színeit varázsolták ábrázatára, Skrzetuski tehát majd kiugrott a bőréből örömeiben. Ivott körömszakadtig, ám a mézbor nem hatott rá, mert már a szerelemtől volt mámoros. Nem látott senki mást az asztalnál, csak az ő leánykáját. Nem látta, hogy Bohun mindjobban elsápad, s minduntalan kindzsálja markolatát szorongatja, nem hallotta, hogy Longinus uram immár harmadszor mondja el ősenek, Stowejkónak hőstettét, a Kurcewiczek pedig a „török javakért” viselt háborúikat.

Az öreg knyázné most vette észre Bohun elváltozott arcát.

- Mi bajod, Sólyom?

- Fáj a lelkem, maty - felelte komoran -, de a kozák szó nem levegő, hát lebírom.

- *Terpy szinku, mohorycs bude.*⁴⁵

Az estebéd már véget ért, de a mézbort még mindig töltögették a kupákba. Jöttek a kozák fiúk, hogy táncot járjanak a nagyobb vidámság kedvéért. Megpendültek a balalajkák, megszólaltak a tamburák, s ezek hangjánál kellett táncolniuk az álmos legényeknek. Később az ifjú Bulyhák is beálltak a guggolóba. Az öreg knyázné csípőre tett kezekkel helyben járta a topogót és rezgőt, s dúdolgatott hozzá. Skrzetuski ezt látva, Helenát vitte táncba. Mikor derekát átölelte, mintha a mennyország egy darabját szorította volna kebléhez. A perdülések közben a leány hosszú hajfonatai körütkeröztek az ifjú nyakán, mintha örökre magához akarná őt kötni. Ezt már nem bírta a lovag, s mikor úgy látta, senki sem néz oda, lehajolt; s teljes erejéből a leány ajkára forrasztotta ajkát.

⁴⁵ Tűrj, fiacskám, lesz kárpótlás. (ukrán)

Késő éjszaka volt, mikor Longinus urammal nyugovóra tértek a szobában, ahol éjjeli szállásukat elkészítették.

A szolgálégény lépett be. Vén tatár volt, szeme fekete, tekintete éles, arca ráncos, akár a susinka. Amint belépett, sokatmondó pillantást vetett Skrzetuskira, majd megkérdezte:

- Nem kívánnak kegyelmességetek valamit? Netán egy kupácska mézbort, álomhívogatónak?

- Nem kell.

A tatár Skrzetuskihoz lépve dörögte:

- Van egy szavam kegyelmességedhez a leányasszonytól.

- Légy hát Pandarusom! - kiáltotta a vicekapitány örvendezve. - E gavallér előtt beszélhetsz, mert feltártam előtte titkomat.

A tatár egy darab szalagot húzott elő kabátja ujjából.

- A leányasszony e szalagot küldi kegyelmességednek, s azt üzeni, hogy teljes szívéből szereti.

Skrzetuski elkapta a szalagot, megindultan csókolgatta, majd kebléhez szorongatta, s csak midőn kissé lecsillapult, kérdezte meg:

- Mit üzent hát?

- Azt, hogy teljes szívéből szereti kegyelmességedet.

- Íme, egy tallér, jutalmul. Azt mondta hát, hogy szeret?

- Azt.

- Nesze még egy! Isten áldja meg érte, mert nekem is ő a legkedvesebbem. Mondd meg neki... avagy várj, magam írom meg, csak hozz kalamust, pennát és papírt.

- Micsodát? - kérdezte a tatár.

- Kalamust, pennát és papírt.

- Az nincs a mi házunknál. Wasyl knyáz idejében még volt, meg később is, mikor a fiatal knyázok írni tanultak a szerzetesektől..., de az már régen volt.

Skrzetuski pattintott ujjával.

- Podbipieta uram, nincs kegyelmednek kalamusa meg pennája?

A litván széttárta karjait, s felvetette szemét.

- Piha, az ördögbe! - robbant ki a vicekapitány. - Most vagyok csak bajban!

Eközben a tatár leguggolt a tűz elé.

- Minek írni - jegyezte meg a tüzet kotorva. - A leányasszony aludni tért. Amit kegyelmességed írna neki, azt holnap megmondhatja élőbeszéddel.

- Akkor hát jó. Úgy látom, hűséges szolgálója vagy a knyázkisasszonynak. No, nesze a harmadik tallér is. Régen szolgálod?

- Hohó! Negyven esztendeje már, hogy Wasyl knyáz foglyul ejtett... s attól kezdve híven szolgáltam. Mikor pedig amaz éjjelen világgá ment, hogy neve is elveszen, a gyermeket Konstantyn knyázra bízta, nekem meg imígyen szólt: „Csehly! Te pedig egy pillanatra el nem hagyod a leányasszonyt, s vigyázol rá, akár a szemed világára.” Lacha il Allah!

- S úgy is teszel?

- Úgy bizony, és rajta a szemem.
- Monddssa, mit látsz? Hogyan megy itt dolga a knyázkisasszonynak?
- Rosszban törik itt a fejüket, mert oda akarják őt adni Bohunnak, ő pedig átkozott kutya.
- Nem lesz abból semmi! Majd akad, aki megvédelmezze!
- Igaz! - felelte az öreg, az égő rőzsét megrázva. - Bohunnak akarják adni, hogy vigye, ragadja el, akár a farkas a bárányt, őket pedig hagyja meg Rozlogiban... mert hát Rozlogi nem az övék, hanem Wasyl knyáz után a kisasszonyé. Bohun pedig meg is teszi ezt, mert a nádasokban több aranya és ezüstje van neki, mint amennyi a homok Rozlogiban, ámde a leányasszony gyűlöli őt azóta, hogy egy embert a szeme előtt hasított ketté fokosával. Vér ömlött ki közékük, s gyűlölet fakadt belőle. Egy az Isten!

A vicekapitány ez éjjel le sem hunyta a szemét. Fel s alá járt a szobában, a holdra meredt, s latolgatta, mire határozza el magát. Most már megértette a Bulyhák mesterkedését. Ha a knyázkisasszonyt valamelyik környékbeli nemes úr veszi feleségül, az netán szót emelne Rozlogiért, és helyesen, mert az a leányasszonyt illeti, de ezenfelül még a gyámságról is számadást kérhetne. Ez okból határozták el a már úgylis elközákosodott Bulyhák, hogy a leányasszonyt a kozákhoz adják. E gondolatra Skrzetuski keze ökölbe szorult, s kardjához kapkodott. Elvégezte hát magában, hogy összezúzza ezt a mesterkedést, s érezte, hogy ereje is van hozzá. Hiszen a Helena fölötti gyámkodás Jeremi herceget illette, legelsőbbben is azért, mert Rozlogit a Wisniowieckiek adományozták az öreg Wasylnak, másodsor pedig, mert Wasyl Barból írt levelében maga kérte a herceget, hogy vegye oltalmába a leányt. Csak a közügyek torlódása, a nagy hadjáratok tették, hogy a herceg eddigelé nem tekintett be ama gyámkodásba. De elég lesz egyetlen szóval említeni előtte, s ami igazságos, azt megteszi.

Odakint már pitymallott, mikor Skrzetuski fekhelyére vetette magát. Mélyen elaludt, s másnap kész elhatározással ébredt. Sietve felöltöztek Longinus urammal együtt, mert odakint a szekerek már készen álltak az indulásra, s Skrzetuski katonái is nyeregben ültek. A vendég-házban a követ borlevessel erősítette magát a Kurcewiczek és az öreg knyázné társaságában. Csak Bohun nem volt sehol, nem tudni, aludt-e még, avagy útra kelt valamerre.

Skrzetuski befejezván reggelijét, a knyáznéhoz fordult:

- Szerelmetes asszonyom! *Tempus fugit*,⁴⁶ hamarosan lóra kell ülnünk, most azért, mielőtt hálásan megköszönnénk a vendégszerető szállást, fontos dologban szeretnék kegyelmességgel és fiaival néhány bizalmas szót váltani.

A knyázné arca csodálkozást tükrözött, fiaira, a követre, majd Longinus uramra pillantott, mintha az ő arcukról akarná leolvasni, miről van szó, s hangjában némi nyugtalansággal felelte:

- Állok kegyelmed szolgálatára.

A követ fel akart kelni, de a knyázné nem engedte, hanem ők mentek át ama pitvarba, amelynek falai úgy meg voltak rakva fegyverzettel és páncélokkal. A fiatal knyázok anyjuk mögé sorakoztak, a knyázné pedig Skrzetuskival szemben megállva, kérdezte:

- Minémű ügyről kíván kegyelmed beszélni?

A vicekapitány szinte beledöfte szilaj, csaknem éles tekintetét, s így szólt:

⁴⁶ Az idő röpi. (latin)

- Bocsássa meg kegyelmességed, és ti is, ifjú knyáz urak, hogy a szokást félretéve, nem tisztes követek útján szólok hozzátok, hanem magam leszek ügyem szószólója. Mivel azonban a szükség ellen nem rugódózhatván, más módot nem választhatok, minden késedelem nélkül kegyelmességetek mint gyámok elé adom alázatos kérésemet, hogy Helena hercegisasszony kezét tőlem meg ne tagadjátok.

Ha e pillanatban téli időben villám vágott volna be a rozlogi ház udvarába, az nem keltett volna akkora hatást a knyáznében és fiaiban, mint a vicekapitány szavai. Egy darabig ámulva tekingettek a beszélőre, aki kiegyenesedve, nyugodtan és büszkén állt előttük, mintha nem is kérne, hanem parancsolni akarna, s egyetlen szót sem találtak a válaszára - ellenben a knyázné megkérdezte:

- Hogyan? Kegyelmed? Helenát?

- Én, szerelmes asszonyom, és ez törhetetlen elhatározásom.

Pillanatnyi csend állt be.

- Várom válaszodat, szerelmes asszonyom.

- Megbocsásson kegyelmed - felelte a knyázné száraz, éles hangon, miután kissé lecsillapodott -, fölöttébb nagy tisztesség számunkra ily jeles gavallér kérése, de hát nem lehet abból semmi, minekutána Helenát már másnak ígértem.

- Mindazonáltal vegye fontolóra kegyelmességed, mint gondos gyám, nem történt-e az a knyázkisasszony akarata ellenére, s vajon nem vagyok-e én különb annál, akinek őt elígérted.

- Hogy ki különb, az én dolgom megítélni. Lehetsz bár a legkülönb, nekünk mindegy, mert nem ismerünk.

Erre a vicekapitány még büszkébben kiegyenesedett, s tekintete hideg és éles volt, akár a kés.

- De én ismerlek benneteket, árulók! - mennydörögte. - Parasztnak akarjátok odaadni a rokont, csak azért, hogy az meghagyjon benneteket az igaztalanul eltulajdonított birtokban...

- Magad vagy az áruló! - rikoltotta a knyázné. - Így fizetsz hát a vendéglátásért? Ez a hála? Hej, viperafajzat! Ki fia, borja vagy? Mi szél hozott ide?

Az ifjú Kurcewiczek már ujjukat pattogtatták, s a falakon fegyverek után néztek. A vicekapitány pedig így kiáltott:

- Pogányok! Elkaparintottátok az árva vagyonát! De nem lesz abból semmi. A herceg már holnap tudni fogja.

A knyázné ezt hallván a szoba végébe ugrott, s kopját ragadva indult a vicekapitány felé. A knyázok szintén felkapták, ki mit ért, az egyik kardot, a másik füttyköst, a harmadik kést, s a lovagot félkörben körülfogva, fűjtattak, akár a nekivadult farkasok.

- A herceghez mégy? - kiáltotta a knyázné. - Honnan tudod, hogy élve kikerülsz innen? Honnan tudod, nem utolsó órád ütött-e?

Skrzetuski karját összefonta mellén, s még csak szeme sem rebkent meg.

- Mint hercegi követ térek vissza a Krímből - mondta. - Ha egyetlen csepp vérem elfolyik itt, három nap múlva e helynek hamvai sem maradnak, ti pedig a lubniei pincetömlöcökben rothadtok el. Van-e olyan erő a világon, mely megszabadíthatna benneteket? Ne fenyegetsek hát, mert nem félek tőletek.

- Elveszünk, de te előbb pusztulsz el.

- Akkor hát üss! Itt a mellem!

A knyázok anyjukkal az élükön a vicekapitány mellének szegezve tartották fegyvereiket, de mintha valami láthatatlan lánc kötötte volna béklyóba kezüket. Fújtatva, fogcsikorgatva vonaglottak tehetetlen dühükben - de támadni egyikük sem mert. Megbénította őket Wisniowiecki félelmetes neve.

Most már Skrzetuski volt a helyzet ura.

A knyázné tehetetlen dühe csupán a szidalmak özönében talált lefolyást:

- Hej, toprongyos, gaz bocskoros, hercegi vérré fájna a fogad... de abból nem eszel! Odaadjuk bárkinek, csak éppen neked nem, s ezt még a herceg sem tilthatja meg nekünk.

Mire Skrzetuski nyugodtan így felelt:

- Nem alkalmas az idő, hogy nemességemet bizonygassam, mindazonáltal úgy vélem, a ti hercegségek méltán hordhatná utánunk a kardot meg a pajzsot. Egyébként, ha az a paraszt jó volt nektek, én csak jobb lehetek. Ami pedig birtokomat illeti, az is versenyre kelhet a tietekkel. Arra pedig, hogy Helenát nem adjátok nekem, íme, ezt felelem, s jól eszetekbe vegyétek: én is meghagylak benneteket Rozlogiban, s számadást sem kérek a gyámkodásról.

- Sose ajándékozzad azt, ami nem a tiéd.

- Nem ajándékozom, csupán ígéretet teszek a jövőre nézve, s ezt lovagi szavammal is megerősítem. Most azért válasszatok: vagy számot adtok a hercegnek a gyámkodásról, s Rozlogból eltakarodtok, vagy pedig nekem adjátok a lányasszonyt, s akkor megtarthatjátok a birtokot...

A knyázné kezéből lassan kifelé csúszott a kopja, s csakhamar koppanva hullott a földre.

- Válasszatok! - ismételte meg Skrzetuski. - *Aut pacem, aut bellum!*⁴⁷

- Szerencse - szólalt meg a knyázné immár szelídebben -, hogy Bohun még tegnap elnyargalt a sólymokkal, nem akarván kegyelmedet látni, mert ő már tegnap gyanakodott. Másképpen meg nem úsztuk volna vérontás nélkül.

- Én sem csak azért hordok kardot az oldalamon, asszonyom, hogy az övemet húzza.

A knyázné fiaihoz fordult:

- No, fiacskáim, mit szóltok e gavallér ily alázatos kéréséhez?

A Bulyhák egymásra tekingettek, könyököikkel bökdösték egymást, és hallgattak.

Végül Symeon szólalt meg, így dörmögve:

- Ha azt mondd, maty, üssük, ütjük, ha azt mondd, adjuk oda Helenát, odaadjuk.

- Ütni is rossz, meg odaadni is rossz.

Aztán Skrzetuskihoz fordult:

- Úgy a falhoz szorított bennünket kegyelmed, hogy szinte odaragadunk. Bohun eszeveszett ember, semmitől vissza nem riad. Ki védelmez meg bosszújától?

- Ti dolgotok.

⁴⁷ Vagy béke, vagy háború. (latin)

A knyázné egy darabig hallgatott.

- Hallja hát kegyelmed, gavallér uram. Mindennek titokban kell maradnia. Bohunt elküldjük Perejaslawba, magunk Helenával elmegyünk Lubniébe, kegyelmed pedig megkéri a herceget, hogy küldjön helyőrséget Rozlogiba. Bohunnak másfélszáz szemenje van a közelben, kiknek egy része már itt is van. Most mindjárt nem viheted el Helenát, mert Bohun elragadná tőled. Nem lehet másképpen. Menj hát, a titkot senkinek el ne áruld, s várj ránk.

- Hogy becsapjatok?

- Bár megtehetnénk! De nem lehet, magad is tudod. Add szavadat, hogy a titkot egyelőre megőrzöd.

- Legyen! Most azért nekem adjátok a leányzót?

- Nem tehetünk egyebet, ámbár Bohunt sajnáljuk...

- Piha! Piha, nemes uraim - kiáltotta a vicekapitány hirtelen, a knyázokhoz fordulva -, négyen vagytok, mindmegannyi sudár tölgy, s egyetlen kozáktól féltek-e annyira, hogy csalással akarjátok rászedni? Én ugyan hálával tartozom nektek, mégis azt mondom, nem nemes urakhoz méltó dolog ez!

- Kegyelmed ebbe ne szóljon bele - kiáltott a knyázné. - Ez nem a te dolgod. Mi mást tehetünk? Hány embere van kegyelmednek az ő másfélszáz szemenje ellen? Megvédelmezel minket? Avagy megvédelmezheted-e magát Helenát is, kit ő erővel is kész elragadni? Ez nem a kegyelmed dolga. Te csak menj Lubniébe, s hogy mi mit teszünk, az a mi dolgunk, az a fő, hogy elvigyük neked a leányzót.

- Tegyetek hát, amit akartok: csak egyet mondok. Ha a knyázkisasszonyt bárminémű sérelem érné itt, jaj nektek!

- Ne cselekedd ezt velünk, hogy valamiképp *desperatióba*⁴⁸ ne kergess.

- Mert erőszakot akartatok mívelni vele, s íme, most is, hogy Rozlogiért eladjátok, eszetekbe sem jutott megtudakolni, vajon kedves-e neki az én személyem?

- Most azért füled hallatára kérdezzük meg - felelte a knyázné, újraéledő haragját elfojtva, mert a vicekapitány szavaiból tisztán kiérezte a megvetést.

Symeon elment Helenáért, s kis idő múlva a leánnyal együtt jelent meg a pitvarban.

Gyönyörű arcocskája úgy ragyogott fel a levegőben még ott rezgő, de viharként tovatűnő haragos fenyegetések, ez összevont szemöldökök, e szilaj tekintetek és kemény arcok közepette, akár a vihar után a napsütés.

- Kisasszonyom! - kezdte komoran a knyázné, Skrzetuskira mutatva. - Ha te is úgy kívánod, íme, jövődöbéli férjed.

Helena elsápadt megindultságában, arcát tenyerébe rejtette, majd kezét Skrzetuski felé nyújtotta.

- Igaz lehet ez? - suttogta kábultan.

⁴⁸ Kétségbeesés. (latin)

Egy órával később a követ és a vicekapitány kísérete lassan Lubnie felé haladt az erdei országúton. Skrzetuski és Longinus Podbipieta haladtak az élen; nyomukban a követ szekerei hosszú sorba széthúzódva. A vicekapitány vágyakozó ábrándozásba merült, amíg fel nem serkentették egy dal szaggatott szavai:

*Tuzsu, tuzsu szerce bolit...*⁴⁹

Az erdő mélyén a parasztszekerek vágta keskeny úton feltűnt Bohun. Lovát teljesen belepte a tajték és a sár.

A kozák, nyilván szokása szerint, nekivágott a sztyeppnek és az erdőségnek, hogy megrészegedjék a szélről, elmerüljön a messzeségben, s elfelejtse, ami a szívét nyomja.

Most éppen hazatérőben volt Rozlogiba.

Skrzetuski, e valóban lovagi alak láttára, mely csupán elvillant szeme előtt, és eltűnt, önkéntelenül is azt gondolta, sőt orra alatt el is mormolta: - Mégiscsak szerencse, hogy a szeme láttára hasított szét egy embert!

⁴⁹ Szomorú a szívem, de fáj...

V. FEJEZET

Skrzetuski Lubniébe érve nem találta otthon a herceget, mert Sienczába ment keresztelőre Suffczyński uramhoz, aki hajdani udvari embere volt, s vele ment a hercegné, két Zbaraska kisasszony meg számos udvari ember. Nyomban hírvivőt szalajtottak Sienczába, jelentvén, hogy a vicekapitány megjött a Krímből, és követ is érkezett.

Ha nincsenek ama fojtogató nyugtalanságok, amelyek a szerelemmel, még a viszonzottal is mindenkor együtt járnak, Skrzetuski boldog lehetett volna, hiszen Lubniébe visszatérve kedves arcokat látott maga körül, s körülvette a katonaélet zaja, amellyel már oly régóta összeforrt. Lubnie ugyanis, noha mint a herceg vára és rezidenciája, pompa tekintetében bármelyik „kiskirály” székhelyével felvehetette a versenyt, ezektől mégis abban különbözött, hogy itt valóban szigorú, tábori élet folyt. Aki az itteni rendet és szokásokat nem ismerte, az - még a legbékésebb időkben is - azt hihette volna, hogy valami hadjáratra készülődnek. Több volt itt a katona, mint az udvarnok, több a vas, hogysen az arany, több a trombitaszó, mint a pohár-csengés és a lakomák zaja. Mindenütt mintaszerű rend és másutt ismeretlen fegyverem uralkodott, mindenütt nyüzsögtek a különféle páncélos, dragonyos, kozák, tatár vagy oláh zászlóaljokhoz tartozó lovagok. S e zászlók alatt szolgált nemcsak az egész Zaporozsje, hanem a voluntér⁵⁰ nemesség is az ország minden részéből. Aki igazi vitézlő mesterséget akart tanulni, az Lubniébe igyekezett, voltak ott tehát a ruténeken kívül mazurok, litvánok, malopolskaiak, sőt poroszok is. A gyalogregimentek meg a pattantyúsok, az úgynevezett „tüzes vitézek” ezredei főleg magas zsoldért szegődött, válogatott németekből álltak, a dragonyosoknál leginkább a helybeli lovagok szolgáltak, a litvánok a tatár zászlóaljakba, a malopolskaiak pedig legszívesebben a vértess fegyvernemhez húzódtak. A herceg nem tűrte, hogy a lovagok eltespedjenek, így hát a táborban meg nem szűnt a mozgás. Egyes ezredek kivonultak, hogy felváltsák az őrtáborok és gyepük legénységét, más csapatok visszatértek Lubniébe, naphosszat tartottak a mustrák és gyakorlatok. Noha a tatárok felől békesség volt, a herceg néha távoli hadjáratokat rendelt a sztyepp és a vad pusztaság mélyébe, hogy a katonákat hozzászoktassa a meneteléshez, s eljutván oda, ahova még senki el nem jutott, nevének újabb dicsőséget szerezzen.

A vicekapitány minden bensőbb bajtársának bemutatta Longinus Podbipietá uramat, aki a maga szelídségével nyomban megnyerte mindnyájuk szívét, s minekutána pallosa forgatásával emberfölötti erejét is bemutatta, egyben általános tiszteletet keltett maga iránt.

A litván vitéz elhatározta, hogy a vértess lovassághoz áll be, csak azért, hogy Skrzetuski alatt szolgálhasson, akiről nagy örömmel hallotta Lubniében, hogy mindenki igen jeles vitéznek s a hercegi hadak egyik legjobb tisztjének tartja. A zászlóaljban, melynek Skrzetuski uram volt a vicekapitánya, valóban megüresedett egy hely, mégpedig a Zakrzewski, más néven *Miserere mei*⁵¹ uramé, aki immár két hét óta az ágyat nyomta, semmi reménye sem lévén a felgyógyulásra, mert a nagy nedvesség miatt minden sebe kiújult. A vicekapitány szerelmi gondjaihoz most még az a bánat is hozzájárult, hogy íme, el kell veszítenie régi bajtársát és hűséges barátját, aki emellett kitűnő tiszt is volt. Naponta órák hosszat elüldögélt barátja ágya mellett, vigasztalagatta is, ahogyan tudta, s reményét élesztgette, mondván, hogy bizonynal még nem egy hadjáratot küzdenek majd végig együtt.

⁵⁰ Önkéntes. (franciából)

⁵¹ Könyörülj rajtam. (latin)

De az öregnek nem volt szüksége vigasztalásra. Nyugodtan haldoklott lóbőrrel leterített kemény lovagi fekhelyén, s szinte gyermeki mosollyal tekingetett az ágya fölött függő feszületre. Skrzetuskinak pedig így felelt:

- Miserere mei, vicekapitány uram, én immár mennyei hópénzemet megyek felvenni. Testem annyira lyukacsos a sok sebtől, hogy csak attól félek, vajon Szent Péter, az Úristen marsallja, ki a mennyei rendnek is őrizője, beenged-e ilyen rongyos gúnyában. De megmondom neki: „Szerelmetes Bátyám uram, Malchus fülére könyörgök, ne míveljed e csúfságot velem, hiszen a pogányok csúfították így el testi öltözékemet...” Miserere mei! Ha pediglen Szent Mihály netán néminemű hadjáratot indítana a pokol hatalmasságai ellen, a vén Zakrzewskinek még hasznát is veheti.

A vicekapitány mint afféle katonaember, sokszor szembenézett a halállal, sőt maga is osztogatta azt, mindazonáltal most nem bírta visszafojtani könnyeit e vén lovag szavainak hallatára, kinek haldoklása olyan volt, mint a békés napenyészet.

Egy reggel aztán Lubnie minden templomában, rómaiban és görögben egyaránt, megkondultak a harangok, hirdetvén, hogy Zakrzewski uram elköltözött az élők sorából. Ugyanezen a napon érkezett haza a herceg Sienczából, Bodzynski és Lassota urakkal meg az egész udvarral, valamint számos nemes úrral együtt, jó néhány tucat hintón, mert Suffczynski uramék fölöttébb nagy keresztelőt csaptak. A herceg pompás temetést rendelt elhunyt vitézének, részint, hogy érdemeit megtsírtelje, részint, hogy kimutassa, mennyire szereti a lovagi erényeket.

Skrzetuski jelentést tett követi munkájáról, utazásáról és mindenről, amit útközben Hmelnickij-ről és a Szicsbe való szökéséről hallott. A herceg elhatározta, hogy néhány ezredet előretol Kudak felé, de az egész dolognak nem tulajdonított valami nagy fontosságot. Mivel tehát a Dnyeperen túli birodalom békéjét és hatalmát semmi sem fenyegette, Lubniében megkezdődtek az ünnepélyek és multságok, egyrészt Rozvan követ tiszteletére, másrészt azért, mert Bodzynski és Lassota urak végre nyilatkoztak Przyjemski vajdafi nevében, megkérvén számára Anna hercegekisasszony kezét, s kérésükre a hercegtől is meg Gryzelda hercegasszonytól is kedvező választ kaptak.

Mikor a herceg esténként a jelesebb tisztekkel és udvarnokokkal be-benézett a hercegasszony társalkodószobájába, hogy némi beszélgetéssel mulassa magát, Anusia úrnője háta mögül tekingetett ki (mert a hercegasszony magas volt, Anusia pedig alacsony), s onnan fúrta be fekete szemét a vicekapitány arcába. Ámde Skrzetuski szeme másutt révedezett, akár a gondolata, s mikor tekintete egy pillanatra a leányasszony arcára esett, akkor is olyan merengő, szinte üveges volt, mintha nem is arra nézne, akinek hajdanában énekelte:

*Mint a tatár a híveket,
Ragadozod a szíveket...*

„Mi lelhettem?” - kérdezte önmagától az egész udvar e kényeztetett kedvence, s lábacsájával toppantva elhatározta, hogy végére jár a dolognak. Nem volt ő szerelmes Skrzetuskiba, de már igen hozzászókkott a hódolathoz, nem bírta hát elviselni, hogy valaki rá se hederítsen, s haragjában képes lett volna beleszeretni a vakmerőbe.

Egyszer, ahogy fonalmatringokkal futott a hercegasszonyhoz, találkozott Skrzetuskival, ki a herceg szomszédos ágyasházából lépett ki. Úgy rohant rá, mint a vihar, csaknem meglökte mellével, s akkor visszahőkölve rebegte:

- Ah, hogy megijedtem! Jó reggelt kívánok!

- Jó reggelt, Anna kisasszony! Avagy olyan monstrum vagyok én, hogy megijeszthettek?

A leányzó lesütött szemmel, lábát váltogatva állt ott, szabad kezének ujjaival hajfonata végét tekergette, s mintegy zavartan, mosolyogva felelte:

- Ej, dehogy, szó sincs róla, már hogyan is... Isten engem!...

Hirtelen az ifjúra nézett, s ismét lesütötte szemét.

- Kegyelmed netán haragszik rám?

- Én? Avagy törődöl te, kisasszonyom, az én haragommal?

- Igazán szólva... nem. Volna is mivel törődnöm! Kegyelmed netán azt hiszi, mindjárt sírva fakadok? Bychowiec uram kedvesebb...

- Ha így van a dolog, akkor számomra nem marad más hátra, mint hogy átengedjem a teret Bychowiec uramnak, s magam eltűnjek a szemed elől, kisasszonyom.

- Avagy fogom én kegyelmedet?

Azzal elállta Skrzetuski útját.

- Kegyelmed a Krímből tért vissza? - kérdezte.

- Onnan.

- S mit hoztál magaddal a Krímből?

- Podbipieta uramat. Úgy vélem, láttad őt, kisasszonyom. Nagyon kedves és állhatatos gavallér.

- Kegyelmednél bizonylyan kedvesebb. S mi okból jött ide?

- Hogy legyen kin erőidet kipróbálnod, kisasszonyom. Ajánlom azonban jól gyürkőzz neki, mert ismerem a gavallér egy titkát, amely őt legyőzhetetlenné teszi... úgy, hogy még, te sem boldogulsz vele.

- Miért volna legyőzhetetlen?

- Mert nem házasulhat meg.

- Mi közöm nekem ahhoz! Aztán miért nem házasulhat?

Skrzetuski a leány füléhez hajolt, de nagyon hangosan és nyomatékkal mondta:

- Mert ártatlanságot fogadott.

- Bolondos kegyelmed! - kiáltotta Anusia gyorsan, s abban a pillanatban elrebbent, mint a felriasztott madár.

Mindazonáltal aznap este első ízben vette szemügyre alaposabban Longinus uramat. Jó sok vendég volt aznap, mert a herceg Bodzynski uramat búcsúztatta. A litván lovag igen jól festett gondos ruházatában, fehér atlaszdolmányában és sötétkék bársonymentéjében, különösen mivel a hóhérpallosszerű Zerwikaptur helyett egy aranyos hüvelyű, könnyű görbe kard lógott oldalán.

Anusia szemecskéje szikrákat lövellt Longinus uram felé, kicsit oly szándékból is, hogy Skrzetuskit bosszantsa. A vicekapitány azonban ezt észre sem vette volna, ha Wolodyjowski oldalba bökvén, meg nem jegyzi:

- Fogjanak pányvára, ha Anusia nem ama litván komlókaróval kacérkodik.

- Ezt neki mondd meg.

- Meg is mondom. Igen összeillő pár lesznek.
 - Majd viselheti mentecsatnak, mert éppen így arányoznak egymáshoz.
 - Avagy a kalpagján forgó helyett.
- Wolodyjowski a litvánhoz lépett.
- Atyámfia! - szólította meg. - Nemrég kerültél ide, de látom, nem mindennapi szívragló vagy!
 - Aztán miért, testvérem, jó uram? Aztán miért?
 - Mert a legszebbik palotásasszonynak máris elcsavartad a fejét.
 - Ugyan mit beszélsz, barátom uram! - sopánkodott Podbipiet a kezét összetéve.
 - Nézz csak oda Anna Borzobohata leányasszonyra, akibe itt mindnyájan szerelmesek vagyunk, nézd csak, mi módon villogtatja feléd szemecskéjét. Csak jól vigyázz, valamiképpen bolonddá ne tegyen, mint minket mindnyájunkat.

Azzal sarkon fordult, s faképnél hagyta az elámult Podbipietát. Longinus uram oda sem mert nézni egyhamar Anusia felé, csak némi idő múlva vetett oda titokban egy pillantást - s megremegett. Gryzelda hercegasszony válla mögül valóban egy tüzes szempár villogott feléje makacs kíváncsisággal. - „*Apaga satanas!*”⁵² - fohászzkodott fel a litván, s miként egy diák, elpirulva menekült a terem túlsó szegletébe.

Ám a kísértés igen súlyos volt. A hercegasszony háta mögül kikandikáló kis sátánban annyi csábító volt, szemecskéje oly káprázatosan ragyogott, hogy Longinus uramat erővel vonta valami feléje, csak egyszer akart még beléjük pillantani. Ekkor azonban eszébe jutott esküje, szeme előtt megjelent a Zerwikaptur, majd őse, Stowejko Podbipiet a meg a három levágott fej, s szinte megdermedt ijedtében. Keresztet vetett magára, s aznap este többet nem nézett Anusia felé.

Bodzynski, Lassota és Rozvan Ursu uraimék végre eltávoztak, s teljes nyugalom állt be. Az élet kezdett egyhangú lenni. A herceget elfoglalta óriási birtokainak ellenőrzése, s minden reggel bezárkózott a rutén és a sandomierzi földek minden részéből érkező komiszárosokkal, úgyhogy még a katonai mustrákra is csak ritkán kerülhetett sor. A tisztek zajos lakomáikon örökösen a jövő háborúkat tárgyalták, s ez kimondhatatlanul untatta Skrzetuskit, úgyhogy puskával a vállán menekült a Slonica partjára, ahol Zólkiewski oly szörnyen megverte Nalevajt, Lobodát és Krepskit. Amaz ütközet nyomain már elenyésztek az emberi emlékezetben meg a csatatéren egyaránt.

Csak nagy ritkán vetett ki a föld egy-egy megfihéredett emberi csontot, s a vízen túl állt még a kozák sánc, amely mögött oly ádázan védekeztek Loboda zaporozsjei kozákjai és Nalevajko szabadlegényei, de már a sáncon is megeredt a sűrű bozót. Oda menekült Skrzetuski az udvar lármája elől, ám helyett, hogy madarakra lövöldözött volna, ábrándozott; lelki szeme elé idézte a szeretett leány alakját, a köd, a nádas zúgása és a hely búskomorsága közepette enyhült lelkének sóvárgása.

Később azonban megindultak a tavaszt hirdető bőséges esőzések. A Slonica valóságos pokolsárrá változott, az ember ki nem mozdulhatott a házból, a vicekapitány tehát elvesztette a magányos bolyongás vigaszát is. Közben fokozódott nyugtalansága - és méltán. Kezdetben abban reménykedett, hogy ha a knyázné el tudja küldeni Bohunt a háztól, akkor Helenával együtt hamarosan megérkezik Lubniébe, most azonban ez a reménye is szertefoszlott. Az

⁵² Távozz tőlem, sátán. (latin)

esőzés elmosta az utakat, a sztyepp a Sula mindkét partján néhány mérföldnyi szélességben valóságos ingoványra változott, úgyhogy az átkeléssel várni kellett, míg a tavaszi forró napsütés felszívja a fölösleges vizet és nedvességet. Helena tehát az egész idő alatt oly emberek oltalmára volt utalva, akikben Skrzetuski nem bízott. Ott kellett élnie ama valóságos farkasodúban, bárdolatlan, vad emberek között, akik Skrzetuski iránt ellenséges érzülettel viseltettek. Igaz, hogy saját érdekükben meg kellett tartaniuk szavukat, s úgyszólván nem is volt más választásuk - ki tudhatta, mit eszelnek ki, mire vetemednek, különösen, hogy ott áll fölöttük ama félelmetes kozák legény, akit szerettek is, meg féltek is tőle. Könnyen kényszeríthette is őket, hogy adják neki a lányt, hiszen az ilyesmi nem ment ritkaságszámba.

Elhatározta hát, hogy cselekedni fog. Volt egy inaslegénye, Rzedzian, egy polesiei kurtanemes fiú, alig tizenhat éves, de minden hájjal megkent ravasz fickó, kivel a legkörmönfontabb himpellér is bajosan boldogult volna. Elhatározta, hogy ezt a legénykét küldi el Helenához, egyszersmind kémszemlére. Már elmúlt február, az esőzés elállt, a március elég derűsnek ígérkezett, úgyhogy az utaknak is meg kellett javulniuk. Rzedzian tehát útra készülődött. Skrzetuski adott neki levelet, ellátta papírral, pennával és kalamussal, s tudván, hogy ilyesmi Rozlogiban nincsen, figyelmeztette, hogy úgy őrizze, mint a szeme világát. Azt is megmondta neki, hogy ne szóljon arról, ki küldte, csak annyit mondjon, hogy Czehrynbe igyekszik, s közben mindent jól figyeljen meg, különösen pedig tudja meg, Bohun hol van, és mit művel. Rzedzian nem mondatta el magának kétszer az utasításokat, sapkáját félrevágta, egyet suhintott a korbáccsal, s útnak indult.

Skrzetuskira a várakozás nehéz napjai következtek. Hogy az időt valahogyan agyonüsse, fokosharcot vívott Wolodyjowskival, aki nagy mestere volt ennek a fegyvernek, vagy dzsiridet hajigált karikába. Egyszer olyasvalami is történt, ami a vicekapitánynak majdhogya épségébe nem került. Egy alkalommal a medve eltépte láncát, s elszabadulván, a várudvarán megszabdalt két lovászt, megvadította Chlebowski komiszáros lovait, s végül a vicekapitányra vetette magát, aki éppen a herceghez igyekezett a fegyvertárból, kard nem volt az oldalán, csupán rezes végű, könnyű fokos a kezében. Skrzetuski menthetetlenül elpusztul, ha ott nincs Podbipieta, aki a fegyvertárból látva, mi történik, fogta Zerwikapturját, s segítségül sietett. Longinus uram bizonyoságot tett róla, hogy méltó ivadéka Stowejkónak, mert egyetlen csapással leütötte a medve fejét, mancsával egyben. Rendkívüli erejének e bizonyosságát látta maga a herceg is az ablakból, s utána legottan vitte Longinus uramat a hercegasszonyhoz, ahol Anusia Borzobohata olyan csábító pillantásokat vetett rá, hogy a lovagnak másnap gyónnia kellett, s azután három napig nem mutatkozott a várban, amíg buzgó imádsággal el nem űzött magától minden kísértést.

Ezenközben eltelt tíz nap, s Rzedzian még nem tért vissza. Skrzetuski lesoványodott a várakozástól, s olyan rossz bőrben volt, hogy Anusia követek útján tudakolta, vajon mi baja - Carboni doktor pedig, a herceg orvosa, gyógyírt is rendelt neki búskomorság ellen. De hát neki más gyógyírra volt szüksége, hiszen éjjel-nappal szerelmes leánykájára gondolt - s egyre jobban érezte, hogy bizony nem valami könnyű, múló érzés, hanem igazi, forró szerelem vert fészket szívében, amelyet ki kell elégíteni, mert különben úgy széjjelveti a szívét, mint valami hitvány edényt.

Könnyű hát elképzelni Jan uram örömét, mikor egy napon hajnalban Rzedzian lépett a szobájába, sárosan, lesoványodva, kimerülten, de vidáman, s homlokáról sugárzott a jó hír. A vicekapitány nyomban kiugrott az ágyból, hozzárohant, s karját megragadva kiáltotta:

- Levél van?

- Van, uram! Íme!

Skrzetuski kikapta kezéből, s olvasni kezdte. Sokáig kételkedett benne, hogy Rzedzian - még a legszerencsésebb esetben is - hozhat-e levelet, mert nem volt benne biztos, vajon Helena tud-e írni. A határvidéki leányzókat nemigen tanították, s ráadásul Helena bárdolatlan emberek között nőtt fel. Úgy látszik azonban, még apja megtanította a betűvetés művészetére, mert hosszú, négyoldalas levelet írt. Szegényke nem tudta magát ékes retorikával kifejezni, csak úgy, a szíve szerint írta a következőket:

Én már kegyelmedet soha el nem felejttem, hamarabb kegyelmed engem, mert hallom, vannak kacér leányzók is körülöttetek. Minekutána azonban e legénykét külön elküldötted ily hosszú útra, látom, kedves vagyok szívednek, csakúgy, mint kegyelmed nekem, s ezt hálás szívvel meg is köszönöm. Ne gondolja kegyelmed, hogy szerénységem nem tiltja szerelemről írni, mindazonáltal úgy vélem, jobb megmondani az igazságot, hogysem füllenteni avagy szimulálni, holott szívemben merőben más dolog megyen végbe. Ki is faggattam Rzedziant, hogy mit mívelsz Lubniében, s minémű szokások vagynak a hercegi udvarnál, s mikor elmondta, milyen szép leányzók sürgölődnek ott körülöttetek, bizony csepp hűján sírva fakadtam...

Itt Skrzetuski abbahagyta az olvasást, s Rzedzianra förmedt:

- Mit fecsegtél ott, te fajankó? - kérdezte.

- Csak azt, ami jó! - felelte a legényke. A vicekapitány tovább olvasott:

... Mert hogyan is mérhetném magamat hozzájuk, én, egyszerű leányzó. Ám a legényke megmondta, hogy kegyelmed egyikre sem néz rá...

- Ezt igazán mondtad! - hagyta helyben a vicekapitány.

Rzedzian nem tudta ugyan, miről van szó, mert Skrzetuski magában olvasta a levelet, de azért okos képet vágott, s sokatmondóan krákogott. Skrzetuski pedig tovább olvasott:

... Mindjárt meg is vigasztalódtam, kérve az Istent, hogy tartsa meg ezt az irántam való hajlandóságodat, s áldjon meg mind a kettőnket, ámen. Úgy vágyódtam már kegyelmed után, akár édes szülőanyám után, mert szomorú az árva sorsa ezen a világon, de nem kegyelmed mellett... Isten látja, hogy tiszta a szívem, más dolog a míveletlenség, de azt meg kell bocsátanod...

A továbbiakban közölte a szépséges knyázkisasszony, hogy nagynénjével együtt azonnal indulnak Lubniébe, amint az utak jobbak lesznek. Maga a knyázné siettetni az utazást, mert Czehrynből bizonyos kozák háborgások hírei érkeztek, most már csak az ifjú knyázok visszatértére vár, akik Boguslawba mentek, lóvásárra.

Igazi varázsló kegyelmed - írta tovább a knyázkisasszony -, hogy még nagynénemet is meg tudtad nyerni.

A vicekapitány elmosolyodott, mert eszébe jutott, milyen úton-módon kellett a knyáznét megnyernie. A levél azzal végződött, hogy Helena biztosította Skrzetuskit állhatatos és becsületes szerelméről, amilyennel a jövőbeli feleség tartozik férjének. Általában kisugárzott a levélből az őszinteség, miért is a vicekapitány tízszer, tizenötször is elolvasta elejétől végig a kedves sorokat, melyekből egy tiszta szív őszinte érzelmei sugároztak, s egyre ezt hajtogatta magában: „Én édes leánykám! Ne maradjon velem az Úr, ha téged valamikor elhagynálak.”

Aztán Rzedziant kezdte faggatni mindenféléről.

A talpraesett legényke pontosan beszámolt egész útjáról. Rozlogiban tisztességgel fogadták. Az öreg knyázné a vicekapitány felől tapogatta, s megtudván, hogy Skrzetuski uram igen jeles lovag, a herceg bizalmasa, s ráadásul még gazdag ember is - nagyon meg volt elégedve.

- Azt is megkérdezte - jelentette Rzedzian -, vajon kegyelmességed megtartja-e, amire szavát adta, mire én így feleltem: „Szerelmetes asszonyom, ha a vicekapitány úr ezt a derék paripát, amin idejöttem, nekem ígérte volna, biztosan tudnám, hogy az máris az enyém...”

- Nagy kópé vagy te - mosolygott a vicekapitány -, de ha már ilyen kezeskedtél értem, hát csak tartsd meg. Nem szimuláltál semmit, megmondtad, hogy én küldtelek?

- Meg, mert láttam, hogy lehet. Arra még szívesebben láttak, kiváltképpen pedig a kisasszony, aki oly gyönyörűséges, hogy hozzá hasonló a világon sincsen. Megtudván azért, hogy kegyelmességedtől jöttem, még a széket is megtörölte előttem, s ha nem böjtődött lett volna, nyilván minden jóban fürödtem volna, akár a mennyországban. Kegyelmességed levelét olvasván, könnyeivel öntözte nagy örömében.

A vicekapitány is elnémult az örömtől, s csak kis idő múlva kérdezte tovább:

- Hát ama Bohun felől nem tudtál meg semmit?

- Nem volt alkalom, hogy a knyázné asszonytól avagy a kisasszonytól megkérdezzem, de összebarátkoztam Csehlyvel, a vén tatárral, ki pogány létére is hűséges szolgája a kisasszonynak. Ő mondta, hogy eleinte mindnyájan morgolódtak kegyelmességed ellen, de később megcsillapodtak, mégpedig akkor, mikor megtudták, hogy ami Bohun nagy gazdagságáról hallik, az mind csak olyan mese.

- Mi módon tudták meg ezt?

- Tudja kegyelmességed, az úgy volt, hogy tartoztak ők Siwinski-nek, s vállalták, hogy le is fizetik. Mikor aztán elközelgett a terminus, nosza Bohunhoz: „Adj kölcsön!” Az pedig így felel: „Némi török jószágom van, de pénzem nincsen, mert ami volt, azt elszórtam.” No, hogy ezt meghallották, egyszerre olcsóbb portéka lett szemükben ökelme, s hajlandóságuk kegyelmességed felé fordult.

- No, szó se róla, jól kifürkésztél mindent.

- Tudja kegyelmességed, ha egyet megtudtam volna, a másikat meg nem, akkor az én uram méltán mondhatta volna: „No, adtál lovat, de nyereg nélkül.” Márpedig mi haszna a lónak, ha nincs hozzá nyereg?

- Hát csak vidd a nyeret is.

- Alázatosan köszönöm kegyelmességednek. Bohunt legottan el is küldték Perejaslawba. No, mikor ezt meghallottam, mindjárt azt mondtam magamban: miért ne juthatnék el én is odáig? Ha az én uram meg lesz elégedve, nyilván hamarabb kerül új ruha is...

- Kerül, kerül az új negyedre. Tehát Perejaslawban is jártál?

- Jártam, de Bohunt nem találtam ott. Az öreg Loboda ezredskapitány beteg. Azt beszélik, utána hamarosan Bohun lesz az ezredes... Ott azonban valami furcsa dolog történik. Alig egy maroknyi szemén maradt a zászlók alatt, a többi, amint mondják, Bohunnal ment el, vagy tán a Szicsbe szökött, és tudja kegyelmességed, ez fölöttébb fontos dolog, mert ott valamiféle rebellió készül. Mindenáron meg akartam tudni valamit Bohun felől, de csak annyit hallottam,

hogy által kelt a rutén partra.⁵³ No, gondoltam, ha így van, akkor a mi kisasszonyunk őfelőle biztonságban van, s erre hazajöttem.

- Jól végezted dolgodat. S néminemű viszontagságod nem akadt útközben?

- Nem, vicekapitány uram, csak éppen veszettül ehethém.

Rzedzian kiment, a vicekapitány pedig magára maradva, ismét Helena levelét kezdte olvasni, s ajkához szorongatni ama betűcskéket, melyek bizony nem voltak olyan formásak, mint a kezecske, mely papírra vetette őket. Nagy bizodalom költözött szívébe, s azt gondolta magában: „Az utak hamarosan felszáradnak, csak az Isten adjon jó időt.”

⁵³ A Dnyeper jobb partját nevezték rutén, a bal partját tatár partnak.

VI. FEJEZET

Az egész Ukrajnán és a Dnyeperentúlon valami zúgott, süvöltött, mintha közeli nagy vihart jelezne. Furcsa hírek röpködtek faluról falura, tanyáról tanyára, mint a nép nyelvén iringónak nevezett virágok, melyeket ősszel a szél hord magával a sztyeppen. A városokban nagy háborúról suttogtak, ámbár senki sem tudta, ki háborúskodják és ki ellen. Valami azonban kétségtelenül előrevetette árnyékát. Az emberek nyugtalan arccal jártak-keltek. A szántóvető ember nem szívesen ment ki ekéjével a földekre, noha korán beállt a csendes, meleg tavasz, s a sztyeppen már régóta danáztak a pacsirták. Estennen a falvakban összeverődtek az emberek, s az utakon sutorogtak rettenetes dolgokról. A lanttal vándorló vak énekeseket hírekért faggatták. Némelyek mintha különös jeleket láttak volna az égen, meg mintha a hold is vörösebben kelne fel a fenyvesek mögül, mint máskor. Nagy csapásokat avagy a király halálát jóslgatták - s mindez annyival is furcsább volt, mert ez a vidék régóta megszokta a nyugtalanságot, harcokat és betöréseket: a félelem tehát nem egykönnyen férközhetett a szívekbe, nyilván rendkívül baljós szelek fújdogálhattak a levegőben, ha az izgalom most ennyire általánossá lett.

Még szorongóbbá, még súlyosabbá tette a helyzetet az, hogy senki sem tudta, micsoda veszély fenyeget. Mindazonáltal a sok baljós jel közül kettő különösképpen azt hirdette, hogy valóban valami nagy csapás fenyeget. Íme, legelsőbbben is rengeteg sok énekes koldus jelent meg a falvakban és városokban, s voltak közöttük idegen alakok, akikről azt suttogták, hogy álkoldusok. Ezek mindenfelé elcsavarogva, titokzatosan hirdették, hogy elközelgett az ítélet napja. Másodszor pedig a nyizsbeliek kezdtek nyakló nélkül részegeskedni.

A másik jel még véresebb volt. A Szics szűkös területe nem bírta egész lakosságát élelemmel ellátni, hadjáratok pedig nem akadtak minden lépten-nyomon, a sztyepp tehát nem adhatott elég kenyeret a kozákoknak, s ennél fogva békés időkben a Nyizs népének tetemes része évről évre szertekóborolt a lakott területeken. Tele volt velük Ukrajna, sőt még a Ruténföld is. Sokan bevonultak a sztaroszták bandériumaiba, mások pálinkát mértek az országutakon, megint mások a falvakban és városokban üztek kereskedelmet és kézművességet. Csaknem minden falu végén akadt egy-egy elkülönített ház, amelyben zaporozsjei kozák lakott. Némelyek feleségükkel együtt laktak és gazdálkodtak az ilyen házakban. Az ilyen zaporozsjei kozák rendszerint ügyes, talpraesett ember lévén, szinte jótétemény volt az egész falura nézve. Náluknál jobb kovácsot, kerékgyártót, tímárt, viaszöntőt, halászt és vadászt keresve sem lehetett volna találni. A kozák mindenhez értett, mindent megcsinált; házat épített, nyeret varrt. Általában azonban nem voltak nyugodt letelepülők, mert mind csak amolyan átmeneti életet éltek. Ha valaki fegyveres kézzel kívánta végrehajtani az ítéletet, vagy rá akart törni szomszédjára, avagy a várt támadás ellen kívánt volna védekezni, elég volt egyet kurjantania, s a kozák legények összesereglettek, akár a hollók a kész zsákmányra. Felhasználta őket a nemesség, az egymással folytonosan perlekedő urak, mikor azonban már az ilyen vállalkozások is elfogytak, a kozákok nyugodtan megültek, s körömszakadtig való munkával keresték meg mindennapi kenyerüket.

Így tartott ez néha egy, néha két esztendeig is, míg egyszerre villámként csapott le egy-egy nagyobb hadjárat híre, akár valamelyik atamán készült a tatárok vagy a lahok ellen, akár valamelyik lengyel nagyúr indult hadjáratra az oláh földekre, s ilyenkor a kerékgyártók, kovácsok, tímárok, viaszöntők nyomban a sutba dobták békés mesterségüket, s mindenekeelőtt eszeveszett ivásnak adták magukat valamennyi ukrainai kocsmában.

Ez a jelenség így ismétlődött állandóan, úgyhogy később a tapasztalt emberek már csak azt mondták: „Ohó, nyüzsögnek már a nyizsiek a csapszékekben - Ukrajnában készül valami!”

Ilyenkor a sztaroszták megerősítették a várak őrseregét, s mindenre éberrel ügyeltek, az urak összeszedték bandériumaikat, a nemesség az asszonyokat és gyermekeket a városba küldte.

Ezen a tavaszon a kozákok olyan ivásnak adták magukat, mint még soha, vakon szórták mindenfelé megtakarított pénzüket, s nem is csak egy járásban vagy vajdaságban, hanem az egész Ruténföld szélében, hosszában.

Csakugyan volt valami készülődés, ámbar maguk a nyizsbeliek sem tudták, mi legyen az. Hírek kezdtek szállingózni Hmelnickijről, a Szicsbe való szökéséről, meg arról, hogy Czerkasy, Boguslaw, Korsun és egyéb városok őrseregéből hányan szöktek utána - de beszéltek egyébről is. Évek óta szállongtak már a hírek arról, hogy a király nagy hadjáratot akar indítani a pogányok ellen, hogy a derék kozák legények jó zsákmányhoz jussanak, ámde a lahok nem akarják. Most ez a sokféle hír mind összekeveredve, nyugtalanságot keltett az emberi lelkekben, s mindenki valami rendkívüli dologra várt.

E nyugtalanság behatolt Lubnie falai közé is. E sokféle jelre nem lehetett szemet hunyni, s különösen nem volt ez szokása Jeremi hercegnek. Az ő birodalmában a nyugtalanság nem csapott ugyan forrongásba - mert mindenkit féken tartott a félelem -, de bizonyos idő múlva Ukrajnából kezdtek hírek beszivárogni, hogy a parasztok itt is, ott is ellenszegülnek a nemességnek, gyilkolják a zsidókat, és erővel regisztráltatni akarják magukat a pogányság elleni háborúra, végül, hogy a Szicsbe szökött emberek száma egyre növekszik.

A herceg tehát hírvivőket bocsátott a krakkói úrhoz, Kalinowski uramhoz, Lobodához, Perejaslawba, ő maga pedig összevonatta gulyáit a sztyeppéről, s a helyőrségeket a gyepekről. Ezenközben megnyugtató hírek érkeztek. A nagyhetman mindenről értesítést küldött, amit Hmelnickijről tudott, nem hitte azonban, hogy abból bármiféle lázongás származhatnék. A tábori hetman azt írta: „A garázda nép rendszerint megzsendül tavasszal, akár a méhraj.” Csak az egyetlen öreg Zacwilichowski zászlós könyörgött a hercegnek, hogy ne vegye könnyedén a dolgokat, mert nagy vihar közelget a Vad Mezők felől. Hmelnickijről azt írta: „A Szicsból a Krímbe érkezett, hogy a kántól kérjen segítséget. S amint a barátaim értesítenek - írta -, az ottani főatamán az összes árterületekről és folyókról összevonja a gyalog- és lovascsapatokat, senkinek sem szólván róla, hogy ezt mi okból véli, most azért úgy vélem, hogy ama vihar miellenünk készülődik, s ha tatár segítséggel zúdul ránk, adja Isten, hogy ne járjon az egész Ruténföld pusztulásával.”

A herceg jobban bízott Zacwilichowskiban, mint magukban a hetmanokban, tudván, hogy az egész Ruténföldön senki sem ismeri úgy a kozákokat és minden fortélyukat, mint ő. Elhatározta hát, hogy minél nagyobb hadat igyekszik összevonni, s egyúttal a teljes igazságot kideríteni.

Egy napon aztán magához hivatta Bychowiec uramat, az oláh zászlóalj kapitányát, s így szólt hozzá:

- Elmegy kegyelmed a Szicsbe, a főatamán úrhoz követségbe, odaadod neki a gaszpogyini pecsétemmel ellátott levelemet. De hogy tudd magad mihez tartani, halld a következőket: a levél csak ürügy, egész küldetés súlya pedig a te értelemre nyugszik. Mindent jól végy szemügyre, ami ott történik, mekkora hadat vontak össze, folytatják-e még az összevonást. Különösen lelkedre kötöm, szerezz megbízható embereket, s tudj meg mindent Hmelnickijről, hol van, igaz-e, hogy a Krímbe ment a tatárok segítségét kérni. Érti-e kegyelmed?

- Akárha a tenyeremre írta volna nagyságod.

- Menj Czehryn felé, sehol sem pihenvén többet, mint egy-egy éjszakát. Odaérvén, nyomban felkeresed Zacwilichowski zászlóst, leveleket kérsz tőle szicsbeli barátaihoz, melyeket aztán titokban adsz azoknak. Azok majd mindent elmondanak neked. Czehrynből gályán Kudakba mégy, ott köszöntöd nevedben Grodzicki uramat, átadod neki e levelemet. Ő majd átkelet a sziklatorlaszokon, s ellát a szükséges révészekkel. A Szicsben se vesztegelj, nézz, hallj és siess vissza, ha ugyan életben maradsz, mert ez a küldetés nem tréfadolog.

- Hercegi nagyságod véremnek sáfára. Sok embert vigyek magammal?

- Negyven embert kíséretül. Ma estennen indulsz, de előbb még jelentkezel utasításokért. Igen fontos missziót bízom rád.

Bychowiec örvendezve távozott, s az előtérben találkozott Skrzetuskival és néhány pattantyústisztel.

- Mi újság? - kérdezték mindjárt.

- Ma indulok.

- Hova, merre?

- Czehrynbe, s onnan tovább.

- Akkor gyere velem - mondta Skrzetuski.

Azzal elvitte szállására, s nyomban kérlelni kezdte, engedné át neki e küldetést.

- Ha barátom vagy - mondta -, kérj, amit akarsz: török paripát, jó harci mént, megadom, semmit meg nem tagadok, csak mehessek, mert a lelkem repes ama vidék felé! Pénzt akarsz? Megadom, csak engedj. Dicsőséget ugyan nem hozhat rád, mert ha háború lesz, akkor itt korábban kitör, de életedet ott vesztheted. Azt is tudom, hogy Anusia neked is olyan kedves, mint a többieknek, márpedig ha elmégy, elcsavarják a fejét.

Ez az argumentum jobban szíven találta Bychowiec uramat, mint minden más, de azért csak vonakodott. Mit mondana a herceg, ha engedne? Nem venné-e rossz néven tőle? Nagy kegy a hercegtől az ilyen küldetés.

Skrzetuski ezt hallván, nyomban a herceghez sietett, s szólt az apródnak, hogy tüstént jelentse be.

Kis idő múlva jött az apród a válasszal, hogy a herceg kéreti.

A vicekapitány szíve úgy vert, akár a pöröly arra a gondolatra, hogy csakhamar elhangzik a herceg szájából a rövid „nem”, s akkor már nem marad más hátra, mint mindenről lemondani.

- No, mi jót hoztál? - kérdezte a herceg, a vicekapitányt megpillantva.

Skrzetuski a herceg lábához hajolt.

- Nagyságos herceg úr, alázatosan könyörögni jöttem, hogy hadd menjek én a Szicsbe. Bychowiec netán átengedné, mert jó barátom, nekem pedig olyan fontos ez, mint maga az élet, Bychowiec csak attól fél, hogy hercegi nagyságod megneheztelne érte.

- Istenemre! - kiáltotta a herceg. - Senki mást nem küldtem volna én, mint téged, de úgy véltem, nemrég térvén haza oly nagy útról, netán nem szívesen mozdulnál hazulról.

- Nagyságos herceg úr, ha naponta küldetném is, mindig *libenter*⁵⁴ mennék arrafelé.

⁵⁴ Örömmel. (latin)

A herceg hosszasan ránézett fekete szemével, majd megkérdezte:

- Kit hagytál ott?

A vicekapitány zavartan állt ott, mint valami bűnös, s nem bírta el a herceg fürkésző tekintetét.

- Látom már, hogy igazat kell szólnom - mondta -, mert hercegséged értelme előtt semmiféle titok meg nem állhat, csak azt nem tudom, kedvet talállok-e hercegséged szeme előtt.

Erre elbeszélte, mi módon ismerkedett meg Wasyl knyáz leányával, hogyan szerette meg s most nagyon szeretné meglátogatni, s a Szicsból visszafelé jövet elhozni magával Lubniébe, hogy a kozák zavargásoktól és Bohun erőszakosságától megóvja. Csupán az öreg knyázné mesterkedéseit hallgatta el, mert erre szava kötelezte. Ellenben oly buzgón könyörgött a hercegnek, hogy Bychowiec küldetését bízza őrá, hogy a herceg így szól:

- Én anélkül is elengednék, s embereket is adnék veled, de ha már oly szépen egybehangoltad szerelmedet ama funkcióval, akkor már csakugyan meg kell tennem a kedvedért.

A vicekapitány örvendezve csókolta meg a herceg kezét, az pedig megölelte a lovag fejét, nyugalomra intvén őt. Nagyon szerette Skrzetuskit mint vitéz katonát és jeles tisztet, akire mindenben számítani lehetett. Ezenfelül az a kötelék is megvolt közöttük, ami az alantas és felettes között akkor alakul ki, ha az alantas teljes szívéből szereti és tiszteli felettesét, s a felettes ezt igen jól érzi.

Skrzetuski néhány óra múlva már útra készen volt. Siettette az elindulást, s mindent elrendezvén, átvette a hercegtől a leveleket és az utasításokat, a kincstartótól pedig az útra való pénzt, s még jócskán az éjszaka beállta előtt elindult Rzedziannal és a herceg kozák zászlóaljából negyven legénnyel.

VII. FEJEZET

Már március második felére járt az idő. A fű alaposan nekizsendült, az iringó kivirágzott, a sztyeppen zsongott az élet. A vicekapitány amint reggelenként csapata élén haladt, mintha tengeren járt volna, melynek hullámozó vizét a szélringatta pázsit jelentette. Mindenütt csupa vidámság és tavaszi hang, csupa kiáltozás, csicsérgés, füttyszó, szárnycsattogás s a rovarok örvendező döngicsélése. Olyan volt ez a zengő sztyepp, mint egy líra, amelyet az Isten ujjai pengetnek. A lovasok feje fölött vércsék lebegtek mozdulatlanul a kék égbolton, mint megannyi felfüggesztett kereszt, meg a vadludak háromszögei, a darvak V betűi, a földön elvadult ménesek dobogása; amott egy csomó sztyeppi ló száguld, látni, amint szügyükkel szelik a fűvet, repülnek, mint a fergeteg, s egyszerre megállnak, mintha földbe gyökerezett volna a lábuk, s félkörben állnak fel a lovasok körül; sörényük a szélről borzas, orrikaik tágulnak, szemükből ámulat tükröződik, s mintha össze akarnák taposni a hívatlan vendégeket. Még egy pillanat, s éppoly gyorsan rebbennek széjjel, amilyen hirtelen felbukkantak, csak a fű zizeg, csak a virágok hajladoznak! A lódobogás elhangzott, csak a madárhangok hallatszanak megint. Látszólag vidám itt minden, de van benne valami szomorúság, látszólag zajos, s mégis üres - s ó, milyen téres, milyen tágas! Lóval el nem éred, gondolattal végig nem szárnyalod... csak megszeretni lehet ezt a bánatos, ezt a pusztaszt sztyeppet, sóvárgó lélekkel keringeni fölötte, a halmokon megpihenni, hangját hallgatni és felelni rá.

Hajnalodott. Nagy cseppek csillogtak az üröm és a szamárcsipke levelein, friss szellő fuvallata szárította a földet, amelyen az esőzés után hatalmas tócsák fénylettek a napfényben, mint megannyi kiáradt tava. A vicekapitány csapata lassan haladt előre, mert sietni nem lehetett, hiszen a lovak gyakran csülökig merültek a lágy földbe. Ám Skrzetuski nem sok pihenőt engedett nekik a magasabb dombocskákon, sietett kedvesét köszönteni s egyben búcsúzni is tőle. Másnap nagy darab erdőn áthaladván, megpillantották a rozlogi szélalmot, szerteszórva a dombokon és a közeli halmokon. Szíve kalapált, mint a pöröly. Ott senki sem várja, nem is gondolják, hogy jön; vajon mit mond majd Helena, ha meglátja? Íme, ott vannak már a szomszéd parasztházikók, elrejtve a meggyes kertekben; távolabb a falu, az uradalom telkes gazdáinak lakóhelye s még távolabb a gémeskút az udvarház előtt. A vicekapitány megsarkantyúzta lovát, s vágta ugratott, a kíséret nyomon követte; így száguldottak végig a falun nagy zajjal, csörtetéssel. Itt-ott egy-egy paraszt előbújt kunyhójából, odapillantott, keresztet vetett magára: ördögök vagy tatárok? Úgy fröcsköl a sár a paták alól, hogy meg sem ismerni, kik vágatnak. Ők pedig ezalatt elérték az udvart, s megálltak a bezárt kapu előtt.

- Hé, nyiss kaput, aki élsz!

A zaj, dörömbölés és a kutyaugatás előcsalta az embereket az udvarházból. Rémülten rohantak kaput nyitni, vélvén, hogy netán valami támadás.

- Ki az?

- Nyisd ki!

- A knyázok nincsenek itthon.

- Nyitod már, ebanyád! A lubniei hercegtől jövünk.

A cselédek végre megismerték Skrzetuskit.

- Hej, kegyelmességed az! Mindjárt, mindjárt!

Kinyitották a kaput, ezalatt a knyázné is kijött a ház elé, s kezét szeme fölé tartva kémlelte a jövevényeket. Skrzetuski leugrott a lóról, s hozzálépve kérdezte:

- Nem ismer meg kegyelmességed?

- Ah, kegyelmed az, vicekapitány uram. Úgy véltem, tatár támadás. Köszöntelek, tessék beljebb kerülni.

- Nyilván csodálkozik kegyelmességed - kezdte Skrzetuski már a házban -, hogy Rozlogiban lát, pedig szavamat nem szegtem meg, mert maga a herceg küld Czehrynbe, és még onnan is tovább. Meghagyta, hogy útközben álljak meg Rozlogiban, kegyelmességed egészsége felől tudakozódván.

- Hálás vagyok őhercegségének, mint kegyes uramnak és jótevőmnnek. Hamarosan ki akar-e bennünket üzni Rozlogiból?

- Ilyen dolgot semmiképpen sem forgat fejében, mert nem is tudja, miért kellene kegyelmeteket kiűznie. Amit pedig én megmondtam, meglesz. Itt maradtok Rozlogiban, nekem megvan a magam kenyere bőséggel.

Ennek hallatára a knyázné nyomban felderült, s így szólt:

- Foglaljon hát helyet kegyelmed, s örvendezz, amint én is örvendezek néked.

- Hát a knyázkisasszony egészséges-e? Hol van?

- Jól tudom én, hogy nem hozzám jöttél, gavallér uram. Jól van, nagyon is jól, ama nagy szerelemtől még meg is hízott. Nyomban szólítom, s magam is körülsimítom magamat kissé, mert szégyen így fogadni a vendéget.

A knyáznén valóban valami vásott gúnya volt kifakult pamutszövetből, afölött prémes ködmön, a lábán pedig borjúbőr csizma.

Helena e pillanatban hivatlanul is a szobába perdült, mert a tatár Csehlytől megtudta, ki a vendég. Lihegve rohant be, pirosan, akár a meggy, a lélegzete is majd elakadt, csak a szeme mosolygott boldog örömeiben. Skrzetuski odaugrott, hogy kezét csókoljon, s mikor a knyázné tapintatosan kiment, már a száját is csókolgatta, mert fölöttébb lobbanékony ifjú volt. A leány nem is nagyon védekezett, érezvén, hogy egészen elernyed a túlárado boldogságtól és örömtől.

- Nem is vártam kegyelmedet - suttogta gyönyörű szemét lesütve -, de azért ne csókolj annyira, mert nem illendő.

- Hogyne csókolnálak, mikor a méz sem oly édes nekem, mint a te szád - felelte a lovag. - Már azt hittem, kiszáradok nélküled, míg végül is a herceg maga küldött el.

- Akkor hát a herceg tudja?

- Elmondtam neki mindent. Ő meg még örült is, Wasyl knyázra gondolván. Hej, alighanem megittattál te engem, galambocskám, hogy a világot sem látom már tőled!

- Isten kegyelme, hogy ennyire elvakultál!

- Emlékszel-e ama jelre, melyet a sólyom mívelt, mikor kezeinket egymáshoz vonta. Már akkor megtetszett, hogy az Isten rendelése.

- Emlékszem...

- Mikor Lubniében nagy sóvárgásomban kijártam a Slonica partjára, gyakran úgy láttalak, akárha előttem álltál volna, de valahányszor kinyújtottam a kezemet, eltűntél. Most azonban többé el nem tűnsz előlem, mert úgy vélem, ezentúl semmi sem állhat utunkban.

- Ha állna is, nem az én akaratom.
- Mondd még egyszer, hogy szeretsz.

Helena lesütötte szemét, de tisztán, komolyan mondta:

- Mint senki mást a világon.
- Ha arannyal, avagy méltóságokkal árasztanának el, annál is kedvesebbek nekem e szavaid, mert érzem, igazán szóltál, ámbátor nem tudom, mivel érdemeltem meg e jótéteményt tőled.
- Mert könnyörületes voltál, felkaroltál, s úgy beszéltél hozzám, ahogyan annak előtte soha senki.

Helena elhallgatott a megindultságtól, a vicekapitány pedig ismét csókolgatni kezdte a kezét.

- Úrnőm leszel, nem feleségem - jelentette ki.

Egy darabig hallgattak, de a férfi le nem vette róla a szemét, így akarván kárpótolni magát azért, hogy oly régen nem látta. Most mintha még szebb lett volna, mint régebben. S valóban, a félhomályos szobában, az ablaküvegeken szivárvánnyá porladó napsugarak fényjátékában olyan volt, mint ama szent hajadonok képei a templomok homályos kápolnáiban. S ugyanakkor annyi melegség, annyi élet áradt belőle, a női csábnak annyi gyönyöre és varázsa sugárzott arcáról és egész alakjáról, hogy az ember igazán elveszíthette a fejét, hogy halálosan, örökre beleszeressen.

- Oly szép vagy, hogy akár meg is vakulhatnék tőle! - lelkesedett a lovag.

A knyázkisasszony fehér fogai vidáman villantak meg mosolyában.

- Anna Borzobohata leányasszony biztosan sokkalta szebb nálam.
- Olyan ő hozzád képest, mint ama cintányér a holdvilághoz.
- Rzedzian ökelme mást mondott nekem.
- Rzedzian ökelme megérett egy nyaklevesre! Mit nekem Anna leányasszony! Csak szedjék a mézet más méhek ama virágból, úgyszólván ott elegendő.

Beszélgetésüket a vén Csehly zavarta meg, aki sietett a vicekapitányt köszönteni. Skrzetuskit már jövődó urának tekintve, a küszöbötől kezdve hajlongott előtte, keleti módra szálemezve.

- No, öreg Csehly, elviszlek téged is a leányasszonnyal. Szolgálj őt halálodig.
- Nem soká kelletik már várni reá, kegyelmességed, de hát amíg az élet, addig a szolgálat. Egy az Isten!
- Talán egy hónap múlva, ha a Szicsból megtérek, indulunk Lubniébe - fordult a vicekapitány Helenához -, ott aztán Muchowiecki atya már a stórával vár reánk.

Helena megijedt.

- A Szicsbe utazik kegyelmed?
- A herceg küld el levelekkel. De ne félj. A követ személye a pogányoknál is szent. Téged a knyázné asszonnyal együtt akár most mindjárt elindítanálak Lubniébe, de hát az utak fölöttébb rosszak. Magam láttam, még lóháton is bajos volna eljutni.
- Sokáig időzöl Rozlogiban?
- Már ma este indulok Czehrynbe. Minél hamarabb búcsúzó, annál hamarabb köszöntelek megint. Egyébként a herceget szolgálom, sem az idő, sem az akarat nem az enyém.

- Tessék asztalhoz, ha a szerelemből és turbékolásból elég volt - invitálta őket a knyázné asszony a szobába lépve. - Hohó, piros a kisasszony ábrázata, nyilván nem loptad a napot, gavallér uram! No de nem is csodálom.

Azzal Helenát kegyesen vállon veregette, s átmentek ebédelni. A knyázné pompás jókedvében volt. Bohunt már régen elsíratta, most pedig a dolgok - a vicekapitány bőkezősége folytán - oly kedvezően alakultak, hogy Rozlogit most már minden fenyyesekkel, tölgyesekkel, szántókkal és tanyákkal együtt a maga és fiai birtokának tekinthette.

Pedig ez nem megvetendő uradalom volt.

A vicekapitány azt tudakolta, hogy a knyázok hamarosan megtérnek-e.

- Bármely napra várom őket. Eleintén orroltak kegyelmedre, de aztán cselekedeteidet mérlegre téve, annál jobban megszerettek, mint jövőd atyjukfiát is, mondván, hogy ily jeles gavallért bajos már találni a mai lány inú világban.

Ebéd végeztével a vicekapitány és Helena kísérták a meggyeskertbe, mely az árkon túl, közvetlenül az udvarhoz csatlakozott. A gyümölcsöst hólepel gyanánt borították a korai virágok, mögötte pedig, tölgyes sötétlett, s abban szólt a kakukk.

- Ez jó jel nekünk - jegyezte meg Skrzetuski -, de kérdezni kell.

Azzal a tölgyes felé fordulva nagyot kiáltott:

- Monddsza, Isten madárkája, hány esztendőt élünk egy párban a leányasszonnyal?

A kakukk rákezdté, s csak szólt és szólt. Skrzetuski ötvennél is többet számlált.

- Adja Isten, úgy legyen!

- A kakukk mindig igazat mond - jegyezte meg Helena.

- Ha így van, akkor még tovább kérdem! - lelkesedett a lovag.

S kérdezte is:

- S lesz-e sok fiúnk, mondtsza, Isten madárkája?

A madár, mintha csak megrendelték volna, kakukkozni kezdett, s meg sem állt tizenkettőig.

Skrzetuski nem bírt magával örömében.

- Istenemre! Sztaroszta lesz belőlem! Hallottad-e, kisasszony? He?

- Nem én, semmit - felelte a leány pipacspiros arccal -, azt sem tudom, mit kérdeztél tőle.

- Megkérdezzük még egyszer?

- Nem, nem!

Ilyen beszédekkel és mulatságokkal úgy eltelt a nap, akár az álom. Estennen elkövetkezett a hosszas, érzelmes búcsú pillanata - aztán a vicekapitány útnak indult Czehryn felé.

VIII. FEJEZET

Skrzetuski Czehrynben nagy izgalomban és lázban találta Zacwilichowskit. Az öreg zászlós türelmetlenül várta a herceg követét, mert a Szicsból egyre fenyegetőbb hírek érkeztek. Most már nem volt kérdés abban, hogy Hmelnickij fegyveres kézzel készül megtorolni sérelmeit, s megvalósítani a régi kozák privilégiumokat. Zacwilichowski hírt kapott arról, hogy Hmelnickij a Krímben járt, ahol a tatáraitól könyörgött ki segítséget, s a Szicsben naponta várják érkezését segítséggel együtt. Így hát a Nyizsben általános hadjáratra készülődik a Köztársaság ellen, amely - ha a tatárok segítségével indul meg - végzetes lehet.

A sötét felhők egyre fenyegetőbben tornyosultak az ukrainai látóhatáron, s vészjósló éjszaka áradt belőlük, belsejük egyre zúgott és gomolygott, s mennydörgések dübörögtek egyik végétől a másikig. Az emberek pedig még mindig nem voltak tisztában azzal, hogy milyen arányú vihar készülődik. Csupán két férfiú nem áltatta magát egy pillanatig sem.

Ez a két férfiú: Zacwilichowski és a vén Barabasz volt.

A vén ezredeskapitány levelet kapott Hmelnickijtől. Gúnyos és fenyegető levél volt ez, s tele szidalmakkal: „Az összes zaporozsjei hadakkal együtt kezdünk most már könyörögni és apellálni - írta Hmelnickij -, hogy valósíttassanak meg végre ama privilégiumok, amelyeket kegyelmességed eltitkolván, magánál tartott. Minekutána pedig ezt saját érdekedben és hasznodra míveltél, az összes zaporozsjei hadak kinyilvánítják, hogy nem embereknek, hanem disznóknak, vagy birkáknak lehetsz méltó vezére. Magam pedig bocsánatodat kérem, ha czehryni szerény hajlékomban a Szent Miklós ünnepen valamiben netán nem tettem volna kedvedre, valamint, hogy tudtod és engedelmed nélkül távoztam Zaporozsjébe.”

- Tehát bejelenti - aggodalmaskodott Zacwilichowski -, hogy az összes zaporozsjei hadakkal együtt követeli a privilégiumokat. Ez hát valódi testvérháború, mely minden háborúnál gonoszabb.

- Látom már, hogy sietnem kell - jegyezte meg Skrzetuski. - Adjanak kegyelmetek leveleket azokhoz, akikre szükség lehet.

- A főatamánhoz van levele kegyelmednek?

- Van, maga a herceg írta.

- Akkor én adok az egyik szállás-atamánhoz, s Barabasz uramnak is van ott egy atyjafia, ugyancsak Barabasz nevezetű; azoktól mindent meghallasz. Ám netán már kései is ez az expeditio. Azt akarja tudni a herceg, hogy valójában mi újság van ott? Rövid a válasz: baj van! Azt akarja tudni, mitévő legyen? Rövid a tanács: állasson talpra minél nagyobb hadat, s csatlakozzék a hetmanokhoz.

- Akkor hát küldjenek kegyelmetek hírvivőt a herceghez e válasszal és e tanáccsal - mondta rá Skrzetuski. - Nekem mennem kell, s a herceg parancsát el nem fordíthatom.

Skrzetuski távozott, s egyenesen a piactérre, a herceg házában levő kvartélyára sietett, hogy a végső előkészületeket tegye. Hiába beszélt Zacwilichowski az őt érhető veszedelmekről, a vicekapitány nagy meglepődéssel gondolt útjára. Megláthatta a Dnyepert csaknem egész hosszában, egészen a Nyizsig és a porogiig, ami az akkori lovagok számára valóságos elvarázsolt, titokzatos föld volt, s fölöttébb vonzott minden kalandvágyó lelket. Sokan egész életüket Ukrajnában élték le, s mégsem dicsekedhettek azzal, hogy a Szicset látták, hacsak be nem léptek a „testvérek” közé, erre azonban az utóbbi időben a nemesség körében már mind

kevesebb vállalkozó akadt. A Szics és a Köztársaság közötti hasadás Nalevajko és Pawluk idejében keletkezett, de azóta sem szűnt meg, sőt egyre növekedett, s nemcsak a lengyel nemességnek a Szicsbe való beáramlása csökkent egyre, hanem a ruténé is, holott az sem nyelv, sem vallás tekintetében nem különbözött a Szics népétől. Az olyanoknak, mint a Bulyha-Kurcewiczek, kevés utánzójuk akadt; általában a nemességet a Szicsbe most legfeljebb a szerencsétlenség, a száműzetés, egyszóval olyan bűn hajtotta, amelyet lehetetlen volt levezekelni.

Ily gondolatok közepette nézegetett ki piactéri kvartélyja ablakából. Közben eltelt egy óra, majd a másik, s Skrzetuski egyszerre két ismerősnek látszó alakot pillantott meg. A férfiak a Harangláb szeglete felé tartottak, ahol az oláh Dopula csapszéke volt.

Jobban szemügyre vette őket: Zagloba uram volt Bohunnal.

Karöltve mentek, s csakhamar eltűntek az ajtóban, amely fölött ott lógott a csapszéket és bormérést jelentő forgácsköteg.

A vicekapitány elámult azon is, hogy Bohun Czehrynben van, s azon is, hogy Zaglobával ilyen jó cimboraságban látja.

- Rzedzian, gyere csak! - kiáltott legényének.

A legényke megjelent a szomszédos szoba ajtajában.

- Hallod-e, Rzedzian; elmégy a bormérésbe, oda, ahol ama forgácsguzsaly lóg, ott megkeresel egy vastag nemes urat, akinek lyuk vagyon a homlokán, s megmondod neki, hogy van valaki, akinek sürgős beszéde volna vele. Ha megkérdezné, ki légyen az, ne mondd meg.

Rzedzian már ugrott is, s kis idő múlva a vicekapitány látta, hogy Zaglobával együtt jön visszafelé.

- Üdv, nemes atyámfia! - köszöntötte Skrzetuski, amikor Zagloba megjelent az ajtóban. - Emlékszel-e rám?

- Hogy emlékszem-e? A tatárok olvasszanak belőlem faggyút, gyúrjanak gyertyává a mecsetjeik számára, ha elfelejtettek! Kegyelmed volt az, aki néhány hónapja Czaplinskival nyitottad ki Dopula csapszékének ajtaját, amivel fölöttébb kedvet találtál előttem, mert hajdanában magam is ily módon szabadultam meg sztambuli rabságomból. Mit mivel Pwsinoga uram meg a címere, a Zerwipludry, szúzi ártatlanságával és pallosával egyben? Még most is a fejére szállnak-e a verebek, kiszáradt fának vélván ökelmét?

- Podbipieta uram egészséges, s köszönteti kegyelmedet!

- Fölöttébb gazdag nemes úr ő, de fölöttébb ostoba is. Ha három olyan fejet vág le, mint amilyen az övé, akkor is csak másfélnek számíthatja, mert az üres fejek csak fél fejek. Piha! Olyan hőség van, holott még csak márciusban járunk. Az ember nyelve a torkára szárad.

- Kiváló mézborom van, nem kóstolna meg kegyelmed egy cseppecskét?

- Bolond, aki szabódik, ha nem bolond kínálja. A borbélyom is éppen mézbort rendelt innom, hogy a melankóliát valamiképpen kiszívja a fejemből. Nehéz napok következnek a nemességre, *dies irae et calamitatis*.⁵⁵ Czaplinski dögvőráson van ijedtében. Dopulához már nem jár, mert ott a kozák főemberek isznak. Egymagam állok elejbe a veszedelemnek, s kitartok amaz

⁵⁵ A harag és bajok napja. (latin)

ezredskapitányok mellett, noha ezredességük fölöttébb csirizszagú. Jó mézbor ez... valóban jeles mézbor. Honnan vette kegyelmed?

- Lubniéből. Sok főember van itt?

- Azt kérdezze kegyelmed, ki nincs itt! Fedor Jakubowicz itt van, az öreg Filon Dziedziala itt van, Daniel Necsaj itt van, s velük együtt a szemük fénye: Bohun, ki cimborámmá lett ama pillanattól fogva, hogy egyszer az asztal alá ittam, s megígértem, hogy fiammá fogadom. Ezek most mind itt bűzlenek Czehrynben, s azt mérlegelik, melyik oldalra forduljanak, mert egyelőre nem mernek nyíltan színt vallani Hmelnickij mellett. De ha nem mellé állanak, az az én érdemem lesz.

- Mi módon?

- Mert velük iddogálván, a Köztársaság felé hajlítgatom, s hűségre intem őket. Ha a király ezért nem adományoz nekem egy sztarosztaságot, akkor higgye el kegyelmed, hogy csipetnyi *institia*⁵⁶ sincs e Köztársaságban, sem pedig az érdemek elismerése, s akkor inkább tyúkot ültessen az ember, hogysen *pro publico bono*⁵⁷ a fejét vesse kockára.

- Jobban kockára vetnéd, ha verekednél velük, de úgy érzem, csak sárba vágod a pénzedet, traktákra költvén, mert ily úton-módon ugyan meg nem nyered őket.

- Én vágom sárba a pénzemet? Kinek tart engem kegyelmed? Nem elég, hogy a parasztnép közé elegyedem, még fizessenek is értük? Nagy kegynek tekintem, ha megengedem, hogy fizessenek értem.

- Ama Bohun mit mível itt?

- Hegyezi a fülét, akár a többiek, hogy mi hallik a Szics felől. Ezért jött ide. Minden kozákok szerelmese ő. Mind úgy kelletik magukat előtte, akár a majmok, mert az már bizony dolog, hogy a perejaslawi ezred őutána megyen, nem Loboda után. Azt is ki tudja, ki után mennek Krzeczowski lajstromos kozákjai? Testvére ő minden nyizsi kozáknak, ha a törökre vagy a tatárakra kell menni, most azonban nagyon is kalkulál ökelme, mert részeg fejjel bevallotta nekem, hogy egy nemesi leányzót akar feleségül venni, nem volna hát méltó dolog, hogy az esküvő előtt parasztokkal komázzék. Ezért akarja, hogy fiammá fogadjam, s címeremet is megosszam vele... Hej, de felséges ital ez a kegyelmed mézbora!

- Igyék kegyelmed.

- Iszom, iszom. A forgácsguzsaly alatt nem mérnek ilyent.

- Nem kérdezte kegyelmed, mi a neve ama nemesi leányasszonynak, akit Bohun feleségül akar venni?

- Mi közöm nekem a nevéhez? Én csak annyit tudok, ha Bohunt felszarvazom, akkor szarvasné asszonynak fogják hívni.

A vicekapitánynak nagyon viszketett a tenyere, hogy fültövön vágja Zaglobát, az azonban semmit észre nem vevén, tovább fecsegett.

- Legénykoromban fölöttébb nyalka levente voltam! Hátha még elmondanám kegyelmednek, mivel vittem el a pálmát Galacban! Látod-e azt a lyukat homlokomban? Elég ha annyit mondok, hogy az ottani basa szerájában ütötték rajtam az eunuchok.

⁵⁶ Igazság. (latin)

⁵⁷ Közérdekből. (latin)

- Hiszen azt mondtad, hogy egy haramia golyója ütötte!

- Azt mondtam? Akkor hát jól is mondtam. Minden török haramia, Isten engem!

Beszélgetésüket Zacwilichowski érkezése szakította meg.

- No, vitézlő vicekapitány uram - kezdte az öreg zászlós -, a bárkák készen vannak, a vezetők megbízhatóak: indulj hát Isten nevében, akár rögvest. Ímhol a levelek.

Akkor hát embereimet máris indítom a révhez.

- Hova készül kegyelmed? - kérdezte Zagloba.

- Kudakba.

- Hej, meleged lesz ott.

Ám a vicekapitány már nem hallotta ezt a jóslatot, mert kiment az udvarra, ahol a szemének már csaknem útra készen álltak.

- Lóra és ki a partra! - vezényelte Skrzetuski. - A lovakat vezessétek fel a bárkákra, aztán várjatok meg!

Ezenközben a vén zászlós odabent így szólt Zaglobához:

- Úgy hallom, kegyelmed most a kozák ezredeseknek udvarol, velük együtt iszol.

- Pro publico bono, nemes zászlósuram.

- Csavaros eszed vagyon s úgy vélem, nagyobb is, mint szemérmed. *In poculis* kívánod a kozákokat *convincálni*,⁵⁸ hogyha netán övük lenne a győzelem, barátaid legyenek.

- A törököknek már mártírja voltam, ha nem akarnék még a kozákoké is lenni, abban sem volna semmi, mert két rossz gomba a legjobb barszczot is elrontja. Ami pedig a szégyent illeti, én ugyan senkit sem invitálok, hogy velem igyék belőle, magam iszom ki, s megadja az Úr, hogy az íze sem lesz rosszabb a számban, mint ezé a mézboré. Az érdemnek felül kell maradnia, akár az olajnak a vízen.

E pillanatban lépett be Skrzetuski.

- Embereim már indulnak - jelentette.

Zacwilichowski töltött:

- Járj szerencsével!

- S térj meg egészségben! - tette hozzá Zagloba.

- Könnyű lesz az út, mert a víz igen magas.

A városban Úrangyalára és vecsernyére harangoztak.

Kimentek. Skrzetuski a római, Zacwilichowski a görög templomba, Zagloba uram pedig a Haranglábhoz, Dopula csapszékébe sietett.

Már sötét volt, mikor ismét találkoztak a Tasmin partján, a révnél. Skrzetuski emberei már a bárkákban ültek. A révészek még hordták befelé a málhát. Hideg szél fújt a folyó közeli torolata felől, s az éjszaka nem ígérkezett derűsnek. A folyó vize véresen csillogott a parton

⁵⁸ *In poculis convincálni* - poharazás közben megnyerni. (latin)

rakott tűz fényétől, s mintha hallatlan sebességgel rohant volna valahova az ismeretlen sötétségbe.

- No, szerencsés utat! - búcsúzott a zászlós, melegen megszorítva az ifjú kezét. - Vigyázzon magára kegyelmed!

- Semmit el nem véték. Megadja az Úr, hogy hamarosan találkozunk.

- Hacsak Lubniében, avagy a hercegi táborban nem.

- Kegyelmed hát mindenáron a herceg úrhoz igyekszik?

Zacwilichowski felemelte mindkét kezét:

- Mit nekem? Ha háború, hát legyen háború!

- Jó egészséget, nemes zászlósuram.

- Isten oltalmazzon!

- *Vive valeque!*⁵⁹ - kiáltotta Zagloba. - S ha a víz netán Sztambulig elvinne, köszönts nevében a szultánt. Különben, üsse kő!... Hej, de jó is volt az a mézbor!... Brr! De hideg van itt!

Megcsikordultak az evezők, és megcsobbantak a vízben, a bárkák elindultak. A parton lobogó tűz gyorsan távolodott. Skrzetuski még sokáig látta az agg zászlós alakját, amint a tűz fénye megvilágította, s hirtelen szomorúság szorította össze szívét. Viszi ez a víz, viszi, de eltávolítja a baráti szívektől, a szeretett leánytól meg az ismerős vidéktől, viszi kérlelhetetlenül, mint a végzet, a vad vidékek felé, a mély sötétségbe...

A Tasmin torkolatán át bekerültek a Dnyeper sodrába.

Skrzetuski beburkolózott köpönyegébe, s leheveredett a katonák készítette fekvőhelyre. Helenára gondolt, az járt eszében, hogy a leány még mindig nincs Lubniében, hogy, íme, ő eltávozik, Bohun pedig itt maradt. Úgy meglepte a félelem, a rossz előérzet meg a sok gond, mint valami hollósereg. Harcba szállt velük, míg bele nem fáradt, gondolatai összezavarodtak, furcsán összevegyültek a szél zúgásával, evezők csobbanásával, a halászok énekével - aztán elaludt.

⁵⁹ Éljen egészségben. (latin)

IX. FEJEZET

Másnap frissen, egészségesen s vidámabb hangulatban ébredt. Gyönyörű, derűs idő volt. A langyos, lágy szellő apró fodrokba redőzte a szélesen kiáradt vizeket.

A partok ködbe borultak, s egyetlen beláthatatlan síksággá olvadtak össze a víz színével. Rzedzian felébredt, de mikor szeméből kidörzsölte az álmot, szinte megrémült. Ámuló tekintét körülhordozta, sehol sem látván partot, felkiáltott:

- Istenemre, nagyuram, mi már netán a tengeren járunk...

- Nem tenger ez, a folyó ilyen széles - felelte Skrzetuski -, a partokat is meglátod, amint a köd felszáll.

- Úgy vélem, nemsokára majd még török földre is el kell vándorolnunk.

- El hát, ha az lesz a parancs; különben is láthatod, nemcsak mi vagyunk úton.

A szemhatáron belül csakugyan látszott tíz-egynéhány bárka, dereglye, vagyis „tumbas” és sással befont, keskeny, fekete kozák csónak, népnyelven sajka. E járművek közül egyesek lefelé haladtak a sebes árral, mások viszont szorgalmasan felfelé igyekeztek, evezőkkel és vitorlával küzdve az ár ellen. Halat, viaszt, sőt és szárított meggyet vittek a part menti városokba, avagy a lakott területekről visszafelé haladva, élelmet szállítottak Kudakba, és egyéb árut, melyet szívesen vásárolt meg a szicsi Táborbázár.

A vicekapitány érdeklődve szemlélte ezt a folyami életet, közben pedig bárkái gyorsan siklottak Kudak felé. A köd felszállt, s a partok tisztán látszottak. Utasaink feje fölött a vízimadarak milliói, pelikánok, vadludak, darvak, kacsák, búbicek, lilék és sirályok röpködtek, a part menti nádasokban pedig olyan zsivaj volt, úgy kavargott a víz, suhogtak a szárnyak, mintha a madarak országgyűlést tartottak vagy háborúskodtak volna.

Krzemieniczugon túl a partok mélyebbek és nyíltabbak voltak.

- Nézze csak kegyelmességed - kiáltott fel Rzedzian -, noha a nap tüzel, amott mégis hó borítja a földeket.

Skrzetuski odanézett, s csakugyan, ameddig a szem ellát, a folyó mindkét partján valami fehér lepel csillogott a nap sugarainak fényében.

- Hé, öreg! Mi fehérlik amott? - kérdezte a kormányost.

- Meggy, uram! - felelte az öreg.

Csakugyan, egész meggyerdők voltak, törpe fáik a Pszolán túl teljesen elborították a folyam mindkét partját. Nagy szemű édes gyümölcsük ősszel élelmül szolgált a madárvilágnak, az állatoknak és a pusztában eltévedt vándornak, ezenfelül azonban kereskedtek is vele, dereglyéken szállítván Kijevig, sőt még tovább is. Ezeket az erdőket most teljesen elborította a virág. Mikor a parthoz irányították a bárkát, hogy az evező legények megpihenhessenek, Skrzetuski és Rzedzian kiszálltak, hogy közelebről megnézzék ezeket a ligeteket. Olyan bódító illat árasztotta el őket, hogy lélegzeni is alig bírtak. Rengeteg szírom hevert már a földön. A fák helyenként áthatolhatatlan sűrűséget alkottak. A meggyfák között törpe vadmandulafák is akadtak, s rózsaszínű viráguk még bódítóbb illatot lehelt. Millió dongó, méh, színes pillangó röpködött a virágok e tarka tengere fölött, melynek végére nem lehetett ellátni.

- Csuda ez, kegyelmességed, csuda! - lelkesedett Rzedzian. - De miért nem laknak itt emberek? Hiszen úgy látom, vad is akad itt bőséggel.

A meggybozót között csakugyan szürke nyulak szökdécseltek, s megszámlálhatatlan tömegei a kék lábú, hatalmas fehér fürjeknek, Rzedzian néhányat le is lőtt belőlük flintájával, de nagy bosszúságára megtudta a kormányostól, hogy a húsuk mérges.

A lány földben szarvasok és tatárantilopok nyomai is látszottak, a távolból pedig mintha vaddisznók rőfögése hallatszott volna.

Utasaik kigyönyörködve magukat és meg is pihenvén, elindultak további útjukra. A partok hol emelkedtek, hol ellaposodtak, jó kilátást nyitva a gyönyörű tölgyesekre, erdőkre, tisztásokra, halmokra és határtalan sztyeppre. A folyam helyenként holtágakat, kanyarokat alkotott, előntötte a szakadékokat, tajtékos hullámai a sziklapartokat paskolták, s vízzel árasztották el a sötét sziklabarlangokat. Az ilyen barlangokban és kanyarokban voltak a kozákok búvóhelyei. A nád, és káka valóságos erdeivel borított folyótorkolatok csak úgy feketéllettek a rengeteg madártól. Egyszóval vad, szakadékos, helyenként süppedékes, de pusztá, titokzatos világ tárult utasaink szeme elé.

A hajózás kellemetlenné vált, mert a forró nap miatt a szúnyogok és egyéb, a száraz sztyeppen ismeretlen férgek rajai jelentkeztek, némelyek ujjnyi vastagok voltak, s csípésük nyomán csak úgy csordult az ember vére.

Estennen megérkeztek Romanówka szigetére, melynek tüzei messziről látszottak. Ott meg is szálltak éjszakára. A halászok összeszaladtak, hogy megbámulják a vicekapitányt és kíséretét. Ingük, arcuk és kezük be volt mázolvá mézsgál, a szúnyogok elleni védekezésül. Vaskos erkölcsű, vad emberek voltak ezek, tavasszal tömegesen gyűltek ide halászni és halat szárítani, amelyet aztán elszállítottak Czehrynbe, Czerkasyba, Perejaslawba és Kijevbe. Foglalkozásuk nehéz volt, de jól fizetett, mert rengeteg hal volt itt, olyannyira, hogy nyáron valóságos csapást jelentettek a vidék számára, mert a vízhiány miatt tömegesen döglöttek meg a holtágokban meg az úgynevezett „csendes zugokban”, s rothadással fertőzték meg a levegőt.

Skrzetuski megtudta a halásztól, hogy a nyizsiek, akik itt szintén halászattal foglalkoztak, mind elmentek a szigetről a Nyizsbe, mert behívta őket a főatamán. A szigetről minden éjjel látni lehetett tüzeket, amelyeket a Szicsbe igyekvő szökevények gyújtottak a sztyeppen. A halászok tudták, hogy hadjárat készül a lahok ellen, s ezt egyáltalán nem titkolták a vicekapitány előtt. Most már Skrzetuski is látta, hogy expedíciója alighanem elkésett, mert mire ő a Szicsig eljut, a kozák ezredek talán már el is indulnak észak felé, de hát az volt a parancs, hogy menjen, ő tehát mint igazi katona, nem sokat latolgatott, hanem elhatározta, hogy megy, még ha a zaporozsjei tábor kellős közepén lyukadna is ki.

Másnap reggel továbbindultak. Maguk mögött hagyták a gyönyörű Tarenski Rógot, a Sucha Górát meg a lápjairól és töméntelen hullójéről nevezetes Konski Ostrogot, mely éppen ezért lakóhelynek nem is volt alkalmas. Itt már minden, a vidék vadsága meg az ár sebessége is a sziklatorlaszok közelségére vallott. Végre a láthatáron feltűnt Kudak tornya - útjuk első felét tehát megtették.

A vicekapitány azonban éjszakára már nem jutott be a várba, mert Grodzicki uram olyan rendet tartott, hogy ha napenyészet előtt kiadták a jelszót, attól kezdve a várból se ki, se be nem engedtek senkit, lett légyen az maga a király, ő is kénytelen lett volna a várfaluk tövében, Slobodkában éjszakázni.

Ezt tette a vicekapitány is. Nem volt ez valami kényelmes éjjeli szállás, mert Slobodka mintegy hatvan kunyhója mind oly szűk volt, hogy némelyikbe négykézláb kellett bemászni. Másféléket építeni nem volt érdemes, mert hiszen a vár ezeket minden tatár támadáskor felperzselte, mégpedig azért, hogy ne nyújtsanak a támadóknak fedezéket, s ne könnyítsék meg a sáncok megközelítését. Slobodkában a Lengyelországból, a Ruténföldről, a Krímből vagy az Oláhföldről idetévedt vándorok laktak. Jóformán mindenkinek másféle hite volt, de hát az itt senkit sem érdekelt. Földet nem műveltek, mert azt a hordák folyton veszélyeztették, ellenben hallal és Ukrajnából hozott gabonával éltek, italuk a kölespálinka volt, s mindenféle kézművességet űztek, amiért a várbeliek megbecsülték őket.

A vicekapitány jóformán szemét sem hunyta le a lóbőrökből áradó, undorító bűz miatt, melyekből itt szíjakat készítettek. Másnap hajnalban, amint megkondult a harang, s trombiták elharsogtak az ébresztőt, nyomban meghagyta, jelentsék a várban, hogy a herceg követte megérkezett, s kihallgatást kér. Grodzicki még jól emlékezett a herceg látogatására, személyesen sietett tehát a követ fogadására. Ötvenéves félszemű férfiú volt, mint egy ciklopsz, komor, mert hiszen itt élt a pusztaságon, a világ végén, s embereket nem látván, elvadult, mivel azonban korlátlan hatalmat gyakorolt, nagy komolyságra és szigorúságra tett szert. Emellett arcát elrútította a himlő, de megszépítették a kardvágások, valamint a tatár golyók nyomai, melyek fehér bélyegekként ütöttek el sötét archőréből. Jeles katona volt, és éber, akár a daru, szeme állandóan a tatárokat és kozákokat kémlelte. Nem ivott mást, mint vizet, naponta hét óránál többet nem aludt, néha éjszaka is felugrott fekhelyéről, hogy megnézzé, vajon a strázsák jól őrködnek-e a sáncokon, s a legkisebb gondatlanságért halálra küldte katonáit. A kozákokkal szemben minden szigorúsága mellett is megértő volt, s ezzel megnyerte tiszteletüket. Ha télidőben a Szicsbe ellátogatott az éhínség, Grodzicki uram gabonával segítette őket. Rutén volt ő is, abból a fajtából, akik hajdanában Przecław Lanckoronskival és Samek Zborowskival a sztyeppet járták.

- Kegyelmed tehát a Szicsbe igyekszik? - kérdezte Skrzetuskit miután bevezette a várba, s megvendégelte.

- Oda. Minémű hírei vannak kegyelmednek onnan, kapitány uram?

- Háború! A főatamán valamennyi holt ágról, folyóról és szigetről összevonja a kozákokat. Ukrajnából vonulnak a szökevények, de ezeket feltartóztatom, ahogyan tudom. Van ott már harmincezer főnyi had, vagy netán több is. Ha elindulnak Ukrajnába, ha a várbeli kozákság meg a csöcselék hozzájuk csatlakozik, lesznek százezren.

- Hát Hmelnickij?

- Mindennap visszavárják a Krímből a tatárokkal. Talán már meg is jött. Igazán szólva, kegyelmed fölöslegesen igyekszik a Szicsbe, mert rövidesen itt találod őket; s hogy pedig Kudakot ki nem kerülík, sem maguk mögött nem hagyják, az már bizonyos.

- S meg tudod védelmezni a várat?

Grodzicki, komor tekintetét a vicekapitányra vetve, nyomatékkal, de nyugodtan felelte:

- Nem...

- Hogyan?

- Mert nincs puska porom. Több mint húsz csónakot elküldtem, hogy legalább egy keveset adnának... de nem adtak. Nem tudom, embereimet fogták-e el, avagy nekik maguknak sincs, annyi bizonyos, hogy eddigelé nem küldtek. Két hétre való van, de több egy szem se. Ha volna porom, hamarabb a levegőbe röpíteném Kudakot önmagammal együtt, mint hogy egy kozák betehetné ide a lábát. Az a parancs, hogy maradjak itt, én hát maradok, vigyázzak, vigyázok,

vicsorgassam a fogam, vicsorgatom, s ha meg kell halni, *raz maty rodila...*⁶⁰ annak is megfelelek.

- S kegyelmed maga nem csinálhat puskaport?

- A zaporozsjebeliék már két hónapja egy szem salétromot sem engednek be ide, pedig azt a Fekete-tengerről kell hozni. Mindegy no... meghalunk!

- Tanulhatnánk töletek, öreg katonáktól! Hátha kegyelmed maga menne el porért?

- Atyámfia, én Kudakot itt nem hagyom, s nem is hagyhatom. Itt éltem, meghalni is itt akarok. Kegyelmed se higgye, hogy valami pompás fogadásra meg lakomára még oda, amilyenekkel másutt látják a követet, de azt sem, hogy ott követi méltóságod megvédelmez. Hiszen azok a tulajdon atamánjaikat is meggyilkolják, s mióta itt ülök, nem emlékszem, hogy valamelyik is természetes halállal halt volna meg. Te is elpusztulsz.

Skrzetuski hallgatott.

- Látom már, hogy a lélek olvadozik benned. Akkor pedig inkább el se indulj.

- Vitézlő kapitány uram - felelte erre Skrzetuski haragosan -, találj ki valami jobb módot, hogy engem megijessz, mert amit mondtál, azt már vagy tízszer hallottam. Ha pedig azt tanácsolod, hogy ne menjek, abból úgy látom, te az én helyemben nem mennél. Most azért gondold meg, csak porod, avagy kurázsíd is kevés ahhoz, hogy Kudakot megvédelmezzed.

Grodzicki, ahelyett, hogy megharagudott volna, most már derűsebben nézett a vicekapitányra.

- Fogas egy csuka! - morogta ruténul. - Bocsásson meg kegyelmed. Feleletedből látom, hogy a herceg méltóságát is, meg a nemesi rendét is meg tudod őrizni. Most azért adok neked néhány sajkát, mert bárkával a porogin át nem jutsz.

- Azért is jöttem, hogy ezt kérjem kegyelmedtől.

- A Nyenaszitec mellett a parton vontattatod át, mert noha a víz nagy, ott sosem lehet vízen átjutni. Legfeljebb, ha valami apró csónak átbújhatna. S ha kijutsz a mély vizekre, meglásd, hogy meg ne lepjenek, s vedd eszedbe, hogy a vas meg az ólom beszédesebb minden szónál. Ott csak a bátor embernek vagyon becsülete. A sajkák holnapra készen lesznek, csak még második evezőt is adatok hozzájuk, mert a porogin egy kevés.

Azzal kivezette a vicekapitányt, hogy megmutogassa neki a várat és az itteni rendet. Mindenütt mintaszerű volt a rend és a fegyelem. Éjjel-nappal sűrű strázsák őrködtek a sáncokon, amelyeket a tatár foglyok szakadatlanul javítottak.

- Minden esztendőben egy-egy singnyivel magasabbra rakatom a sáncot - magyarázta Grodzicki -, most már annyira megnőtt, hogy ha volna elég porom, akár százezren sem árthatnának nekem. De puska nélkül meg nem védhetem, ha túlerő tör rám.

Az erőd valóban bevehetetlen volt, mert az ágyúkon felül védtek a Dnyeper-parti szakadékok meg a víz felé merőlegesen lenyúló, megközelíthetetlen sziklabércek is; még nagy őrésre sem volt szüksége. Nem is volt ott több hatszáz embernél, de mindmegannyi válogatott muskétákkal és karabéllyal felszerelve. A Dnyeper medre itt összeszűkült, s oly keskeny volt, hogy a vársáncról kilőtt nyíl messze elrepült az átellenes parton. A várbeli ágyúk uralkodtak mindkét part és az egész vidék fölött. Ezenfelül a vártól félmérföldnyire állt egy magas torony, melyből nyolcmérföldnyire lehetett látni, benne pedig száz katona, kikhez Grodzicki uram mindennap

⁶⁰ Egyszer szült anyám. (Egy életem, egy halálom) (ukrán)

ellátogatott. Ha ezek bármiféle népet pillantottak meg a környéken, nyomban jelentették a várba, ahol ilyenkor félreverték a harangokat, s csakhamar az egész őrség fegyverben volt.

- Alig múlik el hét - mondta Grodzicki uram - valamiféle allárom nélkül, mert a tatárok, akár a farkasok, falkástul kószálnak efelé, olykor több ezerre rúgó csapatokban is, ezeket aztán az ágyúkkal ugrasztjuk széjjel, ahogyan lehet, de az is megesik, hogy az örök vadlovak csordáját nézik tatároknak.

- S nem unja kegyelmed, itt ülni e néptelen vidéken? - kérdezte Skrzetuski.

- Kínálnának bár a királyi szálákban helyet, jobb szeretnék itt. Több világot látok én innen, hogysen a király a maga varsói ablakából.

A sáncokról csakugyan mérhetetlen területet be lehetett látni. A határtalan sztyepp most egyetlen zöldellő tenger volt; északra látszott a Samara torkolata, délre a Dnyeper egész folyása, sziklák, szakadékok, erdők, el egészen a második, a Szurszkij porog tajtékzó vizéig.

Este még megszemlélték a tornyot, mert Skrzetuski most először látván ezt a pusztaságba merült várat, mindenre fölöttébb kíváncsi volt. Ezenközben Slobodkában előkészítették számára a sajkákat, mindkét végükre evezőt szereltek, hogy ezáltal mozgékonyabbak legyenek. Másnap reggel akart indulni, ám egész éjjel le sem hunyta a szemét, egyre azt latolgatván, mitévő legyen, mert e követi útján a rettenetes Szicsben a biztos halál fenyegeti. Kedves volt neki az élet, hiszen fiatal volt, szeretett, s szerelmese oldalán akart élni; a becsületet és hírnevet azonban még életénél is jobban szerette. De eszébe villant, hogy közel a háború, s míg Helena Rozlogiban várja, a legnagyobb tűzvész kellős közepébe kerülhet, s nemcsak Bohun, hanem az egész nekivadult tömeg ösztönei fenyegetik, s lelkét rémület és fájdalom marcangolta. A sztyepp már bizonynyal felszáradt, Rozlogiból el lehetne jutni Lubniébe, s íme, ő maga mondta Helenának és a knyáznénak, hogy várják meg, amíg ő visszatér, de hát nem gondolta, hogy a vihar ilyen hamar kitörhet, s azt sem, mivel fenyegeti ez a szicsi utazás. Most hát gyors léptekkel rótt a várbeli szobát, szakállát tépte, s kezét tördelte. Mit tegyen, mihez fogjon? Gondolatban már látta az égő Rozlogit, amint körülfogja az inkább ördögökhöz, hogysen emberekhez hasonló üvöltöző csöcselék. Saját lépteinek hangja verődött vissza a vár bolthajtásairól, ő meg már azt hitte, hogy, íme, a gonosz lelkek jönnek Helenáért. A sáncokon takarodót fűjtak, de ő már úgy hallotta, Bohun kürtje szól, s fogát csikorgatva szorította kardja markolatát. Hej, minek is kapott úgy ezen a küldetésen, minek is nem hagyta Bychowiecnek.

Rzedzian látván ura indulatát felkelt a küszöbön levő fekhelyéről, szemét megdörzsölte, felvillantotta a vaskarikában égő fáklyát, aztán ott sündörgött a szobában, így akarván felhívni magára ura figyelmét.

A vicekapitány azonban végképp belemerült fájdalmas gondolataiba, csak tovább rótt a szobát, lépteivel felriogatta a szunnyadó visszhangot.

- Nagyuram! Hej, nagyuram! - kiáltotta Rzedzian.

Skrzetuski üveges szemmel nézett rá, s hirtelen felocsúdott merengéséből.

- Rzedzian - kérdezte. - Félsz te a haláltól?

- Kitől? Miféle haláltól? Mit beszél kegyelmességed?

- Mert aki a Szicsbe megy, az onnét vissza nem tér.

- Akkor hát kegyelmességed minek megy oda?

- Az én dolgomba te ne üsd az orrod, de téged sajnállak, mert gyerek vagy még, s ha agyafűrt is, ott ugyan a ravaszsággal nem sokra mégy. Menj vissza Czehrynbe, onnan meg Lubniébe.

Rzedzian a fejét vakarta.

- Nagy jó uram, bizony félek én a haláltól, de hát aki nem fél, az az Istent sem féli, mert az Ő dolga életetni valakit, vagy elpusztítani; minekutána azonban kegyelmességed saját jószántából megyen a halálba, az hát kegyelmességed bűne lészen, mint uramé, nem pedig az enyém, mint szolgálé.

- Tudtam, derék legényke vagy, mindazonáltal egyet mondok: ha jó szándékból meg nem teszed, elmégy parancsszóra, mert ennek már így kell lennie.

- Ha agyonüt kegyelmességed, akkor sem megyek. Mit gondol kegyelmességed, Júdás vagyok én, hogy halálra adjam uramat?

Azzal mindkét kezét a szeméhez emelve, elbödült nagy fennhangon. Skrzetuski ezt látván, eszébe vette, hogy ezen az úton célt nem ér, szigorúan ráparancsolni pedig nem akart, mert sajnálta.

- Hallod-e? - kezdte ismét. - Rajtam semmit sem segíthetsz, meg aztán én sem hajtom jó szándékból pallos alá a fejemet, Rozlogiba pedig levelet viszel, amely tulajdon életemnél is fontosabb nekem. Megmondod ott a knyázné asszonynak meg a knyázoknak, hogy a kisasszonyt, mit sem késedelmezvén, azonmódon vigyék Lubniébe, mert ott éri őket a rebellió, s magad is gondoskodik róla, hogy ez meglegyen. Fontos funkciót bízok rád, mely nem szolgálhoz, hanem baráthoz méltó.

- Hát csak küldjön kegyelmességed mást, a levelet akárki elviszi.

- Megbolondultál? Ki van itt nekem bizalmas emberem? Csak azt mondom, ha kétszer mentenéd meg az életemet, akkor sem tennél nekem ily nagy szolgálatot, mert kínokban élek arra gondolván, hogy mi történhet ott, s a fájdalomtól kiver a verejték.

- Ó, Istenem! Látom már, hogy mennem kell, de úgy szánom kegyelmességedet, hogy ajándékoznád bár nekem azt az aranypöttyös övet, bizony az sem vigasztalna meg.

- Megkapod az övet, csak jól iparkodj.

- Nem kell nekem az öv, csak kegyelmességeddel mehessek.

- Holnap visszatérsz a sajkával, amelyet Grodzicki uram küld Czehrynbe, azután minden késedelem és pihenés nélkül még tovább Rozlogiba. Ott se a knyázné asszonynak, se a kisasszonynak egy szót se arról, hogy engem minémű veszedelem fenyeget, csak kérd meg őket, hogy legottan induljanak Lubniébe, ha kell, lóháton, ha kell, minden málha nélkül is. Ímé, ez az erszény az útra, a levelet nyomban megírom.

Rzedzian a vicekapitány lábához borult.

- Nagy jó uram, meglátlak-e még valaha?

- Ahogy Isten rendeli! Ahogy Ő rendeli! - felelte a vicekapitány a legénykét felemelve. - Ámde Rozlogiban vidám arcot mutass, most pedig térj aludni!

Az éjszaka többi részét Skrzetuski levélírással és buzgó imádsággal töltötte, mire nyomban leszállt hozzá a békesség angyala. Közben szürkülni kezdett az ég, s a hajnal kelet felől fehérre festette a keskeny ablakokat. Nappalodott - már rózsaszínű fények is lopakodtak a szobába. A toronyban és a várban a trombiták rázendítettek az ébresztőre. Csakhamar Grodzicki nyitott be.

- Vitézlő vicekapitány uram, a sajkák készen várnak.

- Magam is készen vagyok - felelte Skrzetuski nyugodtan.

X. FEJEZET

A könnyű sajkák úgy suhantak tova, akár a fecskék, s vitték magukkal az ifjú lovagot és sorsát. A vízállás magas volt, s így a porogok nem jelentettek nagyobb veszedelmet. Elhagyták Szurszkijt, a Lochannyt, egy szerencsés hullám átvette őket a Woronowi Torlaszon, a Knyáz és Strzelczy torlaszokon kissé megreccsentek a sajkák, de csak éppen horzsolták, nem tört össze egy sem, míg végül a távolban megpillantották a félelmetes Nyenaszitec tajtékzó örvényeit. Itt már ki kellett szállni, s a parton vontatni a sajkákat. Ez rendes körülmények között egy álló napig tartó, hosszadalmas és nehéz munka volt. Szerencsére - nyilván a korábbi átkelők - egy csomó dorongot hagytak a parton, ezeket aztán a sajkák alá rakták, s így könnyebben görgethették azokat előre. Az egész környéken és a sztyeppen egyetlen élő lélek, a folyón egyetlen sajka sem látszott, mert most már nem is mehetett arra más csónak, csak amelyet Grodzicki uram áteresztett. Márpedig ő szándékosan vágta el a Zaporozsjét a világtól. A csendet csak a Nyenaszitec sziklához csapódó hullámok harsogása zavarta meg. Amíg az emberek a sajkákat görgették, Skrzetuski ezt a természeti csodát bámulta. Ijesztő kép tárult szeme elé. A folyót egész szélességében egymás után hét sziklatorlasz szelte keresztbe, feketén emelkedve ki a vízből, megtépázva a hullámoktól, melyek mintegy átjárókat, kapukat törtek maguknak. A folyó egész víztömegét zúdította e torlaszokra, visszaverődött róluk, s fehér tajtékos péppé zúzódnak vad dühvel igyekezett átugrani rajtuk, akár a nekivadult paripa. Ámde ismét visszaverve, mielőtt még átzúdulhatott volna a töréseken, mintegy fogával rágtak a sziklákat, tehetetlen dühében borzalmas örvényekké csavarodott, vízoszlopokat lövellt a magasba, fortyogott, mint a forró víz, s lihegett, mint a kimerült vadállat. Aztán ismét irtózatosszerű, mintha száz ágyút süttöttek volna el, mintha egész farkasfalkák üvöltene, horkol, erőlködés, s minden torlasznál ugyanaz a harc. A víz fölött madarak rikoltoztak, mintha megrémültek volna ettől a látványtól, a torlaszok között a sziklák komor árnyai remegnek a habokon, mint megannyi elkárhozott lélek.

A sajkákat vontató emberek - noha már megszokták e látványt - kegyesen keresztet vetettek magukra, s figyelmeztették Skrzetuskit, hogy ne merészkedjék nagyon közel a parthoz. Voltak ugyanis hagyományok, melyek szerint ha valaki huzamosabban nézi a Nyenaszitecet, az végül olyasmit pillant meg ott, amitől értelme megzavarodik; azt is állították, hogy az örvényekből néha hosszú, fekete kéz nyúlik ki, elkapja a vigyázatlan embert, aki túlságosan közel merészkedik, s ilyenkor rémes kacagás hallatszik a szakadékból. Éjszaka még a zaporozsjebeliak sem merték a csónakokat átvontatni.

A Nyizsben senkit fel nem vettek a testvérek közé, aki a torlaszokon egyedül, csónakkal át nem kelt, de a Nyenaszitec kivétel volt, mert ennek szikláit sosem borította el a víz. Csakis Bohunról énekelték a vad dalnokok, hogy ő még a Nyenaszitecen is átsiklott, ezt azonban senki sem hitte el.

A sajkák átvontatása csaknem egy álló napig tartott, s a nap már lemenőben volt, mikor a vicekapitány ismét csónakba ült. Ellenben a többi torlaszon átjutottak könnyűszerrel, mert azokat teljesen elárasztotta a víz, s végül kint voltak a „csendes nyizsi vizeken”.

A Szics innen már nem volt messze, mivel azonban a vicekapitány nem akart éjszakának idején benyomulni a czertomelyki labirintusba, elhatározta, hogy a Chortycán éjszakáznak.

Valamiféle zaporozsjei embert is szerettek volna találni, s előre tudtul adni, hogy nem akárcsi, hanem követ érkezik az atamánhoz. A Chortyca azonban mintha teljesen üres lett volna, amin a vicekapitány fölöttébb csodálkozott, hiszen tudta Grodzickitól, hogy ott a tatár betörés óta

állandóan kozák védőrség állomásozott. El is indult néhány emberével kémszemlére, s elég mélyen behatolt, ám a szigetet nem bírta végigjárni, mert az több mint egy mérföld hosszú volt, már be is sötétedett, s az éjszaka nem is volt valami derűs. Visszatértek hát a sajkákhoz, amelyeket azalatt az emberek kivontattak a vízből, és tüzeket gyújtottak, hogy éjszakára távol tartsák a szúnyogokat.

Az éjszaka nagy része nyugodtan telt el. A szemenek és a révészek elaludtak a tüzek mellett, csak a strázsák virrasztottak, s velük együtt a vicekapitány, mert mióta Kudakból elindult, rettenetes álmatlanság gyötörte. Érezte, hogy láza is van. Olykor mintha a távolból közeledő léptek zaját hallotta volna, máskor meg furcsa hangok jutottak a fülébe, mintha valahol messze kecskék mekegtek volna. De azt hitte, rémeket hall.

Egyszerre, már virradat táján, egy alak jelent meg előtte. Az egyik legény volt az őrségből.

- Uram, jönnek - jelentette sietve.

- Kicsoda?

- Bizonyyal a nyizsiek: vannak vagy negyvenen.

- Jól van. Az nem sok. Költsd fel az embereket. Rakjatok tüzet.

A szemenek egyszerre talpon voltak. A felszított tűz fellobbant, s megvilágította a sajkákat és a vicekapitány maroknyi csapatát. A többi strázsa szintén odarohant a körbe.

Ezenközben már jól lehetett hallani a közeledő csoport egyenetlen lépteit; a zaj bizonyos távolságban elhalt, ellenben valaki fenyegető hangon kérdezte:

- Ki van ott a parton?

- Ti kik vagytok? - vágott vissza a strázsamester.

- Felelj, ebanyád, mert mindjárt a karabélyom kérdez meg!

- Őkegyelmessége, a nagyságos Jeremi Wisniowiecki herceg úr követe a főatamánhoz - hirdette ki a strázsamester emelt hangon.

A csoportban elcsendesültek a hangok; rövid tanácskozást tartottak.

- Gyere csak ide - biztatta a strázsamester. - Ne félj semmit. A követeket nem bántják, de a követek sem bántanak senkit.

Ismét hallatszottak a léptek, s csakhamar néhány tucat alak bukkant ki a sötétből. Alacsony termetűkről, sötét arcőrükről, szőrével kifelé fordított gubáikról a vicekapitány nyomban megismerte, hogy nagyrészt tatárok; alig tíz-egynéhány kozák volt közöttük. Skrzetuski agyán villámként cikázott át a gondolat, hogy ha a Chortycán tatárok vannak, akkor Hmelnickij már nyilván visszatért a Krímből.

A csoport élén egy óriás termetű, félelmetes, kegyetlen ábrázatú zaporozsjei kozák állt, s a tűzhöz lépve megkérdezte:

- Melyik a követ?

Erős pálinkaszag terjedt mindenfelé. A zaporozsjei nyilván részeg volt.

- Melyik itt a követ? - kérdezte ismét.

- Én vagyok - felelte Skrzetuski büszkén.

- Te?

- Nono, testvéred vagyok tán, hogy tegezel?

- Tanulj politikát, paraszt! - kapta fel a szót a strázsamester.
- Úgy mondják azt: nagyságos követ úr!
- Pusztuljatok, eblelkek! A dögvész emésszen meg benneteket, nagyságos úrfiak! Aztán mit akartok az atamántól?
- Semmi közöd hozzá, de tudd meg, a nyakad rajta, hogy minél hamarabb eljussak az atamához.

E pillanatban egy másik zaporozsjei lépett elő a csoportból.

- Mi az atamán akaratóból vagyunk itt - mondta -, vigyázunk, hogy a lahoktól senki át ne jusson, aki pedig közeledik, azt meg kell kötöznünk és bevinnünk, amit, íme, meg is teszünk.
- Aki jószántából is megy, azt nem kötözöd meg.
- Meg én, mert az a parancs.
- Tudod-e, paraszt, mit jelent a követ személye? Tudod-e, kinek a képét viselem én itt?

Az óriás öreg közbevágtott:

- Bevisszük a követet, de a szakállánál fogva, így la!

Azzal Skrzetuski szakála után nyúlt.

De e pillanatban feljajdult, s mintha villám sújtotta volna, zuhant a földre. A vicekapitány széthasította a fejét fokosával.

- Koli, koli! - üvöltötték a dühödt hangok a csoportban.

A hercegi szemének nyomban elősiettek vezérük védelmére; eldőrdültek a karabélyok, s a „koli, koli!” ordítás összefolyt a vas csattogásával. Zűrzavaros verekedés támadt. A kavarodásban összetaposott tüzek kialudtak, s a küzdőkre sötétség borult. Csakhamar annyira összetorlódtak, hogy karddal vágni már nem lehetett, s most a kések, öklök és a fogak helyettesítették a szablyát.

Egyszerre a sziget belsejéből újabb hívó kiáltások hallatszottak. A támadók segítséget kaptak.

Még egy pillanat, s a segítség elkésett volna, mert a fegyelmezett szemének kezdtek a tömeg fölé kerekedni.

- A sajkákba! - kiáltotta mennydörgő hangon a vicekapitány.

A katonák egy szempillantás alatt teljesítették a parancsot. Szerencsétlenségükre a sajkákat nagyon is messze kihúzták a partra, s most nem lehetett egykönnyen vízre tolni.

Ezalatt az ellenség vad dühvel rohant a part felé.

- Tüzet! - vezényelte Skrzetuski.

A sortűz nyomban megállította a támadókat, azok összezavarodtak, összegomolyodtak, s rendetlenül vonultak vissza. Némelyik test görcsösen vergődött, akár a partra vetett hal.

Ugyanakkor a révészek, tíz-egynéhány szemén segítségével, a földnek támasztott evezőkkel, minden erejüket megfeszítve igyekeztek a sajkákat a vízre taszítani, de hiába.

Az ellenség a távolból kezdte meg a rohamot. A vízbe csapódó golyók csobbanása összekeveredett a lövések süvöltésével és a sebesültek jajgatásával.

A tatárok félelmetesen allahozva buzdították egymást, amire a kozákok „koli, koli!” kiáltásai, valamint Skrzetuski egyre sűrűbben ismétlődő nyugodt vezényszavai feleltek, amint harsányan kiáltotta:

- Tüzet!

A nap első sugarainak halvány fénye megvilágította a harcot. A szárazföld felől látszott a kozákok és tatárok sűrű tömege, melyben egyesek muskétájuk agyát szorították arcukhoz, mások hátrahajolva ajzották fel az íjat; a víz felől pedig a folyton ismétlődő sortüzek villanásaitól megvilágított két füstölgő sajka. Középujt, a homokon, heverték a már nyugodt, kinyújtózott holttestek.

Az egyik sajkában Skrzetuski, magasan kiemelkedve a többiek közül, büszkén és nyugodtan, kezében a századosi buzogánnyal, födetlen fővel, mert egy tatár nyíl lesodorta a kucsmáját.

A strázsamester melléje lépve súgta:

- Vicekapitány uram, nem bírjuk ki, túlságosan nagy a csapat!

A vicekapitánynak most már csak az volt fontos, hogy követi mivoltát vérrel pecsételje meg, méltóságát meggyaláznai ne hagyja, és ne pusztuljon el dicstelenül. Így aztán, míg a szemének az élelmiszeres zsákokból fedezéket emeltek maguknak, s azok mögül lövöldöztek az ellenségre, ő nyíltan kiállt a puskagolyók elé.

- Jó! - felelte. - Akkor mindnyájan meghalunk.

- Meghalunk, bat'ku! - felelték a szemének.

- Tüzet!

A sajkák ismét füstbe borultak. A sziget mélyéből újabb tömegek bukkantak fel lándzsával és kaszával felfegyverkezve. A támadók két csoportra oszlottak. Az egyik szüntelenül tüzelt, a másik, mintegy kétszáz kozák és tatár legény, csak az alkalmas pillanatot várta, hogy a kézitusát megkezdhesse. Ugyanakkor a sziget nádasaiból négy csónak siklott elő, azzal a céllal, hogy hátulról és két oldalról támadják meg a vicekapitányt.

Teljesen kivilágosodott. Csak a füstcsíkok húzódtak széjjel hosszú sávokban a mozdulatlan levegőben, s takarták a küzdőteret.

A vicekapitány húsz szement a csónakok felé irányított, amelyek az evezők gyors csapásaitól hajtva, a madarak sebességével suhantak előre a csendes folyón. Ezáltal azonban a sziget mélyéből támadó kozákok és tatárok elleni tűz lényegesen gyengült.

Azok mintha csak ezt várták volna.

A strázsamester ismét a vicekapitányhoz lépett.

- Uram! A tatárok foguk közé veszik handzsárjaikat; legottan ránk esnek.

S íme, csaknem háromszáz tatár, kezében karddal, foga között késével csakugyan támadásra készült. Néhány tucat kaszás zaporozsjei kozák csatlakozott hozzájuk.

A támadásra minden oldalról számítani kellett, mert a csónakok már lőtávolságba értek. Oldalaikon kivirultak a füstgomolyagok. Valóságos golyózápór zúdult a vicekapitány embereire. Mind a két sajka jajgatástól hangzott. Tíz-egynéhány perc elteltével a szemének fele elesett, a többiek azonban elkeseredetten védekeztek tovább. Arcuk fekete volt a füsttől, kezük lankadt, tekintetük zavarossá vált, szemüket előntötte a vér, a muskéták csöve már égette a kezüket. Nagyobb részük már megsebesült.

E pillanatban borzalmas ordítás és üvöltés hasított a levegőbe. A horda indult támadásra.

Az óriási tömeg lendületétől széjjeloszlott a füstfelhő, s látni lehetett a vicekapitány két sajkáját, amint teljesen elborítja a tatárok sötét tömege, akár két ló hullája, melyeket farkasok falkái marcangolnak széjjel. A tömeg tolongott, örvénylett, üvöltött, kapaszkodott, s mintegy önmagával harcolva pusztult el. Tíz-egynéhány szemem még mindig ellenállt, Skrzetuski pedig ott állt az árboc tövében véres arccal, bal karjában tolláig hatolt nyíllal, de azért vad dühvel védekezett. Termete óriásinak látszott a körülötte tolongó tömegben, kardja cikázott, mint a villám. Ütéseire jajgatás, üvöltés felelt. A strázsamester egy másik szemennel két oldalát vigyázta, a tömeg időnként kétségbeesetten hátrált e hármas elől, ám hátulról taszítva, maga is taszította az előtte levőket, s hullott el a kardok csapásaitól.

- Élve vigyétek őket az atamánhoz! - ordították némelyek a tömeg közül. - Add meg magad!

Skrzetuski uram azonban már csak az Istennek adta meg magát, mert, íme, hirtelen elsápadt, megingott, s a sajka fenekére zuhant.

- *Proscsaj, bat'ku*⁶¹ - rikkantotta a strázsamester kétségbeesve.

Csakhamar azonban ő is elesett. A lázadók mozgékony tömege teljesen elborította a két sajkát.

⁶¹ Ég áldjon, bátya. (ukrán)

XI. FEJEZET

A katonai kantazsér⁶² kunyhójában, a szicsi Hasszan Basa külvárosában két zaporozsjei kozák ült az asztalnál kölespálinkát iddogálva, melyet az asztal közepén álló csöbörből meregettek. Az egyik már-már pudvás vénember: Fylyp Zachar, maga a kantazsér, a másik pedig Anton Tatarczuk, a czehryni szállás atamánja, mintegy negyvenesztendő férfiú, magas, erős, arc-kifejezése vad, szeme ferde vágású, mint a tatároké. Mindketten halkán beszéltek, mintha attól félnének, hogy valaki ki találja hallgatni őket.

- Akkor hát ma? - kérdezte a kantazsér.

- Alighanem nyomban - felelte Tatarczuk -, csak a főatamánra meg Tuhaj bejre várnak, aki Hmiellel együtt a Bazawlukba ment, mert ott állomásozik a horda. A legénység már összegyűlt az udvaron, a szállás-atamánok pedig még alkonyat előtt megérkeznek a tanácskozásra. Az éjszaka beállta előtt mindent megtudunk.

- Hm! Ebből baj lehet - dörmögte az öreg Fylyp Zachar.

- Hallod-e, kantazsér, láttad te, hogy nekem is hozott levelet?

- Hogyne láttam volna, mikor magam vittem a leveleket a főatamánhoz, én pedig írástudó ember vagyok. Három levelet találtak a lahnál, az egyik magának a főatamánnak, a másik neked, a harmadik a fiatal Barabasznek szólt. A Szicsben már mindenki tud róla.

- S ki írta? Nem tudod?

- A főatamánét a herceg, mert a levélen ott volt a pecsétje, de hogy a tiedet meg a Barabaszét ki írta, azt nem tudom.

- Uram, irgalmazz!

- Ha nem mondják ki rólad nyilván, hogy a lahokkal cimborálsz, akkor nem lesz semmi.

- Uram, irgalmazz! - ismételte meg Tatarczuk.

- Látszik, érzed a bűdöst!

- Piha! Mitől érezném?

- A főatamán netán mind a három levelet elfordítja, mert a saját feje neki is drága. Őneki is csak úgy írtak, mint nektek.

- Lehet.

- De ha ludasnak érzed magad, akkor...

Erre a vén kantazsér még halkabbra fogta a szót:

- Vidd az irhád!

- De hogyan és hova? - kérdezte Tatarczuk nyugtalanul. - A főatamán minden szigeten strázsákat állatott, hogy senki át ne szökhessen a lahokhoz, s el ne mondja, mi megyen itt. A Bazawlukban tatárok strázsálnak. Egyetlen hal át nem csusszan, madár át nem surran.

- Akkor hát bújj el a Szicsben, ahol tudsz.

⁶² Katonai tisztviselő a Zaporozsje, aki a Szicsben az úgynevezett Táborbazárban a mérlegekre és mértékekre felügyelt.

- Megtalálnak. Hacsak te el nem rejtesz a bazárban a hordók közé? Atyámfia vagy!
 - Nem én, még az édestestvéremet sem! Ha félsz a haláltól, add le magad; részegen meg sem érzed.
 - De hátha a levélben semmi sincsen?
 - Az lehet...
 - Nagy baj ez, hej de nagy baj! - sópánkodott Tatarczuk. - Nincs nekem semmi takargatnivalóm. Rendes kozák vagyok én, a lahoknak ellensége. Ám ha a levélben semmi sincs, fene tudja, mit mond majd a lah a tanács előtt. El is veszejthet.
 - Veszett lah az, nem szól az egy szót se!
 - Voltál már nála?
 - Voltam. A sebeit bekentem mézgával, s hamuval elegy pálinkát töltöttem a szájába. Meggyógyul. Veszett lah az! Azt mondják, míg a Chortycán el nem nyomták, úgy vágta a tatárokat, akár a disznókat. Felőle nyugodt lehetsz.
- A tábor udvarán megszólaltak az üstdobok, s komor pufogásuk megszakította a beszélgetést. Tatarczuk e hangokra megremegett, s egyszerre talpra szökött. Arcáról és mozdulataiból rendkívüli nyugtalanság tükröződött.
- A tanácsba hívogatnak - mondta szájával levegő után kapkodva. - Uram, irgalmazz!... Fylyp, ne mondd senkinek, miről beszélgettünk. Uram, irgalmazz!
- Azzal két kézzel megragadta a pálinkáscsebre, szájához emelte s ivott, ivott, mintha halálosan le akarná inni magát.
- Gyerünk! - szólt a kantazsér.

Az üstdobok pufogása egyre erősödött.

Kimentek. A Hasszan Basa külvárost csak a tulajdonképpeni tábort övező töltés, egy kapu és egy magas bástya választotta el az udvartól. A bástyáról sötéten ásitott a felvontatott ágyúk torka. A külváros közepén állt a kantazsér kunyhója, valamint a bolt-atamánok kunyhói, a meglehetősen tágas tér szélein körös-körül fészerek sorakoztak s itt helyezkedtek el a boltok. Nyomorúságos építmények voltak ezek tölgygerendákból összeróva, melyeket bőségesen szolgáltatott a Chortyca, és gallyakkal meg harasztal befonva. Maguk a kunyhók - s ez alól a kantazséré sem volt kivétel - inkább lombsátorokra hasonlítottak, mint házakhoz, mert csupán tetejük emelkedett ki a földből. A tetők feketék, kormosak voltak, mert ha a kunyhóban tüzet raktak, a füst nemcsak a tető felső nyílásán áramlott ki, hanem a gallyfonatokon át is, s ilyenkor azt hihette volna valaki, hogy nem is kunyhó az, ami így füstöl, hanem egy rakás gally és avar, amelyből kátrányt olvasztanak. A fészerek között volt a szállások harmincnégy csapszéke is, s ezek előtt, a szemét, forgács, tölgyfadorongok és trágya kupacok között, mindig látni lehetett félholtra részegedett zaporozszebelyi kozákokat; némelyek mély álomba merülve feküdtek ott, mások ajkukon tajtékkal, a delírium görcseiben vonaglottak. Megint mások félíg részegen, kozák dalokat üvöltve, köpködve, verekedve vagy csókolózva, a kozák sorsot átkozva, avagy a kozák nyomorúságon sírva, tapostak a földön heverők fején és mellén. Csak akkor parancsoltak józanságot, amikor hadjárat készült a tatárok ellen vagy a Ruténföldre, s ilyenkor a hadjárat résztvevőit halállal büntették a részegeskedésért. De közönséges időben, különösen a Táborbazárban csaknem mindenki részeg volt: a kantazsér, a bolt-atamánok, az eladók és a vevők egyaránt. A bundapálinka savanyú szaga, a szurok, a

halak, a füst és lóbőr bűzével elegyedve, telítette mindig az egész külváros levegőjét, amely boltjainak tarkaságával török vagy tatár városkára emlékeztetett.

E pillanatban az egész Hasszan Basa még zsúfoltabb volt, mint máskor, bezárták a kapukat meg a csapszékeket, s mindenki sietett a tábor udvarára, ahol a tanácsot tartották. Fylyp Zachar és Anton Tatarczuk is ment a többiekkel, ám ez utóbbi vonakodva lépkedett, s hagyta, hogy mások megelőzzék. Arcáról egyre nagyobb nyugalanság tükröződött. Ezenközben átmentek az árok hídján, majd a kapun is, s már bent is voltak a harmincnyolc terjedelmes faépülettel szegélyezett udvarban. Ezek az épületek a kozák szállások, jobban mondva a szállások épületei, amolyan laktanyafélék voltak a kozák katonák számára. Az egyforma nagyságú és méretű szállások semmiben sem különböztek egymástól, legfeljebb neveikben, melyeket az egyes ukrán városokról kapták. Ugyanezt a nevet viselték az illető szállás ezredei is. Az udvar egyik szegletében állt a tanácsház. Itt ültek az atamánok a főatamánal az élükön, a tömegek pedig, vagyis az úgynevezett „Testvérek” a puszta ég alatt tanácskoztak, minduntalan deputációt menesztve a felsőbbséghez, néha azonban erőszakkal is benyomultak a tanácsházba, és terrorizálták a tanácskozást.

Az udvaron szörnyű tolongás volt, a főatamán ugyanis már korábban Szicsbe vonta össze a szigetek, folyók és holtágakon szerteszórt mindenféle hadakat, a „Testvérek” tehát ezúttal többen voltak, mint máskor. A nap már nyugat felé haladt, tehát jókor meggyújtottak tízegynéhány szurkoshordót; itt-ott pálinkáshordók is álltak, mert minden szállás kigurított magának egyet-egyet, s ezek aztán alaposan fokozták a tanácskozás hevét.

Fylyp Zachar és Tatarczuk egyenest a tanácsházba mentek, mert egyik kantazsér, a másik szállás-atamán lévén, mindkettőjüknek jussuk volt a felsőbbség körében helyet foglalni. A tanácskozásszobában csak egy kisebbfajta asztal volt, e mellett ült a katonai íródeák. A szállás-atamánoknak és a főatamának megvolt a maguk helye falak mentén leterített bőrökön. E helyek azonban e pillanatban még nem voltak elfoglalva. A főatamán nagy léptekkel járkált a szobában, míg a szállás-atamánok apróbb csoportokba verődve halkán beszélgettek, csak itt-ott tarkították egy-egy hangosabb káromkodással. Tatarczuk észrevette, hogy ismerősei meg barátai is úgy tesznek, mintha nem látnák, ezért hát az ifjú Barabaszhoz lépett, aki körülbelül ugyanolyan helyzetben volt, mint ő. A többiek sandán pislogattak feléjük, amivel az ifjú Barabasz nem sokat törődött, mert fogalma sem volt róla, miről van szó. Rendkívül szép és óriási erejű férfiú volt, s főleg ennek köszönhetette szállás-atamáni rangját, mert egyébként Szics-szerte igen ostoba embernek ismerték. Ez a tulajdonsága szerezte meg neki a „buta atamán” nevet, valamint azt a privilégiumot, hogy minden szavával nevetséget keltsen a felsőbbség körében.

- Ha kicsit várunk, majd még netán kövel a nyakunkban kerülünk a víz alá! - súgta neki Tatarczuk.

- Aztán miért? - kérdezte Barabasz.

- Nem hallottál a levelekről?

- A dögvész az anyját! Írtam én valamilyen leveleket?

- Nézd csak, milyen sandán bandzsalognak felénk.

- Ha fejbe vágom valamelyiket, tudom, nem bandzsalog többet, mert a szeme kiugrik.

Eközben a kívülről behatoló kiáltozás jelezte, hogy odakint történt valami. S csakugyan, a tanácskozásszoba ajtaja szélesen feltárult, s Hmelnickij lépett be Tuhaj bej társaságában. Őket köszöntötte a tömeg olyan örvendezve. Néhány hónappal ezelőtt Tuhaj bej mint a legvitézesebb murza, és a nyizsbeliek réme, vak gyűlölet tárgya volt Szics-szerte - most pedig a „Testvérek”

sapkájukat a magasba hajigálták láttára, mert őt Hmelnickij és a Zaporozsje legjobb barátjának tartották.

Tuhaj bej lépett be előbb, utána Hmelnickij, vezéri buzogánnyal a kezében, mint a zaporozsjei hadak hetmanja. Ezt a méltóságot azóta viselte, mióta a Krímből visszatért a kántól kapott segédcsapatokkal. Ekkor a tömegek karjukra emelték, s a hadi kincstárat feltörvén, elhozták neki a buzogányt, valamint a zászlót és pecsétet, melyeket rendszerint a hetman előtt hordoztak. De alaposan meg is változott. Meglátszott rajta, hogy az egész Zaporozsje rettenetes erejét hordozza magában.

Megkezdődött a tanácskozás. Tuhaj bej egy magasabb gereznán ült a közepén, két lábát maga alá húzva szárított napraforgómagot rágsált, s az összerágott héjakat maga elé köpdöste a szoba közepére. Jobb keze felől ült Hmelnickij a buzogánnyal, bal felől a főatamán, majd az atamánok meg a Testvérek küldöttei már távolabb a falak mentén. A beszélgetés megszakadt, csak kívülről hallatszott be a szabad ég alatt tanácskozó kozákság lármája, mint a tenger zúgása. Hmelnickij indította a szót.⁶³

- Vitézlő urak! A felséges krími császárnak, sok népek urának, az égi seregek rokonának kegyelméből, hajlandóságából és bizalmából, valamint a mi urunk, őfelsége Wladyslaw lengyel király engedelmeivel és a vitéz zaporozsjei hadak jóvoltából, bízván ártatlanságunkban és az isteni igazságban, megyünk, hogy bosszút vegyünk kegyetlen sérelmeinkért, melyeket keresztényi alázattal túrtünk, amíg túrhettünk az álnok lahoktól, komiszárosoktól, sztarosztáktól és ekonomusoktól,⁶⁴ az egész nemesi rendtől meg a zsidóktól. E sérelmeken ti, vitézlő atyámfiak és az összes zaporozsjei hadak már fölöttébb sűrű könnyeket hullatván, azért adtatok kezembe a vezéri buzogányt, hogy magunk, valamint hadaink ártatlanságáért annál méltóbban szót emelhessek. Mindezeket én, vitézlő atyámfiak és jótevőim, irántam való nagy kegyeteknek ismervén el, a felségesen uralkodó kánhoz siettem, hogy az ő segítségét kérném, amit ő meg is adott. De magam, hajlandóságban készen lévén, fölöttébb megszorodtam, hallván, hogy akadhatnak közöttünk árulók, akik az álnok lahokkal fondorkodván, hírül adják nekik készülődéseinket, ami ha valóban úgy van, el kell venniük büntetésüket a kegyelmetek kedve és akarata szerint. Most azért kérünk, hallgassátok meg ama leveleket, amelyeket ellenségünk, Wisniowiecki herceg követe hozott, ki nem is követ, hanem spion lévén, azért jött, hogy készenlétünket és barátunk, Tuhaj bej hajlandóságát kikémlelvén, azt a lahoknak elárulja.

Hmelnickij elhallgatott; odakint a zaj egyre erősödött, az íródeák tehát felállt, s elkezdte olvasni, előbb a hercegnek a főatamánhoz írt levelét, mely így kezdődött: Mi, Isten kegyelméből Lubnie, Chorol, Przyluka, Hadziacz etc. knyáza és gaszpogyinja, rutén etc. vajda és sztarosza etc. - A levél teljesen hivatalos jellegű volt. A herceg, hallván, hogy a holtágakról összevonják a hadakat, azt kérdezte a főatamántól, ez igaz-e, s ugyanakkor felszólította, hogy a keresztény országok nyugalma érdekében hagyjon fel ezzel. Hmelnickijt pedig, ha a Szicset lázítaná, adja ki a komiszárosoknak, akik ugyan maguk is kikérik őt. A másik levelet Grodzicki írta ugyancsak a főatamánnak, a harmadikat és a negyediket Zacwilichowski és az öreg czerkasyi ezredes Tatarczuknak és Barabasznak. Egyik levélben sem volt olyasmi, ami a gyanú árnyékát vethette volna a levelek címzettjeire. Zacwilichowski csak arra kérte Tatarczukot, vegye pártfogásába a levél átadóját, s adjon meg a követnek minden szükséges segítséget.

Tatarczuk fellélegzett.

⁶³ A szicsi tanácskozások módját megírta naplójában Erik Lassota, akit a császár küldött követként a Zaporozsjeire, 1594-ben.

⁶⁴ A nemesi földesurak és a királyi birtokok tisztartói. (latin)

- Mit szólnak kegyelmetek e levelekhez? - kérdezte Hmelnickij.

A kozákok hallgattak. Minden tanácskozás így kezdődött, mert amíg a pálinka fel nem fűtötte a koponyákat, addig egyik atamán sem volt hajlandó elsőként szót emelni. Mint egyszerű, de ravasz emberek azért viselkedtek így, mert féltek, hogy valami ostobasággal találnak előhozakodni, ami nevetségessé tehetné, avagy egész életükre csúfondáros előnévvel ruházhatná fel őket. S így is volt ez a Szicsben, ahol a legtudatlanabb paraszti nép között is fölöttébb nagy volt a hajlandóság a csúfolódásra, de éppen úgy féltek is a gúnytól.

A kozákok tehát hallgattak. Ismét Hmelnickij szólalt hát meg:

- A főatamán nekünk atyámfia és őszinte barátunk. Én úgy bízom benne, akár a tulajdon lelkemben, s aki másként vélekedik, az maga forgat árulást a fejében. Az atamán régi bajtárs és katona.

Azzal felállt, s megcsókolta a főatamánt.

- Atyámfia! - szólalt meg most már a főatamán. - Én vonom össze a hadakat, a hetman meg hadd vezérelje; ami pedig a követet illeti, ha hozzám küldték, hát az enyém, én pedig nektek ajándékozom.

- Ti, deputátus atyámfiak, hajtsatok fejet a főatamán előtt, mert ő igaz ember, s nosza, mondjátok meg a „Testvéreknek”, ha van is itt áruló, az nem ő, mert ő volt az első, aki strázsákat állított, ő maga parancsolta meg, hogy az árulókat, akik a lahokhoz igyekeznének, el kell fogni. Most azért, deputátus atyámfiak, mondjátok meg, hogy nem ő az áruló, mert ő a legkiválóbb mindnyájunk között.

Kis idő múlva a kintről behallatszó örömdítás jelezte, hogy a küldöttség teljesítette feladatát.

- Éljen főatamánunk, éljen a főatamán! - ordították a rekedt hangok oly erővel, hogy szinte a szoba falai is remegtek belé.

Ugyanakkor eldőrdültek a puskák és pisztolyok.

A küldöttség visszatért, s ismét helyet foglalt a szoba szegletében.

- Atyámfiak! - kezdte Hmelnickij, mikor odakint némileg elcsendesült a zaj. - Azt hát bölcsen kimondtátok, hogy a főatamán igaz ember. De ha a főatamán nem áruló, akkor hát ki az áruló? Kinek vagynak barátai a lahok között? Kivel fondorkodnak, kinek irogatnak leveleket? Kinek ajánlják oltalmába a követ személyét? Ki hát az áruló?

Hmelnickij hangja egyre erősebbé vált, s baljósan villantott szemével Tatarczuk és a fiatal Barabasz felé, mintha világosan rájuk akarna mutatni. A szobában moraj támadt, néhány hang már el is kiáltotta: Barabasz és Tatarczuk. A szállás-atamánok közül néhányan felálltak, s a küldöttek között már fel-felhangzott a kiáltás: „Vesszenek!”

Tatarczuk elsápadt, az ifjú Barabasz pedig ámuló tekintettel nézett körül a jelenlevőkön. Lomha értelmű kezdetben mintha egy ideig megfeszült volna, hogy megértse, mivel vádolják, végül megszólalt:

- *Ne bude szobaka mjasza jisty!*⁶⁵

Azzal idétlen kacagásban tört ki, s mások követték példáját. Csakhamar a legtöbb szállás-atamán vadul hahotázott, maga sem tudván, miért.

⁶⁵ Nem kap húst a kutya! Itt: belőlem ugyan nem esztek.

Odakintről egyre hangosabb kiáltások hallatszottak be, nyilván a pálinka kezdte már fűteni a kobakokat. A hullámozó embertömeg zúgása percről percre erősödött.

Anton Tatarczuk azonban felállt, s Hmelnickijhez fordulva szólt:

- Mit vétettem kegyelmed ellen, zaporozsjei hetman uram, hogy életemre törsz? Mit vétettem? Ha írt is nekem Zacwilichowski komiszáros levelet, hát aztán? Hiszen a knyáz is írt a főatamánknak! Megkaptam én a levelet? Nem! De ha megkaptam volna is, mit tettem volna? Íme, elmentem volna a diákhoz, hogy olvassa el, mert én ugyan *nyi csitati, nyi pizhati nye umiju*.⁶⁶ Így hát kegyelmed nyomban megtudta volna, mi van ama levélben. A lahnak pedig színét sem láttam. Én hát áruló vagyok? Hej, zaporozsjei testvérek, Tatarczuk járta veletek a Krímet, ha pedig Oláhföldre kellett menni, oda is veletek ment, ha meg Szmolenszk alá, hát Szmolenszk alá, együtt harcolt veletek, derék legényekkel, együtt is élt veletek... véréte is együtt ontotta veletek, jó legényekkel, együtt is éhezett veletek, derék legényekkel, nem lah hát ő, meg nem is áruló, hanem kozák, és nektek édes véretek. Ha pedig a hetman az életemre tör, hát mondja meg, miért teszi! Mit vétettem én ellene, miben látja álnokságomat?... Ti pedig, testvérek, legyetek könyörületesek, s igazságosan ítéljete!

- Tatarczuk derék legény! Tatarczuk igaz ember! - hallatszott néhány hang.

- Te, Tatarczuk, derék legény vagy - mondta Hmelnickij -, nem is kívánom halálodat, mert te bajtársam vagy, nem lah, hanem kozák, és nekünk testvérünk. Mert ha egy lah volna áruló, azon én nem búsulnék, és nem sírnék, ámde ha egy derék kozák legény az áruló, ha az én bajtársam áruló, az nyomja a szívemet, és fölöttébb sajnálom a derék kozák legényt. S minekutána a Krímet, Oláhországot meg Szmolenszket is jártad, még nagyobb a bűnöd abban, hogy álnok módon akartad a lahnak elárulni a zaporozsjei hadak készségét és harci kedvét. Azt írták neked, segítsd mindenben, amit kíván. Most azért mondjátok meg nekem, atamán urak, mit kívánhat a lah? Vajon nem az én halálomat, meg hűségese barátométe, Tuhaj bejéte? Vajon nem a zaporozsjei hadak vesztéte? Úgy van, Tatarczuk bűnös vagy, s többé semmiben nem mesterkedel. Barabaszna pedig nagybátyja, a czerkasyi ezredese írt, ki Czaplinskinak is meg a lahnak is barátja, aki eldugta a privilégiumokat, hogy azokat a zaporozsjei kozákok valamiképpen meg ne kapják, s hogy ez így van, Istent hívom tanúságul! Most azért mind a ketten bűnösök lévén, könyörögjete az atamánokhoz irgalométe, s én veletek együtt könyörgök, ámbár bűnösök súlyos, s árulásokok nyilvánvaló.

Odakintről most már nem zúgás és zaj, hanem mintegy mennydörgésszerű vihar hallatszott. A „Testvérek” tudni akarták, mi történik a tanácskozóteremben, s újabb küldöttséget menesztettek.

Tatarczuk érezte, hogy elveszett. Nem ijedt volna ő meg a kardtól, golyótól vagy akár a karótól sem, ám az olyan haláltól, amilyen reá várt, csontja velejéig megremegett, felhasználta hát az alkalmat, s mikor Hmelnickij beszéde után a zaj némileg lecsendesült, rémülten felkiáltott:

- Krisztus szent nevére, atamán testvéreim, szerelmeetes bajtársaim, ne veszejtséte el az ártatlant, hiszen én a lahnak színét sem láttam, egy szót se beszéltem vele! Könyörüljete, testvéreim! Nem tudom, mit akarhatott tölem az a lah, kérdezzéte meg őt!

- Vezesséte be a lahot! - kiáltotta a főkantazsér.

- Ide a lahot, ide vele! - ordította a szállás-atamánok.

⁶⁶ Sem írni, sem olvasni nem tudok. (ukrán)

Nagy kavardás támadt, némelyek a szomszéd szobába rohantak hogy az oda bezárt foglyot a tanács elé vezessék, mások fenyegetőleg közeledtek Tatarczuk és Barabasz felé. Hladki, a mirhorodi szállás-atamán mondta ki elsőnek: „Halált reá!” A küldöttek átvették a szavát, Czarnota pedig az ajtóhoz ugorva feltépte azt, s kikiáltott a tömegnek:

- Atyámfia, testvérek! Tatarczuk áruló, Barabasz áruló! Halál reájuk!

A kozákság borzalmas üvöltéssel felelt. A teremben nagy kavardás támadt. A szállás-atamának mind felálltak helyükről, egyesek azt kiáltották: „A lahot! A lahot!”, mások a zűrzavart igyekeztek lecsendesíteni, ekkor az ajtó a tömeg nyomására felpattant, sarkig kitérült, s az udvaron tanácskozó köznép bezúdult a szobába. Mérget okádó, borzalmas, dühös alakok töltötték meg a helyiséget, ordítva, kezükkel hadonászva, fogukat csikorgatva és pálinkabűzt lehelve! „Szmert Tatarczuku! i Barabasu! Halál reájuk! Ide az árulókkal! Ki az udvarra velük!” - ordították a részeg hangok. „Üsd, vágd!” S egyszerre ezernyi kéz nyúlt a boldogtalan áldozatok felé. Tatarczuk nem ellenkezett, csak siralmasan jajgatott, ellenben az ifjú Barabasz borzalmas erővel védekezett. Végül is megértette, hogy meg akarják gyilkolni; arcáról félelem, kétségbeesés és vak düh tükröződött, ajkait elborította a tajték, melléből állati ordítás tört fel. Kétszer is kitepte magát a nekivadult kozákok kezéből, s azok kétszer is megragadták karjait, mellét, szakállát, befönt üstökét, ő pedig rángatózott, harapott, ordított, el-elbukott, s ismét felállt véresen, borzalmasan. Ruháját elszaggatták, hajfonatát letépték, szemét kiütötték, végül a falhoz szorították, s kezét eltörték. Ekkor összeesett. A kozákok megragadták lábát, és Tatarczukkal együtt kivonszolták az udvarra. Ott aztán az égő szurkoshordók világa és a holdfény mellett megkezdődött a rögtönzött kivégzés. Néhány ezer ember vetette magát az elítéltekre, s darabokra tépte, marcangolta őket, egymással verekedve a helyért, hogy az áldozatokhoz férhessenek. Lábukkal tiporták, húscsücsöket téptek ki belőlük, s a nekivadult tömeg szörnyű hullámmásával kavartak körülöttük a borzalmas tolongásban.

Így büntették a „Testvérek” árulóikat.

Amint a kozákok kihurcolták Tatarczukot és az ifjú Barabaszt, a tanácskozókban ismét csend lett, s az atamának elfoglalták régi helyüket a fal tövében, mert a benyíló szobából bevezették a foglyot.

Arcát árnyék borította, mert a tűzhelyen is kialudt a tűz. A homályban csak a büszkén kiegyenesedő, délceg alak látszott, bár két keze össze volt kötözve hánccsal. Hladki azonban egy csomó rőzsét dobott a tűzre, s egyszerre hatalmas láng csapott a magasba, világos fénnel árasztva el a foglyot, ki Hmelnickij felé fordult. Hmelnickij összerezzen.

A fogoly - Skrzetuski volt.

Tuhaj bej kiköpte a napraforgómag héját, s ruténul mormogta:

- Én ezt a lahot ismerem, ez járt a Krímben.

- Halál reá! - kiáltotta Hladki.

- Halál! - ismételte meg Czarnota.

Hmelnickij már erőt vett felindultságán. Tekintetét végighordozta Hladkin és Czarnotán, akik e pillantás súlya alatt elcsendesedtek, majd a főatamánhoz fordulva így szólt:

- Én is ismerem.

- Hogyan kerültél ide? - kérdezte a főatamán Skrzetuskitól.

- Követségbe jöttem hozzád, főatamán, de a Chortycán haramiák estek rám, embereimet a legvadabb népeknél is tiszteletben tartott szokások ellenére meggyilkolták, engem pedig, követi méltóságomat és nemesi voltomat nem tekintvén, megsebeztek, meggyaláztak, és foglyul hoztak ide, ámde az én uram, Jeremi Wisniowiecki herceg önagysága, megtalálja a módját, hogy ezt tőled, főatamán, számon kérje.

- Hát te mért mutattad ki álnokságodat ama derék molojecet⁶⁷ kettéhasítván? Miért öltél rakásra négyannyi embert, mint amennyien ti voltatok? Azért jöttél hozzám levéllel, hogy készülődésünket kikémleld, s a lahoknak elmondd? Tudjuk, hogy a zaporozsjei hadak árulóinak is hoztál leveleket, hogy velük együtt míveljétek az összes hadak vesztét, minek okából nem mint követtel, hanem mint árulóval bánunk veled, s igazságosan megbüntetünk.

- Tévedsz, főatamán, meg te is, botcsinálta hetman - felelte a vicekapitány Hmelnickijhez fordulva. - Ha voltak is nálam levelek, ezt míveli minden követ, ki ismeretlen vidékre indul. Ismerősöktől ismerősökhöz levelet visz, hogy ezáltal ő maga is ismeretséget szerezzen. Én a herceg levelét hoztam, nem pedig azért, hogy vesztetekre fondorkodjam, hanem hogy visszatartanálak az oly dolgoktól, amelyek a Köztársaságra elviselhetetlen bajokat, reátok pedig és a zaporozsjei hadakra teljes pusztulást hoznának. Jól tudom, hogy a halált el nem kerülöm, mert azt ti véghezviszitek rajtam, s ezzel be is töltitek aljasságotok mértékét. Elöttem a halál és a kínszenvedés, de utánam az egész Köztársaság hatalma és bosszúja, amelytől mindnyájan reszkessetek!

A délceg alak, az előkelő beszéd és a Köztársaság neve valóban nagy hatással volt a jelenlevőkre. Az atamánok szótlanul tekingettek egymásra. Egy pillanatig úgy érezték, hogy aki itt áll előttük, az nem fogoly, hanem egy hatalmas nemzet félelmetes követe. Tuhaj bej azonban felmordult:

- Szerditi lah!⁶⁸

- Szerditi lah! - ismételte Hmelnickij is.

A beszélgetést azonban megzavarta, hogy kívülről az ajtót veszettül döngetni kezdték. Odakint éppen befejezték Tatarczuk és Barabasz maradványainak kivégzését: a „Testvérek” újabb deputációt küldtek be.

Tíz-egynéhány lihegő, véres, verejtékező, részeg kozák lépett a terembe. Megálltak az ajtóban, s még vértől mocskos kezüket előrenyújtva, így indították a szót:

- A testvérek köszöntik a felsőbbség urait - s azzal mindnyájan mélyen meghajoltak -, s kéri, adjátok ki nekik ama lahot, hadd játszadozzanak el vele csakúgy, miként Tatarczukkal és Barabasszal.

- Kiadni nekik a lahot! - rikkantotta Czarnota.

- Nem lehet! - vélte egy másik. - Várjanak! Ez követ!

- Halál reá! - dörögték mások.

Ezután mindnyájan elhallgattak, várván, mit mond Hmelnickij és a főatamán.

- A testvérek kéri, de ha meg nem kapják, elviszik maguk - vágta ki a küldöttek.

Úgy látszott, Skrzetuskinak menthetetlenül vége, ám ekkor Hmelnickij Tuhaj bej füléhez hajolt.

⁶⁷ Kozák legény. (ukrán)

⁶⁸ Dühös egy lah. (ukrán)

- Ő a te foglyod - súgta -, a tatárok fogták el, a te foglyod. El hagyod-e venni magadtól? Ez gazdag nemes úr, de Jeremi knyáz anélkül is arannyal fizet meg érte.

- Ide a lahot! - kiabáltak a kozákok egyre fenyegetőbben.

Tuhaj bej nagyot nyújtózkodott helyén, aztán felállt. Arca egy szempillantás alatt elváltozott, szeme kidagadt, akár a bölényé, fogai megvillantak. Egyszerre mint a tigris ugrott a foglyot követelő kozákok elé.

- Pusztuljatok innen, birkafejű, hitetlen kutyák, disznóevő rabszolgák! - rikoltotta két kozák szakállát megragadva s veszettül megrázva. - Pusztuljatok, részeg disznók, tisztátalan állatok, ocsmány férgek! Az én foglyomat akarjátok elvenni, azért jöttetek? Íme a válasz, birkafejűek!... - azzal egymás után rángatta meg a legények szakállát, végül az egyiket a földre terítve, összerugdosta. - Arcra, mert menten rabszíjra fűzetlek, az egész Szicset összetaposom, mint titeket, felperzselem, s hulláitokkal borítom be.

A küldöttek rémülten hátráltak. A félelmetes barát megmutatta, mit tud.

És csodálatos, a Bazawlukon mindössze hatezer főnyi horda állomásozott. Igaz, hogy mögöttük állt a kán is, a Krím egész hatalmával, de ezzel szemben csupán a Szicsben tíz-egynéhány ezer molojec állt fegyverben, azokon kívül, akiket Hmelnickij már elküldött volt Tomanówka alá - s íme, egyetlen hang sem hangzott el Tuhaj bej ellen. Nyilván ez volt az egyedüli módja annak, hogy a félelmetes murza a foglyot megmentse, s a kozákokat meggyőzze, mert a Zaporozsje számára a tatár segítség most nélkülözhetetlen volt. A küldöttség rohant az udvarra, s ordítva közölte a tömeggel, hogy nem lesz „játszadozás” a lahhall, mert az Tuhaj bej foglya, Tuhaj pedig - mondták megdühödve - „kirángatta szakállunkat”. Az udvaron is szállongott már a kiáltozás: „Tuhaj bej megdühödött! Megdühödött!” - s egymásnak adták tovább siránkozva: „Megdühödött, megdühödött!” - kisvártatva pedig egy éles hang énekelni kezdte a tűz mellett:

*Hej, hej,
Tuhaj bej
Megdühödött szörnyen.
Hej, hej,
Tuhaj bej
Meg is békél könnyen!*

Csakhamar ezer meg ezer hang kapta fel a nótát: „Hej, hej, Tuhaj bej!” - S így keletkezett ama nóták egyike, amelyeket mintha a vihar vitt volna szét Ukrajna-szerte, s megszólaltatta a lantok és teorbánok húrjait is.

Egyszerre csak félbeszakadt a nóta, mert a Hasszan Basa felőli kapun tíz-egynéhány ember rontott be s „utat! utat!” kiáltozással tört keresztül a tömegen, és zúdult a tanácsház felé. Az atamánok már éppen menni készültek, mikor az új vendégek benyomultak a terembe.

- Levél a hetmannak! - kiáltotta egy vén kozák.

- Honnan jösztek?

- Czehrynből. Éjjel-nappal nyargaltunk a levéllel. Ímhol van.

Hmelnickij átvette a kozáktól a levelet, s olvasni kezdte. Arca hirtelen elváltozott, abbahagyta az olvasást, s nagy fennszóval mondta:

- Vitézlő atamán urak! A nagyhetman ellenünk küldi fiát, Stefant, hadakkal. Háború!

A teremben furcsa zaj támadt, nem tudni, az öröm, avagy a rémület moraja-e. Hmelnickij kiállt a terem közepére, csípőre tette két kezét, szeme villámokat szórt, s hangja félelmetesen, parancsolóan mennydörgött.

- A szállás-atamánok a szállásokra! A toronyban el kell sütni az ágyúkat. A pálinkáshordókat feltörni! Holnap hajnalban indulunk!

E pillanattól kezdve megszűntek a Szicsben a közös tanácskozások, az atamánok kormányzása, gyűlésezések és a „Testvérek” túlsúlya. Hmelnickij kezébe ragadta a korlátlan hatalmat. Íme, kevéssel ezelőtt még attól tartván, hogy a háborgó „Testvérek” szavát meg sem hallgatják, csellel volt kénytelen megvédelmezni a foglyot s csellel elpusztítani az idegenkedőket; most élet és halál ura volt. Így volt ez mindig. A hadjárat előtt és után, noha a hetmant már megválasztották, a tömeg ráerőszakolta akaratát az atamánokra meg a főatamánra, s nem lett volna bátorságos ezzel szembeszállni. Mikor azonban megszólalt a harci kürt, s a hadjáratot kihirdették, a „Testvérek” a katonai disciplina alá tartozó hadakká váltak, a szállás-atamánok tisztekké, a hetman pedig vezérré és diktátorrá.

Most azért Hmelnickij parancsát hallván, az atamánok rohantak szállásaikhoz. A tanácskozásnak vége volt.

Kis idő múlva a Hasszan Basa és a tábor udvara közötti kapu felől megdördültek az ágyúk, a dőrej megrázta a tanácskozóterem falait, s komor visszhangot keltett az egész Czertomeliken, hirdetvén, hogy kitört a háború.

XII. FEJEZET

Hmelnickij meg Skrzetuski a főatamánhoz mentek éjjeli szállásra, s velük ment Tuhaj bej is, mert már késő lett volna hazamennie a Bazawlukra. A vad bej a vicekapitányt olyan fogolynak tekintette, akiért busás váltságdíjat fognak fizetni, nem úgy bánt hát vele, mint valami rabszolgával, sőt, több tiszteletet tanúsított iránta, mint bármely kozák iránt, hiszen a kán udvaránál, mint követet látta őt. A főatamán ezt látva, őt is meghívta a házába, s szintén változtatott a vele való bánásmódon. A vén főatamán, ki szívvel-lélekkel Hmelnickij híve volt, s a hetman minden tekintetben uralkodott rajta, már a tanácskozások folyamán észrevette, hogy Hmelnickij mindenáron igyekezett a fogoly életét megmenteni. De még jobban elámult, mikor odahaza, alighogy asztalhoz ültek, Hmelnickij Tuhaj bejhez fordult:

- Tuhaj bej! - mondta. - Mennyi váltságdíjat akarsz kérni e fogolyért?

A murza Skrzetuskira pillantott, majd így lelelt:

- Azt mondad, hogy ő jeles férfiú, azt meg én tudom, hogy a félelmetes knyáz követe, márpedig a félelmetes knyáz szereti az övét. Bismillah! Fizet ez is meg amaz is... együtt...

Itt elgondolkozott:

- Kétezer tallért.

Hmelnickij kész volt a válasszal:

- Megadom a kétezer tallért.

A tatár egy pillanatig gondolkozott. Ferde szeme mintha keresztül akarta volna világítani Hmelnickijt.

- Adsz te hármat is - mondta.

- Mi okból adjak hármat, mikor magad kértél kettőt?

- Mert ha annyira akarod, akkor a fogoly személye nyilván fölöttébb fontos neked, ha pedig fontos, megadod a hármat is.

- Ő életemet mentette meg.

- Allah! Az még ezerrel többet ér.

Most már Skrzetuski is beleszólt az alkudozásba.

- Hallod-e, Tuhaj bej! - mondta haragosan. - A herceg kincses-kamrájából nem ígérhetek semmit, de a magaméból, ha romlásomat okozná is, megadom a háromezret. Csaknem ennyi pénzem van a hercegnél provízióra, meg egy jó falucskám is, abból hát futja, de azt nem akarom, hogy életemmel és szabadságommal e hetmannak legyek adója.

- Honnan tudod, mi célom van veled? - kérdezte Hmelnickij

Aztán Tuhaj bejhez fordult:

- A háború megindul. Te elküldesz a knyázhoz, de mire a követ visszatér, igen sok víz lefolyik a Dnyeperen, én pedig holnap elviszem a pénzt a Bazawlukra.

- Adj négyet, s akkor a lahhall szóba sem állok - felelte Tuhaj bej türelmetlenül.

- A te szavadra megadom a négyet.

- Nemes hetman uram! - szólalt meg a főatamán. - Ha kívánod, tüstént leszámolom. Van itt a fal tövében netán több is.

- Holnap elszállítod a Bazawlukra.

Tuhaj bej nyújtózkodott, és nagyot ásított.

- Alhatnám - mondta. - Holnap hajnalban nekem is indulnom kell a Bazawlukra. Hol a fekvő-helyem?

A főatamán a fal mellett levő juhbőr gereznára mutatott.

A tatár a gereznára vetette magát. Kis idő múlva már hortyogott is, akár egy ló.

Hmelnickij néhányszor végigjárta a keskeny szobát, majd így szólt:

- Szememet kerüli az álom. Nem bírok elaludni. Adj innom valamit, főatamán uram.

- Pálinkát vagy bort?

- Pálinkát. Nem bírok elaludni.

- Az égen már fénylik a Fiastyúk - jegyezte meg a főatamán.

- Későre jár. Menj te is aludni, öreg cimbora. Igyál és menj.

- Szerencsénkre és dicsőségünkre.

- Szerencsénkre.

A főatamán dolmánya ujjával megtörölte a száját, aztán kezét fogott a hetmannel, majd átment a szoba másik végébe, s szinte beásta magát a juhbőrökbe, mert életkora már lehűtötte véréit. Csakhamar erős hortyogással felelgetett Tuhaj bejnek. Hmelnickij mély hallgatásba merülve ült az asztalnál. Egyszerre felrezzent, Skrzetuskira nézett, s így szólt:

- Vicekapitány uram, szabad vagy.

- Hálás vagyok érte, zaporozsjei hetman uram, ámbátor nem titkolom, jobb szeretném másnak köszönni szabadságomat.

- Akkor hát ne köszönd. Megmentetted életemet, s ezért én is jóval fizettem, most már kvittek vagyunk. De még azt is megmondom, nem eresztelek el most mindjárt, csak ha lovagi szavadat adod, hogy hazaérvén egyetlen szót sem szólsz sem készenlétünkről, sem erőinkről és semmiről, amit itt a Szicsben láttál.

- Látom, hiába kóstoltattad meg velem a szabadság édes gyümölcsét, mert arra nem adom szavamat, hiszen ha megtenném, semmivel sem lennék különb azoknál, akik az ellenséghez pártolnak.

- Nyakam és az egész zaporozsjei had épsége függ attól, hogy a nagyhetman minden hadaival reánk ne essék, amit azonban kétségtelenül megtenne, ha erőinket megjelentetted neki. Most azért, ha nem adod szavadat, ne csodálkozz, hogy addig el nem engedlek, amíg magamat biztonságban nem érzem; jól tudom, mire vállalkoztam, jól tudom, mily hatalmas erők állnak velem szemben; mindkét hetman, a te félelmetes knyázod, ki maga felér az összes hadakkal, a Zaslavskiak, a Koniecpolskiak meg mind ama kiskirályok, kik lábukat a kozákság nyakán tartják! Ha a köznép meg a várakbéli kozákok, meg minden hitében és szabad akaratában elnyomott lélek úgy mellém áll, miként a zaporozsjei kozákság meg a kegyelmesen uralkodó krími kán, akkor, reménylem, helytállok az ellenségnek, mert magamnak is számottevő hadaim lesznek, de legelsőbbben is Istenben bízom, ki látta sérelmeimet és ártatlanságomat.

Azzal felhajtott egy pohár pálinkát, s nyugtalanul járt az asztal előtt, Skrzetuski pedig végigmérte, s nyomatékkal így szólt:

- Ne káromolj, zaporozsjei hetman, az Istenre és az Ő gondviselésére hivatkozván, mert bizony mondom, csak haragját és korábbi büntetését vonod magadra. Méltán hívod-e védelmedre a magasságos Istent, ki a magad sérelmeiért és privát perpatvaraidért ily borzalmas vihart keltesz, s a testvérháború tüzeit gerjesztvén, pogányokkal szövetkezel keresztények ellen?

Hmelnickij elvörösödött, kardja markolatához kapott, s úgy nézett a vicekapitányra, mint az oroszlán, mely már-már felordít, s áldozatára rohan - de megfékezte magát, így szólt:

- Mástól el nem tűrném e szavakat, ámde te is jól vigyázz, hogy vakmerőséged valamiképpen fel ne falja türelmemet. A pokollal ijesztgetsz, s privátával meg árulással vádolsz, pedig honnan tudod, hogy csak önnön sérelmeimért kívánok bosszút venni? Hol találnék segítőtársakat, honnan venném amaz ezereket, kik máris mellém álltak, s még mellém állanak, ha csupán az én sérelmeimet és bántódásaimat akarnám helyreütni? Nézd, mi megyen végbe egész Ukrajnában? Hej, dűsföld, hűséges anyaföld, drága szülőföld, s íme ki bizonyos benne holnapi napja felől, ki boldog rajta, kit nem fosztottak meg a hitétől, kit nem forgattak ki a szabadságából, ki az, aki nem sír itt, és nem sóhajtozik? Csak a Wisniowieckiek, a Potockiak, a Zaslawskiak, a Kalinowskiak, a Koniempolskiak meg egy maréknyi nemes úr! Övék a sztarosztaságok, a méltóságok, övék a föld és a nép, övék a boldogság és az arany szabadság, de a nép, az egész nép, könnyes szemmel emeli kezét az égre, s Isten irgalmát várja, mert a királyé mit sem használ! Hány nemes is elszökik a Szicsbe, mint magam is, mert nem bírja elviselni e kiskirályok zsarnokságát? Nem akarok én háborút a királlyal, sem a Köztársasággal! Amaz atyánk, emez anyánk! A király kegyes urunk, ámde a kiskirályok! Velük nem bírjuk ki, az ő nyúzásuk, árendáik, a halászbérek, házasságbérek; a szárazórlás, a kaptárbér, a szarvasmarhaadó; meg a zsidók által mívelt minden zsarnokságuk kiált bosszúért az égre. Milyen köszönetet láttak a zaporozsjei hadak azokért a nagy érdemekért, melyeket számos háborúban szereztek? Hol a kozákság privilégiumai? A király megadta, a kiskirályok elvették. Nalevajkót felnégyelték! Pawlukot rézökörben sütötték meg! A vér még meg sem alvadt ama sebekben, amelyeket Zólkiewski és Koniempolski kardja vágott testünkön! Avagy felszáradtak-e a megöltekért, levagdaltakért, karóba húzottakért hullott könnyek, most pedig nézzed, mi fénylik amott az égen - s a mennybolton sziporkázó üstökösre mutatott -, Isten ostora, Isten haragja!... Most azért, ha nekem adatott, hogy Isten ostora legyek e földön, hát legyen meg az Ő akarata, én vállamra veszem e terhet.

Azzal kezét a magasba emelte, s olyan volt, mintha lánggal égne, mint a bosszú hatalmas fáklyája, aztán egész testében megremegett, s mintegy küldetésének súlya alatt a padra rogyott.

Csend lett, melyet csak Tuhaj bej és a főatamán hortyogása zavart meg. A szoba egyik zugában bánatosan cipipelt egy tücsök.

A vicekapitány lehorgasztotta fejét, mintha választ keresne Hmelnickij szavaira, melyek mint megannyi kőszikla nehezedtek reá. Végül halk, szomorú hangon megszólalt:

- Hah! Még ha igaz volna is mindez, ki vagy te, hetman, hogy bíróvá és bakóvá teszed magad? Micsoda kegyetlenség, micsoda gőg ragad el ennyire? Mi okból nem hagyod az Úrra az ítéletet és a büntetést? A főurak és a nemesség zsarnokságát látod, de azt nem, hogy az ő páncélos mellük, erejük, váraik, ágyúik és seregeik nélkül ez a tejjel és mézzel folyó föld a török, a százszorta súlyosabb török, avagy tatár járom alatt nyögne! Mert ugyan ki védelmezné meg? Ki oltalmaz benneteket, hogy fiaitokból janicsárokat nem nevelnek, s leányaitokat a mocskos háremekbe nem viszik? Ki ülteti be a pusztaságokat, ki épít falvakat és városokat, ki emeltet templomokat?... Avagy nem a mi vérünkéből való vér, nem a mi csontunkból való csont ők?

Nem a ti nemességetek, nem a ti hercegeitek? Ha pedig így vagyon, akkor jaj neked, hetman, mert ifjabb testvéreket az idősebbek ellen lázítasz, parricidákká tévén őket. Isten szent nevére! Még ha gonoszok volnának is, még ha mindnyájan törvénytírók, a privilégiumok megrontói volnának is, ami nem igaz, ítélje meg őket a mennyben Isten, a földön pedig a sejm, de semmiképpen sem te, hetman! Elmondhatod-e, hogy tiközöttetek csak igaz férfiak vagynak, jussotok van-e követ dobni más bűnére? Ki mívelte a legszörnyűbb erőszakoskodásokat? Ti magatok! Ki miatt nincs biztonságban sem a nemes, sem a kalmár, sem a paraszt? Timiattatok! Ki lobbantá fel a testvérháborúk tüzét, ki perzselte fel Ukrajna falvait és városait, ki rabolta ki templomait, ki gyalázta meg asszonyait, ti és százszor is ti magatok! Mit akarsz hát? Avagy testvérháborúra, haramiáskodásra akartok privilégiumot? Bizony többet megbocsátottak nektek, hogysem elvettek tőletek! Gyógyítani akarták a kelevényes tagokat, nem kivágni,⁶⁹ s bizony nem tudom, van-e a világon hatalmasság e Köztársaságon kívül, amely ily fekélyt megtérne tulajdon testében, s amely annyi türelmet és kegyelmet tanúsítana!

Hmelnickij felhajtott egy pohár pálinkát.

- Mikor annak idején Barabasszal együtt felséges urunknál járván, elnyomatásunk és sérelmeink miatt siránkoztunk, király urunk így szólt: „Avagy nincsenek puskáitok, nem viseltek kardot oldalatokon?”

- Ha a Királyok Királya elé állnál, Ő így szólna: „Avagy megbocsátottál ellenségeidnek, amint én megbocsátottam az enyéimnek?”

- A Köztársasággal nem akarok háborút!

- Csak kardodat teszed a torkára!

- Megyek a kozákokat kiszabadítani bilincseikből.

- Hogy aztán a tatárok kössék őket gúzsba.

- Takarodj innen, mert nem vagy lelkiismeretem szava! Takarodj, ha mondom!

- A kiontott vér fejedre száll, az emberi könnyek lesznek vádolóid, ítélet és halál vár reád!

- Kuvik! - kiáltotta Hmelnickij vad dühvel, s kése megvillant a vicekapitány melle előtt.

- Ölj meg! - felelte Skrzetuski.

Ismét pillanatnyi csend lett, s megint csak az alvók hortyogása meg a tücsök siralmas ciripelése hallatszott.

Hmelnickij egy darabig úgy állt ott, kését Skrzetuski mellének szegezve, de egyszerre összerázkódott, feleszmélt, kését leeresztette, ellenben felkapta a pálinkásüveget, szájához emelte, és ivott.

Skrzetuski nemrég kapott sebeitől meg a beszélgetés okozta izgalomtól elsápadt és elgyengült, azt hitte, a halál közelget feléje, s fennhangon imádkozni kezdett.

⁶⁹ Zólkiewski történelmi szavai. (A szerző jegyzete)

XIII. FEJEZET

Másnap hajnalban a kozák gyalog- és lovashadak megindultak a Szicsból. Noha vér még nem ejtett foltot a sztyeppen, a háború mindazonáltal már megkezdődött. Ezred ezred után vonult; akárha sáskahad kelt volna életre a tavaszi nap melegétől, s rajzott volna ki a Czertomelik mocsaraiból, hogy elárassza Ukrajna rónáit. A Bazawluk mögött az erdőben már útra készen vártak a tatár hordák. Hatezer válogatott harcos, a közönséges rabló csambuloknál sokkal jobb móddal felfegyverkezve, jelentette a segítséget, melyet a kán Zaporozsjének és Hmelnickijnek küldött. Láttukra a kozák legények felhajigálták kucsmájukat. Eldördültek a puskák és karabélyok. A kozákok eget verő ordítózása összekeveredett a tatárok allahozásával. Hmelnickij és Tuhaj bej, mindketten vezéri boncsok alatt, egymáshoz ugrattak, s szertartásosan köszöntötték egymást.

Tatárok és kozákok a megszokott gyorsasággal sorakoztak menetoszlopba, aztán megindult a menet. A tatárok elfoglalták a kozákság két szárnyát, a közepet Hmelnickij töltötte ki lovasságával, melyet a félelmetes zaporozsjei gyaloghadak⁷⁰ követtek. Hátrább a pattantyúsok az ágyúkkal, utánuk a szekerek, rajtuk a tábori cselédség, az élelmekészletek, s végül a csabánok a tartalék ménesekkel és szarvasmarhával.

A bazawluki erdőn áthaladva az ezredek kitódultak a sztyeppre. Derűs nap volt. Az égen egyetlen felhőcske sem úszott. Észak felől könnyű szellő fűdögált a tenger felé, a nap játszadozott a dárdák hegyén és a pusztá virágain. A Vad Mezők kitárultak a hadak előtt, mint a végtelen tenger, s felvidítették a kozák szíveket. A málnavörös, hatalmas, arkangyalos zászló többször is meghajolt, hogy a hazai pusztát köszöntse, s példáját követték a boncsokok és az ezredek zászlai is. Egyetlen kiáltás tört fel minden kebelből.

Az ezredek szabadon felfejlődtek. A teorbánosok és dobosok a hadak élére ugrottak, pufogtak az üstdobok, megzendültek a litaurok⁷¹ és teorbánok, s e kíséret mellett ezer meg ezer torokból zengett az ének, megrázva a sztyeppet és a levegőt:

*Hej te pusztá, széles róna,
Virágokkal teleszórva,
Mint a tenger végtelen!*

A teorbánosok elengedték a kantárszárat, s nyergükben hátradülve, az égre emelt szemmel csaptak húrjukba; a litaurosok fejük fölé emelték kezüket, s úgy ütötték réz hangszerüket, a dobosok püfölték az üstdobokat, s mindezek a hangok, a dal egyhangú szövegével és a tatár sípok fülsiketítő visításával összekeveredve, valami félelmetes, vad dallammá olvadtak össze, de egyben bánatossá is, mint maga a pusztá. Mámorossá lett minden ezred; a fejek az ének ütemére billegtek jobbra-balra; végezetül mintha az egész sztyepp énekelt és együtt ringatózott volna az emberekkel, lovakkal és zászlókkal.

⁷⁰ Az általános felfogással ellentétben Bauplan azt állítja, hogy a zaporozsjei gyalogság magasan felülmúlta a lovasságot. Bauplan állítása szerint 200 lengyel lovas könnyűszerrel szétszórt 2000 kozák lovast, ellenben 100 zaporozsjei gyalogos, sáncok mögött, sokáig védekezhettek 1000 lengyel ellen. (A szerző jegyzete)

⁷¹ Az üstdobhoz hasonló ütős hangszer.

A felriasztott madársereg felrebbent a hadak előtt, s repült előttük, mint egy másik, légi hadsereg.

A sereg élén Hmelnickij haladt a málnaszínű zászló és a vezéri boncsok alatt, fehér lovon, teljes bíborban, kezében aranyos buzogánnyal.

A tábor lassan vonult észak felé, fenyegető árral borítva el a folyókat, tölgyeseket és dombokat, s zúgással, lármával telítve a sztyepp pusztaságát.

Czehryn felől pedig, a pusztá északi szélétől egy másik áradat zúdult e hullámmal szemben, a királyi hadak áradata, az ifjú Potocki vezérlete alatt. Itt a zaporozsjei kozákok meg a tatárok, ajkukon vidám énekkel, mintha lakodalomba mentek volna; amott komor csendben haladt a méltóságteljes huszárság, semmi kedvét nem lelve ebben a dicstelen háborúban. Itt egy régi tapasztalt vezér fenyegetően rázta buzogányát, mintha biztos lenne győzelmében és a bosszúban, amott egy ifjú lépdelt az élen, elmélázó arccal, mintha tudatában volna, közeli, szomorú rendeltetésének.

Most még a sztyepp hatalmas területe választotta el őket egymástól.

Hmelnickij nem sietett. Úgy vélekedett, hogy minél mélyebben behatol az ifjú Potocki a pusztába, minél jobban eltávolodik a két hetmantól, annál könnyebb lesz őt megvernie. Ezenközben pedig egyre újabb szökevények érkeztek Czehrynből, Powoloczából és valamennyi part menti ukrán városból, napról napra növelvén a zaporozsjei hadak erejét, de egyúttal híreket is hoztak az ellenséges táborból. Hmelnickij megtudta tőlük, hogy az öreg hetman szárazföldön csak kétezer főnyi sereget küldött fiával, hatezer szement és ezer német gyalogost pedig a Dnyeperen gályákon.⁷²

A két csapatnak az volt a parancsa, hogy állandóan tartsa egymással a kapcsolatot, a parancsot azonban már az első napon sem teljesítették, mert a Dnyeper árja magával ragadta a gályákat, úgyhogy azok jóval megelőzték a parton haladó huszárságot, melynek útját késleltette az is, hogy a Dnyeper minden mellékfolyóján át kellett kelnie.

Hmelnickij azt várta, hogy a lengyel sereg két része minél jobban eltávolodjék egymástól, ennél fogva egyáltalában nem sietett. A harmadik napon tábort ütött a Komysza Woda mellett, és pihent.

Közben Tuhaj bej előőrsei hírhozót fogtak. Két dragonyos volt, akik mindjárt Czehrynen túl megszőktek Potocki táborából. Éjjel-nappal vágatván, messzire megelőzték csapatukat. Nyomban Hmelnickij elé állították őket.

Az ifjú Stefan Potocki erejéről tett vallomásuk megerősítette mindazt, amit Hmelnickij már amúgy is tudott. Ellenben új hírt is hoztak, mondván, hogy a gályákon haladó szemenek és német gyalogosok vezére az öreg Barabasz meg Krzeczowski.

Hmelnickij ez utóbbi név hallatára felugrott.

- Krzeczowski, a perejaslawi lajstromos kozákok ezredeskapitánya?

- Igenis, nagyságos hetman uram - felelték a dragonyosok.

Hmelnickij a körülötte levő ezredeskapitányokhoz fordult.

- Indulunk! - vezényelte mennydörgő hangon.

⁷² Rutén források, pl. Szamuel Velicsko szerint a lengyel hadak száma 22 000 volt. Ez a szám azonban természetesen hamis. (A szerző jegyzete)

Alig egy óra múlva a tábor már útnak indult, ámbar a nap már lemenőben volt, s az éjszaka nem ígérkezett derűsnek. Félelmetes rőt felhőtömegek terjengtek az ég nyugati felén, mint a sárkányok avagy leviatánok, s úgy repültek egymás felé, mintha össze akarnának csapni.

A tábor balra a Dnyeper partja felé tartott. Most már nótaszó, dobpergés meg litaurok nélkül, csendben és gyorsan haladtak, amennyire a magas fű engedte, mely itt oly vadul elburjánzott, hogy az ezredek néha elvesztették egymást szem elől, s a tarkabarka zászlók mintha maguktól úsztak volna a fű színén. A lovasság egyengette a szekerek és a gyalogok útját, mert azok csak nagy ügyel-bajjal haladhattak, s csakhamar alaposan el is maradtak. Ezenközben a sztyeppre ráborult az éjszaka. A hold óriási vörös korongja lassan felkúszott az égboltra, de minduntalan eltakarta egy-egy felhőfoszlány, úgyhogy olyan volt, mint a lámpás a szélben, hol fellobbant, hol elhomályosult.

Már jól éjfélre járt az idő, mikor a kozákok és tatárok megpillantották az ég sötét háttérétől élesen elütő fekete tömegeket.

Kudak falai voltak.

A sötétségbe burkolt előőrsök oly óvatosan és csendesen lopakodtak a vár alá, akár a farkasok vagy az éjszakai madarak. Hátha váratlanul meg lehetne lepni az alvó várat.

Ám a sáncok fölött egyszerre villámfény szaggatta szét a sötétséget, borzalmas dördülés rázta meg a Dnyeper szikláit, s egy tűzgolyó hatalmas ívet írva le, hullott a sztyepp fűvébe.

Grodzicki, a komor ciklopsz jelezte, hogy örködik.

- Félszemű kutya - morogta Hmelnickij Tuhaj bejnek -, még éjjel is lát!

A kozákok a várat elkerülve továbbmentek, hiszen elfoglalására nem is gondolhattak most, mikor ellenük is útban vannak a királyi hadak. Grodzicki uram azonban utánuk tüzelt, hogy csak úgy remegtek a várfalak, nem is annyira, hogy kárt tegyen bennük, mert hiszen nagy távolságban vonultak, hanem inkább, hogy a Dnyeperen közeledő hadakat figyelmeztesse, amelyek már nem lehettek nagyon távol.

A kudaki ágyúk dörgése azonban legelsőbbben is Skrzetuski szívében talált visszhangra. Az ifjú lovagot Hmelnickij parancsára a kozákság szekértáborába vitték, de ő már a második napon súlyosan megbetegedett. A Chortycán lefolyt ütközetben nem kapott ugyan halálos sebet, de annyi vért vesztett, hogy alig maradt benne élet. Sebeit az öreg kantazsér kötötte be amúgy kozák módra, azok hát felszakadtak, s a lovag ezen az éjjelen lázasan, Isten világáról mit sem tudva feküdt egy kozák taligában. Csak a kudaki ágyúk dörgése ébresztette fel. Kinyitotta szemét, felült a taligában, s körülnézett. A kozák szekértábor, mint valami szellemkaraván lopakodott előre a sötétben, a vár pedig bömbölt, s rózsaszín füstgomolyagokat eregetett, a tüzes golyók, mint megannyi dühödt eb szökdécseltek és dübörögtek a sztyepp fűvében. Skrzetuskit e látványra akkora vágyakozás, oly keserű fájdalom fogta el, hogy szívesen meghalt volna nyomban, csak elrepülhetett volna övéihez. Háború! Háború! Ő pedig, íme, itt van az ellenség táborában, fegyvertelenül, betegen, fel sem bír ülni a szekéren. A Köztársaság veszélyben van, s ő nem siet segítségére! Pedig Lubniében a hadak már bizonnal készülődnek. A herceg villámló szemmel vágat a sorok előtt, s ahova buzogányával int, ott nyomban háromszáz kopja csap le, mint a villám. Egymás után ismerős arcok bukkannak fel szeme előtt. A kis Wolodyjowski vágat a dragonyosok élén, vékony kardjával a kezében, de ő a mesterek között is mester a kardforgatásban. Akivel kardját összeméri, az mintha már a sírban feküdnék. Amott meg Podbipieta emeli a magasba hóhérpallosát, a félelmetes Zerwikaptur! Levágja-e a három fejet, vagy sem. Jaskólski atya körülszáguldozza a zászlóaljkat, s kezét magasra emelve imádkozik, ámde régi katona lévén, nem bírja megállni, hogy egyszer-egyszer el ne rikkantsa:

„Üsd! Vágd!” Amott a vértések már előrszegezik kopjáikat lovuk füle mellett, az ezredek megindulnak, nekilendülnek, vágatnak, ütközet, kavardás!

A látomás egyszerre megváltozik. A vicekapitány szeme előtt Helena áll leeresztett hajjal, sápadtan, s könyörög: „Segíts, mert Bohun üldöz!” Skrzetuski ki akar ugrani a szekérből, mire egy hang szól rá, de ez már igazi:

- Feküdj veszteg, gyermekem, mert megkötözlek!

Zachar az, a tábori eszaul, őrá bízta Hmelnickij a foglyot, hogy őrizze, miként a szeme világát. Az öreg visszafekteti, betakargatja lóbőrrel, s még megkérdi:

- Mi van veled?

Skrzetuskinak erre teljesen visszatér öntudata. A látások eltűnnek. A szekerek közvetlenül a Dnyeper partján döcögnek. A folyó felől hűvös fuvallat száll, hajnalodik. A nádasok madárnépe lármásan ébrednek.

- Hallod-e, Zachar, elhagytuk már Kudakot? - kérdi Skrzetuski.

- El! - feleli a vén kozák.

- S hova igyekeztek?

- Nem tudom. Azt mondják, ütközet lesz, de hogy hol, azt nem tudom.

Skrzetuski szíve örvendezve dobbant meg. Azt hitte, Hmelnickij Kudakot fogja ostrom alá, s ezzel kezdi meg a háborút. Ez a sietség azonban arra vall, hogy a királyi hadak már közel lehetnek, s Hmelnickij azért került el a várat, hogy ne legyen kénytelen a várbeli ágyúk tüze alatt megütközni. „Talán még ma szabad leszek!” - gondolta a vicekapitány, s hálálkodva emelte szemét a magasba.

XIV. FEJEZET

A kudaki ágyúk dörgését hallották az öreg Barabasz és Krzeczowski gályákon közeledő hadai is.

Hatezer főnyi lajstromos kozákból állt ez a had, és egy regement német gyalogosból, kiknek kapitánya Hans Flik volt.

Mikolaj Potocki uram sokáig habozott, amíg Hmelnickij ellen kozákokat indított hadba, mivel azonban Krzeczowskinak igen nagy befolyása volt rájuk, öbenne pedig a hetman fenntartás nélkül megbízott, megelégedett azzal, hogy a szemenek tegyék le a hűségesküt, aztán elengedte őket - Isten nevében.

Krzeczowski tapasztalt katona volt, s az előző háborúban jó vitézi hírt, nevet is szerzett, egyébként a Potockiak nemzetségének kliense, s nekik köszönhetett mindent: ezredeskapitányi tisztségét meg nemességét is, amelyet a sejmen szereztek meg neki, s végezetül terjedelmes birtokát a Dnyeszter és a Ladawa egybefolyásánál, melyet szintén a Potockiaktól kapott életfogytiglan való haszonélvezetre.

Annyi kötelék fűzte hát a Köztársasághoz és a Potockiakhoz, hogy a hetman lelkében a bizalmatlanságnak még csak árnyéka sem ébredt vele szemben. Javakorabeli férfiú volt, alig ötvenesztendő, s nagy jövő nyílt előtte az ország szolgálatában. Egyesek Stefan Chmielecki utódját látták már benne, aki mint egyszerű sztyeppbeli lovag kezdte, s mint kijevi vajda és a Köztársaság szenátora végezte.

Krzeczowskit csak az emésztette, hogy e megbízatásban Barabasszal kellett osztoznia, ámbar ez az osztozkodás csak színleges volt. Czerkasy öreg ezredeskapitánya a valóságban, de különösen az utóbbi években annyira elvénhedett, hogy jóformán már csak teste járt ezen a földön, ellenben lelke és értelme szakadatlan élettelenségbe és révületbe merült, ami az igazi halál előhírnöke szokott lenni. A hadjárat elején felsekert, s elég szorgalmasan forgolódott, mintha a harci zaj hevesebb lüktetésre pezsdítette volna öreg katonavérét, mert hiszen valahanapján híres-nevezetes lovag és pusztai vezér volt ökelme; ámde alig mozdultak ki, nyomban elringatta az evezők csobogása, elaltatta a szemenek lágy éneke és a gályák szelíd ringása, úgyhogy mindenestül elfelejtkezett Isten világáról. Mindenben Krzeczowski rendelkezett, mindent ő intézett, Barabasz csak evés idejére ébredt fel, s jóllakván, már csak szokásból megkérdezte ezt, am azt, adtak is rá akármilyen feleletet, végezetül nagyot sóhajtott, mondván: „Bizony jobb szerettem volna másminő háborúban a sírba feküdni, de hát Isten akarátja!”

Azonban a Stefan Potocki vezérlete alatt menetelő királyi hadakkal a kapcsolat hamarosan megszakadt. Krzeczowski panaszkodott, hogy a huszárság és a dragonyosok lassan haladnak, az átkeléseknél szerfölött sokat bajmólnak, a fiatal hetmanfinak nincs elég katonai tapasztalata, mindazonáltal megnyomatta az evezőket, s ment tovább.

A gályák tehát a Dnyeper sodrával haladtak Kudak felé, s egyre jobban eltávolodtak a királyi hadaktól.

Egyszerre aztán egy éjjel ágyúdörgést hallottak.

Barabasz aludt, s fel sem ébredt, ellenben Flik felrettent, csónakba ült, s Krzeczowskihoz sietett.

- Nemes ezredeskapitány uram - mondta -, a kudaki ágyúk szólnak. Mit tegyék?

- Tartsa vissza kegyelmed a gályákat. Éjszakán át itt maradunk a nádasban.

- Hmelnickij nyilván a várat vívja. Véleményem szerint segítségül kellene sietnünk.
- Nem kérdeztem kegyelmed véleményét, hanem parancsot adtam, a vezérlés az én dolgom.
- Nemes ezredeskapitány uram!...
- Megállni és várni! - vágott közbe Krzeczowski.

Látván azonban, hogy az erélyes német sárga szakállát ráncigálja, s nem hajlandó megnyugodni, engedékenyebben hozzátette:

- A kastellán⁷³ holnap reggelig megjöhet a lovassággal, egy éjszaka alatt pedig a várat meg nem veszik.

- És ha nem jön meg?

- Akkor két napig is várunk. Kegyelmed nem ismeri Kudakot. Kitöredezik rajta a foguk, én pedig a kastellán nélkül felmentésére nem mehetek, jussom sincs hozzá. Ez az ő dolga.

Úgy látszott, valóban Krzeczowskinak van igaza, Flik tehát nem erőltette tovább, s visszament német katonáihoz. Kisvártatva a gályák kezdtek a jobb part felé közeledni s benyomulni a nádasba, amely itt egy futamatnyinál is szélesebb területen borította el a kiáradt folyót. Végezetül az evezők csobogása megszűnt, a hajók eltűntek a nád között, s a folyó mintha teljesen kiürült volna. Krzeczowski nem engedte, hogy tüzet rakjanak, megtiltotta az éneklést meg a beszélgetést is, így tehát teljes volt a csend, melyet csak a kudaki ágyúk távoli dörgése szaggatott meg.

A gályákon azonban az egyetlen Barabaszon kívül senki sem hunyta le szemét. Flik, a harcra éhes, tüzes lovag, repült volna Kudak alá. A szemének önmaguktól kérdezték halkán, mi történhetik a várral? Kibírja-e, vagy sem? Közben pedig az ágyúdörgés egyre erősödött. Mindnyájan meg voltak győződve róla, hogy a vár heves támadást ver vissza. „Chmiel nem tréfál, de Grodzicki sem tréfál!” - suttogták a kozákok. De mi lesz itt holnap?

Alighanem ugyanezt a kérdést tette fel magának Krzeczowski is, amint gályája orrában ülve, mélyen elgondolkozott. Hmelnickijt régen és jól ismerte. Mind ez ideig rendkívül tehetséges embernek tartotta, akinek csak alkalom kellett hozzá, hogy egyszerre a magasba törjön, s íme, most kétségei támadtak eziránt. Az ágyúdörgés tart, akkor pedig Hmelnickij nyilván valóban Kudakot ostromolja?

„Ha így van - gondolta Krzeczowski -, akkor ez az ember elveszett!”

Hogyan? Ő, aki fellázította a Zaporozsjét, biztosította magának a kán segítségét, s akkora hadat gyűjtött maga köré, amilyenel eddigelé egyetlen kozák vezér sem dicsekedhetett, ahelyett, hogy minden erejéből igyekeznék Ukrajnába, hogy felláztassa a népet, s magához vonja a várbeli kozákságot, ahelyett, hogy villámsebesen szétverné a hetmanok hadait, s meghódítaná az egész országot, mielőtt még újabb hadak jöhetnének segítségére, ő, Hmelnickij, a régi katona, egy bevehetetlen várat ostromol, amely akár egy évig is lekötve tarthatja? S elnézi, hogy legkitűnőbb erői úgy porladjanak széjjel Kudak falain, akár a Dnyeper hajjai a torlaszok szikláin? Bevárja Kudak alatt, hogy a hetmanok megerősödjenek, aztán ostrom alá fogják őt, mint hajdan Nalevajkót Slonica alatt?

- Az az ember elveszett! - ismételte meg újra Krzeczowski. - saját kozákjai adják majd ki. A sikertelen roham kedvetlenséget és rémületet kelt. A lázadás szikrája csírájában kihamvad, s Hmelnickij sem lesz veszedelmesebb, mint a markolatnál kettétört kard.

⁷³ A magyar várispánnak megfelelő főméltóság, mely szenátorsággal járt.

- Ostoba!

„Ergo - gondolta Krzeczowski -, ergo, holnap partra szállítom szeménjeimet és a németeket, s a következő éjjel váratlanul ráütök a rohamoktól elgyengült Hmelnickijre, a zaporozsjeieket egy lábíg lekaszabolom, Hmelnickijt pedig bilincsbe verve a hetman lába elé lököm. Az ő hibája, mert lehetett volna másképpen is! Ha egyszerre Ukrajnába sietett volna!... Lehetett volna másképpen is!... Ott minden zúg, forrong, ott a földön fekszik a puskaapor, csak szikrára vár. A Köztársaság hatalmas, de Ukrajnában nincsenek hadai, a király pedig már nem fiatal és beteges!”

A Zaporozsje egyetlen megnyert ütközete beláthatatlan következményekkel járhatna...

Krzeczowski tenyerébe temette arcát, s mozdulatlanul ült helyén, közben pedig a csillagok egyre lejjebb és lejjebb ereszkedtek, s lassan lecsúsztak a sztyeppre. A fűben rejtőző foglyok megszólaltak. Közeledett a hajnal.

Az ezredeskapitány gondolatai végezetül rendíthetetlen elhatározássá merevedtek. Holnap rajtaüt Hmelnickijen, és porrá zúzza. Hmelnickij holttestén keresztül jut el a gazdagsághoz és méltóságokhoz, büntető fegyverré válik a Köztársaság kezében, ő lesz az ország védelmezője, a jövőben pedig egyik főméltósága és szenátora. Ha a Zaporozsijt és a tatárokat legyőzi, semmit meg nem tagadnak tőle.

S lám, a lityniai sztárosztaságot mégsem ő kapta meg.

E visszaemlékezésre ökölbe szorult a keze. Nem adták neki a sztárosztaságot, hiába pártolták a hatalmas Potockiak, hiába voltak hadi érdemei, nem adták neki, mert hát ő *homo novus*, míg vetélytársa knyázi családból származik. Ebben a Köztársaságban nem volt elég nemessé lenni, várni kellett, míg az ármálist belepi a penész, akár a bort, és megrozsdásodik, akár a vas.

Hmelnickij volt az egyetlen, aki új rendet teremthetett volna itt, amelyet talán a király is helybenhagyott volna - de hát a szerencsétlen jobbnak látta, hogy íme, Kudak sziklafalán verje szét a fejét.

Az ezredeskapitány lassanként lecsillapodott. Egyszer megtagadták tőle a sztárosztaságot - hát aztán? Annál inkább igyekezni fognak megjutalmazni őt a győzelem után, miután elfojtotta a lázadást, megszabadította a testvérháborútól Ukrajnát, sőt az egész Köztársaságot!

Már világos volt, mikor felébredt. A gályákon még mindenki aludt. A távolban a Dnyeper vize csillogott a halvány, remegő napfényben. Körös-körül teljes volt a csend. Ez a mély csend ébresztette fel.

Kudak ágyúi már nem dörögtek.

„Mi az? - gondolta Krzeczowski. - Az első rohamot visszaverték? Vagy tán Kudak elesett?”

Lehetetlen!

Nem! Egyszerűen az összelőtt kozákok valahol a vártól távol hevernek, s sebeiket nyalogatják, a félszemű Grodzicki pedig a várból egy lőrésen át nézi őket, s újabb lövésre irányítja ágyúit.

Holnap megismétlik a rohamot, s megint beletörik a foguk.

Közben nappal lett. Krzeczowski felköltötte embereit a maga gályáin, s csónakot küldött Flikért.

A német nyomban jött is.

- Nemes ezredeskapitány uram! - mondta Krzeczowski. - Ha a kastellán estvélig meg nem érkezik, s éjjel megismétlik a rohamot, a vár felmentésére sietünk.

- Embereim készen vannak - felelte Flik.
- Oszd szét a puskaport meg a golyóbisokat.
- Megtörtént.
- Éjjel partra szállunk, s nagy csendben elindulunk a sztyeppen át. Váratlanul esünk rájuk.
- *Gut, sehr gut!*⁷⁴ De ne menjünk-e kissé közelebb a gályákkal? A várig lesz vagy négy mérföld. A gyalogságnak kissé messze van.
- A gyalogok felülnek a szemenek lovaira.
- Sehr gut!
- Az emberek maradjanak veszteg a sás között, a partra ne menjenek, s zajt ne csapjanak. Tűzet se rakjanak, mert a füst elárulhatna. Semmit sem szabad tudniuk rólunk.
- Olyan sűrű a köd, hogy a füstöt sem látnák.

Valóban, a folyót, a náddal benőtt holt ágot, amelyben a bárkák álltak, meg a sztyeppet, ameddig a szem ellát, áthatolhatatlan fehér ködfelhő borította. Egyelőre azonban hajnal volt, s így a köd még felszállhatott, és szabaddá tette a sztyepp térségét.

Flik távozott. Az emberek a gályákban lassan felébredtek; csakhamar kihirdették Krzeczowski parancsait, hogy mindenki csendben legyen - így hát a szokásos katonai zaj nélkül készülődtek a reggeli étkezéshez. A parton haladó ember, avagy aki a folyó közepén evez, fel sem tételezte volna, hogy a holt ágban néhány ezer katona húzódik meg. A lovakat kézből etették, hogy ne nyerítsenek. A ködbe borult gályák meglapultak a náderdőben. Csak imitt-amott suhant el egy-egy kétevezős kis csónak, mely a kétszersültet meg a parancsokat hordta szét, egyébként mindenütt halálos csend honolt.

Egyszerre a fűben, a nádasban, a sás és a part menti bozót között sűrű egymásutánban különös hangok hallatszottak:

- Pugu! Pugu!

Aztán csend...

- Pugu! Pugu!

Aztán megint csend, mintha a partról jövő kiáltások válaszra várnának.

De válasz nem volt. A kiáltások harmadszor is hangzottak, de gyorsabban, türelmetlenebbül:

- Pugu! Pugu!

Ekkor a gályák felől, a ködben, Krzeczowski kiáltása hallatszott:

- Ki az?

- Pusztai kozák!

A gályákon rejtőzködő szemenek szíve nyugtalanul dobogott. Igen jól ismerték ők ezeket a titokzatos hívőjeleket. A zaporozsjei kozákok ily módon értekeztek egymással a téli szállásokon, háborúban így hívták magukhoz lajstromozott és várbeli kozák testvéreiket némi beszélgetésre, akik között sokan titkos tagjai voltak a testvéri közösségnek.

⁷⁴ Jól van, nagyon jól van. (német)

Ismét Krzeczowski hangja hallatszott:

- Mit akartok?

- Bogdan Hmelnickij zaporozsjei hetman tudatja, hogy ágyúi a holtágra vagynak irányítva.

- Mondjátok meg a zaporozsjei hetmannak, hogy a mieink meg a partra néznek.

- Pugu! Pugu!

- Mit akartok még?

- Bogdan Hmelnickij, zaporozsjei hetman, beszélgetésre hívja barátját, Krzeczowski ezredskapitány urat.

- Adjon túszoikat.

- Ímhol van tíz szállás-atamán.

- Állom!

A holt ág partjai egy pillanat alatt kivirultak a fűben rejtőző s most egyszerre előbújt zaporozsjei kozákoktól. A sztyeppből messze vonultak a közeledő lovasezredeik meg ágyúik, száz meg száz zászló, harci jel, boncsok. Énekelve, üstdobot püfölve közeledtek. Mindez sokkalta hasonlatosabb volt az örvendező üdvözléshez, hogysen két ellenséges hatalom találkozásához.

A szemének kiáltásokkal feleltek a gályákból. Közben megérkeztek a csónakok a szállás-atamánokkal. Krzeczowski beült az egyikbe, s elindult a part felé. Ott lovat adtak alá, s nyomban Hmelnickijhez vezették.

Hmelnickij megemelte süvegét, s melegen köszöntötte.

- Nemes ezredskapitány uram - kezdte -, s nekem régi barátom és komám! Mikoron a királyi hetman úr azt parancsolta neked, hogy fogj el és vitess a táborba, te megvontad magad e dologtól, sőt megintettél, hogy menekülvén, mentsem meg életemet. Mindezekért hálával és testvéri szeretettel tartozom néked.

Azzal kezét barátságosan Krzeczowski felé nyújtotta, ám az ezredskapitány sötét arca hideg maradt, akár a jég.

- Most azonban, hogy megmenekültél, hetman uram - mondta -, rebelliót támasztottál.

- A magam, a te és az egész Ukrajna sérelmeinek orvoslásáért megyek én királyi privilégiumokkal a kezemben, reménykedvén, hogy felséges urunk nem tulajdonítja bűnömül.

Krzeczowski szilaj tekintetét Hmelnickij szemébe mélyesztette, s nyomatékkal szólt:

- Kudakot vívtad?

- Én? Ha eszemet vesztettem volna! Kudakot elkerültem, egyetlen lövést nem mívelvén, ámbátor a vén vaksi álgyúkkal riogatott. Nékem Ukrajna volt sürgetős, nem pediglen Kudak, íme, hozzád, régi bajtársamhoz és jótevőmhöz siettem.

- Mit akarsz te tőlem?

- Jöjj velem egy darabon a sztyeppbe, majd szót értünk.

Megfordították lovukat, s elindultak. Vagy egy óra hosszat elmaradtak. Mikor visszatértek, Krzeczowski arca sápadt volt és ijesztő. Visszatért a gályákhoz. A vén Barabasz, Flik meg a tiszték már türelmetlenül várták.

- No, mi újság? Mi újság? - kérdezték mindenfelől.

- Kiszállni a partra! - felelte Krzeczowski parancsoló hangon.

Barabasz feljebb húzta álmatag szemhéját, s szemében különös láng csillant meg.

- Hogyan? - kérdezte.

- Kiszállni a partra! Megadjuk magunkat!

Barabasz sápadt, sárgás arcát előntötte a vérhullám. Felállt az üstdobról, amelyen ült, egyszerre kiegyenesedett, s az a görnyedt, pudvás aggastyán egy pillanat alatt életerős óriássá változott.

- Árulás! - rikoltotta.

- Árulás! - ismételte meg Flik, rapirja⁷⁵ markolatához kapva.

Ám mielőtt kihúzhatta volna, Krzeczowski kardja megvillant, s egyetlen vágással leterítette a gyaloghídon.

Ezután beugrott a közelben álló csónakba, melyben négy zaporozsjei kozák ült evezőkkel a kezükben, s rájuk rivallt:

- A gályák közé!

A csónak gyorsan suhant, Krzeczowski pedig, süvegét véres kardja markolatára akasztva, égő szemmel, hatalmas, érces hangon kiáltotta:

- Gyermekeim! Nem fogjuk tulajdon véreinket gyilkolni! Éljen Bogdan Hmelnickij, zaporozsjei hetman!

- Éljen! - ordította ezer meg ezer hang.

- Vesszenek a lahok!

- Vesszenek!

A gályákból hangzó kiáltásokra a parton levő zaporozsjei kozákok ordítózása felelt. Ám a távolabb álló gályákon sokan még nem tudták, miről van szó, de mikor mindenfelé elterjedt a hír, hogy Krzeczowski átállt Hmelnickijhez, szinte tébolyult öröm szállta meg a szemeket. Hatezer kucsma röpült a magasba, hatezer puska dördült el. A gályák megremegtek a legények talpa alatt. Zűrzavar és tumultus támadt. Mindazonáltal e nagy örömet vérnek kellett beszennyeznie, mert a vén Barabasz inkább meghalt, hogysem elárulja a zászlót, mely alatt egy életen át szolgált. Néhány tucat czerkasyi kozák állt mellé, mire rövid, de annál borzalmasabb harc kezdődött, mint mikor egy maroknyi ember védekezik tömegekkel szemben, s nem a kegyelmet, hanem a halált kívánja. Sem Krzeczowski, sem a kozákok közül senki sem várta ezt a kemény ellenállást. A vén ezredesben felébredt a hajdani oroszán. Mikor felszólították, hogy tegye le a fegyvert, lövéssel felelt, s látták őt, amint kezében a buzogánnyal, szétzilált ősz hajával, de annál fiatalosabb energiával mennydörögte a vezényszavakat. Gályáját minden oldalról körülfogták. A távolabbi gályák nem bírtak már az övéhez férközni, ezért azoknak a legénysége a vízbe ugrált, s úszva, vagy a nádasban gázolva közelítette meg a gályát, aztán a szélét megragadva kapaszkodtak fel rá vad dühvel. Az ellenállás rövid ideig tartott. Barabasz hűséges szemenei összeszurkálva, összevagdálva vagy a nekivadult kozákok kezétől széjjel-marcangolva, holtan borították a gyaloghídat - az öreg, karddal kezében, még védekezett.

⁷⁵ Hosszú, egyenes, kétélű kard. A külföldi lovasság használta.

Mintha senki sem akarta volna elsőnek kezét az aggastyánra emelni. Szerencsétlenségére azonban az ezredes megcsúszott a véres pallón, s elesett.

A pallón heverve már nem keltett akkora tiszteletet vagy talán félelmet, s egyszerre tízegynéhány penge merült testébe. Az öreg már csak ezt kiálthatta: „Jézus, Mária!”

Ekkor aztán kaszabolni kezdték, s apró darabokra vagdalták. Levágott fejét gályáról gályára dobták tovább, mintegy labdázva vele, mindaddig, amíg egy ügyetlen dobás után a vízbe nem esett.

Maradtak még a németek, akikkel bajosabb volt elbánni, mert a regement ezer öreg, harcedzett katonából állt.

A derék Flik Krzeczowski kezétől esett ugyan el, de a regement élén ott maradt Johann Werner viceezredes, ki még a harmincéves háború veteránja volt.

Krzeczowski csaknem bizonyos volt győzelmében, mert a német gályákat mindenfelől körülfogták a kozákok, mindazonáltal szerette volna megőrizni Chmielnicki számára ezt a jól felfegyverzett, kitűnően képzett gyalogsapatot, s ezért inkább alkudozásba fogott velük.

Kezdetben úgy látszott, mintha Werner hajlott volna a megegyezés felé. A zsoldot, mellyel a Köztársaság hátralékban volt, és még egy esztendei zsoldot előre is azonnal kifizettek volna, s egy esztendő elteltével a knechtek mehettek volna, ahova akartak, akár a királyi hadakhoz is.

Werner úgy tett, mintha gondolkoznék, közben azonban halkan kiadta a parancsot, hogy a gályákat tolják egymás mellé úgy, hogy zárt gyűrűt alkossanak. A gyűrű külső kerületén falként álltak fel a szívalas, erős legények, sárga köpenyben s ugyanolyan kalapban, teljes hadirendben, bal lábukat lövésre készen előretéve, jobb felől a muskétát tartva.

Werner kivont karddal állt az első sorban, s sokáig gondolkozott. Végül felvetette fejét:

- *Herr Hauptmann!*⁷⁶ - kiáltotta. - Elfogadjuk.

- Nem fizettek rá az új szolgálatra! - felelte Krzeczowski nagy örömmel.

- Ámde az a feltételünk...

- Előre is elfogadom.

- Akkor hát jó. A Köztársaságnál vállalt szolgálatunk júniusban jár le. Júniusban átállunk hozzátok.

Kemény káromkodás csúszott ki Krzeczowski száján, de visszatartotta dühkitörését.

- Netán gúnyolódol, *lajdinand*⁷⁷ uram? - kérdezte.

- Nem! - felelte Werner egykedvűen. - De katonai becsületünk azt parancsolja, hogy szavunknak álljuk. Szolgálatunk júniusban végződik. Pénzért szolgálunk, de nem vagyunk árulók. Másképpen senki el nem szegődtetne, s ti sem bíznátok meg bennünk, mert ki biztosítana afelől, hogy az első ütközet után át nem állanánk ismét a hetmanokhoz?

- Mit akartok hát?

- Hagyjatok elvonulni.

⁷⁶ Kapitány úr. (német)

⁷⁷ A németeknél is használatos katonai rang, megfelelt az akkori időkben a nálunk használatos viceezredesnek. (francia)

- Abból ugyan nem eszel, eszeveszett ember! Egy lábíg lekaszaboltatlak benneteket.
- S a magadéból mennyit veszejtess el?
- Hírmondó sem marad belőletek.
- A tieidnek is elpusztul a fele.

Mindketten igazat mondtak; éppen ezért Krzeczowski, noha a német egykedvősége felháborította vérét, s a düh fojtogatta torkát, egyelőre nem akarta elkezdni a harcot.

- Mielőtt a nap lemegy a holt ág felett, gondoljátok meg magatokat, mert akkor meghúzatom a ravaszt.

S sietve eleveztetett csónakjában, hogy Hmelnickijjal tanácskozzék.

A várakozás pillanatai következtek. A kozák gályák szűkebb gyűrűben fogták körül a németeket, azok pedig megőrizték hűvös magatartásukat, amire csak a nagyon harcedzett katonák képesek ilyen veszedelemben. A kozák gályákról minduntalan felhangzó fenyegetésekre és szitkokra megvető hallgatással feleltek. Valóban imponáló látvány volt ez a nyugalom, a kozák legények körében egyre gyakrabban kirobbanó dühkitörések közepette, mert amazok nem bírván dühüket fékezni, dárdáikat és puskáikat rázva, fogukat csikorgatva és káromkodva, türelmetlenül várták a jelt a harc megkezdésére.

Ezenközben a nap, delelőjéről az ég nyugati felére hajolva, lassan felszedegette fényfoltjait a holtágról, úgyhogy az mindinkább árnyékba borult.

Végül teljesen elmerült a homályban.

Ekkor felharsant a kürt, s közvetlenül utána távolról hallatszott Krzeczowski hangja:

- A nap lement! Meggondoltátok-e magatokat?
- Meg! - felelte Werner, s katonái felé fordulva egyet suhintott kivont kardjával.
- *Feuer!*⁷⁸ - vezényelte nyugodt, egykedvű hangon.

A muskéták eldördültek! A vízbe zuhanó testek csobbanása, veszett dühkitörések és lázas lövöldözés felelt a német muskétáknak. A partra vontatott ágyúk mélyen megdördültek, s kezdték szórni a golyókat a német gályákra. A füst teljesen eltakarta a holtágot, s az ordítozás, ágyúdörgés, a tatár golyók süvöltése, a „fűtyülők” és pisztolyok ropogása közepette csak a muskéták szabályos sortüzei hirdették, hogy a németek még mindig védekeznek.

Napenyészetkor a harc még tartott, de mintha gyengült volna, Hmelnickij Krzeczowski, Tuhaj bej és tíz-egynéhány atamán társaságában a partra lovagolt, hogy megszemlélje a harcot. Táguló orrcimpái mélyen beszívták a puskapor füstjét, füle élvezettel hallgatta az elsüllyedő, leöldösött németek halálordítását. A három vezér úgy nézte ezt a mészárlást, mint valami látványosságot, mely számukra kedvező jóslatot jelent.

⁷⁸ Tűz! (német)

XV. FEJEZET

Skrzetuski, sebei okozta nagy fájdalmában, nyugtalanságában és álmatlan éjszakáin minden reménységét a hercegbe vetette. Hmelnickij szerencsecsillagának el kell homályosulnia, amint a herceg felkerekedik Lubniéből. Ki tudhatja, vajon máris nem csatlakozott-e a hetmanokhoz? Bár Hmelnickij erői jelentősek voltak, bár a hadjárat kezdete kedvezően alakult számára, bár vele volt Tuhaj bej, s szükség esetén maga a Krími „császár” is megígérte segítségét, Skrzetuskinak egy pillanatra sem fordult meg a fejében a gondolat, hogy ez a vihar sokáig tarthasson, s hogy egyetlen kozák megrendíthetné az egész Köztársaságot, s megtörhetné annak félelmetes erejét. „Ukrajna küszöbén szétporlik ez a hullám” - gondolta magában a vicekapitány. Mert ugyan mi módon végződött eddig minden kozák lázadás? Fellobbantak, mint a szalmaláng, s nyomban elaludtak, amint először találkoztak a hetmanokkal. Így volt mindeddig. Itt egyfelől a nyizsi ragadozók odúja támadt fel, másfelől olyan hatalom indult ellene, melynek partjait két tenger mossa, a megoldás tehát előre látható volt. A vihar nem tarthat sokáig, elvonul, s ismét kiderül az ég. Ez a gondolat táplálta Skrzetuski uramat, s elmondhatjuk, ez tartotta benne a lelket, mert egyébként akkora súly nehezedett rá, amekkorát eddigelé soha életében nem hordott. A vihar, ha elvonul is, elpusztíthatja a mezőket, lerombolhatja a házakat, és pótolhatatlan veszteségeket okozhat. Íme, ő is majdhogy életét nem vesztette e vihar miatt, ereje elhagyta, s keserű rabságba esett éppen akkor, mikor a szabadság majd olyan fontos lett volna neki, mint maga az élet. Hát még mennyit szenvedhettek ettől a vihartól a gyengébbek, akik védekezni sem tudnak? Vajon mi lehet Rozlogiban Helenával?

Ó, Helena már bizonyosan Lubniében van. A vicekapitány álmában gyakran látta őt, jóságos arcok között, magának a hercegnek és Gryzelda hercegasszonynak oltalma alatt, a lovagok bámulatától övezve, de ő csak a maga huszára után vágyakozik, aki valahol a Szicsben eltűnt. De majd csak eljön a pillanat, mikor a huszár visszatér. Íme, maga Hmelnickij is megígérte, hogy szabad lesz, s a kozákság hulláma csak hömpölyög és hömpölyög a Köztársaság kapuja felé; mikor aztán porrá zúzódik, vége lesz a keserveknek, bánatnak és nyugtalanságnak.

A hullám valóban hömpölygött. Hmelnickij nem késlekedvén, elindította a tábort, s elébe ment a hetman fiának. Ereje már valóban félelmetes volt, mert Krzeczowski szeménjeivel és Tuhaj bej csambuljával együtt csaknem huszonötezer főnyi harcra szomjas, jól képzett haderőt vezérelt. Potocki hadereje felől nem voltak megbízható hírek. A szökevények azt beszélték, hogy kétezer nehézlovasa és tíz-egynéhány kis ágyúja van. Ilyen arányú erővel kétséges lehetett az ütközet kimenetele, mert a félelmetes huszárság egyetlen rohama gyakran elégséges volt tízszeresen nagyobb hadak összezúzására. Így például Chodkiewicz litvániai hetman Kirholm alatt háromezer főnyi huszárságával tizenhatalvezer főnyi válogatott svéd gyalogost és lovast szórt szét, vagy Kluszyn alatt egyetlen vérteszászlóalj szörnyű rohamával néhány ezer angol és skót zsoldost vert szét. Hmelnickij jól tudta ezt, így hát - a rutén krónikás szavai szerint - lassan, óvatosan haladt előre. „Értelmének szemeit megfeszítve, miként a mindenféle gondosan körültekintő ravasz vadász, s előőrseit a tábortól egy mérföldnyire vagy még távolabb is kitolva”⁷⁹ - így közeledett a Zólte Wodyhoz. Megint elfogtak két szökevényt. Ezek bizonyosságot tettek a királyi hadak csekély voltáról, és közölték, hogy a kastellán már átkelt a Sárga Vízen. Hmelnickij ezt hallván megállt, mintha földbe gyökerezett volna, s elsáncolta magát.

⁷⁹ Szamoil Velicsko, 62.

Szíve örvendezve dobogott. Ha Potocki elég merész lesz rohamot indítani, akkor feltétlenül vereséget szenved. A kozákok nyílt mezőn nem állhatnak helyt a vértess lovasságnak, de a sáncok mögül pompásan védekeznek, s ily nagy túlerővel a rohamot kétségtelenül visszaverik. Hmelnickij számított Potocki fiatalságára és tapasztalatlanságára. Ámde az ifjú kastellán mellett ott volt egy tapasztalt régi harcos, a zywieci sztarosza fia, Stefan Czarniecki, a huszárság ezredeskapitánya. Ő rájött a veszedelemre, s rábírta a kastellánt, hogy vonuljon vissza a Zólte Wody mögé.

Hmelnickijnek nem maradt más hátra, mint utánamenni. Másnap átkelt a Zólte Wody árterületén, s a két had szemtől szemben állt egymással.

Ám egyik vezér sem akart elsőként támadni. Az ellenséges táborok nagy sietve elsáncolták magukat. Május ötödike volt és szombat. Egész nap szakadt az eső. A felhők annyira elborították az eget, hogy déltől kezdve olyan sötét volt, akár télvíz idején. Estefelé a zápor még erősbödött. Hmelnickij kezét dörzsölte örömében.

- Csak lágyuljon fel a sztyepp - mondta Krzeczowski -, akkor aztán akár a huszársággal is szívesen megütközöm, mert azok nehéz páncélzatukban a sárba ragadnak.

Az eső meg csak esett és esett, mintha az ég is a Zaporozsjének akart volna segíteni.

A hadak komoran, lomhán hányták a sáncokat a locsogó víz közepette. Tüzet nem lehetett gyújtani. Néhány ezer tatár kiosont a táborból, vigyázni, hogy a lengyel sereg a ködöt, záport és az éjszakát felhasználva meg ne kísérelje a szökést. Ezután mélységes csend lett. Csak a zápor csobogása és a szél zúgása hallatszott. Bizonyos, hogy egyik táborban sem aludt senki.

Reggel felé a lengyel táborban megszólaltak a trombiták, vontatottan, bánatosan, mintegy félelmet hintve, s csakhamar itt is, ott is megperdültek a dobok. Komor, sötét, nedves nap volt, a zápor elállt, de az apró eső tovább szitált.

Hmelnickij elsüttetett egy ágyút.

Utána csakhamar megszólalt a második, a harmadik, a tizedik, s mikor a két tábor között megindult az ágyúk szokásos „feleselgetése”, Skrzetuski így szólt kozák őrangyalához:

- Zachar, vezess ki a sáncra, hadd lássam, mi történik.

A kozák maga is kíváncsi volt, így hát nem ellenkezett. Kimentek egy magas szegletbástyára, ahonnan jól látszott a sztyepp kissé horpadt völgye, a Zólte Wody árterülete és mind a két sereg. Ámde Skrzetuski alig nézett oda, máris fejéhez kapva kiáltotta:

- Irgalmas Isten, hiszen ez csak előőrs, semmi egyéb!

S valóban, a kozák tábor sáncai negyed mérföldnyi hosszúságban húzódtak, míg a lengyeleké amahhoz mérten olyan volt, mint egy csekély gátacska. Az erők egyenetlensége oly nagy volt, hogy a kozákok győzelme nem lehetett kétséges.

A vicekapitány szívét összeszorította a fájdalom. Nem jött hát még el a dölyf és a lázadás összeomlásának órája, az pedig, amely elközelgett, a lázadás újabb diadalának órája lesz. Legalábbis ez volt a látszat.

Az ágyúk tüzeiben már megkezdődött a csatározás. A szegletbástyáról látni lehetett egyes lovasokat vagy lovascsoportokat, amint megütköztek egymással. A tatárok harcoltak a Potockiak kék-sárga színeket viselő szeménjeivel. A lovasok egymásnak ugrattak, majd gyorsan visszaperdültek, oldalba kapták egymást, pisztollyal, íjjal lövöldöztek, vagy lándzsával mentek egymásnak, s igyekeztek egymást pányvával elfogni. Ezek az apró csetepaték a távolból inkább

játéknak látszottak, csak az itt-ott lovas nélkül száguldozó paripák árulták el, hogy itt bizony életre-halálra megy a játék.

Egyre több tatár áradt kifelé a táborból. Csakhamar már zárt tömegeik feketéllettek a mezőkön, erre a lengyel táborból is egyre újabb zászlóaljok jöttek elő, s álltak fel hadirendbe a sánc előtt. Olyan közel voltak, hogy Skrzetuski sasszeme tisztán láthatta a zászlókat, boncsokokat, sőt a zászlóaljtól kissé oldalvást álló századosokat meg a vicekapitányokat is.

Szíve ugrált örömeiben, halvány arcára pírrozsák ültek ki, s ahogyan az egyes zászlóaljok előjöttek a sáncok mögül, mintha Zachar és a szegletbástyán, az ágyúk mellett álldogáló kozákok mind csupa hálás hallgatói volnának, lelkesen magyarázta:

- Ez Balaban uram dragonyoszászlóalja. Láttam őket Czerkasyban!

- Ez az oláh zászlóalj, a zászlajukon keresztjel van!

- Nézzétek! Amott a gyalogság jön lefelé a sánctól!

Aztán még nagyobb lelkesedéssel tárta szét karját:

- Huszárok! Czarniecki uram huszárai!

Valóban megjelentek a huszárok is, fölöttük a sasszárnyak egész fellege az aranyos rojtokkal és hosszú, zöld-fekete zászlókkal ékes lándzsák erdeje. Hatos sorokban vonultak ki a sáncok közül, s álltak fel a töltés előtt. Nyugalmuk, komolyságuk és gyakorlottságuk láttára a könny is kicsordult Skrzetuski szeméből, s egy pillanatra elhomályosította látását.

Noha az erők ennyire egyenlőtlenek voltak, noha e néhány zászlóaljjal szemben ott feketéllett a zaporozsjei és tatár hadak beláthatatlan tömege, mely utóbbiak, rendes szokásuk szerint, a szárnyakat foglalták el, noha soraik olyan hosszan elhúzódtak a sztyeppen, hogy végeik alig látszottak, Skrzetuski máris hitt a győzelemben. Arca mosolygott, ereje visszatért, a mezőkre meredő szeme lángot lövellt, s nem bírt egy helyben megállni.

- Hej, *detino!*⁸⁰ - mordult fel az öreg Zachar. - Repülne már a lelked a paradicsomba, mi?

Ezenközben néhány különálló tatár csapat nagy allahozással előrerohant. A táborból lövésekkel feleltek neki. De ez csak riasztás volt. A tatárok még a lengyel zászlóaljakig sem jutottak el, s máris kétfelé rebbentek, s eltűntek a tömegben.

Ekkor megszólalt a Szics nagy dobja, s hangjára az óriási kozák-tatár félhold vágatva előreszánguldott. Hmelnickij nyilván megpróbálkozott, vajon egyetlen lendülettel összeroppantathatja-e a lengyel zászlóaljakat, s elfoglalhatja-e a tábor. Ha amazok megrémülnek, sikerülhetett volna. A lengyel zászlóaljak körében azonban ennek nyoma sem volt. Nyugodtan álltak, elég hosszú vonalba fejlődve, melyet hátulról a töltés védett, oldalról pedig az ágyúk, úgyhogy csak előlről lehetett megtámadni. Egy pillanatig úgy látszott, hogy ott, helyben állva veszik fel a harcot, ám mikor a félhold a mező közepéig ért, a sáncok között rohamra fűjtak a trombiták - s a kopják erdeje, mely eddigelé a magasba meredt, most egyszerre leereszkedett a lovak fejével egy magasságba.

- A huszárság támad! - kiáltotta Skrzetuski.

S valóban, előrehajoltak nyergükben, s megindultak, nyomukban a dragonyoszászlóaljak is és az egész harcvonal.

⁸⁰ Gyerekem. (ukrán)

A huszárság rohama borzalmas volt. Első lendületük három kozák szállás legénységét találta: a két stebłowit és a mirhorodit - s ezeket egy szempillantás alatt elsöpörték. Az üvöltés Skrzetuski füléig eljutott. A vaslovasok súlyától az elsodort emberek és lovasok úgy dőltek rendre, miként a gabona a vihar csapására. Az ellenállás oly rövid ideig tartott, mintha valami-féle óriás sárkány nyelte volna el ezt a három ezredet. Pedig hát azok a Szics legkeményebb vitézei voltak. A szárnyak suhogásától megbokrosodott lovak rémületet keltettek a zaporozsjei sorokban. Az irklejewi, kalnibolocki, minski, szkurnyi és titorówi ezredek teljesen összekeveredtek, s a szétrebbenők tömegétől nyomva, ők maguk is rendetlenül hátrálni kezdtek. Ezenközben a dragonyosok utolérték a huszárokat, s velük együtt megkezdtek a véres aratást. A wasiuryni szállás ezrede ádáz, de rövid ellenállás után szétrebbent, s vad rémületben száguldott a kozák sáncokig. Hmelnickij derékhada mindjobban ingadozott, s rendetlen csoportokba szétugrasztva, verve, vágva, a vasáradattól hajtva, egy pillanatnyi lélegzethez sem jutott, hogy megálljon, s rendbe szedje magát.

- *Czorti, ne Lachi!*⁸¹ - kiáltotta az öreg Zachar.

Skrzetuski szinte belekábult e látványba. Beteg lévén, nem bírt uralkodni magán, egyszerre sírt is, nevetett is, néha meg vezényszavakat kiabált, mintha maga vezényelné a zászlóaljakat. Zachar dolmánya szárnyát markolva tartotta, s még másokat is segítségül kellett hívnia.

Az ütközet annyira közeledett a kozák táborhoz, hogy már csaknem az arcokat is fel lehetett ismerni. A sáncok közül tüzeltek az ágyúk, de a golyók, sajátjukat éppen úgy pusztítva, mint az ellenséget, csak növelték a zűrzavart.

A huszárság a hetman gárdájára, a paszkówi szállásra talált, s ennek közepében tartózkodott maga Hmelnickij is. Egyszerre borzalmas ordítás hangzott végig a zaporozsjei sorokban: a málnaszínű nagy zászló megingott és ledőlt.

De e pillanatban indult a harcba Krzeczowski, ötezer szeménje élén. Óriási fakó lován ülve, hajadonfőtt, kardját feje fölé tartva vágatott az első sorban, maga előtt seperve a szétszórt nyizsieket, akik az érkező segítség láttára rendetlenül is támadásba csaptak át. A vonal közepén ismét fellángolt a harc.

A két szárnyon a szerencse megint nem kedvezett Hmelnickijnek. A tatárokat a Potockiak szeménjei kétszer is visszaverték, amiktől azok teljesen elvesztették harci kedvüket. Tuhaj bej alól kilöttek két lovat. A győzelem határozottan az ifjú Potocki felé hajlott.

De az ütközet már nem tartott sokáig. A zápor egy idő óta folyton erősödött, s rövidesen olyan méreteket öltött, hogy a víztömegektől már látni sem lehetett. Most már nem is víz-sugarak, hanem vízpatakok zúdultak lefelé az egek megnyílt csatornáiból. A sztyepp egyetlen tóvá változott. Oly sötét lett, hogy az emberek néhány lépésnyire nem látták egymást. A zápor zúgása elnyomta a vezényszavakat. A beázott muskéták és pisztolyok elnémultak. Maga az ég vetett véget a mézszárlásnak.

Hmelnickij bőrig ázva, dühösen rontott táborába. Egyetlen szót sem szólt senkihez. Tevebőrökből sátort ütöttek neki, abba bebújt, ott ült egyedül, keserű gondolatain rágódva.

Visszaszorították, megverték, csaknem összezúzták, oly csekély erővel, amelyeket méltán tartott portyázó csapatnak. Tudta ő, mekkora ellenálló ereje van a Köztársaság hadainak, számolt is vele, mikor rászánta magát a háborúra, de íme, elszámította magát. Mi lesz akkor, ha majd a hetmanokkal és az egész Köztársasággal kell megmérkőznie?

⁸¹ Ördögök ezek, nem lahok! (ukrán)

Tűnődésében Tuhaj bej megjelenése zavarta meg.

A tatár szeme szikrázott veszett dühében, arca sápadt volt, s fogai elővillogtak bajusztalan ajka alól.

- Hol a zsákmány? Hol a foglyok? Hol a vezérek fejei? Hol a győzelem? - kérdezte rekedten. Hmelnickij felugrott.

- Ott! - mennydörögte, a királyi táborra mutatva.

- Menj hát oda! - rikoltotta Tuhaj bej. - S ha nem, pányván vitetlek a Krímbe!

- Megyek! - felelte Hmelnickij. - Még ma elmegyek, megszerzem a zsákmányt meg a foglyokat, de te majd a kánnal számolsz, mert a zsákmány kellene ugyan, de a harctól megvonod magad!

- Kutya! - üvöltötte Tuhaj bej. - Elveszejted a kán seregét!

Így álltak egymással szemben egy darabig, prüszkölő orrlíkokkal, mint két nekivadult bika. Hmelnickij csillapodott le hamarabb.

- Nyugodj meg, Tuhaj bej! - csendesítette. - A zivatar megszakította az ütközetet, amikor Krzeczowski már megtörte a dragonyosokat. Ismerem én őket! Holnap már csekélyebb fűriával hadakoznak! A sztyepp végképp felázik. A huszárság beleragad. Holnap valamennyien kezünkbe esnek.

- Te mondad! - mordult rá Tuhaj bej.

- S állom is! Tuhaj bej, én jó barátom, a kán segítségemre, nem keservemre küldött téged.

- Győzelmet ígértél, nem vereséget.

- Elfogtunk néhány embert a dragonyosok közül, azokat neked adom.

- Add hát. Menten karóba húzatom őket.

- Ne míveld e dolgot. Engedd őket szabadon. Ezek ukrainai emberek, Balaban zászlóaljából valók. Elküldöm őket, hogy hajlítsák felénk a dragonyosokat. Úgy leszen, miként Krzeczowskival volt.

Tuhaj bej megbékélt; élesen Hmelnickijre pillantott, s úgy dörögte:

- Kígyó...

- A ravaszság is megér annyit, mint a bátorság.

A zápor zúgása lassan csendesült. Alkonyodott. Skrzetuski az örömtől kimerülten, gyengén, sápadtan, mozdulatlanul hevert a taligán. Zachar közben már nagyon megszerette, s most megparancsolta kozákjainak, hogy fölé is húzzanak valami tetőt pokrócokból. A vicekapitány hallgatta a zápor komor zúgását, de lelkében derű, fény és boldogság volt. Íme, az ő huszárjai megmutatták, mit tudnak, íme, az ő Köztársasága fenségéhez méltó ellenállást tanúsított, íme, a kozák vihar első ereje máris széjjelzúzódtott a királyi hadak kopjájának hegyén. Pedig hát ott vannak még a hetmanok, ott van Jeremi herceg és annyi nagyúr, annyi nemes, annyi hatalom, s mindenekfelett a király mint - *primus inter pares*.⁸²

Olyan büszkeség dagasztotta Skrzetuski uram mellét, mintha mindez a hatalom most benne összpontosulna.

⁸² Első az egyenlők között. (latin)

E hatalom érzetében, mióta a Szicsben fogságba esett, most először érzett szívében szánalmat a kozákok iránt: „Bűnösök ők, de hát elvakultak, léppel akarván oroszánt fogni - gondolta. - Bűnösök, de szerencsétlenek, hogy egyetlen hitető elámíthatta, s most íme, vesztükbe viszi őket.”

Azután gondolatai távolabb kalandoztak. Utána békesség leszen, s akkor mindenkinek jussa lesz hozzá, hogy a maga boldogságával törődjék. Erre emlékezete és egész lelke Rozlogi felé szállt. Ott, az oroszán barlangjának közelében nyilván mély csend van, hogy a légy szárnya is hallik. Ott a lázadás soha fel nem üti fejét, de ha felütné is, Helena már bizonyly Lubniében van.

Másnap vasárnap volt. Az egész nap nyugalomban, egyetlen lövés nélkül telt el. A két tábor úgy állt egymással szemben, mintha csak szövetséges hadak volnának.

Skrzetuski e csendet a kozákok kedvetlenségének tulajdonította. Sajnos nem tudta, hogy ezalatt Hmelnickij „értelmének szeméit megfeszítve” azon munkálkodott, hogy Balaban dragonyosait maga felé hajlítsa.

Hétfőn már hajnalban megkezdődött a harc. Skrzetuski most is vidáman, mosolygó arccal nézte, mint előbb. A királyi ezredek ismét kivonultak a sáncok elé, most azonban rohamba nem bocsátkozván, helyben állottak ellen az ellenségnek. A sztyepp felázott, nemcsak a felületén, mint az előző napon, hanem mélyen. A nehézlovasság szinte nem is mozdulhatott, ami nyomban nagy fölényt biztosított a könnyű zaporozsjei és tatár zászlóaljoknak. Skrzetuski ajkáról lassan elmúlt a mosoly. A lengyel sánc előtt a támadók tömege szinte egészen eltakarta a királyi zászlóaljak keskeny sávját. Úgy látszott, azt a láncot nyomban széjjelszakítják, s megkezdődik a támadás közvetlenül a sáncok ellen. Skrzetuski most felét sem látta annak a lelkesedésnek és harci kedvnek, amellyel a zászlóaljak az első napon küzdöttek. Keményen védekeztek, de nem csaptak le, mint a vihar, nem zúzták porrá a kozák szállások ezredeit, nem separték ki maguk előtt a harcteret orkán módjára. A mélyen felázott sztyepp lehetetlenné tette a vad harci lendületet, s valósággal a sáncokhoz szögezte a nehézlovasságot. A lendület volt a nehézlovasság ereje, az döntötte el az ütközeteket, s íme, most helyben kellett vesztegelniük. Hmelnickij viszont egyre újabb ezredeket vetett a harcba. Mindenütt ott volt. Minden szállás népét személyesen vitte rohamra, s csak közvetlenül az ellenség kardja elől húzódott vissza. Lelkesedése áttérjedt a zaporozsjei hadakra, s noha sűrűn hullottak, egymással versenyezve, üvöltve rohantak a sáncok ellen. Beleütköztek a vasmellek falába, a kopják hegyébe, s széjjelverve, megtizedelve ismét rohamra indultak. E nyomásra a zászlóaljak kezdtek inogni, hajladozni, helyenként hátrálni. Miként a birkózó, ha ellenfele vaskarja szorítja, hol elgyengül, hol ismét magához tér, s megfeszíti minden erejét.

Dél felé már csaknem az összes zaporozsjei hadak harcoltak. A tusa oly ádáz volt, hogy a két vonal között mintegy újabb töltés keletkezett emberek és lovak hulláiból.

A kozák sáncok közé minduntalan visszazálingóztak vérrel, sárral mocskolt, kimerültségtől rogyadozó, lihegő sebesült kozák csoportok. Ámde énekelve tértek vissza. Arcukról az ütközet heve és a győzelem-tudat sugárzott. Még ájúlodozva is azt kiabálták: „Halál a lahokra!” A táborban hagyott őrsereg is rohant volna a harcba.

Skrzetuski elkomorodott. A lengyel zászlóaljak kezdtek visszahúzódni a sáncok közé. Már nem bírták a nyomást, s visszavonulásukon látszott a lázas sietség. E látványra hús és egynéhány ezer ajakról harsant fel az örömrivalgás. A roham ereje megkétszereződött. Potocki szemenei fedezték a visszavonulást, de a zaporozsjei kozákok már a sarkukban voltak.

Ámde az ágyúk és a muskéták záporozó tüze visszavetette őket. A harc egy pillanatig szünetelt. A lengyel táborban felharsant a parlamenter trombitahangja.

Hmelnickij azonban most már nem kívánt alkudozni. Tizenkét kozák szállás legénysége leszállt a lóról, hogy a gyalogsággal és a tatárokkal együtt menjen rohamra a sáncok ellen.

Krzeczowski háromezer gyalogossal készen állt, hogy a döntő pillanatban segítségükre siethessen. Minden üstdob, kisdob, litaur és trombita egyszerre megszólalt, elnyomva a kiáltozást és a muskéták ropogását.

Skrzetuski remegve nézte a kiváló zaporozsjei gyalogság mélyen tagozott sorait, amint a sáncok felé rohantak, s egyre szorosabb gyűrűvel fogták körül. Hosszú, fehér füstszálak robbantak feléjük a sáncok mögül, mintha valami óriási mellkas akarná visszafújni ezt a tömeget, mely minden oldalról könnyörtelenül rohan feléje. Az ágyúgolyók barázdákat vágtak bennük, a muskéták tüze is egyre hevesebb lett. A harsogás egyetlen pillanatra sem szünetelt. A tömeg szemlátomást olvadozott, helyenként görcsös vonaglásba rándult, mint a megsebzett kígyó, de csak ment előre. Már-már elérik! Már a sánc tövében vannak! Az ágyúk már nem árthatnak nekik. Skrzetuski behunyta a szemét.

Most villámgyorsan cikáztak agyában a kérdések: ha kinyitja a szemét, vajon megpillantja-e még a lengyel zászlókat a sáncokon? Igen - nem? Ott egyre nagyobb a zaj, ott valami szokatlan ordítózás hangzik. Valaminek történnie kellett! A tábor belsejéből kiáltások hallatszanak. Mi az? Mi történt?

- Mindenható Isten!

Skrzetuski kebléből tört fel a kiáltás, mikor szemét kinyitva a sáncokra pillantott, s ott a nagy, aranyos, királyi zászló helyett az arkangyalos málnaszínű lobogót pillantotta meg.

A tábor elfoglalták.

A vicekapitány csak estefelé tudta meg Zachartól, hogyan folyt le az egész roham. Tuhaj bej nemhiába nevezte Hmelnickijt kígyónak, mert Balaban elcsábított dragonyosai a védelem legsúlyosabb pillanatában álltak át a kozákokhoz, s hátulról támadva saját zászlóaljakra, segítettek azokat egy lábíg lemeszárolni.

Estennen a vicekapitány már látta a foglyokat, s jelen volt az ifjú Potocki halálánál, kinek torkát egy nyíl lőtte át, s az ütközet után alig néhány óra hosszat élt. Stefan Czarniecki uram karjaiban halt meg. „Mondjátok meg atyámnak - suttozta az ifjú kastellán utolsó pillanatában -, mondjátok meg, hogy lovaghoz méltóan...” - de már nem fejezhette be. Lelke elhagyta porhüvelyét, s repült az ég felé.

Skrzetuski még sokáig nem felejtette el az ifjú sápadt arcát, s a halál pillanatában az ég felé emelt kék szemét.

Nagy, fényes győzelem volt bíz ez, azért korántsem döntötte el a háborút Hmelnickij javára. Sőt, könnyen kárára is fordulhatott, mert elképzelhető, hogy a nagyhetman - fia halálát megbosszulandó most majd annál nagyobb dühvel ront a zaporozsjei hadra, semmit el nem mulasztván, hogy azt egy csapásra összezúzza. A nagyhetman nemigen szívelhette Jeremi herceget, s noha ezt az érzelmét udvariasságba burkolgatta, mégis, mindenféle dolgaikban lépten-nyomon kiütközött. Hmelnickij jól tudta ezt, de úgy vélte, hogy ez az ellenségeskedés most megszűnik, s a krakkói úr elsőként nyújtja kezét békülésre, ami majd biztosítja számára a hírneves harcos hajlandóságát és hatalmas hadainak segítségét. Az így egyesített erővel s ilyen vezérrel, mint a herceg, Hmelnickij még nem mert mérkőzni, mert egyelőre még nem bízott eléggé önmagában. Elhatározta hát, hogy siet, s igyekszik a Zólte Wody-i vereség hírével egyszerre Ukrajnába érvén, a hetmanokra ütni, mielőtt még a herceg segítsége megérkezhetnék.

Nem engedett hát pihenőt hadainak, s az ütközetet követő napon már hajnalban útnak indultak. Oly gyors volt ez a menetelés, mintha csak menekültek volna. Mintha valami áradat hömpölygött volna a sztyeppen, előtéssel fenyegetve a vidéket, s előrehaladván folytonosan dagad, duzzad, mert útközben minden vizet felvesz. Így hagytak el erdőket, tölgyeseket, dombokat, s keltek át folyókon, szinte lélegzetvételnyi pihenő nélkül. A kozákság ereje egyre gyarapodott, mert útközben az Ukrajnából menekülő parasztok újabb és újabb csapatai csatlakoztak hozzá. A parasztok híreket is hoztak a hetmanokról, de ezek ellentmondóak voltak. Egyesek azt állították, hogy a herceg még a Dnyeperentúlon van, mások meg, hogy már egyesült a királyi hadakkal. Ellenben egy lélekkel mindnyájan bizonygatták, hogy Ukrajna már lángokban áll. A parasztok nemcsak megszökdöstek, hogy Hmelnickijhez csatlakozzanak, hanem felperzszelték a falvakat és városokat, megtámadták uraikat, és mindenütt fegyverkeztek. A királyi hadak már két hét óta harcban álltak. Steblew lakosságát teljesen kardélre hányták, Derenhovcében pedig véres ütközetre került sor. A várbeli kozákság itt-ott már átállt a lázadókhhoz, de mindenütt csak a jelszóra várt. Hmelnickij mindezekre számított, s annál jobban sietett.

Végül is megérkezett Ukrajna kapujához. Czehryn tárt kapukkal várta. A kozák várórség azonn módon átállt zászlaja alá. Czaplinski házát lerombolták, a városban menedéket kereső maroknyi nemességet legyilkolták. Az örvendező ordítózás, a harangozás és körmenetek pillanatra sem szüneteltek. A tűzvész mindjárt az egész környéket elborította. Aki csak élt, kaszát, dárdát ragadott, s a zaporozsjei hadakhoz csatlakozott. A köznép óriási tömegei özönlöttek mindenfelől a táborba. Jöttek kedvező hírek is: Jeremi herceg felajánlotta ugyan segítségét a hetmanoknak, de még nem egyesült velük.

Hmelnickij fellélegzett.

Késedelem nélkül el is indult, s most már lázadás, tűzvész és vérengzés közepette menetelt előre. A lázadás útját üszkös romok és hullák jelölték. A kozák had zúdult előre, akár a lavina, mindent elsöpörve útjában. Ment a bosszúállás anyyala, miként a mondabeli sárkány. Léptei vért sajtoltak, lélegzete tüzet gerjesztett.

Czerkasyban megállapodott a derékhaddal, de előreküldte Tuhaj bejt a vad Krzywonnossal, akik a hetmanokat Korsun alatt utolérve, habozás nélkül rajtuk ütöttek. Ámde vakmerőségükért drágán kellett megfizetniük. Visszaverve, megtizedelve, péppé zúzva, vad rémületben vonultak vissza.

Hmelnickij felkerekedvén, segítségükre sietett. Útközben kapta a hírt, hogy Sieniawski néhány zászlóaljnyi hadával egyesült a hetmanokkal, akik elhagyták Korsunt, s Boguslaw felé nyomulnak. Ez igaz is volt. Hmel ellenállás nélkül elfoglalta Korsunt, otthagya a szekereket, az élelemkészleteket, szóval egész táborát, csupán a könnyű hadakkal eredt a hetmanok után.

Nem kellett sokáig kergetnie őket, mert még nem jutottak messzire. Előcsapatai Kruta Balka alatt elérték a lengyel tábor.

Skrzetuskinak nem adatott meg, hogy lássa ezt az ütközetet, mert ő a szekerekkel együtt Korsunban maradt. Zachar a piactéren helyezte el Zabokrzycki uram házána, akit a csőcselék már korábban felakasztott. Őrséget is állított a ház elé a mirhorodi szállás embereinek maradványából, mert a csőcselék folyton fosztogatta a házakat, s mindenkit meggyilkolt, akit lahnak vélt. Skrzetuski a kitört ablakon át látta a részeg parasztok csoportjait véresen, felgyűrt ingujjal, amint házról házra, boltról boltra járva felforgattak minden zugot, padlást, s időnként egy-egy vészes ordítás jelezte, hogy lahra, zsidó férfira, nőre vagy gyerekekre bukkantak. Rávetették magukat az őrséggel körülvett házakra is, ahol a jelesebb foglyok voltak bezárva, azért hagyván őket életben, mert busás váltságdíjra számítottak értük. Ilyenkor a zaporozsjei kozákok vagy a tatárok úgy szorították vissza a tömeget, hogy fejüket püfölték dárdájuk

nyelével, íjaikkal avagy birkabőr korbácsukkal. Így volt ez Skrzetuski háza előtt is, Zachar irgalmatlanul csépelte a tömeget, a mirhorodiak pedig élvezettel teljesítették a parancsot. A nyizsbeliek ugyanis a lázadások idején szívesen vették a csőcselék segítségét, de sokkal jobban lenézték őket, mint a nemesek. Hiszen nemhiába nevezték magukat „nemes születésű kozákoknak”!

A távolból rettenetes ágyúdörgés hallatszott, Kruta Balka alatt nyilván egyre erősödött a harc.

- Melegük lehet ott a mieinknek! - morogta a vén Zachar. - A hetmanok nem tréfálnak. Hej, Potocki uram nagy harcos!

Aztán az ablakon át a csőcselékre mutatott:

- No, ezek most kimulatják magukat, de ha Hmelt megverik - mondta -, akkor majd rajtuk is mulatnak!

E pillanatban lódobogás hallatszott, s ötven-hatvan lovas robbant a piactérre tájtékos lovakon. Puskaportól fekete arcuk, rendetlen ruházatuk s rongyokkal bekötözött fejük tanúsította, hogy egyenesen az ütközetből jönnek.

- Emberek! Aki Istent ismer, segítsetek! A lahok verik a mieinket! - ordították égbekiáltóan.

Nagy ordítás és riadalom támadt. A tömeg úgy hullámozott, akár a vihartépte tenger. Egyszerre vad rémület fogott el mindenkit, Menekülni akartak, mivel azonban az utcákat eltorlaszolták a szekerek, a piactér egyik oldala pedig lángokban állt, nem volt merre futni.

A csőcselék tolongott, ordított, verekedett, fojtogatta egymást, s irgalomért üvöltött, bár az ellenség még távol volt.

A vicekapitány hallván, mi történt, majd eszét vesztette örömeiben; úgy rohángált fel s alá a szobában, mint egy örült, öklével teljes erejéből döngette a mellét, s úgy kiáltozott:

- Tudtam én, hogy így lesz, tudtam! Istenemre, tudtam! Itt már a hetmanokról van szó! Meg az egész Köztársaságról! Ütött a büntetés órája! Mi az?

Ismét lódobogás hallatszott, de ezúttal néhány száz lovas, csupa tatár jelent meg a piactéren. Szemlátomást vaktában menekültek. A tömeg elállta útjukat, ők azonban közéje vetették magukat, gázolták, verték, szabdalták, s rohantak a Czerkasyba vezető országút felé.

- Futnak, akár a szélvész! - kiáltozta Zachar.

Alig mondta ki, már vágatott a másik csapat, utána a harmadik. Ez mintha már általános menekülés lett volna. A házak előtt az örök forgolódni kezdtek, mintha maguk is menekülésre gondoltak volna. Zachar kiugrott a tornác elé.

- Megállj! - kiáltott mirhorodi legényeire.

A füst, a hőség, a zűrzavar, a lódobogás, a rémület kiáltásai, a tűzvészről megvilágított tömeg üvöltése, mindez egyetlen pokoli képpé olvadt össze, amelyet a vicekapitány az ablakon át szemlélt.

- Micsoda mészárlás lehet ott! Micsoda mészárlás! - mondta Zacharnak, mit sem törődve azzal, hogy az öreg semmiképpen nem osztozhatott örömeiben.

Ezenközben ismét egy menekülő csapat vágatott végig a városon, mint a villám.

Az ágyúdörgés alapjaiban reszkettette meg a korsuni házakat.

Egyszerre egy rémült hang ordította közvetlenül az ablak előtt:

- Meneküljetek! Hmel halott! Krzeczowski halott! Tuhaj bej halott!

A piactéren most már valóban tombolt az ítélet napja.

Az emberek tébolyultan vetették magukat a lángokba. A vicekapitány térdre rogyott, s kezét az égre emelte.

- Mindenható Isten! Nagy és igazságos Isten... dicsőség Neked a magasságban!

Imáját Zachar félbeszakította, amint berohant a tornácról.

- Gyere csak, gyerekem! - kiáltotta lihegve. - Gyere ki, s ígérj kegyelmet a mirhorodiaknak, mert el akarnak szökni, s akkor a csőcselék betör ide!

Skrzetuski kilépett a tornácsra. A mirhorodiak ott tekeregtek a ház előtt, s szemlátomást nagy kedvük lett volna elhagyni őrhelyüket, s elszelelni a Czerkasyba vezető úton. A városban mindenkin úrrá lett a félelem. Minduntalan újabb és újabb menekülő csapatok száguldottak a városon át Kruta Balka felől. Parasztok, tatárok, zaporozsjei és várbeli kozákok menekültek a legnagyobb kavarodásban. Hmelnickij főselege azonban még bizonynal ellenállt, az ütközet még bizonynal nem dőlt el, hiszen az ágyúk kettőzött erővel dörögtek.

Skrzetuski a mirhorodiakhoz fordult.

- Amiért hűségesen őriztetek - kiáltotta hangosan -, nem kell menekülnötök, megígérem, hogy kérni fogom számotokra a hetman kegyelmét.

A mirhorodiak egyszerre levették kucsmájukat, ő pedig csípőre tett kézzel, büszkén nézett végig rajtuk és az egyre üresebbé váló piactéren. Micsoda sorsfordulás! Íme, Skrzetuski, az imént még a kozák szekértábor után kísért fogoly, most úgy áll a vakmerő kozákság között, mint úr az alattvalói között.

Bizonyos volt afelől, hogy a hetman kegyét megnyeri számukra, mert hiszen ismerte, gyakran járt nála Jeremi herceg levelével, s meg tudta nyerni hajlandóságát. Ott állt hát csípőre tett kezekkel, s a tűz fényében égő arcáról öröm sugárzott.

„Íme, vége a háborúnak! Íme, a hullám a kapunál megtört!” - gondolta.

Büszkeség feszegette mellét, nem az az alantas büszkeség, amely bosszúra vágyik, s azt reméli, hogy most jóllakhatik vele, nem az ellenség megalázásából, sem a közeli szabadság reményéből fakadó büszkeség volt ez, nem is arra volt büszke, hogy íme, most mindenki megsüvegei, hanem arra, hogy ő is ennek a győzedelmes, ennek a hatalmas Köztársaságnak a fia, lengyel nemes és hazafi, hogy kételyei, íme, eloszlottak, hitében nem csalódott. Most már nem kívánta a bosszút.

- „Fenyített, mint királyné, megbocsát, mint anya” - gondolta.

Ezenközben az ágyúdörgés egyetlen szünni nem akaró mennydörgéssé erősödött.

Ismét lovak patái csattogtak az üres utcákon. Egy kozák vágatott be a piacra, lovát szőrén ülve, hajadonfőtt, egy szál ingben, arcán kardvágás, s abból patakszik a vér. Berontott, lovát egy rántással megállította, kezét széttárta, s nyitott szájával levegő után kapkodva, kiáltotta:

- Hmel veri a lahokat! A nagyságos és kegyelmes hetman urakat, az ezredeseket, a lovagokat, a gavallérokat!

Azzal megingott, és a földre zuhant. A mirhorodiak siettek segítségére.

Skrzetuski arcán tüzes pír és sápadtság váltotta egymást.

- Mit beszél ez? - kérdezte Zachartól lázasan. - Mi történt? Nem lehet az! Az élő Istenre, nem lehet!

Csend! Csak a láng sziszeg a piactér túlsó oldalán, szikrakévék pattognak, s olykor-olykor egy-egy leégett ház omlik össze nagy robajjal. De íme, újabb hírnökök vágatnak.

- Megvertük a lahokat! Megvertük!

Nyomukban egy tatár csapat vonul, lassan jönnek, mert gyalogosokat - nyilván foglyokat - kísérnek.

Skrzetuski nem hisz tulajdon szemének. A foglyokon tisztán felismeri a hetmani huszárok színeit, kezét összecsapja, s idegenszerű hangon hajtogatja makacsul:

- Lehetetlen! Lehetetlen!

Az ágyúdörgés még mindig hangzik. Az ütközetnek még nincs vége. Ám valamennyi le nem égett utcán át zúdulnak a zaporozsjei és tatár hadak. Arcuk fekete, mellük lázasan zihál - de mintegy ittasan, énekelve jönnek visszafelé!

Így csak a győzelmes katonák térnek haza.

A vicekapitány sápadt, mint egy halott.

- Nem lehet az - ismétli egyre rekedtebben -, lehetetlen... a Köztársaság...

Újabb látvány vonja magára figyelmét.

Krzeczowski szemenei jönnek, s egész nyaláb zászlót hoznak. A piactér közepére érve ledobják a zászlókat a földre.

Bizony - lengyel zászlók.

Az ágyúdörgés gyengül, a távolból szekerek zörgése hallik. Elöl egy magas kozák taliga halad, utána a többiek egész sora, valamennyit Paszkowski szállásának legényei fogják körül, mind sárga süveget viselnek; közvetlenül ott haladnak el a ház előtt, amelyet a mirhorodiak őriznek. Skrzetuski homlokához emeli kezét, mert a tűzvész fénye vakítja, s úgy bámulja az első szekéren ülő foglyokat.

Egyszerre hátrahőköl, keze a levegőben kalimpál, mint akit nyíl talált, torkából borzalmas, nem is emberi kiáltás szakad fel:

- Jézus Mária! A hetmanok!

Azzal Zachar karjába omlik, szemét hályog borítja, arca megmerevedik, megdermed, akár a holtaké.

Néhány pillanat múlva, megszámlálhatatlan ezredek élén, három lovas léptet a korsuni piactérre. A középső bíborszín öltözékben, fehér lovon, aranyos buzogányát csípőjére támasztva, büszkén néz széjjel, mint egy király.

Ez Hmelnickij. Jobb és bal keze felől Tuhaj bej és Krzeczowski.

Íme, porban, vérben hever a Köztársaság, egy kozák lábánál.

XVI. FEJEZET

Eltelt néhány nap. Az emberek úgy érezték, mintha az ég boltozata omlott volna hirtelen a Köztársaságra. Zólte Wody, Korsun, a kozákok ellen eddigelé mindenkor győzedelmes királyi hadak megsemmisítése, a hetmanok foglyul ejtése, az Ukrajna-szerte dúló borzalmas tűzvész, a világ kezdete óta hallatlan gyilkosságok és mészárlások oly hirtelenséggel zúdultak az országra, hogy az emberek hitetlenkedve nézték, hogyan csaphat le egyszerre ennyi veszedelem egyetlen országra. Sokan nem is hitték, sokan megdermedtek a rémülettől, némelyek eszüket vesztették, mások az Antikrisztus eljövételét és az ítélet napjának közelségét jósolgatták. Elszakadozott minden társadalmi kötelék, minden emberi és családi kapcsolat. Megszűnt minden felsőbbség, s az emberek közti különbség elmosódott. Az élet elvesztette értékét. Ezrek pusztultak el minden visszhang, minden megemlékezés nélkül. S mind e csapások, gyilkosságok, jajszavak és füstfelhők közepette egyetlenegy ember emelkedett magasabbra, növekedett egyre félelmesebb óriássá, már szinte eltakarta a nap világát, s tengertől tengerig vetette árnyékát. Ez az ember - Bogdan Hmelnickij.

Immár kétszázezer győzelemittas ember állt fegyverben, minden intésére készen. A köznép mindenütt felkelt; a várbeli kozákok minden városban hozzá csatlakoztak. Az ország a Prypectől a pusztaság széléig egyetlen lángtengerben úszott. A rutén, a podolei, a wolhyniai, a braclawi, a kijevi és czernihóvi vajdaságokban egyre terjedt a felkelés. A hetman ereje napról napra gyarapodott. A Köztársaság még legfélelmesebb ellenségével szemben sem állított ki soha ekkora hadat, amilyennel most ő rendelkezett. Még a német császárnak sem volt készenlétben ekkora ereje. A vihar minden várakozást felülmúlt. Kezdetben maga a hetman sem ismerte fel saját hatalmát, s meg sem értette, milyen magasra emelkedett. Még mindig az igazsággal, a törvénnyel és a Köztársaság iránti hűséggel takarózott, mert nem tudta, hogy ezek már csak üres szavak, melyeket akár lábbal tiporhat.

A Zólte Wody-i győzelem, a hetmani hadak szétverése után, minekutána az összes déli vajdaságokban fellobbantotta a polgárháborút, a dolgok már nagyon is messzire tolódtak, az események meghaladtak minden várakozást, ezt a harcot most már meg kellett harcolni - életre-halálra.

S vajon kié lesz a győzelem?

Hmelnickij jól tudta, mily rettenetes ellenálló ereje van a Köztársaságnak - minden gyengesége ellenére. Hiszen erre a lazán összefogott, széjjelszaggatott, önkényeskedő, rendetlen és tehetetlen országra zúdultak a török veszedelem legerősebb hullámai, s íme, porrá zúzódtak, mint valami sziklaszirten. Így volt ez Chocimnál is, amit Hmelnickij jóformán tulajdon szemével látott. Hiszen ez a Köztársaság még gyengesége pillanataiban is ki-kitűzte zászlaját idegen fővárosok ormára. Akkor hát milyen ellenállást tanúsíthat? Miről tesz majd bizonyosságot, ha kétségbeesésbe kergetik, ha az lesz a kérdés: győzni vagy meghalni?

Ilyen körülmények között minden újabb diadal egyúttal újabb veszedelmet is jelentett Hmelnickij számára, mert közelebb hozta az alvó oroszán felébredésének pillanatát, s mindinkább lehetetlenné tette az alkudozást. Minden győzelemben megbújt a jövőre vereség, minden örömmámor alján - a keserűség. Most a kozák viharra a Köztársaság viharának kellett következnie, s Hmelnickij mintha máris hallotta volna távoli, tompa zúgását.

Íme, Wielkopolskából, Poroszországból, a nyüzsgő Mazowszéből, Malopolskából és Litvániából tömegesen jönnek a harcosok - csak vezér kell nekik.

Hmelnickij fogságba ejtette a hetmanokat, de mintha ebben a szerencsében is kelepcét rejtetne a sors. A hetmanok tapasztalt vezérek voltak ugyan, de egyikük sem volt az a férfiú, amilyenre a félelem, a rémület és a csapás e pillanatában szükség volt.

Itt csak egyetlen ember lehetett a vezér - Jeremi Wisniowiecki herceg.

Éppen mivel a hetmanok fogságba estek, a választásnak reá kellett esnie. Ebben mindenki mással együtt Hmelnickij sem kételkedett.

Ezenközben Korsunba - ahol a zaporozsjei hetman az ütközet után pihenőt tartott - hírek érkeztek a Dnyeperentúlról, hogy a félelmetes herceg már elindult Lubniéből, ütközetben irgalmatlanul eltapossa a lázadást, hadai nyomán fálvak, tanyák, szabad gyepek, városkák tűnnek el, s helyükön véres karók és bitófák meredeznek az égnek. A rémület megkétszerezte-háromszorozta erőit. Azt beszéltek, hogy tizenötezer főnyi válogatott hada van, a legjelesebbek a Köztársaság minden hadai közül.

A kozák táborban bármely pillanatra várták megérkezését. Röviddel a Kruta Balka-i ütközet után a kozákok között felröppent a kiáltás: „Jön Jarema!” - s a köznép között akkora rémületet keltett, hogy hanyatt-homlok menekültek, ki merre látott. Ez a rémület mélyen gondolkodóba ejtette Hmelnickijt.

Most két dolog között kellett választania: vagy minden erejével a herceg ellen indul, s megkeresi őt a Dnyeperentúlon, vagy seregének egy részét az ukrainai várak megvétele végett otthagyn, másik részével a Köztársaság belseje felé veszi útját.

A herceg elleni hadjárat veszedelmes lett volna. Hiába volt Hmelnickijnek lényeges túlereje, ily híres vezérrel szemben a döntő csatában mégis vereséget szenvedhetett, s akkor minden egyszerre elveszett volna. A köznép, márpedig Hmelnickij hadainak túlnyomó része ebből állt, máris megmutatta, hogy Jeremi pusztá nevének említésére is megfutamodik. Ahhoz pedig idő kellett, hogy ezt a gyűlevészt olyan haddá formálja, amely helyt tud állni a hercegi ezredeknek.

Másfelől a herceg aligha bocsátkozott volna döntő ütközetbe, hanem a várakban védekezvén, megmaradt volna a részleges háború mellett. Az pedig eltarthat hónapokig vagy akár évekig is, miközben a Köztársaság kétségtelenül új erőket gyűjt, s a herceg segítségére indul.

Ilyen körülmények között Hmelnickij úgy határozott, hogy a herceget békén hagyja a Dnyeperen túli tartományban, ő pedig megerősíti magát Ukrajnában, megszervezi hadait, aztán elindul a Köztársaságba, hogy alkudozásra kényszerítse. Hmelnickij arra számított, hogy a lázadás elfojtása csak a Dnyeperentúlon is hosszú időre leköti a herceg minden erejét, neki viszont szabad kezet biztosít. A lázadást pedig a Dnyeperentúlon úgy óhajtotta szítani, hogy egyes ezredekkel küld oda a köznép segítségére.

Végül úgy vélte, hogy a herceget majd ámíthatja az alkudozásokkal, s húzhatja-halaszthatja, amíg Jeremi erői felmorzsolódnak. E célból jutott eszébe Skrzetuski.

Néhány nappal a Kruta Balka-i ütközet után, a köznép körében támadt nagy ijedelem napján, maga elé állította a vicekapitányt.

A sztarosza házában fogadta, csupán Krzeczowski jelenlétében, akit Skrzetuski régóta ismert. Szívélyesen, de egyszersmind jelenlegi méltóságának megfelelő fensőbbiséggel köszöntötte, majd így szólt:

- Nemes vicekapitány uram! Nekem tett szolgálatodért kiváltottalak Tuhaj bejtől, s szabadságot ígértem neked. Most íme, elérkezett az óra. Adok *pjernacsot*,⁸³ hogy szabadon járj, ha netán valamelyes hadakkal találkozna, meg katonákat is, védelmül a köznép ellen. Most azért visszatérhetsz a hercegedhez.

Skrzetuski hallgatott. Arcán az örömnél halvány mosolya sem suhant végig.

- Elindulhatsz az útra? Mert úgy nézem, szemedben betegség bujkál.

Skrzetuski valóban mintha önmagának árnyéka lett volna. Sebei és az utóbbi napok eseményei leverték lábáról ezt az óriás ifjút, ki most olyan volt, mintha már a másnapot sem igen érné meg. Arca megsárgult, s régóta nem nyírt fekete szakála még fokozta ábrázata nyomorúságos színezetét. Mindezt a belső gyötrődések okozták, mert a lovag agyonemésztette magát. A kozák tábor után kullogván mindennek tanúja volt, ami a Szicsból való elindulásuk óta történt. Láta a Köztársaság gyalázatát és vereségét, látta a hetmanokat fogságban a kozákság diadalait, az elesett katonák levagdalt fejéből rakott gúlákat, bordájuknál fogva felakasztott nemeseket - mindent átszenvedett, annyival is inkább, mert agyába és szívébe hegyes törként hatolt a gondolat, hogy mindennek ő a közvetett okozója, hiszen nem más, mint ő vágta le Hmelnickijt a pányváról. De vajon keresztény lovag létére számíthatott-e arra, hogy a felebarátjának nyújtott segítség ilyen gyümölcsöket terem? Fájdalmának tehát nem volt határa.

Ha pedig azt kérdezte önmagától, mi történik Helenával, s ha elgondolta, hogy mi történhetett vele, ha balsorsa Rozlogiban tartotta, akkor kezét az égre emelve, hangjában határtalan borzalommal és kétségbeeséssel kiáltotta:

„Istenem, vedd el lelkemet, mert ez már több, mint amennyit megérdemeltem volna!”

Ám rádöbbenvén, hogy káromlást szólt, arcra esett, s úgy kért segítséget és bűnbocsánatot, s irgalmat a haza és amaz ártatlan galambocská számára, aki ott netán hiába hívta segítségül Istent és őt. Így szó, mint száz, annyit szenvedett, hogy most már az ajándékba kapott szabadságnak sem örült, ez a zaporozsjei hetman pedig, ez diadalmas hadvezér, aki kegyelmet akart vele gyakorolni, egyáltalán nem imponált neki. Hmelnickij ezt észre is vette, összeráncolta hát homlokát, s így szólt:

- Ne késlekedj kegyelmemmel élni, hogy valamiképpen meg ne bánjam e dolgot, mert csak erényem és a nemes ügyembe vetett bizodalom tesz annyira vigyázatlanná, hogy ellenségeim számát szaporítom, tudván, hogy ellenem fogsz harcolni.

- Ha az Úr ad erőt hozzá - felelte Skrzetuski.

- Üsse kő. Hatalmasabb vagyok, hogysem egyetlen úrfi árthatna nekem. Uradnak pedig, a hercegnek megmondod, mit láttál itt, s meginted őt, ne vitézkedjék szerfölött, hogy türelmem valamiképpen el ne fogyjon, s meg ne látogassam a Dnyeperentúlon, mert alig hiszem, hogy látogatásom kellemetes volna számára.

Skrzetuski hallgatott.

- Megmondtam s még meg is ismétlem - folytatta Hmelnickij -, nem a Köztársaság, hanem a kiskirályok ellen viselek hadat, kik közül első a herceg. Ellenségem ő nekem és az egész rutén népnek, egyházunktól elszakadt kegyetlenkedő. Hallom, vérbe fojtja a lázadást: ám meglássa, hogy a tulajdon vére is rá ne menjen.

⁸³ Ezredesi buzogány, mely a kozákoknál a menlevelet helyettesítette. (ukrán)

Egyre jobban nekimelegedett, már vére is a fejébe szökött, s szeme szikrát szórt. Látszott, hogy menten rájön a dühroham, s ilyenkor teljesen elveszíti önuralmát.

- Pányván vezettetem ide, Krzywonoossal! - ordította.

Skrzetuski nyugodtan felelte:

- Előbb győzd le.

- Nagyságos hetman! - szólalt meg Krzeczowski. - Hadd menjen már innen e vakmerő nemes, mert méltóságodhoz nem illendő, hogy haragra lobbanj ellene. Ő ugyanis arra számít, hogy szabadságot ígervén neki, vagy megszeged szavadat, vagy kénytelen leszel hallgatni sértéseit.

Hmelnickij észbe kapott, kicsit még fújtatott, majd így szólt:

- Menjen hát, hadd lássa, hogy Hmelnickij a jóért jóval fizet. Adjatok neki pjernacsot, amint mondtam, meg negyven tatárt, hadd kísérjék el egészen a táborig.

Aztán Skrzetuskihoz fordulva hozzátette:

- Te pedig tudd meg, hogy íme kvittek vagyunk. Vakmerőséged ellenére megszerettelek, de ha még egyszer a kezembe kerülsz, többé nem szabadulsz.

Skrzetuski Krzeczowskival együtt távozott.

- Ha a hetman ép bőrrel enged el - mondta Krzeczowski -, s mehetsz, ahova akarsz, mint régi ismerősömnek mondom, mentsd meg magad, s menj legalábbis Varsóba, de semmiképpen sem a Dnyeperentúlra, mert onnan egyetlen lélek ki nem jut közületek. Időtök lejárt. De íme, a szekér készen vár, s a tatárok is rendben állanak. Hová akarsz hát menni?

- Czehrynbe.

- Ki mint veti ágát, úgy alussza álmát. A tatárok elkísérnek akár Lubniéig is, mert az a parancsuk. De meglásd, hogy herceged karóba ne húzassa őket, amit a kozákokkal kétségtelenül megtenne. Ezért is adtak melléd tatárokat. A hetman még a lovadat is visszaadta. Járj hát egészséggel, s tarts meg bennünket jó emlékezetekben, a herceget pedig köszöntsd a hetman nevében, s ha teheted, beszélj rá, hogy jöjjön, és hajtson fejet Hmelnickij előtt, netán kegyelemre talál. Járj egészséggel!

Skrzetuski felült a szekérbe, amelyet a tatárok nyomban körülfogtak, s útnak indultak. A piactéren bajos volt átjutni, mert azt teljesen megtöltötte a zaporozsjei kozákság meg a gyülevész nép. Ezek is, amazok is kását főztek maguknak, s közben énekelték a táborban mindenfelől felgyülekező vak lantosok új keletű dalait a Zólte Wody-i meg a korsuni diadalokról.

A piactér egyik oldalán leégett házak s közöttük a plébániatemplom üszkei feketéllettek még mindig forróságot árasztva és füstölögve. Égett szag terjengett a levegőben. A leégett házak mögött volt a tábor, amely mellett Skrzetuskinak el kellett haladnia, s ott voltak a sűrű tatár őrséggel körülfogott foglyok tömegei is. Aki a Czehryn Czerkasy és Korsun vidéki lakosság közül nem bírt elmenekülni és nem esett a csöcselék fejszéinek áldozatául, azt rabszíjra fűzték. Voltak tehát a foglyok között katonák is, akiket a két ütközetben fogtak el, meg környékbeli lakosok, akik eddigelé nem tudtak vagy nem akartak a lázadókhoz csatlakozni, voltak itt letelepedett nemes urak meg bocskoros nemesek, tisztartók, hivatalnokok, tanyasi ispánok, gyepűkön élő mindkét nembeli kurtanemesek és gyermekek. Öregek nem voltak, mert ezeket mint eladásra alkalmatlanokat a tatárok meggyilkolták. Itt-ott egy-egy fogoly halálordítása hangzott, mert kérlelhetetlenül megöltek mindenkit, aki kétségbeesésében ellenállásra ragadtatta magát. Bikabőr korbácsok suhogtak a férfiak csoportjaiban, s suhogásuk összeolvadt a

fájdalmas kiáltásokkal, a gyermekek sivalkodásával, a szarvasmarha bögésével és a lovak nyerítésével. A foglyokat még nem osztályozták, s nem állították úti rendbe, így hát mindenütt a legnagyobb zűrzavar uralkodott. Szekerek, lovak, szarvasmarhák, tevék, juhok, nők, férfiak, halomszám összerabolt ruhák, edények, szőnyegek, fegyver - mindez egyetlen óriási táborban felhalmozva osztályozásra várt, és arra, hogy úti rendbe állítsák. A portyázó csapatok minduntalan újabb embercsoportokat és szarvasmarhákat hajtottak be, jól megrakott tutajok úsztak a Roson, a főtáborból pedig egyre újabb vendégek érkeztek, hogy szemüket jóllakassák a felhalmozott kincsek látásával. Egyesek a kumisztól vagy pálinkától ittasan, furcsábbnál furcsább öltözékekben, papi ornátusokban, csuhákban, rutén reverendákban vagy akár női ruhákban máris civakodni kezdtek, veszekedtek, vásári lármát csaptak azért, hogy kinek mi jusson. A tatár csabánok barmaik között a földön ülve szórakoztak, egyesek fülsiketítő botjukkal. Az uraik nyomában idevetődött kutyák falkaszám csaholtak, vagy keservesen vonítottak.

A főtábor körül ezerszámra ölték és készítették el a szarvasmarhát és lovat a harcosok eledeléül. A föld vértől ázott. A nyers hús émelyítő kigőzölgése elfojtotta a lélegzetet, a húshalmok között pedig a vértől vöröslő tatárok forgolódtak, késsel a kezükben. Nagy hőség volt, a nap tüzelt. Skrzetuski csak egy jó óra múlva jutott ki kíséretével együtt a nyílt mezőre, ám a távolból még mindig odahallatszott a főtábor zaja és a szarvasmarhabögés. Útközben ragadozó vadállatok nyomai látszóttak. Itt-ott felperzselt emberi lakóhelyek, tanyák kéményei meredtek a magasba, vagy összetaposott gabonavetés, összetört fák látszóttak, a házak körül a meggyeskertek fái pedig egy szálíg kivágva tüzelőnek. Az országúton lépten-nyomon ló- vagy emberi hullák hevertek, borzalmasan megcsonkítva, kéken felpuffadva, rajtuk és fölöttük pedig varjú- és hollócsapatok, melyek aztán nagy káromással rebbentek fel az emberek közeledtére.

Mlejówban tatár portyázó csapatokkal találkoztak, amelyek a foglyok újabb tömegeit hajtották maguk előtt. Horodyszcze tövig leégett, csupán a harangláb meg a piactéren egy öreg tölgy meredt a magasba, ez utóbbi borzalmas gyümölcszel rakva, mert ágain néhány tucat apró zsidó gyerek lógott, kiket három napja akasztottak fel. Meggyilkoltak itt jó sok balakleji, konoplankai, starosielei, wiezóweki és wodaczewi nemes urat is. Maga a városka üres volt, mert a férfiak Hmelnickij zászlaja alá álltak, a nők, gyermekek meg az öregek pedig Jeremi herceg várt támadása elől az erdőbe menekültek. Skrzetuski Horodyszczeből Smilán, Zabotynon és Nowosielcén át Czehryn felé tartott, csupán annyit időzvéen útközben, hogy a lovak meg-megpihenhessenek. Másnap délfelé érték el a várost, melyet a háború megkímélt, csak egyes házakat romboltak le, s ezek közül a Czaplinskiét a földig. A várban állomásozott Naokolopalec viceezredes s vele ezer molojec, ámde mind ő, mind a molojecek, valamint az egész lakosság is a legszörnyűbb ijedelemben élt, mert mint útközben mindenütt itt is mindenki bizonyos volt felőle, hogy a herceg bármely pillanatban megérkezhetik, és olyan véres bosszút vesz rajtuk, amilyent ember nem látott, mióta a világ világ.

Skrzetuski szeretett volna valami biztosabb hírt hallani Naokolopalectől, kiderült azonban, hogy a viceezredes sem tud semmit a hercegről, éppen úgy, mint a többiek, sőt ő maga is Skrzetuskitól kívánt valamit megtudni felőle. Mivel pedig minden bárkát, gályát és csónakot a folyó innenső partjára vontattak, a túlsó partról most már szökevények sem érkeztek Czehrynbe.

A vicekapitány tehát nem töltötte az időt Czehrynben, hanem kíséretével átkelt a folyón, és elindult Rozlogi felé. Erejét és egészségét visszaadta a bizonyosság, hogy hamarosan megtudja, mi történt Helenával, s még inkább a reménység, hogy hátha megmenekült, avagy nagynénjével és a knyázokkal együtt Lubniében húzta meg magát. Most azért otthagya a szekeret, lóra ült, s irgalmatlanul hajszolta tatárjait, kik őt követnek, magukat pedig alája rendelt kíséretnek tartván, nem mertek ellenkezni vele. Repültek hát, mintha kergették volna őket, mögöttük pedig,

paripáik patái nyomán, gomolygó porfelhő emelkedett. Elszáguldottak tanyák, majorságok és fálvak mellett. Az ország pusztá volt, az emberi tanyák üresek, olyannyira, hogy sokáig nem találkoztak egyetlen élő lélekkel sem. Ám az is lehetséges, hogy a lakosok éppen előlük bujkáltak. Skrzetuski néhol kutattatott is utánuk a kertekben, méhesekben, a csűrökben és padlásokon, de hiába.

Csak Pohrebyn túl pillantott meg az egyik tatár egy embert, amint a Kahamlik partját borító nádas között el akart bújni.

A tatárok a folyóhoz ugrattak, s néhány perc múlva visszatérve. Két teljesen mezítelen embert vezettek Skrzetuski elé.

Az egyik öreg volt, a másik mintegy tizenöt-tizenhat esztendőös nyurga fiú. Mindkettőnek vacogott a foga félelmében, úgyhogy sokáig egyetlen szót sem bírtak szólalni.

- Hová valók vagytok? - kérdezte Skrzetuski.

- Sehova, uram! - felelte az aggastyán. - Koldulni járunk lanttal kezemben, s íme, ez a néma gyerek a vezetőm.

- Most honnan jösztek? Melyik faluból? Beszélj bátorsággal, nem bántalak.

- Mi, uram, bejártunk minden falut, míg most valami ördög megrabolt. Volt jó csizmánk, elvette, volt jó süvegünk, elvette. Jó emberektől kaptunk jó sukmanát⁸⁴ is, elvette, még a lantomat sem hagyta meg.

- Azt kérdeztem, ebanyád, melyik faluból jösztek?

- *Ne znaju, pane... ja did.*⁸⁵ Íme mezítelenek vagyunk éjjel fázunk, nappal irgalmas szíveket keresünk, hogy felöltöztetnének, és enni adnának, mert éhezünk!

- Hallod-e, ember: felelj arra, amit kérdezek, mert nyomban felkötöttelek.

- Nem tudok én semmit, uram. Ha így, vagy amúgy, vagy hogy lesz-e valami, akkor engem a... és kész!

Kitetszett, hogy a koldus, nem tudván, ki-micsoda a kérdező, elhatározta, hogy semmit sem mond.

- Rozlogiban voltál-e? Ott, ahol a Kurcewicz knyázok laknak?

- Ne znaju, pane.

- Kössétek fel! - kiáltotta Skrzetuski.

- Voltam, uram! - bökte ki a koldus, érezve, hogy nem babra megy a játék.

- Mit láttál ott?

- Öt napja már, hogy ott jártunk, azután Browarkiban hallottuk, hogy lovagok érkeztek oda.

- Miféle lovagok?

- Nem tudom, uram! Egyik azt mondja: lahok, a másik meg hogy kozákok.

- Indulj! - kiáltotta Skrzetuski a tatároknak.

⁸⁴ Lengyel paraszti viselet, fehér vagy színes vászonból vagy darócból készült, térdig érő köpeny. (lengyel)

⁸⁵ Nem tudom, uram... vak koldus vagyok. (ukrán)

A csapat elszárguldott. A nap lemenőben volt, éppen úgy, mint akkor, amikor a lovag Helenával és a knyáznével találkozván, Rozvan hintaja mellett léptetve kísérték őket. A Kahamlik éppen úgy bíborban úszott, a nap még csendesebben, derűsebben és melegebben készült nyugovóra térni. Csakhogy akkor Skrzetuski uram keble boldogságtól feszült, s benne édes érzelmek ébredtek, most pedig szárguldott, mint egy elkárhozott lélek, mert hajtotta a nyugtalanság vihara és a baljós előérzet. A kétségbeesés hangja azt kiáltotta lelkében: „Bohun elragadta! Nem látod többé!”, a reménység hangja pedig: „A herceg járt ott, és megmentette!” S e különféle hangok úgy rángatták egymás között, hogy majd széttépték a szívét. Minden erőt kiszorítottak a lovakból. Elmúlt egy óra, majd a másik. Felkelt a hold, s egyre magasabbra kúszva, mindinkább elhalványodott. A lovak tájékozódni kezdtek, s horkolva lihegtek. Berúgtattak az erdőbe, s az úgy zúgott el mellettük, mint a villám, utána a mélyútba, azután már közel Rozlogi. Még egy pillanat, s a lovag sorsa eldőlt. Közben fülében süvít a szél a szárguldástól, kucsmáját elvesztette, lova nyög alatta, mintha legottan össze akarna rogygni. Még egy pillanat, még egy ugrás, s itt a szurdékút vége. Már, már!

Egyszerre ijesztő, állati ordítás tört fel Skrzetuski kebléből.

Az udvarház, a fészerek, istállók, csűrök, a forgókapu, a meggyeskert, minden - eltűnt.

A halovány hold megvilágította a dombot, s rajta a már nem is füstölgő üszköket.

Egyetlen szó sem törte meg a mély hallgatást.

Skrzetuski némán állt meg az árok partján, csak kezét emelte a magasba, aztán csak nézett, nézett, s furcsán ingatta fejét. A tatárok megállították lovaikat. A vicekapitány leszállt a nyeregből, megkereste az elégett híd maradványait, egy keresztgerendán átment az árkon, s az udvar közepén leült egy kőre. Ahogy ott ült, körülnézett, mint aki először jár valahol, s igyekszik megismerni a helyet. Elhagyta öntudata. Egyetlen sóhaj sem szállt fel ajkáról. Kis idő múlva kezét térdére támasztva lehorgaszott fejét, s úgy maradt mozdulatlanul, mintha elaludt volna. Ha nem aludt is el, legalábbis megrévedt fejében gondolatok helyett csak homályos képek kergették egymást. Mindenekelőtt Helenát látta, olyannak, mint amikor legutóbb elbúcsúzott tőle, csak az arcát homályosította el valamiféle köd, úgyhogy vonásait nem lehetett felismerni. Ő igyekezett a leányt kiszabadítani e ködfelhőből, de nem bírta. Így hát nehéz szívvel vágatott tovább. Aztán a csehryni piactér villant el előtte, a vén Zacwilichowski, meg Zagloba szemtelen arca; ez az arc különös makacssággal állt meg előtte, míg végül Grodzicki uram komor ábrázata foglalta el helyét. Azután még látta Kudakot, a torlaszokat, a Chortycán vívott harcot, a Szicset, egész utazását és annak minden eseményét, mind az utolsó napig, az utolsó óráig. De attól kezdve - sötétség! Hogy mi is történik vele, azt nem tudta. Csak valami ködös érzése volt, hogy Helenához igyekszik Rozlogiba, de ereje elhagyta, ezért pihen az üszkőkön. Íme, szeretne már felkelni és továbbmenni, de valami hallatlan gyengeség a földhöz szegezi, mintha százfontos béklyókat kötöztek volna a lábára.

Csak ült és ült. Telt, múlt az idő. A tatárok elfészkelődtek éjszakára, tüzet raktak, s kezdték az esett lovak húsát sütni, mikor aztán éhüket elverték, leheveredtek a földre.

Ámde még egy óra sem telt el, s máris talpra ugrottak.

A távolból olyan zaj hallatszott, mintha gyorsan haladó nagyobb lovascsapat közelednék.

A tatárok mihamar fehér ponyvát kötöztek egy rúdra, s jól felszították a tüzet, hogy minél messzebből felismerhessék bennük a békés küldötteket.

A lódobogás, prűszkölés meg a kardcsörgés egyre közelebből hallatszott, egyszerre az úton megjelent egy lovascsapat, s legottan körülfogta őket.

Rövid párbeszéd kezdődött. A tatárok a magaslaton ülő alakra mutattak, aki különben igen jól látszott, mert a hold megvilágította, s kijelentették, hogy ők követet kísérnek, de hogy kihez, azt alighanem ő maga mondhatja meg a legjobban.

Ekkor a csapat kapitánya néhány bajtársával együtt fellovagolt a halomra, de közelebb jutván, alig pillantott az ott ülő alak arcába, karját széttárva kiáltotta:

- Skrzetuski! Az ég szerelmére, ez Skrzetuski!

A vicekapitány meg sem rezdült.

- Vitéz vicekapitány uram, nem ismersz meg? Bychowiec vagyok. Mi bajod?

Skrzetuski hallgatott.

- Ébredj hát, az Isten szerelmére! Hej, bajtársak, ide gyorsan!

Valóban Bychowiec uram volt, aki Jeremi herceg hadainak előőrsét vezette. Ezenközben egyéb ezredek is odaérkeztek. Skrzetuski fellelésének híre villámként terjedt el a zászlóaljok között, mindenki sietett hát üdvözölni a kedves bajtársat. A kis Wolodyjowski, a két Sleszynski, Dzik, Orpizewski, Migurski, Jakubowicz, Lenc, Longinus Podbipiet és számos más tiszt egymással versenyezve igyekezett a dombra, de hiába szóltak hozzá, hiába szólították nevén, rángatták karját, hogy talpra állítsák - Skrzetuski csak bámult rájuk tágra nyitott szemmel, s nem ismert meg senkit. Vagy talán ellenkezőleg, úgy tett, mintha megismerné, de már teljesen közömbösek volnának számára. Longinus uram kezét tördelte. Mindnyájan körbeálltak a vicekapitány köré, s szánakozva néztek rá.

XVII. FEJEZET

Ha fényt akarunk deríteni arra, hogy mi történt Rozlogiban, vissza kell térnünk a múltba, egészen addig az éjszakáig, amikor Skrzetuski uram Kudakból elküldte Rzedziant egy levéllel az öreg knyáznéhoz. A levélben a vicekapitány kérve kérte a knyáznét, hogy késedelem nélkül induljon Helenával Lubniébe, Jeremi herceg oltalma alá, mert a háború bármely pillanatban kitörhet. Rzedzian beült a csónakba, melyet Grodzicki puskaporért küldött Kudakból, s útnak indult; ár ellen lassan haladtak. Krzemienzug alatt érték a hadat, melyet a hetmanok Krzeczowski és Barabasz vezérlete alatt küldtek előre Hmelnickij ellen. Rzedzian találkozott Barabasszal, s elmondta neki, hogy a szicsi utazás milyen veszedelmeket hozhat Skrzetuski uramra. Meg is kérte az öreg ezredskapitányt, hogy amint Hmelnickijjal beszél, emelje fel hathatós szavát a követért. Aztán továbbment.

Hajnalban értek Czehrynbe. Itt nyomban körülfozták őket a szemenek őrszemei, kilétüket tudakolván. Azt felelték, hogy Grodzicki uramtól, Kudakból, levelet visznek a hetmanoknak. Ennek ellenére a sajkások vezetőjét és Rzedziant behívták, hogy menjenek, s adjanak számot az ezredskapitánynak.

- Miféle ezredskapitánynak? - kérdezte a vezető.

- Loboda úrnak - felelték az őrségbeli eszaulok -, a nagyhetman néki parancsolta meg, hogy tartóztasson fel és tapogasson ki mindenkit, aki a Szicsból érkezik Czehrynbe.

Elmentek. Rzedzian bátran lépkedett, mert semmi rosszra nem gondolt, tudván, hogy ide már kiterjed a hetmanok hatalma. Elvezették őket a Harangláb sarka közelébe, Zelenski házába, mert ott volt Loboda ezredskapitány kvártély. Ámde ott közölték velük, hogy az ezredskapitány még hajnalban elment Czerkasyba, s addig a viceezredes helyettesíti. Elég sokáig várakoztak, mígnem kinyílt az ajtó, a várt viceezredes lépett a szobába.

Láttára Rzedzian lába megremegett.

Bohun volt.

A hetmanok hatalma kiterjedt ugyan Czehrynre is, mivel azonban Loboda és Bohun eddigelé nem álltak át Hmelnickijhez, sőt ellenkezőleg, hangosan bizonyosságot tettek a Köztársaság iránti hűségükről, a nagyhetman éppen őket bízta meg, hogy Czehrynben maradván, ott őrkdjenek.

Bohun leült az asztalhoz, s onnan vizsgálta a jövevényeket.

A vezető, aki Grodzicki levelét vitte, felelt mind maga, mind Rzedzian helyett. Az ifjú viceezredes a levelet megtekintvén, szorgosan tudakolta, mi újság Kudakban, s kitetszett, hogy nagyon szeretné tudni, mit akar Grodzicki uram a nagyhetmantól, és miért küldi a sajkáját. Ám a vezető erre nem tudott felelni, a levelet pedig Grodzicki uram lepecsételte. Bohun kitapogatván őket, már éppen el akarta bocsátani, s tarsolyába nyúlt, hogy nekik némi jutalmat adjon, de ekkor nyílt az ajtó, s mint a fergeteg rontott be a szobába Zagloba uram.

- Hallod-e, Bohun! - kiáltotta. - Az a gazember Dopula legjobb mézborát eltitkolta. Lemegyek vele a pincébe, nézem: széna az vagy nem széna ott a szegletben? Azt mondja: száraz széna. Nézem közelebből, hát látom ám, hogy a széna közül úgy kandikál ki a butykos szája, akár a tatár feje a füből. Hej az áldódat, mondom, megosztjuk itt a munkát: te megeszed a szénát, mert ökör a neved, én meg megiszom a mézbort, mivelhogy ember vagyok. El is hoztam egy üveggel, illendő kóstolónak, addsz csak a kupákat.

Azzal egyik kezét csípőre téve, a másikkal magasra emelve a butykost, énekelni kezdett:

*Hej, Jagus, hej, Kundus, addsa a kupát
Autem ne kukoricázz, nyújtsd ide a szád.*

Itt hirtelen abbahagyta, mert megpillantotta Rzedziant, a butykost az asztalra tette, s így szólt:

- Istenemre, hiszen ez Skrzetuski uram legénykéje!

- Kié? - kérdezte Bohun élénken.

- Skrzetuskié, ama vicekapitányé, aki Kudakba ment, de mielőtt elment volna jól tartott olyan lubniei mézborral, hogy minden csárdai mézbor elbújhat mögötte. Mi van uraddal? He? Egészséges-e?

- Egészséges és tisztelteti kegyelmedet- felelte Rzedzian zavartan.

- Jeles gavallér az. Hát te mi módon kerültél ide? Mi végett küldött urad vissza Kudakból?

- Az urak már ilyenek - felelte a legényke. - Vagynak neki külön-külön dolgai Lubniében, hát elküldött, meg aztán ott amúgy sem volt mit keresnem.

Bohun az egész idő alatt élesen szemlélte Rzedziant, majd hirtelen megszólalt:

- Én is ismerem uradat, Rozlogiban találkoztam vele.

Rzedzian félrehajtotta fejét, s fülét hegyezte, mintha nem hallotta volna, s megkérdezte:

- Hol?

- Rozlogiban.

- Az a Kurcewiczeké - jegyezte meg Zagloba.

- Kié? - kérdezte ismét Rzedzian.

- Úgy nézem, megsüketültél - vetette oda Bohun szárazon.

- Mert hát nem aludtam ki magam.

- No, majd még alszol. Azt mondod, urad Lubniébe küldött?

- Oda.

- Nyilván valami fehérnép van a dologban, s annak küld veled szerelmes üzenetet - vetette közbe Zagloba.

- Tudom is én, nagyuram!... Lehet, hogy van, de az is lehet, hogy nincs - csűrte-csavarta a dolgot Rzedzian.

Aztán meghajolt Bohun és Zagloba felé.

- Dicsértessék - köszönt, s menni készült.

- Mindörökké! - felelte Bohun. - Várj csak, madárkám, ne siess annyira. Mi okból titkoltad el, hogy Skrzetuski úr legénye vagy?

- Mert hát kegyelmed nem kérdezte, én meg azt gondoltam, mit beszéljek, ha nem kérdeznek. Dicsértessék...

- Mondtam már, hogy várj! Némi leveleket viszel uradtól?

- Az urak dolga írni, az enyém meg, mint afféle szolgálé, átadni, de csak annak, akinek szól. Most pedig hadd búcsúzzam el kegyelmességtől.

Bohun összehúzta cobolyszemöldökét, s tapsolt. Nyomban két szemén lépett a szobába.

- Motozzátok meg! - kiáltotta Rzedzianra mutatva.

- Istenemre, ez erőszak! - ordította Rzedzian. - Nemes ember vagyok, ha szolga is, s kegyelmetek e tettükért a várban fognak felelni.

- Bohun, hagyjad! - intette Zagloba.

Közben azonban az egyik szemén két levelet talált Rzedzian zsebében, s átadta a vice-ezredesnek. Bohun nyomban kiküldte a szemenekeket, mert szégyellte volna előttük, hogy nem tud olvasni, azután Zaglobához fordult:

- Olvasd, én meg addig a legényt vigyázom.

Zagloba behuntya hállyogos bal szemét, s elolvasta a címzést:

- „Én szerelmes úrnőmnek, Kurcewiczowa княžné őnagyságának adassék, Rozlogiban.”

- Egyszóval Lubniébe igyekeztél, jómadár, s nem tudod, hol van Rozlogi? - sziszegte Bohun, félelmetes pillantást vetve Rzedzianra.

- Ahova küldtek, oda igyekeztem! - felelte amaz.

- Feltörjem? A nemesi *sigillum*⁸⁶ szent dolog - jegyezte meg Zagloba.

- Engem a nagyhetman felhatalmazott, hogy bármiféle írásokat megvizsgáljak. Törd fel és olvasd.

Zagloba feltörte s olvasta:

Szerelmes nagyasszonyom etc. Tudatom kegyelmességeddel, hogy megérkeztem Kudakba, ahonnan is ma reggel indulok a Szicsbe - adná Isten, hogy jó szerencsével járjak -, most pedig éjszakának idején írom e levelet, mert a nagy nyugalanságnak miatta nem bírok aludni, attól félvén, hogy kegyelmességeket valami baj találja érni ama haramia Bohun és cimborái kezétől. Minekutána pedig Krzysztof Grodzicki uram is úgy véli, hogy a nagy háború egykettőre kitör, melynek következtében a csőcselék is feltámad, annak okáért kérve kérem kegyelmességedet, hogy *eo instante*,⁸⁷ még ha a sztyepp fel nem szikkadt is, ha másképp nem, hát lóháton, de legottan induljatok a knyázkisasszonnyal Lubniébe, s ettől el ne állj, mivelhogy én idejében vissza nem érkezhetek. Most azért, szerelmes asszonyom, ne késedelmezz e kérésemet nyomban teljesíteni, hogy a nékem ígért boldogság felől biztonságban lehessenek, s visszatérvén, örvendezhessek neki. Mert minek is akarna kegyelmességed Bohunnal szemben *cunctálni*,⁸⁸ s a leányasszonyt nekem ígervén, amannak félelemből port hintegetni a szemébe, holott sokkal jobb én uramnak, a hercegnek gyámsága alá sietnetek, aki kétségtelenül *praesidiumot*⁸⁹ küld Rozlogiba, s így a birtokot is megmentitek. Minekutána maradok etc. etc.

⁸⁶ Pecset. (latin)

⁸⁷ Azon nyomban. (latin)

⁸⁸ Késedelmezni. (latin)

⁸⁹ Helyőrség. (latin)

- Hm, Bohun uram - jegyezte meg Zagloba -, ama huszár nyilván szarvakat kíván homlokodra rakni. Úgy, hát egyazon leányzó körül tapossátok a sarat? Miért nem mondtad? No de vigasztalódj, mert velem is megesett egyszer...

Ám a megkezdett tréfa egyszerre Zagloba ajkához fagyott. Bohun mozdulatlanul ült az asztalnál, de arca sápadt volt, s mintha görcs rántotta volna össze, szeme lehunyva, szemöldöke ráncokban. Valami borzalmas dolog ment végbe benne.

- Mi bajod? - kérdezte Zagloba.

A kozák lázasan hadonászni kezdett, szájából pedig elnyomott, rekedt hang szakadt fel: - Olvasd, olvasd a másik levelet.

- A másik Helena knyázkisasszonynak szól.

- Olvasd, olvasd!

Zagloba olvasta:

Drága, szerelmes Halszkám, szívemnek úrnője és királynője! Minekutána a herceg úr szolgálatában még nem csekély időt kell errefelé eltöltenem, asszony-nénédnek írtam, hogy legottan induljatok Lubniébe, ahol ártatlanságodat Bohuntól semminémű veszedelem nem érheti, s egymás iránti szerelmünk sem szenvedhet sérelmet...

- Elég! - rikoltotta Bohun hirtelen, s veszett dühében felugorva, Rzedziannak esett.

A fokos felsüvöltött a levegőben, s a szerencsétlen legényke mellen találva csak felnyögött, s elterült a földön. Bohunt vad téboly szállta meg, Zagloba elé lépett, s kitépte kezéből a levelet.

Zagloba megragadta a mézboros palackot, s a kandallóhoz ugorva kiáltotta:

- Az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében! Ember, megvesztél vagy megörültél? Csillapodj, nyugodj meg! Az ördögbe is, dugd a fejed egy csöbör vízbe!... Hallod?

- Vért, vért! - üvöltötte Bohun.

- Eszedet vesztetted? Mondom, dugd a fejed egy csöbör vízbe. Ott a vér, máris kiontottad, mégpedig ártatlanul. E szerencsétlen kamasz már nem is szuszog. Az ördög szállt meg, vagy netán magad vagy az ördög mindenestül fogva. Térj magadhoz végre, vagy ha nem, hát vigyen el az ördög, pogány fajzatja!

Így kiabált Zagloba uram, aztán az asztal túlsó felénél Rzedzianhoz lépett, s föléje hajolva megtapogatta mellét, kezét pedig a fiú szájához lette, amelyből bőségesen ömlött a vér.

Ezalatt Bohun fejét két keze közé fogva szűkült, akár egy megsebzett farkas. Aztán a lócára rogyva szűkült tovább, mert a lelkét düh és fájdalom marcangolta. Egyszerre felugrott, az ajtóhoz rohant, lábával kirúgta, s kiugrott a tornácra.

- Csak rohanj, s törjön ki a nyakad! - dörmögte Zagloba uram. - Rohanj, és verd szét a fejed az istálló vagy a csűr falán, ámbátor szarvakat viselvén, bátran öklelhetnél is. Hej, micsoda méregzsák! Ilyent még életemben sem láttam. Úgy csattogott a foga, akár a kutyanak bagzás idején. Ám ez a legényke él még, szegény feje. Istenemre, ha ez a mézbor sem segít rajta, akkor nyilván hazudott, azt állítván, hogy nemes ember.

Azzal Rzedzian fejét a maga ölébe fektette, s így dűnnyögve, csurgatta a mézbort kéklő ajkai közé.

- Majd elválík, jó véred van-e - mondta tovább az ájult fiúnak -, mert a zsidó vér, ha mézborral, avagy rendes borral locsolják, megalszik; a paraszté, mivel lusta és nehéz, az aljára száll, csak a nemes emberé elevenedik meg, s pompás folyadékot alkot, amely bátorságot és kurázsit ad a testnek. Jézus Urunk a különféle nemzeteknek más és másféle italokat adott, hogy mindegyiknek meglegyen a maga állhatatos öröme.

Rzedzian halkan felnyögött.

- Aha, még kéne, mi? Nem úgy, atyámfia, most én hadd igyam... így la! Most pedig, hogy megnyikkant benned az élet, jobb lesz, ha kiviszlek az istállóba, s lefektetlek valahol a sarokban, hogy az a kozák sárkány valamiképpen mindenestül széjjel ne tépjen, ha visszatér. Veszedelmes cimbora ökelme, vigye el az ördög, mert látom, a keze gyorsabb az eszénél.

Azzal könnyűszerrel karjára emelte Rzedziant, amivel bizonyosságát adta rendkívüli erejének, s kilépett a pitvarba, majd onnan az udvarra. Ott tíz-egynéhány szemén kockázott egy földre terített kis szőnyegen, de megpillantván őt, felálltak, Zagloba pedig rájuk szólt:

- Fiúk! Fogjátok csak e legénykét, s fektessétek le valahol a szénára. Valamelyikötök pedig ugorjon a borbélyért.

Parancsát legottan teljesítették, mert a kozákok, mint Bohun barátját fölöttébb nagy tisztességben tartották.

- Az ezredes hol? - kérdezte.

- Lóra szállt, s elnyargalt az ezred kvártélyára, meghagyván nekünk is, hogy nyergelt lovakkal, készen várjuk.

- Az enyém is kész nyeregben van hát?

- Igenis.

- Akkor ide vele. Az ezredest tehát az ezrednél találom?

- Amott jön már, la!

A ház sötét, bolthajtásos kapuján át csakugyan feltűnt Bohun, amint lóháton közeledik a piactér felől, mögötte pedig száz-egynéhány molojec lándzsája villogott a távolban, kik már nyilván útra készen követték.

- Lóra! - kiáltotta Bohun a pitvaron át a még ott maradt szemeneknek.

A legények egykettőre ugrottak. Zagloba kiment a kapuhoz, s figyelmesen nézte az ifjú daliát.

- Útra indulsz? - kérdezte.

- Útra.

- S hova visz az ördög?

- Lakodalomba.

Zagloba közelebb lépett hozzá.

- Az Istenért, fiacskám! A hetman parancsolta, hogy a várost őrizd, te meg elmégy, s még a szemeneket is magaddal viszed. Megszeged a parancsot. Itt a gyűlevész nép, csak az alkalmas pillanatot várja, hogy a nemességre vesse magát, elveszejt a várost, s a hetman haragját vonod fejedre.

- Pusztuljon a város is, meg a hetman is!

- Fejeddél játszol.

- Pusztuljon a fejem is!

Zagloba belátta, hogy hiába is beszélne tovább ezzel a kozákkal. Az most megkötötte magát, s ha másokkal együtt önmagát is elveszejtené, mégis véghezviszi, amit elvégzett magában. Zagloba sejtette is, hova igyekszik Bohun, csak azt nem tudta, mitévő legyen: menjen Bohunnal, vagy maradjon veszteg? Vele menni veszedelmes volt, mert annyit jelentett, mint főbenjáró kalandos dologba keveredni e kemény háborús időkben. Itt maradni pedig? A csőcselék csak híreket vár a Szicsból, csak a pillanatot, a jelszót lesi, hogy megkezdje a mészárlást. S talán arra sem várna, ha ott nincs Bohun a maga ezer szeménjével és Ukrajna-szerte híres, félelmetes nevével. Zagloba meghúzódhatott volna a hetmanok táborában is, de megvolt a maga jó oka arra, hogy ezt ne tegye. Száműzetés volt-e az valamiféle emberölésért, vagy bizonyos hiányosságok a könyvekben, azt egyedül csak ő tudta, elég az hozzá, hogy nem kívánt a hetmanok szeme előtt lenni. Sajnálta itt hagyni Czehrynt! Jó volt itt neki, senki nem kérdezősködött felőle, megbarátkozott már mindenkivel, a nemességgel, a sztarosztasági tisztartókkal meg a kozák felsőbbbséggel is! Igaz, hogy e felsőbbbség most szétszéledt, a nemesség pedig a vihartól való félelmében, csendben meghúzódott, de hát ott volt Bohun, a cimborák gyöngye, a nagy ivó. Alig ismerkedtek meg poharazás közben, ő és Zagloba legottan barátságot kötöttek. Ettől kezdve mindenkor együtt látták őket. A kozák kettejük helyett szórta az aranyat, a nemes úr kitartóan hazudozott, s mint afféle nyughatatlan rokon lelkek, jól megfértek egymással.

Most azért, mikor arról volt szó, hogy itt maradjon-e Czehrynben, a csőcselék kése alá kerüljön, vagy elmenjen-e Bohunnal, Zagloba uram ez utóbbit választotta.

- Ha ilyen desperátus vagy - mondta -, hát veled tartok. Hátha hasznomat veszed, avagy megfélemezlek, amikor éppen kellenek. Mi már úgy megtaláltuk egymást, mint zsák a foltját. Ezt azonban mégsem vártam volna.

Bohun nem felelt. Félórával később kétszáz szemen állt úti rendben. Bohun a csapat élére lovagolt, s Zagloba vele. Elindultak. A piactéren csoportokba verődött parasztok sandán pislogtak feléjük, s találgatták, hova mehetnek, megtérnek-e hamarosan, vagy sem.

Bohun magába zárkózva, szótlanul lovagolt, s titokzatos és komor volt, akár az éjszaka. A szemének nem kérdezték, hova vezeti őket. Vele akár a világ végére is elmentek volna.

Átkeltek a Dnyeperen, s kifordultak a lubniei országútra. A lovak gyors ügetésbe vágtak, porfelhőt verve maguk mögött, mivel azonban meleg, száraz nap volt, csakhamar egész testük tajtékban úszott. Ekkor lassították az iramot, s hosszú, szaggatott sorba húzódtak szét az országúton. Bohun előbbre ugratott, Zagloba pedig, beszédbe akarván vele elegyedni, felzárkózott melléje.

Az ifjú levente arca nyugodtabb volt, de szemlátomást halálos fájdalom ült vonásain. Mintha a sebes száguldás meg a sztyepp levegője lecsendesítette volna a belső vihart, melyet a Rzedziannál talált levelek keltettek benne.

- Tűz árad az égből - jegyezte meg Zagloba -, szinte éget a szalma a csizmámban. Még vászonzubonyban is megsül az emberfia, mert egy csepp szél sem mozdul. Bohun, ide figyelj csak, Bohun!

A kozák úgy nézett rá azzal a mély, fekete szemével, mintha most serkent volna fel álmából.

- Meglásd, fiacskám - folytatta Zagloba -, hogy a melankólia valamiképpen erőt ne vegyen rajtad, mert ha a májból, ahol rendes lakozása vagy, az ember fejébe száll, könnyen megzavarhatja értelmét. Nem is tudtam, hogy ennyire szerelmes természetű gavallér vagy. Alighanem májusban születél, mert az Vénusz hava, mikor is olyan szerelmes érzelmek

szállongnak a levegőben, hogy még a forgácsszál is szerelemre gerjed a másik iránt, a májusban született emberek csoportjában pedig fölöttébb nagy a hajlandóság a fehérség iránt. Mindazonáltal az nyer, aki fékezni tudja magát, most azért azt tanácsolom, hagynád el a bosszút. A Kurcewiczekre jussod van neheztelni, de hát más leányzó nincsen ezen a világon?

Bohun azonban mintha nem is Zaglobának, hanem saját sérelmének válaszolna, inkább siránkozáshoz, hogysem emberi beszédhez hasonló hangon mondta:

- Egyetlen kakukkmadaram ő nekem, egyetlenem ezen a világon!

- Még ha úgy volna is, mi hasznod belőle, ha másnak szól. Igazán mondják, hogy a szív, akár a voluntér, olyan zászló alatt szolgál, amelyik alatt akar. Azt is vedd eszedbe, hogy a leányzó fölöttébb jeles nemzetségből való, mert úgy hallom, a Kurcewiczek hercegi nemből származnak... Magas küszöb bíz az.

- Üsse kő a magas küszöbötöket, nemzetségeiteket meg a kutyabőrötöket! - kiáltott a levante, s teljes erejéből kardja markolatára ütött. - Íme, az én nemzetségem, íme, a jussom meg a kutyabőröm! Íme, a leánykérőm meg a násznagyom! Hej, árulók! Hej, átkozott, galád vér! Jó volt nektek a kozák, jó volt bajtársnak meg testvérnek, jó volt a Krímet járni, török jószágot harácsolni meg a zsákmányon osztozni vele. Hej, becézgettek, fiacskájuknak neveztek, a leányzót is ideigérték, most pedig itt van, la! Jött a nemes úr, a kipingált úrfi, és íme, a kozákok, fiacskájukat, a jó cimborát elvették, lelkét megtépték, szívét kiszakították, a leányzó amazé, te meg, szegény kozák, rágd a földet, ha úgy tetszik, és szenvedj, szenvedj!...

Hangja megremegett; fogát összeszorította, széles mellét öklével döngette, hogy szinte a föld alól visszhangzott.

Pillanatnyi csönd lett. Bohun nehezen lélegzett. A fájdalom és harag marcangolta azt a zabolátlan, elvadult kozák lelkét. Zagloba várta, míg alaposan kimerül és megnyugszik.

- Mit kívánsz hát tenni, te szerencsétlen? Hogyan veszel bosszút?

- Mint afféle kozák... amúgy kozák módra!

- Hm, látom már, mi lesz ebből. De hát üsse kő. Csak annyit mondok, ez Wisniowiecki birodalom, s Lubnie nincs messze. Skrzetuski megírta a knyáznénak, hogy a leányzóval egyben oda siessen, ők tehát a herceg oltalma alatt vannak, a herceg pedig kegyetlen oroszlán.

- A kán is oroszlán, mégis a torkába másztam, s csóvával világítottam a szemébe.

- Mi az, megveszekedett kozákja, a hercegnek akarsz hadat üzeni?

- Hmel a hetmanokra is kezet emelt. Mit nekem a ti hercegetek!

Zagloba uram erre még nyugtalanabb lett.

- Piha! Az ördögbe. Ennek már egyenesen rebellió-szaga van! *Vis armata, raptus puellae és rebellio*⁹⁰... vagyis... bakó, bitó és kötél. Szép hatos fogat, elmehetsz vele, ha messzire nem is, de magasra annál inkább. A Kurcewiczek is védekezni fognak.

- Hát aztán? Vagy én pusztulok bele, vagy ők! Íme, én a lelkemet vesztettem el, értük, Kurcewiczekért, testvéreim voltak nékem, az öreg knyázné meg anyám, kinek úgy néztem a szemébe, mint egy kutya! S mikor Wasylt a tatárok elfogták, ki ment utána a Krímbe? Ki szabadította ki?... Én! Szerettem és szolgáltam őket, akár egy rabszolga, mert úgy véltem, meg szolgállok a leányasszonyért. Ők pedig eladtak, eladtak, mint egy rabszolgát, eladtak nagy

⁹⁰ Fegyveres erőszak, leányrablás és lázadás, azaz a főbenjáró bűnök. (latin)

balsorsra, szerencsétlenségre... Elűztek maguktól, hát jó, elmegyek, csak előbb még elbúcsúzom; a náluk megevett sóért és kenyérért megfizetek amúgy kozák módra... aztán elmegyek, mert tudom, melyik utat járjam.

- Aztán hova mégy, ha a herceggel ujjat húzol? Hmel táborába?

A kozák nem felelt, csak megcsapta a lovát a korbáccsal, s előrenyargalt, Zagloba pedig gondolkozóba esett afelett, hogy minémű kátyúba keveredett. Abban nem volt kérdés, hogy Bohun a Kurcewiczekre akar támadni, sérelméért bosszút venni, s a leányzót erővel elragadni. Ebben a vállalkozásban Zagloba uram még vele tartott volna. Ukrajnában gyakran történtek ilyen dolgok, s nemegyszer büntetlenül is maradtak. Ha a garázdálkodó nem volt nemes ember, a dolog nyomban bonyolódott és veszedelmessé vált, ezzel szemben a kozákat bajos lett volna megítélni, mert hát hol keressék, hol fogják el? A büntett elkövetése után eltűnt a vad sztyeppeken, ahova az emberi kéz el nem ér - aztán nyoma is veszett -, mikor pedig kitört a háború, mikor tatárok törtek az országra, a tettes ismét előkerült, mert olyankor a törvény aludt. Így menekülhetett Bohun is a felelősség elől. Zaglobának pedig nem kellett őt tettekkal is segítenie, hogy ezzel a bűn felét magára vegye. Ezt ugyan semmiképpen nem is tette volna meg, mert ámbár Bohun a barátja volt, hozzá, mint nemes emberhez, nem lett volna méltó egy kozákkal szövetkezni nemes emberek ellen, kivált, mivel Skrzetuskit ismerte, s ivott is vele. Zagloba uram nagy betyár volt ugyan, de betyárságának megvolt a mértéke. Mert a csehryni csárdákban együtt korhelykedni Bohunnal és egyéb kozák főemberekkel - különösen az ő pénzükért -, azt igen; a fenyegető kozák veszedelemmel szemben még jó is volt, ha az embernek ilyen barátai vannak. Zagloba uram nagyon vigyázott a bőrére, még ha itt-ott meg volt is szabdalva - míg egyszerre ráeszmélt, hogy a barátkozása révén csúnyán kátyúba jutott. Mert abban nem volt kétség, hogy ha Bohun a leányzót, a herceg egyik tisztjének és kedvencének menyasszonyát elragadja, azzal a herceggel húz ujját, s akkor aztán nem marad számára más hátra, mint átszökni Hmelnickijhez s a lázadókhöz állni. Ez ellen azonban Zagloba a saját nevében határozottan vétót emelt, mert semmiképpen sem kívánt Bohun szép szeméért a lázadókhöz állni, ráadásul pedig a hercegtől is félt, mint a tüztől.

- Piha! Piha! - morogta bajusza alatt. - Farkánál fogva tekertem az ördögöt, most meg ő fogja az én nyakamat kitekerni. A mennykő üssön a kozákjába, azzal a lányos képével és tatár kezével! Íme, jól kilódultam erre a lakodalomra! Tisztára ebek lakodalma, Istenemre! A ménkü csapjon minden Kurcewiczbe és minden fehérnépbe! Mi közöm hozzájuk?... Nekem ugyan már semmi szükségem rájuk. Más főzi a levest, s én iszom meg a levét. És miért? Netán én akarok házasodni? Házasodjon az ördög, nekem mindegy; mi dolgom nekem ebben a vállalkozásban! Ha Bohunnal megyek, Wisniowiecki ugrat ki a bőrömből; ha pedig Bohunt itt hagyom, a parasztok ütnek agyon, vagy maga Bohun, minden halogatás nélkül. Nincs rosszabb dolog, mint paraszttal komázni. De úgy kell nekem! Én már ezzel a lóval is cserélnék, amelyen ülök. Kozákok bolondja lettem, ilyen hoppneki emberbe kapaszkodtam, most azért jól teszik, ha mindkét felől kicserzik a bőrömet.

Ilyetén gondolatok közepette Zagloba uram alaposan megizzadt, s kedve még jobban elborult. Nagy volt a hőség, a ló járása nehéz, mert régen nem jártatták, Zagloba pedig nagy testű ember volt. Boldog Isten, mit nem adott volna érte, ha most valahol egy hús csapszékben ülhetne egy korsó hideg sör mellett, ahelyett, hogy ebben a hőségben az aszott sztyeppen nyargal!

Noha Bohun sürgette, mégis lassította az iramot, mert szörnyű hőség volt. Kicsit pihentették a lovakat, miközben Bohun az eszaulokkal beszélgetett, nyilván parancsokat adott nekik, mert eddigelé azt sem tudták, hová mennek. Zagloba fülébe csak a parancs utolsó szavai jutottak el:

- Várni, míg lövés dördül.

- Igenis, bat'ku!

Bohun hirtelen hozzája fordult:

- Te velem jössz előre.

- Én? - kérdezte Zagloba, szemlátomást rossz hangulatban. – Én annyira szeretlek, hogy lelkem felét máris kiizzadtam érted, miért izzadjam ki a másik felét is? Mi ketten olyanok vagyunk, mint dolmány meg a bélése, az ördög is alighanem egyszerre visz el bennünket, ami nekem már mindegy, mert úgy vélem, a pokolban sem lesz ennél melegebb.

- Gyerünk!

- Ha a nyakunkat törjük is.

Elindultak, s utánuk a kozákok is. De ez utóbbiak lassan haladtak, úgyhogy hamarosan elmaradtak tőlük, végül pedig egészen eltűntek.

Bohun meg Zagloba, mély gondolatokba merülve, szótlanul lovagoltak egymás mellett. Zagloba a bajuszát ráncigálta, s szemlátomást erősen dolgozott az agya: nyilván azt latolgatta magában, mi módon tudna ebből az egész dologból kievickélni. Időnként félhangon dörögött, majd meg Bohun felé sandított, kinek arcán a féktelen düh és szomorúság kifejezése váltogatta egymást.

„Furcsa - gondolta magában Zagloba -, hogy ilyen deli legény létere nem bírta ama leányzót maga felé hajlítani. Igaz ugyan, hogy kozák, de jeles lovag és viceezredes, aki - ha csak át nem áll a rebellióhoz - előbb-utóbb nemességet is kap, ami csakis tőle függ, Skrzetuski uram is jeles gavallér és jóképű legény, de szépségre ezzel a leventével fel nem veheti a versenyt. Hej, de nagyon összeakaszkodnak ezek, ha találkoznak, mert mind a kettő nagy duhaj, mégpedig a javából!”

- Ismered te jól Skrzetuskit, Bohun? - kérdezte hirtelen.

- Nem - felelte amaz kurtán.

- Nehéz dolgod lesz vele. Láttam ám, mi módon nyitotta ki maga előtt az ajtót Czaplinskival. Góliát biz ökelme, nemcsak a serleghez, de a kardhoz is.

A kozák nem felelt, s mindketten ismét saját gondolataikba merültek, amit Zagloba időnként dörögve kísért ilyenén szavakkal: „Bizony, bizony! Hiába!”

Így telt el néhány óra. A nap már elvándorolt valahova Czehryntől nyugatra; kelet felől hűvös szellő indult, Zagloba levette hiúzprém kucsmáját, tenyerével végigsimította verejtékes fejét, s még egyszer megismételte:

- Bizony, bizony! Hiába!

Bohun mintha álmából ébredt volna.

- Mit mondtál? - kérdezte.

- Azt, hogy hamarosan besötétedik. Messze megyünk még?

- Nem.

Egy óra múlva csakugyan besötétedett. Most már azonban egy erdős szakadéokban haladtak, végül a szakadék végén fény csillant fel.

- Rozlogi! - jelentette ki Bohun hirtelen.

- Igen! Brr! Valahogyan hideg van e szakadéokban.

Bohun megállította lovát.

- Várj itt! - mondta.

Zagloba ránézett. A kozák szemének az volt a tulajdonsága, hogy éjszaka világított, most pedig olyan volt, akár az égő fáklya.

Mindketten sokáig mozdulatlanul álltak a szakadék szélén. Végül a távolból lovak prüszkölése hallatszott. Bohun kozákjai közeledtek lassan az erdő mélyéből. Az eszaul előrejött a parancsokért, amelyeket Bohun suttogott, mire a kozákok ismét megálltak.

- Gyerünk! - szólt Bohun Zaglobának.

Kis idő múlva az udvarház gazdasági épületeinek sötét tömegei, lomtárak, kútgemek tűntek fel szemük előtt. Az udvarházban csend volt. A kutyák sem ugattak. A házak fölött ott világított a hold nagy, aranyos korongja. A gyümölcsösből a meggy- és almavirág illata áradt; mindenütt olyan nyugalom honolt, oly csodálatosan szép éjszaka volt, hogy valóban csak egy teorbán játéka hiányzott a szép hercegkisasszony ablaka alatt.

Némelyik ablakban még világ volt.

A két lovas a kapuhoz közeledett.

- Ki az? - hangzott az éjjeliőr kérdése.

- Nem ismersz meg, Makszim?

- Kegyelmességed az? *Szlava Bohu!*⁹¹

- *Na viki vikiv!*⁹² Nyiss ki. Mi újság nálatok?

- Minden rendben van. Kegyelmességed régen nem járt Rozlogiban.

A kapu sarka vésszesen megcsikordult, a csapóhíd leereszkedett az árok fölé, s a két lovas belépett az udvarra.

- Ide hallgass, Makszim: a kaput ne zárd be, a hidat se húzd fel, mert hamarosan továbbmegyünk.

- Kegyelmességed hát csak úgy kutyaftában?

- Úgy van. A lovakat kösd a karóhoz.

⁹¹ Dicsértessék.

⁹² Mindörökké.

XVIII. FEJEZET

A Kurcewiczek még nem aludtak. Éppen estebédnél ültek abban a fegyverekkel megrakott pítvarban, mely végignyúlt a ház egész hosszában az udvartól a túlsó oldalon a gyümölcsösig. Bohun és Zagloba láttára felugráltak. A knyázné arcáról csodálkozás, de egyszersmind elégedetlenség és félelem is tükröződött. Az ifjú knyázok közül csak ketten voltak ott: Symeon és Mikolaj.

- Bohun! - kiáltotta a knyázné. - Mit keresel te itt?

- Jöttem, hogy fejet hajsak kegyelmed előtt, maty. Nem is örvendezik nekem kegyelmességed?

- Örülök, hogyne örülnék, csak éppen csodálkozom, hogy itt látlak, mert úgy hallottam, Czehrynben örködöl. S kit hoz Isten veled?

- Ez Zagloba úr, nemes ember s nekem barátom.

- Örvendünk, örvendünk - köszöntötte a knyázné.

- Örvendünk! - ismételte Symeon és Mikolaj.

- Szerelmes asszonyom! - felelte Zagloba. - Régi igazság hogy a rosszkor érkező vendég, tatárnál rosszabb ellenség, viszontag az is igaz, ki a mennyországba akar jutni, az ne késlekedjék az utast befogadni, az éhezőnek enni, a szomjúhozónak inni adni...

- Üljenek hát le kegyelmetek, egyenek és igyanak - bízatta őket az öreg knyázné. - Köszönjük, hogy eljöttetek. Nono, Bohun, terád azonban igazán nem számítottam... hacsak valaminémű dolgod nincs velünk.

- Netán van is - felelte az ifjú vontatottan.

- Mi legyen az? - érdeklődött a knyázné nyugtalanul.

- Ha eljön az ideje, majd beszélünk róla. Hadd pihenjünk meg. Egyenest Czehrynből jövünk.

- Akkor nyilván nagyon sürgetős dolog néked?

- Mert hova is lenne nekem sürgetős, ha nem kegyelmességtekhez. A knyázkisasszony egészséges?

- Egészséges - felelte a knyázné szárazon.

- Szeretném szememet megörvendeztetni véle.

- Helena már nyugovóra tért.

- Kár. Mert én nem maradok sokáig.

- Hová sietsz?

- Háború van, maty! Ilyenkor semmire sincs időnk. A hetmanok bármely napon hadba küldhetnek, s bizony szomorú lesz nekem a zaporozsjei testvéreket ütni. Nem jártunk eleget velük együtt török jószág után... igaz-e, knyáz urak?... Együtt hajóztunk a tengeren, ott ettünk sót meg kenyeret, együtt ittunk, együtt mulatoztunk, s íme, most ellenségek vagyunk.

A knyázné élesen Bohunra nézett. Agyán átsuhant a gondolat, hogy Bohun netán a rebellióhoz akar átállni, s azért jött, hogy fiait kitapogassa.

- Hát te mit akarsz tenni? - kérdezte.

- Én, maty? Mit tennék, nehéz a sajátunkat ütni, de muszáj.
- Azt míveljük mi is - jegyezte meg Symeon.
- Hmelnickij áruló! - tette hozzá az ifjú Mikolaj.
- Halál az árulóra! - mondta Bohun.
- A hóhér világítson nekik! - fejezte be Zagloba.

Bohun megint megszólalt:

- Így van ez ebben az életben. Aki ma barátod, holnap már júdásod. Az ember senkinek sem hihet ezen a világon.
- Csak a jó embereknek - tette hozzá a knyázné.
- Persze, a jó embereknek lehet hinni. Ezért hiszek én kegyelmességteknek, és szeretlek benneteket, mert jó emberek vagytok, nem árulók...

Volt a kozák vezér hangjában valami olyan furcsa, hogy egy pillanatra csend lett. Zagloba a knyáznéra pislogott ép szemével, az meg Bohunra meredt.

Az ifjú így folytatta:

- A háború nem élteti az embert, hanem pusztítja, azért akartam én kegyelmességteket még egyszer látni, mielőtt hadba indulnék. Ki tudja, megtérek-e, s kegyelmetek meg sajnálnának, hiszen szerelmetes véreim vagytok... igaz-e?
- Úgy segéljen minket az Isten! Gyerekkorodtól fogva ismerünk.
- Testvérünk vagy nekünk - tette hozzá Symeon.
- Ti, knyázok, nemes nagyurak vagytok, s íme, a kozákokat nem vetettétek meg, házatokba fogadtátok, a rokon leányzót neki ígértétek, tudván, hogy nélküle a kozáknak nem élet az élet, no, így könyörültetek a szegény kozákon.
- Erről nincs mit beszélni - felelte gyorsan a knyázné.
- Nem úgy, maty, van mit beszélni, mert ti jótevőim vagytok, s íme, én e nemes urat, nekem barátomat megkértem, fogadna fiává, a címerét is osztaná meg velem, hogy valamiképpen szégyenkeznetek ne kelljen, amiért a rokon leányasszonyt kozákhöz adtátok. Zagloba uram bele is egyezett, most azért mi együtt igyekezünk a sejmben nyélbe ütni e dolgot, a háború után pedig fejet hajtok a nagyhetman előtt, kinél kedvet találtam, netán kész kérésemet támogatni; hiszen Krzeczowskiak is ő szerezte meg a nemesi armálist.
- Isten segítsen meg benne - mondta rá a knyázné.
- Igaz emberek vagytok, amit köszönök is kegyelmességteknek De háború előtt még egyszer hallani szeretném, hogy szavatoknak állván, a leányasszonyt nekem adjátok. A nemes ember szava nem füst és levegő, márpedig ti nemes knyázok vagytok.

A kozák vezér vontatottan, ünnepélyesen beszélt, de szavaiból kitetszett némi fenyegetésképe, hogy mindent meg kell neki adni, amit kíván.

Az öreg knyázné fiára nézett, azok meg őrá, s egy darabig csend volt. Egyszerre a fal tövében az egyik buzogányon ülő sólyom felsivalkodott, ámbár a hajnal még messze volt: utána megszólaltak a többiek, egy nagy sas felébredt, megrázta tollazatát, és kárálni kezdett.

A kemencében égő hasábok alig parázslottak. A szoba komor homályba borult:

- Mikolaj, tégy a tűzre - utasította a knyázné.

Az ifjú knyáz rálökött egy hasábot.

- No, megígértek? - kérdezte Bohun.

- Meg kell kérdeznünk Helenát.

- Majd beszél ő magáért, ti is szóljatok magatokért. Megígértek?

- Meg - felelte a knyázné.

- Meg - ismételték meg a knyázok is.

Bohun hirtelen felállt, s Zaglobához fordulva hangosan szólt:

- Nemes Zagloba uram, hajts te is fejet, s kérd a leányzót, netán neked is odaígérlek.

- Mi lelt, kozák, részeg vagy? - kiáltotta a knyázné.

Bohun válasz helyett elővette Skrzetuski levelét, s Zaglobához fordult:

- Olvasd! - mondta.

Zagloba átvette a levelet, s a mély csendben olvasni kezdte.

Mikor befejezte, Bohun keresztbe fonta karját a mellén.

- Most azért kinek adjátok a leányzót? - kérdezte.

- Bohun!

- Árulók! Hitszegők! Ebhitűek! Júdások!... - kiáltotta a levente, s hangja olyan volt, akár a kígyó sziszegése.

- Hej, fiacskáim, fegyverre! - vezényelte a knyázné.

A Kurcewiczek mint a villám ugrottak a falhoz, s kardot ragadtak.

- Nemes uraim, nyugalom! - kiáltotta Zagloba.

Ám mielőtt befejezhette volna, Bohun öve mellől előrántotta pisztolyát, és elsütötte.

- Jézus! - nyögte Symeon knyáz, még egy lépést előrelépett, keze a levegőben kalimpált, aztán elterült a földön.

- Emberek, segítség! - sikoltozta a knyázné kétségbeesetten.

De e pillanatban az udvaron, a kert felől, szintén lövések hallatszottak, ajtók és ablakok csörömpölve szakadtak be, s néhány tucat szemén tódult a pitvarba.

- Halál reájuk! - dörögték a vad kiáltások.

Az udvaron felhangzott a riasztó harangkongás. A pitvarban a sok madár éktelen zsvajt csapott, zűrzavar, kiáltozás, lövöldözés lármája verte fel az imént még szendegő udvarház csendjét. Az öreg knyázné mint az anyafarkas vetette magát Symeon még utolsókat vonagló testére, de csakhamar két szemén megragadta hajánál fogva, s félrevonszolta, ezalatt pedig az ifjú Mikolaj a pitvar szegletébe szorulva, halálmegvető bátorsággal védekezett.

- Félre! - rikoltotta Bohun hirtelen a körülötte tolongó kozákoknak. - Félre! - ismételte meg mennydörgő hangon.

A kozákok visszahúzódtak, vélvén, hogy a vezér meg akarja menteni az ifjú életét. Ámde Bohun karddal a kezében maga vetette magát a knyázra.

Borzalmas párviadal kezdődött, s a knyázné, kit két markos szemen tartott hajánál fogva, kénytelen volt azt nyitott szájjal és lángoló szemmel végignézni. Az ifjú knyáz viharként rohant Bohunra, ki lassan hátrálván, kicsalogatta a pitvar közepére. Hirtelen leguggolt, elhárított egy hatalmas vágást, aztán a védekezésből támadásba csapott át.

A kozákok visszafojtott lélegzettel, leeresztett karddal álltak ott, mintha földbe gyökerezett volna a lábuk, s tekintetükkel kísérték a harcot.

A mély csendben csak a harcolók lihegése és szuszogása, fogak csikorgása és kardok süvöltése, meg az egymáshoz csapódó acél csattogása hallatszott.

Egy darabig azt lehetett hinni, a kozákok már megtöri az ifjú óriás ereje és szívóssága, mert ismét hátrálni és védekezni kezdett. Arcát szinte eltorzította az erőfeszítés. Mikolaj szaporázta csapásait, kardja szakadatlanul ott villogott Bohun körül, a padlóról porfelhő szállt fel, s eltakarta a küzdő feleket, de a szemeknek a porfelhőn keresztül is észrevették, hogy vezérük arca vérzik.

Bohun hirtelen félreugrott, s a knyáz szablyája a levegőt vágta át. Mikolaj a lendülettől megingott s előrehajolt, a kozák pedig e pillanatban úgy nyakszirten vágta, hogy a knyáz mintha villám sújtotta volna, zuhant a földre.

A kozákok örömrivalgása összekeveredett a knyázné egetverő sikoltásával, hogy szinte a mennyezet is meghasadt bele. A harc véget ért, a kozákok nekiestek a falakon függő fegyvereknek, s vadul leszaggatták, egymás kezéből tépve ki az értékesebb szablyákat és handszárokat, közben pedig végigtapostak a knyázok meg saját társaik holttestén, akiket Mikolaj knyáz kaszabolt le. Bohun mindent megengedett. Ott állt a Helena szobájába vezető ajtó előtt, s nehezen lihegve állta el az utat. Arca sápadt és véres volt, mert a knyáz kardja kétszer is érte a fejét. Révült tekintete Symeon holttestéről a Mikolajéra siklott át, s olykor a knyázné elkékült arcán akadt meg, kit a molojecek hajánál fogva tartottak, s térdükkel szorítottak a földhöz, mert mindenáron ki akart szabadulni kezükből, hogy fiai holttestéhez rohanjon.

A pitvarban az ordítózás és a zűrzavar nőttön-nőtt. A kozákok pányvára fogták, s irgalmatlanul gyilkolták a Kurcewiczek cselédségét. A padlón folyt a vér, a pitvar tele volt holttesttel és puskaaporfüsttel, a falak lekopasztvá, még a madarakat is mind elpusztították.

Egyszerre sarkig kinyílt az ajtó, mely előtt Bohun állt. A levante megfordult, s hirtelen visszahőkölt.

Az ajtóban megjelent a világtalan Wasył, s mellette fehér patyolatban Helena, ki maga is fehér volt, mint a patyolat. Szeme tágra nyílt, s szája is nyitva volt a rémülettől.

Wasylnál kereszt volt, melyet két kézzel tartott arca magasságában, a pitvarban uralkodó kavarodás, a holttestek és a tócsákban álló vér, a villogó kardok és égő tekintetek közepette különösen ünnepélyes volt ez a magas, sovány alak, őszülő hajával s szeme helyén ama fekete gödrökkel, mint egy szellem vagy halott, aki ledobta magáról a gyászleplet, s eljött, hogy megtorolja a gaztetteket. A kiabálás elcsendesült. A kozákok rémülten hátráltak. A knyáz nyugodt, de fájdalmas hangja törte meg a csendet:

- Az Atyának, Fiúnak, a Szentléleknek és a Boldogságos Szűznek nevében! Férfiak, akik messze földről érkeztek, vajon az Úr nevében jösztek-e? Mert: „Áldott a férfiú, ki az utat járván, Isten igéjét hordozza ajkán.” Avagy örvendetes hírrel jösztek-e? Avagy apostolok vagytok-é?

Szavait halálos csend követte. Ő pedig a kereszttel a kezében előbb az egyik, majd a másik oldal felé fordulva így folytatta:

- Jaj nektek, atyámfiai, mert aki a maga hasznáért, avagy bosszúból míveli a háborút... az örök kárhozatra vettetik... Imádkozzunk, hogy irgalmat találjunk. Jaj nektek, atyámfiai, és jaj nekem! Ó, ó, ó! - tört fel a sóhajtás a knyáz ajkáról.

- *Hospodi pomiluj!*⁹³ - hangzott a molojecek halk válasza, s leírhatatlan félelmükben rémülten vetették magukra a keresztet.

- Wasył, Wasył!... - hasított a levegőbe egyszerre a knyázné fülszaggató, vad sikoltása.

Volt a hangjában valami szívet tépő, mintha egy szakadozó élet utolsó szava lett volna. A kozákok, amint térdükkel a földhöz szorították, csakugyan megérezték, hogy már nem igyekszik kiszabadulni kezükből.

A knyáz megremegett, de csakhamar arrafelé tartotta a keresztet, ahonnan a hang jött, s így felelt:

- Jaj neked, elkárhozott lélek, ki a mélységből kiáltasz!

- Szemenek! - kiáltotta ekkor Bohun, s lába megingott alatta.

A kozákok hozzáugrottak, s karjánál fogva támogatták.

- Megsebesültél, bat'ku?!

- Meg! De sebaj! Sok vérem elfolyt. Hej, fiúk, vigyázzatok e leányzóra, mint a szemetek világára... Fogjátok körül a házat, s senkit ki ne eresszetek... Knyázkisasszonyom...

Többet nem bírt mondani, ajka elhalványodott, szeme elhomályosult.

- Vigyétek az atamánt a szobába - rendelkezett Zagloba, ki e pillanatban került elő valamelyik szegletből, s váratlanul jelent meg Bohun mellett. - Semmi, semmi! - jelentette ki, a sebeket körültapogatva. - Holnapra jól lesz. Majd én gondját viselem. Nyomkodjatok csak össze némi kenyérbelet pókhálóval. Ti fiúk, takarodjatok innen az ördögbe, szórakozzatok a leányzókkal a cselédházban, itt semmi szükség rátok, ti ketten pedig vigyétek az atamánt. Vigyétek! Így lá. Mozogjatok hát az ördögbe, mit álltok itt? A házra jól vigyázzatok, magam nézek utána.

Két szemén átvitte Bohunt a benyílóba, a többiek pedig kitakarodtak.

Zagloba Helenához lépett, s szemével erősen hunyorgatva, gyorsan, de halkán szólt:

- Skrzetuski barátja vagyok, ne félj tőlem. Csak vidd aludni a prófétádat, s várj rám.

Azzal bement a szobába, ahol a két eszaul egy török szőnyeggel leterített kerevetre fektette Bohunt. Nyomban elküldte őket kenyérért meg pókhálóért, s mikor elhozták, hozzáfogott az ifjú atamán sebeinek bekötözéséhez azzal a hozzáértéssel, amelyet akkoriban minden nemes ember elsajátított, a párviadalokban avagy a kisgyűléseken bevert fejek összeragasztása során.

- A szemeneknek pedig mondjátok meg, hogy az atamán holnapra egészséges lesz, mint a makk, addig pedig senki se törődjék vele. Kapott ugyan egypárat, de derekasan viselkedett, s holnap lakodalmát tartja, ha pópa nélkül is. Ha van a házban pince, nem bánom, nekiláthattok. No, a sebek már be is vannak kötözve. Most menjetek, hogy az atamánnak nyugta legyen.

⁹³ Uram, irgalmazz. (ukrán)

Az eszaulok távoztak.

- De aztán az egész pincét ki ne igyátok! - kiáltott még utánuk Zagloba.

Azzal leült a kozák ágya mellé, s figyelemmel vizsgálta.

- No, az ördög nem visz el a sebek miatt, ámbár jól megkaptad a magadét. Vagy két napig sem kezedet, sem lábadat meg nem mozdítod - dörmögte magában, a kozák halvány arcát és behunyt szemét vizsgálva. - A szablya nem akarta a hóhért károsítani, ki magáénak tud téged, s bizony nem menekülsz a kezétől. Ha felakasztanak, az ördög bábut csinál belőled gyerekei számára, mivelhogy szemrevaló legény vagy. Nem, atyámfia, igaz, jó torkod van, de velem ugyan nem iszol többet. Keress magadnak cimborákat a kutyapecérek között, mert látom, szeretsz fojtogatni, de én nem kívánok veled éjszakának idején nemesi udvarházakra esni. Szekundáljon neked a hóhér, úgy bizony!

Bohun halkán felnyögött.

- Csak nyögj, csak sóhajtozzál! Holnap majd még jobban is sóhajtozol. Megállj csak, tatár fajzatja, knyázkisasszonyra fáj a fogad? No, nem csodálom, mert a leányzó ízes falat, de ebeknek dobom az eszemet, ha eszel belőle. Előbb nő szőr a tenyeremen...

Az udvarról zűrzavaros hangok hatoltak Zagloba fülébe.

- Ahá, nyilván megtalálták már a pincét - dörmögte. - Csak igyátok le magatokat a sárga földig, hogy jól aludjatok, majd örködöm én mindnyájatok helyett, ámbátor nem tudom, örültök-e majd neki holnap.

Azzal felkelt, hogy megnézzé, valóban megismerkedtek-e már a szemének a knyázék pincéjével, előbb azonban kilépett a pitvarba. Borzalmas látvány tárult a szeme elé. Középen hevert Symeon és Mikolaj már megmerevedett holtteste, a sarokban pedig a knyázné ülő helyzetben, összekuporodva, úgy, ahogyan a szemének térdükkel a földhöz szorították. Szeme nyitva volt, foga kivicsorítva. A kemencében égő tűz homályos fénnel árasztotta el a pitvart, s ott rezgett a vértócsák fölött; a pitvar mélye árnyékba borult. Zagloba a knyáznéhez lépett, hogy megnézzé, lélegzik-e még, kezét arcához érintette, de már hideg volt. Így aztán sietve kiment az udvarra, mert a pitvarban elfogta a félelem. Odakint a kozákok már javában dorbézoltak. Tüzeket raktak, s azok fényénél Zagloba megpillantotta a mézboros és pálinkás-hordókat, melyeknek felső dongája ki volt ütve. A kozákok úgy meregettek belőlük, akár a kútból, s ittak életre-halálra. Némelyeket már felfűtött a szesz, ezek a cselédházi fehérnépet hajsztolták, kik közül egyesek rémülten vergődtek, vagy hanyatt-homlok menekülve a tűzön ugráltak át, mások pedig röhögve, visongatva fogatták meg magukat, s hagyták, hogy a tüzekhez vigyék, ahol a kozákok táncoltak. A legények mint a megszállottak ugráltak, guggoltak, a leányzók pedig előttük ropták, hol előre rezegve, hol meg hátrálva a táncosok vad mozdulatai elől. A nézők a bádog féliccéseket püfölték vagy énekeltek. Csak úgy röpködtek a hangos „u-ha!” kiáltások, melyeket a kutyaugatás, lónyerítés és a lakomához leöldösött ökrök bőgése kísért. A tüzek körül, távolabb rozlogi parasztok, uradalmi jobbágyok álldogáltak, akik a lövöldözés és kiáltozás zajára tömegesen tódultak ide a faluból, hogy lássák, mi történik. Eszükből sem volt a knyázokat védelmezni, mert a Kurcewiczeket gyűlölték a faluban, csak a duhajkodó kozákokat nézték, egymást könyökükkel bökdösve, suttozva, és mind jobban, jobban közeledve a mézboros és pálinkás-hordókhoz. Az orgia lármásabbá, a korhelykedés vadabbá vált, a legények most már nem bádogkupákkal meregettek a hordókból, hanem nyakig beledugták fejüket, a táncoló fehérnépet pálinkával meg mézborral öntözték le, az arcok kigyúltak, az üstökök füstölögtek, egyesek már tántorogtak is. Zagloba a tornácra lépve egy pillantást vetett az ivókra, majd figyelmesen vizsgálta az eget.

- Derűs, de sötét! - mormogta. - Ha a hold lemegy, olyan sötét lesz, hogy akár pofozkodni lehet...

Azzal lassan lelépkedett a hordók és az ivó molojecek felé.

- Rajta, fiúk, rajta! - kiáltotta. - Ne sajnáljátok magatoktól. Rajta, rajta! Nem vásik el tőle a fogatok. Huncut, aki ma be nem rúg, az atamán egészségére. Rajta, a hordókhoz! Rajta, a fehérnéphez!... U-ha!

- U-ha! - üvöltötték a kozákok örvendezve.

Zagloba figyelmesen körülnézett.

- Hej, ebfiak, csiszlikek, melákok, lókötők! - kiáltotta egyszerre. - Magatok isztok, ugye, akár a szomjas lovak, de amazokkal, akik a strázsán állanak, nem gondoltok! Nem váltjátok le őket nyomban?!

A parancsot azon módon teljesítették, s egy szempillantás alatt tíz-egynéhány részeg kozák rohant, hogy leváltsa a strázsákat, akik eddigelé nem vettek részt a tivornyában. Ezek most futottak is könnyen megérthető nagy kedvteléssel.

- Rajta, rajta! - kiáltotta Zagloba, a pálinkáshordókra mutatva.

- Köszönjük, nagyuram! - felelték azok, bádogkupáikat megmerítve.

- Egy óra múlva váltsátok le amazokat is.

- Igenis - felelte az eszaul.

A szemének természetesnek tartották, hogy Bohun után Zagloba vette át a vezérletet. Volt ez így már máskor is, s a legények mindig örültek is neki, mert Zagloba uram semmit sem tiltott meg tőlük.

A strázsák tehát ittak a többiekkel együtt, Zagloba pedig beszédbe elegyedett a rozlogi paraszttal.

- Hé, paraszt! - kérdezte az egyik jobbágytól. - Messze van ide Lubnie?

- Hej, bizony messze, nagyuram! - felelte amaz.

- Reggelre oda lehet érni?

- Dehogy lehet, nagyuram!

- Hát délre?

- Azt már inkább.

- S merre kell menni?

- Egyenest az országút felé.

- Van itt országút?

- Jarema knyáz megparancsolta, hogy legyen, hát van.

Zagloba szándékosan hangosan beszélt, hogy a nagy kiáltozás és zaj közepette is minél több szemem meghallja.

- Ezeknek is adjatok pálinkát - szólt a legényeknek, a parasztságra mutatva. - De előbb nekem adjatok mézbort, mert hűvös van.

Az egyik szemén mézbort merített a hordóból egy bádoggicébe, s sapkájára helyezve nyújtotta Zagloba uramnak.

Az öregúr óvatosan két kézre fogta az iccét, hogy a bort széjjel ne öntözze, az edényt bajusza alá nyomta, s fejét hátrahajtva ivott lassan, de megállás nélkül.

Csak ivott és ivott - hogy már a kozákok is elcsodálkoztak. „Láttad? - suttogta egyik a másiknak. - Az anyja keservit!”

Közben Zagloba feje lassan egyre hátrább hajolt, majd egészen felhajtotta az iccét, végül elvette vöröslő arcától, ajkát lebiggyesztette, szemöldökét felhúzta, s így szólt, mintegy önmagának:

- No, nem rossz... óbor! De látni is, hogy nem rossz. Kár érte a ti paraszti torkotokba. Nektek megtenné a cefre is. Pogány mézbor bíz ez, mindjárt megkönnyebbültem, s némileg meg is vigasztalt.

S csakugyan megkönnyebbítette, fejében világosság támadt, ő maga megélénkült, s látszott, hogy mézborral meglocsolt vére pompás folyadékká vegyült, amint ő maga mondta, amelytől az ember egész testébe bátorság és kurázi költözik.

Kezével intett a kozákoknak, hogy ihatnak, s megfordulva, lassú léptekkel végigjárta az egész udvart, figyelmesen szemügyre vett minden szegletet, végigment a csapóhídon, majd elfordult a forgóajtó felé, hogy megnézze, a strázsák jól vigyázzák-e a házat.

Az első strázsá aludt, a második, harmadik és negyedik szintén. Nagyon eltörődtek az úttól, de ezenfelül is már részegen álltak helyükre, s legottan el is nyomta őket az álom.

- Valamilyiket akár el is lophatnám, hogy legyen szolgálégényem - dörögte Zagloba.

Azzal visszatért, egyenesen az udvarházba, ismét belépett a baljós pitvarba, benézett Bohunhoz is, s látván, hogy az nem ad életjelt magáról, visszahúzódott Helena ajtaja felé, s azt halkán kinyitva belépett a szobába, ahonnan mintha imádság moraja hangzott volna.

Ez tulajdonképpen Wasyl knyáz szobája volt, de a leány is ott tartózkodott, mert bátyja mellett biztonságosabbnak érezte magát. A világtalan Wasyl a Boldogságos Szűz képe előtt térdelt, amely alatt mécses égett. Mellette térdelt Helena, s mindketten hangosan imádkoztak. A leány Zaglobát megpillantva reáemelte tekintetét, a lovag azonban ujját ajkára tette.

- Kisasszonyom - kezdte -, Skrzetuski úr barátja vagyok.

- Ments meg! - suttogta Helena.

- Azért jöttem. Bízd rám magad.

- Mit tegyek?

- Menekülnünk kell, míg az ördög aléltan fekszik.

- Mit tegyek?

- Ölts férfigúnyát, s ha kopogtatok az ajtón, jöjj ki.

Helena habozott. Szemében megvillant a gyanakvás.

- Higgyek kegyelmednek?

- Mi jobbat tehetnél?

- Igaz, igaz. De esküdj meg, hogy nem árulsz el.

- Értelmed megzavarodott, ám ha úgy akarod, megesküszöm. Úgy segéljen Isten és a szent kereszt! Itt veszve vagy, szökésben a menekvés.

- Igaz, igaz.

- Mihamarabb öltözz férfigúnyát, s várj.

- Hát Wasyl?

- Micsoda Wasyl?

- Tébolyult bátyám - felelte Helena.

- Téged fenyeget itt veszedelem, nem őt - vélte Zagloba -, ha elmeháborodott, akkor a kozákok szemében szent. Láttam is, hogy prófétának tartják.

- Úgy van. Ő Bohun ellen mit sem vétett.

- Itt kell hagynunk, másképpen elveszünk, s velünk együtt Skrzetuski uram is. Szaporán, kisasszonyom!

Zagloba e szavakkal elhagyta a szobát, s egyenesen Bohunhoz sietett.

A kozák vezér sápadt és gyenge volt, de szeme nyitva.

- Jobban vagy? - kérdezte Zagloba.

Bohun felelni akart, de nem bírta.

- Nem bírsz szólani?

Bohun megmozdította fejét, így akarván jelezni, hogy nem bír, de e pillanatban máris kiült arcára a fájdalom kifejezése.

- Kiáltani sem bírál?

Bohun csak szemével jelezte, hogy nem.

- Még mozdulni sem?

Ismét az előbbi jel.

- Akkor hát jól vagy, mert sem nem szólhatsz, sem nem kiálthatsz, meg sem mozdulhatsz, én pedig azalatt a kényeztetéssel elmegyek Lubniébe. Mert ne gondold, bitang, hogy nem elégettem meg a társaságot, és tovább is cimboraságot kívánok tartani egy ilyen bűzös paraszttal. Mit meregeted a szemed, akár a macska a szalonnára? Azt hiszed, meg nem teszem? Ne adjam át tiszteletedet valakinek Lubniében? Avagy borbélyt küldjek onnan hozzád, vagy netán a hóhért rendeljem meg a herceg úrnál?

A kozák halvány arca félelmetessé vált. Ráeszmélt, hogy Zagloba komolyan beszél, szeméből a vad kétségbeesés villámai szikráztak, arca tűzbe borult. Egyetlen emberfeletti erőfeszítéssel felemelkedett, s ajkáról feltört a kiáltás:

- Hej, szemem...

De nem fejezte be, mert Zagloba villámgyorsan fejére dobta saját zubbonyát, egy szempillantás alatt bebugyolálta, és hanyatt lökte.

- Ne kiabálj, mert megárt - mondta halkán, de erősen szuszogva. - Még megfájdulhatna tőle holnap a fejed, most azért, mint jó barát, gondoskodom rólad. Így la, jó meleged is lesz, el is alszol édesdeden, és a torkodat sem ordítod ki. Hogy pedig kötésedet valamiképpen le ne

szaggasd, íme, összekötözöm a kezedet, mindezt pedig *per amicitam*,⁹⁴ hogy hálásan emlékezzél reám.

Azzal a kozák kezét egy szíjjal összekötözte, s a csomót jól meghúzta, a másikkal, a sajátjával összekötözte a lábát is. Kilépett a pitvarba, eloltotta a tüzet a kemencében, s bekopogott Wasyl szobájába.

Onnan nyomban kisurrant egy karcsú alak.

- Te vagy az, kisasszonyom? - kérdezte a lovag.

- Én.

- Gyere, csak sikerüljön a lovakat elérnünk. Azok ott mind részegek, s az éjszaka sötét. Mire felserkennek, mi már messze leszünk.

⁹⁴ Barátságból. (latin)

XIX. FEJEZET

Két lovas igyekezett halkán és lassan a rozlogi udvarház kertjét érintő erdős szakadékon keresztül. Az éjszaka nagyon sötét volt, mert a hold régen leszállt, s még fellegek is takarták a láthatárt. A szakadékban három lépésre sem lehetett látni, de botladoztak is a lovak minduntalan az utat keresztül-kasul szeldelő gyökerekben. Sokáig haladtak nagy óvatosan, míg végül megpillantották a szakadék végét, és azon túl a nyílt sztyeppet, melyet megvilágított a felhők szürkés visszfénye.

- Rajta! - kiáltotta ekkor az egyik lovas.

Repültek, mint a tatár íjból kilőtt nyíl, csak a lódobogás követte nyomon őket. A sötét sztyepp mintha menekült volna a lovak lábai alól. A ritkásan sorakozó magányos útszéli tölgyfák, mint megannyi kísértet suhantak el mellettük. Így száguldottak sokáig pihenés, szusszantás nélkül, míg végül a lovak lesunyták fülüket, s horkolni kezdtek a fáradtságtól; iramuk elnehezült, meglanyhult.

- Hiába, könnyíteni kell a lovakon - vélte a vaskosabb lovas.

A hajnal már kezdte kiszorítani az éjszakát a sztyepről. Egyre nagyobb területek bukkantak fel a homályból, halványan feltűnedeztek a sztyepp bogáncsai, a távoli fák és halmok: a levegőt egyre jobban átjárta a világosság. A fehér fény sugarak megvilágították a lovasok arcát is.

E két lovas Zagloba és Helena.

- Hiába, könnyíteni kell a lovakon - ismételte meg Zagloba. - Tegnap is pihenő nélkül mentek Czehrynából Rozlogiba. - Ezt sokáig nem bírják, s félő, hogy kidőlnek. Hogy érzed magad, kisasszonyom?

Azzal útitársára pillantott, s választ be sem várva kiáltotta:

- Hadd nézzelek meg, kisasszonyom, a napvilágnál is. Hohó! E köntös bátyáidé volt? Szó, ami szó, formás kis kozák lett belőled! Ilyen legénykém nem volt, mióta élek, mindazonáltal úgy vélem, Skrzetuski uram majd leüti a kezemről. Hát ez meg micsoda? Istenemre, dugd el, kisasszonyom, a hajad, mert így leányzói mivoltod felől senki kétségben nem marad.

Helena hátán valóban dús fekete fürtök omlottak alá, mert megbontotta a gyors száguldás és az éjszakai nedvesség.

- Hová megyünk? - kérdezte a leányzó, s tincseit csomóba kötve, igyekezett kalpagja alá rejteni.

- Torony irányában.

- Hát nem Lubniébe?

Helena arcára kiült a nyugtalanság, s hirtelen Zaglobára vetett éles pillantásából látszott, hogy újra felébred benne a gyanakvás.

- Látod, kisasszonyom, megvan nekem a magamhoz való eszem, hidd el, mindent jól kikalkuláltam. Kalkulációm pedig eme régi bölcsességre építettem: ne menekülj arrafelé, amerre kergetni fognak. Íme, ha e pillanatban kergetnek, nyilván Lubnie felé kergetnek, mert tegnap hangosan kérdezősködtem az oda vezető út felől, s búcsúzóul Bohunnak is megmondtam, hogy oda megyünk. Ergo: Czerkasy felé vesszük utunkat. Ha üldözőbe vesznek is, az nem lesz egyhamar, mert erre csak akkor kerül sor, ha a lubniei úton nem találják meg,

márpedig ezzel eltöltenek vagy két napot. Ezenközben mi Czerkasyba érünk, ahol most Piwnicki és Rudomina uraimék lengyel zászlóaljai állomásoznak. Korsunban pedig ott az egész hetmani haderő. Érted már, kisasszonyom?

- Értem, s halálomig hálás leszek érte kegyelmednek.

Közben egészen kivilágosodott. Az égbolt keleti felén az arannyal szegélyezett hajnalpír az opál és bíbor színeiben égett. A levegő hűvös és üde volt, a lovak vidáman prüsszöltek.

- No, induljunk Isten nevében, szaporán! A lovacsák pihentek, s nekünk nincs vesztegetni való időnk - jelentette ki Zagloba.

Gyors ügetésbe vágta, s vagy fél mérföldet nyargaltak pihenés nélkül. Egyszerre velük szemben felbukkant egy fekete pont, s gyorsan közeledett feléjük.

- Mi lehet az? - tűnődött Zagloba. - Lassítsunk. Lovas ember.

Csakugyan egy lovas közeledett feléjük lóhalálában, nyergében előrehajolva, arcát a ló sörényébe rejtette, s egyre korbácsolta az állatot, mely úgy vágatott, hogy a földet is alig érte.

- Minémű ördög lehet ez, s miért vágat annyira? Hej, de nagyon száguld! - jegyezte meg Zagloba uram, pisztolyát előhúzza tarsolyából, hogy minden eshetőségre kéznél legyen.

Közben a lovas már csak harminclépésnyire volt.

- Állj! - rivallt rá Zagloba, pisztolyát nekiszegezve. - Ki vagy?

A lovas visszarántotta paripáját, felemelkedett nyergében, de alig nézett oda, nagyot kiáltott:

- Zagloba úr!

- Plesniewski vagy, a czehryni sztarosza szolgálja? Mit keresel itt, hova vágatsz?

- Forduljon vissza kegyelmességed is, s fusson velem együtt! Veszedelem! Isten haragja! Istenítélet!

- Beszélj, mi történt?

- A zaporozsjeiek elfoglalták Czehrynt! A parasztok gyilkolják a nemességet! Istenítélet!

- Az Atyának és Fiúnak!... Mit beszélsz... Hmelnickij?...

- Potocki urat megverték, Czarniecki úr fogságban. A tatárok a kozákokkal együtt jönnek. Tuhaj bej!

- Hát Barabasz meg Krzeczowski?

- Barabasz elesett, Krzeczowski Hmelnickijhez pártolt. Krzywonos tegnap éjjel elindult a hetmanok ellen. Hmelnickij pedig ma, hajnalban. Rettenetes haderő az! Az ország lángokban áll, a parasztság mindenütt felkel, folyik a vér! Meneküljön kegyelmességed!

Zagloba csak kimeresztette szemét, száját eltátotta, s úgy elámult, hogy egyetlen szót sem bírt szólni.

- Meneküljön kegyelmességed! - ismételte meg Plesniewski.

- Jézus Mária! - nyögte Zagloba uram.

- Jézus Mária! - ismételte meg Helena, és sírva fakadt.

- Meneküljenek kegyelmességtek, mert nincs idő.

- Hova? Merre?

- Lubniébe.
 - Te oda igyekszel?
 - Oda. A hercegvajdához.
 - Az ördög vigye el! - kiáltotta Zagloba. - Hát a hetmanok hol vannak?
 - Korsun alatt. De Krzywonos már bizonyly hadban áll velük.
 - A dögvész vigye el Krzywonost. Akkor hát oda hiába is mennénk.
 - Az oroszán szájába, saját vesztébe rohanna kegyelmességed.
 - Hát téged ki küldött Lubniébe? Urad?
 - Az én uram élve menekült, nekem pedig a komám mentette meg az életemet, ki a zaporozsjeieknél szolgál. Ő segélt a menekülésben, most azért magam jószántából megyek Lubniébe, mert nem tudom, hova meneküljek.
 - De Rozlogit kerüld, mert Bohun ott van. Ő is át akar állni a rebellióhoz.
 - Uramisten, segíts! Czehrynben mondták, hogy maholnap a Dnyeperentúlon is felkel a pór nép.
 - Az bizony meglehet! Meg bíz az! Indulj hát utadra, ahova akarsz, mert nekem elég a magam bőrénél gondja.
 - Úgy is teszek! - felelte Plesniewski, s lovát korbácsával megcsapkodva elvágtatott.
 - Rozlogit elkerüld! - kiáltott utána Zagloba. - Ha pedig Bohunnal találkozol, meg ne mondd neki, hogy láttál! Hallod?
 - Hallom! - felelte Plesniewski. - Istennek ajánlom!
- S úgy elvágtatott, mintha máris kergették volna.
- Nesze neked! - morfondírozott Zagloba. - Sokféle csávából kikeveredtem már, de ekkorában még sosem voltam. Elöttem Hmelnickij, mögöttem Bohun, ami ha csakugyan így van, egyetlen ortát⁹⁵ sem adnék sem első, sem a hátsó felemért, de még az egész bőrömért sem. Nyilván bolond módra cselekedtem, hogy nem Lubniébe igyekeztem veled, kisasszonyom, de hát most már hiába is tanakodnék erről! Piha! Piha! Most az egész értelmem annyit sem ér, hogy a csizmámat bezsírozzam vele. Mitévők legyünk, hova menjünk? Úgy látom én, már az egész Köztársaságban nincs egy zug, ahol az emberfia ő maga természetes halálával vehetne búcsút ettől az árnyékvilágtól. No, köszönöm, de én már csak a magam természete szerint akarok meghalni.
 - Nemes lovag! - mondta most Helena. - Annyit tudok, hogy Jur meg Fedor bátyáim most Zlotonoszában vagynak, hátha netán tőlük jöhetne segítség?
 - Zlotonoszában? Várj csak, kisasszonyom. Czehrynben ismerkedtem meg Unierzycki urammal, kinek Zlotonosza alatt, Kropiwnában és Czernobójban vagynak birtokai. De az messze van innen, messzebb, mint Czerkasy. Mit tegyünk?... Ha csakugyan nincs jobb hely, hát menjünk oda. Az országútról azonban le kell térnünk, a sztyeppen meg az erdőn biztonságosabban átlopakodhatunk. Kanyarodj le, kisasszonyom... így la. Úgy kormányozod azt a lovat, akár a legügyesebb kozák. Magas a fű, semmiféle szem meg nem lát.

⁹⁵ Egykorú lengyel pénz, értéke 1/4 tallér.

Minél mélyebben behatoltak a sztyeppbe, a fű csakugyan annál magasabb lett, úgyhogy végezetül teljesen eltakarta őket. Ám a lovaknak nehéz volt haladniuk a hol vékony, hol vastag, gyakran pedig szűrös és éles fűszálak e szövevényében. Csakhamar annyira el is fáradtak, hogy végleg kiálltak.

- Ha azt akarjuk - jegyezte meg Zagloba -, hogy e lovacsák tovább szolgáljanak bennünket, akkor le kell szállnunk, s lenyergelnünk őket. Hadd hemperegnének és legelésznének egy kicsit, másképp nem mozdulnak tovább. Úgy vélem, hamarosan a Kahamlikhoz érünk. Bár ott volnánk már! Legjobb is a nádasban: ha ott elrejtőzöl, az ördög maga sem talál rád. Csak aztán el ne tévedjünk!

Azzal leszállt lováról, s Helenát is lesegítette. Azután a nyeregtakarók leszedéséhez és az elemőzsia kirakásához fogott, mert azzal Rozlogiban gondosan ellátta magát.

- Harapnunk kell valamit - mondta -, mert hosszú az út.

Csizmája szára mellől kést, villát húzott elő, s átnyújtotta Helenának, azután egy csótárra eléje rakta a marhapecsenyét meg a kenyeret.

- Egyél, kisasszony - mondta -, „ha az ember gyomra korog, értelme is lassan forog...”; „hogy a dolgot el ne vétsed, marhasült legyen az étked”, pedig már egyszer elvétettük, mert íme, látszik, hogy jobb lett volna Lubnie felé vennünk utunkat, de hát megtörtént. Bizony a herceg is elindul hadaival a Dnyeper felé, a hetmanok megsegelésére. Pogány időkét élünk, mert a testvérháború minden baj között a leggonoszabb. Nem akad majd egy szeglet sem a békés emberek számára. Jobb lett volna, ha papnak megyek, amire hivatásom is lett volna, mert békés és szelíd ember vagyok, de hát a sors másképpen rendelte. Istenem, Istenem, most krakkói kanonok lennék, s a litániát énekelném a stallumokban, mert igen szép hangom van. De hát hiába! Ifjúkoromban tetszett nekem a fehérnép! Hohó! El sem hiszed, kisasszonyom, milyen nyalka legény voltam. Ha valamelyikre ránéztem, mintha villám sújtotta volna. Ha vagy húsz évvel fiatalabb volnék, vakarhatná a fejét Skrzetuski uram. Csuda formás kis kozák vagy, kisasszonyom. Nem csodálom én az ifjakat, hogy annyira tapossák körülötted a sarat, s egymás hajának esnek miattad. Kezd meleg lenni. Kedves nékem kisasszonyom társasága, mindazonáltal nem tudom, mit nem adnék érte, ha már Zlotonoszában lennék. Látom már, hogy nappal a fűben kell meglapulnunk, s éjjelente utaznunk. Csak azt nem tudom, kibírod-e az ilyen fáradalmakat?

- Egészséges vagyok, minden fáradalmat kibírok. Akár nyomban indulhatunk.

- Bizony nem fehérnéphez illő kurázsiz lakozik benned, kisasszonyom. A lovak kihemperegtek magukat, most azért nyomban felnyergelem, hogy minden esetre készen legyenek. Addig nem érzem magam biztonságban, amíg a Kahamlik mocsarait és rekettyéseit meg nem pillantom. Ha nem tértünk volna le az országútról, Czehrynhez közelebb értük volna a folyót, de ezen a helyen az országúttól lesz egy mérföldnyire is. Legalábbis így kalkulálom. Legottan át is kelünk a túlsó partra. Bevallom, kisasszonyom, szörnyen álmos vagyok. A tegnapi éjszakát teljes egészében átkóboroltuk Czehrynben, tegnap az ördög Rozlogiba vitt azzal a kozákkal, ma éjjel pedig megint csak viszen, de most már Rozlogiból. Annyira álmos vagyok, hogy szinte beszélni sincs kedvem, s noha hallgatni nem szokásom, mert a bölcsek azt mondják, „Jó macska egerre les, a jó ember beszédes”, mégis érzem, hogy a nyelvem fölöttébb ellustult. Bocsáss meg, kisasszonyom, ha el találok szundítani.

Zagloba uram igaztalanul panaszkodott nyelvére, hogy ellustult, mert hajnaltól estig szüntelenül kerepeltette, de azért csakugyan álmos volt. Amint lóra ültek, nyomban el is bóbiskolt, csak úgy lígett-lógott a nyeregben, végül jóízűen elaludt. Elaltatta a fáradtság meg a fű zizegése, amint a lovak melle széjjelhárította. Helena pedig átadta magát gondolatainak,

melyek, mint valami madársereg kóvályogtak agyában. Eddigélé az események oly gyorsan követték egymást, hogy nem bírt számot adni magának a történeteikről. A támadás, a borzalmas gyilkossági jelenetek, a váratlan segítség és a szökés - mindez egyetlen éjszakán zúdult végig életében, mint a vihar. S emellett annyi sok érthetetlen dolog is történt! Ki az, aki megmentette? Igaz, megmondta nevét, de ez a név semmivel nem magyarázza eljárását. Hogy került Rozlogiba? Azt mondta, Bohunnal érkezett oda, akkor pedig nyilván barátja, cimborája volt. De akkor miért mentette meg őt, holott ezzel a legnagyobb veszedelmet és Bohun szörnyű bosszúját hívta ki maga ellen. Hogy az ember ezt megértse, ahhoz ismernie kellett volna Zaglobát, és azt, hogy amilyen jó szíve, olyan nyugtalan agya volt. Ámde Helena mindössze hat órája, hogy ismerte. S íme, ez az ember, ez az arcátlanul garabonciás, ez a korhely képű öreg az ő megmentője. Ha három nappal ezelőtt találkozik vele, irtózatot és bizalmatlanságot érzett volna vele szemben, most pedig úgy néz rá, mint jó angyalára és vele együtt szökik - de hová? Zlotonoszába vagy máshová, még maga sem tudja. Micsoda sorsfordulat! Tegnap még a békés szülői házban hajtotta fejét nyugovóra, ma pedig, íme, itt van a sztyeppen lóháton, férfigúnyában, hajlék és tető nélkül.

A veszedelem még nem múlt el ugyan, de lehet, hogy a szabadulás sincs messze. Ki tudja, merre jár az, akit szíve magáénak választott. A Szicsból már bizonynal visszatért, netán valahol itt jár a sztyeppen. Keresni fogja őt, meg is találja, s akkor öröm váltja fel a könnyeket, vidámság a szomorúságot, a veszedelmek és félelmek egyszer s mindenkorra elmúlnak - s jön a békesség és a vigasztalás.

A sztyepp édesdeden susogott, a virágokból erős, kábító illatok áradtak, a bogáncs vörös feje, a dögfű bíborszín pamatai, a számarkóró fehér gyöngyei és az üröm tollai feléje hajoltak, mintha ebben a hosszú hajfonatú, fehér arcú, piros ajkú, kozáknak öltözött teremtésben felismernék testvérüket - a leányt.

Elmájében elmosódtak a gyilkosság és üldözés képei s édes erőtlenség szállt reá, az álom már kezdte ólmozni szemét, a lovak lassan poroszkáltak - mozgásuk elringatta. Elaludt.

XX. FEJEZET

Kutyaugatásra ébredt. Szemét kinyitva egy terebélyes, árnyékos tölgyfát, emberi tanyát és gémeskutat látott maga előtt. Nyomban felköltötte útítársát is.

- Ébredjen kegyelmed!

Zagloba kinyitotta szemét.

- No, mi az? Hol vagyunk?

- Nem tudom.

- Várj csak, kisasszonyom. Ez kozák telelő gyepű.

- Magam is úgy nézem.

- Bizonnyal csabánok tanyáznak itt. Nem valami kellemes kompánia. Mit csaholnak azok az ebek, tépnék széjjel a farkasok! A ház előtt embereket és lovakat látok. Hiába, be kell térnünk, hogy valamiképpen utánunk ne eredjenek, ha elkerülnénk őket. Nyilván te is elszundítottál, kisasszonyom...

- El bizony.

- Egy, kettő, három, négy felnyergelt ló... és négy ember a tanya előtt. No, nem valami nagy erő. Úgy van, csabánok. Lelkendezve beszélnek valamit. Hé, emberek! Gyertek csak ide!

Csakugyan csabánok voltak, lóhajcsárok, akik nyáron át a sztyeppen őrizték a méneseket. Zagloba azonnal észrevette, hogy csak egyiknek van kardja és pisztolya, a többi háromnak minden fegyverzete bothoz kötözött lóállkapocs volt, ámde azt is tudta, hogy az ilyen lóhajcsárok rendszerint vad emberek, akik gyakran nagyon veszélyesek az utasokra nézve.

Mind a négyen közelebb jöttek, s csakugyan sandán tekingettek a jövevényekre. Bronzszínű arcuk egy csipetnyi jóindulatot sem árult el.

- Mit akartok? - kérdezték, süvegüket meg sem billentve.

- Szlava Bohu - köszönt Zagloba.

- Na viki vikiv. Mit akartok?

- Messze van ide Syrowata?

- Nem ismerünk mi semmiféle Syrowatát.

- Hát e téli gyepűnek mi a neve?

- Husla.

- Itassátok csak meg lovainkat.

- Nincs víz, kiszáradt. Honnan jösztek?

- Kriva Rudáról.

- S hová igyekeztek?

- Czehrynbe.

A csabánok összenéztek.

Az egyik ferde vágású bogárszemével jól megnézte Zagloba uramat, s végül megszólalt:

- Mi okból tértetek le az országútról?

- Mert nagy a meleg.

A ferde szemű megfogta Zagloba uram lovának kantárszárát.

- Szállj csak le, uracskám, arról a lóról. Czehrynbe már hiába mennétek.

- Aztán miért? - kérdezte Zagloba nyugodtan.

- Látod-e ezt a legényt? - felelte a ferde szemű, az egyik csabánra mutatva.

- Látom.

- Ő Czehrynből jött. Ott most a lahokat ölik.

- Hát te tudod-e, paraszt, ki megyen most utánuk Czehrynbe?

- Kicsoda?

- Knyáz Jarema!

A hetvenkedő csabának arca egyszerre alázatossá változott. Mindnyájan mintegy vezényszóra emelték le süvegüket.

- S tudjátok-e, pimasz parasztok, mit mívelnek a lahok az olyanokkal, akik gyilkolnak? Felkötöttek. S tudjátok, mennyi hada van Jarema knyáznak, s tudjátok-e, hogy már nincs messzebb egy fél mérföldnél? No, ebfiak? Mi módon fogadtatok minket? Kiszáradt a kutatok, nincs víz a mi lovainknak? Hej, ebfiak, hej, viperafajzat, majd megmutatom én nektek!

- Ne haragudj, nagyuram! A kút kiszáradt. Mi magunk is a Kahamlikhoz járunk itatni, s magunknak is onnan hordunk vizet.

- Hej, gazemberek!

- *Prostitute, pane.*⁹⁶ A kút kiszáradt, de ha kell elugratunk vízért.

- Kelletek a kutyának, magam megyek e legénykével. Hol a Kahamlik? - kérdezte fenyegetően.

- Alig két futamatnyira! - felelte a ferde szemű, hosszú sor bokorra mutatva.

- S az országúthoz erre kell visszajönnöm, avagy a part mentén is elérem?

- Eléred, nagyuram. Innen egy mérföldnyire a folyó az országút felé kanyarodik.

- Indulj előre, fiú! - szólt Zagloba Helenára. Az állítólagos legényke helyben megfordította lovát, s előreugratott.

- Hé, parasztok! - kiáltotta Zagloba a csabánokhoz fordulva. - Ha az előőrs ideérkezik, jelentsétek, hogy a parton mentem az országút felé.

- Igenis, nagyuram.

Negyedórával későbben Zagloba már ismét Helena mellett lovagolt.

- Éppen idejében jutott eszembe a hercegvajda - jegyezte meg hályogos szemét összehunyorítva. - Most majd ott ülnek egész nap az előőrsöt várván. A herceg pusztá nevére elfogta őket a reszketés.

⁹⁶ Bocsánat, uram. (ukrán)

- Látom, kegyelmednek olyan furfangos esze van, hogy minden nyomorúságból kivágod magad
- mondta Helena. - S hálát adok Istennek, hogy ilyen oltalmazót küldött nekem.

A lovagnak igen jól estek e szavak, elmosolyodott hát, szakállát végigsimította, majd így szólt:

- Nohát! Helyén van Zagloba uram feje? Mindazonáltal őszintén megmondom, kisasszonyom, hogy vakmerőségük nem jó jel számunkra, mert azt jelenti, hogy a pórnép már tud Hmelnickij győzelmeiről, s egyre vakmerőbb lesz. Most aztán a pusztaságokat kell keresnünk, s a falvakba minél kevesebbet betéretegetnünk, mert az fölöttébb veszedelmes.

Helenát ismét elfogta a félelem, s Zaglobától akarván némi vigasztaló szót hallani, megszólalt:

- Most már bízom benne, hogy kegyelmed mindkettőnket megment a bajtól.
- Az természetes - felelte a vén róka -, arra való az ember feje, hogy a bőrére vigyázzon. Téged pedig, kisasszonyom, már annyira megkedveltelek, hogy mint a tulajdon leányomat foglak védelmezni. Csak az a legrosszabb, hogy magunk sem tudjuk, merre meneküljünk, mert ama Zlotonosza sem látszik valami biztos *asilumnak*.⁹⁷
- Azt biztosan tudom, hogy bátyáim Zlotonoszában vannak.
- Vagy ott vannak, vagy sem, mert már továbbmehettek, s hogy Rozlogiba nem azon az úton térnek vissza, amelyen mi megyünk, annyi szent. Jobban bizakodom én az ottani őrseregben. Ha legalább egy fél zászlóalj, avagy egy fél ezred volna ama kisdéd erődben! No, íme, a Kahamlik. Egyelőre legalább a nádas itt van a közelben. Átkelünk a túlsó partra, s ahelyett, hogy a folyó mentén az országút felé haladnánk, felfelé megyünk, hogy nyomot tévesszenek. Igaz, hogy közelebb jutunk Rozlogihoz, de nem nagyon...
- Browarkihoz jutunk közelebb - jegyezte meg Helena -, s arrafelé vezet az út Zlotonoszába.
- Annál jobb. Állj csak meg, kisasszonyom.

Megálltak és itattak. Ezután Zagloba, Helenát jól elrejtve a nádasban, elindult, hogy gázlót keressen, s könnyűszerrel meg is találta alig ötven-hatvan lépésnyire onnan, ahol a folyóhoz értek. A csabánok is éppen azon a helyen hajtották a lovakat a túlsó partra, egyébként az egész folyó elég sekély volt, csak éppen a partjait volt bajos megközelíteni, mert mély sár és sűrű bozót borította. Átkelven tehát, gyorsan elindultak az árral szembe, s pihenés nélkül mentek késő éjszakáig. Útjuk nehéz volt, mert a Kahamliknak számos mellékfolyócskája torkolatánál szélesen kiöntve, ingoványokat és mocsarakat alkotott. Minduntalan gázlót kellett hát keresniük, vagy átvágniuk a bozóton, amely lovasok számára nehezen volt járható. A lovak nagyon elfáradtak, s már lábaikat is alig vonszolták. Néha annyira besüppedtek hogy Zagloba azt hitte, soha többé ki nem keverednek a sárból. Végül is kijutottak a tölgyfával benőtt magas, száraz partra. De akkor már késő, sötét éjszaka volt. Lehetetlen lett volna továbbmenni, mert a sötétben könnyen feneketlen ingoványokba juthattak, s bele is veszhettek volna, így hát Zagloba uram elhatározta, hogy ott várják be a hajnalt.

Lenyergelte a lovakat, s első lábukat megbéklyózva legelni hagyta őket. Ezután leveleket szedett. Jól kipárnázott egy fekhelyet, letakarta a csótárokkal, takarónak odatette köpönyegét, majd Helenához fordult:

- Feküdj le, kisasszonyom, és aludj, mert okosabbat amúgy sem tehetsz. Ha a harmat meglocsoglatja szemecskédet, annál jobb. Magam is a nyeregre hajtom fejem, mert már csontjaimat is alig érzem. Tüzet nem gyújtunk, mert a világosság még a nyakunkra hozna valamiféle

⁹⁷ Menedék. (latin)

csabánokat. Az éjszaka rövid, s hajnalban odábbállunk. Aludj kisasszonyom, nyugodtan. Úgy összevissza kanyarogtunk, akár a nyúl, nem sokat haladtunk, de legalább jól összezavartuk a nyomokat. Az ördöggel cimboráljon, aki meg akar találni. Jó éjszakát, kisasszonyom!

- Jó éjszakát kegyelmednek is!

A kis nyalka kozák letérdelt, s sokáig imádkozott a csillagokra vetve tekintetét, Zagloba uram pedig fogta a nyeret, s kissé távolabb keresett magának alkalmas fekvőhelyet. Jól kiválasztotta, mert a part itt magas és száraz lévén, nem voltak szúnyogok. A tölgyek sűrű lombja az eső ellen is jó védelmet nyújtott volna.

Helena sokáig nem bírt elaludni. Az elmúlt éjszaka eseményei élénken emlékezetébe tolultak, a sötétből előbukkant a meggyilkoltak arca: nagynénjéé és bátyjaié. Úgy érezte, mintha ő is ott lenne abban a pitvarban bezárva, a hullákkal együtt, s hogy mindjárt belép Bohun. Láta a kozák halvány arcát és fájdalomtól összerándult fekete coboly-szemöldökét meg a reámeredő szemét. Erre kimondhatatlan félelem fogta el. Hátha ebben a vak sötétségben valóban megpillant két égő szemet...

A hold egy pillanatra kibukkant a felhők mögül, egy maroknyi sugárvéve fehérre festette a tölgyest, s fantasztikus alakúvá hajlítgatta a fák törzsét és ágait. A réteken megszólalt a haris, a sztyeppen a fűrek, néha fűlekbe jutottak az éjszaka vadjainak és madarainak furcsa, távoli hangjai is. A közelben prűszköltek a lovak, amint összekötözött első lábukon ugrálva s a fűvet tépegetve mindjobban eltávolodtak az alvóktól. Ám e hangok megnyugtatólag hatottak Helenára, mert eloszlatták a fantasztikus látomásokat, s visszazökkentették a valóságba. Megértették vele, hogy az a pitvar, amely folytonosan a szeme elé tolikodik, rokonainak holttestei meg a sápadt Bohun, szemében a bosszúvágygal, semmi egyéb, mint félelemszülte rémlátás. Néhány nappal ezelőtt a pusztá gondolat, hogy egy ilyen éjszakán kint alhat a sztyeppen a szabad ég alatt, halálosan megrémítette volna; ma azonban, hogy megnyugodjék, rá kellett eszmélnie, hogy a Kahamlik partján van, távol hajadoni szobájától.

Álomba ringatta hát a haris meg a fűrj zenéje, a csillagok villódzása, valahányszor a szellő megmozgatta a lombokat, a rovarok döngése a tölgyfák levelein - végül elaludt. Ám a puszták éjszakái is szolgálnak meglepetésekkel. Már derengett, mikor a távolból borzalmas hangok jutottak fülébe: valami horkolás, vonítás, krákogásféle, később meg olyan fájdalmas, rémült vinnyogás, hogy ereiben megdermedt a vér. Hideg verejtékben úszva, rémülten ugrott fel, s nem tudta, mitévő legyen. Egyszerre szemébe villant Zagloba, amint pisztollyal a kezében, hajadonfőtt szalad ama hangok felé.

Csakhamar felhangzott a lovag kiáltása: „U-ha! U-ha! Dögök!” - lövés dördült, aztán csend lett. Helena úgy érezte, évszázadok teltek el, végül a parttól kissé távolabb ismét hallotta Zagloba uram hangját.

- Faltak volna fel a kutyák! Nyúztak volna meg, szabnának a bőrötökből gallért a zsidók kaftánjára!

Zagloba hangjából őszinte kétségbeesés érzett.

- Mi történt? - kérdezte Helena.

- A farkasok szétépték a lovakat.

- Jézus Mária! Mind a kettőt?

- Az egyiket szétépték, a másikat úgy megszabdalták, hogy egy futamatnyira el nem megy. Az éjjel háromszáz lépésnyire eltávolodtak, s máris végük.

- Most mit csinálunk?

- Mit csinálunk? Faragunk magunknak botot, s arra ülünk. Tudom is én, mi lesz? Tökéletes desperáció! Mondom, kisasszonyom, az ördög szemlátomást ellenünk fenekedik, de nem is csoda, mert nyilván Bohun barátja, vagy éppenséggel atyjafia. Hogy mit csinálunk? Válgak lóvá, ha tudom, akkor legalább neked lesz min továbbmenned, kisasszonyom. Selyma legyen, ha valaha is voltam ilyen kátyúban.

- Elmegyünk gyalog...

- Könnyű neked, kisasszonyom, a magad húsz esztendejével paraszti módi szerint vándorolni, de nem nekem, az én terjedelmemmel. Ámbár rosszul mondtam, mert itt minden jöttment paraszt szerez magának lovat, csak a kutya jár gyalog. Istenemre, tiszta desperáció. Bizonyos igaz, hogy itt nem maradunk, hanem elindulunk, de hogy mikor jutunk el Zlotonoszába, azt nem tudom. Szökni még lóháton sem kedves dolog, de gyalogszeren már igazán utolsó nyomorúság. Most már megesett velünk a legrosszabb, ami megeshetett. A nyergeket itt kell hagynunk, az elemőzsiát pedig cipelhetjük a hátunkon.

- Nem engedem én azt, hogy kegyelmed egymaga cipelje, majd viszem én is, amit kell.

Zaglobát nyomban megbékítette a leányasszony ilyenén készsége.

- No, már töröknek avagy pogánynak kellene lennem, hogy ezt elnézzem. Nem teherhordásra teremtdötek e fehér kacsók, nem teherhordásra e gyenge vállak. Megadja az Úr, hogy magam is boldogulok vele, csak éppen gyakran meg kell pihennem, mert életemben mindig fölöttébb mértékletes voltam az étel meg az ital élvezetében, most azért igen kurta a lélegzetem. Elvisszük a csótárokat meg az elemőzsiát, ámbár nem sok marad már belőle, mert most alaposan jól kell laknunk, hogy erőre kapjunk.

Csakugyan hozzáálltak a falatozáshoz, közben Zagloba uram, elvetve az imént annyira magasztalt mértékletességét, ugyan ám serénykedett, hogy hosszabb legyen a lélegzete. Dél felé érkeztek a gázlóhoz, ahol nyilván gyakran jártak emberek és szekerek egyaránt, mert mind a két parton látszottak a kerék- és patanyomok.

Kis idő múlva a víz csobogása jelezte, hogy nekiindultak.

- Ez a Zlotonoszába vezető út? - kérdezte Helena.

- Bah! Nincs itt egy lélek, akitől megkérdezhetnénk.

Alig fejezte be Zagloba, mikor a közelből emberi hangokat hallottak.

- Várj csak, kisasszonyom, rejtőzzünk el - suttogta.

A hang egyre közeledett.

- Lát valamit kegyelmed? - kérdezte a leány.

- Látok.

- Ki közeledik?

- Vak koldus, lanttal a vállán. Egy siheder vezeti. Most húzzák fel a csizmát. Errefelé gázolnak át a folyón.

Zagloba és Helena egyszerre léptek ki rejtekhelyükről.

- Szlava Bohu! - mondta a lovag hangosan.

- Na viki vikiv! - felelte a koldus. - Ki van ott?

- Keresztények. Ne félj, bácsikám, nesze egy orta.
 - Szent Miklós adjon nektek egészséget és szerencsét. Honnan jösztek, bácsikám?
 - Browarkiból.
 - S ez az út hova vezet?
 - A tanyákhoz, nagyuram, a faluba...
 - Zlotonoszáig nem lehet rajta eljutni?
 - Hogyne lehetne, nagyuram.
 - Régen eljöttetek Browarkiból?
 - Tegnap reggel, nagyuram.
 - Rozlogiban is voltatok?
 - Voltunk. De azt mondják, lovagok mentek oda, mert ütközet volt.
 - Ki mondta?
 - Browarkiban hallottuk. A knyázok egyik cselédje jött oda, és miket mondott, szörnyűség!
 - S ti nem láttátok?
 - Nem látok én senkit, nagyuram, mert világtalan vagyok.
 - Hát az a siheder?
 - Ő lát, de az meg néma, csak én értem meg a beszédét.
 - Messze van ide Rozlogi? Mert mi éppen oda igyekszünk.
 - Hej, nagyon messze!
 - Akkor mondjátok hát, Rozlogiban is jártatok?
 - Jártunk, nagyuram.
 - Igen? - rikkantott Zagloba, s hirtelen nyakon ragadta a sihedert. - Hej, latrok, zshiványok, gaz-emberek, kémkedni jártok, a parasztokat biztatjátok lázadásra! Hej, Fedor, Olesza, Makszim, fogjátok meg, vetkeztessétek le, s akasszátok fel, avagy fojtsátok a vízbe őket! Üsd, mert lázadók, kémek, üsd, vágd!
- Azzal alaposan megrázta a sihedert, s egyre hangosabban ordított. A koldus térdre vetette magát, s úgy könyörgött irgalomért, a siheder pedig, amúgy némák módjára, rémült hangokat hallatott. Helena ámulva nézte a támadást.
- Mit mivel kegyelmed? - kérdezte, s nem hitt tulajdon szemének Zagloba azonban csak ordított, káromkodott, megmozgatta az egész poklot, megidézvén minden szerencsétlenséget, csapást, betegséget - s a halál mindenféle nemével fenyegetőzött.
- A knyázkisasszony azt hitte, megzavarodott az értelme.
- Tágulj innen! - kiáltott rá a lovag. - Nem illendő dolog látnod, ami itt végbemegy, tágulj, ha mondom!
- Azzal hirtelen a koldushoz fordult:
- Vetkezz, vén kecskebak, mert nyomban darabokra szaggatlak.

A sihedert pedig a földhöz vágva, saját kezével kezdte lerángatni róla a ruhát. A koldus rémülten dobálta el lantját, tarisznyáját és köpenyét.

- Vess le mindent... ölnének meg! - ordította Zagloba.

A koldus már húzta is lefelé az ingét.

A knyázkisasszony látva, mi készül itt, eltávolodott, hogy ártatlanságát valamiképpen meg ne sértse a mezítelen tagok látása, de még úgy is hallotta Zagloba szitkozódását.

Jó messzire eltávozván megállt, s nem tudta, mitévő legyen. A közelben hevert egy fatörzs, melyet a vihar döntött ki, arra leült és várt. Oda is fülébe jutott még a néma sikoltozása, a koldus nyögése és Zagloba ordítóása.

Végül minden elcsendesült, csak a madárcsicsergés és a levelek zizegése hallatszott. Kis idő múlva azonban szuszogást és súlyos emberi lépteket hallott.

Zagloba volt.

Karján hozta a koldusról és a sihederről leráncigált gúnyát, két pár csizmát és a lantot. Mikor közelebb ért, egészséges szemével hunyorgatva mosolygott, és erősen szuszogott.

Szemlátomást igen megjött a kedve.

- Nincs olyan bírósági szolga, aki annyit ordítózott volna, mint én! - jelentette ki. - Egészen berekedtem. De itt van, amit akartam. Úgy engedtem el őket, anyaszült meztelenül. Ha a szultán meg nem tesz basának vagy oláh hospodárnak, akkor hálátlan kuvasz, mert kettővel megszorítottam a török szentek számát. Hej, a bitangok! Könyörögtek, hogy legalább az ingüket hagyjam meg, de megmondtam, köszönjék, hogy az életüket meghagytam. Nézzed csak, kisasszonyom. Minden vadonatúj, a köpönyeg, a csizma meg az ing is. Hogyan legyen rend e Köztársaságban, ha a pór nép ily fényűzően ruházkodik? De hát ott voltak a browarki búcsún, s ott jó pénzecskét összeszedvén, mindent megvettek maguknak a vásáron. Bizony nem minden földesúr termel annyit ebben az országban, amennyit egy koldus összeszed. Mától fogva elvetem a lovagi mesterséget, s a koldusokat fogom fosztogatni az utakon, mert látom már, hogy eo modo könnyebb némi vagyonkához jutni.

- De mi okából mívelte ezt kegyelmed? - kérdezte Helena.

- Mi okából? Te ezt nem érted, kisasszonyom? No, csak várj kicsinyég, hamarosan megmutatkozik, mi okából.

Azzal fogta a rabolt ruházat fele részét, s visszahúzódott a parti bokrok mögé. Kis idő múlva a bokorban megpendült a lant, s nyomban utána megjelent, most már nem Zagloba uram, hanem egy valódi ősz szakállú ukrán „did”, fél szemén hályoggal. A did Helenához lépve, rekedtes hangon énekelt:

*Drága sólymom, fehérem,
Nekem édes testvérem
Be magasra szállasz,
Be messzire láthatsz.*

A knyázkisasszony összecsapta kezét, s mióta Rozlogiból elindultak, most először suhant végig bájos arcán a mosoly.

- Ha nem tudnám, hogy kegyelmed az, soha meg nem ismertelek volna!

- Na látod! - dicsekedett Zagloba. - Úgy vélem, farsangban sem igen láttál különbséget maskarát. Én is megnézem magamat a Kahamlikban, csak azt mondom, akasszanak fel a tulajdon tarisznyám szíjára, ha láttam formásabb koldust! Az éneknek sem leszek szűkiben. Mit szeretsz jobban, kisasszonyom: Marysia Boguslawiecről, Bondarivnárról avagy Sierpiahowa haláláról énekeljek?

- Most már értem, miért húzta le kegyelmed a gúnyát ama szegény emberekről, mert álöltözetben biztonságosabban folytathatjuk utunkat.

- Eltaláltad - hagyta helyben Zagloba. - Mert mit gondolsz, kisasszonyom? Itt, a Dnyeperentúlon gonoszabb a nép, mint másutt, s csak a herceg ökle tartja vissza a csendháborítókat a garázdálkodástól, most pedig, ha megtudják, hogy a Zaporozsjével háború van, s hírére veszik Hmelnickij győzelmeinek, semmiféle erő vissza nem tartja őket a rebelliótól. Na de úgy vélem, e koldusokat az Isten küldte utunkba. Úgy rájuk ijesztettem, akárcsak a csabánokra, mondván, hogy közel a herceg mind egész hadával. Most majd nagy félelmükben vagy három napig meztelenül bujkálnak a nádasban. Mi meg addig e gúnyákban valahogyan eljutunk Zlotonoszába; ha megtaláljuk bátyáidat meg a segítséget, jó, de ha nem, akkor továbbmegyünk, el egészen a hetmanokhoz, avagy bevárjuk a herceget, s mindezt nagy biztonságban, mert a koldusoknak a pórnéptől és a kozákoktól nincs mit tartaniuk. Akár Hmelnickij táborán is ép bőrrel átjuthatnánk. Csak éppen a tatárokat kell kerülnünk, mert ők téged, kisasszonyom, mint afféle legénykét, bizonyos elvinnének rabul.

- Akkor hát nekem is gúnyát kell váltanom?

- Úgy bizony, dobd le, kisasszonyom, a kozák gúnyát, s változz át parasztsihederré. Parasztyereknek kissé szépecske vagy ugyan, akárcsak úrmagam didnek, de sebj, a szél majd kicserzi arcocskádat nekem meg a sok gyaloglástól megcsappan a hasam. Minden zsírt kiizzadok magamból. Mikor az oláhok kiégették a szememet, azt hittem, szörnyű szerencsétlenség történt velem, most azonban látom már, éppen ez válik javamra, mert az ép szemű koldus gyanús lenne. Te majd kézen fogva vezetsz, s nevezz Onufrijnak, mert koldus minőségemben ez a nevem. Most azért gyorsan válts gúnyát, kisasszonyom ideje elindulnunk, mivel gyalogszerrel fölöttébb hosszú lesz az út.

Zagloba odább ment, Helena pedig nyomban hozzálátott, hogy átöltözzék koldus legénykévé. Egyet lubickolt a folyóban, aztán eldobta kozák dolmányát, s felöltötte a parasztgúnyát meg a szalmakalapot, majd vállára kerítette a tarisznyát. Szerencsére a siheder, kit Zagloba kifosztott, keszeg legényke volt, s így minden jól illett Helenára.

Zagloba visszatérve alaposan végignézte a leányt, s megjegyezte:

- Istenemre, nem egy lovag szívesen elvetné nemesi állapotát, hogy egy ilyen legényke vezettesse, de ismerem egy huszárt, ki gondolkozás nélkül megtenné. Csak éppen a hajaddal kellene már valamit csinálnunk. Láttam én Sztambulban igen nyalka legénykéket, de ilyent egyet sem.

- Adná Isten, hogy ez az én ábrázatom valamiképpen káromra ne váljék! - sóhajtott fel Helena.

Mindazonáltal elmosolyodott, mert hajadoni fülét kellemesen csiklandozta Zagloba elragadtatása.

- A szépség senkinek kárára nem válik, amire magam vagyok legjobb példa, mert mikor Galacban a törökök kiégették a szemem, a másikat is ki akarták égetni, de az ottani basa felesége nem engedte, mégpedig nem más okból, hanem szépségem miatt, melynek maradványait magad is láthatod, kisasszonyom.

- De hiszen azt mondta kegyelmed, hogy az oláhok égették ki szemedet?

- Mert oláhok voltak azok, de a galaci basánál szolgálván, már törökösödtek.
- De hiszen azt az egyet sem égették ki!
- Nem ám, csak tüzes vasat tartottak hozzá, s a nagy hévtől hályog nőtt rajta. Az már egykutya. No, mit akarsz mívelni farkocsaiddal, kisasszonyom?
- Mit tegyek? Le kell vágni.
- Le hát, de mi módon?
- A kegyelmed kardjával.
- Karddal jó fejeket levagdalni, de hogy haját vágni quo modo kell vele, azt már nem tudom.
- Tudja kegyelmed, mi módon? Odaülök ama ledült fatörzs mellé, a hajamat átalvetem rajta, kegyelmed meg egyet suhint, aztán levágja. Csak valamiképpen a fejem is vele ne menjen!
- Attól ne félj, kisasszonyom. Gyakran volt úgy, hogy részeg fejjel karddal koppantottam le a gyertya belét, a gyertyát meg sem is karcolván. Nem teszek én kárt tebenned sem, ámbátor efféle munkám még sosem akadt.

Helena leült a fatörzs mellé, s dús, fekete hajfonatait keresztbe vetve rajta, szemét Zaglobára emelte.

- Készen vagyok! - mondta. - Vágja kegyelmed.

Kicsit szomorúan mosolygott, mert sajnálta szép haját, mely olyan dús volt, hogy tarkójánál két marékkal is bajos lett volna átfogni. Ámde Zagloba uramon is látszott, hogy sehogyan sincs ínyére e dolog. Lovagló ülésben helyezkedett el a fatörzsön, hogy biztosabban üljön aztán így dörmögött:

- Piha, piha! Inkább lennék borbély, s a kozákok farkocseit borotválgatnám körül. Olyan ez nekem, mintha bakó volnék, és hóhéri munkához készülődnék, mert tudod, kisasszonyom, azok vagdossák le a boszorkányok haját, hogy az ördög valamiképpen el ne rejtőzzék benne, s meg ne rontsa a tortúrázás erejét. De hát te, kisasszonyom nem vagy boszorkány, most azért e munkát is gyalázatosnak ítélem, s ha Skrzetuski uram le nem vágja érte a fületem, azt fogom hinni, hogy netán inába szállt a bátorsága. Istenemre, máris lúdbőrös a kezem. Legalább hunyd be a szemed, kisasszonyom.

- Kész! - jelentette Helena.

Zagloba felemelkedett, mintha vágni készülvén, kengyelében ágaskodnék. A lapos penge felsüvöltött a levegőben, s a hosszú, fekete hajfonatok lesiklottak a sima törzsön a földre.

- Kész! - mondta most már Zagloba uram.

Helena gyorsan felállt, s rövidre nyírt haja nyomban fekete keretként omlott szégyenpírban égő arca köré, hiszen akkoriban nagy gyalázat volt egy hajadonra nézve, ha haját lenyírta, s ezt az áldozatot Helena is csak a végső szükségben hozhatta meg.

Még a könnye is kicsordult, Zagloba pedig nagyon haragudott önmagára, s nem is próbálta vigasztalni.

- Úgy érzem, mintha valami gyalázatos dologra vállalkoztam volna - mentegette magát -, s megint csak azt mondom, kisasszonyom, ha Skrzetuski uram méltó gavallér, okvetlenül levágja a fületem érte. De hát nem lehetett másképpen, mert leányzói mivoltod nyomban kitetszett volna. Most legalább bátran indulhatunk tovább. Kitapogattam én a koldust az út felől is, késemet torkának szegezvén. Azok szerint, amit mondott, a sztyeppen megpillantunk három

tölgyfát, azok mellett lesz egy farkasjárás, s annak mentén vezet az út Demianóvkán át Zlotonosza felé. Azt is mondta, hogy a csumákok is azon az úton járnak, majd netán fel lehet kéredzkedni valamelyik szekérre. Bizony nehéz pillanatokat élünk át együtt, melyeket egész életünkben emlegetni fogunk, kisasszonyom. Most még a kardunktól is búcsút kell vennünk, mert nem méltó dolog, hogy a koldus meg annak a vezetője nemesi fegyvert viseljen oldalán. Bedugom ide e törzs alá, netán megadja az Úr, hogy valaha még megtalálom. Sok hadjáratot látott e szablya, s bizony nagy győzedelmeknek vala eszköze. Hidd el kisasszonyom, már régen regimentárius⁹⁸ volnék, ha nincs az emberi gyűlölködés meg gonoszság. De hát ez már így van. Nincs e világon igazság egy csepp se!

Így beszélgetvén Zagloba uram a fatörzs alá rejtette kardját, betakargatta harasztal és fűvel, aztán vállára vetette a tarisznyát meg a lantot, kezébe fogta a kovával jól kirakott koldusbotot, s egyet-kettőt suhintott vele, mondván:

- No, megjárja, arra jó, hogy az emberfia egy-egy ebnek vagy farkasnak a szeme közé vágjon vele, avagy a fogait megszámlálja. Csak az a baj, hogy gyalogolnunk kell, de hiába! No, gyerünk!

Elindultak.

A fekete hajú legényke elől, a koldus a nyomában. Az öreg morgott és káromkodott, mert nagyon melege volt a gyaloglástól, pedig a sztyeppen szellő fújdogált, s lesütötte, meg-aranyozta a gyönyörű legényke arcát. Csakhamar rábukkantak a szakadékra, melynek alján kristálytisza csermely csörgedezve vitte vizét a Kahamlik felé. A szakadék mellett, a folyótól nem messze, egy dombocskán három hatalmas tölgyfa zöldellt. Vándoraink azonnal arrafelé indultak, s csakhamar rátaláltak az út nyomára, amely csak úgy sárgállott a sztyeppen végig a marhatrágyán burjánzó virágoktól. Az út üres volt, sem egy csumák, sem egy szekér nem volt rajta, de még lassú járású, szürke ökröket sem lehetett látni. Csak szarvasmarhacsontok fehérlettek itt-ott, melyeket a farkasok hurcoltak széjjel, s a nap heve szívott fehérre. Vándoraink szakadatlanul mentek, csak az árnyas tölgyesekben pihentek meg. A hollófűrtű legényke a zöld pázsiton hajtotta álmra fejét, a koldus pedig virrasztott. Átgázoltak patakokon is, ha gázló nem volt, sokáig keresgéltek, a part mentén kószálva. Olykor a koldus a karján vitte át a legénykét, ami bámulatos erőre mutatott, különösen egy olyan embernél, aki már koldulásra adta fejét, hogy megélhessen. De hát jó vállas koldus volt is ökelme! Így mendégéltek megint estig, míg végül a legényke egy tölgyesben leült az útszélen, s kijelentette:

- Nekem már nincs erőm, s lélegzetem is kifogyott. Én már nem megyek tovább. Itt lefekszem s meghalok.

A koldus kemény gondokba merült.

- Hej, átkozott pusztája! - kiáltott fel. - Sem tanya, sem gyepű, de még egy árva lelket sem látni ezen az úton. Itt azonban mégsem maradhatunk éjszakára. Már esteledik, egy óra múlva sötét lesz, halljad csak, kisasszonyom!

Azzal elhallgatott, s egy pillanatig mély csend borult a vidékre. Ámde hirtelen valami távoli, bánatos hang hallatszott, mintha föld mélyéből jött volna, valójában azonban a közeli szakadék belsejéből szűrődött ki.

⁹⁸ A had ideiglenes főparancsnoka, mint a távollevő hetman helyettese.

- Farkasok - jelentette ki Zagloba. - Tegnap éjjel még voltak lovaink, hát azokat tépték szét, ma már ránk kerülne a sor. Pisztolyomat itt tartom ugyan köpönyegem alatt, nem tudom azonban, két lövésnél többre futja-e a puskaporból, márpedig én semmiképp sem akarnék marcipán lenni farkasok lakodalmán. Hallod, kisasszonyom... megint!

Az üvöltés csakugyan újra hallatszott, de mintha már közelebből jött volna.

- Kelj fel, detina! - bízta a leányzót. - Ha pedig nem bírsz menni, majd vislek. Mit tegyek! Látom már, jobban megkedveltelek, hogysem kellett volna, de ez onnan vagy, hogy magam legénysorban élén, törvényes gyerekeim nincsenek, törvénytelenek pedig, ha vannak is, azok mind törökök, mert sokáig éltem Törökországban. Velem együtt kihal a Zagloba de Wczele nemzetség. Vénségemre majd te viseled gondomat, kisasszonyom, most azonban kelj fel, avagy kapaszkodj a nyakamba, amúgy liszteszsák módjára.

- A lábam úgy elnehezedett, hogy mozdulni sem bírok.

- Látod, s erőddel dicsekedtél! De hallga csak, hallga! Istenemre kutyaugatást hallok. Úgy van, ezek nem farkasok. Akkor hát nem lehet messze Demianówka, amelyről a koldus beszélt. Hála legyen a magasságos Istennek! Már éppen azt forgattam magamban, hogy tüzet gyújtunk a farkasok miatt, de hát bizonyára elaludtunk volna, mert mindketten fölöttébb eltörödtünk. Úgy van, ezek kutya. Hallod?

- Gyerünk! - mondta Helena, mert egyszerre új erő költözött tagjaiba.

Csakugyan, alig értek ki az erdőből, néhány futamatnyira sok fénylő pontot pillantottak meg. A görögkeleti templom frissen zsindelyezett három kupolája is felvillant előttük, amint a homályban még rájuk estek az alkonyipír utolsó sugarai. A kutyaugatás egyre tisztábban hallatszott.

- Úgy van, az Demianówka, nem lehet más - jelentette ki Zagloba - A koldusokat mindenütt szívesen látják, netán éjjeli szállás meg estebéd is adódik, sőt, talán jó emberek szekéren elvisznek tovább. Megállj csak, kisasszonyom, ez hercegi falu, akkor pedig hátha itt lesz még a hercegi tisztartó is. Megpihenünk, meg híreket is hallunk. A herceg bizonytalán útban van már. Úgy lehet, hamarabb jön a menekvés, hogysem vártad volna. Az ám, de el ne feledd, hogy néma vagy. Látod, nekem is kihagy már az eszem, azt mondtam, nevezz Onufrijnak, holott néma lévén, nem nevezhetsz sehogyan sem. Majd magam beszélek mindkettőnk helyett, mert hál' Istennek, paraszti nyelven csak olyan jól tudok, akár deákul. Gyerünk, gyerünk! Ímhol már az első házak. Uram Isten, mikor lesz már vége ennek a mi bujdosásunknak! Legalább egy ital forralt sört kaphatnánk, már azért is áldanám az Urat.

Zagloba elhallgatott, s egy ideig szótlanul ballagtak egymás mellett.

Ám csakhamar megint megszólalt:

- El ne feledd, kisasszonyom, hogy néma vagy. Ha valaki megkérdezné, nyomban mutass rám, s mondd: „Hum, hum, hum! Nija, nija!” Megfigyeltem én, hogy jó adag talpraesettség lakozik benned, itt pedig a bőrünkről vagy szó. Hacsak hetmani avagy hercegi zászlóaljakra nem bukkanunk, mert akkor nyomban megmondjuk, kik vagyunk, különösen, ha valami emberséges tiszttel vagy Skrzetuski uram ismerősével akad dolgunk. Igaz is, kisasszonyom, te a herceg oltalma alá tartozol, így tehát a katonáktól nincs mit tartanod. Nini, hát amott micsoda tüzek lobognak a gödörben? Aha, kovácsműhely, a lovakat vasalják! Látom ám, hogy jó sok ember is vagy ott, menjünk oda.

A szakadék előterét alkotó omladványban csakugyan kovácműhely volt, s kéményéből kékben zúdult kifelé az aranyos szikra, a nyitott ajtón meg a falba fúrt számos lyukon át pedig káprázatos fény sugárzott elő, amelyet itt-ott eltakartak a műhely belsejében sürgő-forgó alakok. Kívül a műhely előtt is álldogált néhány tucat ember csoportba verődve. Odabent ütemesen csendültek a kalapácsok, s csengésük összekeveredett a műhely előtt hangzó énekkel, az emberi beszélgetéssel, zajjal és kutyaugatással. Zagloba uram ezt látván, legottan befordult a szakadékba, s húrjába csapva énekelni kezdett:

*A hegyoldalban
Kaszások aratnak,
A hegy lábánál,
Zöld hegy lábánál,
Kozákok vágatnak.*

Így énekszóval közeledett a kovácműhely előtt álldogáló embercsoporthoz. Szétnézett. Többnyire részeg parasztok voltak. Csaknem mindegyiknek hosszú rúd volt a kezében, melynek a végén már ott meredt a kiegyenesített kasza vagy a dárdahegy. Odabent a kovácsok éppen azzal foglalatostkodtak, hogy a kaszákat egyengették ki, és dárdahegyeket kovácsoltak.

- Hej, did, did! - kezdtek kiáltozni a csoportban.

- Szlava Bohu! - köszönt Zagloba.

- Na viki vikiv.

- Mondjátok csak, gyerekeim, ez már Demianówka?

- Az hát, de minek az neked?

- Mert az úton azt mondták, hogy itt jó emberek laknak - folytatta Zagloba -, akik a koldust befogadják, étellel, itallal jól tartják, s még a garast sem sajnálják tőle. Én vén fejjel messze földről vándorolok, a gyerek meg már egy lépést sem bír tenni. Ő szegény néma, s így vezetget engem, mert szegény világtalan lévén, nem látok. Megáld benneteket az Isten, jó emberek, megáld Szent Miklós is, meg Szent Onufrij is. Az egyik szememben még maradt valamicske Isten világából, de a másik örökre elsötétült; így vándorolok lantszóra énekelvén, s égi madarak módjára abból tengődöm, ami jó emberektől csurran-cseppen.

- Aztán hova való kend, bátya?

- Hej, messze földre! De hadd üljek le kicsinyég, látom, a műhely előtt lóca áll. Ül le te is, Isten szegénykéje - mondta Helenának a lócára mutatva. - Bizony Ladaván túliak vagyunk, jóemberek. De már régen, nagyon régen elkerültünk hazulról, most pedig Browarkiból jövünk, a búcsúból.

- S mi jót hallottatok ott? - kérdezte egy öreg paraszt, kaszával a kezében.

- Hallani hallottunk, de hogy jó-e, azt nem tudjuk. Tenger sok nép gyűlt ott össze. Hmelnickijről azt beszélnek, hogy a hetman fiát meg annak a hadait megverte. Azt is hallottuk, hogy a rutén parton a parasztnép felkelt az urak ellen.

A csoport legottan körülfogta Zaglobát, aki a knyázkisasszony mellett ülén, egyszer-egyszer húrjába csapott.

- Úgy hallotta kend, hogy felkelt a nép?

- Hogyne. Mert hát szerencsétlen is ez a mi paraszti sorsunk!

- De azt mondják, most már vége lesz?

- Kijevben az oltáron ott volt Krisztus Urunk levele, s benne megírva, hogy rettentő, kegyetlen háború lesz, s igen nagy vérontás Ukrajna-szerte.

A lócát, melyen Zagloba uram ült, egyre szorosabb félkörben fogta körül a tömeg.

- Azt mondja kend, levél volt?

- Az hát, ha mondom! A háborúról meg a nagy vérontásról... de nem szólhatok tovább, mert szegény öreg torkom pogányul kiszáradt.

- Íme, bátya, egy fertály pálinka, de most beszélj, mit hallottál a nagyvilágban. Mi is tudjuk, hogy a koldusok mindenütt megfordulnak, s mindent látnak, hallanak. Jártak már itt is, s mondták, hogy kemény napok jönnek az urakra Hmel kezétől. Most azért mi is megcsináltattuk magunknak a kaszákat meg a dárdákat, hogy mi se legyünk az utolsók, de most nem tudjuk, kezdjük-e már, avagy várjuk a Hmel levelét.

Zagloba felhajtotta a pálinkát, jól megízlelte, aztán némi gondolkodás után így szólt:

- Ki mondta, hogy ideje elkezdni?

- Mi magunk akarnánk.

- Kezdjük, kezdjük! - hallatszott számos kiáltás. - Ha már, Zaporozsje megverte az urakat, kezdjük mi is!

A kaszák és dárdák meglendültek, s baljósan csendültek össze az izmos kezekben.

Aztán pillanatnyi csend állt be, csak a kovácműhelyben csengtek a kalapácsok. A jövődöbéli lázadók várták, mit mond a did. Az pedig csak gondolkozott, gondolkozott, s végül megkérdezte:

- Ti kinek az emberei vagytok?

- Jarema knyázé.

- S kiket akartok gyilkolni?

A parasztok összenéztek.

- Őtet? - kérdezte a did.

- Vele nem bírunk...

- Hej, bizony nem bírtok, gyermekeim, bizony nem bírtok. Jártam én Lubniében is, tulajdon szememmel láttam a knyázt. Rettenetes úr az! Ha egyet kurjant, a fák megremegnek az erdőben, s ha lábával toppant, szakadék támad alatta. Őtőle még a király is fél, a hetmanok is neki engedelmeskednek, tőle fél mindenki. Hada pedig több vagyon neki, mint a kánnak meg a szultánnak. Nem bírtok vele, gyermekeim, bizony nem bírtok. Nem ti mentek utána, hanem ő keres meg benneteket. S még azt nem is tudjátok, amit én tudok, hogy minden lah az ő segítségére siet, pedig ugye tudjátok, hogy ahány lah, annyi szablya!

Komor csend támadt a csoportban, a koldus ismét a lantot pengette, aztán arcát a holdvilágra emelve folytatta:

- Jön a knyáz, bizony jön, s annyi a zászló meg a piros boncsok körülötte, akár a csillag az égen, akár a csicskó a sztyeppen. Előtte vágat a szél, és sír. S tudjátok, gyermekeim, miért sír? A ti sorsotokat siratja. Előtte rohan a csontember a kaszával, és harangoz. S tudjátok, gyermekeim, mire harangoz? A ti nyakatoknak harangoz.

- Hospodi pomiluj! - hangzottak a halk, ijedt kiáltások.

Aztán megint csak a kalapálás hallatszott.

- Ki itt a knyáz komiszárosa? - kérdezte a koldus.

- Gdeszynski úr.

- Hol van ő?

- Megszökött.

- Mi okból szökött meg?

- Mert hallotta, hogy kaszákat meg dárdákat kovácsolnak nekünk, s ettől annyira megijedt, hogy megszökött.

- Annál rosszabb, mert most majd beáru benneteket a knyáznak.

- Úgy károgsz te itt, hallod-e, akár egy holló! - szólt rá egy vén paraszt. - Mi mégis elhisszük, hogy pogány napok jönnek az urakra. És sem a rutén, sem a tatár parton nem lesz sem úr, sem knyáz, csak kozák, csupa szabad ember. És nem lesz sem úrbér, sem szesadó, sem száraz-örlési vám, sem útvám, és nem lesznek zsidók sem, mert így van ez Krisztus Urunk írásában, amiről te is szóltál. Hmel pedig van olyan erős, mint a knyáz. Csak kapaszkodjanak össze.

- Segítse meg az Isten! - tette hozzá a koldus. - Hej, de nehéz is ez a mi paraszti sorsunk, pedig valahanapján másképpen volt e dolog.

- Kié a föld?... A knyázé; kié a sztyepp?... A knyázé; kié az erdő? Kié a sok gulya?... A knyázé. Hajdanában pedig Istené volt a sztyepp, Istené az erdő, s aki előbb jött, az vette el, és senkinek sem volt adósa érte. Most pedig minden az uraké meg a knyázé...

- Igazság szól belőletek, gyermekeim - felelte a koldus -, de egyet mondok én nektek. Magatok is tudjátok, hogy itt nem boldogultok a knyázzal, én hát azt mondom, aki az urakat akarja gyilkolni, az ne maradjon itt, amíg Hmel össze nem mérte erejét a knyázzal, hanem szökjön át Hmelhez, mégpedig nem késlekedvén, már holnap, mert a knyáz közeledik. Ha ama Gdeszynski úr idehívja őt Demianówkába, bizony mondom, nem azért jön, hogy itt hizlaljon benneteket, hanem egy lábíg lekaszabolthat, most azért szökjetek át Hmelhez. Minél többen lesztek nála, annál könnyebben megbirkózik a knyázzal. Hej, de nehéz munka előtt áll ökelme. Előbb a hetmanok meg a tömérdek királyi hadak, utánuk a knyáz, ki még a hetmanoknál is erősebb. Siessetek, gyermekeim, Hmelnek meg a kozákságnak segíteni, mert egymagukban nem győzik szegények, márpedig ők a ti szabadságotokért, a ti jóvoltotokért verekszenek az urakkal. Szökjetek, s a knyáztól is megszabadultok, meg Hmelnickijen is segítetek.

- Igazán szólt! - hallatszott a tömegből.

- Jól beszél!

- Okos ember!

- Láttad te, hogy a knyáz útban van?

- Látni nem láttam, de Browarkiban hallottam, hogy Lubniéből már kilódult; dúl-fúl, éget, s ahol egyetlen dárdát talál: nem marad más utána, mint a pusztá föld meg az ég.

- Hospodi pomiluj!

- De hol keressük Hmelt?

- Azért jöttem én, gyermekeim, hogy megmondjam nektek, hol keressétek Hmelt. Gyertek el, gyermekeim, Zlotonoszába, onnan meg majd Trechtymirbe, ott már Hmel vár rátok, ott gyülekezik össze a nép minden falvakból, gyepűről meg tanyákról, s oda mennek a tatárok is, mert másképpen a knyáz meg nem hagyna benneteket ezen az édes anyaföldön.

- Te is velünk jössz, bátya?

- Gyalogszerrel el nem megyek, mert öreg lábaimat már nagyon húzza a föld, de ha elvisztek valamiféle derék taligán, akkor veletek tartok. Zlotonosza előtt meg majd előremegyek megnézni, vajon nincsenek-e ott valamiféle úri katonák. Ha vannak, akkor Zlotonoszát elkerüljük, s egyenesen Trechtymir felé megyünk. Az ott már kozák birodalom. Most azonban adjatok ennem meg innom, mert öreg vagyok, éhes vagyok, s ez a legényke is ehetnék. Holnap reggel elindulunk, útközben pedig majd énekelek nektek Potocki úrról meg Jarema knyázról. Hej, vad oroszlánok azok! Nagy vérontás leszen Ukrajnában, fenemód piroslik az ég alja, s a hold is mintha vérben úsznék. Könyörögjetek, gyermekeim, Isten irgalmáért, mert bizony mondom nektek, sokan közületek nem sokáig járnak már Isten szép világát. Azt is hallottam, hogy lidércek kelnek ki a sírokból, s üvölnének.

Szörnyű félelem szállta meg az egybegyülekezett pórnépet. Önkéntelenül is körülnézegettek, suttogva keresztet vetettek magukra, végül az egyik felkiáltott:

- Megyünk Zlotonoszába!

- Zlotonoszába! - harsogták mindannyian, mintha csakis ott lenne a segítség és a menekvés.

- Trechtymirbe!

- Halál a lahokra meg az urakra!

Egyszerre egy fiatal kozák legény előreugrott, megrázta dárdáját s felkiáltott:

- Legények, ha holnap úgyis Zlotonoszába megyünk, akkor ma üssünk rá a komiszáros kastélyára!

- Gyerünk a komiszáros kastélyába! - kiáltotta egyszerre számos hang.

- Csóvát alá, s a holmit elvinni!

Ámde a koldus lecsüggesztett fejét felkapva így szólt:

- Ej, gyerekeim, ne menjete ti a komiszáros kastélyába, ne is gyújtsátok fel, mert abból baj lesz. A knyáz netán valahol a közelben kevereg hadaival, ha a tűzfényt meglátja, itt terem, s akkor baj lesz. Inkább adjatok ennem, s mutassátok meg szállásomat. Maradatok veszteg, *ne hulati po pasikam*.⁹⁹

- Igazán szól! - hallatszott néhány hang.

- Igazán szól, te meg buta vagy, Makszim!

- Gyere velem, bátya, egy falat kenyérre, egy csipetnyi sóra meg egy korty mézborra, s ha jól laktál, lefekszel a szénapajtában - mondta egy öreg paraszt a koldusnak.

Zagloba felkelt, s megrántotta Helena köpenyét. A leány aludt.

- Úgy eltörődött szegény fiú, hogy még a kalapálás zajában is elnyomta az álom - jegyezte meg Zagloba.

⁹⁹ Ne mászkálj a méhesben. (ukrán)

Magában pedig ezt gondolta: „Ó, drága ártatlanság, aki még a dárdák és kések között is tudsz aludni! Látom már, a mennyei angyalok őriznek téged, s melletted megőriznek engem is!”

Felébresztette, s elindultak a falu felé, amely nem volt messze a kovácsműhelytől. Az éjszaka derűs és csendes volt, csak a kalapálás visszhangja kísérte lépteiket. A vén paraszt előrement, hogy az utat mutassa, Zagloba pedig mintha imádkoznék, egyhangúan mormolta:

- Ó, *hospody Bozse, pomiluj nasz hrisnych...*¹⁰⁰ Látod, kisasszonyom!... *Sviataja Psecsisz-taja...* Mit csináltunk volna a paraszti gúnya nélkül?... *Jako vzsena zemli i dosa ku nebeszech...* Kapunk enni, s holnap nem gyalog kutyagolunk, hanem taligán megyünk Zlotonoszába... *Amin, amin, amin...* El kell készülnünk rá, hogy Bohun idetalál nyomainkon, mert fortélyaink őt meg nem tévesztik... *Amin, amin!*... De már elkésik, mert Prochorówkánál átkelünk a Dnyeperen, s ott már a hetmané a hatalom...

- Mit dörögysz ott, bátya? - kérdezte a paraszt.

- Semmit, egészségetekért imádkozom. Amin, amin!...

- No, ímhol a házam...

- Szlava Bohu.

- Na viki viki.

- Tessék, egy falat kenyérre, egy csipetnyi sóra.

- Isten fizesse.

Néhány perccel később a koldus alaposan jóllakott ürühússal, s jól meg is locsolta mézborral, másnap reggel pedig egy kényelmes taligán elindultak Zlotonosza felé, néhány tucat kaszával és dárdával felfegyverkezett lovas paraszt kíséretében.

Kawrajec, Czarnoboj és Kropiwna felé vették útjukat. Útközben látták, hogy már minden forrong. A parasztok mindenütt fegyverkeztek, a szakadékokban, kovácsműhelyekben látástól vakulásig folyt a munka, s csupán Jeremi herceg félelmetes neve és rettenetes hatalma tartotta még vissza a véres kirobbanást.

Ezenközben a Dnyeperentúlon a vihar teljes erővel tombolt. A korsuni vereség híre villámgyorsan terjedt el az egész Ruténföldön, s felkelt mindenki, aki csak élt.

¹⁰⁰ Ukrán ima.

XXI. FEJEZET

Bohunt a Zagloba szökését követő nap reggelén találták meg a szemenek, de már félig megfojtotta a dolmány, melybe Zagloba bebugyolálta, mivel azonban sebei nem voltak súlyosak, hamarosan magához tért. Mikor megértette, mi történt, vad dühbe gurult, üvöltött, mint a vadállat, kezét tulajdon véres koponyáján összevissza vérezte, s késsel döfködött maga körül, úgyhogy a szemenek nem mertek a közelébe lépni. Végül, mivel még nem bírt a nyeregben megülni, két ló közé köttetett egy zsidó bölcsőt, s abba beleülve, mint egy örült száguldott Lubnie felé, úgy vélvén, hogy a szökevények is oda igyekeztek. A zsidó dunyhák között pehelyben és saját vérében fetrengve vágatott a sztyeppen, akár a lidérc, mely hajnalhasadás előtt igyekszik vissza sírjába, hűséges szemenei pedig a nyomában, tudván, hogy a biztos halálba rohannak. Így száguldottak Wasilówkáig, ahol a hercegnek százfőnyi magyar gyalogsága állt helyőrségen. A megvadult kozák vezér - mintha csak megunta volna az életét - gondolkodás nélkül esett a helyőrségre, ő maga elsőnek vetette magát a tűzbe, s néhány órai harc után egy lábíg lekasabolta, kivéve néhány embert, akiket azért hagyott életben, hogy kínzásokkal vallomásra bírja. Így megtudván, hogy arrafelé semmiféle nemes úr meg leányzó nem szökött, maga sem tudta, mitévő legyen, s kötelékeit szaggatta fájdalomában. Továbbmenni lehetetlen lett volna, mert Lubnie felé mindenütt hercegi ezredek állomásoztak, amelyeket a Wasilówkából, a harc folyamán elmenekült lakosság már értesített a történekről. A hűséges szemenek megragadták hát a dühtől elgyengült vezért, s visszavitték Rozlogiba. Visszatérvén már nyomát sem találták az udvarháznak, mert a helybeli parasztok kirabolták és felgyújtották, Wasyl knyázzal együtt, úgy gondolkozván, hogy ha a herceg vagy a knyázok bosszút akarnának venni, könnyen a kozákok és Bohun nyakába varrhatnak mindent. Felperzselték az összes gazdasági épületeket is, kivágták a meggyeskertet, meggyilkolták az egész cselédséget, így állván bosszút a Kurcewiczek keménykezű uralkodásáért és az elnyomásért. Mindjárt Rozlogin túl Bohun kezébe esett Plesniewski, aki Czehrynből menekülve vitte a Zólte Wody-i vereség hírért. Miután pedig megkérdezte, mi járatban van, és hova igyekszik, köntörfalazni kezdett, s nem adott világos válaszokat, így gyanúba keveredett. Később tüzes vassal meg-sütögettetvén, mindent kivallott, amit a vereségről és Zaglobáról tudott, akivel az előző napon találkozott. A kozák vezér örvendezve lélegzett fel; Plesniewskit felakasztatta, maga pedig továbbszáguldott, most már csaknem abban a biztos tudatban, hogy Zaglobát kézre keríti. A csabánok újabb útmutatással szolgáltak. A gázlón túl azonban mintha a föld nyelt volna el minden nyomot. A koldussal, akit Zagloba kifosztott, Bohun nem találkozhatott, mert az már továbbhúzódott a Kahamlik mentén, de egyébként is annyira meg volt rémítve, hogy róka módjára bujkált a nádasban.

Ezenközben ismét eltelt egy nap meg egy éjszaka, s mivel a Wasilówka felé való üldözés szintén lefoglalt két napot, Zagloba jókora égerutat nyert. Mit lehetett hát tenni?

E nehéz helyzetben az egyik eszaul, egy vén pusztai farkas sietett Bohun segítségére, ki ifjúkora óta hozzászokott, hogy a Vad Mezőkön tatárok nyomait kutassa.

- Bat'ku! - mondta. - Azok Czehryn felé szöktek, és okosan tették, mert ezzel időt nyertek, ámde mikor Plesniewskitől a Zólte Wody-i vereségről meg Hmelről hallottak, más utat választottak. Magad láttad, bat'ku, hogy az országútról letértek, s oldalvást igyekeztek tovább.

- A sztyeppbe?

- A sztyeppen megtaláltam őket, ámde ők a Dnyeper felé, a hetmanokhoz igyekeztek, így hát vagy Czerkasy vagy Zlotonosza és Prochorówka felé vették útjukat... de még ha Perejaslaw felé mentek is, amit nem hiszek, úgy is megtaláljuk őket. Nekünk, bat'ku, úgy kellene tennünk, hogy egyikünk Czerkasy, a másikunk Zlotonosza felé menne a csumak úton, de gyorsan, mert ha átkelnek a Dnyeperen, akkor eljutnak a hetmanokhoz, vagy pedig Hmelnickij tatárjai fogják el őket.

- Indulj hát Zlotonoszába, én meg Czerkasyba megyek.

- Igenis, bat'ku.

- De jól vigyázz, mert ravasz róka az.

- Ravasz vagyok én is, bat'ku.

Az üldözés tervét így elrendezvén, nyomban elindultak, az egyik Czerkasy, a másik feljebb, Zlotonosza felé kanyarodván. Aznap este felé Anton, az öreg eszaul, elérte Demianówkát.

A falu üres volt, csak asszonyok maradtak ott, mert a férfiak mind átszöktek a Dnyeperen, hogy Hmelnickijhez csatlakozzanak. A fehérnép látván a fegyveres embereket, s nem tudván, ki-micsodák, mind elbújt, ki a padlásokra, ki a csűrökbe. Antonnak sokáig kellett kutatnia, míg végül egy öregasszonyra talált, aki már senkitől, még a tatároktól sem félt.

- Az emberek merre vannak, nénémasszony? - kérdezte Anton.

- Tudom is én! - felelte a néni, sárga fogait mutogatva.

- Mi kozákok vagyunk, ne félj, nénémasszony, nem a lahoktól jövünk.

- Ördög vigye a lahokat!

- Te velünk tartasz... igaz-e?

- Veletek? - tűnődött a vénasszony egy pillanatig. - Titeket meg a dögvész!

Anton nem tudta, mitévő legyen, amikor egyszerre csikorogva kinyílt az egyik ház ajtaja, s egy szép, fiatal nő lépett ki az udvarra.

- Hej, legények, hallom, nem vagytok lahok.

- Úgy van.

- Hát Hmeltől jöttetek?

- Úgy van.

- Nem a lahoktól?

- Nem.

- Aztán mért tudakoltok az emberek felől?

- Csak éppen, hogy elmentek-e már.

- El, el!

- Szlava Bohu! Mondd csak, leányzó, nem szökött erre egy nemes úr is, egy átkozott lah, a leányával?

- Nemes?... Lah? Nem láttam.

- Nem volt itt senki?

- Volt egy did. Ő beszélte rá az embereket, hogy menjenek Hmelhez Zlotonoszába, mert hogy knyáz Jarema errefelé tart.

- Merrefelé?

- Hát erre. Azután meg Zlotonoszába, mondta a did.

- A did bízta az embereket a lázadásra?

- Ő hát.

- Egyedül volt?

- Nem, egy némával.

- Milyen volt?

- Kicsoda?

- A did.

- Őreg, nagyon öregeske, lantot pengetett, s az urak gonoszságán siránczott. De én nem láttam.

- S ő lázította az embereket? - ismételte meg a kérdést Anton.

- Ő hát.

- Hm. Isten veled, leányzó.

- Isten vezéreljen.

Anton mélyen elgondolkozott. Ha az a koldus az álöltözetbe bújt Zagloba volna, akkor az ördögbe is, miért tüzelte az embereket lázadásra? Egyébként is, honnan vette volna az álöltözetet? Hol hagyta volna a lovakat? Hiszen lóháton szökött el. De legelsőbb is, miért beszélte volna rá az embereket a lázadásra, figyelmeztetvén őket, hogy a herceg már útban van? Egy nemes úr nem figyelmeztette volna őket, s mindenekelőtt ő maga igyekezett volna a herceg oltalma alá menekülni. Ha pedig a herceg Zlotonosza felé tart, amiben semmi képtelenség nincsen, akkor Wasilówkáért mindenesetre megfizet. Erre megborzongott, mert egyszerre a kapu egyik póznáját pontosan a hóhérkaróhoz hasonlatosnak látta.

Nem, az a did igazi did volt, nem más. Minek is rohanna Zlotonosza felé, hacsak azért nem, hogy arra meneküljön tovább.

Ámde ha elszökik is, mi lesz azután? Ha itt vár, megérkezhet a herceg, ha továbbmegy Prochorówka felé, s átkel a Dnyeperen, a hetmanokba botlik.

A vén pusztai farkas valahogyan szűknek érezte a határtalan sztyeppet. Arra is ráeszmélt, hogy ő farkas ugyan, de Zaglobában igazi rókára akadt.

Egyszerre csak a homlokára ütött.

De minek vezette az a did a parasztokat Zlotonoszába, amelyen túl ott van Prochorówka, azon túl a Dnyeper, s azon túl, a hetmanok és az egész királyi haderő?

Anton elhatározta, hogy bármi lesz is, elmegy Prochorówkába.

Ha a parthoz érve meghallja, hogy a túlsó parton ott vannak a hetmani hadak, akkor nem kel át, hanem a folyó mentén megy lefelé, s Czerkasyval átellenben találkozik Bohunnal. Különben pedig útközben Hmelnickij felől is híreket szerez. Anton már Plesniewski vallomásából tudta, hogy Hmelnickij elfoglalta Czehrynt, s Krzywonost máris a hetmanok ellen küldte azzal, hogy Tuhaj bejjel együtt maga is nyomban utána indul. Anton tehát mint tapasztalt katona s a

helységek fekvésének is jó ismerője, bizonyos volt afelől, hogy az ütközet már meg is történt. Most azért tudnia kellett, mihez tartsa magát. Ha Hmelnickij kikapott, akkor a hetmani hadak üldözés közben elárasztották az egész Dnyeper-mentét, s akkor Zaglobát már hiába is keresné tovább. Ámde ha Hmelnickij győzött?... Ebben Anton - az igazat megvallva - nem nagyon bízott. Könnyebb megverni a hetman fiát, mint magát a hetmant; könnyebb elbánni egy portyázó csapattal, mint az egész haderővel.

„Ej no - gondolta a vén kozák -, az atamán is jobban tenné, ha a leányzó helyett a saját bőrével törődne. Czehryn alatt át lehetne kelni a Dnyeperen, s aztán, amíg nem késő, eltűnni a Szicsben. Itt Jarema herceg és a hetmanok között most bajos lesz megmaradnia.”

Ilyetén gondolatok közepette gyorsan haladt szemeneivel a Sula felé, amelyen közvetlenül Demianówka alatt át kellett kelnie, ha Prochorówkába akar jutni. Már elérték a folyó partján épült Mohylját. Itt a szerencse kedvezett neki, mert ámbár Mohylna is üres volt, akárcsak Demianówka, útra kész kompokat és révészeket is talált, akik a Dnyeper felé menekülő parasztságot szállították át a folyón. Maga a Dnyeperentúl, a herceg kezének súlya alatt, nem mert felkelni, ellenben minden faluból, gyepűről és településről menekült a parasztság Hmelnickijhez, hogy zászlaja alá álljon.

Anton mindjárt puhatolózott a révészeknél, hogy nincsenek-e hírek a Dnyeperentúlról. Hírek voltak ugyan, de ellentétesek, zavarosak. Beszélték, hogy Hmel verekszik a hetmanokkal, de egyesek azt állították, hogy vereséget szenvedett, mások meg, hogy győzött. Egy Demianówka felé menekülő paraszt azt bizonygatta, hogy a hetmanokat elfogták. A révészek gyanakodtak, hogy valami álhír, de nem merték feltartóztatni, mert azt is hallották, hogy a hercegi hadak már nincsenek messze. Az ijedelem csakugyan mindenütt megsokszorozta a herceg erejét, mintha seregei mindenütt jelen volnának, már e pillanatban az egész Dnyeperentúlon bizonytalanság nem volt egyetlen falucska sem, ahol azt ne mondták volna, hogy a herceg minden pillanatban odaérkezhet. Anton észrevette, hogy az ő csapatát is mindenütt a herceg előőrsének tekintik.

Ő azonban hamarosan megnyugtatta a révészeket, s a demianówkai parasztok felől kérdezősködött.

- Hogyne, itt voltak, mi vittük át őket a túlsó partra - felelte a révész.

- Did is volt velük?

- Volt.

- S vele egy fiatal néma legényke?

- Istenemre!

- Milyen volt ama koldus?

- Nem nagyon öreg, kövér, a szeme akár a halé, az egyikén hályog volt.

- Ő az! - dörögte Anton, s tovább kérdezősködött. - Hát a legényke?

- Hej, atamán bátya, az meg valóságos kerub. Olyant mi még sosem láttunk.

Közben partot értek. Anton már tudta, mit kell tennie.

- Hej, elvisszük a kisasszonyt az atamánnak - dörögte magában.

Aztán a szeménekhez fordult:

- Rajta! - kiáltotta.

Úgy repültek, mint egy csapat megriasztott gém, bár az út nehéz volt, mert a vidéket keresztül-kasul szeldelték a szakadékok. Be is kanyarodtak egy nagy szakadékba, melynek fenekén forrás buzogott, mellette mintegy természet alkotta országút. A szakadék egészen a Kwarajecig nyúlt, így száguldottak tehát húsz-harminc futamatnyit is megállás nélkül, maga Anton pedig elől, a legjobb lovon. Már megpillantották a szakadék széles kijáratát, mikor Anton hirtelen úgy visszarántotta lovát, hogy hátsó patái megcsikordultak a kövön.

- Hát ez mi?

A kijáratot egyszerre emberek és lovak sötétítették el. Valamilyen lovascsapat tódult be a szakadékba, s rendezkedett hatos sorokba. Voltak vagy háromszázan. Anton odanézett, s bár sokféle veszedelemben megedzett vén harcos volt, szíve megremegett, s arca halálosan elsápadt.

Felismerte Jeremi herceg dragonyosait.

Menekülni késő lett volna, hiszen alig kétszáz lépés választotta el csapatát a dragonyosoktól, s a szemének fáradt lovai semmiképpen sem jutottak volna messzire az üldözőktől. Amazok is észrevették őket, s gyors ügetésbe ugratva indultak feléjük. Kis idő múlva minden oldalról körülfogták a szemeneket.

- Mifélék vagytok? - kérdezte a kapitány fenyegető hangon.

- Bohun emberei - felelte Anton, látván, hogy igazat kell mondani, hiszen ruhájuk színe is elárulja őket. Megismervén azonban a kapitányt, akit gyakran látott Perejaslawban, tettettett örömmel kiáltotta:

- Kuszel kapitány úr! Szlava Bohu!

- Te vagy az, Anton! - kiáltotta a kapitány is, az eszault szemügre véve. - Mit míveltek itt? Atamánatok hol van?

- A nagyhetman elküldte a hercegvajdához, hogy segítséget kérjen, ő tehát Lubniébe ment, nekünk meg azt parancsolta, hogy ögyelegjünk itt a falvakban, s fogdossuk össze, akik szökni akarnak.

Anton hazudott, mintha fizették volna érte, de bízott abban, hogy ha a zászlóalj a Dnyeper felől jön, akkor még nem tudhat sem a rozlogi rajtaütésről, sem a wasilówkai ütközetéről, sem Bohun egyéb viselt dolgairól.

A kapitány azonban megjegyezte:

- Azt hihetné az ember, hogy a rebellióhoz akartok átszökni.

- Ej, vitéz kapitány uram - felelte Anton -, ha mi Hmelhez igyekeznénk, akkor nem volnánk a Dnyeper innenső partján.

- Igaz - vélte Kuszel -, tiszta színigaz, ezt semmiképpen sem tagadhatom. Ámde az atamán nem találja Lubniében a hercegvajdát.

- Ó, hát hol a knyáz?

- Przylukában volt. Talán csak tegnap indult vissza Lubniéba.

- Kár. Az atamán a hetman levelét viszi a hercegnek, de már megkövetem, kegyelmességd Zlotonoszából vezeti e hadat?

- Nem. Kalenkiben állomásoztunk, de most parancsot kaptunk, mint minden csapat, hogy siessünk Lubniébe, mert a herceg az egész haddal onnan indul el. Hát ti hova igyekeztek?

- Prochorówkába, mert ott akar a parasztnép átkelni.
- Sokan átszöktek már?
- Bizony, nagyon sokan!
- Hát csak menjetek Isten hírével!
- Alássan köszönjük kegyelmességednek. Isten vezérelje.

A dragonyosok utat nyitottak, s Anton csapata átvonult közöttük a szakadék nyílása felé.

Anton a kijáratot elhagyva megállt, s figyelmesen hallgatózott, mikor pedig a dragonyosok eltűntek szeme elől, s az utolsó visszhangjuk is elhalt, így szólt szeménjeinek:

- Tudjátok-e, ti marhák, hogy ha én nem vagyok, három nap múlva valamennyien a lubniei karókon döglenének meg? Most pedig hajrá, még ha az utolsó szuszt kellene is kiszorítani a lovakból.

Elvágattak.

„Nyertünk - gondolta Anton -, kétszeresen is nyertünk: először, hogy bőrünket épségben vittük el, másodszor meg, hogy azok a dragonyosok nem Zlotonoszából jöttek, így tehát Zagloba úr elmellőzte őket, mert ha találkoztak volna, most már minden üldözéstől biztonságban lenne.”

Ez bizony csakugyan nagy baj volt Zagloba uramnak, abban a sors igazán nem kedvezett neki, hogy nem találkozott Kuszel zászlóaljával, mert ha találkoznak, most már nem lenne oka félni.

Ezenközben Prochorówkában, mint derült égből a villám, csapott le rá a korsuni vereség híre. Már Zlotonosza felé menet is a falvakban és tanyákon híre járt a nagy ütközetnek, sőt Hmel győzedelmének is, Zagloba azonban nem hitte el, tapasztalatból tudta ugyanis, hogy a pórnép körében minden hír nőttön-növekszik, míg hallatlan méreteket nem ölt, s különösen a kozák győzelmekről szeretnek csodákat beszélni. Ámde Prochorówkában már bajos lett volna tovább kételkedni. Taglóként vágta fejbe a kegyetlen, szörnyű valóság. Hmel diadalmaskodott, a királyi hadaknak vége, a hetmanok fogságban, egész Ukrajna lángokban.

Zagloba első pillanatban fejét vesztette. Mert hiszen borzalmas helyzetben volt. A szerencse ütközben sem kedvezett neki, mert Zlotonoszában egy csepp helyőrséget sem talált. A város forrongott a lahok ellen, a régi váracska pedig üres volt. Abban egy pillanatig sem kételkedett, hogy Bohun halálra keresi, s hogy előbb-utóbb mégiscsak nyomára bukkan. Igyekezett is összehavarni a nyomokat, akár az űzött nyúl, de jól ismerte az agarat, mely üldözte, s tudta, hogy az ugyan nem téveszt nyomot. Zagloba uram mögött tehát ott volt Bohun, előtte pedig a lázongó parasztság tengere, gyilkosságok, tűzvészek, tatár hordák és a nekivadult csőcselék.

Ilyen körülmények között a menekülés csaknem teljesíthetetlen feladat volt, különösen egy leányzóval, aki hiába öltözött koldusfiúnak, rendkívüli szépsége mindenütt feltűnést keltett.

Valóban volt mitől elvesztenie a fejét.

Ámde Zaglobánál ez sosem tartott sokáig. Az agyában uralkodó legnagyobb zűrzavarban is tisztán látta, vagy inkább pontosan érezte azt az egyet, hogy Bohuntól százszorta jobban fél, mint a tüztől, víztől, lázadástól, a mézárhlástól, vagy akár magától Hmelnickijtől. Már a pusztá gondolattól is borsódzott a háta, hogy a félelmetes kozák vezér kezébe kerülhet. „Hej, de ellátná a bajomat! - hajtogatta magában. - Itt előttem meg a rebellió tengere!”

Egyetlen útja lett volna a menekülésnek, Helenát elhagyni és sorsára bízni, ámde Zagloba ezt nem akarta megtenni.

- Nem lehet másképpen, kisasszonyom - mondogatta neki -, mint hogy megittattál valamivel, aminek az lesz a vége, hogy temiattad kicserzik a bőrömet.

Elhagyni azonban nem akarta, s be sem engedte fejébe ezt a gondolatot. De hát mitévő legyen?

„Hah! - gondolta magában -, a herceget keresni nincs idő. Elöttem a tenger, én hát fejest ugrom ebbe a tengerbe, s elmerülve benne, legalább elrejtőzöm, s ha az Isten megsegít, még a túlsó parton úszom ki.”

Elhatározta hát, hogy átkelnek a Dnyeper jobb partjára.

Ez azonban Prochorówkában nem volt könnyű dolog. Mikolaj Potocki uram még Krzeczowski és hadai számára Perejaslawtól fogva mind Czehrynig összeszedetett minden bárkát, gályát, kompot, csónakot és sajkát, Prochorówkában csak egyetlen lyukas komp volt, s erre is ezrével vártak a közeli Dnyeperentúlról összesereglett emberek. A falucskában el volt foglalva minden parasztház, istálló, ól, csűr, s rettenetes volt a drágaság. Zaglobának csakugyan lantjával és énekével kellett megkeresnie betevő falatjukat. Egész napon át nem kelhettek át, mert a komp kétszer is elromlott, s javítgatni kellett. Az éjszakát Helenával együtt a parton, a tűz mellett üldögélve töltötték, részeg parasztok társaságában. Az éjszaka pedig szeles és hűvös volt. A knyázkisasszony roskadozott a fáradtságtól meg a fájdalomtól, mert a parasztesizma feltörte a lábát. Attól félt, hogy komolyan meg talál betegedni. Arca megbarnult és elsápadt, ragyogó szeme elvesztette fényét, s minduntalan fojtogatta a félelem, hogy álruhájában is felismerhetik, s hogy Bohun üldöző csapata váratlanul utolérheti őket. Ezen az éjszakán borzalmas látványban volt része. A parasztok a Ros torkolata vidékén elfogtak néhány nemest, akik ott akartak átkelni, hogy a tatár áradat elől a Wisniowieckiek birodalmába meneküljenek, s idehozván őket, borzalmas módon meggyilkolták. Szemüket fűróval fűrták ki, s fejüket kövekkel zúzták össze. Ezenfelül volt Prochorówkában két zsidó család. Ezeket a nekivadult csöcselék bedobálta a Dnyeperbe, s mikor nem akartak nyomban elmerülni, a férfiakat csakúgy, mint a nőket meg a gyermekeket, hosszú csáklyákkal nyomkodták a víz alá. Pokoli éjszaka volt az, és sehogyan sem akart véget érni. Zagloba kikönyörgött egy fertály pálinkát, maga ivott, s a knyázkisasszonyt is kényszerítette, hogy igyék, mert másképpen elalélt vagy lázba esett volna. Végre a Dnyeper partjai kezdtek világosodni és csillogni. Hajnalodott. Közeledett a borús, komor, homályos nappal. Zagloba szeretett volna minél hamarabb átkelni a túlsó partra. Szerencsére a kompot is kijavították. Ott azonban borzalmas volt a tolongás.

- Helyet a koldusnak, helyet a koldusnak! - kiabálta Zagloba, kinyújtott kézzel tolva maga előtt Helenát, hogy megvédje a tolongástól. - Helyet a koldusnak! Hmelnickijhez és Krzywonoshoz megyek! Helyet a koldusnak, jóemberek, kedves molojecek, pusztítana el a dögvész benneteket és gyermekeiteket veletek egyben! Nem látok jól, beleesem a vízbe, megfojtjátok a gyereket. Engedjete, gyermekeim, a kórság rázza ki a helyéből minden tagotokat, esnétek el kardnak élitől, döglőnétek meg karóba húzva!

Így ordítva, káromkodva, könyörögve tuszkolta a kompra előbb Helenát, azután maga is felkapaszkodott, s ott ismét ordítani kezdett:

- Elegen vagytok már itt!... Mit tolakodtok annyira?... Elmerül a komp, ha ennyien felmásztok. Elég, elég!... Sor kerül még rátok is, de ha nem, annál jobb.

- Elég, elég! - kiabálták, akik már feljutottak. - Indulás, indulás!

Az evezők megfeszültek, s a komp kezdett eltávolodni a parttól. A sebes ár nyomban elragadta, s kissé lesodorta Demontóv felé.

Már a meder közepénél tartottak, mikor a prochorówi partról hangos kiáltás hallatszott. A parton maradt tömegek között óriási kavargás támadt, némelyek eszeveszetten menekültek Demontów felé, mások a vízbe ugrottak, hadonásztak, vagy a földhöz verték magukat.

- Mi az? Mi történt? - kérdezték a kompon.

- Jarema! - kiáltotta egy hang.

- Jarema, Jarema! Meneküljünk! - ordították mások is. Az evezők lázasan csapkodták a vizet, a tutaj, akár egy kozák sajka, suhant a hullámokon.

E pillanatban lovasok jelentek meg a prochorówkai parton.

- Jarema hadai! - kiáltották a kompon. A lovasok a parton nyargaltak, forgolódtak, valamit kérdezgettek a parasztoktól, végül az úszó komp felé kiáltottak:

- Állj! Állj!

Zagloba odanézett, s egész testét elöntötte a hideg verejték. Megismerte Bohun kozákjait.

Csakugyan Anton volt az, szeménjeivel.

Ámde - amint mondtam - Zagloba uram sosem vesztette el fejét huzamosabb időre; szemét eltakarta kezével, mint a rövidlátók szokták, akiknek hosszabb ideig kell nézelődniük, míg meglátnak valamit, végül olyan egetverő ordításba kezdett, mintha nyúzták volna:

- Gyerekeim! Azok Wisniowiecki kozákjai! Ó, Istenem és Szent Szűzanyám! Gyorsan a partra! Amazokat, akik ott maradtak, majd csak elsíratjuk valahogy, aztán széjjelvagdalni a kompot, mert különben mindnyájan a halál fiai vagyunk!

- Gyorsan, gyorsan, összevagdalni a kompot - ordították mások is.

Akkora zaj támadt, hogy a prochorówkai partról hangzó kiáltást teljesen elnyomta. E pillanatban a komp megcsikordult a part homokján. A parasztok kezdtek kiugrálni, de egyesek még ki sem szállhattak, s a többiek már szaggatták széjjel a komp oldalait, s fejszéssel estek a fenekének. A levegőben deszka és leszaggatott fadarabok röpdöstek. Vad dühvel pusztították a szerencsétlen járművet, darabokra, apró szilánkokra tépték, s a félelem még növelte a rombolók erejét.

Közben pedig Zagloba egyre bízta őket:

- Vágjad, törjed, zúzzad, égesd!... Mentsd magad! Jarema jön! Jarema jön!

Így ordítva, ép szemével célba vette Helenát, s sokatmondóan hunyorgatott feléje.

Ezenközben az átelleni parton meglátták, hogy bontják a kompot, erre a kiáltás erősödött, mivel azonban nagyon messze voltak, nem lehetett megérteni, mit akarnak. A hadonászás fenyegetésnek látszott, s ez csak siettette a rombolás munkáját.

A komp kis idő múlva eltűnt, de egyszerre minden torokból ismét felhangzott a rémület kiáltása:

- A vízbe ugrálnak! Errefelé úsznak! - ordították a parasztok.

Csakugyan előbb egy, majd a nyomában néhány tucat lovas a vízbe nógatta lovát, s úsztatva igyekezett az átelleni partra. Eszeveszett, vakmerő cselekedet volt ez, mert tavasszal a megáradt folyó sokkal sebesebb, mint máskor, s itt-ott éles kanyarokat, örvényeket alkotott. Az ár elkapta a lovakat, úgyhogy azok nem bírtak egyenesen úszni, s a víz mind sebesebben ragadta őket magával.

- Nem jutnak ki! - kiáltozták a parasztok.
- Belevesznek!
- Szlava Bohu! Ni csak, ni csak, egy ló már elmerült!
- Halál reájuk!

A lovak már átúszták a folyó harmadrészét, de az ár egyre erősebben sodorta őket lefelé. Szemlátomást kezdték elveszteni erejüket, lassanként egyre mélyebbre merültek. Kis idő múlva az úsztató molojecek már derékig vízben voltak. Eltelt egy kevés idő. Szelepuchából is odasereglettek a parasztok nézni, mi történik. Most már a lovaknak csak a fejük látszott ki, s a víz a molojecek melléig ért. De már a meder felénél tartottak. Egyszerre egy ló feje meg egy molojec eltűnt a víz alatt, utána a másik, a harmadik, a negyedik, ötödik... Az úszók száma egyre csökkent. Mindkét parton mély csend lett a tömegek között, de mindnyájan mentek a folyó partján lefelé, hogy lássák, mi lesz ebből. Már a folyó kétharmadát átúsztatták, az úszók száma még kisebb lett, de már hallatszott a lovak nehéz horkolása a molojecek biztató kiabálása; már látszott, hogy egyesek átjutnak. Egyszerre Zagloba kiáltása hangzott a mély csendben:

- Hej, gyerekeim, puskát elő! Halál a knyáz embereire!

Robbant a füst, eldőrdültek a lövések. A folyóból kétségbeesett ordítás hallatszott, s lovak és lovasok egyszerre tűntek el a víz alatt. A folyó üres volt, csak már valahol messze, az örvénylő habokon jelent meg egy-egy lónak a hasa vagy olykor egy-egy molojec vörös sapkája.

Zagloba Helenára nézett és hunyorgott...

XXII. FEJEZET

A rutén hercegvajda, mielőtt a Rozlogi üszkein üldögélő Skrzetuskival találkozott volna, tudott már a korsuni vereségről, mert Polanowski, a hercegi huszárság egyik tisztje, már Sahotynban jelentette neki a herceg megelőzőleg Przylukában volt, onnan küldte Boguslaw Maszkiewiczet levéllel a hetmanokhoz. Azt tudakolta, hol kívánják, hogy egész haderejével megjelenjék. Mivel azonban Maszkiewicz uramat a válasszal sokáig hiába várta, elindult Perejaslaw felé, útközben mindenfelé portyázó csapatokat küldve ki a parancsolattal, hogy mindazok az ezredek, amelyek még a Dnyeperentúlon szétszórta állomásoztak, legottan induljanak Lubniébe.

Híre érkezett azonban, hogy a tatár határ menti gyepükön állomásozó tíz-egynéhány kozák zászlóalj széjjelszéledt, vagy a lázadókhöz csatlakozott. A herceg tehát arra ébredt, hogy erői hirtelen megcsappantak, s ez éppen eléggé bántotta, mert sosem hitte volna, hogy vitézei, akiket annyszor győzelemről győzelemre vezérelt, valaha így elhagyhassák. Mikor tehát Polanowski uramtól értesült a hallatlan vereségről, azt a hadak előtt eltitkolta, s továbbvonult a Dnyeper felé, azzal a szándékkal, hogy vaktában nekivág a vihar és lázadás sűrűjének, s vagy megbosszulja a vereséget, s letörli a gyalázatot, vagy ő maga is vérét ontja. Emellett remélte, hogy a királyi hadakból csak megmenekült valami kevés csapat, sőt, talán számottevő is. Ha a maga hatezer főnyi hadát ezekkel megerősíthetné, akkor a győzelem reményével megmérkőzhethetné Hmelnickijel.

Amint tehát Perejaslawba értek, megparancsolta a kis Wolodyjowski lovagnak és Kuszel uramnak, hogy dragonyosaikat küldjék széjjel minden irányban Czerkasy, Mantow, Siekierna, Buczacz, Stajki Trechtymir és Rzysszczów felé, s szedjenek össze mindennemű hajót és kompot, ami csak e vidéken találtatik, hogy azokon a hadak a bal partról átkelhessenek Rzysszczówba.

A küldöttek menekültekkel találkozáskor, hírt hallottak a vereségről, hajót azonban e helyeken egyetlenegy sem találtak, mert azokat - amint már mondtuk - felerészben már régen összeszedette a királyi nagyhetman Krzeczowski és Barabasz számára, a többi pedig a jobb parton fellázadt nép a hercegtől való félelmében elpusztította. Wolodyjowski azonban egy rönkökből hevenyében összeácsoltatott tutajon tizedmagával átjutott a jobb partra, ott el is fogott tíz-egynéhány kozákot, s a herceg elé állította őket. Tőlük értesült a herceg a lázadás ijesztő méreteiről, valamint a korsuni vereségnek immár jelentkező gyümölcseiről. Az egész Ukrajna az utolsó szál emberig felkelt. A lázadás terjedt, miként az árvíz, mely a rónaságra kiöntve, egyre nagyobb területeket áraszt el. A nemesség a várakban és erődökben védekezett, ámde ezek közül a lázadók már sokat elfoglaltak.

Hmelnickij erői percről percre gyarapodtak. Az elfogott kozákok már kétszázezer főre becsülték hadainak számát, s ez a szám néhány nap alatt könnyen a kétszeresére növekedhetett. Ezért maradt az ütközet után Korsunban, ahol a pillanatnyi nyugalmat felhasználván, rendet teremtett megszámlálhatatlan haderejében. A köznépet ezredekre osztotta, az atamánok meg a tapasztaltabb zaporozsjei eszaulok közül kijelölte az ezredskapitányokat, s portyázó csapatokat vagy egész hadosztályokat küldött ki a közeli várak megvétele végett. Jeremi herceg mindezeket mérlegelve látta, hogy mivel hajói nincsenek, azok elkészítése hatezer főnyi haderő számára beletelnék néhány hétbe, viszont az ellenség hatalma ily mérhetetlenül elburjánzott, nincsen mód arra, hogy ezen a vidéken, ahol most van, átkelhessen a Dnyeperen. A haditanácsban Polanowski, Baranowski ezredskapitány, Aleksander Zamojski örkapitány, Wolodyjowski és Wurcel uraknak az volt a véleményük, hogy induljanak el északra, a

rengeteg erdőségek mögött fekvő Czernihów felé, onnan vonuljanak tovább Lubecznek, és csak ott keljenek át a folyón Brahamó felé. Hosszú és veszedelmes út volt ez, mert a czernihóvi erdőségeken túl, Brahamó felé rettenetes mocsarak terjengtek, amelyeken a gyalogságnak is bajos volt átkelnie, hát még a nehézlovasságnak, szekereknek és pattantyúsoknak! A hercegnek mindazonáltal tetszett ez a tanács, csak éppen a hosszú út előtt - amelyről visszatérést nem remélt - még egyszer meg akart jelenni itt-ott a maga Dnyeperen túli birodalmában, hogy a lázadás azonnali kirobbantását megakadályozza, a nemességet védőszárnyai alá gyűjtse, rémületet keltsen, s e rémület emlékét ott hagyja a nép körében. Ezenfelül Gryzelda hercegasszony, a Zbaraska hercegekisasszonyok, a palotáskisasszonyok, az egész udvar és néhány ezred, nevezetesen a gyalogosok, még Lubniében voltak, a herceg tehát elhatározta, hogy betér Lubniébe egy utolsó búcsúszóra.

A hadak még aznap elindultak, s az élen Wolodyjowski a maga dragonyosaival, akik - noha csaknem kivétel nélkül rutének voltak - a fegyelem korláta közé szorítva, rendes katonákká formálva, hűség tekintetében csaknem minden más csapaton túltettek. A tartomány még nyugodt volt. Imitt-amott összeverődtek már garázdálkodó bandák, s a földesurakat és parasztokat egyaránt rabolták, fosztogatták. Ezeket aztán útközben legnagyobbbész szétverték, és karóba húzták. A parasztság azonban sehol sem kelt fel. A kedélyek forrongtak, a paraszti szemekben tűz égett, a lelkekben lobogott a láng, csendben fegyverkeztek és szökdöstek a Dnyeperentúlra. Mindazonáltal a félelem még uralkodott a gyilkolási vágyon és a vérszomjon. Legfeljebb azt lehetett volna a jövőre nézve rossz jelnek tekinteni, hogy a parasztnép a herceg közeledtének hírére még azokból a falvakból is elmenekült, ahonnan nem szökdöstek el Hmelhez, mintha attól félne, hogy a rettenetes knyáz arcukból kiolvassa azt, ami lelkiismeretükben bujkál, s előre meg találja büntetni érte őket. A herceg valóban büntetett, ahol a lappangó lázadásnak akár a legcsekélyebb jeleit látta, s mivel természeténél fogva a büntetésben és jutalmazásban egyaránt féktelen volt, mérték és irgalom nélkül büntetett. El lehetett mondani, hogy akkoriban a Dnyeper két partján két lidérc kísértett, az egyik Hmelnickij - a nemesség rémületére, a másik Jeremi herceg - a fellázadt parasztokéra.

A hercegi hadak éppen átvonultak Slepordonon, maga a herceg pedig Filipówban állt meg pihenőre, mikor jelentették neki, hogy küldöttek érkeztek levéllel Hmelnickijtől, s meghallgatást kérnek. A herceg nyomban maga elé vezettette őket. Az alsztarosza kastélyában, a herceg szállásán tehát megjelent hat zaporozsjei kozák. Elég hetykén álltak meg a herceg előtt, különösen a vezetőjük, Sucharuka atamán, kinek vérét hevítette még a korsuni diadal és még friss ezredeskapitányi méltósága.

A herceg intett Maszkiewiczz uramnak, hogy vegye az írást, és olvassa.

A levél hangja tisztelettudó volt. Hmelnickijben, bár Korsun után volt már, győzött a róka az oroszlán fölött, a kígyó a sas fölött. Írta, hogy a történeteknek Czaplinski az okozója, s ha a hetmanokat elérte a szerencse fordulása, az sem az ő, mármint Hmelnickij hibája, hanem balsorsuké, s annak tulajdonítsák, hogy a kozákságot Ukrajnában oly keményen elnyomták. Hogy pedig küldöttei számára a herceg kegyét megnyerje, s őket sújtó kezétől megóvja, jelenti, hogy a huszárszászlóalj ama tisztjét, Skrzetuski urat, kit a Szicsben fogtak el, épségben elbocsátotta. Aztán panaszok következtek Skrzetuski gögös viselkedése miatt, hogy Hmelnickij levelét nem volt hajlandó a hercegnek elvinni, amivel Hmelnickij hetmani méltóságát, valamint az egész zaporozsjei hadat súlyosan megsértette. Íme, ennek a gögnek meg a kozákokat a lengyelek részéről ért szakadatlan megalázásoknak tulajdonít Hmelnickij mindent, ami Zólte Wodytól Korsunig történt. A levél azzal végződött, hogy Hmelnickij bizonyosságot tett sajnálkozásáról és a Köztársaság iránti hűségéről.

A levél hallatára maguk a küldöttek is elámultak, mert előzőleg nem tudták, mi van benne, s inkább vártak volna szidalmakat és hetyke kihívást, hogysem kérelmeket. Csak annyit láttak világosan, hogy Hmelnickij egy ilyen hírneves hadvezérrel szemben nem akart mindent egy lapra feltenni, ahelyett tehát, hogy egész haderejével ellene indult volna, halogatott, alázatosságot színlelt, nyilván azt várva, hogy a herceg hadai a menetelés és az egyes kozák csapatokkal való csetepaték közben felmorzsolódjanak. Mikor a levél olvasása véget ért, a herceg, a küldötteket egyetlen szóra sem méltatva, Wolodyjowskinak meghagyta, hogy vezesse ki őket, s vesse őrizet alá, maga pedig az ezredeskapitányhoz fordulva így szólt:

- Fölöttébb ravasz ellenség ez, mert vagy engem akar áltatni e levelével, hogy aztán váratlanul reám üssön, vagy pedig a Köztársaság belsejébe igyekszik, hogy ott egyezséget kössön, s a könnyen hajló rendektől meg a királytól bocsánatot nyerjen. Annak utána biztonságban érezheti magát, mert ha mi még tovább is hadakoznánk, akkor én járnék ellene a Köztársaság akaratának, s ennek folytán már nem őt, hanem engem tarthatnának lázadónak.

Azzal az udvari tatár zászlóalj ezredeskapitányához fordult ily szavakkal:

- Nemes Wierszull uram, adj parancsot tatárjaidnak, hogy a kozákokat fejezzék le, vezérük számára pedig hegyeztess meg egy derék karócskát, s nyomban húzasd is rá.

Wierszull lángvörös fejét meghajtván távozott, Muchowiecki atya pedig, aki mindig fékezni szokta a herceget, kezét mintegy imára kulcsolva, esdekelve nézett a szemébe, így akarván kegyelmét kikönyörögni.

- Nagyságos herceg úr, ő, amint írja, Skrzetuski uramat elbocsátotta - jegyezte meg bátortalanul.

- Skrzetuski nevében köszönöm, hogy e haramiákkal teszed őt egyenlővé - mondta a herceg szemöldökét összehúзва. - Végül is elég volt ebből. Látom - folytatta az ezredeskapitányokhoz fordulva -, hogy kegyelmetek mindnyájan a háborúra adjátok szavakat, ez az én akaratom is. Most azért Czernichów felé vonulunk, útközben magunkhoz gyűjtve a nemességet, Brahinnál átkelünk a folyón, azután dél felé vesszük utunkat. Most pedig fel Lubniébe!

- Isten legyen velünk! - mondták rá az ezredeskapitányok.

E pillanatban nyílt az ajtó, s Roztworowski, az oláh zászlóalj vicekapitánya jelent meg benne, kit két nappal előbb küldtek volt ki háromszáz lovassal, portyázó útra.

- Nagyságos herceg úr! - kiáltotta. - A rebellió terjed! Rozlogit felperzselték, Wasilówkában zászlóaljunkat egy lábíg lemészárolták.

- Hogyan, micsoda, hol? - hangzott a kérdés mindenfelől.

A herceg azonban intett, hogy hallgassanak, s ő maga tette fel a kérdéseket:

- Ki mívelte e dolgot, a garázda nép, avagy valamiféle hadak?

- Azt mondják, Bohun.

- Bohun?

- Igenis.

- Mikor történt e dolog?

- Három napja.

- Nyomon követted őket, utolérted, foglyot ejtettél?

- Nyomon követtem, de utol nem érhettem, mert a három nap nagy idő. Útközben híreket szedtem, Czehrynnek menekültek vissza azután kettéoszlottak, a csapat fele Czerkasy felé, a másik Zlotonosza és Prochorówka felé ment.

Most Kuszel szólalt meg:

- Akkor hát én azzal a csapattal találkoztam, amely Prochorówka felé tartott, amint jelentettem is hercegségednek. Azt mondták, Bohun küldte ki őket, hogy megakadályozzák a parasztnép szökdösését a Dnyeperentúlra, így hát továbbengedtem.

- Ostobaság volt, de nem okollak. Bajos itt nem tévedni, mikor lépten-nyomon ott az árulás, s az ember lábát égeti a talaj - jegyezte meg a herceg.

Egyszerre fejéhez kapott.

- Mindenható Isten! - kiáltott fel. - Most jut eszembe, mit mondott Skrzetuski, hogy Bohun a Kurcewicz knyázkisasszony ártatlanságára vetett szemet. Most már értem, mért gyújtották fel Rozlogit. A leányzót kétségtelenül elragadták. Hej, Wolodyjowski, jöszte ide gyorsan! Vegyél ötszáz lovaszt, s indulj ismét Czerkasy felé, Bychowiec pedig ötszáz oláh lovassal Zlotonoszá-nak, Prochorówkába. A lovakat ne kíméljétek, aki a lányt kiszabadítja, Jeremiówkát kapja életfogytiglani haszonélvezetre. Indulj, indulj!

Azzal az ezredeskapitányokhoz fordult:

- Nemes uraim, mi pedig Rozloginak, Lubniébe!

Az ezredeskapitányok kitódultak az alsztarosza kastélyából, s mindegyik sietett a maga zászlóaljához. A belső apródok lóra kaptak, a hercegnek is elővezették pej paripáját, melyet hadjáratoknál szokott használni. A zászlóaljak csakhamar elindultak, s hosszú tarka szalagként húzódtak széjjel a filipowiczei úton.

A forgókapu mellett véres látvány tárult a katonák szeme elé. A sövénykerítésen öt levágott kozák fejet láttak, amint nyitott szemük megüvegesedett fehérjével meredtek a menetelő katonaságra, a közelben pedig, de már a kapun kívül, egy zöldellő dombocskán még ott kapálózott és rángatózott a karóba húzott Sucharuka atamán. A karó hegye már teste feléig hatolt, mindazonáltal még a halódás hosszú órái vártak a szerencsétlenre, mert akár estig is elrángatózhatott, amíg a halál elcsendesíti. Most azonban nemcsak hogy élt még, hanem félelmetes szemével elkísérte a zászlóaljakat úgy, ahogyan elhaladtak előtte, szeme pedig mintha ezt mondta volna: „Büntetne meg benneteket az Isten, benneteket, gyermekeiteket meg unokáitokat mind, tizedíziglen, a vérért, a sebekért, a kínszenvedésért! Dögnétek meg ti is, meg egész nemzetségeitek! Szállana fejetekre minden szerencsétlenség! Bár haldokolnátok örökké, sem meghalni, sem élni nem bírván!” S noha egyszerű kozák volt, s nem bíborban és kamukában, hanem csak amolyan szürke zubbonyban, nem várbéli szobában, hanem a szabad ég alatt, karóba húzva haldoklott, szörnyű kínszenvedése s a feje fölött keringő halál annyi komolyságot, akkora erőt adott tekintetének, annyi gyűlölettel töltötte meg pillantását, hogy mindnyájan jól megértették, mit akart mondani, s a zászlóaljak szótlanul haladtak el előtte, ő pedig a déli nap aransugaraiban dominált fölöttük, s úgy fénylett a frissen faragott karón, akár egy fáklya...

XXIII. FEJEZET

A hadak késő este, holdvilágnál érkeztek Rozlogiba. Ott találták Skrzetuskit a maga kálváriáján. Amint tudjuk, a lovag fájdalmában, meg a nagy szenvedésnek miatta egészen magánkívül volt, csak Muchowiecki atya térítette eszméletre. A herceg elé vezették, ki egy parasztházban ütötte fel kvártélyát. A herceg kedvencét megpillantva egy szót sem szólt, csak kitárta karját, és várt. Jan uram nyomban nagy sírással vetette magát a kitárt karokba, a herceg pedig a kebeléhez szorítván őt, fejét csókolgatta, s az ott levő tisztek látták, hogyan önti el fenséges szemét a könny.

Csak kis idő elteltével szólalt meg:

- Mint tulajdon fiamat köszöntelek, hiszen már azt hittem, nem látlak többé. Hordozd el férfi módjára terhedet, s el ne feledd, hogy ezernyi barátod lesz boldogtalanságodban, kik feleségüket, gyermekeiket, szüleiket, rokonaikat és barátaikat veszítik majd el. S miként a vízcepp elvész a tengerben, úgy vész majd el a te fájdalmad a fájdalmaik óceánjában. Mikor szeretett hazánkra ekkora szerencsétlenség zúdul, olyankor kardot viselő ember nem siránkozhat saját fájdalmán, hanem közös édesanyánk segítségére siet, s vagy lelkiismerete talál nyugodalmat, vagy dicső halállal halván, elnyeri a mennyei koszorút, s megszerzi az örök boldogságot.

- Ámen! - tette hozzá Muchowiecki atya.

- Ó, nagyságos herceg úr, jobb szeretném őt holtan látni! - sóhajtott a lovag.

- Sírj hát, mert fölöttébb nagy a te veszteséged, mi pedig veled együtt sírunk, mert nem pogányok, nem vad szkíták, sem tatárok közé jöttél, hanem szerető bajtársak közé. Te azonban ezt mondjad magadnak: „Ma még a magam fájdalmán sírok, de a holnap már nem az enyém”, mert tudd meg, holnap hadba indulunk.

- Elmegyek én nagyságoddal a világ végére is, ámde megvigasztalódnai nem bírok, mert... nem bírok. Jaj, nem bírok...

S látszott, miként küszködik, viaskodik önmagával. Fájdalma mindnyájuk szemét elhomályosította, a lágyabb szívűek pedig, mint Wolodyjowski meg Podbipieta, patakokban ontották könnyeiket. Longinus uram kezét összekulcsolva, fájdalmasan hajtogatta:

- Testvérkém, testvérkém, fékezd magad!

- Ide hallgass! - szólt hirtelen a herceg. - Híreim vagynak, hogy Bohun innen Lubnie felé tartott, mert Wasilówkában lekasabolta embereimet. Ne desperálj hát időnap előtt, holott úgy lehet, meg sem kapta a leányzót, mert mi másért merészkedett volna Lubnie felé?

- Istenemre, ez lehetséges! - kiáltották a tisztek. - Isten megvigasztal.

Skrzetuski tágra nyitotta szemét, mintha nem értené, mit mondanak, ám a remény egyszerre megvilágította az ő elméjét is, s azon nyomban a herceg lába elé vetette magát.

- Ó, nagyságos herceg úr, életemet és véreimet! - kiáltotta.

Egyebet nem bírt szólni. Annyira elgyengült, hogy Longinus uramnak kellett felemelnie és a lócára ültetnie, ámde arcán már látszott, úgy megragadta ezt a reménysugarat, akár a fuldokló az utolsó deszkaszálat, és a fájdalom is elhagyta. A többiek még szitották a szikrácskát, mondván, hogy hátha Lubnieben megtalálja a knyázkisasszonyt. Most már átvitték a másik házba, azután hozták a mézbort. A vicekapitány ivott volna, de torka úgy összeszorult, hogy

nem bírt, bajtársai ellenben ittak, s torkukat megvigasztalván ölelgetni, csókolgatni kezdték, s megcsodálták nagy soványságát és a betegségnek arcáról lerívó jeleit.

- Mondd el, mit míveltek veled?

- Majd máskor elmondom - felelte Skrzetuski gyenge hangon. - Megsebesültem, s beteg voltam.

- Megsebesült! - kiáltotta Dzik.

- Megsebesítették, holott követ volt - tette hozzá Sleszynski.

Ámulva néztek egymásra a kozákság e vakmerőségén, majd egymás karjába estek Skrzetuski iránti nagy hajlandóságukból.

- Hmelnickijt láttad?

- Láttam.

- Ide vele! - kiáltotta Migurski. - Nyomban összeapritjük!

Ily beszélgetés közben telt el az éjszaka.

Reggel felé jelentették, hogy az a másik portyázó csapat is visszatért, melyet hosszabb útra, Czerkasy felé küldtek ki. A csapat Bohunt természetesen nem érte utol, sem el nem fogta, de furcsa hírekkel tért meg. Magával hozott sok embert, kikkel útközben találkozott, s kik két nappal korábban látták Bohunt. Ezek mesélték, hogy Bohun nyilván üzött valakit, mert mindenütt azt tudakolta, hogy nem láttak-e egy kozák legénykével menekülő kövér nemes urat. Közben pedig nagyon sietett, s hanyatt-homlok rohant tovább. Ugyanezek az emberek bizonygatták, hogy nem láttak Bohunnal semmiféle leányasszonyt, pedig ha lett volna, azt kétségtelenül látták volna, mert csak kevés szemén volt vele. Erre újabb remény, de egyúttal újabb gond is költözött Skrzetuski szívébe, mert e híreket egyszerűen nem értette.

- Tanácsoljatok hát, mondjátok meg, magyarázzátok meg, mit jelent e dolog? - kérdezte a tisztoktól. - Mert az én fejem ezt fel nem foghatja!

- Én mégis azt hiszem, hogy Lubniében kell lennie - vélte Migurski.

- Nem lehet az - ellenkezett Zacwilichowski zászlós -, mert ha Lubniében volna, akkor Bohun minél hamarabb megbújt volna Czehrynben, s nem tolakodott volna a hetmanok szeme elé, kiknek vereségéről még nem tudhatott. Ha pedig a szemeneiket két részre osztván, kétfelé indította az üldözést, akkor csak azt mondom kegyelmeteknek, nem másért mívelte e dolgot, mint a knyázkisasszonyért.

- De hát egy öreg nemes úr meg kozák legénykéje felől tudakolt?

- Nem kellek ahhoz nagy *sagacitas*¹⁰¹ kitalálni, ha menekült, bizonyos nem női köntösben tévé, hanem nyilván álöltözetben, hogy nyomot tévesztessen. Most azért úgy vélem, ama kozák legényke nem lehet más, mint ő.

- Istenemre, Istenemre! - hagyták helyben a többiek.

- Bah, de ki légyen az a nemes úr?

- Azt már nem tudom - vélte a zászlós -, de azt meg lehet tudakolni. A parasztoknak látniuk kellett, ki volt itt, és mi történt. Hozzátok elő a ház gazdáját!

¹⁰¹ Éleselméjűség. (latin)

A tisztek ugrottak, s legottan nyakánál fogva hozták az istállóból a parasztot.

- Hallod-e - kérdezte Zacwilichowski -, ott voltál-e, mikor a kozákok Bohunnal ráestek a kastélyra?

A paraszt, mint rendesen, esküdözni kezdett, hogy nem volt ott, nem látott semmit, nem is tud semmiről, ámde Zacwilichowski tudta, kivel van dolga, tehát így szólt:

- Majd még elhiszem, ebanyád, hogy a lóca alatt kuporogtál, amíg a kastélyt fosztogatták! Másnak meséld ezt... íme, egy vörös arany, amott meg a hóhérlegény a pallossal: válassz! Végezetül még a falut is felgyújtjuk, s ártatlan emberek szenvednek meg temiattad.

Csak ekkor kezdte a paraszt elmondani, mit látott. Mikor a kozákok a kastély udvarán tivornyázni kezdtek, a többiekkel együtt ő is odament megnézni, mi történik. Hallották, hogy a knyáznét meg a knyázokat megölték, de Mikolaj megsebesítette az atamánt, s az úgy fekszik ott, mintha a lélek is kiszállt volna belőle. Hogy a leányasszonnyal mi történt, azt nem sikerült megtudniuk, de másnap hallották, hogy egy nemes úrral megszökött, aki Bohunnal érkezett Rozlogiba.

- No lám, no lám! - kiáltotta Zacwilichowski. - Nesze a vörös arany. Látod, hogy semmi sérelem nem ért. S te láttad azt a nemes urat? Valaki idevalósi volt?

- Láttam, nagyuram, de nem volt idevalósi.

- S milyen volt?

- Terebélyes volt, nagyuram, akár egy búbos kemence, ősz szakállú, s úgy káromkodott, hogy az ördög maga se különben. Fél szemére vak volt.

- Ó, Istenem! - kiáltott fel Podbipieta. - Az alighanem Zagloba, vagy ki? No?

- Zagloba? Várjon csak kegyelmed. Zagloba. Bizony lehetséges! Ő Czehrynben összeszaglászkozott Bohunnal, együtt ittak és kockáztak. Az biz lehetséges. Ez az ő képmása.

Skrzetuski már térdelt, s buzgón imádkozott.

- Nono! - dörmögte a vén zászlós. - Nem néztem volna ki Zaglobából akkora kurázsit, hogy ujjat merjen húzni egy olyan kemény harcossal, amilyen Bohun. Igaz, Skrzetuski uramat fölöttébb megkedvelte a lubniei mézborért, amelyet Czehrynben ittunk, nemegyszer emlegette ezt nekem, Skrzetuski uramat mindenkor jeles gavallérnak nevezvén... Nono! Szinte nem fér a fejembe, mert hiszen Bohun pénzéért is ivott ő jócskán. De ezt a bátor lépést nem néztem volna ki belőle, mert mindig duhaj, de gyáva embernek tartottam ökelmét. Éles elméje vagy, de nagy hazudozó, márpedig az ilyenek bátorsága rendszerint a szájukban lakozik.

- Hadd legyen olyan, amilyen, elég az hozzá, hogy a knyázkisasszonyt kiszabadította a haramia kezéből - jegyezte meg Wolodyjowski. - Mivel pedig fortélyoknak nincsen szükiben, bizonyosan úgy eltűnik a leányasszonnyal, hogy az ellenség felől biztonságban legyen.

- Igyunk hát arra, hogy kedves bajtársunk gondjai véget értek! - kiáltotta Sleszynski.

Erre aztán ittak Skrzetuski, a knyázkisasszony, valamint jövődő utódaik meg Zagloba egészségére, s ezzel eltelt az éjszaka. Hajnalban hangzott a kürtszó, s a hadak elindultak Lubniébe.

A menet gyorsan haladt, mert a hercegi csapatok szekerek nélkül indultak útnak. Skrzetuski szeretett volna a tatár zászlóaljjal előreugratni, de nagyon gyenge volt még, s különben is a herceg maga mellett tartotta, mert meg akarta hallgatni a jelentését szicsi követségéről. A lovagnak tehát be kellett számolnia arról, hogy mi módon folyt az útja, mi módon támadtak rá

a Chortycán, s hurcolták a Szicsbe, csupán Hmelnickijjal folytatott szóváltását hallgatta el, hogy valamiképpen kérdésnek ne vegyék. A herceget az bántotta legjobban, hogy az öreg Grodzickinak nincs puskapora, s ezért nem ígérte, hogy hosszú ideig védekezni tud.

- Kimondhatatlan kár ez - jegyezte meg -, mert ama vár nagy akadály lehetne a rebelliónak, és sok borsot törhetne az orra alá. Nagy férfiú bizony Grodzicki uram, igazi *decus et praesidium*¹⁰² a Köztársaságnak. De miért is nem küldött hozzám porért? Adtam volna neki lubniei pincéből.

- Nyilván úgy vélekedett, hogy a nagyhetmannak *ex officio*¹⁰³ kell erről gondoskodnia - felelte Skrzetuski.

- Elhiszem - mondotta a herceg, s elhallgatott.

Kis idő múlva azonban folytatta:

- Régi és tapasztalt hadvezér a nagyhetman, de fölöttébb bizakodott önmagában, s ez okozta vesztét. Hiszen ő mindig lekicsinyelte az egész rebelliót, s mikor felajánlottam neki segítséget, nem valami nagy kedvvel fogadta. Senkivel sem kívánt osztozni a dicsőségben, s félt, hogy a győzelmet majd nekem találják tulajdonítani.

- Így vélem én is - jegyezte meg Skrzetuski komolyan.

- Ő ostorral akarta lecsendesíteni a Zaporozsjét, s íme, mi lett belőle. Isten megbüntette a gőgöt. Isten előtt utálatos a gőg, ettől pusztul az egész Köztársaság, és nincs itt egyetlen ember sem, kiben ne volna meg ez a bűn...

A hercegnek igaza volt, hiszen ebben ő maga sem volt ártatlan. Nem is olyan régen történt, hogy mikor Alekszander Koniecpolski urammal volt ügye Hadziacz miatt, a herceg négyezer emberével vonult Varsóba, s embereinek megparancsolta, hogy ha esküre kényszerítenék, nyomuljanak be a szenátusba, s vágják, akit csak érnek. Ezt pedig nem másért tette, mint gőgből, amely nem szenvedhette el, hogy ne adjanak szavainak hitelt, s esküre kényszerítsék.

Délutánra a Sula magas partjairól már látszottak a lubniei pravoszláv templom hasas kupolái, valamint a Szent Mihály-templom csillogó teteje és hegyes tornyai. A hadak lassú bevonulása estélig eltartott. A herceg nyomban a várba sietett, ahol az előreküldött parancsok szerint mindennek útra készen kellett állania, a zászlóalj pedig a városban fészkelődtek el éjszakára, ami nem volt valami könnyű dolog, mert sok nép felsereglett a környékről. Mikor híre ment, hogy a belháború terjed, s a parasztok között növekszik a forrongás, a Dnyeperentúl egész nemessége Lubniébe tódult. Még a távolabbi vidékekről is ide gyülekezett a nemesség, asszonyokkal, gyerekekkel, cselédséggel, lovakkal, tevékkel és a szarvasmarhák egész gulyáival egyben. Megjöttek a hercegi komiszárosok meg tisztartók is, és mindenféle nemesi rendű hivatalnokok, árendások és zsidók - egyszóval mindenki, aki ellen a lázadás éle irányulhatott. Mintha valami óriási országos vásár folyna Lubniében, mert nem hiányoztak még a moszkvai kereskedők meg az asztraháni tatárok sem, akik áruval vonulván Ukrajna felé, a háború elől ide menekültek. A piactéren a legkülönbözőbb alakú szekerek ezrei álldogáltak, fűzfavessző kötésű vagy egyetlen darab fából kivágott, küllötlen kerekekkel; azután kozák taligák, meg a nemes urak könnyű kocsijai. A jelesebb vendégek a várban, a fogadóknál helyezkedtek el, a kurtanemesek és a cselédség pedig a templomok körül ütötték fel sátraikat. Az utcákon tüzeket raktak, azoknál főzték az ételt. Mindenütt tolongás, zűrzavar és zaj, akár egy méhkas-

¹⁰² Dísze és oltalma. (latin)

¹⁰³ Hivatalból. (latin)

ban. Csak úgy tarkállott a sokféle köntös és szín, a különféle zászlóaljából való hercegi katonák, hajdúk, inasok, fekete kaftános zsidók, a pórnép, a lila sapkás örmények és gubás tatárok ruhái. Kiabálás és káromkodás mindenféle nyelven, gyermeksírás, kutyaugatás, marhabőgés. E tömeg örömmel üdvözölte a bevonuló zászlóaljakat, mert bennük látta védelmét, biztonságát és menekvését. Mások a vár alá vonultak, s ott ordítottak, a herceget és hercegasszonyt éltetvén. A tömegben a legkülönbözőbb hírek jártak szájról szájra: beszéltek, hogy a herceg Lubniében marad, majd hogy elmegy, fel egészen Litvániába, s oda is követni kell majd őt; sőt azt is beszéltek, hogy már megverte Hmelnickijt. A herceg pedig, miután feleségét köszöntötte, s közölte vele, hogy holnap útnak indulnak, gondterhelten szemlélte ezt a tömérdek szekeret és embert, mely majd a hadak után vonul, hogy kolonc legyen a hadak nyakán, s késleltesse előrejutását. Csak az a gondolat vigasztalta, hogy ha Brahínówt elhagyják, és nyugalmasabb vidékre érnek, ezek mind elszélednek, s meghúzódnak a legkülönbözőbb szegletekben, s nem fogják őket terhelni. A hercegasszonyt udvarával és a palotáskis-asszonyokkal együtt Wisniowiecbe kívánta küldeni, hogy ő maga egész haderejével biztonságban és akadálytalanul vethesse magát a harcba. A várban már megtették az előkészületeket, a szekerekre felrakták a szükséges holmit meg a drágaságokat, az élelmékészleteket begyűjtötték, az udvar tehát akár nyomban szekerekre ülhetett, s indulhatott volna.

XXIV. FEJEZET

Skrzetuski elsőnek ugratott a várba, hogy Zagloba és a knyázkisasszony felől érdeklődjék, azonban természetesen nem találta itt őket, Nemcsak hogy nem látták, de nem is hallottak felőlük, ámbar a rozlogi betörésről meg a wasilówkai helyőrség elpusztításáról már voltak hírek. A lovag füstbe ment reményeivel bezárkózott fegyvertári szállásán, s újra hozzászegődött a fájdalom, a bánat és a gond. Ámde elhessegette őket, miként a sebesült katona a harctéren hessegeti a hollókat és csókákat, amelyek fölötté gyülekezvén várják, hogy meleg vért ihassanak, és friss húst marcangolhassanak. Azzal bízta magát, hogy a fortélyos eszű Zagloba mégiscsak kilábol a bajból, s ha hírért veszi a hetmanok vereségének, Czernihówba menekül. Most éppen idejében eszébe jutott az a koldus, kivel Rozlogiba menet találkozott, s aki azt mesélte, hogy valami ördög lehúzta gúnyját, meg a vele való fiút is, s azóta, immár három napja, mezítelenül bujkál a Kahamlik nádasában, mert fél kibújni a napvilágra. Skrzetuskinak eszébe villant, hogy netán Zagloba fosztotta ki a koldust, hogy magának és Helenának álöltözetet szerezzen. „Nem lehet másképpen!” - hajtogatta magában, s e gondolatra nagy megkönnyebbülést érzett, mert az ilyen álöltözet fölöttébb megkönnyíthette a menekülést.

Másnap a vicekapitány mintha újjászületett volna. Megkezdődött a munka meg a sürgés-forgás, mert ez volt az indulás napja. A tiszteknek reggeltől kezdve a zászlóaljakat kellett vizsgálniuk, hogy emberek s lovak rendben vannak-e, azután kivezetni a szabad mezőre, s úti rendbe állítani. A herceg misét hallgatott a Szent Mihály-templomban, azután visszatért a várba, ahol a görög lelkészi kar, a lubniei meg a choroli lakosság küldötteit fogadta. A jelesebb lovagoktól környezve ült be trónszékébe a Helm festményeivel díszített teremben, s itt búcsúzott el tőle rutén nyelven Hrubby, lubniei polgármester a Dnyeperen túli tartomány összes városai nevében. Először arra kérte, hogy ne menjen el, s ne hagyja őket magukra, pásztor nélküli nyájként, amit a többi küldött hallván, összetett kézzel ismételtette:

„Ne menj el, ne menj el!” - s mikor a herceg kijelentette, hogy ez lehetetlen, lábához borultak, sajnálván jó urukat, avagy csak mímelvén a sajnálkozást, mert beszéltek, hogy sokan közülük, a herceg minden kegye ellenére is inkább a kozákokhoz és Hmelnickijhez húztak.

Elérkezett az indulás órája. Most aztán az egész várban hangzott a cselédség siránkozása és jajgatása. A palotáskisasszonyok ájuldoztak, s Anna Borzobohata leányasszonyt a társai alig bírták életre kelteni. Egyedül a hercegasszony ült be száraz szemmel és felemelt fejjel az üveges hintóba, mert a büszke úrnő szégyellte az emberek előtt kimutatni szenvedését. A néptömegek a vár elé gyülekeztek, Lubniében minden harang zúgott, a pópák feszülettel vetettek keresztet a távozókra, a hintók, kocsik és szekerek hosszú sora alig fért ki a vár kapuján.

Végül a herceg is lóra szállt. Az ezredek zászlai meghajoltak előtte, s a sáncokon eldőrdültek az ágyúk, a sírás, az emberi zaj és kiáltások összekeveredtek a harangzúgással, a lövések dörgésével, a harci kürtök harsogásával és az üstdobok pufogásával. Elindultak.

Elöl haladt két tatár zászlóalj, Roztworowski és Wierszull pálcája alatt, utánuk Wurcel pattantyúsai, Machnicki óbester gyalogsága, utána a hercegasszony, a palotáskisasszonyok és az egész udvar, az alaposan megrakott szekerek, utánuk Bychowiec oláh zászlóalja, végül a komput¹⁰⁴ katonaság, a nehézlovasság elit ezredei, a páncélos- és huszárszászlóaljak, s a menetet a dragonyosok meg a szemének zárták be.

¹⁰⁴ Sorozással kiegészített állandó katonaság.

A hadak után végeláthatatlan tarka kígyóként húzódott a nemesi szekerek sora, rajtuk mindazokkal, akik a herceg távozása után nem kívántak a Dnyeperen túli tartományban maradni.

A menet távolodott ugyan, a fejek azonban a város felé fordultak, s minden arcon ott volt a kérdés:

- Vajon nem utoljára-e?

Úgy van! Ezekből az ezredekéből, a katonák és emberek tömegéből, akik e pillanatban vonultak ki Wisniowiecki herceggel, sem ő, sem senki más nem térhetett vissza többé sem e városba, sem e tartományba.

A trombiták harsogtak. A tábor lassan, de szakadatlanul haladt tovább, s bizonyos idő múlva a város kezdett kékes ködbe borulni, a házak és tetők egyetlen tömeggé olvadtak össze, s kápráztatóan csillogtak a napfényben.

A hadak éjszakára bevonultak Basniába, mely Krynicka asszony birtokához tartozott. A földbirtokos asszony a kapuban térdelve fogadta a herceget, mert a parasztok már meg-megrohanták a kastélyt, csak hűséges cselédei segítségével bírta őket visszaverni, míg végre a hadak érkezése megmentette tizenkilenc gyermekével együtt, kik közül tizennégy leány volt. A herceg parancsot adott, hogy a támadókat fogdossák össze, Poniatowskit, a kozák zászlóalj századosát kiküldte Kaniów felé. A százados még aznap éjjel visszatért, s öt zaporozsjei kozákot hozott magával, kik valamennyien a wasiutyncei szállás csapatából valók voltak. Valamennyien részt vettek a korsuni csatában, s tüzes vassal megsütögettetvén, pontos jelentést tettek róla a hercegnek. Azt is bizonygatták, hogy Hmelnickij még mindig Korsunban van, Tuhaj bej pedig a foglyokkal, zsákmánnyal és a két hetmannal Czehrynbe ment, hogy onnan a Krímbe térjen vissza. Azt is hallották, hogy Hmelnickij kérve kérte, ne hagyja magukra a zaporozsjei hadakat, hanem menjen velük a herceg ellen, a murza azonban nem akart kötélnek állni, mondván, hogy a hadak és hetmanok leverése után a kozákok most már maguk is boldogulhatnak, ő nem vár tovább, mert a foglyok mind elpusztulnak. Hmelnickij erői felől is kivallatták őket, mire azt mondták, hogy mintegy kétszázezer főnyi hada van, de csak amolyan szedett-vedett népség, míg a rendes hadak, vagyis a zaporozsjeiek és a lázadókhöz csatlakozott uradalmi és várbeli kozákok száma alig ötvenezer.

A herceg a hírek hallatára lélekben megerősödött, mert remélte, hogy a Dnyeperen túl az ő ereje is megnövekszik a hozzá csatlakozó nemességgel, a királyi hadak menekülteivel meg a nemesi bandériumokkal. Így aztán másnap reggel továbbindultak.

Perejaslawot elhagyva rengeteg erdőségbe értek, mely a Trubieza folyása mentén Kozielecig, s annál is tovább, egészen Czernihówig húzódott. Május vége felé járt az idő - borzalmas volt a hőség. Az erdőben, ahelyett, hogy hűvösebb lett volna, olyan fojtó volt a levegő, hogy az emberek és lovak lélegzeni is alig bírtak. A tábor után terelt szarvasmarha közül minduntalan elhullt egy-egy, vagy ha vizet szimatolt, eszeveszetten rohant arrafelé, feldöntötte a szekereket, s óriási zűrzavart keltett. Már a lovak is kezdtek elhullani, különösen a nehézlovasságnál. Az éjszakák kibíráhatatlanok voltak a rengeteg rovar és a nagy hőségben a fákból bőven szivárgó mézga erős szaga miatt.

Így baktattak négy napon át, míg az ötödik nap alkonyán szinte természetellenessé fokozódott a hőség. Az éjszaka beálltával a lovak horkolni kezdtek, a szarvasmarha pedig panaszosan bőgött, mintha valami szerencsétlenség közeledtét érezte volna, melyet az emberek még nem is sejtettek.

- Vért szimatolnak! - mondogatták a szekértáborban, a menekülő nemesi családok körében.

- A kozákok üldöznek, ütközet lesz!

Erre a fehérsereg hangos sópánkodásba kezdett, a hír átkergette a csatlósághoz is, mire riadalom, zűrzavar támadt: a szekerek igyekeztek egymást megelőzni, vagy a csapásról letérve, vaktában rohantak az erdőnek, ahol aztán fennakadtak a fák közt.

A herceg odaküldött emberei azonban csakhamar helyreállították a rendet. Járőrsapatokat bocsátottak mindenfelé, hogy meggyőződjenek róla, csakugyan nem fenyeget-e valamilyen veszedelem.

Skrzetuski önszántából vezette az oláh zászlóalj járőrsapatait, ő volt az első, aki már reggel felé visszatért, s azonnal a herceghez sietett.

- Mi újság? - kérdezte a herceg.

- Nagyságos úr, az erdő ég.

- Felgyújtották?

- Igenis. Elfogtam néhány embert, kik kivallották, hogy Hmelnickij voluntérok küldött nagyságod hadai után azzal, hogy ha alkalmas szél fúj, rakjanak csóvát a bozót alá.

- Az ütközetet kerülve, élve akarna megsütni bennünket. Ide azokkal az emberekkel!

Kis idő múlva már hozták is a három ostoba, vad, megrémült csabánt, kik nyomban beismerték, csakugyan parancsot kaptak, hogy gyűjtsák fel az erdőt.

Bevallották azt is, hogy már hadakat is küldtek a herceg után, de azok más úton, a Dnyeper közelében mentek Czernihów felé.

Közben visszaérkeztek más előőrs csapatok is, mind egyazon hírral:

- Ég az erdő!

A herceg azonban mintha ügyet sem vetett volna erre.

- Pogány mód az ilyen - mondta -, de sebj! A tűz nem terjed át a Trubiezába ömlő folyókon.

A tábor a Trubieza mentén vonult északra, s csakugyan számos patak sietett a folyó felé, itt-ott terjedelmes mocsarakat alkotva, így aztán semmiképpen sem kellett attól tartani, hogy a tűz ezeken átkerget. Legfeljebb, ha egy-egy átkelés után mindig újra felgyújtják az erdőt.

A járőrök csakhamar megállapították, hogy valóban ezt művelik. Naponta be is hoztak ilyen gyújtogatókat, akikkel aztán az út menti fenyőfákat ékesítették fel.

A tűz gyorsan terjedt, de nem észak felé, hanem a folyócskák mentén, keleti és nyugati irányban. Éjszakánként, ameddig a szem ellát, mindenütt vörösölt az égbolt. A fehérsereg estétől hajnalig szent énekeket énekelt. A megrémült vad az égő erdőből a csapásra menekült, s a szekérsereg nyomába szegődve összekeveredett a szarvasmarhával. A szélhordta füst elhomályosította az egész láthatárt. A hadak és szekerek mintha sűrű ködben vonultak volna, amelyen emberi tekintet át nem hatol. Az embereknek nehéz volt lélegezniük, a szemet marta a füst, a szél pedig egyre több füstöt hozott. A napfény nem bírta átjárni a füstfelhőket, s éjszakánként világosabb volt, mint nappal, mert világított a tűzvész. Az erdőnek mintha nem lett volna vége.

Jeremi herceg ilyen égő erdőben, füstfelhőn át vezette hadát. Közben híre érkezett, hogy az ellenség a Trubieza túlsó partján vonul, csak azt nem tudták, mekkora a hadereje. Wierszull tatárjai azonban megállapították, hogy még nagyon messze jár.

Eközben egy éjszaka a bodenki Suchodolski úr érkezett a táborba a Desna túlsó partjáról. Hajdani udvari ember s a herceg belső apródja volt, de már néhány éve visszavonult a falujába. Ő is menekült a parasztság elől, de olyan hírt hozott, amelyről a táborban még nem tudtak. Volt is nagy megütközés, mikor a hírek felől kérdeztetvén így felelt:

- Baj van, nagyságos herceg úr! A hetmanok vereségéről tud már nagyságod, csakúgy, mint a király haláláról?

A herceg hirtelen talpra szökött kis vadászszeréről:

- Hogyan, a király meghalt?

- Öfelsége még Mereczben hunyt el egy héttel a korsuni vereség előtt - felelte Suchodolski.

- Az Isten irgalma megóvta attól, hogy azt a percet megérje! - sóhajtott fel a herceg, azután fejéhez kapva folytatta: - Szörnyű idők következnek Köztársaságunkra. *Convocatio*,¹⁰⁵ *electio*, *interregnum*,¹⁰⁶ széthúzás és külföldi mesterkedések most, mikor az egész nemzetnek egyetlen kézben egyetlen szablyává kellene átváltoznia. Az Isten alighanem elfordította tőlünk arcát, s bűneinkért most akar megbüntetni. Ezt a tűzvészt csak Władysław király olthatta volna el, mert csodálatos szeretetben állt a kozákság között, s ezenfelül harcias férfiú volt.

E pillanatban tíz-egynéhány tisztt, közöttük Zacwilichowski, Skrzetuski, Baranowski, Wurcel, Machnicki és Polanowski közeledett a herceghez, ő pedig feléjük fordulva kiáltotta:

- Nemes uraim, a király meghalt!

A fejekről mintegy vezényszóra lekerült a főveg. Az arcok elkomolyodtak. E váratlan hír mindnyájuk szavát elvette. Csak kis idő múlva lett úrrá rajtuk az általános szomorúság.

- Örök nyugalmat adj, Uram, neki! - mondta a herceg.

- És az örök világosság fényeskedjék neki!

Röviddel utóbb Muchowiecki atya a *Dies irae*-t intonálta, s ebben az erdőben, ebben a füstben kimondhatatlan levertség nehezedett a szívekre és lelkekre. Valamennyien úgy érezték, mintha a várva várt felmentő csapat maradt volna el, mintha most már a fenyegető ellenséggel szemben magukra maradtak volna ezen a világon... s nem állana mellettük senki más, csak az ő hercegük.

Most azért minden tekintet reá szegeződött, s újabb kötelék létesült közöttük és katonái között.

Aznap este a herceg így szólt Zacwilichowskihoz, de úgy, hogy mindnyájan hallották: - Nékünk most harcos királyra vagyunk szükségünk, azért ha az Isten megengedi, hogy az electión leadjuk szavunkat, azt Karol királyfira adjuk, kiben harciasabb lelkület lakozik, mint Kazimierzben.

- Vivat Carolus rex! - kiáltották a tisztek.

- Vivat! - dörögte a huszárság s utánuk az egész had.

A hercegvajda bizonynyal nem gondolta, hogy e felharsanó kiáltás innen a Dnyeperen túli czernichówi rengeteg erdőségből elhat egészen Varsóig, s kiüti kezéből a királyi nagyhetmani buzogányt.

¹⁰⁵ A királyválasztást előkészítő sejm összehívása. (latin)

¹⁰⁶ Trónszünet. A király halála és az új király megválasztása közötti időszak. (latin)

XXV. FEJEZET

Kilencnapos menetelés után, melynek Maszkiewicz uram volt a Xenofonja,¹⁰⁷ a hadak három nap alatt átkeltek a Desna folyón, s végre megérkeztek Czernihówba. Elsőként Skrzetuski vonult be az oláh zászlóalj élén, mert a herceg szándékosan őt küldte előre, hogy minél hamarabb tudakozódhassék Zagloba és a knyázkisasszony felől, de miként Lubniében, itt sem tudott róluk senki, sem a városban, sem a várban. Nyomtalanul eltűntek valahol, akár a vízbe dobott kő, s a lovas már maga sem tudta, mit gondoljon a dolog felől. Hol húzhatták meg magukat? Hiszen sem Moszkvába, sem a Krímbe, sem a Szicsbe nem mentek? Még egyetlen feltevés maradt, az, hogy átkeltek a Dnyeperen, de akkor egyszerre a vihar kellős közepébe kerültek. Ott folyt a mészárlás, a gyújtogatás, tombolt a részeg csőcselék, a zaporozsjeiek és tatárok, akiktől Helena álöltözete sem nyújthatott védelmet, e vad pogányok ugyanis szívesen vitték rabságba a fiatal legénykéket, mert azokért szép pénzt lehetett kapni a sztambuli vásárokon. Skrzetuski fején átvillant az a szörnyű gyanú is, hogy Zagloba netán szándékosan vitte arrafelé, hogy Tuhaj bejnek eladja, aki bőségesebb jutalmat adhatott neki, mint Bohun. Ez a gondolat csaknem a tébolyba kergette, de e tekintetben megnyugtatta Podbipiet, aki Zaglobát régebben ismerte, mint ő.

- Testvérekem, nemes vicekapitány uram - mondta -, vedd ki ezt a fejedből. Zagloba azt meg nem tette! Volt a Kurcewiczeknél elég kincs, amit Bohun szívesen neki adott volna. Ha a leányzót el akarta volna veszejteni, vagyont szerezhetett volna anélkül, hogy saját nyakát kockáztassa.

- Ez igaz - vélte a vicekapitány is -, de miért szökött vele a Dnyeperen át, s nem Lubniébe avagy Czernihówba?

- Nyugodj csak meg, kedveském. Ismerem én jól Zaglobát. Ivott velem eleget, meg kölcsön is kért. Nem törődik az a pénzzel, sem a magáéval, sem a máséval. Ha van neki, elszórja, a másét vissza nem adja, de hogy ily dologra vetemedjék, azt nem nézem ki belőle.

- Könnyű vérű ember bíz az, könnyűvérű - jegyezte meg Skrzetuski.

Kérdősködtek is mindenfelé, de hiába - semmi nyoma sem volt még annak sem, hogy erre átmentek volna. A vár tele volt nemesekkel, kik a kozákok elől tódultak ide feleségükkel és gyermekeikkel. A herceg igyekezett rábeszélni őket, hogy csatlakozzanak hozzá.

- Biztonságos nekünk itten az erdők mögött - felelték -, ide ugyan senki be nem jön.

- S íme, én mégis áthaladtam amaz erdőségen - érvelt a herceg tovább.

- Hercegséged megtehetted, de az a csőcselék meg nem teszi. Hohó, nem olyan erdőség ez!

S csak nem mentek, kitartottak elvakultságuk mellett, amit később drágán fizettek meg, mert a herceg távoztával csakhamar megjelentek a kozákok. A vár hősieken védekezett három hétig, de azután csak bevették, s az ott levőket mind egy szálal lemészárolták. A kozákok borzalmas kegyetlenkedésekre vetemedtek, a gyermekeket szétépték, a nőket lassú tűzön égették el - és senki bosszút nem állt értük.

¹⁰⁷ Xenofon (i.e. 434-355) - görög történetíró és hadvezér. Kyrosz kisázsiai hadjáratában a kunaxai vereség után ő vezette vissza - számtalan viszontagság között - a tízezer görög zsoldost Hellászbába.

Ezenközben a herceg a Dnyeper-parti Lubeczbe érkezvén, ott a hadakat pihenőre elszállásoltatta, maga pedig a hercegasszonnyal, az udvarral és a málhával a járhatatlan mocsarak és erdők közepette fekvő Brahinka vonult. Egy héttel később átkelt a had is. Ezután elindultak a Mozyr melletti Babicába. Ott aztán úrnapiján ütött az elválás órája, mert a hercegasszonynak az udvarral együtt Turóvba kellett mennie, nagynénjéhez, a vilnai hercegvajda hitveséhez, a herceg pedig hadaival együtt a tűzvész közepébe, Ukrajnába készült.

Az utolsó búcsúebéden jelen volt a herceg, a hercegasszony, a palotáskisasszonyok és a jelesebb tisztek valamennyien. Ámde a hölgyek és gavallérok körében nem volt meg a szokásos vidámság, mert bizony nem egy vitéznek szíve sajgott a gondolatra, hogy kis idő múlva búcsút kell vennie választottjától, akiért pedig nemcsak élni szeretett volna, hanem harcolni és meghalni is készen volt, s nem egy leányasszony kék vagy barna szemecskéjét homályosították el a könnyek a bánattól, hogy bizony az ő vitéze is elmegy a háborúba, golyóbisok és szabályák, kozákok és vad tatárok közé... s netán vissza sem tér többé...

Most azért, hogy a herceg felállván, beszédben búcsúzott hitvesétől és az udvartól, a kisasszonyok egymás után felsivalkodtak, akár a macskakölykök, a lovagok pedig, keményebb lelketűek lévén, helyükből felállva s kardjuk markolatát megragadva, egy emberként kiáltották:

- Győzünk és megtérünk!

- Isten segítsen benneteket! - mondta rá a hercegasszony.

Erre felhangzott a falrengető kiáltás:

- Éljen a hercegasszony, nekünk szerelmetes édesanyánk és jótevőnk!

Mindnyájan elébe járultak, s mindenki serleggel a kezében letérdelt előtte, ő pedig mindegyikük fejét megölelve, néhány kegyes szót mondott. Skrzetuskihoz pedig így szólt:

- Nyilván nem egy lovag kap itt skapulárét avagy szalagot búcsúzóul, mivel azonban az nincs itt, aki után kegyelmed a legforróbban vágyakozik, fogadd el tőlem, mintegy anyádtól.

Azzal levett nyakáról egy türkizekkel kirakott apró aranykeresztet, s a lovag nyakába akasztotta, aki viszont nagy tisztelettel csókolta neki kezét.

Látszott, hogy a herceg is nagyon örült Skrzetuski ilyen kitüntetésének, mert az utóbbi időben még jobban megszerette, amiért hercegi méltóságát a Szicsben való követi útján megvédelmezvén, nem volt hajlandó Hmelnickij levelét elhozni neki. Közben asztalt bontottak. A kisasszonyok a hercegasszonynak Skrzetuskihoz intézett szavait engedelemnek vagy beleegyezésnek tekintették, s nyomban elkezdtek előszedegetni, ki skapulárét, ki szalagot, ki pedig keresztet. Látták ezt a lovagok, s nosza indult ki-ki a maga választottjához, vagy ha nem is választottjához, hát legkedvesebbjéhez. Poniatowski uram Zytynska leányasszony elé, Bychowiec Bohowitynska leányasszony elé járult, mert az utóbbi időben ez tetszett meg neki, Roztworowski Zukówna leányasszonyhoz, a rőt Wierszull Skoropacka kisasszonyhoz, Machnicki óbester - bár öregember volt - Zawiejska leányasszonyhoz sietett, csak az egyetlen Anusia Borzobohata-Krasienska, noha mind között a legszebb volt, állt egyedül, magára hagyatva az ablakban. Arca piros lett, lesütött szeme oldalvást nyilakat lövellt, mintha haragudnék, de egyúttal kérné is, hogy ne tegyék ily csúffá, a csalfa Wolodyjowski azonban hozzálépve így szólt:

- Szerettem volna én is Anna kisasszonyhoz járulni, hogy némi emléket kérjek, de lemondtam e szándékomról, vélvén, hogy a nagy tolongás miatt amúgy sem juthatok el kisasszonyom elé.

Anusia arcocskája még jobban lángba borult, mindazonáltal pillanatnyi habozás nélkül így felelt:

- Más kezeckéből kívánná kegyelmed az emléket, nem az enyémből, ámde azt el nem éred, ha nem is a nagy tolongás miatt, hát azért, mert az a kéz igen magasra emelkedik föléd.

A nyíl célba talált, mégpedig kétszeresen, mert legelsőbben is a lovag apró növésére, másfelől pedig Barbara Zbaraska hercegisasszony iránti érzelmeire célzott. Wolodyjowski uram előbb az idősebb hercegisasszonyba, Annába volt szerelmes, mikor azonban őt férjhez adták, valahogyan lenyelte fájdalmát, s szívét nagy titokban Barbara hercegisasszonynak ajánlotta, vélvén, hogy senki meg nem tudja. Most azért, mikor Anusiától hallotta ezt - noha kardnak és szavaknak egyaránt kiváló mestere volt -, annyira zavarba esett, hogy mintha nyelvét veszítette volna, csak hebegett-habogott össze-vissza:

- Kisasszonyom is igen magasra tekintesz...

Podbipieta uram feje iránt célozgatván.

- Kegyelmednél valóban magasabb ő, mind kardja, mind politikája tekintetében - vágott vissza a talpraesett leányzó. - Köszönöm kegyelmednek, hogy eszembe juttattad. Így is jó!

Azzal a litván felé fordult:

- Lépj csak közelebb, nemes lovag. Hadd legyen nekem is lovagom, s nem tudom, találhatnék-e nemesebb keblet, melyre e szalagot feltűzhetném.

Podbipieta kimeresztette szemét, mintha nem hitt volna fülének, jól hallotta-e, végül is úgy térdre vetette magát, hogy a padló is megreccsent belé.

- Jótevőm, ó, én jótevőm!

Anusia feltűzte szalagját, aztán apró kezeckéje teljesen eltűnt Longinus uram fakó bajusza alatt, csak cuppanás és mormogás hallatszott, mire Wolodyjowski Migurski századoshoz fordult:

- Megesküdnél rá, hogy valami medve a méheket pusztítván, a mézet nyaldossa.

Azzal haragosan távozott, mert érezte magában Anusia fullánkját, hiszen annak idején ő is szerelmes volt bele.

Most azonban már a herceg is kezdett búcsúzni a hercegisasszonytól, s egy óra múlva az udvar elindult Turówba, a hadak pedig a Prypec felé.

Éjjel, az átkelés alatt, míg az ágyúk számára a tutajokat építették, s a munkálatokra a huszárság ügyelt, Longinus uram így szólt Skrzetuskihoz:

- No, testvérkém, itt a baj!

- Mi történt? - kérdezte a vicekapitány.

- Hát azok a hírek Ukrajnából!

- Minémű hírek?

- Hiszen azt mondják a zaporozsjei kozákok, hogy Tuhaj bej a Krímbe ment hordájával.

- Hát aztán, ezt csak nem bánod?

- Dehogynem, testvérkém, ha a tatárok elmentek, honnan vegyem a három pogány fejét? Hol keressem őket? Pedig, hej, de nagyon szükségem volna rájuk!

Skrzetuski, bár maga is bánatos volt, elmosolyodott, mondván:

- Sejdítem már, mi a baj, láttam ám, mi módon ütöttek ma lovaggá.

Longinus uram összekulcsolta kezét:

- Úgy van, miért is titkolnám tovább, megszerettem, testvérkém megszerettem... Ó, micsoda szerencsétlenség!

- Ne búsulj. Nem hiszem én azt, hogy Tuhaj bej elment volna, egyébként, lesz ott annyi pogány, ahány szúnyog a fejünk fölött.

Csakugyan, a szúnyogok egész fellegei lebegtek emberek és lovak fölött, mert a hadak az áthatolhatatlan mocsarak, erdők, felázott rétek, folyók, patakok és csermelyek birodalmának egyetlen őserdőből álló üres, pusztta területére jutottak, melynek lakosairól azokban az időkben így szólt a dal:

*Toprongyos uram eladó lánya,
Íme, miből áll a hozománya:
Két hordó szurok,
Gomba egy kosár,
Csík is egy csupor
S egy csomó mocsár.*

Igaz, hogy abban a sártengerben nemcsak a gomba termett meg, hanem - a fenti rigmussal ellentétben - hatalmas úri birtokok is. Mindazonáltal a herceg emberei, kik legnagyobb részben magas fekvésű, száraz helyeken növekedtek fel, e pillanatban nem akartak hinni tulajdon szemüknek, mert hiszen helyenként ott is voltak mocsarak és erdők, ez az ország azonban mintha egyetlen mocsár lett volna. Derűs, világos éjszaka volt, s ameddig a szem a hold fényénél ellát, nem volt egy talpalatnyi száraz hely sem. Csak zombékok feketéllettek a víz fölött, s mintha az erdők is a vízből nőttek volna ki, víz loccsant a lovak patái alatt, vizet sajtoltak ki a szekerek és az ágyúk kerekei egyaránt. Wurcel kétségbeesett. „Furcsa egy hadjárat ez - mondotta - Czernihówbán a tűzhalál fenyegetett, itt pedig a víz áraszt el bennünket.” A föld, ősi természete ellenére, csakugyan semmiféle támaszt nem adott az ember lábának, hanem hajladozott, remegett, mintha el akarta volna nyelni a rajta járókat.

A hadak négy nap alatt átkeltek a Prypecen, azután csaknem mindennap át kellett kelniük valamelyik folyón vagy a felázott talajon csörgedező patakon. Híd pedig sehol sem volt. Az egész nép bárkákon, dereglyéken élt. Néhány nap múlva jött a köd és az esőzés. Az emberek utolsó erőiket is összeszedték, hogy végre kijussanak erről az átkozott vidékről. A herceg pedig nógatta, hajszolta őket, egész erdőket vágatott ki, a fatörzsekből rakatott utakat, és mentek tovább. A katonák - látván, hogy saját erőit sem kíméli, hajnaltól késő éjszakáig nyeregben ül, irányítja a hadakat, felügyel a menetnek, mindent ő maga intéz - nem mertek zúgolódni, bár úgyszólván emberfeletti munkát kellett végezniük. Reggeltől estig sárban kellett fétrengeni és ázni - ez volt mindnyájuk közös sorsa. A lovak lábáról kezdett leválni pata, sok ló ki is dőlt az ágyúk előtt, úgyhogy azokat Wolodyjowski dragonyosai meg a gyalogosok maguk húzták. A legelőkelőbb ezredek, mint Skrzetuski és Zacwilichowski huszárjai, meg a páncélosok fejszét ragadtak, s az utak készítéséhez fogtak. Éhezve, fázza és ázva végzett híres menetelés volt ez, ahol a vezér akarata és a csapat lelkesedése legyőzött minden akadályt. Eddigélé senki sem kockáztatta még, hogy tavasszal a vízáradás idején erre vezesse át hadait. Szerencsére a menetet egyetlenegyszer sem zavarta meg semmiféle támadás. Az itteni békés nép nem gondolt lázadásra, s bár később a kozákok bízatták, s példájukkal is serkentették, nem akart zászlajuk alá állni. Így most is álmatag tekintettel szemlélte az elhaladó csapatokat,

amelyek mint megannyi elvarázsolt lélek bukkantak elő a mocsarakból és erdőkből, s vonultak el, mint az álom. Ők adtak vezetőket, szóltanul teljesítettek mindent, amit kívántak tőlük.

Végül húsznapos emberfeletti fáradtság után a hercegi hadak kijutottak a lázongó vidékre. „Jarema jön! Jarema jön!” - hangzott Ukrajna-szerte egészen a Vad Mezőkig, Czehrynig és Jahorlikig.

XXVI. FEJEZET

Eközben Hmelnickij egy ideig Korsunban pihent, azután visszahúzódott Bialocerkiewbe, s ott ültette fel rezidenciáját. A horda a folyó túlsó partján ült tábort, s csapatait széjjelküldte a kijevi vajdaság egész területén. Longinus Podbipieta uram feleslegesen aggodalmaskodott, hogy nem lesz része tatár fejekben. Skrzetuskinak igaza volt, hogy azok a zaporozsjei kozákok, akiket Poniatowski Kaniow alatt elfogott, hazudtak. Tuhaj bej nemcsak hogy el nem vonult, hanem még Czehrynbe sem ment be. Sőt, mindenfelől újabb csambulok vonultak fel. Feljött az azowi meg az asztraháni tatár fejedelem is, akik eddig még sosem jártak Lengyelországban, s négyezer harcost hoztak magukkal. Jött tizenkétezer főnyi nohaji, húszezer főnyi bilgorodi és budziaci horda, hajdanában mind valamennyien esküdtek ellenségei a Zaporozsjeinek és a kozákságnak, ma azonban testvérek a keresztény vér ellen esküdött szövetségesek. Végül megjött maga Islan Girej kán is, tizenkétezer perekopi harcossal. Megszenvedett e szövetséges barátoktól egész Ukrajna, nemcsak a nemesi nem, hanem a rutén nép is. Jóságát elrabolták, falvait felgyújtották, feleségüket és gyermekeiket pedig, sőt magukat a férfiakat is, rabszíjra fűzték. A mészárlás, gyűjtogatás és vérontás e napjaiban egyetlen menedéke volt a parasztnépnek - megszökni Hmelnickij táborába. Szerencsétlen ország!... Mikor a lázadás kitört, először Mikolaj Potocki büntette meg, azután a Zaporozsje és a tatárok, bár azzal jöttek, hogy felszabadítják, most pedig Jeremi Wisniowiecki keze nehezedett rá.

Menekült is, aki csak tudott Hmelnickij táborába, menekült még a nemesség is, mert mást nem tehetett. Hmelnickij ereje tehát nőttön-nőtt, s hogy nem indult mindjárt a Köztársaságba, hanem hosszabb ideig Bialocerkiewben maradt, azt főleg azért tette, mert ráncba akarta szedni ezt a fékevesztett vad gyülelést.

Vaskezésben csakugyan hamarosan haderővé varázsolta azt. A gyakorlott zaporozsjei kozákok káderei készen álltak, a paraszthadat ezredekre osztották, kijelölték az ezredskapitányokat a régi szállás-atamánok közül, egyes csapatokat elküldtek várak megvételeire, hogy szokjanak a harchoz. Mert hadakozó nép volt ez természeténél fogva, s a katonáskodásra minden más népnél alkalmasabb, a fegyverforgatásban járatos, s a tatárok betörései révén hozzászokott a tűzvészhez s a háború véres arculatához.

Elment hát két ezredskapitány: Handzsa és Osztap, Nesterwar ellen, azt el is foglalták, s a zsidó és nemesi lakosságot egy lábíg lemészárolták. Czetwertynski knyáz fejét tulajdon molnárra ültette le a vár küszöbén, a hercegasszonyt pedig Osztap tette rabszolgájává. Mások másfelé mentek, s vállalkozásukat siker koronázta, mert a lahok szívét megolvasztotta a félelem. A félelem, mely „e nemzetenél annyira szokatlan”, kiütötte kezéből a fegyvert, s elvette erejét.

Az ezredskapitányok gyakran bíztatták Hmelnickijt, mondván: „Miért nem vonulsz Varsó ellen, hanem itt vesztegelsz, s hagyod, hogy a lahok rémületükből felocsúdjanak, s összegyűjtsék hadaikat?” A részeg tömeg éjszakának idején gyakran üvöltözve ostromolta Hmelnickij kvártélyát, követelvén, hogy vezesse őket a lahok ellen. Hmelnickij lázadást szított, s azt borzalmas erőre emelte, most azonban már kezdte megérteni, hogy ez az erő őt magát is az ismeretlen jövő felé sodorja.

Az ezredskapitányok és atamánok közül egyedül ő tudta, mekkora félelmetes hatalom rejlik a Köztársaság e látszólagos erőtlenségében. Kirobbantotta a lázadást, győzedelmeskedett a Zólte Wodynál, győzött Korsun alatt, szétverte a királyi hadakat - s mi lesz tovább?

Tanácskozásra hívta hát ezredskapitányait, végigjártatta rajtuk tekintetét, melytől valamennyien reszkettek, s komoran tette fel nekik ugyanezt a kérdést: „S mi lesz tovább? Mit akartok?”

- Menjünk Varsó ellen? Akkor idejön Wisniowiecki knyáz, feleségeket, gyermekeiteket kiirtja, mint az istennyila, nem marad itt más utána, csak a puszta föld, meg a víz, azután a hozzácsatlakozó egész nemesi haddal utánunk jön Varsóba, s akkor két tűz közé kerülve, ha nem a harcokban, hát karókon pusztulunk el...

- A tatárok barátságára nem építhetünk. Ma velünk vannak, holnap ellenünk fordulhatnak, elhajtanak a Krímbe, avagy az uraknak adják el fejünket.

- Most azért beszéljete, mi legyen tovább? Essünk rá Wisniowieckire? Akkor minden erőnket, meg a tatárokét is magára vonja, s addig a hadak bent a Köztársaságban összeszedelőzködnek, és segítségére sietnek. Válasszatok hát...

A megrettent ezredskapitányok hallgattak, Hmelnickij pedig tovább beszélt:

- No, mi okból húzódtatok úgy össze, miért nem erősködtek, hogy menjünk Varsó ellen? Ha tehát nem tudjátok, hagyjátok rám e dolgot, s megadja az Úr, hogy a saját fejemet is, meg a tiéteket is megmentem, s az összes zaporozsjei hadaknak meg minden kozákoknak megszerzem, ami megilleti.

Nem is volt más mód, mint: alkudozni. Hmelnickij jól tudta, mennyit lehet a Köztársaságból ezen az úton kisajtolni; számított rá, hogy a sejm szívesebben ad bőséges kielégítést, hogysen hozzájárulna az adókhoz, hadbavonuláshoz és a háborúhoz, mely hosszú is lenne meg nehéz is. Tudta, hogy Varsóban van egy erős párt a királlyal az élén, mert a király haláláról szóló hír még nem juthatott el hozzá,¹⁰⁸ tudta, hogy a kancellár meg számos nagyúr szívesen féket vetne annak, hogy Ukrajnában óriási úri birtokok keletkezzenek, szívesen venné, hogy a kozákok ereje a király kezét erősítse, szívesen kötne velük örök békességet, hogy a sok ezer összesereglett kozákot a külső ellenség ellen használhassa fel. Ilyen körülmények között Hmelnickij önmaga számára is magas méltóságot szerezhetett, a hetmani buzogányt a király kezéből kaphatta volna meg, s a kozákok számára számtalan engedményt eszközölhetett volna ki.

Íme, ezért maradt oly sokáig Bialocerkiew alatt. Fegyverkezett, kiáltványokat küldözött szét mindenfelé, összeszedte az embereket, egész hadseregeket állított talpra, várakat kerített hatalmába, tudván, hogy a lengyelek csak erős ellenféllel hajlandók alkudozásba bocsátkozni, a Köztársaság belseje felé azonban nem indult.

Hej, ha megegyezéssel köthetne békét!... Azzal egyúttal vagy kiütné a fegyvert Wisniowiecki kezéből, vagy pedig - ha az a fegyvert le nem tenné - akkor már nem ő, Hmelnickij, hanem a knyáz lesz a rebellis, aki a király és a sejm akarata ellenére visel háborút.

Akkor aztán rámegy Wisniowieckire, de már a király és a Köztársaság akaratából, s azzal üt is az utolsó órája nemcsak a knyáznak, hanem az összes ukrajnai kiskirályoknak, vagyonuknak és nagy latifundiumaiknak egyaránt.

Másfelől Hmelnickij lelkét az a kétség is emésztette, hogy vajon a lázadás nem öltött-e már a kelleténél nagyobb méreteket? S vajon ezeket az elvadult tömegeket be lehet-e majd szorítani valamiféle rend korlátaik közé? Mert hogy ő, Hmelnickij, békét köt, az rendben van, de vajon a lázadók nem fogják-e folytatni a rablást és gyilkolást, avagy reményeikben csalatkozva nem

¹⁰⁸ Bialocerkiew alatt május 12-én még nem tudtak a király haláláról.

akarnak-e majd rajta bosszút állni? Hiszen ez valóságos kiáradt folyó, tenger, vihar! Rettenetes a helyzet! Ha a robbanás gyengébb lenne, akkor mint gyenge ellenféllel szóba sem állnának vele, mivel pedig a lázadás túlságosan elhatalmasodott, az alkudozások éppen ezért füstbe mehetnek.

Mi lesz hát?

Valahányszor ilyen gondolatok neheztedek lelkére, mindig bezárkózott szállásán, s napok és éjszakák hosszát ivott.

Egyszer csak a részeg hetmanhoz belépett egy Wyhowski nevű nemes úr, kit Korsunban ejtett foglyul, s hetmani íródeákká tett. Belépett, minden teketória nélkül alaposan megrázta az ittas hetmant, végül megragadta karjánál fogva, s a heverőre ültetve magához térítette.

- Hát ez ki, micsoda ördög? - kérdezte Hmelnickij.

- Kelj fel, nemes hetman uram, és térj magadhoz! - felelte a deák. - Követ érkezett!

Hmelnickij talpra ugrott, s egy szempillantás alatt kijózanodott.

- Hej! - kiáltotta az ajtóban ülő kozák legénynek. - Mentét, kalpagot és buzogányt!

Majd Wyhowskihoz fordult:

- Ki az? Kitől jött?

- Petroni Lasko atya, Huszczából, a braclawi vajda úrtól.

- Kisiel uramtól?

- Igenis.

- Hála az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek, hála a Boldogságos Szűznek! - fohászkodott fel Hmelnickij keresztet vetve magára.

Arca felderült, ragyogott. Íme, alkudozást kezdenek vele.

Ámde ugyanazon a napon Kisiel uram békekövetségével éppen ellentétes hírek is érkeztek.

Jelentették, hogy a herceg, miután az erdőkön és mocsarakon átkelven, pihenőt adott eltörődött hadainak, most a fellázadt tartomány küszöbét átlépve öl, gyújtogat, mészárol, s egy portyázó csapata, Skrzetuski vezérlete alatt, szétvert egy kétezer főnyi kozák és paraszt sereget, s azt egy lábíg kiirtotta. Maga a herceg rohammal bevette Pohrebyszcét, a Zbaraski hercegek birtokát - s azt földig lerombolta. Ijesztő dolgokat beszéltek e rohamról és Pohrebyszcze bevételéről - mely a legelszántabb lázadók főfészke volt. A herceg állítólag azt mondta katonáinak: „Úgy gyilkoljátok őket, hogy érezzék, hogy meghalnak!”¹⁰⁹ A katonák aztán csakugyan a legvadabb kegyetlenségekre ragadtatták magukat. Az egész városból egy árva lélek sem menekült meg. Hétszáz foglyot felakasztottak, kétszázat karóba húztak. Beszéltek arról is, hogy fűróval fűrták ki az áldozatok szemét, meg hogy lassú tűzön égették el őket. A lázadás az egész környéken egyszerre kialudt. A lakosok vagy Hmelnickijhez menekültek, vagy pedig kenyérrel és sóval fogadták a herceget, térden állva könyörögvén irgalomért. Az apróbb csapatokat mind megsemmisítették, s amint a samhorodeki, spiczyni, pleskóvi és wachniówkai menekültek állították, az erdőkben egyetlen fa sem volt, amelyen kozák ne lógott volna.

S mindez Bialocerkiew közelében történt, Hmelnickij százezres hadseregének orra előtt.

¹⁰⁹ Rudawski szerint e szavak Niemirówban hangzottak el.

De ordított is a kozák hetman e hírek hallatára, akár egy megsebzett bölény. Egyfelől az alkudozások, másfelől a kard. Ha a herceg ellen fordul, az annak a jele lesz, hogy nem kívánja a braclawi vajda ajánlotta megegyezést.

Most már csak a tatároknak volt minden reménye. Hmelnickij felugrott, s rohant Tuhaj bej szállására.

- Tuhaj bej, kedves jó barátom uram! - kezdte a szokásos szálemek után. - Megmentettél a Zólte Wody és Korsun alatt, ments meg hát most is. Követ érkezett levéllel a braclawi vajdától, melyben teljes kielégítést ígér, a zaporozsjei hadaknak pedig régi kiváltságaik visszaállítását, azzal a feltétellel, hogy felhagyok a hadakozással, amit nekem meg is kell tennem, ha őszinteségemet és jó szándékomat igazolni akarom. Ezenközben azonban hírek érkeztek ellenségemről, Wisniowiecki hercegről, hogy Pohrebyszczt elpusztította egyetlen léleknek sem kegyelmezvén, legjobb legényeimet kardélre hányatja, karóba húztatja, szemüket kifűratja. Én magam nem fordulhatok ellene, eljöttem hát hozzád fejet hajtani s megkérni, te üss tatárjaiddal mindkettőnk ellenségére, mert máskülönben hamarosan ő támadja meg táborainkat.

A murza egy csomó szőnyegen ülven, melyeket Korsunban zsákmányolt, avagy a nemesi kastélyokból rabolt, egy darabig előre-hátra hajlongott, s szemét behunyta, mintha komolyan gondolkoznék a dolgon, végül így szólt:

- Allahra, azt én meg nem tehetem.

- Miért? - kérdezte Hmelnickij.

- Mert már eddig is elég bejt meg csuszt elvesztegettem éretted a Zólte Wody meg Korsun alatt, minek vesztegessek el még többet? Jarema nagy hadvezér! Ha te ellene mégy, megyek én is, de magamban nem. Nem vagyok bolond, hogy egyetlen ütközetben elveszítsek mindent, amit eddig szereztem; jobb nekem csambuljaimat zsákmányért küldenem, meg hogy foglyokat szedjenek. Eleget hadakoztam már értetek, hitetlen kutyák. Magam sem megyek, de még a kánt is lebeszélem róla. Megmondtam.

S hegyes fogai máris megvillantak ajkai között. Hmelnickij belátta, hogy itt már nincs mit keresnie, s a további kérlelés veszedelmes lenne, felkelt hát, s csakugyan elment a kánhoz.

Ámde a kántól is ugyanezt a választ kapta. A tatároknak megvolt a magukhoz való eszük, s csak a saját hasznukat keresték. Ahelyett, hogy döntő ütközetbe bocsátkoztak volna a győzhetetlen hírű vezérrel, inkább elküldték csapataikat szerte az országba, hogy minden áldozat nélkül gazdagodjanak.

Kis idő múlva megkondukt a tanácskozásra hívó harang, mire a zaporozsjei hadak nyomban szedelőzködni kezdtek. Összeültek tehát az ezredeskapitányok: a rettenetes Krzywonos, Hmelnickij jobb keze, Krzeczowski - a kozákság kardja, az öreg, tapasztalt Filon Dziedziales - kropsznai, Fedor Loboda - perejaslawi, a kegyetlen Fedorenko - kalmice, a vad Puszkarenko - poltawai ezredeskapitány, ki a csabán zászlóaljat vezérlette, azután Szumejko - nyizsi, a tüzes Czarnota - hadziaczi, Jakubowicz - csehryni, Nosacz, Hladki, Adamowicz, Gluch, Puljan és Panicz ezredeskapitányok, de még így sem mindnyájan, mert némelyek hadjáraton voltak, mások pedig a másvilágon, ahova már Jeremi herceg küldötte el őket.

Végül megjelent Hmelnickij, bíbor köntösben, fején kalpaggal, kezében a hetmani buzogánnyal. Oldalán lépkedett főtisztelendő Patroni Lasko pravoszláv atya, a másik oldalán Wyhowski, kezében az iratokkal.

Hmel elfoglalván helyét az ezredeskapitányok között, egy darabig hallgatott, majd levette kalpagját, jelezvén, hogy a tanácskozás megkezdődött, azzal felállt, s így indította a szót:

- Vitézlő ezredeskapitány és atamán urak és nekem kegyes jótevőim! Mindnyájan tudjátok, hogy ártatlanul szenvedett sok nagy sérelmünk miatt fegyvert kellett ragadnunk, hogy a krími császár öfelsége segítségével követeljük vissza régi szabadságunkat és kiváltságainkat a kiskirályoktól, melyeket felséges urunk akarata ellenére vontak meg tőlünk. E vállalkozásunkat Isten megáldotta, s galád elnyomóink önáluk szokatlan ijedelmet bocsátván, erőszakos igaztalanságukat megbüntette, bennünket pedig nagy győzelmekkel megjutalmazott, amit hálás szívvel kell megköszönnünk. Minekutána tehát gögös szívük így elnyerte büntetését, gondoskodnunk kell róla, hogy a keresztény vér ontását megszüntessük, mint ahogyan azt könyörületes Istenünk és pravoszláv hitünk parancsolja, kardunkat pedig mindaddig le nem tesszük, amíg felséges király urunk akaratából régi jogainkat és kiváltságainkat vissza nem kapjuk. Azt írja nékem a braclawi vajda úr, hogy mindez megtörténhetik, amit magam is hiszek, mert nem mi vétettünk a felség és a Köztársaság iránti engedelmisség ellen, hanem a kiskirályok: a Potockiak, Kalinowskiak, Wisniowieckiek és Koniecpolskiak, kiket mi meg is büntettünk, s ezért nekünk a király és a rendek kezéből teljes jóvátétel és jutalom dukál. Most azért arra kérlek benneteket, vitézlő urak s nekem kegyes jótevőim, hogy a braclawi vajda levelét, melyet pravoszláv hitünk lovagja, Patroni Lasko útján küldött nékem, elolvassván, okosan határozatok abban az értelemben, hogy a keresztény vér ontása megszüntettség, nekünk pedig a teljes jóvátétel s a Köztársaság iránti engedelmisségünkért járó jutalom megadassék.

Hmelnickij nem kérdezte, hogy a háborút abbahagyják-e, hanem követelte, hogy határozzák el a vérontás megszüntetését. Az elégedetlenek tehát nyomban morgolódni kezdtek, s a zaj csakhamar fenyegető lármává erősödött, melyben főleg a hadziaczi Czarnota vitte a szót.

Hmelnickij hallgatott, csak azt figyelte, honnan hangzik az ellenvetés, s az elégedetlenkedőket jól emlékezetébe véste.

Közben Wyhowski emelkedett fel, kezében Kisiel levelével. A levél mását Zorko kivitte az udvarra, hogy ott felolvassa a legénységnek, tehát itt is, ott is mély csend támadt.

A vajda levele e szavakkal kezdődött:

Nemzetes és vitézlő uram, a Köztársaság Zaporozsjei Hadainak Elöljárója s nekem régtől fogva szerelmes barátom!

Minekutána sokan vagynak, akik Kegyelmedet a Köztársaság ellenségének tekintik, én nemcsak hogy egyedül vagyok bizonyos Kegyelmednek a Köztársaság iránti szeretete felől, hanem szenátortársaim önagyságait is igyekszem erről meggyőzni. Ebben a tekintetben három bizonyosságom vagyon: legelsőbbben az, hogy noha a Dnyeper menti hadak évszázadok óta megőrizték jó hírnevüket és szabadságukat, a királyok és a Köztársaság iránti hűségüket is mindenkor megtartották. Másodszor, hogy a mi rutén nemzetünk a maga igaz hitében annyira állhatatos, hogy mindegyike inkább életét vetné veszedelemre, hogysem e hitet bármiben is megsértené. Harmadszor az, hogy jóllehet vagynak külön-külön belső vérontások - mint ahogyan, Uram bocsá', mostan is történt -, mindazonáltal a hazánk közös, ahol mindnyájan születünk, ahol szabadságunkat élvezzük, s jóformán mind e világon nincsen jogokban és szabadság tekintetében a mi hazánkhoz hasonlatos ország. Éppen ezért mindannyian egyaránt hozzászoktunk, hogy hazánknak, mi szeretett édesanyánknak épségére vigyázzunk; s ámbátor akadnak különféle bajok - mint ahogy a nagyvilágon is -, a jó értelem mégis azt diktálja, hogy jobb dolog szabad hazában szót érteni afelől, ami egy-együnknek fáj, hogysem ez anyánkat elvesztvén, más ehhez foghatót ne találjunk sem a keresztény, sem a pogány világban...

- Igazán szól - vágott közbe hangosan a perejaslawi Loboda.
- Igazán szól - csatlakozott a többi ezredskapitány is.
- Hazudik az ebfia! - horkant fel Czarnota.
- Hallgass! Magad vagy ebfia!
- Halál reátok, árulók!
- Halál tereád!
- Csend, halljuk tovább! Olvasd tovább, ő a mi emberünk. Halljuk, halljuk.

Vészesen torlódtak a viharfelhők, de Wyhowski folytatta az olvasást, s így ismét csend lett.

A vajda a továbbiakban is azt írta, hogy a zaporozsjei hadaknak meg kell bízniuk benne, tudván, hogy ő velük egyazon vérből való, egyazon hitet vallja, tehát kétségtelenül feléjük hajlik. Hivatkozott arra, hogy a kumejki és starzeci szerencsétlen vérontásban néki semminémű része nem volt, majd felszólította Hmelnickijt, hogy hagyna fel a hadakozással, a tatárokat küldje el, vagy fordítsa ellenük fegyverét, s erősítse meg magát a Köztársaság iránti hűségében. Végül a levél e szavakkal zárult:

Én, mint Isten igaz pravoszláv egyházának fia s ősi rutén nemzetség szülötte, ígérem kegyelmednek, hogy magam minden jóra való dologban segítségére leszek. Tudja kegyelmed, hogy - Istennek hál' - egy és más tőlem is függ ebben a Köztársaságban, s nélkülem sem háborút üzenni, sem békét kötni nem lehet. Márpedig én a belső háborút nem kívánom etc...

Nyomban nagy tumultus támadt mellette is meg ellene is, általában azonban a levél tetszett az ezredskapitányoknak, sőt a legénységnek is. Mindazonáltal az első pillanatban egyetlen szót sem lehetett érteni, sem hallani a nagy zajongás miatt, amellyel a levél fölött vitatkoztak. Erazm Czarnota, a háború híveinek vezére szinte tombolt dühében, Hmelnickij a toporzékolást látva maga is közel volt a kirobbanáshoz, amelytől, akár az oroszok ordításától, rendszerint minden elcsendesült. De mielőtt ez megtörtént volna, Krzeczowski ugrott fel egy lócára, s pjernacsával egyet suhintva mennydörgő hangon kiáltotta:

- Hajcsárkodás való nektek, nem tanácskozás, pogány rabszolgák!
- Csend, Krzeczowski kíván szólni! - kiáltotta elsőnek Czarnota.

Remélvén, hogy a hírneves ezredskapitány a háború mellett emel szót.

- Csend, csend! - kiáltották többen.

Krzeczowskit nagy tisztelet övezte a kozákok körében, mert igen nagy szolgálatokat tett nekik, nagy hadvezér is volt, de - bármilyen furcsa - főképpen azért, mert nemes ember volt. Mindjárt csend lett hát, s mindnyájan kíváncsian várták, mit fog mondani, maga Hmelnickij nyugtalanul szegezte rá tekintetét.

Czarnota azonban tévedett, mikor azt hitte, hogy az ezredskapitány a háború mellett emel szót. Krzeczowski éles eszével megsejtette, hogy a kozákság megbékélése esetén mindenképp előtérbe kell hozni majd megnyerni és kielégíteni, aminek a krakkói úr, fogságban lévén, szintén nem szegülhet ellene; így hát ekképpen szólott:

- Az én dolgom hadakozni, nem pedig tanácskozni, mindazonáltal, ha már tanácskozunk, nekem is meg kell mondanom, amit gondolok, mert bizalmatokat én is megérdemlem, éppen úgy, ha nem jobban, mint mások. Mi azért indítottuk e hadat, hogy szabadságunkat és

kiváltságainkat visszanyerjük, márpedig a braclawi vajda azt írja, hogy ez meglesz. Most azért vagy meglesz, vagy sem. Ha nem lesz meg, akkor háború, ha pedig meglesz, akkor béke! Minek ontanánk hiába a vért? Elégítsenek ki, akkor mi lecsendesítjük a népet, s a háború véget ér. *Bat'ko* Hmelnickij bölcsen kimódolt mindent, hogy mi mindnyájan a király őfelsége oldalán álljunk, aki ezért meg is jutalmaz bennünket, ha pediglen a kiskirályok ellene szegülnek, akkor megengedik, hogy megtáncoltassuk őket, s mi azt meg is tesszük. Csak azt nem tanácsolom, hogy a tatárokat hazaküldjük: szálljanak csak táborba a Vad Mezőkön, s maradjanak ott veszteg, amíg jobbra, avagy balra eldől a mi dolgunk.

Hmelnickij arca felderült, s most már az ezredeskapitányok nagy többsége is azt kiáltozta, hogy fel kell függeszteni a háborút, s követeket küldeni Varsóba, a brusilowi urat pedig meg kell kérni, hogy ő maga jöjjön el az egyezség megkötése végett. Czarnota még ordította és tiltakozott, ámde az ezredeskapitány belédöfte fenyegető tekintetét, s így szólt:

- Te Czarnota, hadziaczi ezredeskapitány! A háborút és a további vérontást kívánod ugyan, ámde amikor Korsun alatt Dmochowski könnyűlovassága reád esett, bezzeg visítotad, akár a koszos malac: „Kegyelmezzetek, édes véreim!”, s egész ezredednél hamarabb kereket oldottál.

- Hazudsz! - üvöltötte Czarnota. - Nem félek én sem a lahoktól, sem tőled.

Krzeczowski a pjernacsot markolva ugrott Czarnota felé, s a többiek is öklözni kezdték a hadziaczi ezredeskapitányt. Most megint feléledt a tumultus. Az udvaron a legénység úgy ordított, mint egy csorda vadbölény.

Erre ismét Hmelnickij emelkedett szólásra.

- Vitézlő ezredeskapitány uraim, nekem kedves jőtevőim! - kezdte. - Elvégeztétek tehát, hogy küldjünk követeket király őfelségéhez, kik néki hűséges szolgálatainkat felajánlanák, s jutalmunkat kérnék. Mindazonáltal, aki háborút kíván, megkaphatja nem a király és a Köztársaság ellen, mert ezek ellen mi sosem akartunk hadakozni hanem legádázabb ellenségünk ellen, aki már tetőtől talpig kozák vértől vöröslök, már Starzec alatt kozák vért ontott, s a zaporozsjei hadak iránt való nagy gyűlöletében még ma is azt műveli. Magam követeket küldtem hozzá, kérvén, hagyná el az ellenségeskedést, azonban követeimet galádul meggyilkoltatta, ti vezérek levelét pedig válasza sem méltatva, minden zaporozsjei hadakat gyalázzal illetett. Most pedig a Dnyeperentúlról előjövén, Pohrebyszcze népét egy lábíg lemeszárolta, ártatlan embereket büntetett, kikért én íme keserű könnyeket ontok. Miként ma reggel hírül hozták, íme, Niemirów ellen indult, s ott sem hagyott senkit életben. Mivel pedig a tatárok nagy félelmükben és ijedelmükben, ellene fordulni vonakodnak, bizony nagy hamar itt teremhet, hogy bennünket, ártatlan embereket a király és az egész Köztársaság akarata ellenére szintén kardélre hányjon, mert nagy gögijében senkivel sem törődik, s amiképpen most lázadozik, azonképpen mindenkor kész király őfelsége akarata ellen is fellázadni...

A gyülekezetben mély csend lett. Hmelnickij mély lélegzetet vett, aztán így folytatta:

- Az Úr diadalt adott nekünk a hetmanok felett, ámde ez gonoszabb a hetmanoknál és minden kiskirályoknál, maga az ördög fia, ki csupa tisztátalansággal él. Ha én magam mennék ellene nyomban nagy zajt csapna Varsóban, barátai útján ellenünk, ártatlanok ellen. Most azért, hogy e dolog meg ne essék, szükség, hogy a király, s mind az egész Köztársaság megtudja, hogy én a háborút nem kívánom, hanem veszteg ülök, s ő esett reánk hadával. Én tehát nem mozdulhatok ellene, mert a braclawi vajda urat is be kell várnom; mégis, hogy amaz ebfia erőinket valamiképpen meg ne törje, tenni kell ellene, el kell pusztítani, amiképpen a Zólte Wody és Korsun alatt ellenségeinket, a hetman urakat elpusztítottuk.

- Aki tehát kegyelmetek közül e vállalkozásra elindulni kész, annak én elegendő hadat, jó legényeket, ágyúkat és pattantyús népet bocsátok keze alá, hogy ellenségünket szétszórja, és végső győzedelmet arathasson fölötte...

Az ezredeskapitányok közül egyik sem lépett elő.

- Adok hatvanezer válogatott katonát, szekerek nélkül! - tette hozzá Hmelnickij.

Semmi válasz.

Pedig hát valamennyien rettenthetetlen harcosok voltak, kiknek csatakiáltásait gyakran Carogród falai visszhangozták. De talán éppen ezért valamennyien féltették jó hírnevüket a félelmetes Jeremivel való találkozástól.

Hmelnickij végighordozta szemét az ezredeskapitányokon, s azok mind lesütötték szemüket tekintete előtt. Wyhowski ábrázata sátáni kifejezést öltött.

- Ismerek én egy leventét - jegyezte meg komoran Hmelnickij, -, aki bezzeg szót emelne e pillanatban, s e vállalkozás előtt meg nem vonná magát, de hát az nincs itt közöttünk...

- Bohun! - hallatszott egy hang.

- Úgy van. Ő már Wasilówkánál elsöpörte Jarema egyik ezredét, de hát e csetepatéban megsebesült, s most a halállal viaskodik Czerkasyban. Mivel pedig ő nincs itt, amint látom, nem akad legény a gáton. Hova lett a kozák dicsőség? Hol vannak a Pawlukok, Nalevajkók, Lobodák és Ostranicok?

Erre egy kékes, komor arcú, alacsony, kövér ember, szája fölött lángvörös bajusszal, zöld szemét Hmelnickijre szegezve felkelt a lócáról, s előlépett:

- Elmegyek én! - vágta oda.

Makszim Krzywonos volt.

- *Na szlavu!*¹¹⁰ - hangzottak a kiáltások, ő pedig buzogányát csípőjéhez támasztva, rekedt, szaggatott hangon folytatta:

- Ne gondold, hetman, hogy félek. Előléptem volna én hamarabb is, de hát úgy véltem, vannak itt nálamnál jobbak! Mindazonáltal, ha így állunk, elmegyek. Mert mik vagytok ti? Kéz és fej, de én csak kéz és kard vagyok, mert fejem nincs. *Raz maty rodila!* Nekem a háború anyám és testvérem. Wisniowiecki gyilkol, gyilkolok én is, ő akasztat, akasztatok én is. Most azért, hetman, adj nékem jó legényeket, mert gyülelevész népséggel Wisniowiecki ellen nem mehetek. Megyek hát várakat megvenni, gyilkolni, ütni, akasztani! Halál a fehérkezűekre!

Egy másik atamán is előlépett.

- Veled megyek, Makszim!

Puljan volt.

- Veled megy a hadziaczi Czarnota, a mirhorodi Hlatki meg az ostreski Wosacz is! - jelentette ki Hmelnickij.

- Elmegyünk! - felelték azok egy lélekkel, mert Krzywonos példája már feltüzeltelte őket, s lelket öntött beléjük.

- Előre, Jeremi ellen! - zendült fel a kiáltás a gyülekezésben.

¹¹⁰ Dicsőség neki! (ukrán)

- Koli! Koli! - kiáltotta a legénység, s a tanácskozás csakhamar korhelykedéssé változott.

A Krzywonos számára kijelölt ezredek ittak - életre-halálra -, mert hiszen csakugyan a halálba mentek. Tudták ezt jól maguk a molojecek is, de szívükben már nem volt félelem. „*Raz maty rodila!*” - ismételték vezérük után, s mint halálra szántak, most már semmit meg nem tagadtak maguktól.

Este borzalmas vihar zúdult le az égből. A fellegek egyik végétől a másikig dübörögtek a mennydörgések, a villámok hol fehér, hol vörös fénnel árasztották el a vidéket.

E fények világánál indult el Krzywonos hatvanezer főnyi válogatott harcosból és népségből álló hadával.

XXVII. FEJEZET

Krzywonos Bialocerkiewből a Skwira felé, Pohrebyszczéből Machnówka felé vonult, s amerre elment, nyoma sem maradt az emberi életnek. Aki át nem állt hozzá, kardnak életől vészett el. Lábon perzselték fel a gabonát, felgyújtották az erdőket, a gyümölcsösöket, ezenközben pedig a herceg saját szakállára végezte a pusztítás művét. A pohrebyszczei vérfürdő és ama tűzkeresztség után, melyet Baranowski rendezett Niemierówban, megsemmisítettek még tízegynéhány jelentősebb kozák csapatot, s végre tábort ütöttek Rajgród alatt, mert már egy hónapja le nem szálltak a nyeregből, s a fáradtság kimerítette, a halál pedig alaposan meg-
ritkította soraikat. Meg kellett hát pihenni, mert e kaszások keze már lankadozott a véres aratástól. Maga a herceg is habozott, hogy egy időre ne vonja-e vissza hadait békésebb vidékekre, hogy megpihenjen, és új csapatokkal töltsse ki sorait, különösen pedig a lovakét, amelyek inkább hasonlítottak állati csontvázakhoz, mint élő állatokhoz, hiszen egy hónap óta nem láttak semmiféle magot, s csupán összetaposott fűvel éltek.

Ekkor, egyheti pihenés után jelentés érkezett, hogy segélycsapatok közelednek. A herceg maga indult fogadásukra, s csakugyan találkozott Janusz Tyszkiewicz kijevi vajdával, ki másfélezer főnyi derékcsapata élén érkezett, nyomában Krzysztof Tyszkiewicz, a braclawi bíró, az ifjú Aksak, szinte gyerek még, de jómóddal felszerelt saját huszárszászlóaljával jött, azután sok nemes úr, mint a Sieniuták, Polubinskiak, Zytynskiek, Jelowickiak, Kierdejek, Bohuslawskiak, némelyek bandériummal, mások anélkül. Az egész csapat együttesen csaknem kétezer lovas, a cselédséget nem is számítva.

Meg is örült a herceg, s szívesen invitálta szállására a vajda urat, ki nem győzte annak szegénységét és egyszerűségét csodálni. Mert a herceg Lubniében királyi módon élt ugyan, de hadjárat idején semmiféle kényelmet meg nem engedett magának, így akarván példát adni katonáinak. Egyetlen szobában lakott, amelybe a vajda úr - rendkívüli terjedelménél fogva - alig bírt az ajtón benyomakodni, annyira, hogy csatlósával tolatta magát hátulról.

A szobában az asztalon, a falócákon és a lóbőrrel leterített heverőn kívül nem volt semmi, csak az ajtó mellett egy szalmazsák, amelyen a minden szolgálatra kész csatlós hált. Ez az egyszerűség ámulatba ejtette a vajda urat, aki a kényelemnek nagy barátja lévén, útjaira még szőnyeget is magával vitte. Most azért, hogy belépett, csodálkozva tekintett a hercegre, mert nem értette, miképpen férhet meg ekkora lélek ebben a szegényes egyszerűségben. Gyakran találkozott ő a herceggel Varsóban az országgyűléseken, valami távoli atyafiságban is voltak egymással, de közelebbről nem ismerte. Csak mikor beszélgetni kezdett vele, akkor látta, hogy rendkívüli emberrel van dolga. S ő, a régi szenátor és viharedzett katona, aki szenátortársait vállon veregette, Dominik Zaslawski herceget is csak „én kegyesemnek” nevezte, s magával a királlyal is bizalmas viszonyban volt, Wisniowieckivel szemben semmiképpen nem tudott ilyen bizalmas hangot megütni, noha a herceg nagy szeretettel fogadta, mert hálás volt neki a segítségért.

- Nagyságos vajda uram - mondta -, hála legyen Istennek, hogy kegyelmességed megérkezett e friss erőssel, mert a magunkéinak bizony már nagyon a végén jártunk.

- Láttam én hercegséged katonáin, hogy alaposan megdolgoztak szegények, ami engem is fölöttébb emészt, mert magam is azzal siettem hercegségedhez, hogy segítségedet kérjem.

- Nagyon sürgetős?

- *Periculum in mora! Periculum in mora!*¹¹¹ Rám esett Krzywonos ötven-hatvanezer főnyi haramiahadával, azt mondják, hercegséged ellen küldötték, de hírért hallván, hogy hercegi nagyságod Konstantinów felé halad, ő is arrafelé vette útját, s útközben Machnówkát fogta ostrom alá, akkora pusztítást mívelvén, hogy azt emberi szó el nem mondhatja.

- Hallottam én Krzywonosról, s ide vártam, de ha elkerült, most már magamnak kell őt megkeresnem. E dolog csakugyan nem tűr halasztást. Nagy csapat védi Machnówkát?

- Van a várban kétszáz jeles német harcos, kik még egy ideig tartani bírják magukat. Ám a legnagyobb baj az, hogy a városba sok nemes úr sereglett össze családotul, márpedig a várost csak gát- és karósánc védi, s az sokáig nem bírja.

- E dolog csakugyan nem tűr halasztást - ismételte meg a herceg.

Aztán legényéhez fordult:

- Zelenski! Ugorj csak az ezredskapitányokért! - mondta.

A kijevi vajda közben leült egy lócára, s szuszogott, de ezalatt nézelődött, hogy hozzá-e már az estebédet, mert éhes volt, s szeretett jól élni.

Kintről lépések és fegyvercsörgés zaja hallatszott, s beléptek a hercegi tisztek - szakállasan, lesóványodott, napsütötte arccal, beesett szemmel, ábrázatukon a leírhatatlan fáradtság nyomaival. Szótlanul hajoltak meg a herceg és a vendégek előtt, s várták uruk szavát.

- Nemes uraim, a lovak nyergelve vannak? - kérdezte a herceg.

- Igenis.

- Készen?

- Mint mindig.

- Akkor jó. Egy óra múlva indulunk Krzywonos ellen.

- He? - kérdezte a kijevi vajda, s ámulva pillantott Krzysztof uramra, a braclawi bíróra.

A herceg pedig így folytatta:

- Poniatowski és Wierszull előremennek. Utánuk Baranowski a dragonyosokkal, s egy óra múlva induljanak Wurcel álgúí is.

Az ezredskapitányok néma meghajlással távoztak, s kis idő múlva odakint felhangzott a kürtjel: lóra! A kijevi vajda ekkora sietséget nem remélt, de nem is kívánt, mert igen eltörődött az úttól. Arra számított, hogy a hercegnél egy napocsát eltöltvén, még mindig jókor érkezik, s íme most álmatlan és étlen lóra kell ülnie.

- Nagyságos herceg uram - próbálkozott -, de vajon eljutnak-e hercegséged katonái Machnówkába, mert láttam, fölöttébb *fatigati*,¹¹² pedig az út igen hosszú.

- Ne fájjon attól nagyságod feje! Úgy mennek ezek a harcba, mint a lakodalomba.

- Magam is látom. Tüzes katonák ezek, de az én embereim is fáradtak ám!...

- Azt mondta nagyságod: *periculum in mora*.

- Igaz is, de egy éjszaka netán mégis megpihenhetnénk. Mi Hmelnickijtől jövünk.

¹¹¹ Késedelemben a veszély. (latin)

¹¹² Fáradtak. (latin)

- Mi pedig Lubniéből, a Dnyeperentúlról, vajda uram.

- Egy álló napig utaztunk.

- Mi meg egy hónapig.

Azzal már ki is ment, hogy személyesen irányítsa az úti rendet, a vajda pedig szemét Krzysztóf uramra, a braclawi bíróra meresztve térdére csapott, s így szólt:

- No hát kellett ez nekem! Istenemre, ezek itt éhen veszítenek bennünket. Hű, micsoda tűzfejű emberek ezek! Jövök segítségért, gondolván, hogy nagy rimánkodásra három-négy nap múlván megmozdulnak, s íme, még szusszantani sem hagynak. Vigye el az ördög! A kengyelszój kidörzsölte a lábamat, mert az a gazember legény rosszul csatolta fel, a gyomrom is korog... Vigye el az ördög... Machnówka, Machnówka, a has meg has! Magam is öreg harcos vagyok, netán több háborút is jártam, mint ők, de nem így ripsz-ropsz! Ördögök ezek, nem emberek: nem alszanak, nem esznek, csak hadakoznak, Istenemre... ezek sosem esznek.

- De annál nagyobb kurázsi lakozik bennük - felelte Krzysztóf uram, ki maga is lelkes katona volt. - Uramfia! Mennyi zűrzavart és kavarodást lát az emberfia más táborokban, ha indulni kell, mennyi a lótás-futás, szekerek rendezése, szaladgálás a lovakért!... Itt pedig... hallja kegyelmed?... A könnyű zászlóaljnak már indulnak is!

- Az már igaz! Kétségbeejtő! - sóhajtotta a vajda.

Ekkor lépett be a herceg:

- Lóra, nemes uraim! - kiáltotta. - Indulunk!

A vajda ezt már nem bírta ki.

- Adasson hercegséged valami harapnivalót, mert ehethém! - robbant ki rosszkedvűen.

- Ó, nagyságos vajda uram! - kapott észbe a herceg a vajdát karjába zárva. - Bocsánat, bocsánat, de háborúnak idején az emberfia megfélemedezik az ilyesmiről.

- No, Krzysztóf uram, nem megmondtam, hogy ezek sosem esznek? - mordult fel a vajda a braclawi bíróhoz fordulva.

Az estebéd azonban nem tartott sokáig, s néhány óra múlva már a gyalogság is elindult Rajgródból. Chmielnik felé, Winnicának és Litynnek vették útjukat. Útközben Sawerówka közelében Wierszull egy tatár csapatra bukkant, azt Wolodyjowskival együtt egy lábíg lekaszabolta, s kiszabadított néhány száz foglyot, majdnem csupa lányt. Ez már az elpusztult vidék kezdete volt, mindenütt látszottak Krzywonos keze nyomai. Strzyzawkát porig égették, s lakosságát borzalmas módon legyilkolták. A szerencsétlenek nyilván ellenálltak Krzywonosnak, amiért e vad vezér kardélre hányatta, s elevenen megégette őket. A falu bejáratánál egy tölgyfán lógott maga Strzyzowski, a falu ura, kit Tyszkiewicz emberei nyomban felismertek.

A hadak átvonulásának nyomai egyre frissebbek voltak. Minduntalan találtak összetört szekereket, még oszlásnak nem indult állati és emberi hullákat, összetört bögréket, vörösréz üstöket, ázott liszttel telt zsákokat, még füstölgő üszköket, frissen megkezdett és széjjelszórt szénakazlakat. A herceg hajszolta a zászlóaljakat, semmi pihenőt nem hagyván nekik, az öreg vajda pedig csak fejéhez kapkodva siránkozott:

- Szegény Machnówkám, szegény Machnówkám, látom már, nem érünk oda idejére.

Ezenközben Chmielnikben híre érkezett, hogy Machnówkát nem az öreg Krzywonos, hanem a fia ostromolja tíz-egynéhány ezer főnyi sereggel, s az útközben látott borzalmas pusztítás is az ő műve. A hírek szerint már el is foglalta a várost. A kozákok a várost megszállván, a

nemességet és a zsidóságot egy lábig lemészárolták, a nőket pedig táborukba hurcolták, ahol a halálnál is borzalmasabb sors várt rájuk. A kisdéd erősség azonban, Lew uram vezérlete alatt, még állta az ostromot.

A herceg tehát elszakadt derékhadától, melyet Bystrzykbe küldött, ő maga pedig a vajdával, Krzysztof meg Aksak urakkal, kétezer főnyi könnyű csapat élén a vár segítségére sietett. Az öreg vajda már fékezett, mert elvesztette fejét. „Machnówka elveszett, már későn érkezünk! Jobb lemondani róla, s más helyeket megvédeni és őrcsapattal ellátni” - mondta. De a herceg nem hallgatott rá. A braclawi bíró bízta, s a hadak is rohantak volna az ütközetbe. „Ha már idejöttünk, vér nélkül el nem megyünk” - jelentették ki az ezredskapitányok. S vágattak tovább.

Fél mérföldnyire lehettek Machnówkától, mikor egyszerre tíz-egynéhány lovas lóhalálában vágatva állta el útjukat. Lew volt néhány bajtársával. A kijeji vajda, amint megpillantotta, nyomban tudta, mi történt.

- A vár elesett! - kiáltotta.

- Igenis! - felelte Lew, s ájultan hanyatlott le lováról, mert kardvágás és lövés is érte, s nagyon sok vért vesztett. A többiek elbeszélték, mi történt. A várfalakon küzdő németeket egy szálíg lekaszabták, mert inkább meghaltak, hogysem megadták volna magukat. Lew átvágta magát az ostromlók legsűrűbb tömegén meg a kidöntött kapun, azonban a toronyszobákban néhány tucat nemes még védekezett - ezeknek hát sürgősen segítségükre kellett sietni.

Vágatva indultak tovább. Kis idő múlva a hegyen feltűnt a város meg a vár, fölötte pedig a most gerjesztett tűzvész sűrű füstfellege. A nap már nyugovóra hajlott. Az eget óriási területen aranyos bíborba borította az alkonypír, melyet a katonák kezdetben tűzvésznek néztek. E fények világánál látni lehetett a zaporozsjei csapatokat meg a csőcseléknép sűrű tömegeit, amint a kapukon annyival is bátrabban tódultak kifelé az érkező hadak elé, mert a városban senki sem tudott a herceg érkezéséről, azt hitték hát, hogy csak a kijeji vajda közeledik csapataival a vár felmentésére. Nyilván a pálinka vakította el őket teljesen, avagy talán a vár iménti bevétele töltötte el mérhetetlen göggel, mert bátran jöttek lefelé a hegyről, s csak lent a síkságon kezdtek nagy kedvvel, üstdobok és litaurok zengése mellett csatarendbe sorakozni. E látványra örömrivalgás tört fel a lengyel keblekből, s a kijeji vajda ismételtlen megcsodálhatta a hercegi zászlóaljak gyakorlottságát. A kozákokat megpillantva nyomban hadirendbe álltak, a nehézlovasság középtűt, a könnyű zászlóalj a szárnyakon úgy, hogy semmit sem kellett rajtuk igazítani, s nyomban meg lehetett volna kezdeni a rohamot.

- Krzysztof uram, micsoda nép ez! - álmélkodott a vajda. - Egyszerre hadirendbe állottak. Ezek akár vezér nélkül is megívhatnák az ütközetet.

A herceg azonban mint körültekintő hadvezér, buzogánnyal a kezében száguldozott a zászlóalj között, egyik szárnytól a másikig mindent megvizsgált, s kiadta az utolsó parancsokat.

Így álltak hát fel hadirendben: középtűt, az első vonalban három zászlóalj - az első maga a kijeji vajda vezérlette, a második az ifjú Aksaké, a harmadik Krzysztof Tyszkiewiczé. Mögöttük a második vonalban a dragonyosok Baranowski vezérlete alatt, végül a félelmetes hercegi huszárság - Skrzetuskival az élén.

A szárnyakat Wierszull, Kuszel és Poniatowski foglalták el. Ágyúk nem voltak, mert Wurcel Bystrzykben maradt.

A herceg a vajdához ugratott, s buzogányával intett.

- Nagyságod kezdje: sérelmeiért.

Most már a vajda intett buzogányával - a katonák előrehajoltak nyergükben, s megindultak. Már a zászlóaljok vezérléséből kitetszett, hogy a vajda, ámbár nehézkes férfiú és cunctator, mert magas életkora ránehezedik, mégis tapasztalt és bátor harcos. Hogy erőivel takarékoskodjék, nem ugratta zászlóalját mindjárt a legnagyobb vágtaiba, hanem lassan indult, s amint az ellenséghez közeledett, fokozatosan erősítette az iramot. Ő maga vágatott az élen, kezében a buzogánnyal, csupán csatlósa maradt közelében, hogy keze ügyében tartsa hosszú, nehéz, kétélű pallosát, mely nehéz volt ugyan, de a vajda keze jól bírta. A köznép kaszával és cséphadaróval, gyalog tódult a sorok elé, hogy a roham első lendületét felfogja, s a kozákság számára megkönnyítse a támadást. Mikor tehát már alig hatvan-hetven lépésnyire voltak egymástól, a machnówkaiak felismerték a vajdát tömördek természetéről, s nyomban harsant a kiáltás:

- Hej, méltóságos vajda úr, közel az aratás, mért nem küldöd jobbágyságaidat a földekre? Alázatos a szolgál, méltóságos vajda úr! Majd mi megfúrjuk azt a nagy hasadat!

S golyózápör zúdult a zászlóaljra, de nemigen tett benne kárt, mert az már száguldott, mint a vihar. Nagy erővel roppantak egymásba. Felhangzott a cséphadarók koppanása, a kaszák csatogása a vértéken, nyomában pedig ordítozás és jajgatás. A kopják utcát vágta a parasztság zárt tömegében, melyen át a nekivadult paripák, mint az orkán zúdultak be, tiporva, törve, zúzva az embereket. S miként a rét dús füve, ha a kaszások sora megindul, elfogyatkozik szemük előtt, s azok a kaszákat tovább lengetve haladnak előre, éppen úgy a gyűlevész had széles tömege a kardok vágásai nyomán egyre keskenyedett, olvadozott, fogyott.

A vajda a parasztnép hulláin átgázolva szembekerült a zaporozsjei hadakkal, s vágatott feléjük, azok pedig a lendületre lendülettel akarván felelni, szintén reárohantak. Így estek egymásra, miként két ellentétes irányból jövő hullám, melyek egyberoppanva, magasra vetik tajtékos sörényüket. A lovak felágaskodtak egymással szemben, s úgy álltak ott, miként a gát, a kardok pedig mint a gát fölé csapó tarajos hullám. S a vajdának látnia kellett, hogy itt már nem csöcselékkel van dolga, hanem a kemény, gyakorlott zaporozsjei hadakkal. A két vonal egymásnak feszült, hajladozott, de megtörni nem bírták egymást. Sűrűn hullott az ember, mert férfi férfi ellen, kard kard ellen támadt. Maga a vajda is öve mellé dugta buzogányát, s pallosát az apród kezéből kikapva, verejtékezve vagdalkozott, szuszogva zihált, akár egy kovács-fűjtató. Mellette a két Sieniuta, a két Kierdej, a Bohuslawskiak, a Jelowickiak és Polubinskiak úgy forgolódtak, akár a légy a forró vízben. A kozák oldalon legjobban dühöngött Ivan Burdabut, a kalnicsei ezred viceezredese, egy hatalmas természetű, óriás erejű kozák, kit még félelmetesebbé tett, hogy lova is vele együtt harcolt. Bizony nem egy lengyel vitéz visszarántotta lovát, s visszahúzódott, hogy valamiképpen össze ne akadjon e halált osztó, pusztító kentaurral. A két Sieniuta feléje ugratott, ám a kozák lova elkapta az ifjabb testvér, Andrzej arcát, s azt egyetlen harapással összezúzta. Bátyja, Rafal ezt látva, kardjával végigvágott a vadállat szeme fölött, csak éppen megsebesítette, de meg nem ölte, mert kardja a homlokszín rézgombját találta. Őt azonban Burdabut e pillanatban torkon szúrta, s kioltotta életét. Így esett el a két Sieniuta testvér, s ott heverték aranyozott vértjükben a porban, a paripák patái alatt. Burdabut pedig mint a tűz ugratott a további sorok közé, s nyomban elkapta a tizenhat éves ifjú Polubinski knyázt, kinek jobb vállát karjával együtt egy csapással levágta. Erre Urbanski meg akarván bosszulni rokona halálát, Burdabut arcába sütötte pisztolyát, de célt tévesztett, s csak fülét lőtte le, mire a kozák arcát elöntötte a vér. Félelmetes volt így Burdabut meg a lova, mindketten feketék, mint az éjszaka, mindketten véresen, vad tekintettel, táguló orrcimpákkal tomboltak, mint a vihar. Nem menekült kezéből Urbanski sem, kinek fejét mint a bakó, egyetlen csapással ütötte le, sem a nyolcvanéves agg Zytynski, sem a két Nikczemny testvér, a többiek pedig rémülten hátráltak előre, különösen, mivel mögötte száz más zaporozsjei kard és száz vértől pirosló lándzsa is villogott.

A vad kozák most megpillantotta a vajdát, irtózatos örömmordítást hallatott, s feléje ugratva embereket és lovakat döntött el. A vajda azonban nem hátrált. Emberfeletti erejében bízva egyet horkantott, mint egy megvadult bika, magasra emelte pallosát, s lovát megsarkantyúzva nekiugrott. De nem is kerülte volna el halálát, a párka bizonynal már ollójába fogta élete fonálát, melyet aztán Okrzeja alatt vágott el, mikor villámgyorsan ott termett nemesi apródja, Silnicki, a kozákra vetette magát, s még mielőtt az kardjával átdöfhetné volna, átölelte derekát. Míg így Burdabut az apróddal foglalkozott, a Kierdejek segítségért kurjantottak a vajda számára, mire csakhamar odaugratott néhány tucat ember, s elválasztották őket egymástól. Erre kegyetlen vagdalkozás kezdődött. A vajda kimerült zászlóalja már hajladozni, hátrálni kezdett a kozák túlerővel szemben, mikor ott termett Krzysztof uram, a braclawi bíró, meg az ifjú Aksak, mindketten friss zászlóaljakkal.

A herceg tisztán látta katonáinak nehéz munkáját. A kardok villáma hol fent cikázott a fejek fekete vonala fölött, hol eltűnt a lecsapás lendületében. A gazdátlan lovak ki-kitörtek a vonalból, s zilált sörénnyel, mint megannyi pokolbeli vadállat száguldoztak a tűzvész alkotta háttér előtt. Olykor a fejek fölött lengő vörös zászló hirtelen lebukott a tömeg közé, hogy többé fel ne emelkedjék. A herceg tekintete azonban a sorokon túl kalandozott, el a hegy és a város felé, ahol maga az ifjú Krzywonos állt két válogatott ezred élén, várva a pillanatot, hogy a küzdők közé vetve magát, végleg megtörje a már amúgy is meggyengült lengyel sorokat.

Végül vészes ordítással rontott egyenesen Baranowski dragonyosaira, de a herceg is csak ezt a pillanatot várta.

- Indulj! - kiáltotta Skrzetuskinak.

A lovag felemelte pallosát, s a vasfal előrelódult.

Nem kellett sokáig vágtatniuk, mert a harcvonal egyre közelebb tolódott hozzájuk. Baranowski dragonyosai villámgyorsan széjjelhúzódtak jobbra és balra, hogy utat nyissanak a huszárságnak a kozákokhoz, az pedig teljes súlyával zúdult e kapun át Krzywonos már győzelmes századaira.

- Jarema! Jarema! - ordították a huszárok.

- Jarema! - visszhangozta az egész had.

A félelmetes név a rémület reszketésével járta át a zaporozsjei harcosok szívét. Csak most döbbsentek rá, hogy nem a kijevi vajdával állnak szemben, hanem maga a herceg vezérli hadait. Egyébként sem állhattak helyt a huszárságnak, amely pusztasúlyával úgy zúzta őket össze, miként a leomló fal az előtte álló embereket. Egyetlen menekvésük az lett volna, ha széjjelrebbenek, s a huszárságot maguk elé engedvén, jobb és bal felől esnek reá. Ámde azt a két oldalt már fedezték a dragonyosok, meg Wierszull, Kuszel és Poniatowski könnyű zászlóaljai, amelyek a kozák szárnyakat szétszórva a közép felé terelték. Az ütközet képe most teljesen megváltozott, mert azok a könnyű zászlóaljak mintegy utcát nyitottak, amelyen át szédítő iramban száguldottak a huszárok, feldöntve embereket és lovakat, maguk előtt üzve, törve, taszítva a kozákságot, mely vadul üvöltve menekült a hegy és a város felé.

Az ifjú Krzywonos vad és bátor harcos volt ugyan, ámde mikor rádöbbsent, hogy itt a saját tapasztalatlanságát kell szembeállítania egy ily félelmetes hadvezérrel, teljesen elvesztette a fejét. Burdabut a kalnicei ezred maradékával kétszer is megkísérelte, hogy ellenálljon a huszárság rohamának, de az emberfeletti erő kétszer is visszaverte, úgyhogy neki is menekülnie kellett a többiekkel együtt. Végül is ezrede maradékait rendbe szedve elhatározta, hogy oldalvást Kuszelre támad, s a dragonyosokon áttörve kijut a szabad mezőre. Ha nem volt elég helye a harchoz, késsel vágott magának teret. Legelsőbbben is a potrohos Dzikkkel került össze,

akit hasba szúrva ledöntött lováról. Az pedig hangos „Jézus!” kiáltással zuhant le, s többet meg sem szólalt a belső részeiben gázoló lovak patái alól. Erre mindjárt tágasabb lett a hely, s Burdabut most már karddal hasította ketté egy Sokolski nevű tiszt sisakos fejét, aztán lovával együtt feldöntötte Pryjamot, majd Certowiczot, mire még tágasabb helyet nyert. Az ifjú Zenobius Skalski fejbe vágta ugyan, de kardja lapjára siklott, ellenben a kozák öklével úgy vágta visszajáról arcba, hogy azon nyomban szörnyethalt. A kalnicei harcosok mindenütt vagdalkozva és kindzsaloikkal döfködve jártak nyomában. „Varázsló! Varázsló!” - kiáltozták a huszárok. „Nem fogja a vas! Örült férfiú!” Annak pedig csakugyan tájtékos volt a bajusza, s veszett düh égett a szemében. Végül megpillantotta Skrzetuskit, s dolmánya felgyűrt ujjáról látva, hogy tiszt, reárohant.

Mindenki visszatartotta lélegzetét, a harcot abbahagyták, s úgy nézték a két legfélelmesebb lovag küzdelmét. Jan uramat nem félemlítette meg a „Varázsló” kiáltás, ellenben a szörnyű pusztítás láttán vad indulat költözött szívébe, megcsikorgatta hát fogát, s eszeveszett dühvel rontott a kozákra. Úgy csaptak össze, hogy a lovak szinte farukra ültek. Felhangzott a pengék suhanása, s a kozák vezér kardja egyszerre darabokra tört a lengyel pallos csapásától. Már úgy látszott, semmiféle hatalom meg nem menti Burdabutot, mikor az odaugratván, úgy összekapaszkodott Skrzetuskival, hogy szinte egy testté olvadtak össze, s kése megvillant a huszár torka előtt.

Most Skrzetuski szeme előtt rémlett fel a halál, mert kardját már nem használhatta. Ámde villámgyorsan elengedte kardját, úgy, hogy az a markolatszíjon függött lefelé, s kezével megragadta a kozák öklét. E két ököl egy darabig görcsösen remegett a levegőben, de nyilván vasmarka lehetett Skrzetuski uramnak, mert a kozák egyszerre felüvöltött, mint a farkas, s mindenki szeme láttára úgy hullott ki a kés elgémberedett ujjai közül, akár a kifejtett búzaszem a kalászból. Ekkor Skrzetuski elengedte az összezúzott öklöt, s a kozák nyakát ragadva meg, félelmetes fejét lenyomta a nyeregkápaig, azzal bal kezével előkapva öve mellől a buzogányt, egyet, majd még egyet sújtott vele - mire a kozák felhördült, s lefordult lováról.

Felüvöltöttek e látványra a kalnicei legények, s siettek vezérükért bosszút állni - e pillanatban azonban rájuk esett a huszárság, s egy lábíg lekasabolta őket.

A huszárság másik szárnyán azonban a harc egy pillanatra sem szünetelt, mert ott nem volt akkora tolongás. Ott Longinus uram tombolt, kezében Zerwikapturjával s Anusia szalagjával a mellén. Másnap, ütközet után a lovagok álmélkodva szemlélték ama helyeket, s egymásnak mutogatva a vállastul lecsapott karokat, homloktól az állig hasított fejeket, borzalmasan kettészelt testeket, az emberek és lovak hulláival szegélyezett utakat, áhítattal suttozták egymásnak: „Nézzétek, itt harcolt Podbipieta!” Maga a herceg is megtekintette a hullákat, s ámbár másnap fölöttébb gyötörték a különféle hírek, mégis kegyesen elálmélkodott, mert ilyen vágásokat még soha életében nem látott.

Az eső eloltotta a tűzvészt, az ellenség aztán felhasználta a sötétséget, mert hevenyében összeszedte a városban az üres szekereket, s a kozákokat jellemző gyorsasággal körül táborozva magát elmenekült a városból, átkelt a folyón, s a hidakat lerombolta maga mögött.

A várban védekező néhány tucat nemes tehát felszabadult. A herceg megparancsolta Wierszullnak, hogy büntesse meg a város ama lakosait, akik a kozákokhoz csatlakoztak, ő maga pedig az ellenség üldözésére indult. Ámde a tábort ágyúk és gyalogság nélkül el nem foglalhatta. Az ellenség nagy egérutat nyert a hidak lerombolásával, mert a herceg hadainak a töltésen nagy kerülővel kellett átkelniük a folyón, a kozákság pedig oly gyorsasággal menekült, hogy a fáradt hercegi lovasság alig érhetette utol. A kozákok azonban bármennyire híresek voltak is arról, hogy táborban keményen tudnak védekezni, most nem védték magukat oly szívósan, mint

máskor. Az a kegyetlen bizonyosság, hogy maga a herceg üldözi őket, annyira megolvasztotta szívüket, hogy maguk sem hittek menekülésükben. S nyilván el is érte volna őket végzetük, hiszen Baranowski már elfogta negyven szekerüket és két ágyújukat, de a kijevei vajda ellenezte a további üldözést, s visszavonta csapatait. Emiatt több ezredeskapitány füle hallatára éles szóváltásra is sor került közte és a herceg között.

- Miért akarja most nagyságod futni hagyni az ellenséget - kérdezte a herceg -, holott az ütközetben oly vitézi *resolúcióval*¹¹³ küzdöttél?

- Ó, látom már, kegyelmességed a kancellárral meg a regimentáriusokkal együtt a békés frakcióhoz tartozol, akik alkudozásokkal kívánnák a lázadást elcsendesíteni, de Istenemre, nem lesz abból semmi, amíg nekem kard van a kezemben!

Tyszkiewicz azonban így felelt:

- Én, öregember lévén, már nem frakcióhoz, hanem Istenhez tartozom, s hamarosan elébe kell járulnom. Ha pedig nem akarom, hogy e testvérháborúban sok vér kiontása terheljen, azon hercegi nagyságod ne csodálkozzék... Ám, ha hercegséged azért haragszik, hogy a regimentáriusság nem neked jutott, akkor már megmondom, bátorságodért téged illetett volna, mindazonáltal jobb, hogy nem neked adták, mert hercegséged a lázadást, de vele együtt e szerencsétlen tartományt is vérbe fojtotta volna.

Jeremi jupiteri szemöldöke összerándult, nyakán kidagadtak az erek, s szeme olyan szikrákat szórt, hogy mindenki megdermedt a vajda miatt, de ekkor hirtelen megjelent Skrzetuski, s így szólt:

- Nagyságos herceg úr, híreink vagynak az öreg Krzywonosról.

A herceg figyelme egyszerre más irányba terelődött, s a vajda iránti haragja lelohadt. Közben bevezették a négy hírhozót, közöttük két öregebb pravoszláv papot, akik a herceg láttára, térdre vetették magukat.

- Ments meg, urunk, ments meg! - hajtogatták feléje nyújtva kezüket.

- Hova valók vagytok? - kérdezte a herceg.

- Polonnyba. Az öreg Krzywonos ostromolja a várost meg a várat, s ha kardodat fel nem emeled ellene, mindnyájan elveszünk.

A herceg megígérte, hogy segítségükre megy, de mivel derékhadai Bystrzykben voltak, azokat be kellett várnia. A küldöttek szívükben megvigasztalódva távoztak, a herceg pedig a kijevei vajdához fordult:

- Bocsásson meg nagyságod! - kezdte. - Látom már, a kis Krzywonost futni kell hagynunk, hogy a nagyot elcsíphessük. A fiatal várhat még a kötélre. Reménylem, nem hagy el nagyságod ebben az újabb vállalkozásban.

- Istenemre, nem! - felelte a vajda.

Csakhamar megharsantak a kürtök, gyülekezésre szólítva a tábortól elszéledt zászlóaljakat. Pihenőt is kellett adni embereknek és lovaknak egyaránt. Estére megérkezett Bystrzykből az egész hadosztály, s vele együtt Stachowicz uram, a braclawi vajda követe. Kisiel vajda mély tisztelet hangján írt a hercegnek, elmondván, hogy mint egy második Marius, a végső veszedelemből menti meg a hazát, megírta, mily nagy örömmel töltötte el a szíveket a hír, hogy

¹¹³ Határozat, életelszántság. (latin)

a herceg megérkezett a Dnyeperentúlról. Szerencsét kívánt győzelmeihez, ámde a levél végén kiderült, hogy az mi okból íródott. Megírta, hogy íme, megkezdődtek az alkudozások, s egyéb komiszárosokkal egyben ő maga megy Bialocerkiewbe, s reméli, sikerül Hmelnickijt megtartóztatnia és kielégítenie. Végezetül arra kérte a herceget, hogy amíg az alkudozások folynak, ne támadja valami nagyon a kozákokat, s lehetőleg hagyjon fel a háborús cselekedetekkel.

Ha azt közölték volna a herceggel, hogy minden Dnyeperen túli birtoka elpusztult, s minden városát földig lerombolták, azon sem bántódott volna olyan kegyetlenül, mint ezen a levélen. Ott voltak mellette Skrzetuski, Baranowski, Zacwilichowski, a két Tyszkiewicz és a két Kierdej. A herceg kezével eltakarta a szemét, s fejét hátravetette, mintha nyíllal találták volna szíven.

- Gyalázat! Gyalázat! Istenem, hadd essem el minél hamarabb, hogy ne látnám többé e szörnyűségeket!

A jelenlevők mély hallgatásba merültek, a herceg pedig így folytatta:

- Nem akarok én már e Köztársaságban élni, mert íme, szégyenkezniem kell miatta. Íme, a kozák és paraszt gyülevész vérről árasztotta el a hazát, a pogánnyal szövetségben tulajdon édesanyja ellen. A hetmanokat megverték, a hadakat széjjelszórták, a nemzet jó hírét sárba tiporták, a felséget meggyalázták, a templomokat felperzselték, a papokat lemészárolták, a nemességet leöldösték, a nőket meggyalázták, s mind e csapásokra, e gyalázatra, melyeknek pusztá említése is elég lett volna ahhoz, hogy őseink holtta váljanak... ugyan mivel felel ez a Köztársaság? Íme, az árulóval, a gyalázkodóval, a pogányok szövetségével alkudozásokba bocsátkozik, s neki kielégítést ígér.

- Kisiel áruló! - kiáltotta Baranowski.

Erre Stachowicz uram, egy komoly, bátor férfiú felállt, s e szavakkal fordult Baranowskihoz:

- A braclawi vajda úr barátja és követe lévén, nem engedem, hogy őt itt bárki is árulónak nevezze. Az ő szakála is megőszült a gondoktól, s úgy szolgálja a hazát, ahogyan tudja, netán tévesen is, de becsületesen!

A herceg nem hallotta e választ, mert teljesen fájdalmas gondolataiba merült, Baranowski pedig nem mert a herceg jelenlétében verekedést kezdeni, összeszorította hát fogát, s csak szemét dőfte Stachowiczba, mintha ezt mondta volna: „Találkozunk még!” - s kardja markolata után nyúlt. Közben azonban a herceg felrezzent elmélázásából, s komoran szólt:

- Nincs itt más választás, mint vagy az engedelmséget megtagadni, mert hiszen az interregnum alatt ők gyakorolják a hatalmat, vagy a haza becsületét feláldozni...

- Az engedetlenségből származik minden baj erre a Köztársaságra - jelentette ki a kijevi vajda komolyan.

A herceg az ezredskapitányokhoz fordult:

- Beszéljete, öreg katonák! - mondta.

Zacwilichowski indította a szót:

- Nagyságos herceg úr, én hetvenesztendős vagyok, és pravoszláv rutén, kozák komiszáros voltam, s maga Hmelnickij atyjának nevezett. Nékem inkább kellene az alkudozások mellett szólnom, de ha azt kérdik, mi legyen: „Gyalázat avagy háború”, akkor még a sírba szállva is azt kiáltom: „Háború!”

- Háború! - mondta rá Skrzetuski is.

- Háború! Háború! - csatlakozott tíz-egynéhány hang, közöttük Krzysztof uram, a Kierdejek, Baranowski és a jelenlevők csaknem valamennyien.
- Háború! Háború!
- Legyen hát szavatok szerint - felelte a herceg komolyan, s buzogányával Kisiel uram nyitott levelére ütött.

XXVIII. FEJEZET

Egy nappal később, mikor a hadak Rylcównban megállapodtak, a herceg magához hivatta Skrzetuskit, s így szólt:

- Erőink csekélyek és fáradtak, Krzywonosnak pedig hatvanezer főnyi hada van, s még mindig gyarapodik, mert a csőcselék mind hozzája siet. A kijevi vajda úrra nem számíthatok, mert lelkében ő is a békepárthoz tartozik, s ha velem jön is, nem szívesen teszi. Valahonnan segítséget kell szerezni... Íme, híreim vannak, hogy Konstantynów közelében állomásozik két ezredeskapitány, Osinski a királyi gárdával és Korycki. Biztonság okából magadhoz veszel száz udvari szement, s elmégy hozzájuk levelemmel, hogy nyomban siessenek hozzám, mert néhány nap múlva Krzywonosra ütök. Bárminémű feladat adódik, azt náladnál jobban senki el nem végzi, azért küldelek téged. Ez pedig fontos dolog.

Skrzetuski meghajolt, s még aznap este elindult Konstantynów felé. Azért ment éjszaka, hogy észrevétlenül átjuthasson, mert itt-ott Krzywonos előőrsei vagy gyűlevész csapatok kódorogtak, gyilkos csapdákat állítván az erdőkben meg az országutakon, a herceg pedig - hogy késedelem ne legyen - megparancsolta, hogy minden összetűzést kerüljön. Lassan haladván tehát, hajnalban elérte a Wiszowaty-tavat, ott rábukkant mind a két ezredeskapitányra, s látásukon fölöttébb megörvendezett. Osinskinak válogatott dragonyos gárdistái meg német harcosai voltak, idegen mintára kiképezve. Korycki viszont csupán német gyalogosokat vezérelt, de ezek jóformán valamennyien a harmincéves háború veteránjai voltak. Olyan félelmetes és gyakorlott katonák, hogy kapitányuk kezében, mint egyetlen kard működtek. Emellett mindkét ezred jó módjával fel volt szerelve és puskával is ellátva. Meghallván, hogy a herceghez mennek, örömrivalgásban törtek ki, mert vágyakoztak a háborúba, s tudván tudták, hogy sehol annyi ütközetben nem lesz részük, mint a herceg pálcája alatt. Sajnos azonban mind a két ezredeskapitány elutasító választ adott, mert mind a ketten Dominik Zaslawski herceg vezérlete alá tartoztak, s szigorú parancsuk volt, hogy Wisniowiecki hadaival ne egyesüljenek. Hiába magyarázta nekik Skrzetuski uram, hogy ily hadvezér alatt mekkora dicsőséget szerezhetnének nevüknek, s mily nagy szolgálatot tehetnek a hazának, nem állottak kötélnek, mondván, hogy a katona számára a legelső törvény és kötelesség a *subordinatio*.¹¹⁴ Ellenben kijelentették, hogy csak abban az esetben csatlakozhatnak a herceghez, ha ezt ezredeik megmentése kívánná. Skrzetuski tehát nagy szomorúan indult vissza, mert tudta, mekkora csalódást jelent ez ismét a hercegnek, s hadai mennyire fáradtak s elcsigázottak a meneteléstől, az ellenséggel való folytonos összetűzésektől, a külön-külön garázdálkodó ellenséges csapatok irtásától, az örökös vigyázástól, éhezéstől és fáradalmaktól. Ilyen körülmények között lehetetlen lett volna megmérkőzni a tiszszerte nagyobb ellenséges haddal, tudta hát Skrzetuski, hogy a Krzywonossal való leszámolást el kell halasztani, mert hosszabb pihenőt kell adni a hadaknak, s bevárni, amíg újabb nemesi tömegek érkeznek a táborba.

Ily gondolatokkal eltelve indult Skrzetuski uram vissza a herceghez szemenei élén, s csendben és óvatosan haladt, csupán éjszakánként menetelve, hogy elkerülje Krzywonos portyázó csapatait, meg a kozákokból és gyűlevész népségből álló, gyakran igen erős bandákat, amelyek szerte garázdálkodtak ezen az egész vidéken, felperzselték a nemesi udvarházakat, lemészárolták a nemeseket, s az utakon elfogdosták a menekülőket. Így hagyták el Baklajt, s hatoltak be a csalóka szakadékokban és tisztásokban gazdag mszynieci rengetegbe. Szerencsére a nem régi

¹¹⁴ Alárendeltségi fegyelem. (latin)

esőzések után most derűs időben tehették meg útjukat. Gyönyörű júliusi éjszaka volt, holdvilág nélküli ugyan, de az ég tele csillagokkal. A szemének egy keskeny erdei csapáson haladtak az uradalmi erdészek vezetésével, akik bizonyosak voltak dolgukban, s kitűnően ismerték az erdőségeket. Az erdőben teljes volt a csend, melyet csak a lovak patái alatt töredező gallyak ropogása zavart - míg egyszerre énekhez hasonló nesz ütötte meg Skrzetuski és a szemének fülét, melybe itt-ott kiáltások vegyültek.

- Állj! - vezényelte halkan Skrzetuski megállítván a szemenekeket.

- Mi ez?

A vén erdész hozzálépett.

- Uram - magyarázta halkan -, mostanában tébolyult emberek bolyonganak az erdőben, kiknek értelme a szörnyűségek miatt zavarodott meg. Tegnap egy nemes úrnővel találkoztunk, aki csak járkál az erdőben, s a fenyőfákhoz fordulva hajtogatja: „Gyerekeim, gyerekeim!”, mivel-hogy nyilván gyermekeit gyilkolták meg a parasztok. Ránk meresztette a szemét, s úgy sivalkodott, hogy a lábunk is beleremegett. Azt mondják, minden erdő tele van ilyenekkel.

Skrzetuski rettenthetetlen vitéz volt ugyan, de e szavakra tetőtől talpig végigborzongott.

- Hátha farkasok üvöltönek? - vélte. - Messziről bajos felismerni.

- Dehogyan, uram! Most nincsenek farkasok az erdőben; mind a falvakba mentek, ahol bőséggel találhatnak hullát.

- Kegyetlen idők ezek - felelte a lovag -, mikor a farkasok lakják a falvakat, az erdőben pedig tébolyult emberek üvöltöznek! Istenem, Istenem!

Egy időre ismét csend lett, csak a megszokott zizegés hallatszott a fenyőfák koronái között, ámde kis idő múlva a távoli hangok erősödtek, s tisztábban hallatszottak.

- Hej! - kiáltotta az erdész. - Úgy látom én, amott valami nagyobb csapat lehet. Maradjanak itt kegyelmetek, avagy lassan haladjanak előre, én pedig társammal elmegyek s megnézem.

- Menjete! - helyeselte Skrzetuski. - Mi itt bevárunk.

Az erdészek eltűntek. Egy óra hosszat nem mutatkoztak, Skrzetuski, már türelmetlenkedni kezdett, sőt gyanakodott is, hogy nem készítettek-e számukra valami csapdát, mikor az egyik hirtelen előbukkant a sötétségből.

- Ott vannak, uram! - jelentette Skrzetuskihoz lépve.

- Sokan vannak?

- Lehetnek vagy kétszázan. Nem tudni, uram, mitévők legyünk, mert ott vannak ama szurdékban, s nekünk is arra vezet az utunk. Tüzeket is gyújtottak, csak éppen a fényt nem látni, mert mélyen vagynak. Semmilyen őrséget nem állítottak, úgyhogy egy nyíllövésnyire a közelükbe lehet jutni.

- Jól van! - felelte Skrzetuski, s legényeihez fordulva a két altisztnek kiadta a parancsokat.

A csapat csakhamar gyorsan megindult, de oly halkan haladt, hogy csak a gallyak ropogása árulhatta el a menetet. Egyetlen kengyel sem koppant a másikhoz, egyetlen kard meg nem csörrent, az ilyen meneteléshez és rajtaütésekhez szokott lovak is csendben haladtak, minden nyerítés vagy prűszkölés nélkül. Elérkezvén oda, ahol az út hirtelen elkanyarodik, tüstént megpillantották a távoli tüzeket, s homályosan látták az emberi alakokat is. Itt Skrzetuski három részre osztotta csapatát: az egyik helyben maradt, a másik a szurdékút peremén előre-

indult, hogy az út túlsó kijáratát elzárja, a harmadik pedig leszállt a lóról, s hason csúszva kúszott előre a szurdékút partján egészen a csapat feje fölé.

Skrzetuski maga is a középső csapatban lévén, tisztán látta az egész táborn mintegy húsz-harminc méter távolságnyra: tíz tábornút égett, de nem nagy lánggal, mert főzőüstök lógtak fölöttük. A füst és a főtt hús szaga megcsiklandozta Skrzetuski uram és a szemének orrát. Az üstök körül álldogáltak vagy heverésztek a parasztok, s ittak és tereferéltek. Némelyek kezében pálinkásüveg volt, mások lándzsájukra támaszkodva álltak. A szurdék fala mentén tízegynéhány paraszt aludt hangosan hortyogva; mások beszélgettek, megint a mások a tüzeket igazgatták, amelyek ilyenkor szikrakévéket lövelltek a magasba. A legnagyobb tábornút mellett, háttal a szurdék falának és Skrzetuskinak egy széles hátú koldus ült, s lantját pengette, körülötte pedig félkörben vagy harminc felkelő álldogált. Skrzetuski uram fülét a következő szavak ütötték meg:

- Hej, did, énekelj a kozák Holotáról!

- Nem! - kiáltották mások. - Marusia Bohuslawkáról!

- Egye fene Marusiát! A potoki úrról, a potoki úrról! - kiabálták a legtöbben.

A did erősebben húrjába csapott, megköszörülte torkát, s rázendített a rutén éneke:

*Megállj, fordulj meg, mindent jól nézz meg,
Ki gazdag vagy kincsekben,
Nem leszel dúsabb, mint a legkoldusabb,
Kinek hajléka sincsen,
Így rendelé azt, s örködve virraszt
Ama nagy igaz Isten.
Hisz mindeneket, gazdag-szegényeket
Ő ítél kegyelmesen.
Megállj, fordulj meg, mindent jól nézz meg,
Te, aki fellegekbe
Szállsz értelmeddel s bölcsességeddel
Mélységekbe hatolsz le.*

Itt a did pillanatnyi szünetet tartva, mélyen felsóhajtott, mire a parasztok is sóhajtozni kezdtek. Egyre többen gyülekeztek köréje, s Skrzetuski uram, noha tudta, hogy emberei már valamennyien készen állanak, nem adott jelt a támadásra. Ez a csendes éj, a sok lobogó tábornút, e vad alakok tömege s a hatalmas Mikolaj Potockiról megkezdett ének különös gondolatokat keltett benne, érzelmek, vágyak támadtak szívében, melyekről maga sem tudott magának számot adni. Még be sem gyógyult sebei felszakadtak, mert szívét szörnyű fájdalom szorította össze a közelmúlt, az elvesztett boldogság, ama csendes és békés pillanatok utáni vágyakozástól. Elgondolkozott, lelke megtelt panasszal, s közben a did tovább énekelt:

*Megállj, fordulj meg, mindent jól nézz meg,
Te, aki hadakozol,
Íjjal, nyilakkal, porral, tarackkal
S szablyával vagdalkozol,
Lovagok, hősök, vitézek, erősök
Hajdanán is valának,
S hadra menvén föl, kardnak életől
Nagy sokan elhullának.*

*Megállj, fordulj meg, mindent jól nézz meg,
 Gögöd szívedből ved ki,
 Ha a várfokról indulsz Potokról
 Jó Slawutára esni.
 S ártatlanokat elragadsz sokat
 És ejtesz rabigába
 Királyt nem ismersz, törvényt nem tisztelsz,
 A tanács is hiába.
 Haragod oltsd el, ne lobbanjon fel,
 Hisz tied a vezérlet
 S tollas botoddal e lengyel honnal
 Amit akarsz, elvégzed.*

A did megint abbahagyta, ezenközben pedig egy kő kicsúszott az egyik szemén rátámaszkodó keze alól, s nagy zajjal gurult lefelé. A pórok közül néhányan kezüket szemük elé tartva kémleltek felfelé az erdő mélyébe. Erre Skrzetuski látta, hogy elérkezett a pillanat, s pisztolyát a tömeg közé sütötte.

- Üsd, vágd! - kiáltotta, s erre harminc szemén tüzet zúdított egyenesen a parasztok arcába, aztán kardjukkal a kezükben villámgyorsan lecsúsztak a szurdék meredek partján.

- Üsd, vágd! - hangzott a szurdékút egyik bejáratánál.

- Üsd, vágd! - ismételték meg a vad hangok a másikonál is.

- Jarema! Jarema!

A támadás annyira váratlan volt, s a rémület olyan borzalmas, hogy a parasztok, bár fel voltak fegyverkezve, egyáltalán nem állottak ellen. Már úgyis azt beszélték a fellázadt pórnép táboraiban, hogy Jeremi a tisztátalan lélek segítségével egyszerre több helyen is megjelenően harcol, most pedig e név valóban úgy robbant a magát teljes biztonságban tudó gyanútlan tömeg közé, mint a tisztátalan lélek neve, s egyszerre kiütötte kezükből a fegyvert. A lándzsákat és kaszákat különben sem lehetett használni a szűk szurdékban, most azért az átelleni falhoz szorított, karddal fejen, arcul vagdalt, ütött, döfött, lábbal tiport tömeg eszeveszett rémületében kinyújtott kézzel kapkodott az irgalmatlan pengék után, s hullott el csapásaitól. A csendes erdő megtelt harci zajjal. Egyesek megkísérelték, hogy a szurdék meredek falán át meneküljenek, s kezüket felsebezve kapaszkodtak felfelé, s hullottak vissza a kardok hegyére. Némelyek csendesen pusztultak el, mások üvöltve kértek kegyelmet, megint mások kezükkel takarták el arcukat, mert nem akarták látni a halál pillanatát, egyesek a földre vetve magukat arcra borultak, s a kardok suhogását, a haldoklók üvöltését túlharsogta a támadók „Jarema! Jarema!” kiáltása, amelytől égnek meredt a pórok haja, s annál borzalmasabbnak látták a halált.

A koldus pedig lantjával fejbe vágta az egyik szement, hogy az menten felbukott, a másiknak elkapta kezét, hogy a vágást megakadályozza, s félelmében ordított, mint a bivaly.

Mások ezt látván rohantak, hogy lekaszabolják, de akkor már odaért Skrzetuski is:

- Élve, élve! - kiáltotta.

- Állj! - üvöltötte a koldus. - Nemes ember vagyok! *Loquor latine!*¹¹⁵ Nem vagyok én koldus! Állj, ha mondom, cudar ebfiak!

¹¹⁵ Beszélek latinul. (latin)

De még be sem fejezte e litániát, mikor Skrzetuski az arcába nézett, s olyat kiáltott, hogy a szurdék falai is belezendültek:

- Zagloba!

Azzal, mint egy vadállat vetette rá magát, karmait belemélyesztette Zagloba karjába, arcát arcához szorította, megrázta, mint egy zsákot, s úgy kiáltozta:

- Hol a knyázkisasszony? Hol a knyázkisasszony?

- Él! Egészséges és biztonságban vagyok! - kiáltotta vissza a koldus. - Eresszen hát kegyelmed, az ördögbe is, hiszen kirázod a lelkemet.

S íme, a lovagot, akit a rabság, a sebek, a fájdalom meg a félelmetes Burdabut le nem győzhették, most leverte a lábáról a boldogító hír. Keze lehanyatlott, homlokát bőséges verejték borította, térdre rogyott, arcát eltakarta kezével, s fejét a szurdék oldalfalának támasztva hallgatásba mélyedt - nyilván hálát adott Istennek.

Ezenközben levágták a parasztság maradékát is, csak tíz-egynéhányat kötöztek meg, hogy majd a táborban hóhérekre adva csikarjanak ki belőlük vallomást. A többiek pedig elnyúlva, holtan heverték a földön. Az ütközet véget ért - a zaj elcsendesült. A szemenek vezérük köré gyülekeztek, s látván, hogy ott térdel a sziklafal mellett, nyugtalanul tekingettek reá, mert nem tudták, nem sebesült-e meg. Ő pedig felállt, s arca olyan derűs és fényes volt, mintha hajnalpír ragyogott volna lelkében.

- Hol van ő? - kérdezte Zaglobától.

- Barban.

- Biztonságban?

- Erős vár az, semmiféle inváziótól meg nem ijed. A leányasszony Slawoszezwska asszony és az apácák oltalma alatt vagyok.

- Hála legyen a magasságos Istennek! - fohászkodott fel a lovag, s hangjában mélységes megindultság rezgett. - Addsa kezedet, szívemből, teljes szívemből köszönöm!

Egyszerre a szemenekhez fordult:

- Sok fogoly van?

- Tizenhét - jelentették a katonák, mire Skrzetuski így felelt:

- Nagy öröm ért engem, s irgalom ébredt szívemben, bocsássátok őket szabadon.

A szemenek nem hittek tulajdon fülüknek. Ilyen szokás nem volt Wisniowiecki hadaiban.

Skrzetuski kissé összevonta szemöldökét.

- Bocsássátok őket szabadon! - ismételte meg.

A szemenek eltávoztak, de a fő eszaul kis idő múlva visszatérően így szólt:

- Vicekapitány uram, nem hiszik, nem mernek elmenni.

- Kötelékeiket elmetsették?

- Igenis.

- Akkor hát hagyjátok itt őket, ti meg lóra!

Félóra múlva a csapat mély csendben vonult tovább a keskeny úton. Felkelt a hold is, s a lombokon áthatolva hosszú fénysugaraival belevilágított az erdő mélyébe. Zagloba és Skrzetuski a csapat élén léptetve beszélgettek.

- Mondjon el kegyelmed mindent, amit csak tud róla - szólt a lovag. - Tehát kegyelmed ragadta ki őt Bohun kezéből?

- Én hát, búcsúzóul a kozáknak még a fejét is jól bebugyoláltam, hogy ne kiálthasson.

- Istenemre, ezt jól megcsinálta kegyelmed! De mi módon jutottatok el Barba?

- Hej, hosszú nóta az, s majd csak máskor keríthetem sorát, mert most nagyon fatigatus vagyok. A torkom kiszáradt a parasztnak való énekléstől. Nem volna kéznél némi innivaló?

- Van egy kisdéd kulacs pálinkám, íme!

Zagloba elkapta a bádagedényt, s ajkához emelte. Csakhamar hosszas kortyolás hallatszott, Skrzetuski azonban a végét be sem várva, türelmetlenül faggatta tovább:

- Egészséges?

- Ej mit! - felelte Zagloba. - A száraz torokra minden egészséges.

- Ej no, a knyázkisasszonyt kérdelem!

- A knyázkisasszonyt? Akár a makk.

- Hála legyen a magasságos Istennek! S jó dolga vagyon Barban?

- Olyan, hogy a mennyországban sem lehetne különb. Olyan szép, hogy minden szív feléje fordul. Slawoszevszka asszony úgy szereti, akár az édeslányát. S ahány gavallér beleszeretett, azt kegyelmed a rózsafüzérjén sem számlálná össze, ő azonban annyiba veszi őket, mint én most a kegyelmed üres kulacsát, mert szünetlen csak kegyelmed után epekedik nagy szerelemmel.

- Isten tartsa meg én egyetlenemet! - sóhajtott a Skrzetuski nagy örömeiben. - Ilyen híven gondol hát reám?

- Hogy gondol-e? Mondom, már fel sem foghattam, honnan vagyon benne a levegő annyi sóhajtozáshoz. Már mindenki öfölette sajnálkozik, de leginkább a kedves nővérek, mert nagy nyájasságával mindenki szívét maga felé fordította. Hiszen engem is ő vett rá arra a kockázatra, melyet majdnem életemmel fizettem meg, hogy mindenáron menjek kegyelmedhez megtudni, vajon él-e, s egészséges vagy-e. Nemegyszer akart hírhozót is küldeni, de hát senki sem vállalta, végül is én szántam meg, s elindultam kegyelmedék táborába, de ha álruhám nincsen, bizony a fejemmel fizettem volna érte. A parasztok így mindenütt didnek tartanak, mert igen szépen tudok énekelni.

Skrzetuskinak a szava is elakadt a nagy örömtől. Ezer gondolat és emlék tolult agyába. Helena úgy jelent meg a szeme előtt, mintha élne. Olyannak látta, mint legutoljára a Szicsbe való elutazása előtt, vagyis gyönyörű, karcsú volt, szeme bársonyos és fekete, tele kimondhatatlan varázssal. Úgy érezte, hogy látja, hogy érzi az arcából áradó forróságot, hallja kedves hangját. Visszaemlékezett ama sétájukra a meggyeskertben, meg a kakukkra, meg hogy mit kérdezett tőle, meg Helena szégyenkezésére, mikor a tizenkét fiút kiszámlálta nekik - így aztán a lélek is majd kiszakadt belőle, s csak úgy olvadozott a boldog szerelemtől, amelyhez képest minden eddigi szenvedése annyicska volt, mint egy csepp a tengerben. Maga sem tudta, mi történik vele. Szeretett volna kiabálni, majd térdre borulva hálát adni Istennek, aztán megint emlékezni és kérdezni, kérdezni, végeszakadatlanul.

- Él és egészséges?
- Él és egészséges! - felelte Zagloba, mint a visszhang.
- És ő küldte hozzám kegyelmedet?
- Ő.
- S levelet hozott kegyelmed?
- Hoztam.
- Addsa hát!
- Be van varrva, s különben is éjszaka van, fékezze magát kegyelmed.
- Semmiképpen sem bírom! Láthatja kegyelmed.
- Látom.

Zagloba uram feleletei egyre lakonikusabbakká váltak, végül is egyet-kettőt lódult a nyeregben, aztán elaludt. Skrzetuski látván, hogy semmire sem megy vele, ismét ábrándozásba merült, amiből csak egy gyorsan közeledő nagyobb csapat lovainak dobogása zökkentette ki. Poniatowski volt udvari kozákjaival, kiket a herceg küldött Skrzetuski elé, hogy a lovagot nem érte-e valami baj.

XXIX. FEJEZET

A herceg már szépen elvégezte magában, hogy miután Osinskivel és Koryckivel egyesül, elsepri Krzywonost, azután észak felé, Owruclnak fordul, hogy a litvániai hetmannal szót értve, két tűz közé fogják a lázadókat. Most azonban az egész terv füstbe ment a tilalom miatt, melyet Dominik Zaslawski herceg adott az ezredeskapitányoknak. Jeremi ugyanis a sok hadakozás, a fáradalmak és ütközetek után nem volt elég erős ahhoz, hogy Krzywonossal megmérkőzzék, különösen, mivel a kijevi vajdára sem számíthatott teljes biztonsággal.

Skrzetuski tehát beszámolt, s a herceg az asztalra támaszkodott és arcát tenyerébe temette. Kis idő múlva azonban megszólalt:

- Ez már csakugyan több, mint amennyit egy ember elhordozhat, avagy én egymagam dolgozzam-é, hogy mindezért csak *impedimentumokban*¹¹⁶ legyen részem? Nem húzódhattam volna-e be messze, sandomierzi birtokaimra, hogy ott békességben megüljek? S nem azért míveltem-é ezt, hogy hazámnak szolgáljak véle? Íme, ez hát a jutalmam minden fáradozásomért, birtokaim elvesztéséért, vérem ontásáért...

Ő, aki „Isten kegyelméből” knyáz és rutén vajda, a Köztársaság szenátora, kénytelen kitérni egy Hmelnickij és Krzywonos elől, ő, aki csaknem monarcha, s még nemrég is a szomszédos uralkodók követeit fogadta, kénytelen meghátrálni a harcmezőről s bezárkózni valamelyik váracskába, hogy ott várja be a háború végét, amelyet, íme, mások vezetnek, vagy a megalázó egyezségeket. Ő, akit Isten nagy tettekre hívott el, s erőt is érez magában azok betöltésére - íme, kénytelen elismerni erőtlenségét...

A herceg arcára szemlátomást kiült a szenvedés. Kis idő múlva megszólalt, mintegy önmagához szólva:

- Nagy szerencsétlenség, hogy ilyen regimentáriusokat választottak ki a csapások e napjaira! Ostrorog jó lenne, ha e háborút ékes deák beszéddel meg lehetne nyerni; Koniecpolski, sógorom, harcos vérből való, de tapasztalatlan ifjú, Zaslawski pedig valamennyi között a legrosszabb. Régóta ismerem én ökelmét. Kislelkű, pudvás értelmű férfiú. Serleg mellett bóbiskolni, s tulajdon hasára köpdösni, az való neki, nem pedig hadat vezetni... Hangosan ki nem mondanám ezt, hogy valamiképpen gyűlölködéssel ne vádoljanak, de nagy vereségek előszelét érzem. S most, éppen most vették kezükbe ilyen férfiak a kormányrudat. Istenem, Istenem, múltjék el tőlünk e keserű pohár! Mi lesz e hazával? Ha erre gondolok, közeli halálo-mat kívánom, mert fölöttebb meg is fáradtam, s bizony mondom néked, hamarosan elmegyek. A lélek rohanna a hadba, de a test erőtelen.

- Hercegségednek többet kellene törődnie egészségével, mert e hazának szerfölött fontos az, s máris meglátszik, hogy a fáradalmak kikezdték hercegséged erőit.

- A haza nyilván másképp gondolkozik, ha félreállítottak, most pedig még a kardot is kiütik a kezemből.

- Megadja az Úr, hogy Karol királyfi az infulát¹¹⁷ felcseréli a koronával, s ő majd tudni fogja, kit emeljen fel, s kit büntessen meg, hercegi nagyságod pedig elég erős ahhoz, hogy most senki fiára ne tekintsen.

¹¹⁶ Akadály. (latin)

¹¹⁷ Katolikus püspöki főveg. (latin)

- Megyek is a magam útján.

Ismét pillanatnyi csend állt be, amelyet azonban csakhamar megszakított a lovak nyerítése és a tábori trombiták rivalgása. A zászlóaljok útra készülődtek. E hangok felrezzentették a herceget merengéséből, megrázta fejét, mintha a szenvedést meg a gonosz gondolatokat akarná lerázni magáról, majd így szólt:

- S utad nyugodalmas volt?

- A mszynieci erdőségekben jókora, mintegy kétszáz főnyi paraszt csapatra bukkantam, s azt kardélre hánytam.

- Helyes, de foglyokat ejtettél-e, mert ez most fontos dolog.

- Ejtettem, de...

- De már kivégeztetted őket, igaz-e?

- Nem, nagyságos herceg úr, szabadon bocsátottam.

Jeremi ámulva nézett Skrzetuskira, majd szemöldöke hirtelen összerándult.

- Mi az? Már te is a békepárthoz álltál? Mit jelent ez?

- Nagyságos herceg úr, hírhozót hoztam, mert a parasztság között volt egy nemes úr is, ki életben maradt. A többieket azonban elbocsátottam, mert az Isten kegyelme megvigasztalta a szívemet. A büntetést szívesen elhordozom. A nemes úr: Zagloba, ki hírt hozott nékem a knyázkisasszonyról.

A herceg hirtelen Skrzetuskihoz lépett.

- Él? Egészséges?

- Hála a mindenható Istennek!

- S hova menekült?

- Barba.

- Az erős vár. No, fiam - azzal kezét kinyújtva, Skrzetuski fejét megszorította, s többször is homlokra csókolt -, magam is örvendek boldogságodnak, mert úgy szeretlek, mint a tulajdon fiamat.

Jan uram forrón megcsókolt a herceg kezét, s noha már régóta készen volt érte vérét ontani, most újra átérezte, hogy az ő parancsára a pokol tüzébe is beugrana. Íme, a félelmetes, kegyetlen Jarema így meg tudta nyerni a lovagok szívét.

- No, nem csodálkozom már, hogy a pórokat szabadon bocsátottad. Ezt hát megúszod büntetés nélkül. De az a nemes úr ravasz róka lehet. Akkor hát a Dnyeperentúlról egészen Barig szöktette a leányasszonyt? Nékem is nagy öröm ez e nehéz időkben. Minden hájjal megkent ravasz róka lehet ökelme! Hadd látom hát ama Zaglobát!

Jan uram már indult is nagy örömmel, ám e pillanatban hirtelen feltárult az ajtó, s Wierszull lángvörös feje jelent meg benne, ki messze portyázó úton járt az udvari tatárokkal.

- Nagyságos herceg úr! - kiáltotta lihegve. - Krzywonos elfoglalta Polonny!

XXX. FEJEZET

A hadak elhagyták Konstantynówot, s Rosolowcében állapodtak meg. A herceg ugyanis kiszámította, hogy ha Osinski és Korycki hírért veszi, hogy Polonny elesett, Rosolowce felé kell visszavonulniuk, s ha az ellenség üldözni akarja őket, váratlanul, mint nyitott csapdába esik bele az egész hercegi haderőbe, s annál bizonyosabban vereséget szenved. E számítás nagyrészt csakugyan beteljesedett. A hadak elfoglalták állásaikat, s csendben, harcra készen várakoztak. Mindenféle kisebb-nagyobb portyázó csapatok indultak a táborból, a herceg pedig néhány ezreddel a faluban helyezkedett el és várt. Végül este Wierszull tatárjai jelentették, hogy Konstantynów felől valamiféle gyalogság közeledik. A herceg ezt hallván, tisztjeitől kísérvé kiment kvártélyára elé, s vele együtt néhány tucat jelesebb vitéz is, hogy lássák a bevonulást. Ámde az ezredek trombitaszóval jelezvén érkezésüket, megállapodtak a falu előtt, a két ezredeskapitány pedig lihegve futott a herceghez szolgálatait felajánlani. A két ezred parancsnoka Osinski és Korycki volt. Wisniowieckit s mellette a fényes lovagi kíséretet megpillantva nagy zavarba estek, nem tudván, milyen fogadtatásban lesz részük, s mélyen meghajolva, szótlanul várták a választ. - Fortuna kereke forgandó, s a gögösöket megalázza - mondta a herceg. - Kegyelmetek kérésünkre nem akartak hozzánk jönni, s íme, most magatoktól jösztek.

- Nagyságos herceg úr! - felelte Osinski bátran. - Teljes szívből kívántunk volna hercegséged pálcája alatt szolgálni, de a parancs világos volt. Aki kiadta, az feleljen érte. Most azért bocsánatodat kérjük, ámbár ártatlanok vagyunk, mert katonák lévén engedelmeskednünk és hallgatnunk kellett.

- Tehát Dominik herceg visszavonta a parancsot? - kérdezte a herceg.

- Nem - felelte Osinski -, de minket immár nem köt, mert hadaink egyetlen menekvése hercegséged kegyében rejlik. Most azért nagyságod pálcája alatt kívánunk élni, szolgálni és meghalni.

E férfias erőtől duzzadó szavak, valamint Osinski alakja a lehető legjobb hatást keltették a hercegben és a tisztekben. A lovag ugyanis hírneves harcos volt, s ámbár még fiatal, hiszen alig negyven esztendőtlét számlált, idegen hadaknál gazdag katonai tapasztalatokat szerzett. Minden katona szeme szívesen meg is pihent rajta. Magas, karcsú, mint a nádszál, felfelé fésült sárga bajusszal és svéd szakállal, ruházata és magatartása teljesen a harmincéves háború ezredeseire emlékeztetett. A tatár származású Korycki semmiben sem hasonlított társához. Alacsony termetű, komor tekintetű, zömök ember volt, furcsán állt rajta idegenszerű öltözeke, mely sehogyan sem illett keleties vonásaihoz. Válogatott német legényekből álló gyalogezredet vezényelt, s híres volt bátorságáról, mogorvaságáról és az ezredében fenntartott vasfegyelemről.

- Várjuk hercegséged parancsait - mondta Osinski.

- Jól van. Vezessétek végig ezredeiteket az udvaron, hadd látom, miféle katonákat hoztatok, s vajon nagy dolgokat lehet-e majd velük mívelni.

Az ezredeskapitányok visszatértek ezredeikhez, s néhány miatyánknyi idő múlva azoknak élén vonultak be a táborba. A herceg jelesebb ezredeinek vitézei tömegesen tódultak elő, hogy lássák új bajtársaikat. Elöl haladt a királyi dragonyoscsapat, Giza százados vezérlete alatt, magas tarajú svéd sisakokban. Jól összeválogatott és jól táplált podolei lovaik voltak, a katonák frissek, pihentek, s fényes, színes ruházatukban külsejükkel pompásan elütöttek az

esőtől és naptól kifakult, megtépett ruházatú, lesóványodott hercegi ezredektől. Utánuk menetelt ezredével Osinski, végül Korycki. A dicséret moraja zúgott végig a hercegi lovagok között a mélyen tagozott német sorok láttára. Vörös köpenyeik egyformák, vállukon csillogó muskéták. Harmincas sorokban meneteltek, egyöntetű lépéseik keményen döngtek a földön, mintha minden sor egyetlen ember lett volna. Valamennyien jól megtermett, vállas legények, mind régi katona, kik sok országot megjárván nem egy ütközetet láttak, nagyjából a harmincéves háború veteránjai, gyakorlott, fegyelmezett és tapasztalt vitézek.

- Jó a zaporozsjei gyalogság, különösen a sáncok mögött való védekezésre - jegyezte meg Sleszynski -, de ezek felérnek velük, mert gyakorlottabbak.

- Bah! Sokkalta jobbak azoknál! - tódította Migurski.

- Mindazonáltal nehéz nép ez - vélte Wierszull. - Ami engem illet, vállalnám, hogy tatárjaimmal két nap alatt annyira kifárasztanám, hogy a harmadikon már úgy vághatnám őket, mint a birkát.

- Mit beszél kegyelmed! A németek jó katonák.

A beszélgetést újabb vendégek érkezése szakította félbe, kik azzal a hírrel jöttek, hogy más hadak is közelednek a táborhoz, de nem lehetnek kozákok, mert nem Konstantynów, hanem a Zbrucz felől jönnek. Két órával később be is vonultak oly hangos trombitaszóval és dobpergéssel, hogy a herceg haragjában kiüzent, hogy legyenek csendben, mert közel az ellenség. Kiderült, hogy Samuel Laszcz uram érkezett hadával, egyébként hírhedt kötekedő, erőszakoskodó és duhaj, de jeles katona. Mintegy nyolcszáz embert hozott magával. Valamennyi olyan szabású, mint ő maga, részint nemesek, részint kozákok, de bátorsággal valamennyinek az akasztófán lehetett volna méltó helye. Jeremi herceg azonban nem ijedt meg e had zabolátlan-ságától, remélve, hogy az ő kezében szelíd báránnyá kell változniuk, szívós bátorságuk pedig minden más hibájukért bőséges kárpótlást nyújt. Ez hát szerencsés nap volt. Tegnap a herceget még a kijevi vajda távozása fenyegette, mire elhatározta, hogy a háborút - újabb erők érkezéséig - felfüggeszti, s bizonyos időre, békésebb tájakra vonul vissza, ma pedig ismét mintegy tizenkétezer főnyi hadsereg élén állt. Igaz, hogy Krzywonosnak ötszörte népesebb hadserege volt, ámde a lázadó hadak nagy része gyűlevész népből állt, így hát a két hadat egyenlő erejűnek lehetett tekinteni. Most azért a herceg már nem is gondolt pihenésre. Laszczcsal, a kijevi vajdával, Machnickival, Zacwilichowskival és Osinskivel bezárkózva a háború további folyásáról tanácskoztak. Elhatározták, hogy másnap megütköznek Krzywonoszal, ha pedig az meg nem érkeznék, ők mennek el hozzá látogatóba.

Már késő éjszaka volt, de az utolsó esőzések után, melyek Machówkánál annyira gyötörték a hadakat, most már állandó derült idő állt be. A sötét mennybolton arany csillagok ezrei ragyogtak. Magasra kifutott a hold is, s ezüst fényt árasztott a rosolowcei háztetőkre. A táborban senki sem gondolt alvásra. Mindnyájan kitalálták, hogy holnap ütközet lesz, s szokásuk szerint beszélgetve, énekelve, sok gyönyörűséget remélve készültek rá. A tisztek, a jelesebb vitézek, mindnyájan széles jókedvükben egy hatalmas tábortűz köré gyülekeztek, s poharazással mulatták magukat.

- Mondja hát kegyelmed tovább - bízatták Zaglobát-, a Dnyeperen átkelven hova mentetek, s mi módon jutottatok el Barba?

Zagloba felhajtott egy fertály mézbort, s rákezde:

- Nemes uraim! Ha mindent akkurátusan el akarnék mondani, bizony tíz éjszakából sem futná, meg a mézborból sem, mert hát az öreg torok: akár az öreg szekér, melyet folytonosan kengetni kell. Elég, ha elmondom, hogy Korsunba, egyenest Hmelnickij táborába mentem a knyázkisasszonnyal, s őt e pokolból biztonsággal ki is vezettem.

- Kegyelmed hát látta magát Hmelnickijt, s beszélt is vele?

- Hogy láttam-e? Ahogyan kegyelmeteket itt. Hiszen ő küldött el kémkedni Podoléba, hogy útközben a *manifestumát*¹¹⁸ osztogassam a pór nép között. Pjernacsot is adott, hogy a hordától biztonságban legyek, így aztán azon túl már nyugodtan haladtam. Ha parasztok vagy nyizsbeliek akadtak belém, csak orruk alá dörgöltem a pjernacsot, mondván: „Szagoljátok meg, gyermekeim, aztán menjetek a pokolba!” Ételt, italt adattam magunknak bőségesen, azok pedig adtak még fogatot is, aminek igencsak örvendeztem, mert én mindig csak a szegény knyázkisasszonyomra tekintettem, hogy a nagy törődések után megpihenhessen. Mondhatom, mire Barba értünk, a leányasszony annyira magához tért, hogy Barban az emberek a szemüket is majd kinézték rajta. Akad ott sok szemrevaló fehérenép, mert a nemesség messze vidékről odasereglett, de hát csak olyanok az én kisasszonyom mellett, akár a bagoly a mátyásmadár mellett. De szeretik is az emberek, mint ahogy kegyelmetek is szeretnék, ha ismernék.

- Bizonyos igaz! - vélte a kis Wolodyjowski.

- De miért vándorolt kegyelmed egészen Barba? - érdeklődött Migurski.

- Mert elvégeztem magamban, hogy meg nem állapodom, amíg biztonságos helyre nem érek, így hát az apróbb várakban nem bizakodtam, úgy vélvén, hogy azokat a lázadás elérheti. Barba pedig, ha elérne is, kitörné rajta a fogait. Ott Andrzej Potocki uram alaposan megrakta a falakat, s annyit törődik Hmellel, amennyit én ezzel az üres serleggel. Közben azonban Bar alatt oly viszontagságba keveredtem, hogy szinte a part mellett fúltam a vízbe.

- Ugyan mi volt az?

- Részeg, duhaj katonákkal találkoztam, akik meghallották, hogy a leányasszonyt „kisasszonyomnak” neveztem, mivelhogy akkor már a mieinkhez közel járván nem is igen vigyáztam. No, erre elkezdtek, hogy micsoda koldus ez, és micsoda legényke, akit „kisasszonyomnak” szólítanak? Ránéznek a leányzóra, hát olyan gyönyörű, mint egy szentkép. No, nekünk is jöttek! Én az én szegénykémet a szegletbe állítottam, s testemmel elfedeztem, aztán elő a kardot!...

- Csodálatos dolog - vágott közbe Wolodyjowski -, hogy kegyelmed koldusgúnyában lévén, kardot visel az oldalán!

- He? - hökkent meg Zagloba. - Hogy kardot viseltem? Ki mondta kegyelmednek, hogy én viseltem? Nem viseltem én, hanem az egyik katonáé ott hevert az asztalon, azt kaptam el. Mert a szypincei kocsmában történt e dolog. Kettejüket egy szempillantás alatt leterítettem. Azok aztán elővették a pisztolyokat! Rájuk kiáltok: „Megálljatok ebfiak, nemes ember vagyok!” Egyszerre csak kiáltás hangzik: „Halt, halt! Portyázók jönnek!” De kiderült, hogy nem portyázók voltak, hanem Slawoszewska asszony, kit fia, egy ifjú legényke kísért ötven lovassal. Akkor aztán meg is fékezték amazokat. Én pedig nagy *oratióval*¹¹⁹ fordulok az úrasszonyhoz, s úgy megindítottam, hogy nyomban megnyilatkoztak szemének zsilipjei. A knyázkisasszonyt hintájába ültette, s elindultunk Barba. Kegyelmetek netán azt hiszik, hogy ezzel vége? Hogyisne!...

Sleszynski uram hirtelen közbevágott.

- Nézzék csak kegyelmetek - mondta -, hajnalpír az ott, vagy micsoda?

¹¹⁸ Kiáltvány. (latin)

¹¹⁹ Szónoklat. (latin)

- Ej, nem lehet az - jegyezte meg Skrzetuski -, ahhoz még korán van.

- Konstantynów iránt van az!

- Abbizony! Nézzétek csak, egyre fényesebben vöröslik.

- Tűzvész az, Istenemre!

Erre halkan megszólaltak a riasztó kürtök; ugyanakkor az öreg Zacwilichowski jelent meg a lovagok között.

- Nemes uraim! - kiáltotta. - Portyázók érkeztek hírekkel. Közel az ellenség, nyomban indulunk! A zászlóaljakhoz! A zászlóaljakhoz!

A tisztek ezredeikhez futottak. A cselédség elfojtotta a tüzeket, s a tábor csakhamar teljes sötétségbe borult. Csak a távolban, Konstantynów felől vöröslött az ég egyre szélesebben, egyre erősebben, úgyhogy e fénytől csakhamar fokozatosan kialudtak a csillagok. S ismét felhangzott a halk trombitaszó: „Lóra!” Emberek és lovak elmosódó tömege mozgolódni kezdett. A mély csendben hallatszott a lódobogás, a gyalogosok ütemes lépése, s végül Wurcel ágyúinak tompa dübörgése. Néha megcsörrentek a muskéták, máskor vezényszavak hangzottak. Ebben a homályba borult éjszakai menetelésben, ezekben a hangokban, neszekben, vascörgésben, a vértek és kardok villogásában volt valami baljós fenyegetés. A zászlóalj a konstantynówi út felé ereszkedtek alá, s azon meneteltek tovább a tűzvész felé, mint valami óriási sárkány vagy kígyó, mely a sötétségben lopakodik előre. Ám a gyönyörű, júliusi éjszaka már a vége felé járt, Rosolowcéban megszólaltak a kakasok, egymásnak adva tovább a hangot végig a városon. Rosolowce egy mérföldnyire volt Konstantynówtól, míg tehát a lassan haladó csapatok megtették az út felét, a tűzvész fénye mögül elővillant a hajnalpír is sápadtan, mintha megijedt volna, s fényével mindjobban átítatta a levegőt, elővarázsolva a homályból az erdőket, az út fehér szalagját, s a rajta menetelő katonákat. Most már pontosan meg lehetett különböztetni az embereket, a lovakat és a gyalogosok zárt sorait. Hűvös, hajnali szellő indult, s meglengette a zászlócskákat a lovagok feje fölött.

Elöl mentek Wierszull tatárjai, utánuk Poniatowski kozákjai, azután a dragonyosok, Wurcel ágyúi, míg a gyalogság meg a huszárság a menet végén haladt. Zagloba Skrzetuski mellett lovagolt, de annyit izgett-mozgott nyergében, hogy meglátszott, a közeli ütközet nyugtalanítja.

- Nemes atyámfia! - szólt Skrzetuskihoz halkan, mintha attól félne, hogy valaki ki találja hallgatni.

- Mit akar kegyelmed?

- A huszárság támad elsőnek?

- Azt mondta kegyelmed, öreg katona vagy, s nem tudod, hogy a huszárság a végső döntésre tartogatja erőit, amikor az ellenség a legnagyobb erőfeszítésben van.

- Tudom én azt, hogyne tudnám, csak éppen biztos akartam lenni felőle.

Pillanatnyi csend állt be. Majd Zagloba még jobban leeresztve hangját, tovább kérdezősködött:

- Krzywonos minden hadaival közeledik?

- Úgy van.

- S mekkora hada van?

- A csőcselékkel együtt mintegy hatvanezer ember.

- Az ördögbe is!... - robbant ki Zagloba.

Skrzetuski elmosolyodott bajusza alatt.

- Ne gondolja kegyelmed, hogy félek - suttogta tovább Zagloba -, csak éppen rövid a lélegzetem, s nem szeretem a tolongást, mert ott igen meleg van, márpedig ahol meleg van, ott nekem már nem sok hasznomat veszik. Bárcsak párviadalra állhatnánk ki, ott az ember fortélyokkal is segíthet magán! Itt azonban semmi haszna sincs a fortélyoknak. Itt nem a fej, hanem a kar győzedelmeskedik. Itt én vagyok az ostoba Podbipieta uram mellett. Ehol van a hasamon az a kétszáz vörös arany, melyeket a hercegtől kaptam, de elhiheti kegyelmed, jobb szeretném a hasamat máshol tudni. Piha, piha!

A távolban felvillant a Wiszowaty-tó vize, amint a hosszú gát elválasztotta a Slucztól. A hadak az egész vonalon egyszerre megálltak.

- Már kezdődik? - kérdezte Zagloba.

- A herceg megszabja a hadirendet - felelte Skrzetuski.

- Nem szeretem én a tolongást!... Mondom... nem szeretem a tolongást.

- Huszárság a jobbszárnyra! - hangzott a szolgálattevő tiszt szava, aki a hercegtől száguldott Skrzetuskihoz.

Már egészen világos volt. A tűzvész elhalványult a felkelő nap fényében, s az aranyos sugarak visszaverődtek a huszárkopják hegyéről, mintha ezernyi gyertya égett volna a lovagok feje fölött.

Végül a töltés túlsó oldalán feltűnt a part, s ameddig a szem ellát, elborította a kozákság sötét tömege. Ezred ezredet követve vonult fel, zaporozsjei kozákok hosszú lándzsákkal, a gyalognép pisztolyokkal, a parasztság tömegei pedig kaszákkal, vasvillákkal és cséphadarókkal felfegyverkezve. Mögöttük mintegy ködben látszott az óriási szekértábor, akár egy hatalmas, nyüzsgő város. Az ezernyi szekér csikorgása s a lovak nyerítése elhatott a hercegi hadak füléig. A kozákság azonban a szokásos zaj, üvöltés és kiáltozás nélkül haladt, és csendben megállt a töltés túlsó oldalán.

Egy néhány száz lovasból álló csapat leszakadt a tömegről, s rendetlenül nyomult a töltés felé.

- Ezek bajvívók - magyarázta Skrzetuski. - A mieink nyomban elébük mennek.

- Most már bizonyosan megkezdődik az ütközet?

- Amint Isten vagyon az égben.

- Vigye el az ördög! - Zagloba uram rosszkedvének már nem volt határa.

- Kegyelmed pedig úgy nézi, akár a böjti *teátrumot*¹²⁰ - kiáltotta Skrzetuski felé kedvetlenül -, mintha nem is a kegyelmed bőréről volna szó!

- Mi már megszoktuk, mondtam!

- Te is bizonygyal elmégy a bajvívásra?

- Nemigen méltó a nehézlovassághoz, hogy ilyen ellenséggel párviadalra álljon ki; az ilyent meg nem teszi, aki magát valamire tartja. De hát ezekben az időkben senkinek sincs gondja a méltóságra.

- Mennek már a mieink is, mennek! - kiáltott fel Zagloba, látván Wolodyjowski dragonyosainak színes vonalát, amint ügetve húzódott a töltés felé.

¹²⁰ Színház, komédia. (latin)

Utánuk halad minden zászlóaljából tíz-egynéhány voluntér. Ott volt - többek között - a vörös Wierszull, Kuszel, Poniatowski, a két Karwicz, a huszárok közül pedig Longinus Podbipieta. A két csapat közötti távolság rohamosan fogyott.

XXXI. FEJEZET

A katonák azonban közelebb jutván egymáshoz, megállottak, s előbb csak kölcsönösen gyalázni kezdték egymást.

- Gyertek csak, gyertek! Legalább az ebek jóllaknak hulláitokkal! - kiáltották a hercegi katonák.

- A tietek még a kutyának se kell.

- Vasvillával ganéjt hányni, parasztok! Az való nektek, nem a kard!

- Mi parasztok vagyunk, de fiaink nemes urak lesznek, mert a ti kisasszonyaitok hozzák őket a világra.

Mindkét részről tíz-egynéhány harcos ugratott elő, mert többen el sem fértek volna a keskeny töltésen. Egyenként támadtak egymásra. Ember ember ellen, ló ló ellen, kard kard ellen feszült. Gyönyörű látvány volt a párviadatok e sora, melyet mind a két had nagy érdeklődéssel szemlélt, mert ezt tekintette a győzelem előjelének. A hajnali nap kiárasztotta sugarait a harcolókra, s a levegő olyan tiszta volt, hogy mindkét oldalról szinte az arcokat is fel lehetett ismerni. A távoli néző bátran hihette volna lovagi tornának vagy valamiféle játéknak. Olykor azonban egy-egy gazdátlan ló ugrott ki a forgatagból, máskor egy-egy hulla bukott le a töltésről a víz sima tükrébe, arany szikrákká zúzva széjjel azt, hogy aztán növekvő gyűrűket hányva fodrozódják egyre messzebb és messzebb a partok felé.

Dagadozott mind a két had vitézeinek szíve, lovagjaik bátorságát és harci kedvét látván. Mindegyik a sajátjai felé küldte jókívánságait. Skrzetuski egyszerre összecsapta kezét, hogy a karvasak megcsendültek belé, s felkiáltott:

- Wierszull elesett! Lovával együtt bukott fel... Nézzétek, azon a fehér lovon ült!

Wierszull azonban nem halt meg, bár csakugyan felbukott lovával együtt, mindkettőjüket az óriás Puljan, Jeremi herceg volt kozákja, ma pedig Krzywonos első alvezére lökte fel. Kiváló párbajozó volt, s az ilyen alkalmakat soha el nem szalasztotta. Oly erős volt, hogy egyszerre két patkót is könnyűszerrel kettétört, s párviadalban legyőzhetetlennek tartották. Minekutána Wierszullt felöklelte, a derék Kuroszlacheicra, a herceg egyik tisztjére vetette magát, s borzalmas csapással hasította ketté, csaknem a nyeregkáráig... Mások rémülten húzódtak vissza előle, Longinus uram ezt látván feléje fordította livóniai kancáját.

- Véged! - kiáltotta Puljan a vakmerő férfiú láttára.

- Mit tegyek? - felelte Longinus uram, kardját felemelve.

Most nem a Zerwiktur volt nála, mert azt sokkal nagyobb dolgokra tartogatta, hogysem párviadalban használhatta volna. Azt hát otthagya a csapatban hű csatlósánál, csak kékre edzett, aranybetűs könnyű „Báthory-szablyát” használt. Puljan felfogta az első vágást, de nyomban ráeszmélt, hogy nem mindennapi ellenféllel van dolga, mert a kard is megremegett kezében. Felfogta azonban a másodikat meg a harmadikat is, aztán nem tudni, ellenfelének nagyobb készségét érezte-e, avagy talán rendkívüli erejével akart kérkedni mindkét csapat előtt, netán attól is tartott, hogy Longinus uram óriási kancája, mely már a keskeny gát széléhez szorította, le találja taszítani a vízbe, elég az hozzá, hogy lovát ellenfele lovához szorítva, hatalmas karjával derékon kapta a litván vitézt.

Úgy összekapaszkodtak, akár két medve, mikor párzás idején a nőstényért harcol. Körülfonták egymást, mint két egyazon töből eredő fenyő, melyek egymás körül tekerözve szinte egyetlen törzssé forranak össze.

Mindenki lélegzet-visszafojtva nézte e két vitéz harcát, mert mindegyikőjüket a legerősebb vasgyúrónak tartották saját táborában. Azok pedig mintha csakugyan egyetlen testté olvadtak volna össze, hosszú ideig mozdulatlanul álltak összefonódva. Csak az arcuk lett piros, csak homlokuk kidagadó ereiről, meghajló gerincükről lehetett látni - e félelmetes nyugalom közepette - a karok szörnyű erőfeszítését, amint kölcsönös ölelésükben nyomták, sajtolták egymást.

Végül mindketten remegni kezdtek. De Longinus uram arca fokozatosan vörösebbé, a kozáké pedig egyre kékebbé vált. Eltelt még egy pillanat.

A nézők nyugtalansága nőttön-nőtt. A csendet egyszerre egy tompa, fojtott hang szakította meg.

- *Puszkaj...*¹²¹

- Nem, testvérekem!... - felelte a másik.

Még egy pillanat; egyszerre borzasztó recsenés hallatszott, s egyetlen nyögés tört fel mintegy a föld alól, aztán fekete vérhullám tódult ki Puljan szájából, s feje a vállára hanyatlott.

Ekkor Longinus uram kiemelte nyergéből, s mielőtt a nézők ráeszmélhettek volna, hogy mi történt, átvette a saját nyergébe, s már ügetve meg is indult csapata felé.

- Vivat! - kiáltották a Wisniowiecki vitézek.

- Halál reá! - felelték a kozákok.

S ahelyett, hogy elvesztették volna a fejüket vezérük veresége miatt, annál ádagabb dühvel támadtak ellenségeikre. Megkezdődött a tömeges harc, amelynek ádagását csak növelte a hely szűke. A molojecek ellenfeleik nagyobb bajvívó készsége miatt minden bátorságuk ellenére is bizonytalannal alulmaradtak volna, ha Krzywonos táborában fel nem harsan a visszavonulást parancsoló trombitaszó.

Nyomban vissza is fordultak, a lengyelek pedig egy darabig még ott maradtak, hogy megmutassák, ők tartották meg a csatateret, aztán ők is visszaindultak csapataikhoz. A töltés elnéptelenedett, nem maradt rajta más, csak a lovak és emberek hullái, mintegy előjele annak, ami ott végbe fog menni. Ott feketéllett a halálnak ez az útja a két had között, csak a lenge szellő borzolta fel a tó sima tükkrét, s zizzent meg siralmasan a parton itt-ott búslakodó fűzfák lombjai között.

Ezalatt megindultak Krzywonos ezredei, mint a mező madarainak beláthatatlan hada. Elöl haladt a gyűlevész népség, nyomában a rendes zaporozsjei gyalogság, majd a lovasszázadok, a tatár voluntérok meg a kozák pattantyúsok, s mindez nem valami nagy rendben. Egymás hegyén-hátán tolongtak, nyaklók nélkül rohantak előre, tömegükkel akarván elfoglalni a töltést, azután elárasztani és legázolni a hercegi hadat. A vad Krzywonos a kardban és ökölben bízott, nem pedig a hadi tudományban, azért szorgalmazta teljes erejéből a rohamot, a hátulsó ezredeknek megparancsolván, szorítsák, nyomják az elősöket, hogy ha nem akarnának is, kénytelenek legyenek előrerohanni. Az ágyúgolyók csobbanva vágódtak a vízbe, s ugrálva kacsáztak tovább, de a távolság miatt nem tehettek kárt a hercegi hadak soraiban, amelyek

¹²¹ Eressz. (ukrán)

sakktábla formájában álltak fel a tó túlsó partján. Az emberi áradat előntötte a töltést, s akadálytalanul haladt előre. Hullámai elérték a töltés végét, majd túl is mentek rajta, s széjjeláradtak ama félkör alakú térségen, amelyet Jeremi hadai nyitottak. Ámde e pillanatban Osinski elrejtett gyalogsága oldalazó tüzet nyitott rájuk; Wurcel ágyúiból hosszú füstszalagok törtek elő, a föld megremegett a dörgéstől, s az egész vonalon fellángolt a harc.

A füst eltakarta a Slucz partjait, a tavat, a gátat és az egész csatateret, úgyhogy semmit sem lehetett látni, csak néha villant meg a dragonyosok vörös ruhája, néha csillantak meg a rohanó sisakok taréjai, s a füstfelhőkben rettenetes zúgás támadt. A városban minden harangot félreverték, s e siralmas hangok összevegyültek az ágyúk mély dörgésével. A táborból egyre újabb és újabb ezredek zúdultak a töltés felé.

Azok pedig, amelyek már áthaladtak a töltésen, s kijutottak a túlsó partra, legottan hosszú vonalba húzódtak szét, s vad dühvel vetették magukat a hercegi zászlóaljakra. Az ütközet kiterjedt a tó egyik végétől a folyó kanyarulatáig, és az esős nyár folyamán elárasztott mocsaras rétig.

A gyülevész hadnak meg a nyizsbelieknek nem volt más útjuk, mint vagy győzni, vagy elveszni, mert mögöttük víz volt, s arrafelé szorították őket nagy erővel a hercegi gyalogság és lovasság rohamai.

Mikor a huszárság is előrelódult, Zagloba uramnak hiába volt rövid a lélegzete, s hiába nem szerette a tolongást - mégis megindult velük együtt, mert nem is tehetett egyebet, ha nem akarta, hogy elgázolják. Szemét behunyva száguldott hát, s agyában villámgyorsan kergették egymást a gondolatok: „Mit sem ér itt a fortély, mit sem ér itt a fortély, a bolond győz, az okos elpusztul!” Aztán elfogta a düh a háború, a kozákok, a huszárok és a világon mindenki ellen. Káromkodott és - imádkozott. A fülébe sívított a levegő, s elakasztotta lélegzetét - egyszerre lovával együtt beleütközött valamibe, akadályt érzett, kinyitotta hát a szemét - s mit látott? Íme, kaszák, kardok, cséphadarók, rengeteg lángoló arc, szem, bajusz... de minden homályos, nem tudni, kié, minden remeg, ugrál, dühöng. Erre eszeveszett düh fogta el az ellenség ellen azért, hogy nem menekült el a pokolba, hanem idemászik a szemük elé, s őt harcra kényszeríti. „Akartátok, hát nesztek!” - gondolta magában, s vaktában kezdett vagdalkozni mindenfelé. Néha csak a levegőt hasította ketté, de máskor érezte, hogy kardja valami puhába hatol. Ugyanakkor megállapította, hogy még mindig él, s ez nagy reménységgel töltötte el. „Üsd, vágd!” - bömbölte, mint egy bivaly. Végezetül is a dühös arcok eltűntek a szeme elől, ellenben sok hátat látott maga előtt, meg sapkák tetejét, s az ordítózás dobhártyáját hasogatta.

„Menekülnek? - villant át agyán. - Igen!”

Erre bátorsága egyszerre megnövekedett.

- Rabló zsványok! - kiáltotta. - Így álltok helyt a nemességnek?

Azzal a menekülők közé ugratott, sokakat elhagyott, a tömeg sűrűjébe vetette magát, s most már öntudatosabban kezdett dolgozni. Eközben bajtársai a Slucz fákkal sűrűn benőtt partjához szorították a nyizsbelieket, s a part mentén üzték őket a töltésig, közben senkit élve el nem fogtak, mert erre most nem volt idő.

Zagloba uram egyszerre megérezte, hogy lova kezd alatta elterpeszkedni, s ugyanakkor valami nehéz dolog esett reá, s bebugyolálta egész fejét, úgyhogy teljes sötétség támadt körülötte.

- Nemes uraim, segítség! - kiáltotta lovát öklözve.

A paripa azonban nyilván lovasa súlyától kifáradva csak vinnyogott, s állt egy helyben.

Zagloba hallotta a mellette száguldó lovasok kiáltásait, a zajt, azután az egész orkán elviharzott, s körös-körül csaknem teljes csend lett. S most megint villámgyors gondolatok száguldottak át agyán, akár a tatár nyilak.

„Mi ez? Mi történt? Jézus Máriám, fogságba estem!”

Homlokát elöntötte a hideg verejték. Alighanem bebugyolálták a fejét, úgy, mint annak idején ő a Bohunét. Az a súly, amit vállán érez, nyilván egy haramia keze. De miért nem vezetik tovább, mért nem ölik meg? Miért áll itt egy helyben?

- Eressz, paraszt! - kiáltotta végre fojtott hangon.

Csend.

- Eressz, paraszt! Életben hagylak!

Semmi válasz.

Zagloba uram még egyszer lova vékonyába vágta sarkát, de eredménytelenül. Az átkozott dög csak még jobban szétterpeszkedett, s állt, mint a cövek.

Ekkor a boldogtalan fogoly végső dühében előkapta hüvelyéből hasán függő kését, s rettenetesen döfött maga mögé.

A kés azonban csak a levegőt találta.

Ekkor mindkét kezével megragadta a feje körül csavarodó leplet, s egy szempillantás alatt lerántotta magáról.

Mi ez?

A haramiák nincsenek sehol. Körös-körül senki. Csak a távoli füstben látni Wolodyjowski száguldó vörös dragonysait, s tíz-egynéhány futamatnyival távolabb villognak a huszárok vértjei, amint az ellenség maradványait kergetik, üzik a térségről vissza a víz felé.

Ellenben Zagloba lábánál ott hever a zaporozsjei ezred zászlaja. Nyilván egy menekülő kozák hajította el úgy, hogy a nyele Zagloba vállára esett, leple pedig betakarta fejét.

A lovag mindezt látván és megértvén, végre teljesen magához tért.

- Ahá! - mondta. - Egy zászlót zsákmányoltam. Hogyan? Talán nem én zsákmányoltam? Ha az igazság is el nem esik ebben az ütközetben, akkor jutalmam el nem maradhat. Hej, parasztok! Szerencsétek, hogy lovam megmakacsolta magát. Rosszul ismertem magamat, úgy vélekedvén, hogy jobban bízhatom fortélyos értelmemben, mint bátorságomban. Látom már, egyéb hasznomat is vehetik a hadban, mint hogy a kétszersültet pusztítsam.

Időnként elhallgattak az ágyúk. Ilyenkor a töltés, akár az ágyú torka, ontotta a kozákok és a köznép tömegeit, amelyek szétáradtak a félkörben, s rohantak a reájuk váró lovasság kardja alá. Wurcel ágyúi ismét megszólaltak, ólom- és vasesővel zárva el a töltést, hogy megakadályozzák a segélycsapatok bevetését.

Az ütközet, melyet Krzywonos erőszakosan szított, már olyan sokáig elhúzódott, hogy a nap szinte egész pályáját befutva immár nyugat felé hajlott. Az égen magasan úszó könnyű, fehér bárányszerű felhők, a derűs idő hírnökei már kezdtek rózsaszínt ölteni, s csoportosan siklottak le a mennyboltról. A kozákság áramlása a töltés felé meg-megszakadozott, azok az ezredek pedig, amelyek már a töltésen voltak, nagy zűrzavarban, rendetlenül vonultak vissza.

Jó pár ezer válogatott nyizsbeli legény esett el, vagy fűlt a tóba meg a folyóba, a gyülevész népet nem is számítva. Csaknem kétezer pedig fogságba esett. Ott maradt holtan tizennégy ezredes, a századosokat, eszaulokat és egyéb tiszteket nem is számítva. Puljan, Krzywonos első alvezére összeroppantott bordákkal, de élve került az ellenség kezébe.

- Holnap valamennyiüket kardélre hányjuk - hajtogatta Krzywonos. - Addig sem egy korty pálinkát, sem egy falat ételt le nem nyelek.

Ezenközben a másik táborban a zsákmányolt zászlókat dobálták a félelmetes herceg lába elé. Mindenki maga dobta oda, amit zsákmányolt, s már jókora halom gyűlt egybe, mert összesen negyven darab volt. Mikor végül Zagloba következett, oly nagy garral és erővel vágta oda a magáét, hogy a rúdja meghasadt, a herceg pedig ezt látván visszatartotta a lovagot, s megkérdezte:

- Kegyelmed tulajdon kezével zsákmányolta e zászlót?

- Hercegséged szolgálatára!

- Látom már, nemcsak Ulisses vagy te, hanem Achilles is!

- Egyszerű katona vagyok én, csakhogy macedóniai Nagy Sándor pálcája alatt szolgállok.

- Mivel hópénzt nem húzol, a kincstartó számláljon ki kegyelmednek még kétszáz vörös aranyat e derék cselekedetért.

Zagloba a herceg térdét átölelve felelte:

- Nagyságos herceg úr! Nagyobb e kegy, mint az én bátorságom, mely szívesen rejtőznék el tulajdon *modestiámba*.¹²²

Alig észrevehető mosoly suhant át Skrzetuski barnára cserzett ábrázatán, de csak hallgatott, s később sem említette sem a hercegnek, sem másnak, mily nagy nyugtalanság vett erőt Zagloba uramon az ütközet előtt, az öreg azonban oly harcias képpel távozott, hogy más zászlóaljak vitézei ujjal mutogattak rá, mondván:

- Ez az, aki ma a legnagyobb dolgot mívelte.

Beállt az éj. A folyó és a tó mindkét partján ezernyi tábortűz gyúlt ki, s a füstszalagok mint megannyi oszlop emelkedtek az ég felé. Az eltörődött katonák étellel, pálinkával erősítették magukat, vagy mai cselekedeteik elbeszéléséből merítették lelket a holnapi ütközethez. A leghangosabb azonban Zagloba volt, eldicsekedvén azzal, amit tett, s amit még megtett volna, ha lóva meg nem makacsolja magát.

- Annyit mondok kegyelmeteknek - fordult a hercegi tisztek meg a Tyszkiewicz-zászlóalj nemessége felé -, a nagy csata nékem nem újság, eleget részeltem bennük Moldovában meg török földön, de minekutána immár hosszú ideje elszoktam tőle, féltem... de nem ám az ellenségtől, mert ki is félne az efféle gyülevésztől!... hanem tulajdon tüzes véremtől, hogy valamiképpen el ne ragadjon.

- Aminthogy el is ragadta kegyelmedet.

- El is ragadott. Kérdezzétek meg Skrzetuski uramat.

A beszélgetést a fiatal Aksak szakította meg, aki éppen most ért a tábortűzhöz.

- Új hírt hozok kegyelmeteknek! - kezdte félig még gyermeces, lágy hangon.

¹²² Mérséklet, szerénység. (latin)

- A pesztonka nem mosta ki a pelenkákat, a cica megette a tejet, és a csupor összetörött - dörögte Zagloba.

Aksak azonban mit sem törődött e célzással, mely zsenge korát csúfolta, hanem így folytatta:

- Puljant tűzzel sütögetik...

- Lesz belőle töpörtyű a kutyáknak - vágott közbe Zagloba.

- S most vall. Az alkudozások megszakadtak. A brusilóvi úr¹²³ majdhogy meg nem örül. Hmel minden hadával Krzywonos segítségére siet.

- Hmel? Hát aztán, ki az a Hmel? Ki törődik itt Hmellel? Legalább olcsó lesz a sör, ortáért hordója! Füttyölünk mi Hmelre!... - kerepelt Zagloba vészjósló büszkeséggel nézve végig a jelenlevőkön.

- Hmel tehát közeledik, de Krzywonos nem várta be, ezért kapott ki...

- Addig jár a korszó a kútra...

- Hatezer molojec már Machnówkában van. A vezérük Bohun.

- Kicsoda, micsoda? - kérdezte Zagloba hirtelen, elváltozott hangon.

- Bohun.

- Nem lehet az!

- Puljan mondta.

- Nesze neked! - fakadt ki Zagloba siránkozva. - S hamarosan itt lehetnek?

- Három nap alatt. Mindazonáltal ütközetre készülve, nem fognak annyira sietni, hogy lovaikat kifárasszák.

- No, majd sietek én! - dörögte Zagloba. - Ezt hát jól megcsináltam! Nem maradhattam volna Barban? Az ördög hozott engem ide...

- Ne ijedezék kegyelmed - súgta Skrzetuski -, nagy szégyen az. Itt közöttünk semmi baj nem érhet.

- Nem-e? Kegyelmed nem ismeri őt! Ő már tán itt valahol a tüzek között lopakodik felénk - itt nyugtalanul körülnézett. - De kegyelmedre is éppen annyira fáj a foga, akár rám.

- Adja Isten, hogy találkozzunk! - sóhajtott fel Skrzetuski.

- Ha ez kegy, akkor inkább nem kérek belőle. Mint keresztény ember minden sérelmemet megbocsátom neki, de azzal a feltétellel, hogy annak előtte két nappal felakasztják. Nem ijedezem én, de kegyelmed el sem hiszi, mennyire utálok őt! Szeretem tudni, kivel van dolgom! Ha nemes, legyen nemes, ha paraszt, hát paraszt, de ez valóságos testet öltött ördög, akivel az ember nem tudja, mihez tartsa magát. Nem kis dolgokat míveltem én vele, de hogy milyen szemeket meresztett, mikor a fejét begöngyöltem, azt el nem mondhatom kegyelmednek, és halálom órájáig el nem felejttem. Nem akarom én felkelteni az alvó ördögöt. Egy a lelkem! Kegyelmednek is megmondom, hogy hálátlan vagy, s ama szegénykére sincs gondod...

- *Quo modo?*¹²⁴

¹²³ Kisiel vajda.

¹²⁴ Hogyan? (latin)

- Mert - folytatta Zagloba elvonva a lovat a tűztől - kegyelmed tulajdon harci kedvének és fantáziájának áldozván egyre csak verekszik, ő pedig szegényke azalatt naponta könnyeiben fürdik, s hiába várja válaszat. Ezt más meg nem tenné, hanem már régen engem küldött volna el hozzája, ha ugyan igazi szerelem lakoznék szívében, s szánna szegényke vágyakozását.

- Kegyelmed hát elmenne Barba?

- Akár ma is, mert magam is sajnálom őt.

Jan uram sóvárogva emelte szemét az égre, s így felelt:

- Ne vádoljon kegyelmed csalfasággal, mert Isten a tanúm, egy falatot le nem nyelek, s testemet álommal meg nem erősítem, amíg reá nem gondolk, s az én szívemben már senkinek állandóbb rezidenciája nem létezik, mint neki. S hogy kegyelmedet el nem küldtem, az azért van, mert magam szándékozom elmenni, hogy érzelmeimet szabadjára engedjem, s őt halogatás nélkül, szent esküvel örökre magamhoz kössem. Nincsen is olyan szárny e világon, sem olyan repülés, amellyel én sietve ne repülnék az én szegény szerelmesemhez...

- Akkor hát miért nem repülsz?

- Mert ütközet előtt nem lett volna méltó dolog. Nemes ember és katona vagyok, így hát szükség a becsületre ügyelnem...

- Ma azonban már ütközet után vagyunk, ergo... akár ma indulhatunk...

Jan uram felsóhajtott.

- Holnap Krzywonosra ütünk...

- Látja kegyelmed, ezt én már fel nem foghatom. Megvertétek az ifjú Krzywonost, jött az öreg, megveritek az öreget is, eljön, tisztesség ne essék szólván, az az ifjú Bohun, megveritek őt is, eljön Hmelnickij. Az ördögbe is! Ha ez így megy tovább, akkor azt ajánlom, kösd össze magad Podbipietá urammal, lesz belőletek egy pár: egy fajankó a szüzességével, plusz Skrzetuski uram, az annyi, mint két fajankó meg a szüzesség. Hagyja el kegyelmed, mert szavamra mondom, magam leszek az első, aki rábeszélem a knyázkisasszonyt, hogy szarvazzon fel, pedig Jędrzej Potocki uram ott Barban, ha csak ránéz, szikrákat prűszköl, rövid nap, s el is nyeri magát, akár a tüzes paripa. Piha, az ördögbe! Nem mondom, ha valami tejfelesszájú siheder beszélne így, aki még ütközetet nem kóstolt, s most kellene jó hírt-nevet szereznie, de hogy kegyelmed, aki annyi vért itál, akár a farkas, s Machnowka alatt, amint mondják, valami pokolbeli sárkányt vagy emberevőt öltél meg. E szép holdvilágra esküszöm, te valamit forgatsz a fejedben, vagy tán úgy belekóstoltál a vérbe, hogy már jobb szereted, hogysem a nászágyat.

Skrzetuski akaratlanul is a holdra pillantott, amely úgy úszott a tábor fölötti csillagos égen, akár egy ezüsthajó.

- Téved kegyelmed - mondta kis idő múlva -, nem a vért szerettem meg én, nem is a hírnevemet kívánom gyarapítani, csak éppen nem méltó, hogy itt hagyjam bajtársaimat nagy szükségükben, amikor a zászlóaljnak *nemine excepto*¹²⁵ kell kiállania. Ez a lovagi becsület, az pedig szent dolog. Ami pedig a háborút illeti, az kétségtelenül eltart még. A herceg nagy hadvezér, de a feje is helyén van. Nem ugrik ő neki Hmelnickijnek ily állapotban, néhány ezer emberrel százezrek ellen. Azt is tudom, hogy elmegy Zbaraz alá, ott összeszedjük magunkat, friss hadakat gyűjt, a nemesség az egész Köztársaságból hozzásereglik, s csak akkor indulunk majd a döntő leszámolásra. Holnap lesz hát az utolsó munkanap, s utána már tiszta lelkiisme-

¹²⁵ Senkit ki nem hagyva. (latin)

rettel indulhatok kegyelmeddel Barba. Kegyelmed megnyugvására még azt is hozzátehetem, hogy Bohun semmiképpen ide nem ér holnapra, az ütközetben tehát részt nem vesz, de ha itt lenne is, jó reménységem van, hogy paraszti csillaga nemcsak a herceg, hanem az én lovagi csillagom mellett is elhalványul.

- Valóságos Belzebub az! Amint mondtam, nem szeretem a tolongást, ő rosszabb minden tolongásnál.

A beszélgetést egy tiszt zavarta meg, ki mellettük elhaladván megkérdezte:

- Ki áll ott?

- Wierszull! - kiáltotta Skrzetuski a kérdező hangját megismerve. - Már a portyáról jött vissza kegyelmed?

- Igen. Most pedig a hercegtől jövök.

- Mi újság?

- Holnap ütközet. Az ellenség szélesíti a töltést, hidakat ver a Sluczon meg a Styren, mert mindenáron hozzánk akar jutni.

- Mit szól ehhez a herceg?

- Azt, hogy jól van!

- Egyebet semmit?

- Semmit. Azt mondta, ne zavarjuk őket, ott meg csak úgy csattognak a fejszék. Reggelig nagy munkában lesznek.

A tábortüzek csakhamar egymás után kezdtek kialudni. A tábor sötétségbe borult, csak a hold vetette rá ezüstös sugarait, s mind újabb és újabb alvó csoportokat világított meg. A csendet csak az általános harsány hortyogás zavarta, meg a strázsák jelkiáltásai a táboron kívül.

Ámde az álom csak rövid időre tapasztotta le a vitézek szemét. Alig kezdte bontogatni a hajnal az éjszaka homályát, a tábor minden részében megharsantak az ébresztőt fúvó trombiták.

Egy órával később a herceg, a lovagok nagy csodálkozására, az egész vonalon hátrálni kezdett.

XXXII. FEJEZET

Ámde az oroszlán hátrálása volt ez, hogy helyet készítsen magának az ugrásra.

A herceg szándékosan engedte Krzywonost átkelni, hogy aztán annál nagyobb csapást mérhessen rá. Mindjárt az ütközet kezdetén lóhalálában való menekülést színlelt, amit a nyizsi kozákság meg a gyülevész nép látva felbontották soraikat, hogy utolérjék és körülkerítsék. Ekkor a herceg hirtelen visszafordult, s egész lovassága oly borzalmas erővel esett rájuk, hogy egy pillanatig sem bírtak ellenállni.

Azután üzték őket egy mérföldnyire az átkelési helyig, majd a hidakon át a töltésen végig, s egy fél mérföldön át, meg azon is túl egészen a táborig, irgalom nélkül vágva, gyilkolva őket, s a nap hőse a tizenhat éves Aksak volt, aki elsőként ütött rájuk, s elsőként keltett riadalmat soraikban. De a herceg is csak ily begyakorlott haddal engedhette meg magának a csejt, hogy visszavonulást színlel, mert az minden más hadsorban valódi meneküléssé fordulhatott volna. Így azonban ez a második nap Krzywonos számára még sokkal súlyosabb vereséget hozott. Elfogtak minden tábori ágyút, rengeteg hadi jelvényt, közöttük sok királyi zászlót is, amelyek Korsun alatt estek a kozákság kezébe, s ha Osinski és Korycki gyalogsága meg Wurcel pattantyúsai lépést tarthattak volna a lovassággal, egy csapásra elfogták volna az egész tábor. Mire azonban odaértek, már sötét éjszaka volt, s az ellenség messzire visszahúzódhatott, úgyhogy már lehetetlen volt utolérni.

A herceg kihirdettette hadainak a jól megérdemelt pihenőt. Az utolsó ütközetben az ő zászlóaljai is tetemes veszteséget szenvedtek, különösen mikor a lovasság a szekértábor rohamozta, mert ott a kozákság szívósan s igen ügyesen védekezett. Bizony, itt mintegy ötszáz vitéz esett el. Mokrski ezredeskapitány súlyos sebet kapott, melybe csakhamar bele is halt; Kuszel is kapott némi könnyebb sebet, ugyanígy járt Polanowski meg az ifjú Aksak is. Zaglobán pedig, aki közben megbarátkozott a tolongással, s a többiekkel együtt vitézül kiállt, kétszer is koppant a cséphadaró, most hát derekát fájlalta, mozdulni sem bírt, s mint hulla feküdt Skrzetuski hintájában.

A sors tehát megzavarta utazásuk tervét, már csak azért sem indulhattak el mindjárt, mert a herceg Skrzetuskit néhány zászlóalj élén messzire, egészen Zaslav alá küldte, hogy az ott összeverődött lázadó bandákat irtsa ki. Elindult hát a lovag anélkül, hogy a herceg előtt egyetlen szó említést tett volna Barról, s öt napon át égetett és gyilkolt, amíg a vidéket meg nem tisztította.

Végül már emberei is szörnyen belefáradtak a szakadatlan harcba, a hosszú menetelésekbe, kelepcék kikerülésébe, örködésbe, elhatározta hát, hogy visszatér a herceghez, kiről azt a hírt kapta, hogy Tarnopol felé vette útját.

A visszatérés előestéjén Jan uram elhelyezte zászlóaljait a falvakban, ő maga pedig megszállt egy parasztházban, s mivel a fáradalmaktól és nagy munkától nagyon eltörődött, nyomban elnyomta az álmot, s átaludta az egész éjszakát.

Reggel felé, még félig alva, de már félig ébren ábrándozni kezdett. Különös képek vonultak el szeme előtt. Legelsőbbben is úgy érezte, hogy Lubniében van, mintha onnét ki sem mozdult volna, fegyvertári szobájában alszik, s Rzedzian, mint reggelenként rendszeren, most is ott sürgölődik ruhái körül, s az öltözéshez készíti elő.

Lassanként azonban a valóság kezdte eloszlatni a látomást. A lovag ráésmélt, hogy Suchorzyncében van, nem pedig Lubniében - csak a legény alakja nem oszlott szét a ködben. Folyvást ott látta az ablaknál egy zsámolyon ülve, amint szorgalmasan kengeti a vértet szíjait, melyek a nagy hőségtől erősen összezsugorodtak.

Mivel azonban még egyre azt hitte, hogy csak álomlátás, ismét behunyta szemét.

Kis idő múlva megint kinyitotta. Rzedzian még mindig ott ült az ablak előtt.

- Rzedzian! - kiáltotta Jan uram. - Te vagy az, avagy csak a lelked?

A fiú pedig a hirtelen kiáltástól megrettenve, leejtette a vértet, amely csendülve esett a padlóra, aztán kezét széttárva szólt:

- Istenem, mért kiabál úgy kegyelmességed? Micsoda lélek volnék? Élek és egészséges vagyok!

- Visszajöttél hát?

- Avagy elkergetett engem kegyelmességed?

- Gyere csak ide, hadd öllek meg!

A hűséges legényke urához ugrott, s átölelte térdét, Skrzetuski pedig örvendezve csókolgatta fejét, s egyre azt hajtogatta:

- Hát mégiscsak élsz, mégis élsz!

- Bizony, örömben szólni sem tudok, hogy kegyelmességedet is ép testben látom...

- Honnan jöttél?

- Huszczából.

- Mit míveltél ott? Mi történt ott veled? Beszélj! Mondjad hát!

- Hát tetszik tudni, odajöttek a kozákok Huszczába, hogy a braclawi vajda urat kirabolják és felgyútsák, én meg már korábban ott voltam, mert Patroni Lasko tisztelendő atya Hmelnickij-től vitt oda magával; Hmelnickijhez pedig a vajda úr küldte őt levéllel. Én hát visszamentem vele, most pedig a kozákok Huszczát felgyújtották.

- Hallod-e, beszélj világosan, s ne hordj össze hetet-havat, mert így egy szót sem értek. Szóval te a kozákoknál, Hmelnél voltál, igen?

- Persze, mert hogy Czehrynben közjük keveredtem, azt hitték, hozzájuk tartozom, s ott tartottak. De most már öltözzék kegyelmeséged... Ó, Istenem, úgy tönkrement itt minden, hogy az ember akár a kezébe se vegye! Hogy az ördög!... Kegyelmességed pedig most már ne haragudjék, hogy ama levelet, amelyet Kudakban tetszett írni, Rozlogiban át nem adtam, de az a zsvány Bohun kiragadta a kezemből; ha az a vastag nemes úr ott nincs, már nem is élnék.

- Tudom, tudom. Nem a te hibád. Az a vastag nemes úr itt van a táborban. Elmondott ő mindent úgy, ahogyan volt... A kisasszonyt is kiragadta Bohun kezéből, s most ő jó egészségben Barban van.

- Hála a magasságos Istennek! No, az a Bohun alighanem felkőti magát. De a boszorkány már meg is jövendölte neki, hogy akire gondol, azt soha meg nem kapja, mert egy lahé leszen, az a lah pedig nem lehet más, mint kegyelmességed.

- Hát ezt meg honnan tudod?

- Hallottam. Látom már, mindent el kell mondanom töviről hegyire, de kegyelmességed öltözködjék addig, mert a reggelink is készül már. Mikor tehát a sajkával elindultam Kudakból, nagyon sokáig mentünk, mert ár ellen vitt az utunk, s ráadásul még a sajkánk is elromlott, úgyhogy javítani kellett. Így hát csak mentünk, csak mentünk, amint mondom...

- No, mentetek, mentetek... - vágott közbe Skrzetuski türelmetlenül.

- S megérkeztünk Czehrynbe. Ami pedig ott történt velem, azt már tudja kegyelmességed.

- Azt már tudom.

- Én hát ott fekszem az istállóban. Isten szent világát nem látom. Egyszerre csak odajön Hmelnickij, mindjárt akkor, hogy Bohun odábbállt, s vele temérdek zaporozsjei had. Minek-utána pedig a nagyhetman úr már előbb megbüntette a czehrynieket, amiért a Zaporozsje felé hajlottak, s ennek folytán igen sok halott és sebesült ember volt a városban, ők azt hitték, én is azok közül való vagyok, így aztán nemcsak hogy meg nem öltek, hanem még igen kényelmesen el is láttak, bekötözték, s nem engedték, hogy a tatárok elvigyenek, pedig azoknak mindent megengednek. Mikor azután magamhoz tértem, nyomban abban forgattam a fejemet, hogy most mitévő legyek? Ama zsványok pedig ezenközben Korsun alá mentek, s ott megverték a hetman urakat. Hej, jó uram, amit az én szemem látott, ember el nem mondhatja! Azok pedig semmit sem takargattak, mert szégyent nem éreznek, meg aztán engem a magukénak tartottak. Én meg azt gondoltam magamban, szökjem, avagy ne szökjem? De láttam, biztonságosabb ott maradni, amíg jobb alkalom nem adódik. Mikor aztán kezdték behordani Korsunból a szőnyegeteket, a nyeregszerszámokat, edényeket, kincseket... hej, nagy jó uram, majd a szívem hasadt meg, s a szemem is csak úgy düledt belé. De hogyisne, mikor ama bitang haramiák hat ezüstkanalat adtak egy tallérért, később meg már egy fertály pálinkáért is. Én hát gondoltam magamban, mit üljek ott tétlenül... legalább valamicske hasznom legyen belőlük. Összevásároltam hát annyi drágaságot, hogy két lóra is alig bírtam felrakni, de legalább volt némi vigasztalásom nagy bánatomban, mert hát igen-igen vágyódtam én az én jó uram után.

- Hej, Rzedzian, te csak meg nem változol. Mindenben csak a magad hasznát keresed.

- Mi baj van azon, hogy az Isten megsegített? Nem lopok én, az a kisdéd erszény pedig, amit kegyelmességed az útra adott, mikor Rozlogiba küldött, itt van la! Kötelességem visszaadni, mert nem jutottam el, ahova küldtek.

Azzal kikapcsolta szíját, kivette az erszényt, s letette gazdája elé. Skrzetuski pedig elmosolyodott, s így szólt:

- Ha olyan jól ment sorod, akkor nyilván gazdagabb vagy nálam, de azért csak tartsd meg azt az erszényt.

- Alázatosan köszönöm. Egy keveset gyűjtött az emberfia, Istennek hála! Kegyelmességed is hasznát látja, mert most már azt a pitykés övet, melyet Kudakban nekem tetszett ígérni, nem emlegetem, pedig mi tagadás, fölöttébb megtetszett nekem.

- Mert máris emlegeted, lókötő! Valódi *lupus insatiabilis*¹²⁶ vagy! Nem tudom én, hol van amaz öv, de ha odaígértem, hát oda is adom, ha nem azt, hát másat.

- Alázatosan köszönöm - hálálkodott a legényke, ura térdét átölelve.

- Szót se róla! Mondjad tovább, mi volt veled?

¹²⁶ Telhetetlen farkas. (latin)

- Az Úr tehát megsegített a haramiák között. Csak az emésztett, hogy nem tudtam, mi van kegyelmességeddel, meg hogy Bohun elragadta a kisasszonyt. Egyszer csak hallom ám, hogy Czerkasyban fekszik a kozák, s lélek is alig vagy on benne, úgy megszabdalták a knyázfiak. Elindultam hát Czerkasyba. Tudja kegyelmességed, értek a flastrom felrakásához s a sebek bekötözéséhez. Ezt már ők is tudták rólam, így hát Doniec ezredes elküldött oda, s maga is velem jött, hogy azt a haramiát ápolgassam. Akkor esett csak le nagy kő a szívemről, megtudván, hogy a mi kisasszonyunk megszabadult ama nemes úrral együtt. Elmentünk hát Bohunhoz. Gondoltam magamban, megismer vagy nem ismer meg? Ő pedig lázban feküdt, s kezdetben nem is ismert meg. De később megismert, s így szólt hozzám: „Te vitted azt a levelet Rozlogiba?” „Én!” - mondom. Mire ő megint: „Akkor hát én téged hasítottalak ketté Czehrynben?” - „Engem!” - „Akkor hát te Skrzetuski úr szolgája vagy?” - kérdi. De erre már hazudni kezdtem: „Én már - mondom - senki fiának a szolgája nem vagyok. Több keserűségem volt nékem abból a szolgálatból, mint hasznom, hát inkább választottam a szabadságot a kozákoknál, kegyelmedet meg már tíz napja ápolom, s meg is gyógyítom!” Ő meg elhitte, s menten bizalmába fogadott. Sokszor megkérdezte: „Mivel jutalmazhatlak meg?” Mire én csak azt feleltem: „Amivel tetszik kegyelmednek.” S nem is panaszkodhatom, mert bőségesen megajándékozott.

Itt a fejét kezdte csóválni, mintha valamit elfelejtett volna, vagy csodálkoznék valamin, s kis idő múlva így folytatta:

- Furcsa ember az, s meg kell adni, nemesi fantázia lakozik benne. A leányasszonyt pedig úgy szereti, de úgy... Uram Isten! Amint egy kicsit erőre kapott, már eljárt hozzája Doncówna, hogy jövendőt mondjon neki. De bizony semmi jót nem jövendölt. Alávaló egy óriás fehérnép az, s az ördöggel cimborál... de azért szemrevaló leányzó. Ha elneveti magát, megesküdnék az ember, hogy valami kanca nyerít a legelőn. Fehér fogait villogtatja, s oly erős, hogy akár a páncélt is széttörné, ha pedig jár, a föld is csak úgy döng alatta. Úgy láttam, Isten büntetése rajtam, de fölöttébb megtetszettem neki, nyilván kedvet találtam előtte. Mondom, el nem ment mellettem, hogy a fejemet avagy a kezemet meg ne rántotta, vagy meg ne bökött volna, olykor oda is súgta: „Gyere!” Én meg féltem, hogy az ördög valami félreeső helyen ki ne tekerje a nyakamat, mert akkor, amit összeszedtem, egyszerre minden veszendőbe ment volna. Csak azt feleltem hát: „Nincs itt elég más legény?” Ő pedig egyre csak hajtogatta: „Tetszel nekem, ámbár gyerek vagy még! Tetszel nekem.” „Tágulj tőlem, szipirtyó!” Ő meg csak fújja a magát: „Tetszel nekem, tetszel nekem!”

- S láttad, mikor jövendölt?

- Láttam is, hallottam is. Valamiféle füstöt fűjt, sziszegést, nyihogást hallottam, meg árnyékokat láttam, hogy szinte kővé dermedtem. Ő pedig a közepén állván fekete szemöldökét összehúzva hajtogatja „Lah áll mellette, lah áll mellette! Csilu, huku, csilu!... Lah áll mellette!” Aztán meg búzát szór egy szitába, s nézi, a búzaszemek úgy mozognak, akár a férgek, ő pedig csak hajtogatja: „Csilu, huku! Csilu! Lah áll mellette!” Hej, nemzetes jó uram, hiszen ha nem haramia ökelme, az ember bizony megszánta volna, akkora desperációba esett minden jövendölés után. Olykor elsápad, akár a fal, hanyatt vágódik, kezét feje fölé emelve tördeli, s csak panaszkodik, nyöszörög, könyörög, a kisasszonyt kérleli, ne nehezteljen rá, hogy mint valami haramia tört Rozlogiba, s bátyjait megölte. „Hol vagy kis madaram? Hol vagy én egyetlenem?” - siránkozik. - Tenyereimen hordozlak, de nem élhetek nélküled!... Soha többé - mondja - ujjal sem illelek, rabszolgád leszek, csak láthassalak!” Majd meg Zagloba uramat említi, s fogát csikorgatja, az ágyát harapdálja, amíg az álom erőt nem vesz rajta, de még álmában is nyöszörög és sóhajtozik.

- S jót sosem jövendölt néki?

- Későbbben már nem tudom, jó uram, mert Bohun felépült, s akkor én is elszakadtam tőle.
- S nem raboltak ki?
- Talán meg is tették volna, de szerencsére tatárok akkor nem voltak ott, a kozákok pedig féltek Bohuntól, s nem mertek bántani. Egyébként ők már engem mindenestül fogva a magukénak tudnak. Hiszen maga Hmelnickij mondta, hogy figyeljem s jelentsem, miről beszélnek majd a braclawi vajda úrnál, ha valamiféle urak érkeznek hozzá... De hát, jelentgessen neki a hóhér! Kincseim felét elástam, a másik felével pedig idemenekültem, hallván, hogy kegyelmességed Zaslav körül irtja a latrokat. Hála a mindenható Istennek, hogy kegyelmességedet jó erőben és állapotban találtam, s lakodalmára készülődik... Most már talán a háborúnak is vége lesz.
- Dehogyan lesz! Hmelnickijel még csak ezután kezdődik!
- S kegyelmességed a lakodalom után is hadakozni akar?
- Azt hitted talán, hogy a lakodalom után vége a kurázsimnak?
- Dehogyan hittem! Tudtam én, ha mindenkinek vége is, az én uramnál soha. Most hát elmegyek kegyelmességeddel Tarnopolba, onnan pedig a lakodalomba. De minek is megy kegyelmességed Tarnopol felé Barba, hiszen az nem esik útba?
- Mert oda kell vinnem a zászlóaljakat.
- Most már értem.
- No, adj valamit ennem - mondta Skrzetuski.
- Már arra is volt gondom. A has a legfőbb dolog.
- Reggeli után legottan indulunk.
- Hála Istennek, ámbár lovaim kegyetlenül fáradtak.
- Adatok neked egy vezetéket lovat. Ezentúl majd azt használok.
- Alázatosan köszönöm - hálálkodott Rzedzian mosolyogva, mert arra gondolt, hogy az erszénnyel meg a pitykés övvel együtt ez immár a harmadik ajándék, amit gazdájától kapott.

XXXIII. FEJEZET

Skrzetuski a hercegi zászlóalj élén nem Tarnopol, hanem Zbaraz felé vonult, mert új parancs érkezett, útközben pedig elbeszélte hű csatlósának a saját viszontagságait, hogyan került fog-ságba a Szicsben, meddig sínylődött ott, s mennyit szenvedett, amíg Hmelnickij elbocsátotta. Lassan haladtak, mert ámbár szekereket és egyéb terhet nem vittek magukkal, útjuk oly szörnyen elpusztított tartományokon vezetett keresztül, hogy a lovaknak és embereknek való élelmet csak a legnagyobb nehézségek árán tudták megszerezni.

Zbarazban nagy volt a sokadalom. Jeremi herceg mind egész hadával ott állapodott meg, s ezenfelül jócskán összesereglettek ott katonák meg nemesi családok is. A háború a levegőben lógott, mindenki csak arról beszélt, a város és az egész vidék fegyveres néptől nyüzsgött. Varsóban a békepárt Kisiel braclawi vajda biztatására még most sem mondott ugyan le az alkudozásokról, s rendületlenül hitt abban, hogy megegyezéssel el lehet simítani a vihart, mindazonáltal azt is belátta, hogy az alkudozásoknak csak akkor lehet eredményük, ha azokat erős hadsereg támasztja alá. Így aztán a convocatio háborús fenyegetések és oly égzengések közepette folyt le, amilyenek a vihart szokták megelőzni. Kihirdették a közfelkelést, össze-vonták a fertályos hadakat, s ámbár a kancellár és a regimentáriusok még hittek a békében, a nemesség lelkiületében már a háborús hangulat lett úrrá. Wisniowiecki győzelmei felszították a képzeletet. A lelkek égtek a vágytól, hogy bosszút vehessenek a parasztságon.

Háború! Háború! Ezt hirdették az égi jelek, a sugárzó emberi arcok, a kardok villanása, éjszakánként a kutyák vonítása a házak előtt, meg a vért szimatoló lovak nyerítése is. Háború! A nemesség minden vajdaságban, járásban, udvarházban és gyepon előszedte a lomtárakból a régi vérteket, szabványokat, az ifjúság Jeremiről énekelt, a fehérség pedig az oltárok előtt imádkozott. S megmozdult a fegyveres népség Poroszországban csakúgy, mint Livóniában, Wielkopolskában, meg a sűrű népességű Mazowszén el egészen a Tátra bérceiig és a Beszkidek sötét fenyveseiig.

Az események folyása tehát a dolgok erejénél fogva a háború felé haladt. Az egyszerű embereket csak ösztönük irányítja, de még ezek is kitalálták, hogy nem lehet másképpen, s az egész Köztársaságban egyre több szem fordult Jeremi felé, aki elejétől fogva az életre-halálra szóló háborút hirdette. Ez óriási alak árnyékában egyre jobban eltűntek a kancellár, a braclawi vajda, a regimentáriusok s közöttük a fővezérré kinevezett hatalmas Dominik herceg is. Tekintélyük és jelentőségük aláhanyatlott, s csökkent a fegyelem a hatalom iránt, melyet ők képviseltek. A nemesség és a hadak parancsot kaptak, hogy Lwówban, majd Glinianyban gyülekezzenek, s vonultak is egyre nagyobb tömegekben. Összegyűltek hát a fertályos hadak meg a közeli vajdaságok fölbirtokossága, ámde csakhamar újabb események fenyegették a Köztársaság tekintélyét. Íme, nemcsak a közfelkelés kevéssé fegyelmezett zászlóaljai meg a magánbandériumok, hanem a fertályos zászlóalj is megjelenván a gyülekezési helyen, megtagadták az engedelmisséget, s a regimentáriusok parancsa ellenére Zbarazba vonultak, hogy Jeremi vezérlete alá álljanak. Ezt tették a kijevi és braclawi vajdaságok, melyeknek nemessége már korábban is túlnyomórészt Jeremi pálcája alatt szolgált, hasonlóképpen a rutén, majd a lublini vajdaság, végül a királyi hadak is, s ezek után már könnyű volt kitalálni, hogy minden egyéb vajdaság követni fogja példájukat.

A mellőzött és elfeledett Jeremi a tények erejénél fogva hetmanná és a Köztársaság egész fegyveres erejének fővezérévé lett. A nemesség és a katonaság szívvel-lélekkel csüggött rajta, s csak intésére várt, kezében volt a hatalom, a háború és a béke, valamint a Köztársaság egész jövője.

S napról napra nagyobbra növekedett, mert naponta újabb csapatok áradtak feléje, olyan mérhetetlen hatalommá nőtt, hogy árnyéka már nemcsak a kancellárt és a regimentáriusokat borította el, hanem a szenátusra, Varsóra és az egész Köztársaságra ránehezedett.

Varsóban, a vele ellenséges érzületű kancellári körökben, a regimentáriusok táborában, valamint Dominik herceg és a braclawi vajda környezetében Jeremi herceg hallatlan becsvágyáról és vakmerőségéről kezdtek suttogni, felemlgették a hadziaczi esetet, amikor a vakmerő herceg négyezer főnyi haddal jelent meg Varsóban, s a szenátusba bevonulván kész lett volna mindenkit összekaszaboltatni, magát a király személyét sem kímélve.

„Mit lehet várni egy ilyen embertől? - mondogatták. - Ama Xenofon-szerű Dnyeperen túli visszavonulás után, annyi háborús siker és győzelem után, amelyek oly hallatlan dicsőséggel övezték nevét? Micsoda kibírhatatlan göggel töltheti el a katonaság és nemesség ily határtalan ragaszkodása? Ki állhatna ma ellene? Mi történhet ezzel a Köztársasággal, melynek egyetlen polgára ekkora hatalomra tehet szert, hogy lábbal tiporhatja a szenátus akaratát, s magához ragadhatja a Köztársaság kinevezett vezéreinek hatalmát? Avagy valóban Karol királyfit kívánja megkoronáztatni? Kétségtelenül Marius ő, de ne adja Isten, hogy egy Coriolanus vagy Catilina húzódjék meg benne, mert gögje és becsvágya mind a kettőével vetekedik.”

Így beszéltek Varsóban és a regimentáriusi körökben, különösen pedig Dominik herceg környezetében, kinek Jeremivel való vetélkedése a Köztársaságnak már nem csekély károkat okozott. Az a Marius pedig ezalatt megült Zbarazban, arca komor volt, lelke kifürkészhetetlen. Újabb győzelmei nem derítették fel ábrázatát. Ha egyszer-egyszer újabb fertályos vagy járási közfelkelő zászlóalj közeledett Zbaraz felé, a herceg elébe lovagolt, s egyetlen pillantással felmérte az értékét, azután ismét gondolataiba mélyedt. Menekült az emberek elől, csak magányában tusakodott gondolataival. Így teltek el egész napok. Eközben pedig a város csak úgy nyüzsgött a folytonosan özönlő csapatoktól. A közfelkelők reggeltől éjszakáig ittak, az utcákon járva-elve zajongtak, s botrányokat rendeztek az idegen ezredek tisztjeivel. A sorkatonaság szintén érezvén a katonai fegyelem lazulását, ugyanúgy kivette részét az evés-ivásból és kockajátékból. Naponta új vendégek, tehát új lakomák és tivornyák is a polgárlányokkal. A katonaság megtöltötte az összes utcákat, még a környező falvakban is állomásoztak a különböző fajtájú lovaknak, fegyvereknek, ruházatoknak, tollaknak, sisakoknak és láncingeknek, a különböző vajdaságok színeinek gazdag változatával. Olyan volt az egész, mint valami rendkívüli búcsú, amelyre a fél Köztársaság összesereglett. Olykor elszáguлд egy-egy aranyos vagy bíboros nagyúri hintó, előtte hat vagy nyolc ló, tollbóbitákkal, magyar vagy német viseletű apródok, udvari janicsárok, kozákok, tatárok kíséretében, amott megint néhány selyemben, bársonyban pompázó nemes úr, páncél nélkül, úgy háritván széjjel maguk előtt a tömeget kisázsiai vagy perzsiai lovaikkal. A kalpagok forgói vagy az álladzó csatjai rubin és gyémántragyogással csillognak - s mindenki kitér útkülből, a fegyvernem tekintélye elől. Amott a tornác előtt a mezei gyaloghadak egyik tisztje páváskodik vadonatúj ragyogó öltözkében, kezében hosszú nádpálcával, polgári szívének arcán előmlő gögijével. Itt-ott megcsillannak a dragonyosok tarajos sisakjai, amott virítanak a német gyalogság kalapjai, a közfelkelők négyszegletű sapkái, csuklyák és hiúzkuksmák. A cselédség különféle színű öltözékekben sürgölődik, akár a légy a forró vízben. Néhol az utcát eltorlaszolja a szekerek, amott csak most vonulnak be kegyetlenül csikorogva, minden tele zajjal, az emberek egymást figyelmeztetve kiáltozzák: „Félre az útból!” A cselédség káromkodása, veszekedése, civakodása, a lovak nyerítése megtölti az egész teret. A szűkebb utcácskák úgy tele vannak szénával és szalmával, hogy alig lehet rajtuk átmenni.

A nemesség, ha felönt a garatra, kitódul az utcákra, s elsütögeti karabélyát vagy pisztolyát, mivel pedig a Wisniowiecki-vitézek figyelmeztetik őket, hogy ez a szabadság csak ideigvaló,

mert eljön a pillanat, mikor a herceg kézbe veszi őket, s olyan disciplinába fogja, amilyennek hírét sem hallották, azok annál inkább igyekeznek ezt a szabadságot kihasználni. „Akkor hát *gaudeamus*¹²⁷ amíg szabad! - kiáltják. - Majd, ha eljön az engedelmeskedés ideje, engedelmeskedünk, mert van kinek, mert ez nem gyerkőc és nem orátor, de nem is álomszuszék.” És a szerencsétlen Dominik herceg járt a legrosszabbul e tréfákon, mert őt szidták, szapulták a katonanyelvek mindenfelé. Azt beszélték róla, hogy naphosszat imádkozik, este pedig le nem szakad a boroskancsó füléről, s valahányszor a tulajdon hasára köp, megkérdi: „Mi történt?” Azt is beszélték, hogy éjszakára mákonyt szed, s annyi ütközetet látott, amennyi a szőnyegein ki van himezve hollandus művészettel. Bizony senki sem védte, senki sem sajnálta, leginkább azok csipkedték, akik nyíltan hadilábon álltak a katonai fegyelemmel...

Mindazonáltal Zagloba uram mindenkin túltett a tréfálkozásban és gúnyolódásban, mert derékfájásából kigyógyult, s most igazán elemében volt. Hogy mennyit evett és ivott, hiába is jegyeznék fel, mert az minden emberi képzeletet felülhalad. Katonák és nemesek állandóan seregestül jártak utána, s nyüzsögtek körülötte, ő pedig mesélt, magyarázott, s tréfát űzött azokból, akik jól tartották. Mint öreg harcos, félvállról kezelte azokat, akik csak most készültek a háborúba, s a tapasztalt katona fölényével mondogatta nekik:

- A kegyelmetek fegyverzete se látott több csatát, mint az apácák férjet, ruhátok vadonatúj és finom illatú, mindazonáltal gondom lesz rá, hogy az első ütközetben ne álljak hozzátok szélmentében. Hej, aki még nem szagolta a háborús fokhagymát, az nem tudja, micsoda könnyeket csal az ember szeméből! Nem hozza a nemzeti asszony reggel a forralt sört meg a borlevest. Megcsappan ám a hasatok, s kiszáradtok, akár a túró a napon. Nekem elhihetik kegyelmetek. A fődolog az experientia! Hej, volt az emberfia sokféle bajban, volt bizony! Zsákmányolt is sok szép zászlócskát, de azt mondhatom, egyik sem járt annyi fáradtsággal, mint amaz utolsó, Konstantynów alatt. Vinne el az ördög minden kozákot! Mondhatom, a hetedik verejték is előntött, míg a rúdját megragadtam. Kérdezzétek meg Skrzetuski uramat, aki Burdabutot megölte, ő a tulajdon szemével látta, és meg is csodálta. Most aztán csak kiáltsátok valamelyik kozák fülébe: „Zagloba!”, majd meghalljátok, mit válaszol! De hát mit is beszélek itt kegyelmeteknek, akik legfeljebb legyet öltetek otthon a légycsapóval, egyebet semmit.

- Hogyan volt e dolog, hogyan? - érdeklődtek az ifjabbak.

- Kegyelmetek tán azt akarják, hogy a nyelvem tüzet fogjon a számban az örökös forgástól, akár a szekér tengelye?

- Meg kell öntözni! Bort! - kiáltozták többen.

- Az már más! - felelte Zagloba, s örvendezve, hogy hálás hallgatóságra akadt, elmesélt mindent elejétől fogva, galaci útjától meg Rozlogiból való menekülésétől kezdve egészen a konstantynóvi zászló zsákmányolásáig. Azok pedig tátott szájjal hallgatták, néha morogtak ugyan, mikor tapasztalatlanságukat túlságosan gyalázta, de azért naponta más és más kvártélyra hívogatták meg egy kis poharazásra.

Vidáman és zajosan folyt hát Zbarazban a dínomdánom, elannyira, hogy az öreg Zacwilichowski s más tekintélyesebb tisztek is csodálkoztak rajta, hogy a herceg ily sokáig tűri a mulatozást. Ő pedig csak tovább megült kvártélyán. Látszott, szándékosan ereszti meg a kantárszárat katonáinak, hogy az újabb ütközetek előtt minden jóban részük legyen. Közben megérkezett Skrzetuski, s legottan beleesett a forgatag kellős közepébe. Ő is szeretett volna némi pihenést élvezni bajtársai körében, de még inkább sietett volna Barba kedveséhez, hogy

¹²⁷ Örüljünk. (latin)

minden régi gyötrelmét, minden aggodalmát és remegését elfelejtse ölelő karjaiban. Most azért nem halogatván a dolgot, nyomban a herceghez sietett, hogy jelentést tegyen zaslawi küldetéséről, s engedélyt kérjen az elutazásra.

A herceg a felismerhetetlenségig megváltozott, mióta nem látta, úgy, hogy ijedten kérdezte lelkében: „Ez-e ama vezér, akit Machnówkánál és Konstantynównál láttam?” Mert az előtte álló férfiú vállát meggörnyesztette a gondok súlya, szeme beesett, ajka cserepes, mintha súlyos belső betegség emésztette volna. Mikor Skrzetuski egészsége felől érdeklődött, kurtán, szárazon felelte, hogy nincs semmi baja, a lovag pedig nem merte tovább faggatni. Amint tehát beszámolt portyázó útjáról, nyomban a herceg engedélyét kérte, hogy két hónapra elhagyhassa a zászlóalját, amíg megházasodik, s feleségét elviszi Skrzetuszewóba.

A herceg mintha álmából serkent volna fel. Ismert jósága eláradt egész arcán, s a lovagot magához ölelve így szólt:

- Vége hát a te szenvedésednek. Menj, menj, Isten vezéreljen. Magam is szívesen ott lennék esküvődön, hiszen tartozom vele a leányasszonynak is, mint Wasyl gyermekének, meg neked is, mint barátomnak, de hát a mostani időkben lehetetlen elmozdulnom. Mikor akarsz indulni?

- Akár még ma, nagyságos herceg úr!

- Akkor hát holnap. De nem engedlek egyedül. Adok melléd háromszáz tatárt a Wierszull zászlaja alól, hogy feleségedet biztonságban elkísérhesd. Velük legjobban célba érsz, s szükséged is lesz rájuk, mert arrafelé lázadó csapatok garázdálkodnak. Levelet is adok Jędrzej Potocki úrhoz, de amíg azt megírom, amíg a tatárok megjönnek, s míg magad is elkészülsz, holnap estig is eltart.

- Amint hercegséged parancsolja! Még csak azt nyerjem meg nagyságodtól, hogy Wolodyjowski meg Podbipietta is velem jöhessenek.

- Jól van. Jöjj még el holnap, búcsúzni és áldásomat venni. Szeretnék a leányasszonynak is némi ajándékot küldeni. Jeles vér az. Legyetek boldogok, mert megérdemlitek egymást.

A lovag már térdelt, s úgy ölelgette szeretett vezére térdét.

Estefelé a kvártélyán meglátogatta az öreg Zacwilichowski, s vele együtt a kis Wolodyjowski, Longinus Podbipietta meg Zagloba. Letelepedtek az asztal köré, s nyomban megjelent Rzedzian kupákkal és kantával.

Ittak s örvendeztek lelkükben, míg végül a beszéd sora a háborús lehetőségekre és a hercegre terelődött. Skrzetuski tíz-egynéhány napig távol volt a tábortól, megkérdezte hát:

- Mondják már kegyelmetek, mi lelte herceg urunkat? Mintha kicserélték volna. Egy szót sem értek az egészből. Isten egyik diadalról a másikra juttatta. S ha a regimentáriusi méltóság elkerülte is, hát aztán? Most mégis az összes hadak hozzá tódulnak, úgyhogy mások kegye nélkül lesz hetmanná, s ő tiporja el Hmelnickijt, mégis valami okból egyre csak emészt magát...

- Netán a podagra kezdi gyötörni - jegyezte meg Zagloba -, mert engem, ha hirtelen belefájdul nagyujjamba, három napig gyötör a melankólia.

- Én meg azt mondom, testvérekéim - szólalt meg Podbipietta fejét ingatva -, nem magától Muchowiecki atyától hallottam, hanem valaki mondta, hogy tőle hallotta, miért gyötrődik annyira a herceg... Eh, csak éppen, mert... hát olyasmit beszéltek, hogy a herceg fölöttébb sok vért kiontott. Nagy hadvezér ő, de a büntetésben nem ismer határt, s azt mondják, most

mindent vörösnek lát... nappal is meg éjjel is minden vörös előtte, mintha csak vörös felhő venné körül...

- Ne beszéljen bolondokat kegyelmed! - rivallt rá az öreg Zacwilichowski. - Ez csak amolyan asszonyi fecsegés! Piha! Piha! Kegyelmednek az ökle vas, de a szíve akár a fehérnépé. Láttam én, mi módon sóhajtoztál, mikor Puljant sütögették, s azt mondtad, inkább ott helyben megölted volna. A herceg azonban nem vénasszony, tudja, hogyan kell jutalmazni, s mi módon büntetni. Mit kárál itt kegyelmed badarságokat?

- Hiszen mondtam, bátya, hogy nem tudom - mentegetőzött Longinus uram.

Az öreg azonban még sokáig fűjtatott, s hófehér haját simogatva mormogta:

- Vörösek! Hm, vörösek!... Ez is újság? Annak a feje azonban nem vörös volt, hanem zöld, aki kitalálta.

Pillanatnyi csend következett, csak az ablakon át szűrődött be a korhelykedő nemesség lármája.

A szoba csendjét a kis Wolodyjowski törte meg.

- Hát kegyelmed mit gondol, bátya? Mi baja lehet herceg urunknak?

- Hm! - szólalt meg az öreg. - Engem nem avat be titkaiba, hát nem tudhatom. Valamin töri a fejét enmagával tusakodván. Valamiféle lelki harcok ezek, nem lehet másképpen... s minél nagyobb a lélek, annál súlyosabb a tusa...

S a vén lovag nem tévedett, mert íme, a herceg, a győzedelmes hadvezér e pillanatban kvártélyán porban hevert a feszület előtt, s élete egyik legsúlyosabb harcát vívta.

Az értelem, a lelkiismeret, a hazaszeretet, a büszkeség, saját erejének érzete, a nagy tettek való elhivatottság mind bajvívókká változtak lelkében, s ádáz harcot vívtak egymással, amelytől szakadozott a lelke, hasadozott a feje, s fájdalom marcangolta minden tagját. Íme, a primás, a kancellár, a szenátus, a regimentáriusok és a kormány akarata ellenére hozzá, a győzedelmes hadvezérhez siettek a fertályos hadak, a nemesség, a főurak idegen zászlóaljai, egyszóval az egész Köztársaság az ő kezébe tette le sorsát. Még egy hónap vagy kettő, s Zbaraz alatt százezer harcos áll készen, hogy életre-halálra megütközzék a testvérháború sárkányával. Erre elvonultak szemei előtt a jövő képei, besugározva a hírnév kimondhatatlan fényével. Íme, megremegnek, akik őt mellőzték, hogy megalázzák - ő pedig fogja ezeket az ércből öntött harcosokat, s elvezeti az ukrán sztyeppekre olyan győzedelmekre, oly diadalokra, amilyenekről még nem hallott a történelem. S ő érzi, hogy van ereje ehhez - vállából Szent Mihály arkangyal szárnyai nőnek ki. Íme, e pillanatban óriássá változik, akit az egész vár, egész Zbaraz, az egész Ruténföld nem bír befogadni. Szent Isten! Ő söpri el Hmelnickijt! Ő tiporja el a lázadást: - ő szerzi vissza a haza békességét! Látja a határtalan mezőket, a százezres hadakat, s hallja az ágyúdörgést... Csata! Csata! Soha nem hallott, szörnyű mészárlás! Holttestek és zászlók százezrei lepik be a vérben ázó sztyeppet, ő pedig végiggázol Hmelnickij testén, a trombiták harsognak, s hangjuk elhat egyik tengertől a másikig... A herceg felugrik, kezét Krisztus felé nyújtja, s feje körül valami vörös fény lángol: „Krisztusom, Krisztusom! - kiáltja. - Te tudod! Te látod, hogy van erőm erre, mondd hát, hogy tegyem, mondd hát, hogy kötelességem!”

Ámde Krisztus fejét mellére horgasztja és hallgat, oly fájdalmasan, mintha csak az imént feszítették volna meg.

A vár szobájába beszűrődik a hold halvány fénye, de az órák kései időt ütnek, s a kakasok megszólalnak. Nemsokára nappalodik, de vajon olyan nap lesz-e ez, amikor az égi nap mellett a földön is felragyog egy új nap?

A knyáz tovább vergődött. Mi lesz, ha ő a kezébe ragadja a hatalmat, s a szenátus, a kancellár és a regimentáriusok árulónak kiáltják ki. Egy másik polgárháború? Meg aztán vajon Hmelnickij a Köztársaság legnagyobb és legveszedelmesebb ellensége? Hiszen nemegyszer támadtak reá sokkal nagyobb hatalmak. Hiszen, mikor Grunwald alatt kétszázezer vasba öltözött német vonult fel Jagello hadai ellen, mikor Chocim alatt a fél Ázsia szállt harcba ellene, még fenyegetőbb volt a pusztulás - s ugyan mi történt ez ellenséges hatalmakkal? Nem! A Köztársaság nem fél a háborúktól, s nem a háborúk okozzák a veszét! De mért van az, hogy aki legyőzte a kereszteseket és a törököket, ily diadalok, ily titkos erők, ilyen dicsőség ellenére olyan gyenge és tehetetlen, hogy egyetlen kozák előtt térdet hajt, a szomszédok marcangolják határait, a népek nevetségére szolgál, szavára senki sem figyelmez, haragjával senki sem törődik, s mindenki pusztulását jövendőli?

Miért? Hát a főurak büszkesége és becsvágya, az önkényes cselekedetek, az erőszakoskodás miatt. Nem Hmelnickij a legfőbb ellenség, hanem a belső fejtelenség, a nemesség önkényeskedése, a hadsereg elégtelensége és fegyelmezetlensége, a viharos sejmek, a civakodás, ellentmondás, a zűrzavar, a tehetetlenség, a priváták és a fegyelmezetlenség - s legfőképpen a fegyelmezetlenség. A fa is belülről korhad és odvasodik, s aztán az első vihar kidönti - parricida az, aki kezét ilyen munkába mártja, átkozott, aki ilyen példát ad, átkozott ő és gyermekei tizediziglen!...

Menj hát, Niemirów, Pohrebyszcze, Machnówka és Konstantynów csatatereinek győzelmes hadvezére, menj, hercegvajda, menj, ragadd ki a hatalmat a regimentáriusok kezéből, tipord a törvényt és a felsőbbiséget, s adj példát az utókornak, hogyan kell az anyaméhből kiszagatni.

A herceg arcán ijedtség, kétségbeesés és téboly tükröződik... Rettenetesen kiált, s mindkét kezével hajába markolva hull porba a Krisztus előtt.

A hajnalpír már ott fénylett az égen, aztán jött az aranyos nap, s megvilágította a termet. A fal párkányain megindult a verebek és fecskék csicsergése.

A herceg felkelt s ment, hogy felköltse Zelenskit, az ajtón kívül alvó csatlósát.

- Nosza, ugorj csak az ordonáncokért - mondta -, küldjék hozzám a várban meg a városban állomásozó ezredskapitányokat, fertályosokat és közfelkelőket egyaránt.

Két órával később a terem kezdett benépesülni bajszos, szakállas harcosokkal. A herceg emberei közül ott volt az öreg Zacwilichowski, Polanowski, Skrzetuski Zaglobával együtt, Wurcel, Machnicki óbester, Wolodyjowski, Wierszull, Poniatowski, csaknem minden tiszt a zászlósokig, kivéven Kuszelt, aki Podole felé járt portyázó úton. A fertályos hadaktól ott volt Osinski és Korycki. A jelesebb nemes urak közül is jócskán összeszedelőzködtek, mégpedig igen előkelő személyiségek is, az ország minden részéből, kastellánoktól egészen a kamarásokig... Zajlott a terem a beszélgetéstől, olyan zsongás volt, akár egy kaptárban, s minden szem az ajtó felé fordult, amelyen a hercegnek kellett belépnie.

Egyszerre mély csend lett. A herceg belépett.

Arca nyugodt, derűs volt, csak álmatlanságtól vörös szeme és kemény vonásai árulták el a megvívott harcot. Ám szelídségén, sőt nyájasságán is átütött a komolyság és hajthatatlan akaraterő.

- Nemes uraim! - kezdte. - Ma éjjelen az Úrral és önnön lelkiismeretemmel beszélgettem arról, hogy mit kell tennem. Most azért közlöm kegyelmetekkel, s ti közöljétek a többi lovagokkal,

hogy a haza java és a vereség közepette szükséges egyetértés érdekében a regimentáriusok vezérlete alá vetem magam.

A gyülekezetben néma csend támadt.

Aznap délben a vár udvarán útra készen állt Wierszull háromszáz tatárja, hogy Skrzetuski urammal útra keljen, a várban pedig a herceg ebéden fogadta a főbb tiszteket, ami egyúttal búcsúlakoma is volt Skrzetuski számára. Őt ültették hát a herceg mellé mint „vőlegényt”, közvetlenül mellette pedig Zagloba foglalt helyet, hiszen mindenki tudta, hogy az ő talpraesettsége és bátorsága mentette meg a „menyasszonyt” a végső veszedelemből. A herceg vidám volt, mert szíve megszabadult a tehertől, s poharat emelt a jövőendő kis család virágzására. A falak és ablakok csak úgy reszkettek a lovagok dörgő éljenzésétől. Az előszobákban a cselédség sürgött-forgott Rzedzian vezérlete alatt.

- Nemes uraim! - szólt a herceg. - E harmadik serleget a jövőendő nemzedék egészségére. Jeles fészek lesz ez! Adja Isten, hogy az alma ne essék messze a fájától. Szülessenek méltó sólyomfiak a derék sólyom apától!

- Vivant, vivant!

- Ezt köszönetül! - kiáltotta Skrzetuski, felhajtva egy hatalmas serleg almáziát.

- Vivant, vivant!

- *Crescite et multiplicamini.*¹²⁸

- Kegyelmednek legalább fél zászlóaljacskát kell kiállítania - jegyezte meg az öreg Zacwilichowski nevetve.

- Ez végig elskrzetuskisítja a hadsereget! Ismerem én ökelmét! - kiáltotta Zagloba.

A nemes urak harsányan felkacagtak. A bor már kezdett a fejekbe szállni. Mindenütt vörös arcokat, mozgó bajuszokat lehetett látni, a hangulat percről percre emelkedett.

- Ha már itt tartunk - kiáltotta Jan uram jókedvűen -, bevallom, hogy a kakukkmadár tizenkét fiakat számlált ki nékem.

- Istenemre, minden gólya beleszakad a nagy munkába! - harsogta Zagloba.

A vendégcsereg újabb harsány nevetéssel felelt, nevetett mindenki, a terem mintha mennydörgött volna az általános kacagástól.

Ekkor a terem sarkában megjelent egy porlepte, komor látomás, s az asztal, a lakoma és a sugárzó arcok láttára megállt a küszöbön, mintha haboznék, hogy belépjen-e.

A herceg pillantotta meg leghamarabb, összehúzta szemöldökét szeme fölé emelte kezét, s így szólt:

- Ki az ott? Hej, Kuszel! A portyáról! Mi újság? Mi hírt hoztál?

- Nagyon rosszat, nagyságos herceg úr! - felelte az ifjú tiszt különös hangon.

A gyülekezetben mintegy varázsszóra, hirtelen csend támadt. A szájakhoz emelkedő serlegek félúton megálltak, minden szem Kuszelre tapadt, kinek fáradt arcáról fájdalom tükröződött.

- Akkor inkább ne is szóltál volna, mikor vidám poharazásban vagyunk - mondta a herceg -, de ha már elkezdted, fejezd is be.

- Nagyságos herceg úr, én sem akarnék kuvik lenni, mert e hír alig jön ki a számon.

¹²⁸ Növekedjetek és szaporodjatok. (latin)

- Mi történt? Beszélj!

- Bar... elesett!

MÁSODIK KÖNYV

I. FEJEZET

Egy derűs éjjel tizenöt-husz emberből álló lovascsapat haladt a Waladynka jobb partján a Dnyeszter felé.

Nagyon lassan, szinte lépésben haladtak. Ötven-hatvan lépéssel a többiek előtt, mintegy előőrsként két lovas haladt, de nyilván nem volt okuk az éber őrködésre, mert ahelyett, hogy a vidéket kémlelték volna, egész idő alatt beszélgettek - minduntalan meg is állították lovukat visszanézegetve a mögöttük léptető csapatra, s ilyenkor az egyik mindig hátrakiáltott:

- Csak lassan, lassan!

Erre azok még jobban lassítottak, úgyhogy már alig haladtak előre.

Végül a csapat kijutván a domb mögül, amely eddig eltakarta, holdvilágos térségre ért, s most már érthetővé vált a nagy óvatosság; íme, a karaván közepén két egymás mellett baktató ló közé bölcső volt kötve, melyben egy emberi alak feküdt.

Az ezüst sugarak megvilágították halvány arcát és behunyt szemét.

A bölcsőt tíz fegyveres ember kísérte. Lándzsáikon nem volt zászlócska, s ez elárulta, hogy kozákok. Egyesek felmálházott lovakat vezettek, mások csoportban lovagoltak, de míg az élen haladó két lovas látszólag ügyet sem vetett a környékre, addig ezek nyugtalanul, félénken kémleltek mindenfelé.

A környék azonban mintha üres pusztaság lett volna.

A csendet csak a lovak patáinak dobogása meg az élen haladó két lovas egyikének kiáltásai zavarták meg, aki időnként megismételte a figyelmeztetést:

- Lassan! Vigyázva!

Végül társához fordult:

- Messze még, Horpyna? - kérdezte.

A Horpynának nevezett útitárs, ki a valóságban kozáknak öltözött, óriás termetű leányzó volt, e kérdésre felnézett a csillagos égre:

- Már nem - hangzott a válasz. - Éjfél előtt odaérünk. Elhagyjuk a Gyilkos Parlagot, a Tatár Tisztást, s azután már ott is az Ördögszurdék. Hej, félelmetes lenne éjfél után, kakasszó előtt arra járni! Én megtehetem, de nektek bizony félelmetes volna! - Az első lovas vállat vont.

- Tudom én - mondta -, hogy néked az ördög édestestvéred, de azért ellene is akad orvosság.

- Már akár ördög, akár nem, de orvosság nincs ellene - felelte Horpyna. - Tudd meg, sólyom, az egész világon is hiába keresnél ennél különb rejteket a knyázkisasszonyod számára. Éjfél után már erre sem megyen át egyetlen élő lélek, hacsak velem nem, ama szurdékot pedig eleven ember lába még nem taposta... Ha ki jövendöltetni akar, megáll a szurdék előtt, s ott vár, amíg kijövök... Ne félj oda be nem megy sem lah, sem tatár, sem senki a világon. Félelmetes hely az Ördögszurdék, majd meglátod magad is.

- Akármilyen félelmetes, tudd meg, én mégis bemegyek, ahányszor csak akarok.

- De csak nappal.

- Amikor kedvem tartja. Ha pedig az ördög utamat állja, megragadom a szarvát.

- Ej, Bohun, Bohun!

- Ej, Doncówna, Doncówna! Miattam ne fájjon a fejed. Hogy engem elvisz-e az ördög, vagy sem, az nem a te dolgod, azt azonban megmondom, boldogulj az ördögeiddel, ahogy akarsz, csak a knyázkisasszonyt valamiképpen baj ne érje, mert ha bármi történék vele, téged semmiféle ördög vagy lidérc ki nem szabadít a kezemből.

- Egyszer már a vízbe akartak fojtani, amikor még a Don mellett laktunk bátyámmal, máskor pedig Jampolban a hóhér már a fejemet is megborotválta, s mégis itt vagyok. No de ez más dolog. Én jó barátságból vigyázok reá, hogy a szellemek miatt valamiképpen a haja szála meg ne görbüljön, az emberektől pedig itt nálam biztonságban vagyon. Most már el nem illan előled.

- Hej, a kuvik mindenedet! Ha most így beszélsz, akkor mi okból jövődőlétl veszttemre, mi okból huhogtad a fülembé: „Lah áll mellette! Lah áll mellette!”

- Nem én mondtam azt, hanem a szellemek. De netán megváltozott. Majd holnap jövődölök neked a vízből a malomkeréknél. A vízben mindent jól látni, csak sokáig kell nézni. Magad is megláthatod. De te vesztet eb vagy, ha az ember gyereke megmondja neked az igazat, mindjárt berzenkedel, s a fokos után kapkodsz...

A beszélgetés megszakadt, csak a lovak patái csattogtak a köveken, meg a folyó felől hallatszott valami nesz, mint a szöcskék ciripelése.

Bohun ügyet sem vetett e hangokra, pedig éjszakának idején méltán feltűnést kelthettek - ő azonban szemét a hold felé emelte, s mélyen elgondolkozott.

- Horpyna! - szólt kis idő múlva.

- No?

- Te boszorkány vagy, tudnod kell, igaz-e, hogy van olyan ír, amelyből ha valaki iszik, menten tüzet fog a szíve? Szívvirágnak hívják, vagy hogyan?

- Szívvirág. De a te bajodon az sem segít. Mert ha a knyázkisasszony nem szeretne mást, akkor csak meg kellene vele itatni, de ha mást szeret, akkor tudod, mi történik?

- Mi?

- Akkor azt a másikat még jobban megszereti.

- Vessz meg a szívvirággal egyben! Te csak kuvikolni tudsz, de tanácsolni nem.

- Ide figyelj! Tudok én egy másnemű írt, amely a földben terem. Aki abból iszik, két nap, két éjjel úgy fekszik, akár a tuskó, s mit sem tud e világról. Megitatom én ezzel az írral, s akkor aztán...

A kozák megremegett nyergében, aztán az éjben csillogó szemét a boszorkányra szegezte.

- Mit károgsz te itt? - kérdezte.

- Taj hodi! - kiáltotta a boszorkány, s felröhögött, mintha kanca nyerített volna.

A kacagás baljós visszhangja végigjárta a szurdék omladékait.

- Szuka! - sziszegte a kozák.

Szemének tüze lassanként lelohadt, ismét gondolataiba merült, végül megszólalt, mintha önmagához beszélne:

- Nem, nem! Mikor Bart elfoglaltuk, elsőnek rohantam a kolostorba, hogy a részegektől megvédjem, s mindenkinek bezúztam a fejét, aki hozzányúlna, ő pedig kést döfött mellébe, s most itt fekszik, mit sem tudván Isten világáról. Ha csak egy ujjal illelném, megint kést döfne szívébe, avagy a folyóba vetné magát, s meg nem őröd, ha a lelked teszed is ki!

- Lah vagy te már a szívedben, nem kozák, ha nem akarod kozák módra megejteni...

- Hiszen ha lah volnék! - kiáltotta Bohun. - Ha lah volnék!

S mindkét kezével fejéhez kapott, mert e szó néki is a szívébe nyilallott.

- Alighanem megbabonázott ez a lah leányzó - dörmögte Horpyna.

- Alighanem megbabonázott! - hagyta helyben amaz fájdalmasan. - Bár az első golyó el ne kerülne, bár karón fejezném be kutya életemet... Egyért epekedem ezen a világon, s az az egy nem akar engem!

- Bolond! - kiáltotta Horpyna dühösen. - Hisz a kezeden vagy!

- Fogd be a szád! - ripakodott rá a kozák. - S ha elemészti magát, akkor mi lesz? Széttéplek téged, széttépem magamat is, fejemet a sziklába verem, s marhatom az embereket, akár a kutya! Én a lelkemet is, a kozák híremet is odaadnám érte, elszöknék vele a Jahorlikon is túl, el az ezredektől messzire, csak vele lehessek, vele élhessek, mellette dögölhessek meg... Nohát! Ő meg kést döfött magába! S mi okból? Énmiattam! Kést döfött magába! Hallod?

- Nem lesz semmi baja. Nem hal meg.

- Ha meghalna, szegekkel veretnélek az ajtóhoz!

- Nincsen rajta semmi hatalmad.

- Nincsen, nincsen. Jobb szerettem volna, ha belém döfi a kést. Ölt volna meg engem, jobb lett volna.

- Bolond lah fehérnép! Ahelyett, hogy jó lélekkel hozzád szelídülne. Hol talál náladnál különbet?

- Ha ezt eléred, egy csupor dukátot szórok eléd, ráadásul még egy csupor igazgyöngyöt. Szedtünk Barban elég prédát, meg már annak előtte is.

- Gazdag vagy te, akár knyáz Jarema... meg híres is. Azt mondják, tőled még Krzywonos is fél.

A kozák legyintett.

- Mit használ az nekem, ha a szívem meg fáj...

Ismét elhallgattak. A folyó partja egyre vadabb, egyre kopárabb lett. Csakhamar a Gyilkos Parlagra értek. Lapos fennsík volt ez közvetlenül a folyó mellett, alacsony és tágas, mint egy földön fekvő kerek pajzs. A hold teljesen elárasztotta fényével, megvilágítva rajta a szanaszét heverő fehér köveket. Néhol egyesével, másutt csomókban heverték azok, mint valamiféle épület, lerombolt vár vagy templom maradványai. Helyenként kőlapok álltak ki a földből, élükkel a földbe szúrva, mint megannyi régi, temetői sírkő. Az egész fennsík egyetlen óriási romhalmazhoz hasonlított.

Alig kapaszkodott fel a csapat a hegyoldal közepéig, az eddigi enyhe szellő valóságos viharra erősödött, amely komor, baljós zúgással seprte végig a fennsíkot. Ilyenkor a legények úgy hallották, mintha ama romhalmazok közül mély sóhajok, mintegy összesajtozott mellekből fakadó panaszos nyögések szakadnának fel, melyekre aztán kacagás, sírás, csecsemők sivalkodása felelgetett.

- Boszorkányok? - kérdezte sűgva egy ifjú kozák legény az öreg eszaulhoz fordulva.
- Nem, lidércek - felelte amaz még halkabban.
- Ó! Hospodi pomiluj! - kiáltották mások réműlten emelve meg süvegűket, s kegyesen keresztet vetettek.

A lovak fűlűket lesunyva horkoltak. Horpyna a csapat élén haladva, félhangon érthetetlen szavakat, valami ördűgi imádságfélét mormogott. Csak már a hegyhát túlsó végén fordult vissza, s így szólt:

- No, vége. Itt már jó. Varázsígűvel kellett visszafogni őket, mert igen éhesek.

Mindenki megkönnyebbűlten lélegzett fel.

- Ha Horpyna itt nincs, át nem jutottunk volna - vélte az egyik.
- Derék egy boszorkány.
- A mi atamánunk az ördűgtől sem fél. Sem látott, sem hallott, egyre csak a maga leányzóját bámulta.
- S ki az erősebb, bátya, a lidérc-e, avagy az ördűg?
- Az ördűg erősebb, de a lidérc szívósabb. Az ördűgöt, ha meg tudod nyergelni, még szolgáddá is teheted, de a lidérc semmire sem való, az örűkűsen csak vér után szimatol. Azért mégiscsak az ördűg az atamán fölűttűk.
- De Horpyna még az ördűgűknek is regimentáriusa.
- Az mán igaz. Amíg él, ő a regimentárius. Ha nem volna hatalma fölűttűk, az atamán rá se bízna a maga madárkáját.
- Én pedig szánom őt, bátya - jegyezte meg egy ifjú kozák. - Mikor a bölcsűbe emeltűk, csak összerette kezűt, s egyre csak könyűrgűtt, hogy aszongya: „Ölj meg, ne veszejts el engem, szerencsétlent!”
- Nem lesz neki rossz dolga.

A beszélgetűst Horpyna kűzeledűse szakította meg.

- Hej, molojecek - kiáltotta. - Ez a Tatár Tisztás, de ne féljeteK mert itt minden évben csak egy ejpszaka félelmetes, az Ördűgszurdék pedig, az én tanyám, mindjárt ezen túl vagyon.

Csakugyan, hamarosan kutyaugatás hallatszott. A csapat átlűpte a folyóra merűlegesen haladó szurdék bejáratát. Az út oly szűk volt, hogy négy lovas alig fűrt el egymás mellett. A szurdék mélyén, a holdfűnyben, csillogó patak csűrgedezett, s sebesen kűszott a folyó felű, mint a kígyó. Ahogy a csapat elűrehaladt, a szurdék meredek, szakadékos partjai mindjábban kiszűlesedtek, lankásan emelkedű, tágas tisztást alkotva, melyet minden oldalról sziklaszűrték zártak be. Itt már nem fűjt a szűl. A fák hosszú fekete árnyakat vetettek a földre, a holdfűnyben úszó térsűgen pedig gömbűlyű és hosszűkás tárgyak fehérlettek, élesen kiűtkűzve a sűtűtsűgből. A legűnyek réműlten állapították meg, hogy azok emberi koponyák és lábszűrcsontok. Bizalmatlanul nézegettek kűrűl, s idűnként keresztet vetettek magukra. Ekkor a távolból a fák kűzűtt kis fűny villant fel, s ugyanakkor két kutya rohant hozzájuk. Óriási fekete ebek voltak, szeműk villogott, s vűszesen ugattak és vonítottak az emberek és lovak láttán. Horpyna szavára végűl elcsendesedtek, de kűzben morogva és fűradtan zihálva futkosták kűrűl a lovakat.

- Hej, de furcsa dűgűk - suttogták a legűnyek.

- Nem kutyák ezek - dörögte a vén Owsiwuj, s hangjában mély meggyőződés rezgett.

Ezenközben a fák mögül előtűnt a kunyhó meg az istálló, s távolabb és magasabban még egy sötét épület. A kunyhó rendesnek és tágasnak látszott, s ablakaiban világ égett.

- Ez az én tanyám - mondta Horpyna Bohunnak -, amaz pedig a malom, mely gabonát nem őröl, csak a mienket, de én javasasszony vagyok, s a kerékre ömlő vízből nézem ki a jövőndöt. Jövendőlk én neked is. A leányasszony a tisztaszobában fog lakni, de ha a falakat fel akarod díszíteni, akkor őt addigra át kell vinni a ház másik felébe. Álljatok meg, és szálljatok le a lóról!

A csapat megállt, Horpyna pedig kiáltozni kezdett:

- Cseremis! Huku! Huku! Cseremis!

Egy alak jött ki a kunyhó elé, kezében égő rőzsecsomóval, s a tüzet magasra tartva, szótlanul vette szemügyre a jövevényeket.

Förtelmesen rút, kicsiny, csaknem törpe vénember volt, arca négyszegletes és lapos, résszerűen szűk, ferde szemekkel.

- Hát te miféle ördög vagy? - kérdezte Bohun.

- Ne kérdezz tőle semmit - figyelmeztette az óriás némbér -, ki van vágva a nyelve.

- Gyere csak közelebb!

- Hallod-e - folytatta a boszorkány -, ne vigyük a leányasszonyt a malomba? A legények a tisztaszobát fogják díszíteni, szegeket vernek a falba, s attól felsejkenhet.

A kozákok leszálltak a lóról, s óvatosan kezdték leoldozni a bölcst. Maga Bohun a legnagyobb gonddal ügyelt mindenre, a bölcst is maga tartotta fejtől, mikor átvitték a malomba. A törpe előrement, s világított a csóvával. A knyázkisasszonyt Horpyna megitatta altató főzettel, úgyhogy nem ébredt fel, csak éppen szemhéja remegett kissé a csóva fényétől. Arca élénk színt öltött a vörös fénytől. Nyilván gyönyörű álma lehetett, mert édesdeden mosolygott, holott a menet inkább temetéshez hasonlított. Bohun csak nézte, s úgy érezte, hogy szíve menten szétveti a mellét. „Én édesem, én drága madárkám!” - suttogta halkan, de egyben fenyegetően is, bár szép arca megszéledült, s csak úgy lángolt a szívét eltöltő szerelemtől, amely egyre jobban elhatalmasodott rajta, mint ahogy elhatalmasodik a tűz, ha a vándor feledékenységből otthagyja a vad sztyeppen.

Horpyna mellette haladván megjegyezte:

- Ha ez álmából felébred, egészséges lesz. A sebe már gyógyul, egészséges lesz...

- Szlava Bohu! Szlava Bohu! - felelte a legény.

Ezenközben a molojecek a kunyhó előtt kezdték leszedni a hat málfás lóról a terjedelmes batyukat, s kirakni a Barban zsákmányolt szőtteseket, szőnyegeket és egyéb drágaságokat. A szobában hatalmas tüzet raktak, s míg némelyek egyre újabb szőnyegeket hordtak be, mások felszegezték azokat a szoba deszkafalaira. Bohun nemcsak arról gondoskodott, hogy madárkájának biztos kalitkája legyen, hanem fel is díszítette, hogy a rabságot ne érezze elviselhetetlennek. Csakhamar vissza is tért a malomból, s ő maga vigyázta a munkát. Az éjszaka mulófélben volt, s a hold már fel is szedte halvány fényét a sziklacsúcsokról, de a szobából még mindig kihallatszott a kalapácsok fojtott kopácsolása. Az egyszerű paraszti szoba mindjobban hasonlított egy nagyúri lakás szobájához. Végül, mikor a falak már be voltak borítva, a nyoszolya pedig kipárnázva, visszahozták az alvó knyázkisasszonyt, s letették a puha párnákra.

Aztán minden elcsendesült. Csak az istállóból hallatszott még egy darabig a fel-felrobbanó, nyerítésszerű kacagás. A fiatal boszorkány mulatozott ott, s a legényekkel a szénán henteregve osztogatta ököl csapásait és csókjait.

II. FEJEZET

A nap már magasan járt az égen, mikor másnap a knyázkisasszony álmából felserkenve kinyitotta szemét.

Tekintete először is a mennyezetre esett, ott hosszan megpihent, azután körüljárta az egész szobát. Visszatérő öntudata egy darabig még birkózott az álom és ábrándképek maradványaival. Arcán csodálkozás és nyugtalanság tükröződött. Hol van? Honnan került ide s kinek a hatalmában van? Vajon álmodik még, avagy ez már valóság? Mit jelent ez a pompa itt körülötte? Mi történt vele eddig? Ekkor hirtelen megelevenedtek előtte Bar elfoglalásának borzalmas jelenetei. Bohun megjelenése és az ő elraboltatása. Az is eszébe jutott, hogy kétségbeesése pillanatában miként dőlt önkezeivel mellének szegezett késébe. Hideg verejték verte ki halántékát. A kés nyilván lecsúszott válláról, mert csak enyhe fájdalmat érez, de egyúttal érzi, hogy él, hogy ereje, egészsége visszatér, végül emlékszik, hogy sokáig, nagyon sokáig hurcolták a bölcseiben. De hol van most? Netán valamelyik várban, kiszabadították, megmentették volna, s most biztonságban van? S tekintete ismét végigjárta a szobát. Ablakai kicsinyek, mint egy parasztházé, aprók és négyszögletesek, s Isten világát nem látni rajtuk, mert üveg helyett fehér hártya borítja a kereteket. Vajon csakugyan parasztház ez? Lehetetlen, ennek ellene mond ez a pompa itt belül. A mennyezet helyett egyetlen óriási kárpit függ a feje fölött bíborselyemből, arany csillagokkal és holdakkal kivarrrva, a falak nem valami nagyok, de teljesen eltakarják a szőnyegek, a földön tarka szőnyeg, mintha élő virágok borítanák. A tűzhely füstfogója perzsa varrottassal bevonva, mindenütt aranyrojtok, selymek, bársonyok, a falaktól és a mennyezettől a feje alatt levő párnáig. A nappali világosság az ablakok hólyagjain beszűrődve megvilágítja a szoba belsejét, de el is vész e bársonyok bíborában, sötétlila és kék színeiben, azokkal együtt valamiféle varázslatos, szivárványos félhomályba tompul. A knyázkisasszony csak ámul, s nem hisz tulajdon szemének. Varázslat ez?

Ekkor a nehéz, aranyszóttos függönyön át egy teorbán távoli hangjai hallatszottak, s ugyanakkor egy hang a jól ismert dalocskát dúdolta:

*A szerelem, hű szerelem,
Kórnál nagyobb veszedelem:
Betegségem kiheverem,
Egészségem visszanyerem,
De a hűséges szerelmet,
Soha, soha nem feledem.*

Helena felült ágyában, de ahogy az éneket hallotta, szeme egyre tágabbra nyílt a rémülettől, végül velőtrázóan felsikoltott, s mintegy holtan hanyatlott vissza párnáira.

Megismerte Bohun hangját.

Sikoltása azonban nyilván szintén áthallatszott a szoba falán, mert kis idő múlva meglebbent a nehéz függöny, s maga a kozák vezér jelent meg az ajtóban.

A knyázkisasszony szemét eltakarta kezével, s elfehéredő, remegő ajka mintegy lázálomban ismételte:

- Jézus Mária! Jézus Mária!

Pedig a látvány, mely annyira megrémítette, bizony sok leányzót megörvendeztetett volna, mert a dalia arca és öltözéke káprázatos fényben úszott... Dolmányának gyémántgombjai ragyogtak, akár a csillagok az égen, kése és kardja csillogott a drágakövektől, ezüstsövet dolmánya és bíbor mentéje kiemelte barna arcának szépségét.

Így állt előtte ez a magas, karcsú alak, nyalka szépségében, ívelő fekete szemöldökével mint Ukrajna legszebb daliája.

Szeme azonban fátyolos volt, mint a felhő borította csillag, szinte, alázatosan tekintett a leányra, s látván, hogy a rémület nem távozik el az arcáról, mély, szomorú hangon szólt:

- Ne félj tőlem, knyázkisasszony!

- Hol vagyok? Hol vagyok? - kérdezte Helena ujjai közül nézve rá.

- Biztonságos helyen, messze a háborútól. Ne félj tőlem, én édes lelkem. Barból hoztalak ide, hogy valamiképpen bajod ne essék emberek kezétől vagy a háborútól. Barban a kozákok senkit életben nem hagytak, te vagy az egyetlen, aki élve menekültél.

- Mit keres itt kegyelmed? Mi okból üldöz engem?

- Én üldözlek-é? Édes Istenem! - azzal kezét széttárta, s fejét ingatta, mint akit igazságtalanság ért.

- Rettenetesen félek kegyelmedtől.

- De miért félsz? Ha akarod, el nem mozdulok az ajtóból. Rabszolgád vagyok. Jó nekem itt a küszöbön is, ha szemedbe nézhetek. Nem kívánok én neked rosszat, mi okból gyűlölsz hát? Hej, én édes Istenem! Te Barban kést döftél magadba, mikor megláttál, ámbár régóta ismersz, s tudod, hogy menteni akarlak. Hiszen nem vagyok én neked idegen, hanem szívbéli jó barát, s te mégis kést döftél magadba!

Helena halvány arcát egyszerre belepte a pír.

- Mert jobb nekem a halál, hogysem a gyalázat! - felelte. - S esküszöm, ha meg nem kímélsz, megölöm magam, ha lelkemet kell is elveszejtenem.

A kozák nem felelt semmit, csak néhány lépést tett az ablak felé, ott leült az aranyszóttessel borított lócára, s lehorgasztotta fejét.

Egy darabig csend volt.

- Légy nyugodt - mondotta -, amíg józan vagyok, amíg pálinka-anyám lángra nem lobbantja értelmemet, addig olyan vagy nekem, mint a templomi kép. Mióta pedig Barban reád akadtam, elhagytam az ivást. De addig ittam, minden nyomorúságomat pálinka-anyámba fojtottam. Mert mit tehettem egyebet? Most azonban az én számat már nem illeti sem édes bor, sem pálinka.

Helena hallgatott.

- Kicsinyég elnézlek - folytatta Bohun -, szemem elgyönyörködik édes arcodon, aztán elmegyek.

- Add vissza szabadságomat - felelte a leány.

- Hát rab vagy te? Itt te vagy az úrnő. S hova akarnál visszatérni? A Kurcewiczek elpusztultak, a falvakat és várakat tűz emésztette meg, a herceg nincs már Lubniében, mert elindult Hmelnickij ellen, Hmelnickij meg öellene. Mindenütt háború dúl, folyik a vér, mindenütt kozákok, tatárok, katonák. Kicsoda kímél meg téged? Ki könyörül meg rajtad, ki oltalmaz meg, ha nem én?

Helena az égre emelte tekintetét, mert eszébe jutott, hogy bizony van valaki ezen a világon, aki magához ölelné, meg is szánná, meg is oltalmazná, de nem akarta kimondani nevét, hogy a vad oroszlánt valamiképpen fel ne ingerelje -, ám ugyanakkor mélységes bánat szorította össze szívét. Vajon él-e még, aki után lelke epekedik? Barban még tudta, hogy él, mert alig Zagloba távozása után a félelmetes herceg diadalainak hírével együtt Skrzetuski neve is fülébe jutott. De hány nap és hány éjjel telt el azóta, hány ütközet folyhatott le, hány szerencsétlenség érhetett! Most már csak Bohuntól hallhatott róla hírt, őt azonban nem akarta és nem merte kérdezni.

Feje tehát a párnára hanyatlott.

- Akkor hát rabként kell itt maradnom? - kérdezte sóhajtva. - Mit vétettem kegyelmednek, hogy úgy jársz utánam, mint a balsors?

A kozák felvetette fejét, beszélni kezdett, de olyan halkán, hogy alig lehetett hallani:

- Hogy mit vétettél, nem tudom, de azt tudom, hogy ha én neked balsors vagyok, te is az vagy nekem. Ha meg nem szeretlek, most szabad volnék, mint a pusztai szél, a szívem, a lelkem könnyű, s olyan híres volnék, akár Konasewics Szahajdacsni maga. A te édes arcod az én balsorsom, a szemed a boldogtalanságom, nem kedves nékem sem a szabadság, sem a kozák hírnév! Hej, de nehéz, hej, de szomorú az én szívem. Veled nem élhetek, nélküled nem bírok, sem közel, sem távol, sem hegyen, sem völgyben, én édes galambom, szerelmes szívem! Bocsásd már meg, hogy amúgy kozák módra, amúgy karddal és tűzzel törtem Rozlogira, de hát részeg voltam az atyádfiai elleni haragomtól, s egész úton ittam a pálinkát... én szerencsétlen haramia.

Abbahagyta, mert a szó torkába szakadt, s szinte jajgatássá torzult. Helena arca pedig hol elpirult, hol elsápadt. Minél hevesebb, minél forróbb szerelem izzott Bohun szavaiban, annál szélesebb, annál mélyebb szakadék nyílt meg a leány előtt, s a menekülés minden reményét elnyelte.

A kozák pedig kissé megpihent, erőt vett magán, aztán így folytatta:

- Kérj, amit akarsz. Nézd, hogy felékesítettem e szobát. Ez mind az enyém, mind Barban zsákmányoltam, s hat lovon hoztam ide neked... kérj, amit akarsz... sáraranyat, csillogó köntöst, ragyogó drágaköveket, alázatos rabokat. Gazdag vagyok, magamnak is van elég kincsem, de Hmelnickij sem meg Krzywonos sem fogja sajnálni tőlem a jutalmat, olyan leszél te, mint Wisniowiecka hercegasszony, várakat foglalok el neked, neked adom fél Ukrajnát, mert ámbár nem vagyok nemes úr, csak afféle kozák, de atamán, boncsokos atamán, tízezer vitéz jár mögöttem, több, mint Wisniowiecki knyáz mögött. Kérj, amit akarsz, csak szökni ne akarnál... csak velem maradnál, csak megszeretnél, én édes galambfőlkám!

Helena felemelkedett párnáiról.

- Ha válaszomat várod, hát tudd meg - mondta -, ha egy évszázadon át kellene is rabságodban sínylődnöm, soha, soha meg nem szeretlek. Isten engem úgy segítjen!

Bohun egy darabig önmagával viaskodott.

- Ne szólj így vélem! - kiáltotta rekedt hangon.

- Te pedig szerelmedről ne beszélj nekem, mert az nékem szégyen, sérelem és harag! Nem vagyok hozzád való!

A kozák felállt.

- Hát kihez való vagy, Kurcewiczówna knyázkisasszony? Vajon ki lettél volna Barban, ha ott nem vagyok?

- Megölt volna a tulajdon késem, te csavartad ki a kezemből!

- S nem is adom vissza, mert enyém leszel! - robbant ki a kozák.

- Soha! Inkább meghalok!

- Meg kell lennie, és meg is lesz!

- Soha!

- Ne volnál csak sebesült, azok után, amiket nékem mondtál, még ma elküldeném molojeceimet Raszkówba, nyakánál fogva hurcoltatnék ide egy barátot, s holnap már hites urad lennék. Akkor aztán a férjet nem szeretni, és hozzá nem simulni: bűn! Hej, nagyságos kisasszonyom, neked egy kozák szerelme sérelem és harag? S ki vagy te, hogy engem parasztnak nézel? Hol vagynak váraid, bojárjaid meg hadaid? Miért harag, miért sérelem az neked? Hadban fogtalak el, rabom vagy. Hiszen ha paraszt volnék, fehér hátadat korbácsolva tanítanálak meg móresre, s pap nélkül is jóllaknék szépségeddel... ha paraszt volnék, és nem lovag!

- Mennyei angyalok, mentsetek meg! - suttogta a leány.

Közben pedig a kozák arcán mindjobban meggyülemlett a harag, s haját tépte dühében.

- Jól tudom én, miért sérelem az neked, tudom, miért szabódol annyira tőlem. Másnak tartogatod szűzi szemérmedet... de nem lesz abból semmi, amíg én élek, amíg kozák a nevem. Sehonnai bitang nemes! Galád lah! Halál reá! Alig nézett rá, alig fordult vele egyet, s már mindenestül fogva megvette a szívét, te pedig, szegény kozák, szenvedj, verd a fejedet a falba! No de a kezembe kerül még ökelme, elevenen nyúzatom meg, szegekkel veretem tele. Tudd meg, hogy Hmelnickij megy már a lahok ellen, s én is vele, a föld alatt is megtalálom madárkádát, s ha megtérek, az országúton vetem lábad elé a gyalázatos fejét.

Helena már nem hallotta az atamán utolsó szavait. A fájdalom, a rémület, a sebek, a megindultság és az ijedelem elvette erejét - végtelen gyengeség áradt szét csontjain, szeme megüvegesedett, gondolatai megdermedtek -, s ájultan hanyatlott párnáira.

A kozák egy darabig még ott állt dühtől sápadtan, majd látván az élettelenül hátrahanyatló fejet, szinte nem is emberi üvöltés szakadt fel szájából:

- Vége! Horpyna! Horpyna! Horpyna! - és elvágódott a földön.

Az óriás némbér lélekszakadva robbant be a szobába.

- Scso z toboju?

- Mentsd meg! Mentsd meg! - kiáltozta Bohun. - Megöltem, a lelkemet, életemet!

- Megbolondultál?

- Megöltem, megöltem! - jajgatott a kozák, kezét feje fölött tördelve.

Horpyna azonban a knyázkisasszonyhoz lépve nyomban látta, hogy ez nem halál, hanem csak súlyos aléltság, s Bohunt kituszkolva a leány mentéséhez fogott.

Helena kis idő múlva kinyitotta szemét.

- No, kisasszony, nincs semmi bajod - vigasztalta a boszorkány. - Nyilván megijedtél tőle, s rád jött a sötétség, de az elmúlik, az egészséged pedig visszatér. Olyan vagy te, akár a rózsza, neked még élned kell, s sok boldogságot kóstolnod.

- Ki vagy te? - kérdezte a knyázkisasszony halkan.

- A te szolgálóleányod, mert ő úgy parancsolta.

- Hol vagytok?

- Az Ördögszurdékban. Merő pusztaság ez, itt ugyan senkit sem látsz rajta kívül.

- Te is itt lakol?

- Ez a mi tanyánk. Én Doncówna vagyok, bátyám Bohun pálcája alatt szolgál és ezredes, derék kozák legényeket vezérel, én meg itt lakom, s terád vigyázok majd ebben az aranyos szobában. A kunyhóból palota lett, hogy csak úgy tündöklök a fénye. S ő mindezt neked hozta ide.

Helena a leányzó üde arcára nézett, s úgy látta, arról teljes őszinteség sugárzik.

- S jó lesz-e hozzám?

A fiatal asszonyleány elmosolyodott, s fehér foga megvillant.

- Jó hát, hogyné lennék! - felelte. - De te is légy jó az atamánhoz. Súlyom ő, és híres levente, ő téged...

Azzal Helena füléhez hajolt, s valamit suttogott bele, aztán hangosan felkacagott.

- Takarodj! - kiáltotta a knyázkisasszony.

III. FEJEZET

Két nappal később, hajnalban Doncówna és Bohun a fűzfa alatt ültek a malomkerék mellett, s belebámultak a tajtékzó vízbe.

- Vigyázol rá, óvod, rajta legyen a szemed, hogy a szurdékból soha ki ne mozduljon - mondta Bohun.

- A szurdéknak a folyó felé szűk torka van, itt pedig tágas a hely. Rakasd be kövel a szorost, s úgy leszünk itt, mint egy fazék fenekén, ha pedig én akarok kimenni, majd megtalálom a módját.

- Miből éltek ti itt?

- Cseremis a sziklák tövében kukoricát termel, szőlőt is nevel, s léppel madarat fogdos. Avval, amit hoztál, semminek sem lesz szűkiben, hacsak a kakastejnek nem. Ne aggodalmaskodj miatta, a szurdékból ugyan ki nem megyen, s senki meg nem tudja, hogy itt van, hacsak a te embereidnek el nem jár a szájuk.

- Esküjüket vettem. Hűséges molojecek ők, ki nem fecsegik, ha szíjat hasogatnának is a hátukból. Te azonban magad mondtad, hogy járnak ide hozzád emberek jövendőt mondatni.

- Jönnek néha Raszkówból, de ha híremet hallják, még Isten tudja, honnan is. Azok azonban kint maradnak a folyónál, a szurdékba félnek belépni. Magad is láttad ama csontokat. Akadtak, akik be akartak jutni, azoknak a csontjai hevernek ott.

- Te gyilkoltad meg őket?

- Én-e vagy más, egykuty! Ha valaki jövendöltetni akar, megvár a szurdék szájánál, én pedig kimegyek a kerékhez. Amit a vízben látok, elmegyek s megjelentem. Neked is jövendölök legottan, de nem tudom, látok-e valamit, mert nem mindig mutatkozik.

- Csak valami rosszat ne láss.

- Ha rossz lesz, nem mégy el. Jobb is lenne, ha nem mennél.

- Mennem kell. Hmelnickij levelet küldött nekem Barba, hogy térjek vissza, s Krzywonos is meghagyta. A lahok nagy hadakkal jönnek reánk, hát nekünk is egybe kell gyülekeznünk.

- S mikor jössz vissza?

- Nem tudom. Nagy csata készül, amilyen még sosem volt. Vagy mi veszünk oda, vagy a lahok. Ha megvernek, itt húzom meg magam, ha pedig mi győzünk, eljövök az én madárkámért, s elviszem Kijevbe.

- És ha elesel?

A kozákfő komor gondolatokba merült.

- Ha elesem, mondd meg neki, hogy bocsásson meg nekem.

- Hej, hálátlan lah leányzó, hogy ekkora szerelemre sem indul meg. Hej, ha velem tennél így, bezzeg nem ellenkeznék... huhu!

Azzal kétszer oldalba bökte a kozákot, s úgy rámosolygott, hogy valamennyi foga kilátszott.

- Menj a pokolba! - mordult rá Bohun.

- Nono, tudom én, hogy nem vagyok hozzád való.

Bohun úgy belebámult a keréken tajtékzó vízbe, mintha önmagának akarna jövendőlni.

- Horpyna! - szólt kis idő múlva.

- Mi az?

- Ha elmegyek, fog-e utánam bánkódni?

- Ha nem akarod kozák módra megejteni, jobb is, ha elmégy.

Doncówna közelebb lépett a mederhez, s megnyitotta a forrást elzáró második zsilipet. Csakhamar kettőzött sebességgel rohant a víz a mederben, a malomkerék gyorsabb iramban kezdett forogni, míg végül elborította a porrá zúzott áradat, s a péppé tömörült tajték ott gomolygott a kerék alatt, mint a víz, mikor forr.

A boszorkány fekete szemét a tajtékba meresztette, s hajfonatát füle mellett megkapva kiáltotta:

- Huku! Huku! Jöjj elő! Tölgyfa keréken, fehér tajtékban, fényes ködben, ha gonosz, ha jó: jöjj elő!

Bohun közelebb lépett, s leült a leány mellé. Arcán félelem és lázas kíváncsiság ült.

- Látom! - kiáltotta a boszorkány.

- Mit látsz?

- Bátyám halálát. Két ökör húzza karóba Donieket.

- Ördög vigye bátyádat! - mordult rá Bohun, mert mást akart hallani.

Egy darabig csak a kerék zúgása hallatszott, mely mintha vad dühvel forgott volna.

- Kék a feje bátyámnak, egészen kék, s hollók csipegetik - folytatta a boszorkány.

- Mit látsz még?

- Semmit... Jaj, milyen kék! Huku, huku! Tölgyfa keréken, fehér tajtékban, fényes ködben, jöjj elő!... Látom.

- Mit?

- Csata! A lahok menekülnek a molojecek elől.

- S én üldözöm őket?

- Téged is látlok. Most a kislovaggal verekszel. Hurr, hurr, hurr! Őrizkedj a kislovagtól.

- Hát a knyázkisasszony?

- Őt nem látom. Megint látlok, s valaki áll melletted, aki elárul. Hamis cimborád...

Bohun szinte falta szemével hol a tajtékot, hol Horpynát, s ugyan megerőltette agyát, hogy segítse a jövendőlést.

- Miféle cimborám?

- Nem látom. Nem tudom, öreg-e, fiatal-e?

- Öreg, bizony! öreg!

- Lehet, hogy öreg.

- Akkor tudom, ki az. Már egyszer elárult. Vén nemes, a szakállá ősz, a szeme fehér. Halál reá! De ő nem cimborám.

- Vadászik reád. Megint látom. Várj csak! Megvan, és a knyázkisasszony is. Fején koszorú, fehér ruha van rajta, s feje fölött vércse.

- Az én vagyok.

- Lehet, hogy te vagy. Vércse... avagy sólyom? Vércse!

- Én vagyok.

- Várj! Már nem látni... Tölgyfa keréken, fehér tajtékbán... ó, rengeteg katona, rengeteg molojec, akár a fa az erdőn vagy bogács a sztyeppen, s mindnyájuk fölött te vezérkedek, három boncsokot visznek előtted.

- S a knyázkisasszony mellettem?

- Nincs, te táborban vagy.

Ismét csend lett. A kerék úgy zúgott, hogy az egész malom reszketett belé.

- Hej, mennyi vér, mennyi vér! Mennyi hulla, farkasok, hullák!... Döghalál. Csupa hulla, csupa hulla, végig, végig csupa hulla. Csak vért látni, semmi mást!

Egy szélfuvallat egyszerre elfújta a kerékről a tajtékot, s ugyanakkor megjelent a malom mellett a torz Cseremis, hátán rőzsecsomóval.

- Cseremis, zárd le a zsilipet! - kiáltotta a leány.

Azzal elment, hogy kezét és arcát megmossa a patakban, közben pedig a törpe elzárta a vizet. Bohun elgondolkozva ült ott, csak Horpyna visszatérte serkentette fel álmodozásából.

- Semmi mást nem láttál? - kérdezte a kozák.

- Ami megmutatkozott, azt láttam, egyebet már nem látok.

- Nem hazudsz?

- Bátyám fejére mondom, az igazat szóltam. Őt karóba húzzák, ökrökkel húzatják karóba, lábánál fogva. Nagyon sajnálom. Hej, nem ő az egyetlen, akinek halál vagyon megírva. Mennyi hulla volt ott! Sosem láttam annyit! Nagy háború lesz a világon. Mégiscsak elmegy?

- Hmel parancsolja, meg Krzywonos parancsolja. Azt jól láttad, hogy nagy háború lesz, mert azt magam is olvastam Barban, Hmel leveléből.

Bohun nem tudott ugyan olvasni, de nem akarván parasztnak látszani, szégyenlette volna bevallani.

- Hát csak menj! - mondta a boszorkány. - Te boldog vagy... hetman lesz belőled: úgy láttam fölötted a három boncsokot, akár ezt a három ujjamat!

Este a lovak készen állottak az útra, ámde a kozákfő nemigen sietett az indulással. Ott ült a tisztaszobában egy csomó szőnyegen, kezében teorbánnal, s csak nézte a maga knyázkisasszonyát, aki már felkelt az ágyból, de a szoba túlsó szegletébe húzódva morzsolgatta rőzsafüzérjét, ügyet sem vetve a kozákra, mintha csak ott sem lett volna. Ezzel szemben a férfi a fal tövéből figyelte a leány minden mozdulatát, elkapta minden sóhajtását - s maga sem tudta, mitévő legyen. Száját minduntalan megnyitotta, hogy beszélgetést kezdjen, de a szó torkán akadt. Bátortalanná tette ez a halvány, hallgatag arc, s szemöldökének és szájának kemény vonala. Ezt a kifejezést Bohun ezelőtt sohasem látta rajta. Erre önkéntelenül eszébe jutottak a hasonló esték Rozlogiban, élénken visszaemlékezett, miképpen ülték körül a tölgyfa asztalt ő meg a Kurcewiczek. Az öreg knyáznő napraforgómagot morzsol, a knyázok kockáztak - ő pedig ezalatt a gyönyörű knyázkisasszonyt bámulta, éppen úgy, mint most. De akkor boldog

volt, akkoriban harci vállalkozásairól beszélt, melyeket a szicsbeliekkel hajtott végre - a leányasszony hallgatta, fekete szeme néha meg is pihent az arcán, s széjjelnyíló eperajkai tanúsították, mily odaadással figyel a szavaira. Most pedig, íme, rá sem néz. Régebben, amikor ő a teorbánon játszott, a leányasszony hallgatta is, meg rá is nézett, őneki meg a szíve olvadozott. S íme, csodák csodája, hiszen ő most ura ennek a leánynak, mert fegyveres kézzel ragadta el, foglyul ejtette, rabszolgája, akinek parancsolgathat, s mégis, akkoron rendje szerint is sokkal közelebb állott hozzá! A Kurcewiczek neki testvérei, a leányasszony pedig azoknak húga, tehát így neki is nemcsak arany-madara, sólyma, kedves, éjszemű galambja, hanem mintegy rokona is. Most pedig egy büszke, borús, hallgatag úrnő ül itt előtte, kinek szívében nincsen irgalom. Hej, forr is benne a méreg! Megmutatná ő ennek a leányzónak, mit jelent egy kozákot megalázni - de hát ő ezt az úrnőt szereti, vérét ontaná érte, s valahányszor lelkét elfogja a düh, egy láthatatlan kéz üstökön ragadja, s fülébe kiáltja: „Állj!”

Az idő múlik, a ház elől behallik a molojecek beszélgetése, kik már bizonynyal nyeregben ülnek, s atamánjukat várják, az pedig odabent kínokban gyötrődik. A tűz fehér fénye ráesik arcára, pompás mentéjére, és a teorbánra. Ó, legalább egyszer tekintene rá a leány is! Az atamán keserűséget és haragot érez, epekedik is, meg félszeg is egyszerre. Szeretne érzelmesen elbúcsúzni, ámde fél, hogy a búcsú nem olyan lesz, amilyenre lelke vágyik, fél, hogy szívében keserűséggel, haraggal és fájdalommal fog távozni.

Hej, hiszen ha nem Helena knyázkisasszonyról volna szó, Helenáról, aki tulajdon életére tört, aki kést döfött magába, aki édes, aki kedves, s minél kegyetlenebb és büszkébb, annál kedvesebb!...

Egy ló felnyerít az ablak alatt.

A kozák összeszedi bátorságát.

- Kisasszonyom - mondja -, ideje indulnom.

Helena nem felel.

- Azt sem mondod: „Isten veled”?

- Menjen kegyelmed Isten hírével! - mondja a leány komolyan.

A kozák szíve összeszorul. Íme, a leány megmondta, amit ő akart, de ő másképpen akarta volna hallani.

- No, tudom én - mondta -, hogy haragszol rám, hogy gyűlölsz, de tudd meg, hogy bárki más rosszabb volna hozzád, mint én. Ide hoztalak, mert nem tehettem másképpen, de mit vétettem ellened? Nem illendően bántam-e veled, akár egy királykisasszonnyal? Mondd meg magad. Avagy olyan haramia vagyok én már, hogy egyetlen jó szavad sincs hozzám? Pedig hát a kezemben vagy!

- Én Isten kezében vagyok - jelentette ki Helena ugyanolyan komolysággal, mint az imént -, mindazonáltal köszönöm kegyelmednek, hogy fékezted magad előttem.

- No, megyek már, akár ily búcsúszóval is. Talán megszánsz, még netán vágyódol is majd utánam!

Helena hallgatott.

- Sajnálalak itt hagyni egyedül - mondta Bohun -, sajnállok elmenni, de hát meg kell lenni. Könnyebb lenne, ha legalább elmosolyodnál, ha jó szívvel keresztet is adnál az útra. Mit tegyek, hogy magam felé hajlítsam a szívedet?

- Add vissza szabadságomat, s Isten mindent megbocsát neked, magam is megbocsátok, s áldani foglak.

- No, talán még meg is teszem - mondta a kozák -, talán még meg is bánom, hogy ily kegyetlen voltam hozzád.

Bohun meg akarta vásárolni a búcsú pillanatát, még valami ígéretfélén is, melyet teljesíteni nem is akart - s el is érte célját, mert íme, Helena szemében felvillant a remény, s arcáról eltűnt a szigor. Kezét összekulcsolta keblén, s nyájas tekintetét az ifjúra függesztette.

- Te netán kész volnál...

- No, nem tudom... - felelte a kozák halkán, mert a szégyen és a szánalom egyszerre összeszorította torkát. - Most nem bírom, nem bírom... a horda a Vad Mezőkön táboroz, a csambulok szertekószálnak... Raszkóv felől a dobudzsai tatárok közelednek... nem tehetem, mert félelmetes, de ha visszatérek. Én melletted állok, detina. Tehetsz velem, amit akarsz. Nem tudom!... Nem tudom!...

- Indítson meg az Úristen! Indítson meg a Boldogságos Szűz!... Menj hát Isten hírével!

S feléje nyújtotta kezét. Bohun odaugrott, s ajkát a kinyújtott kézre tapasztotta - de egyszerre felkapta fejét, tekintete találkozott a leány komoly szemével, s elengedte kezét. Mindazonáltal, amint kifelé hátrált, kozák módra mélyen hajlongott még az ajtóban is, aztán eltűnt a függöny mögött.

Az ablakon át csakhamar hangosabb beszélgetés, majd fegyvercsörgés hallatszott be, végül egy dal szövege, tíz-egynéhány torokból:

*Dicső híre léssen
A kozák nemzetnek,
Bajtársi nemzetnek
Sok-sok esztendőig,
Idők végeztéig...*

Az ének és a lódobogás egyre távolodott, s mindinkább elcsendesült.

IV. FEJEZET

- Az Úristen már egyszer valóságos csodát tett véle - mondta Zagloba Wolodyjowskinak és Podbipietának Skrzetuski kvártélyán. - Mondom, valóságos csoda, hogy kiszabadíthattam ama kezekből, s megőrizhettem az egész úton. Bízunk, hogy ismét irgalmat gyakorol vele meg velünk is. Csak életben legyen. S nékem valami azt súgja, hogy megint Bohun ragadta el. Mert el ne felejtsek kegyelmetek, amit a foglyok vallottak, hogy Puljan után ő Krzywonos második alvezére... vinné el az ördög! Bar elfoglalásánál tehát ott kellett lennie. Nem lehet másképpen, mint hogy kimentette a mészárlásból, s valahova elvitte.

- Ha segítség nincs is, kötelességünk őt megbosszulni - felelte Wolodyjowski.

- Adná meg az Úr minél hamarabb a döntő csatát - sóhajtott fel Longinus uram. - Azt beszélük, a tatárok már átkeltek, s a Vad Mezőkön szálltak táborba.

- Nem lehet az - kiáltott fel Zagloba -, hogy magára hagyjuk szegénykét, megmentésére semmit sem cselekedvén. Eleget zötyögtettem már öreg csontjaimat szerte a világon, bizony jobb volna már nékem valami pékműhelyben a jó melegben meghúzódnom, ámde e szegénykéért elmegyek akár Sztambulba is, még ha ismét koldusgúnyát kellene is öltenem, és teorbánt fognom, melyre undorodás nélkül gondolni sem tudok.

- Kegyelmed fölöttébb bővelkedik fortélyokban, módolj hát ki valamit - mondta Podbipieta.

- Sokféle mód megfordult már a fejemben. Ha Dominik hercegnek csak félannyi lenne, Hmelnickij már kibelevé lógna hátsó lábánál fogva az akasztófán. Szóltam már erről Skrzetuskival is, de hát vele manapság semmi felől nem lehet szót érteni. Megáporodott benne a fájdalom, s jobban gyötri, mint bármilyen nyavalya. Vigyázzatok rá, hogy valamiképpen az értelme meg ne zavarodjék. Gyakorta van úgy, hogy a nagy szomorúságtól forrni kezd az ember értelme, akár a bor, s a végén megecetesedik.

- Abbizony igaz! - helyeselt Longinus uram.

Wolodyjowski türelmetlen mozdulattal kérdezte:

- Mit módolt hát ki kegyelmed?

- Hogy mit? Hát legelsőbbben is azt kell megtudakolnunk, hogy ama szegény drága lélek, őrizze meg az angyalok minden bajtól, él-e még. Ezt pedig kétféle módon tudhatjuk meg: vagy találunk a hercegi kozákok között hűséges, megbízható embereket, akik készek színből átszökni a kozákokhoz, ott elvegyülni Bohun emberei között, hogy tőlük megtudjanak valamit...

- Nékem vagynak rutén dragonyosaim - vágott közbe Wolodyjowski. - Találok én olyan embereket.

- Várjon csak kegyelmed... talán hírmondókat csípni ama haramiák közül, akik Bart elfoglalták, s kiszedni belőlük, hogy nem tudnak-e valamit. Azok mind úgy bámulják Bohunt, akár a szivárványt, mert tetszik nekik ördögi kurázsija; énekeket is dalolnak róla, gennyedne el a torkuk!... S egymásnak mesélik, mit tett, mit nem tett. Most azért, ha ő ragadta el szegénykénket, az nem maradhatott titokban előttük.

- Úgy van.

E pillanatban nyílt az ajtó, s Skrzetuski lépett be. Arcvonásait mintha a fájdalom véste volna kőbe, olyan fagyos nyugalom áradt róluk.

Különös volt látni ezt az ifjú s mégis oly kemény és komoly arcot, melyen mintha mosoly soha át nem suhant volna. Ezen már a halál kaszája is alig változtathatna valamit. Szakállja melle közepéig ért már, s a hollófekete szálak közé itt-ott már ezüstösek is vegyültek.

Bajtársai és barátai inkább csak sejtették nagy fájdalmát, mert ő ugyan el nem árulta. Egyébként teljes öntudatánál lévén, látszólag nyugodt is volt, katonai szolgálatában - ha lehetséges - még szorgalmasabb, mint annak előtte, s egész valóját a közeli háború foglalta le.

- Éppen kegyelmed balsorsáról beszéltünk, mely egyúttal a miénk is - mondta Zagloba -, mert Isten a tanunk, semmiképpen meg nem tudunk vigasztalódni. De hát meddő szeretet volna az, ha kegyelmednek csak könnye hullatásában volnánk segítségére, most azért elvégeztük magunkban, vérünket is kiontjuk szegénykéért, hogy rabságából kiszabadítsuk, ha ugyan életben van még.

- Isten fizesse meg kegyelmeteknek - köszönte Skrzetuski.

- Elmegyünk veled akár Hmelnickij táborába - ajánkozott Wolodyjowski nyugtalanul tekingetve barátjára.

- Isten fizess - ismételte Jan uram.

- Tudjuk - jelentette ki Zagloba -, kegyelmed esküvéssel fogadta, hogy megkeresed élve avagy halva, most azért készen vagyunk, akár ma...

Skrzetuski leült a lócára, szemét a földre szegezte, s nem felelt, úgyhogy Zagloba dühbe gurult: „Nem arra gondol-e ez, hogy magára hagyja őt? - háborgott magában. - Ha így állunk, akkor szekundáljon neki az Úristen! Úgy látom én, nincs e világon sem hála, sem emlékezés. Ámde akadnak még, akik mégis mentésére sietnek, hacsak utolsó párámat előbb ki nem lehelem!”

A szobában mély csend lett, melyet csak Longinus uram sóhajtozása szaggatott meg. Közben a kis Wolodyjowski Skrzetushoz lépett, s megbökte karját:

- Honnan jössz? - kérdezte.

- A hercegtől.

- Mi újság?

- Éjszaka portyára indulok.

- Messzire?

- Egészen Jarmolincéig, ha szabad lesz az út.

Wolodyjowski Zaglobára pillantott, s egyszerre megértették egymást.

- Bar felé vagy az? - mormogta Zagloba.

- Veled megyünk.

- *Permissiót*¹²⁹ kell kérned, megkérdezvén a herceget, nem szánt-e neked egyéb feladatot.

- Akkor hát menjünk együtt. Én még egyebet is meg akarok kérdezni.

- Mi is veletek tartunk - csatlakozott Zagloba.

¹²⁹ Távozási engedély. (latin)

Felkeltek s mentek. A herceg kvártélyá elé messze, a tábor túlsó végén volt. Az első szoba tele volt különféle zászlóaljbeli tisztekkel, mert mindenfelől érkeztek hadak Czolhanski Kamienbe, s a tisztek siettek a herceghez szolgálatukat felajánlani. Wolodyjowskinak elég sokáig kellett várnia, míg Podbipietával együtt a herceg elé járulhatott, viszont a herceg nemcsak abba egyezett bele, hogy ők is Skrzetuskival mehessenek, hanem abba is, hogy rutén dragonyosokat bocsássonak ki előre, akik szökést színélve, Bohun kozákjai közé keverednének, s a knyázkisasszony felől érdeklődnének. Wolodyjowskihoz pedig így szólt:

- Szándékkal keresek különböző funkciókat Skrzetuskinak, mert látom, hogy a fájdalom megrekedt benne, s végképp megemésztí, pedig fölöttébb szánom őt. Nektek nem szólt semmit a leányzóról?

- Vajmi keveset. Az első percben felugrott, hogy vaktában rohanjon a kozákokra, de belátta, hogy a zászlóaljak most nemine excepto készen állanak, s nekünk, a haza szolgálatában lévén, azon kell mindenekelőtt segítenünk. Ezért nem is járult hercegséged elé. Csak Isten a tudója, mi megyen végbe benne.

- Tartsa szemmel őt kegyelmed, mert látom, hű barátja vagy.

Wolodyjowski mélyen meghajolt és távozott, mert ebben a pillanatban lépett be a herceghez a kijevi vajda a stobnicei sztarosztával, Denhof úrral, a sokali sztarosztával és még néhány katonai főemberrel.

- Mit mondott? - kérdezte Skrzetuski.

- Veled megyek, csak előbb zászlóaljamhoz kell sietnem, hogy kiválogassak néhány embert, kiket el kell küldenem valahova.

- Menjünk együtt.

Kimentek, s velük együtt Zagloba, Podbipieta és az öreg Zacwilichowski, aki zászlóaljához igyekezett. Nem messze Wolodyjowski dragonyosainak sátraitól találkoztak Laszcz úrral, ki tíz-egynéhány nemes úrral közeledett, illetőleg támolgott, mert valamennyien teljesen ittasak voltak. E látványra Zagloba uram felsóhajtott. Ők ugyanis a királyi örkapitánnyal már Konstantynów alatt megszerették egymást, mégpedig azért, mert bizonyos tekintetben úgy hasonlított a természetük egymáshoz, mint két tojás. Laszcz uram, bár félelmetes lovag, s a pogányságnak sokkal fenyegetőbb réme, mint bárki más, amellet hírhedett korhely, lakomázó és kötekedő is volt, s mikor a hadakozás, imádság és verekedés le nem foglalta, szerette az olyan emberek társaságát, mint Zagloba uram, szívesen ivott velük életre-halálra, és hallgatta tréfáikat. Félelmetes duhaj lévén, annyit vétett a törvények ellen, s annyi nyugtalanságot keltett, hogy minden más országban már fejével fizetett volna viselt dolgaiért. Nyomta is a lelkiismeretét nem egy *kondemnata*¹³⁰ azonban ezekkel még békeidőben is vajmi keveset törődött, most háborúnak idején pedig már végképp feledésbe mentek. Már Rosolowcénál csatlakozott a herceghez, s Konstantynów alatt nem csekély érdemeket szerzett, ámde a pihenés idején Zbarazban szinte elviselhetetlenné vált örökös csendháborításával. Annyi bizonyos, hogy senki össze nem számlálná, mennyi bort ivott meg nála Zagloba uram, s mennyit beszélt, vendéglátó gazdája nagy gyönyörűségére, aki naponta meg is invitálta magához.

¹³⁰ Ítélet. (latin)

Bar elfoglalásának híre óta azonban Zagloba uram komor volt, elvesztette humorát, beszélőkédvét, s az őrkapitány urat sem kereste fel többé. Laszcz uram már azt hitte, hogy e joviális nemes úr valahogyan elkerült a hadaktól, s íme, most egyszerre maga előtt látta. Kezét feléje nyújtva mindjárt rá is szólt:

- Üdv neked, nemes testvérem. Mért kerülsz engem? Mit mívelsz?

- Skrzetuski urammal vagyok - felelte Zagloba komoran.

Az őrkapitány nem szerette Skrzetuskit nagy komolysága miatt, el is nevezte tűzoknak, de tudott az őt ért nagy szerencsétlenségről, hiszen ott volt Zbarazban azon a lakomán, mikor Bar elestének híre érkezett. Ámde természeténél fogva zabolátlan férfiú s ráadásul jelenleg részeg is lévén, nem tisztelte az emberi fájdalmat, s elkapva Skrzetuski dolmányának gombját, megkérdezte:

- Ama leányzó után rí kegyelmed?... És szép volt a szentem?... He?

- Engedjen kegyelmességed! - szólt rá Skrzetuski.

- Várj csak!

- Szolgálatban lévén, nem teljesíthetem kegyelmességed parancsait.

- Várj egy kicsit! - ismételte meg Laszcz a részeg ember makacsságával. - Te vagy szolgálatban, nem én. Nekem itt senki sem parancsol.

Azután hangját leeresztve, megismételte a kérdést:

- S szemrevaló volt?... He?

A vicekapitány szemöldöke összerándult.

- Annyit mondok kegyelmességednek, nem tanácsos mások fájdalmát piszkálni.

- Nem tanácsos? No, ne félj, ha szemrevaló volt, akkor életben van.

Skrzetuski arca halálosan elsápadt, de megfékezte magát, s így szólt:

- Ügyeljen kegyelmességed, hogy el ne felejtsem, kivel beszélek...

Laszcz kimeresztette szemét.

- Mi az? Kend fenyeget? Kend, engem?... Egy ringyó miatt?

- Menjen útjára kegyelmességed, őrkapitány uram! - rivallt rá az öreg Zacwilichowski dühtől reszketve.

- Hej, bocskorosok, kurtanemesek, szolganépség! - ordította az őrkapitány. - Elő a kardot, nemes uraim!

Sajátját már ki is rántva Skrzetuskira rohant, e pillanatban azonban Jan uram kardja is megvillant, s az őrkapitány szablyája süvöltve röpült a levegőbe, ő maga pedig a lendülettől meginogva teljes hosszában elterült a földön.

Skrzetuski nem dőfte át, hanem halálsápadtan, szótlantul, szinte kábultan állt meg, közben pedig nagy tumultus támadt. Odarohantak az őrkapitány katonái, másfelől Wolodyjowski dragonyosai tódultak elő, akár a méhek a kaptárból. Felhangzott a kiáltozás: „Üsd, vágd!” Sokan összecsődültek, nem tudván, mi történt. Már csattogtak a kardok, s a kavarodás bármely pillanatban véres összecsapássá fajulhatott. Szerencsére Laszcz cimborái, látván, hogy a Wisniowiecki-vitézek egyre gyülekeznek, hirtelen kijózanodtak a rémülettől, s elkapván Laszczot, igyekeztek vele mihamarabb visszavonulni.

Ha őrkapitány uramnak kevésbé fegyelmezett katonákkal lett volna dolga, bizonyos rongyokká kaszabolták volna, de így az öreg Zacwilichowski csak egyet kiáltott: „Állj!”, s a kardok nyomban hüvelyükbe csúsztak.

Mindazonáltal az egész táborban nagy volt a felzúdulás, s a tumultus zaja eljutott a herceg fülébe is, különösen, hogy a szolgálatot tevő Kuszel berohanván a szobába, ahol a herceg a kijevi vajdával, a stobnicei sztarosztával meg Denhoffal tanácskozott, harsányan jelentette:

- Nagyságos herceg úr, a katonák karddal vagdalkoznak!

E pillanatban mint a bomba robbant be a királyi őrkapitány, halálsápadtan a dühtől, önkívületben, de már józanon.

- Nagyságos herceg úr, tégy igazságot! - kiáltotta. - E táborban sem a születésnek, sem a méltóságnak nincs becsülete, akár Hmelnickijnél! Kardélre hányják az ország főurait! Ha hercegi nagyságod nékem igazságot nem szolgáltat, s a vakmerőt fővételre nem ítéli, magam veszek magamnak igazságot.

A herceg felugrott helyéről.

- Mi történt? Ki támadta meg kegyelmességedet?

- Nagyságod tisztje: Skrzetuski.

A herceg arcán őszinte csodálkozás tükröződött.

- Skrzetuski?

Egyszerre kinyílt az ajtó, s Zacwilichowski lépett be.

- Nagyságos herceg úr, én tanúja voltam! - jelentette.

- Én nem számot adni jöttem ide, hanem büntetést követelni! - kiáltotta Laszcz.

A herceg feléje fordult, s keményen ránézett.

- Lassan, lassan! - mondta halkán, de nyomatékkal.

Tekintetében és elfojtott hangjában volt valami olyan félelmetes, hogy az őrkapitány, hírhedt vakmerősége ellenére, úgy elhallgatott, mintha megnémult volna, az urak pedig szinte elsápadtak.

- Szóljon kegyelmed! - fordult a herceg Zacwilichowskihoz.

A vén harcos elmondta az egész esetet, hogy az őrkapitány milyen durva, nemcsak egy főméltósághoz, de egyszerű nemes emberhez sem méltó módon gúnyolta Skrzetuski fájdalmát, majd kardot rántva rohant reája, mire a vicekapitány valóban korát meghazudtoló önuralmat tanúsított, beérván azzal, hogy támadója kezéből kiütötte a kardot. Majd így fejezte be:

- S miként hercegséged ismer engem arról, hogy hetven esztendőt megélvén, hazugság soha be nem mocskolta ajkamat, s amíg élek, ezután sem mocskolja be, akként esküvéssel erősítem meg, hogy jelentésemnek egyetlen szavát is meg nem másíthatom.

A herceg tudta, hogy Zacwilichowski szava színarany, s ráadásul Laszczot is jól ismerte. Egyelőre azonban nem szólt semmit, hanem vette a tollat és írt.

Az írást befejezván az őrkapitányra emelte tekintetét:

- Kegyelmességed megkapja, ami megilleti - mondotta.

Laszcz kinyitotta száját, hogy mondjon valamit, de a szó valahogyan a torkán akadt, így hát csak csipőre vágta kezét, meghajolt, s büszkén távozott a szobából.

- Zelenski! - kiáltotta a herceg. - Ezt az írást átadod Skrzetuski úrnak.

Wolodyjowski egy tapodtat sem hagyta el Skrzetuskit, s most a belépő hercegi csatlóست megpillantván kissé aggódott, mert bizonyos volt felőle, hogy nyomban a herceg színe elé kell állniuk. A csatlós azonban otthagya a levelet, s szótlánul távozott, Skrzetuski pedig miután elolvasta, átadta barátjának.

- Olvasd - mondta.

Wolodyjowski átfutotta a levelet, s felkiáltott:

- Kinevezés ezredskapitánnyá!

Azzal Skrzetuski nyakát átölelve, mindkét felől arcon csókolta. A huszárszászlóaljnál a teljes ezredskapitányi rang már vezető katonai méltóságzámba ment. Skrzetuski zászlóaljának főkapitánya maga a herceg volt, cím szerinti kapitánya pedig a sienczai Suffczyński úr, egy élemedett férfiú, ki régen kivált már a valóságos katonai szolgálatból. Jan uram már hosszú idő óta maga látta el mind a két tisztséget, ami gyakran előfordult az olyan zászlóaljknál, ahol a két legfőbb rang csak névleges méltóság volt. A királyi zászlóalj főkapitánya maga a király, a primásnak a primás volt, a kapitányi rangot mind a kettőben előkelő udvari méltóságok viselték - viszont a valóságban e zászlóaljakat a vicekapitányok vezérelték, akiket éppen ezért közönségesen kapitánynak vagy ezredskapitánynak neveztek. Ilyen valóságos kapitány *vel*¹³¹ ezredskapitány volt Jan uram is. Mindazonáltal igen nagy különbség volt aközött, hogy valakit csak a közönséges nyelvhasználatban neveztek-e ezredskapitánynak, mert a valóságban ő vezérelte a zászlóaljat, vagy pedig magát a méltóságot is ő viselte-e. Most e kinevezés erejénél fogva Jan uram a rutén hercegvajda legelső tisztjeinek egyikévé vált.

Míg azonban barátai szinte az örömtől olvadozva kívántak neki szerencsét újabb méltóságához, az ő arca egy pillanatra sem változott meg, megtartotta szigorú keménységét, hiszen nem volt olyan méltósága a világnak, amely ezt az arcot felderíthette volna.

Mégis felkelt, s a herceghez sietett a kinevezést megköszönni, azalatt pedig a kis Wolodyjowski kezeit dörzsölve járkált fel s alá barátja kvártélyán.

- Nono! - mondta. - Kinevezett ezredskapitány a huszárszászlóaljnál! Ezt eddigelé aligha érte meg valaki ilyen fiatalon!

- Csak az Isten adná vissza boldogságát! - sóhajtott fel Zagloba.

- Nyilván szívesen lemondana e tisztességről - vélte Longinus uram.

- Vajon ki lesz a vicekapitány? A zászlós még tejfelesszájú, s csak Konstantynów óta látja el e tiszteket.

E kérdés egyelőre eldöntetlen maradt, de a feleletet meghozta rá maga Skrzetuski ezredskapitány.

- Vitézlő Podbipieta uram! - fordult hozzá. - A herceg úr kegyelmedet tette meg vicekapitánnyá.

- Ó, Istenem! Istenem! - sóhajtott fel Longinus uram kezét mintegy imádságra kulcsolva.

- Éppen úgy kinevezhette volna Podbipieta uram livóniai kancáját is - dörögte Zagloba.

- Hát a portyázás? - kérdezte Wolodyjowski.

¹³¹ Vagy. (latin)

- Késedelem nélkül indulunk - felelte Skrzetuski.
- Sok embert vigyünk? Mit mondott a herceg?
- Egy kozák meg egy oláh zászlóalj, összesen ötszáz embert.
- Hej, ez már nem is portya, hanem hadjárat, de ha így vagy, ideje indulnunk.
- Induljunk, induljunk! - ismételte meg Zagloba. - Netán megadja az Úr, hogy szerzünk némi híreket.

Két órával később, éppen naplementekor útnak indult a négy jó barát Czolhanski Kamienből dél felé, s ugyanakkor hagyta el a tábornalvást a királyi őrkapitány is. A különböző zászlóaljakból számos lovag nézte végig ezt a kivonulást. Nem fukarkodtak a gúnyos megjegyzésekkel és kiáltással, a tisztek pedig Kuszel köré gyülekezve hallgatták, mi okból űzte ki a herceg az őrkapitányt, s hogyan történt e dolog.

- Én vittem meg néki a herceg parancsát - mondta Kuszel -, s higgyék el kegyelmetek, veszedelmes küldetés volt ez, mert mikor elolvasta, oly veszett ordítást mívelt, akár az ökr, mikor a bélyeget ráütik. Reám kardot is rántott, s csoda, hogy meg nem ütött, de úgy vélem, az ablakon át megpillantotta Korycki uram németjeit, kik kvártélyát körülfogták, meg az én dragonyosaimat is a *bandolettel*¹³² kezükben. Csak akkor kezdett ordítani: „Jól van, jól! Elmegyek, ha kiűznek! Elmegyek Dominik herceghez, ki bizonyos illendően fogad! Nem szolgállok - mondja - koldusokkal, de bosszút állok - ordítja -, olyan igaz, ahogy Laszcz a nevem! Ahogy Laszcz a nevem! De amaz éhenkórász megkeresem az igazságomat!” Azt hittem, előnti az epe, az asztalt meg egyre vagdosta kardjával. S azt is megmondom kegyelmeteknek, semmiképpen sem vagyok bizonyos afelől, hogy nem éri-e valami baj Skrzetuski uramat, mert az őrkapitánnyal tengelyt akasztani nem tréfádolog. Gyűlölködő férfiú ökelme, és veszettül büszke, aki még egyetlen sértést sem engedett el szárazon, bátor is, s a tetejébe főember.

- Ugyan mi érhetné Skrzetuski uramat a herceg úr *tutelája*¹³³ alatt - kérdezte az egyik tiszt. - Az őrkapitány bár mindenre kész férfiú, a herceggel mégiscsak számolni fog.

Eközben az ezredskapitány, mit sem tudván az őrkapitány ellene tett fogadalmairól, csapata élén egyre jobban eltávolodott a tábornalvástól, s Boh és Medwiedówka iránt, Ozygówe felé vette útját. Bár a szeptember már megsárgította a fák leveleit, az éjszaka derűs és meleg volt, akár júliusban, mert olyan volt ez az egész esztendő. Úgyszólván nem is volt tél, s tavasszal minden kivirágzott, olyankor, amikor más esztendőben még magas hó borította a pusztát. A meglehetősen nedves nyár után az ősz első hónapjai szárazak és enyhék, a nappalok bágyadtak, az éjszakák pedig holdvilágosak voltak. Útjuk tehát könnyű volt, nem is vigyáztak valami nagyon, hiszen még sokkal közelebb voltak a táborhoz, hogysem bármiféle támadástól kellett volna tartaniuk; gyorsan haladtak előre, az ezredskapitány tíz-egynéhány lovassal elől, utána pedig Wolodyjowski, Zagloba és Longinus uram.

¹³² Rövid csövű puska. Hajdan a lengyel lovasság lőfegyvere. (francia)

¹³³ Gyámság, oltalom. (latin)

V. FEJEZET

Skrzetuski uram úgy vezette csapatát, hogy nappal pihent az erdőkben és szakadékokban, gondosan kiállítva az őrszemeket, s csak éjszaka haladtak tovább. Ha faluhoz közeledtek, rendszerint körülfogták úgy, hogy egyetlen élő lélek ki ne surranhasson, élelmet és takarmányt szedtek a lovak számára, mindenekelőtt azonban híreket az ellenség felől, azután a lakosságot semmi rosszal nem illetvén távoztak. De a faluból kijutva, hirtelen megváltoztatták útjukat, hogy az ellenség a faluban meg ne tudja, mely irányban távozott a portyázó csapat. Küldetésük célja az volt, hogy kifürkésszék, vajon Krzywonos negyvenezer harcosával még mindig ostromolja-e Kamieniecet, vagy felhagyott-e a meddő ostrommal, hogy Hmelnickij segítségére sietve vele egyesüljön, s együtt vegyék fel a döntő ütközetet. Továbbá meg kell tudniuk, mit mívelnek a dobrudzsai tatárok, vajon átkeltek-e már a Dnyeszeren, s egyesültek-e Krzywonos-sal, avagy még mindig a túlsó parton táboroznak-e? Fontos hírek voltak ezek a lengyel tábor számára, s maguknak a regimentáriusoknak kellett volna megszerzésükről gondoskodniuk, mivel azonban nekik nem volt annyi tapasztalatuk, hogy megtették volna, a rutén hercegvajda vállalta magára e terhet. Ha ugyanis kiderül, hogy Krzywonos a bialogródi és dobrudzsai hordákkal együtt lemondott a be nem vett vár ostromáról, és Hmelnickijhez igyekszik, minél előbb meg kellett volna támadniuk az utóbbit, még mielőtt nagy hatalmassággá női ki magát. A fő regimentárius, Dominik Zaslawski-Ostrogski herceg azonban egy cseppet sem sietett, s csak két nappal Skrzetuski távozása után várták a táborba. Nyilván - szokása szerint - sűrűn lakomázott az úton, s jól érezte magát, közben pedig elszalasztották a legjobb alkalmat Hmelnickij hatalmának megtörésére. Jeremi herceg kétségbeesett arra a gondolatra, hogy ha a háborút tovább is így vezetik, akkor nemcsak Krzywonos és a Dnyeperen túli hordák jutnak el idejében Hmelnickijhez, hanem maga a kán is, minden perekopi, nohaji és azovi erőinek élén.

Valóban érkeztek is hírek a táborba, hogy a kán már átkelt a Dnyeperen, s kétszázezer lovasával éjjel-nappal nyugat felé nyomul. Dominik herceg pedig csak nem jött, és nem jött.

Mind valószínűbbé vált az is, hogy a Czolhanski Kamien alatt táborozó haderő kénytelen lesz döntő csatába bocsátkozni az ötszörös túlerővel, s a regimentáriusok veresége esetén semmi meg nem akadályozhatja már Hmelnickijt abban, hogy a Köztársaság szívébe, Krakko és Varsó alá nyomuljon.

Krzywonos annál is veszélyesebb volt, mert ha a regimentáriusok Ukrajna belsejébe akartak volna nyomulni, ő Kamieniectől egyenest északnak haladva egészen Konstantynówig elvághatta a regimentáriusok visszavonulási útját, s akkor azok legalábbis két tűz közé kerültek volna. Éppen ezért Skrzetuski elhatározta, hogy nemcsak híreket szerez Krzywonostól, hanem fel is tartóztatja. Feladatának fontosságától áthatva - mert hiszen részben ennek teljesítésétől függött az egész haderő sorsa - Skrzetuski szívesen kockára vetette mind saját, mind katonái életét. Mindazonáltal eszeveszett vállalkozásszámba ment volna, ha az ifjú lovas a maga ötszáz harcosával támadó harcban akarja feltartóztatni Krzywonos negyvenezer főnyi hadseregét, melyet még a bialogródi és dobrudzsai tatár horda is támogat. Skrzetuski azonban sokkal tapasztaltabb harcos volt, semhogy eszeveszett vállalkozásra vetemedjék, hiszen jól tudta, hogy ha megütközik, az ellenséges áradat egy óra leforgása alatt keresztülgázol az ő és bajtársai holttestén - tehát más eszközökhöz folyamodott. Íme, hírét hintette legelsőbbben is saját katonái körében, hogy ők csak előőrsei a félelmetes herceg egész hadosztályának, mely nyomon követi őket, s ugyanezt a hírt elterjesztette minden útjába eső tanyán és városkában is.

S a hír valódiságát senki sem vonta kétségbe. A regimentáriusok megtámadják Hmelt, Jarema pedig Krzywonost - ez volt hát a dolgok rendje. Maga Krzywonos is elhitte, s keze lehanyat-

lott. Mitévő legyen? A herceg ellen forduljon? Hiszen Konstantynównál jobb volt a hadak szelleme, többen is voltak, s íme, mégis megverték, megtizedelték őket. Elhatározta hát, hogy kelet felé, egészen Braclaw alá igyekszik, hogy elkerülje ezt a rossz szellemét, s mihamarabb csatlakozhassék Hmelnickijhez.

Ekkor azonban újabb hírek érkeztek, hogy Hmelnickijt már megverték. Ezeket is Skrzetuski röppentette fel szándékosan, éppen úgy, mint az előbbieket, most azonban a szerencsétlen kozák már igazán nem tudta, mitévő legyen. Széjjelnézett hát ezredeskapitányai között, hogy melyiket találná mindenre késznek és megbízhatónak, akit kiküldhetne kémszemlére, hogy hírhozót szerezzen.

Egy éjszaka magához hivatta Bohunt, s így szólt hozzá:

- Hallod-e, Jurek, én hűséges barátom! Jarema jön reánk nagy hatalommal, mindnyájan elveszünk, mi szerencsétlenek!

- Hallottam én is, hogy jön. Mi már beszéltünk is erről, bat'ku! De mi okból kellene elvesznünk?

- Nem bírunk vele. Mással boldogulnánk, de Jaremával nem. A molojecek félnek tőle.

- No, én nem félek! A Dnyeperentúlon, Wasilówkában egy egész ezredét lekaszaoltam.

- Tudom, hogy te nem félsz. A te kozák levente híred felér az ő hercegi nevével, de én ütközetbe nem bocsátkozhatom véle, mert legényeim nem akarnak...

- Akkor hát menjünk Hmelhez.

- Azt beszélik, hogy Hmelt már megverték a regimentáriusok.

- Nem hiszem én azt, Makszim bátya. Nagy róka Hmel, ő a tatárok nélkül rá nem üt a lahokra.

- Magam is úgy vélem, de azért meg kell tudni. Akkor aztán azt a fene Jaremát megkerülnénk, s Hmelhez csatlakoznánk, de hát biztosat kell tudni. Hej, ha akadna, aki nem fél Jaremától, s portyázó csapattal a közelébe férközvéen hírhozó foglyot ejtene, annak én egy süveg vörös aranyat adatnék.

- Elmegyek én, Makszim bátya, nem azért a vörös aranyért, hanem hogy kozák levente hírnevemet gyarapítsam.

- Énutánam te vagy itt a második atamán, s te mennél? No, leszel te még első atamán is a derék leventék fölött, mert nem félsz Jaremától. Hát csak menj, sólyom, aztán majd kérj, amit akarsz, mert azt megmondom, ha te nem mennél, elmennék én magam, de hát nekem nem lehet.

- Nem bizony, mert ha kend elmenne, bátya, a molojecek nyomban összeröffenének, mondván, hogy a bőrdet mented! S világgá futnának, de ha én megyek, attól csak új erő költözik a szívükbe.

- Nagy hadat adjak?

- Nem viszek sokat. Csekély csapattal könnyebb megbújni, és közelebb lopakodni, de azért ötszáz jó legényt adj, bátya, aztán az én fejem rajta, hogy foglyokat hozok, nem is afféle bandériumi népet, hanem nemes urakat, akiktől mindent megtudhatunk.

- No, máris indulj! Kamieniecben már ágyúznak nagy örömben a lahok szabadulására, s nekünk, ártatlanoknak, vesztünkre.

Bohun távozott, s nyomban készülődött is az útra.

Közben Skrzetuski már Jarmolincéig jutott, ott ellenállásra akadva véres tűzkeresztséget szerzett a város lakosainak, s miután bejelentette, hogy másnap megérkezik Jarema knyáz, pihenőt rendelt fáradt lovainak és embereinek.

Ezek után bajtársait egybegyűjtötte tanácskozássra, s így szólt hozzájuk:

- Eddig megsegített az Úristen. A pórnép rémületéből úgy látom, ezek bennünket csakugyan a herceg előőrsének tekintenek, s hiszik, hogy az egész had nyomon követ bennünket. Ámde gondolnunk kell arra is, hogy valamiképpen észbe ne kapjanak, látván, hogy mindenütt egyazon csapat mutatkozik.

- Sokáig akarunk így jönni-menni? - kérdezte Zagloba.

- Ameddig meg nem tudjuk, mit határozott Krzywonos.

- Bah! Akkor netán az ütközetig nem is jutunk vissza a táborba.

- Az bizony meglehet! - felelte Skrzetuski.

- Semmiképpen sem örvendek én ennek, nemes atyámfiak! - vágott vissza az öreg. - Konstantynów alatt már kicsinyég belekóstolt a kezem a latrokkal való harcba, egyet-mást zsákmányolt is az emberfia. De hát az a fél fogamra sem elég, viszket a tenyerem...

- Itt kegyelmed netán több harcot kóstol, mintsem gondolná - felelte Skrzetuski komolyan.

- Nono! Aztán quo modo? - kérdezte Zagloba elég nyugtalanul.

- Mert bármely napon belébotolhatunk az ellenségbe, s noha nem azért jöttünk, hogy fegyveresen álljuk el útját, mégiscsak úgy fordulhat, hogy védekeznünk kell. Ámde térjünk a mi dolgunkra: nagyobb területet kell megszállnunk, hogy egyazon időben több helyen is megmutatkozzunk. Imitt-amott le is kaszaboljuk az ellenállókat, hogy rémületet keltsünk, közben pedig mindenütt híreket kell hintenünk. Most azért úgy vélem, szét kell osztanunk a csapatot.

- Magam is úgy vélem - jegyezte meg Wolodyjowski -, megsokszorozódunk a szemükben, s akik Krzywonoshoz szöknek, már százazrekről fognak beszélni.

- Ezredeskapitány uram, kegyelmed itt a vezér, rendelkez hát - mondta Podbipieta.

- Én Zinkównak, Solodkowcéba megyek, s ha lehet, még tovább is - jelentette ki Skrzetuski. - Kegyelmed, nemes Podbipieta vicekapitány uram, induljon egyenest lefelé, Tatarzyski iránt; te, Michal, menj Kupin alá, Zagloba uram pedig igyekezzék Satanów mellett elérni a Zbruczt.

- Én? - hördült fel Zagloba.

- Úgy van. Kegyelmed fortélyokban bővelkedő, szemfüles férfiú, úgy véltem hát, szívesen vállalod e dolgot, de ha nem, akkor a negyedik csapatot Kosmacz strázsamester veszi át.

- Veszi ám, de az én vezérletem alatt! - kiáltotta Zagloba, kit hirtelen elkápráztatott a gondolat, hogy egy külön csapat vezére lesz.

- Ha kérdeztem is, az csak azért volt, mert fájlalom, hogy el kell szakadnom kegyelmetektől.

- De vagynak-e kegyelmednek tapasztalatai hadi dolgokban is? - aggodalmaskodott Wolodyjowski.

- Hogy vagynak-e? Még ama gólya sem volt a világon, melynek eszébe jutott volna, hogy kegyelmedet ajándékba vigye szülőanyjának meg édesatyjának, mikor én már nagyobb portyázó csapatokat vezérlettem, mint ez itten, az egész együtt! Életem javát vitézi szolgálatban töltöttem, s még bizonytalannal is szolgálnék, ha meg nem esik velem, hogy egyszer, mikor penészes kétszersültet adtak, az úgy megfeküdte a gyomromat, hogy három évig

kínzott. Galatába kellett mennem hashajtóért, de a vándorlásomról majd annak idején részletesen beszámolok kegyelmeteknek, mert most sietős az utam.

- Induljon hát kegyelmed, s hintse hírét mindenfelé, hogy Hmelnickijt már megvertük, s a herceg elhagyta Ploskirówot - emlékeztette Skrzetuski. - Mindenféle szedett-vedett foglyokat ne ejts, de ha Kamieniectől jövő portyázókkal találkoznál, igyekezz olyan foglyokat ejteni, akiktől hírt hallhatnánk Krzywonos felől, mert akiket eddig elfogtunk, egymás szavát ütik agyon.

- Bárcsak magával Krzywonossal akadnék össze, ha ugyan van kurázi benne portyázásra indulni, majd megtanítanám én móresre! Ne féljenek kegyelmetek, megtanítom én a bitangot kesztyűbe dudálni, de még táncolni is!

- Három nap múlva ismét Jarmolincében találkozunk, most pedig induljunk, ki-ki a maga útjára! - adta ki a parancsot Skrzetuski. - Az emberekkel pedig takarékoskodjunk.

- Három nap múlva Jarmolincében! - ismételte meg Zagloba, Wolodyjowski és Podbipieta.

VI. FEJEZET

Zagloba uram tehát magára maradt csapata élén, de ez sehogyszámára volt szája íze szerint, sőt egyenesen ijedelmesnek találta, s sokért nem adta volna, ha maga mellett tudhatná Skrzetuskit, Wolodyjowskit vagy Longinus uramat, mert leginkább őket csodálta szívében, oly vakon hitt talpraesettségükben, hogy velük teljes biztonságban érezte magát.

Eleinte elég komor ábrázattal baktatott hát csapata élén, s gyanakodva tekingetett mindenfelé, tudva, mily nagy veszedelmekkel találkozhatnak, s közben így dörmögött magában:

- Mégiscsak jobb volna, ha valamelyikük itt volna mellettem. Kinek mit rendelt az Úr, arra teremtette, de e háromnak bögölyé kellett volna születnie, annyira szeretnek a vére telepedni. Ezek úgy érzik magukat a háborúban, mint más emberfia a kancsó mellett, vagy a hal a vízben. Ez kell nekik!

Zagloba uram oly elhagyatottnak érezte magát e világon, hogy ő maga is megindult nagy árvaságán.

- Így van ez, így! - dörmögte. - Mindenkinek van kire tekintsen, én pedig... Sem társam, sem apám, sem anyám. Árva vagyok, árva!

E pillanatban Kosmacz strázsamester lépett hozzá:

- Vitéz kapitány uram, hova megyünk?

- Hogy hova megyünk? - ismételte meg Zagloba, - He?

Egyszerre felegyenesedett nyergében, s megpödrölte bajuszát.

- Ha úgy akarom, akár Kamieniecbe! Érti-e kend, strázsamester?

A strázsamester meghajolt, s szótlanul tért vissza a csapathoz, nem bírván felfogni, miért haragudott meg a kapitány. Zagloba uram pedig még néhány vészjósló pillantást vetett köröskörül, majd megnyugodva tovább dörmögött:

- Verjenek a talpamra száz botot török módi szerint, ha Kamieniecbe megyek! Piha, piha! Ha amazok közül valamelyik itt volna, hej, bizony több volna bennem a kurázszi. Mihez fogjak e száz emberrel? Inkább lennék egyedül, mert akkor az ember fortélyáiban bízhatik. Így azonban ahhoz sokan vagyunk, hogy fortélyokkal hadakozzunk, ahhoz pedig kevesen, hogy megvédjük magunkat. Fölöttébb szerencsétlen gondolat volt Skrzetuskitól, hogy így felosztotta a csapatot. Most hova menjek? Hogy mögöttem mi van, azt tudom, de vajon ki mondja meg, mi vagyok előttem, s hogy az ördög nem állított-e valamiféle kelepcét? Krzywonos és Bohun! Derék társaság! Az ördög csépelné ki őket! Legalább Bohuntól mentene meg az Isten. Skrzetuski szeretne vele találkozni, Uram, hallgasd meg kérését! Szívből kívánom neki, amit önmagának kíván, mert barátja vagyok, ámen! Elmegyek a Zbruczig, aztán visszatérek Jarmolincébe, hírmondót pedig többet viszek, mint amennyit maguk is kívánnának. Ez ugyan nem nagy dolog!

Ismét Kosmacz lépett hozzá:

- Vitéz kapitány uram, amott a hegy mögött valamiféle lovasokat látni.

- Menjenek a pokolba! Hol? Hol?

- Amott la, a hegy mögött. Láttam a zászlókat.

- Katonák?

- Úgy vélem, azok.

- Kutya egye a májukat. Sokan vagynak?

- Nem lehet tudni e nagy messzeség miatt. Ha itt elbújnánk ama sziklák mögé, váratlanul rájuk eshetnénk, mert erre visz az útjuk. Ha igen sokan volnának is, Wolodyjowski úr nincs messze, a lövöldözés zajára bizonynal segítségünkre sietne.

Zagloba uramnak egyszerre úgy a fejébe szökött a bátorság, akár a bor. Lehetséges, hogy a kétségbeesés tette ily tette késszé, vagy tán a reménység, hogy Wolodyjowski még nincsen messze, elég az hozzá, hogy kivont kardját megvillantva, rettenetes villámló tekintettel nézett körül, majd felkiáltott:

- Elrejtőzni a sziklák mögé! Váratlanul esünk rájuk! Majd megmutatjuk a bitangoknak!...

A gyakorlott hercegi katonák egyszerre megfordultak, s a váratlan rajtaütésre hadirendbe sorakozva bújtak meg a sziklák mögött.

Eltelt egy óra, végre hallatszott már a közeledő emberek lármája, a visszhang a vidám nótákat, kis idő múlva pedig a hegedű-, duda- és dobszót is elhozta a sziklák mögött meghúzódó katonák fülébe. A strázsamester ismét Zaglobához lépve így szólt.

- Nem katonaság ez, kapitány uram, nem kozákok, hanem lakodalom.

- Lakodalom? - horkant fel Zagloba. - No, majd muzsikálok én nekik, várjanak csak!

Azzal előreléptetett, nyomában megindultak a katonák is, s felsorakoztak az úton.

- Utánam! - vezényelte Zagloba fenyegető hangon. A sor ügetve megindult, majd vágta ugratott, s a sziklát körülnyargalva, hirtelen ott termett a váratlan látványtól megrémült, megzavarodott csoport előtt.

- Állj! Állj! - kiáltozták mindkét részről.

Csakugyan parasztlakodalom volt. Elöl lovagolt a dudás, a teorbanos, a hegedűs és két dobos, s kissé már kapatosan húzták a tüzes kolomijkákat.¹³⁴ Utánuk a menyasszony, egy tűzről pattant leányzó sötét köntösben, vállára omló hajjal. Körülötte vidáman nótázva a koszorúslányok, karjukra fűzött koszorúkkal, valamennyien cifra ruhában, mezei virágokkal díszítve, férfi módra ülték meg a lovat, úgyhogy messziről olyanok voltak, mint egy tarka kozák csapat. A második sorban tüzes paripán a vőlegény, vőfélyek között, kik dárdaszerű hosszú botokon koszorúkat tartottak. A menetet a fiatal pár szülei és a vendégek zárták be, valamennyien lóháton. Csak a pálinkás-, mézboros és söröshordókat vitték szalmával kibélelt, könnyű szekéren, úgyhogy a hordók tartalma ínycsiklandóan locsogott az egyenetlen, köves úton.

- Állj! Állj! - kiáltották mindkét részen, s a lakodalmas menet összekavarodott. A fehérnép éktelen sivalkodással hátrahúzódott, a legények pedig meg a násznagyok előreugrattak, hogy testükkel fedezzék a fehérnépet a váratlan támadás ellen.

Zagloba uram szorosan a nép elé ugratott, s hadonászva villogtatta kardját a megrémült pórnép szeme előtt, majd ordítózni kezdett:

- Hej, gazemberek, ebadta lázadói! A rebellióhoz igyekeztek, mi? Krzywonnosszal tartotok, ugye, bitangok? Kémszemlére indultatok? A katonaság útját torlaszolja el? A nemességre emelitek kezeteiket? Majd adok én nektek, beste lelkek! Kalodába záratlak, karóba húzatlak, selymák, pogányok! Most megfizetek minden gaszágotokért!

¹³⁴ Ukrán népi tánczene. (ukrán)

A galambősz, agg násznagy leugrott lováról, Zagloba elé lépett, kengyelét alázatosan megérintette, s mélyen hajlongva így könyörgött:

- Könyörülj, kegyelmes lovag uram! Ne veszejtsd el e szegény népet. Isten a tanunk, ártatlanok vagyunk. Nem a lázadókhöz megyünk mi, hanem Husiatynból, a templomból jövünk, ahol atyánkfíát, Dymitr kovácsot adtuk össze a bodnárék Kszenijával. Onnan jövünk lakodalmi kaláccsal.

- Ezek ártatlan emberek, uram! - súgta a strázsamester.

- Félre! Ezek bitangok! Krzywonostól jöttek lakodalmat tartani! - mennydörögte Zagloba.

- Pusztítaná el őt a dögvész! - kiáltotta az aggastyán. - Mi még a színét se láttuk. Szegény emberek vagyunk. Irgalmazs kegyelmes urunk, hadd menjünk utunkra, nem ártunk mi a légynek se, s tudjuk, mi a kötelességünk.

- Megkötzve mentek Jarmolincébe!...

- Elmegyünk, uram, ahova parancsolod! Tiétek a parancsolgatás, miénk az engedelmeskedés! De kegyelmezz, méltóságos lovag úr, parancsold meg a vitéz uraknak, hogy semmi gonoszságot ne műveljenek, s te is bocsáss meg nekünk, szegény parasztoknak, íme, alázattal megkövetünk, koccints velünk az ifjú pár boldogságára... Tegye meg kegyelmességed az egyszerű nép örömére, az Úristen és a Szent Evangélium parancsa szerint!

- No, csak azt ne higgyétek, hogy megenyhültem, ha iszom is! - mondta Zagloba szigorúan.

- Dehogy, uram! - kiáltotta az aggastyán nagy örömmel. - Nem gondolunk mi semmit! Hej, muzsika! - rikkantott a zenészeknek. - Húzzátok rá a méltóságos lovag úrnak, mert a méltóságos lovag úr jó, ti pedig, legények, ugorjatok a mézborért, az édesből hozzatok a méltóságos lovag úrnak. Nem bántja ő a szegény népet. Íziben, legények, íziben! Alázatosan köszönjük, nagy jó uram!

A legények hanyatt-homlok ugrottak a hordókhoz, közben pedig megperdültek a dobok, megnyikkant a hegedű, a dudás felfújta pofazacskóit, s már nyomorgatta is a dudát hóna alatt, a vőfélyek pedig a hosszú botok végén megrázták koszorúikat. A katonák ezt látva egyre közelebb húzódtak, s bajuszukat pödörgetve, mosolyogva kacsingattak a legények válla fölött a leányzókra. Ismét felhangzott a nóta, s a félelem elmúlt, sőt imitt-amott máris felröppent egy-egy örvendező „U-ha! U-ha!” kurjantás.

Ámde Zagloba nem enyhült meg egyhamar - már a kezében tartott egy icce mézbort, de még akkor is halkan dörmögte: „Hej, selymák, ti gazemberek!” Sőt, mikor bajusza már belemerült az ital sötét tükrébe, szemöldöke még akkor sem enyhült meg, fejét felemelte, szemét behunyta, s ajkával cuppogva ízlelte az italt, azután csodálkozás s egyúttal felháborodás tükröződött ábrázatáról.

- Hej, micsoda idők! - mordult fel. - Hogy pórok ilyen mézbort igyanak! Istenem, te látod ezt, s nem hengergetsz mennyköveket?

Azzal felhajtotta a kupát, s egy cseppig kiürítette.

Eközben odajárultak a felbátorodott lakodalmaskok, s kérték ne bántsa őket, engedje szabadon elmenni. A többiekkel együtt odajárult a menyasszony is, a bátortalan, remegő Kszenia, szeme könnyben ázott, arca lángolt, gyönyörű volt, mint a hajnal. A lovag elé lépve összetett kézzel könyörgött: „*Pomilujte, pane!*”,¹³⁵ s megcsókolta Zagloba uram sárga csizmáját. A lovag szíve egyszerre meglágyult, mint a viasz.

¹³⁵ Uram, könyörülj! (ukrán)

Bőrövét megeresztve kutatni kezdett benne, s előkaparva a herceg ajándékából maradt utolsó vörös aranyat, így szólt Kszeniához:

- Nesze! S áldjon meg az Isten téged is, mint minden ártatlanságot.

A megindultságtól nem bírt többet szólni, mert e magas, karcsú Kszenia Helena князкисasszonyt juttatta eszébe, akit Zagloba uram szintén szeretett a maga módján. „Hol lehet most az én szegénykém, vajon örködnek-e fölötte a szent angyalok?” - gondolta, s már végképpen ellágyult, úgyhogy kész lett volna mindenkivel ölelkezni, csókolózni.

A lakodalmasság pedig e bőkezűség láttán nagyokat kurjantottak örömben, s tódultak feléje, hogy mentéje szárnyát csókolhassák. A vén bodnár - nyilván nyúl szívű ember volt - ez ideig távol tartotta magát, most azonban előlépett, s feleségével, a bodnárnéval, a vőlegény anyjával együtt mélyen meghajolva invitálták Zagloba uramat tanyájukra, a lakodalomba, mondván, hogy nagy tisztesség nekik ilyen vendéget látni, és szerencsés jel is a fiataloknak - mit ha a jó nagyúr elutasítana, bizony nagy sérelem lenne számukra. Példájukra meghajolt a vőlegény is meg a fekete szemöldökű Kszenia, ki egyszerű parasztlány létére is nyomban eszébe vette, hogy az ő kérése tehet itt a legtöbbet. A vőfélyek erősködtek, hogy a tanya nincs messze, útba is esik, s a vén bodnár gazdag ember lévén, ennél külön mézbort üttet csapra. Zagloba végignézett a katonákon, kik valamennyien mozgatták már bajuszukat, akár a nyulak, mindenféle élvezetet remélve táncban és italban. Így tehát - ámbár a katonák nem merték kérni - Zagloba uram megszánta őket, úgyhogy ő, a vőfélyek, a leányzók és katonák csakhamar a legjobb egyetértésben indultak el a tanya felé.

A tanya csakugyan közel volt, a vén bodnár, gazdag ember lévén, zajos lagzit csapott. Alaposan fel is öntöttek a garatra valamennyien, s Zagloba úgy nekivadott, hogy mindenben ő járt elől. Most aztán furcsa szertartás kezdődött. A vénasszonyok bevitték Kszeniát a benyílóba, s ott bezárkóztak vele; sokáig maradtak, majd előjövén kinyilvánították, hogy a hajadon - akár a galamb, akár a lilium! Erre nagy öröm és hangos kiáltozás támadt a gyülekezésben: „*Na szlavu! Na scsasztje!*”¹³⁶ Az asszonyok tapsolva hajtogatták: „Na ugye, megmondtuk!” A legények pedig, kezükben kupával, mindegyikük külön-külön topogva táncolt el a benyíló ajtajáig, s ott „Na szlavu!” kiáltással felhajtotta a kupát. Ugyanezt mívelte Zagloba is, mindössze azzal a különbséggel, hogy ő nem fertályos, hanem félmesszelynyi kupát üritett ki az oldalszoba ajtajában, így adván kifejezést méltóságának. Ezután a bodnárné meg a kovácsné vezették be a vőlegényt a benyílóba, mivel azonban az ifjú Dymitr apja már nem élt, így hát Zagloba uram előtt hajtottak fejet, kérve, hogy helyettesítse az atyát, amibe ő bele is egyezett, s mindjárt csatlakozott is hozzájuk. Eközben odabent csend volt, csak az udvaron iddógáló katonák allahoztak hangosan tatár módra, s bandolettjeiket sütögették el. Ám a legnagyobb öröm és mulatság csak akkor kezdődött, mikor a szülők ismét megjelentek a vendégek körében. Az öreg bodnár a kovácsnét szorongatta örömében, a legények a bodnárnéhoz járultak, s lábát ölelgették, a leányzók pedig magasztalták, hogy oly híven megőrizte leánykáját, akár a szeme világát, tisztán, mint egy galambot, mint egy liliomszálat.¹³⁷ Ezek után Zagloba táncba vitte az örömanyt. Úgy ropták, egymással szemben tipegve, Zagloba össze-összeütötte tenyerét, a guggolónál ő is guggolt, s akkorákat ugrott, s patkójával akkorákat rúgott, hogy a forgács csak úgy szállt a padlóból, homlokáról pedig bőven csurgott a verejték. Példájukat követték a többiek; aki tehette, a szobában, aki ott nem fért el, az udvaron, a leányzók a legényekkel és a vitézekkel. A bodnár egyre újabb hordókat gurítottatott elő. Végezetül az egész

¹³⁶ Dicsőségére! Boldogságára! (ukrán)

¹³⁷ Az akkori parasztlakodalmat egy szemtanú: Beauplan írta le. (A szerző jegyzete)

lakodalmas nép kitódult az udvarra máglyákat raktak száraz kóróból és hasábfából, mert sötét éjszaka lett, s a multság vad korhelykedéssé fajult. A katonák úgy lövöldöztek a bandolettekből és muskétákból, mint valami ütközetben.

Zagloba vöröslő arccal, izzadtan, tántorogva nem tudta, mi történik vele, és hol van, az üstökéből felszálló borgőzön átlátta ugyan a lakmározók arcát, de ha karóba húzták volna, sem tudta volna megmondani, kik ezek. Arra emlékezett, hogy lakodalomban van, de kiében? Hah! Bizonyára Skrzetuski és a knyázkisasszony lakodalmán! Ezt a gondolatot találta a legvalószínűbbnek, s éppen ezért úgy meggyökerezett fejében, mintha szeget ütöttek volna bele, s akkora örömmel töltötte el szívét, hogy ordítózni kezdett, mint egy megszállott: „Éljenek! Nemes atyámfiak, szeressük egymást! - s egyre újabb félmesszelyes kupákat töltetett magának. - Egészségedre, nemes atyámfia! Éljen herceg urunk! Hogy jól menjen sorsunk e földön! Bár elmúlnék ez a vihar a haza egérő!” Erre sírva fakadt, s amint a hordó felé igyekezett, meg is botlott, ami egyébként egyre gyakrabban ismétlődött, mert a földön már több mozdulatlan test hevert, akár a csatatéren. „Istenem! - sóhajtott Zagloba. - Nincsen már virtus e Köztársaságban! Az egyetlen Laszcz uram tud inni, a másik meg Zagloba... de a többi! Istenem, Istenem!” - s szemét panaszosan emelte az égre. Ekkor észrevette, hogy az égitestek már nem világítanak nyugodtan az ég boltozatán, aranyszegek képében, hanem némelyek reszketnek, mintha ki akarnának ugrani foglalatukból, mások köröket írnak le, megint mások egymással szemben járják a kozákokat.¹³⁸ Zagloba uram szörnyen elámult ezen, s ilyen szót ámuló lelkéhez:

- Úgy nézem, csak egymagam vagyok józan *in universo*.¹³⁹

Egyszerre azonban a csillagok példájára a föld is rettentő örvénylésbe fogott, s Zagloba uram teljes hosszában elvágódott.

Csakhamar ijedelmes álom szállt rá. Úgy érezte, hogy valamiféle lidércek nehezedenek mellére, a földhöz nyomják, szorítják, s kezét-lábát gúzsba kötik. Ugyanakkor ordítózás és muskétalövések zaja hatolt a fülébe; valami vakító világosság suhant át behunyt szeme előtt s kibíratatlan fény kápráztatta el a szemét. Fel akart ébredni, ki akarta nyitni szemét, de nem bírta. Érezte, hogy valami rendkívüli történik vele, feje hátrahanyatlik, mintha kezénél, lábánál fogva cipelnék... Aztán borzalmas rémület vett erőt rajta, nagyon rosszul érezte magát, végtelen nehéz lett a szíve. Félig-meddig visszatért öntudata, de nagyon furcsa öntudat volt ez, mert oly gyengeséggel járt együtt, amilyent soha életében nem érzett. Még egyszer megkísérelte, hogy megmozduljon, de míg ezen hasztalan erőlködött, jobban felocsúdott s kinyitotta a szemét.

Egy mohón reámeredő szempárt pillantott meg. Oly baljós, fekete szempár volt ez, hogy most már teljesen felébredt, s az első pillanatban azt hitte, az ördög tekint le rá. Erre újra behunyta szemét, majd megint kinyitotta. Ama szempár még mindig, makacsul reámeredt. Az arc mintha ismerős volna. Zagloba egyszerre egész testében megremegett a csontig ható rémülettől, előntötte a hideg verejték, s hátán mintha ezer hangya szaladgált volna végig.

Felismerte Bohunt.

¹³⁸ Közismert orosz tánc.

¹³⁹ A világegyetemben. (latin)

VII. FEJEZET

Zagloba uram saját kardjához gúzsba kötve hevert ugyanabban a szobában, amelyben a lakodalom folyt, a rettenetes kozák pedig a közelben ült egy zsámolyon, s szemét a fogoly kétségbeesett arcán legeltette.

- Jó estét kegyelmednek - mondotta, látván, hogy áldozata kinyitja szemét.

Zagloba nem felelt, de egyetlen szempillantás alatt úgy kijózanodott, mintha egy csepp bort sem ivott volna, csak a hangyák fordultak meg a sarka végéhez érve, s mentek felfelé a fejéig, csontjában pedig szinte jéggé fagyott a velő. Azt mondják, hogy a vízbe fúló ember utolsó pillanatában tisztán látja egész múltját - minden eszébe jut, s tisztában van azzal is, hogy mi történik vele. Ily világos látása s tiszta emlékezete volt e pillanatban Zagloba uramnak is, s e világos látásnak utolsó szava a ki nem mondott, halk kiáltás volt: „No, ez most ellátja a bajomat!”

A kozákfő pedig nyugodtan megismételte:

- Jó estét kegyelmednek.

„Brr! - gondolta magában Zagloba. - Jobb szeretném, ha dühöngene!”

- Nem ismersz, *szlachcic*¹⁴⁰ uram?

- Jó estét, jó estét! Hogymint szolgál kedves egészséged?

- Nem a legrosszabbul. A kegyelmedről meg majd magam gondoskodom.

- Én ugyan nem kértem az Úristentől ilyen medikust, s kétlem is, hogy orvosságodat meg tudnám emésztetni, ámde legyen meg Isten akarat.

- Te már ápoltál engem egyszer, most majd én hálálom meg jószágodat. Régi jó cimborák vagyunk. Emlékezel, mi módon pólyáltad be fejemet Rozlogiban... mi?

Bohun szeme már úgy ragyogott, mint két karbunkulus, bajuszának vonala pedig borzalmas mosolyban hosszabbodott meg.

- Emlékszem, hogy leszúrhattalak volna, és nem tettem meg - mondta Zagloba.

- Én talán leszúrtalak, vagy csak gondolok is ilyesmire? Dehogy! Te szerelmes cimborám vagy, s én úgy fogok rád vigyázni, akár a szemem fényére.

- Mindig mondtam én, hogy derék gavallér vagy - felelte Zagloba, színlelvén, hogy készpénznek veszi Bohun szavait, s ugyanakkor egy gondolat villant át az agyán: „Látom már, valami különlegeset eszelt ki számomra. Nem halok meg valami egyszerű módon!”

- Igazán szóltál - folytatta Bohun. - Te is derék gavallér vagy. Így hát megkerestük, és meg is találtuk egymást.

- Én ugyan nem kerestelek, de hát köszönöm a szíves szót.

¹⁴⁰ Ejtsd: slahcsic - nemes. (lengyel)

- Majd még jobban is megköszönöd te nemsokára, mint ahogy én is neked, hogy a leányasszonyt Rozlogiból elszöktetvén tőlem, Barba vitted. Ott meg is leltem, s íme, most lakodalomra hívnálak, de hát az még nem ma, meg nem is holnap leszen. Most háború van, s te, öregember lévén, netán meg sem éred.

Zagloba borzalmas helyzetben volt ugyan, mindazonáltal jól megfigyelt minden szót.

- Lakodalomba? - mormogta.

- Hát mit gondoltál? - kérdezte amaz. - Paraszt vagyok én, hogy pópa nélkül ejtsem meg, avagy nem engedhetem meg magamnak, hogy Kijevben tartsam esküvőmet? Nem parasztleány számára vitted te őt Barba, hanem egy atamán, egy hetman számára...

„Jól van már!” - gondolta Zagloba.

Aztán fejét Bohun felé fordította:

- Oldoztass el - mondta.

- Csak feküdj, feküdj, nagy útra indulsz, s öreg lévén, pihened kell előtte.

- Hová akarsz vinni?

- Te barátom vagy, így hát elviszlek a másik barátomhoz, Krzywonoshoz. Mi ketten majd gondoskodunk róla, hogy ott jó dolgod legyen.

- Hűh, de melegem lesz! - dörögte Zagloba, s a hangyák ismét végigjárták a hátát.

Végül megszólalt:

- Tudom én, hogy neheztelsz rám, pedig hát nincs igazad, nincs igazad!... Isten a tanúm. Együtt éltünk mi Czehrynben is, s nem egy kanta bort megittunk együtt, mert atyai érzelmeket tápláltam irántad lovagi kurázsidd miatt is, melynél különbet egész Ukrajnában nem találni. Nohát! Mivel keresztezném én utadat? Ha akkoron el nem megyek veled Rozlogiba, mind e mai napig a legjobb egyetértésben élnénk, de mi késztetett veled menni, ha nem az irántad való hajlandóság? S ha te meg nem veszekedel, s le nem gyilkolod azokat a szerencsétleneket, Isten látja lelkemet, soha utadba nem álltam volna. Minek ütném én orromat a mások dolgába? Én inkább neked szánám ama leányzót, hogysem másnak. Ámde a te tatár pítvarlásodra megmozdult a lelkiismeretem, mert az mégiscsak nemesi porta volt, magad sem cselekedtél volna másképpen. Hiszen ha eltakarítalak erről az árnyékvilágról, több hasznom lett volna belőle, s íme, mégsem tettem? Mert nemes ember vagyok, s szégyenlettem volna. Elszégyellhetnéd magad te is, mert tudom, hogy kínjaimban akarsz gyönyörködni. A leányzó úgylis a kezében van, mit akarsz hát tőlem? Avagy nem vigyáztam-e rá, a te kincsedre, mint a szemem világára? Megkímélte őt, s ebből látom, hogy benned is van lovagi becsület, s van lelkiismereted is, de hogyan nyújtod feléje kezedet, ha azt az én ártatlan vérembe mártottad? Mi módon mondod neki, hogy: „Ama férfiút, aki téged a pórnép és a tatárok kezéből kimentett, én kínhalálra adtam?” Szégyelld el magad, és bocsáss szabadon e kötelékeimből, és rabságomból, melybe árulás útján jutottam. Ifjú lévén, nem tudhatod, mi vár még reád, az én halálomért pedig az Isten azzal büntet majd meg, ami legdrágább szívednek.

Bohun dühtől sápadtan kelt fel a zsámolyról, s Zaglobához lépve, haragtól elfulladás hangozsiszszegte:

- Hallod-e, te szennyes kani! Szíjat hasítottok a hátadból, lassú tűzön süttetek meg, szegekkel veretem tele testedet, és ronggyá szaggatlak!

S tébolyult dühében megragadta övén lógó kését - egy darabig görcsösen szorongatta markában -, a penge már-már megvillant Zagloba szeme előtt, a kozákfő azonban erőt vett magán, a kést visszadugta hüvelyébe, s kikiáltott:

- Legények!

Hat zaporozsjei legény rohant a szobába.

- Fogjátok e lah dögöt, vessétek a disznóólba, de vigyázzatok rá, mint a szemetek világára.

A kozákok felkapták Zaglobát, ketten kezénél és lábánál, egy pedig hátul üstökénél fogva, s kivitték a szobából, végigcipelték az egész udvaron, végül a közeli disznóólban a trágyára dobták. Ezután becsukódott az ajtó, s a rabot teljes sötétség vette körül - csupán a gerendák közötti réseken meg a zsúptető varratain át szivárgott be némi báyadt, éjszakai világosság. Zagloba uram szeme azonban csakhamar megszokta a sötétséget. Körülnézett s megállapította, hogy az ólban sem disznók, sem molojecek nincsenek. Ez utóbbiak beszélgetése egyébként tisztán beszűrődött hozzá mind a négy falon keresztül. Nyilván sűrűn körülfogták az egész épületet, Zagloba uram azonban e nagy őrizet ellenére is mélyen fellélegzett.

Legelsőbben is - élt. Mikor Bohun megvillantotta fölötte kését, már bizonyos volt felőle, hogy ütött az utolsó órája - s Istennek ajánlotta lelkét, igaz ugyan, hogy a legszörnyűbb rettegések közepette. Bohun azonban nyilván sokkal válogatottabb halált tartogatott számára. Nemcsak halálát kívánta, de jól is akart lakni a bosszúval, hiszen ez a férfiú ragadta el tőle a leányt, levente hírét megnyirbálta, s őt magát nevetségre adta azzal, hogy bepólyálta, mint egy gyereket. Így tehát szomorú kilátás volt ez Zagloba uram számára, egyelőre azonban vigasztalta a gondolat, hogy még él, valószínűleg Krzywonoshoz viszik, s csak ott fogják majd vallatóra - így tehát van még néhány vagy netán több napja is. Most pedig itt fekszik a disznóólban magára hagyva, s az éjszaka csendjében fortélyokon forgathatja a fejét.

Ez volt a dolog egyik kedvező oldala, de ha a kedvezőtlenekre gondolt, ismét mintha ezer meg ezer hangya futkározott volna a hátán.

Fortélyok!...

- Ha egy kan avagy koca heverne ebben az ólban - dörmögte Zagloba -, annak hamarabb jutna eszébe valami fortély, mert azt nem kötnék gúzsba a saját kardjához. Bölcs Salamont kötözték volna meg így, bizonynal nem lett volna bölcsőbb tulajdon plundrájánál vagy az én csizmám talpánál. Ó, Istenem, Istenem, miért büntetsz ennyire! Annyi ember él e világon, s én mind közül ezt az egy bitangot akartam leginkább elkerülni, s íme, ilyen az én szerencsém, éppen ezt nem kerülhettem el. Hej, kikészítik a bőrömet, akár a swiebodzini posztót. Ha más fogott volna el, kijelenteném, hogy csatlakozom a rebellióhoz, s aztán kereket oldanék. De hát ezt más sem hinné el, hát még ez! Érzem, hogy elhal a szívem. Az ördög hozott engem ide! Ó, Istenem, Istenem, sem kezemet, sem lábamat nem mozdíthatom... Ó, Istenem, Istenem!

Kis idő múlva azonban Zagloba rájött, hogy ha a keze meg a lába szabad volna, könnyebben jutna eszébe valamiféle fortély. Hátha megpróbálná? Csak a kardot bírná kitolni a térde alól, a többi már könnyebben menne. De hogyan tolja ki? Oldalvást fordult: rossz... Erre mélyen elgondolkozott.

Ezután mind gyorsabban és gyorsabban ringatózni kezdett a hátán, s minden ilyen mozdulatnál félhüvelyknyivel előbbre csúszott. Kimelegedett, üstöke izzadt, jobban, mint tánc közben, néha meg-megállt és pihent, máskor meg azért hagyta abba a munkát, mert úgy hallotta, mintha valamelyik molojec az ajtóhoz közelednék. Aztán ismét újult hévvel látott munkához, s végre a falhoz ért.

Most már nem fejétől a lába felé, hanem jobbról balra kezdett himbálózni, így minden mozdulattal könnyedén odaütötte a kard végét a falhoz, úgy, hogy az lassan kifelé tolódott térde alól, s mindjobban az ól belseje, vagyis a markolat felé csúszott.

Zagloba uram szíve pörölyként kalapált, mert megértette, hogy munkája eredményes lehet.

S dolgozott tovább, vigyázva, hogy a kard a lehető leghalkabban koppanjon, és csak olyankor, mikor a molojecek beszélgetése elnyomja a halk koppanást. Végre elérkezett a pillanat, mikor a hüvely vége a könyökével és térdével egy vonalba került s a további ilyen ringatózás már nem tolhatta ki jobban.

Igen ám, de a másik oldalon ott lógott már a kard túlnyomó és súlyosabb része, különösen, mivel arrafelé volt a markolat is.

A markolat kereszt alakú volt, mint az ilyen szablyáké általában, s Zagloba uram éppen e keresztre számított.

Immár harmadszor is himbálózni kezdett, de munkájának célja most az volt, hogy lábbal a fal felé forduljon. Mikor ezt is elérte, most már a fal mentén kezdett továbbkúszni. A kard még ott volt térde és könyökei között, ámde a markolat minduntalan beleakadt a talaj egyenetlenségeibe, egyszerre a kereszt erősebben megakadt - Zagloba uram még egy utolsót lendített magán, s egy pillanatra megbénította az öröm.

A kard teljesen kicsúszott.

A lovag most felemelte kezét a térdéről, s jóllehet két keze még össze volt kötözve, ismét felkapta a kardot. A hüvelyt lábával lefogta, s kivonta a pengét.

Lábának kötelékeit elvágni most már egy pillanat műve volt.

Nehezebb volt a kezét kiszabadítania. A kardot le kellett tennie a trágyára fokával lefelé, úgy, hogy éle felfelé legyen, s az élén addig huzigálni a köteléket, amíg az teljesen elvágja.

Mikor ezt is elvégezte, már nemcsak kötelékeitől szabadult meg, hanem fegyver is volt a kezében.

Mélyen fel is lélegzett, aztán keresztet vetett magára, s imában adott hálát Istennek.

Ámde a kötelék széjjelvágásától még hosszú volt az út a Bohuntól való megszabadulásig.

- Mi lesz tovább? - tette fel a kérdést önmagának.

Kérdésére azonban nem kapott feleletet. Az ólat körülállták a molojecek, lehettek vagy százan, úgyhogy egy egér sem surranhatott volna ki észrevétlenül, hát még egy olyan testes férfiú, mint ő!

- Látom már, hogy zsákutcába jutottam, s az eszem annyit ér, hogy legfeljebb a csizmámat kenhetném vele, ámbár csizmazsírt is jobbat kapni a magyaroknál országos vásáron. Ha az Úr nem küld valamiféle menekvést, akkor varjak pecsenyéje lesz belőlem, de ha küld, felajánlom, hogy szüzességben élek, mint Longinus uram.

A molojecek hangosabban kezdtek beszélni odakint, s ez megzavarta Zagloba uram elmékedését. Odaugrott a falhoz, s a gerendák közötti részhez szorította fülét.

A száraz fenyőfa gerendák úgy verték vissza a hangot, akár a teorbán doboza: a szavakat tehát tisztán lehetett hallani.

- Innen hova megyünk, Owsiwuj bátya? - kérdezte az egyik hang.

- Tudom is én, alighanem Kamieniecbe - hangzott a válasz.

- Bah! A lovak alig lézengenek, nem jutnak el odáig.

- Azért állunk most itt, reggelig kipihenik magukat.

Pillanatnyi csend lett, majd az első hang ismét megszólalt, de az iméntinél halkabban:

- Én pedig úgy vélem, bátya, hogy az atamán Kamieniecből továbbmegy, Jampolon is túl.

Zagloba lélegzetét is visszafojtotta.

- Hallgass, ha kedves az a fiatal fejed! - szólt rá a másik.

Most megint csend lett, csak a többi fal felől szűrődött be suttogás.

- Mindenütt ott vannak, mindenütt vigyáznak - dörmögte Zagloba, s átment az átelleni falhoz.

Egyszerre valami keménybe ütötte a fejét: megtapogatta - létra. Nem disznóól volt ez, hanem bivalyistálló, melynek fél terjedelmében padlás is volt, ahol szénát és szalmát tartottak. Zagloba gondolkodás nélkül felmászott a létrán.

Ezután leült, kipihente magát, aztán lassan felhúzta maga után a létrát.

- No, most már erősségben vagyok! - dörmögte. - Még ha találnának is más lajtorját, ide egyhamar fel nem jutnak. Ha az első fejet, mely itt felbukkan, ketté nem hasítom, akkor megfüstölhetnek oldalassá. Ó, az ördögbe is - mondta hirtelen -, való igaz, hogy itt nemcsak megfüstölhetnek, hanem meg is süthetnek, s ki is olvaszthatnak faggyúvá. De hát oda se neki! Ha fél akarják gyújtani az ólat, csak rajta, annál kevésbé jutok élve a kezükbe, nekem meg már egykutyra, hogy a hollók nyersen esznek-e meg vagy sült állapotban. Csak e haramia kezéből szabaduljak, a többivel nem törődöm, s jó reménységem van, hogy majd csak lesz valahogy.

Ebből is kitetszik, hogy Zagloba uram a legvégső kétségbeesésből könnyen átcsapott a reménykedésbe. S valóban, váratlanul akkora bizalom költözött beléje, mintha már legalábbis Jeremi herceg táborában lett volna. Pedig hát helyzete vajmi keveset javult, fent ült a padláson, s kezében kard lévén, valóban sokáig védelmezhetette a feljáratot. De hát a padlástól a szabadulásig még nagyon hosszú az út, s a tetejébe odalent a falak tövében leselkedő molojecek kardja és dárdája várt reá.

- Majd csak lesz valahogy! - dörmögte Zagloba, s a tetőhöz lépve, lassan kezdte bontogatni s a zsúpok varratait emelgetni, hogy valami kilátást nyisson magának a külső világba.

Ez elég könnyen ment, mert a molojecek a fal tövében beszélgetéssel igyekeztek elűzni a strázsálás unalmát, ráadásul pedig még szél is indult, s a közeli fák zúgása elnyomta a zsúpok emelgetésének nesztét.

Kis idő múlva készen volt a nyílás - Zagloba belenyomta fejét, körülnézett.

Az éjszaka már mulófélben volt, s a keleti ég alján feltűnt a hajnal első fénysávja, Zagloba uram tehát látta az egész udvart, tele lovakkal, a ház előtt alvó molojecek sorait, kik úgy nyúltak el a földön, mint megannyi homályos, hosszú vonal, távolabb a gémeskutat meg a vályút, melyben víz csillogott, mellette pedig ismét egy sor alvó embert, és tíz-egynéhány molojecet, kik kivont karddal kezükben járkáltak e sorok mellett.

- Ezek az én összekötözött embereim - dörmögte Zagloba. - Az ám! - tette hozzá kis idő múlva. - Még ha ez enyéim volnának, de a hercegei!... No hiszen, derék vezérük voltam, szó se róla! Bevittem őket egyenesen a kutya torkába! Szégyen lesz az emberek szeme elé kerülnöm, ha az Isten visszaadja szabadságomat. S mindennek ki az oka? A szerelem meg az ital. Mi közöm is volt nekem ahhoz, hogy a pórok házasodnak? Annyi közöm volt e lakodalomhoz,

akár az ebekéhez. Megtagadom én az olyan áruló mézbort, amely az emberfiának nem a fejébe, hanem a lábába száll. Mindennek a korhelykedés az oka, mert ha józan állapotomban estek volna reám, kétségtelenül én lettem volna a győztes, s én zártam volna Bohunt az ólba.

Ezenközben egyre világosabb lett. A kunyhó környéke egyre jobban kibontakozott a homályból, s tetejét mintha ezüsttel vonták volna be. Zagloba most már világosan megkülönböztette az egyes csoportokat az udvaron, már látta a kút körül heverő embereinek vörös ruháját, meg a bárányprém ködmönöket is, amelyek alatt a molojecek aludtak a ház körül.

Egyszerre egy alak felállt az alvók sorában, s lassú léptekkel elindult az udvaron, itt-ott megállt a lovak és emberek mellett, egy kicsit beszélgetett a foglyokat strázsáló molojecekkel, s végül elindult az ól felé. Zagloba az első pillanatban azt hitte, Bohun, mert látta, hogy a molojecek és strázsák úgy beszélnek vele, mint alantasok előljárójukkal.

- Hej - morogta -, volna csak karabély a kezemben, majd megtanítanálak kesztyűbe dudálni.

Ekkor amaz alak felnézett, s arcára ráesett a hajnal halvány fénye. Nem Bohun volt, hanem Holody százados. Zagloba nyomban felismerte, mert gyakran látta Czehrynben, mikor még Bohunnal tartotta a cimboraságot.

- Nem alusztok, fiúk? - kérdezte Holody.

- Nem, bat'ku, ámbár igen alhatnánk. Ideje volna leváltani bennünket.

- Legottan leváltanak. Az a pokolfajzatja nem szökött meg?

- Hej, hej! Hacsak a lélek meg nem szökött belőle, mert meg sem moccant.

- Ravasz róka ökelme. Nézzétek csak meg, mi van vele, mert az kész akár a föld alá süllyedni.

- Megyünk! - felelte néhány molojec az ól ajtajához lépve.

- Szénát is dobjatok le a padlásról. Meg kell csutakolni a lovakat! Hajnalban indulunk.

- Meglesz, bat'ku!

Zagloba sietve elhagyta a tetőbe vájt lyuknál elfoglalt helyét, s a padlásfeljáróhoz kúszott. Ugyanakkor meghallotta a faretész zördülését, s nyomban utána a szalma zizegését a molojecek lába alatt. Szíve kalapált, mint a pöröly, keze kardja markolatát szorította, míg lelkében megismételte esküvését, hogy inkább szecskává apríttatja vagy élve megégetteti magát az óllal együtt, hogysem elevenen kezükbe kerüljön. Számított rá, hogy a molojecek hamarosan egetverő lármát csapnak, de tévedett. Egy darabig hallatszott, hogy gyors léptekkel jönnek-mennek az ólban, végül az egyik megszólalt:

- Micsoda örög! Nem bírom kitapintani! Hiszen ide löktük, la!

- Boszorkányság ez, vagy mi? Csiholj csak tüzet, Wasyl, olyan sötét van itt, akár az erdőben.

Egy darabig csend volt. Wasyl nyilván tapló és kova után kutatott, a másik pedig halkán szölongatni kezdte Zaglobát:

- Szlachcic uram, szólalj meg!

- Kutya fülét! - dörögte Zagloba.

Ekkor az acél csattant a kován, szikrakéve zúdult szerteszét, megvilágítva az ól sötét belsejét meg a molojecek kámzsás fejét, azután megint még sűrűbb sötétség lett.

- Nincs és nincs! - hangzottak a lázas szavak.

Ekkor az egyik molojec az ajtóhoz ugrott.

- Bat'ku Holody! Bat'ku Holody!
- Mi az? - kérdezte a százados az ajtóban megjelenve.
- A lah eltűnt!
- Hogyan?
- A föld alá süllyedt! Nincs sehol. Ó, Hospodi pomiluj! Már tüzet is csiholtunk... és nincs!
- Nem lehet az! Hej, lenne is haddelhadd az atamántól! Elszökött, vagy mi? Elaludtatok?
- Nem, bat'ku, nem aludtunk. Mifelénk nem jött ki az ólból.
- Csendesen, fel ne keltsétek az atamánt!... Ha nem ment ki, akkor valahol itt kell lennie. Mindenütt kerestétek?
- Mindenütt.
- A padláson is?
- Hogyan mászhatott volna a padlásra, holott gúzsba volt kötve?
- Buta vagy! Ha ki nem oldozta volna magát, akkor itt volna. Keressétek a padláson. Csiholjatok tüzet!

Ismét zúdult a szikra. A hír csakhamar végigfutott az egész őrségen. Már tolongtak is az ólba lázasan, ahogyan az ilyenkor lenni szokott. Gyors léptek, gyors kérdések, s még gyorsabb feleletek hallatszottak.

A jó tanácsok úgy keresztezték egymást, akár a kardok a harcban.

- Fel a padlásra! Fel a padlásra!
- Vigyázzatok ott kívül!
- Az atamánt fel ne költsetek, mert baj lesz!
- Nincs meg a lajtorja!
- Hozzatok egy másikat!
- Nincsen sehol!
- Ugorjatok csak a házba, talán ott találtok.
- Hej, átkozott lahja!
- Fel a szegletgerendákon a tetőre, s onnan a padlásra!
- Nem lehet, mert kiállnak, s alá vannak deszkázva.
- Hozzatok dárdákat. Azokon felmászunk. Hej, az ebadta, felhúzta a lajtorját!
- Hozzatok a dárdákat! - hangzott Holody parancsa.

A molojecek ugrottak a dárdákért, mások meg a fejüket forgatták a padlás felé. A derengő világosság a nyitott ajtón át már behatolt az ólba is, s bizonytalan fényénél már látszott a padlás sötét és néma négyszögű nyílása.

Lentről békülékeny hangok hallatszottak:

- No, szlachcic uram, ereszd le azt a lajtorját, s gyere le. Úgysem szabadulsz, minek fárasztani az embereket. Gyere, no, gyere!

Csend.

- Te okos ember vagy! Ha valami hasznát látnád, bizonynyal fent maradnál, de mivel mit sem használ, nyilván le is jössz, jószántadból... jó ember vagy te!

Semmi válasz.

- Hallod-e, ha le nem jössz, lehúzzuk a bőrt a fejedről, s fejjel lefelé dobunk a ganéjba.

Zagloba uramnál a fenyegetések éppoly süket fülekre találtak, mint a hízelkedés, csak ült a sötétben, akár a borz az odújában, s készült az ádáz védekezésre. Csak kardját szorongatta egyre görcsösebben, egy kicsit szuszogott is, lélekben pedig suttogva imádkozott.

Ezenközben előhozták a dárdákat, hármat egy csomóba kötözték, s hegyüket a nyílásnak szegezték. Zagloba uramnak átvillant az agyán a gondolat, hogy a dárdákat megragadván, ne húzza-e fel, ámde az is eszébe jutott, hogy a tető netán nem elég magas, s nem bírná a dárdákat egészen felhúzni. Egyébként mindjárt hoztak volna másokat.

Ezalatt az egész ól megtelt molojecekkel. Egyesek rőzsével világítottak, mások mindenféle dorongokat és szekér lajtorjákat hordtak össze, de azok rövideknek bizonyultak, tehát egy pillanat alatt összetoldották őket szíjjakkal, mert a dárdanyeleken valóban bajos volt felkapaszkodni. Mégis akadtak buzgó vállalkozók.

- Megyek én! - kiáltotta néhány hang.

- Várni, míg lajtorját hoznak! - adta ki a parancsot Holody

- Mit árt az, bat'ku, ha megpróbáljuk a dárdákon?

- Wasyl felmászik, olyan az, akár a macska.

- Hát csak próbáld.

Némelyek mindjárt tréfálkozni kezdtek:

- Csak vigyázz, az öregnek kardja van, még levágja a fejedet.

Wasyl azonban nem ijedt meg.

- Tudja ő, hogy ha csak egy ujjával illet is, az atamán kifordítja a bőrét, meg ti is, testvérek.

E figyelmeztetés Zaglobának szólt, de ő csak ült csendben, szisszenés nélkül.

A legények azonban, mint katonáknál lenni szokott, már jókedvre derültek, mert az eset most már mulattatta őket. Ösztökélni kezdték hát Wasylt:

- Egy bolonddal kevesebb lesz e szép világon.

- Hohó! Garabonciás az. Ördög tudja, mivé változott már azóta. Varázsló az! Mit tudod te, kit találsz ott a sötétben.

Wasyl már markába köpve ölelte át a dárdákat, de most hirtelen megállt.

- A lahra rámegegyek - mondta -, de az ördögre nem.

Eközben azonban összekötözték a létrákat, s nekitámasztották a nyílásnak. Így is bajos volt rajtuk felkapaszkodni, mert a kötésnél nyomban meghajoltak, s a vékony fokok is recsegték, amint próbaképpen ráléptek a legalsókra. Most azonban maga Holody indult felfelé, s közben így szólt:

- Most már látod, szlachcic uram, hogy nem tréfálunk. Ha elvégezted magadban, hogy fent maradsz, hát csak ülj ott, de ne védekezz, mert úgyis elnyomunk, ha az egész ólat szét kellene is szednünk. Térj hát eszedre!

Végül feje elérte a nyílást, s lassan eltűnt benne. Ekkor hirtelen felsüvöltött a szablya, a kozák irtózatost ordított, megingott, s kettéhasított fejével zuhant a molojecek közé.

- Koli! Koli! - ordították odalent.

Az ólban szörnyű kavarodás támadt, hívó kiáltások hangzottak, amelyeket azonban elnyomott Zagloba dörgő hangja.

- Hej, zsványok, emberevők, bitangok, egy lábíg kiirtalak benneteket, rühös kutyák! Ismerjétek meg a lovagi kezét. Éjszakának idején törni rá tisztességes emberekre, nemesembert az ólba zárni, megálljatok, latrok! Csak egyesével, vagy akár kettesével is! Gyertek csak, gyertek, de a fejeteket hagyjátok lent a ganéjban, mert egytől egyig levagdalom, úgy segítsen az Isten!

- Koli! Koli! - üvöltöttek a molojecek.

- Felgyűjtjük az ólat!

- Majd felgyűjtöm én magam, бүдös parasztok, de veletek együtt!

- Többen, többen egyszerre! - kiáltotta egy vén kozák. - Fogjátok a lajtorját, dárdákkal támogatásotok alá, kévéket a fejetekre, és rajta!... Meg kell fognunk!

Zagloba ordított, mint a bivaly, s csak úgy ontotta a kacskaringós káromkodásokat, amelyektől bizonynal a vér is megfagyott volna a molojecek ereiben, ha a дüh végképpen hatalmába nem kerítette volna őket. Egyesek dárdáikkal дőfködték a mennyezetet, mások a lajtorján kapaszkodtak felfelé, bár tudták, hogy a nyílásban a biztos halál vár rájuk. Egyszerre nagy kiáltozás támadt az ajtóban, s az ólba berobbant Bohun.

Süveg nem volt rajta, testén csak salavári és ing, kezében mezítelen kardja, szemében tűz.

- A tetőn át, ebadták - kiáltotta -, le a zsúpokkal, s élve elfogni.

Zagloba megpillantotta, s felüvöltött:

- Gyere no, бүдös paraszt. Csak orrodát és füledet vágom le, nyakadat nem bánom, mert az a hóhér jussa. No, inadba szállt a bátorságod? Félsz, te híres béreslegény? Kötözzétek meg a bitangot, s kegyelmet kaptok. No, akasztófa virága, no, zsidók csatlósa! Gyere, no, dugd fel a fejedet a padláslyukon! Gyere, no, szívésen látlak, s úgy jól tartalak, hogy menten eszedbe jut ördög apád meg az a ringyó anyád!

Ezalatt a tetőn recsegni kezdtek a szarufák. Nyilván a molojecek jártak már odafent, s most a zsúpot tépték lefelé.

Zagloba meghallotta, de az ijedelem nem vette el erejét. Mintha csak megittasult volna a harctól és vértől.

„Beugrom a szegletbe, s ott halok meg” - gondolta.

Ekkor azonban az egész udvaron lövöldözés kezdődött, s ugyanakkor tíz-egynéhány molojec rohant az ólba.

- Bátya, bátya! Gyere! - ordítottak egetverő lármával.

Zagloba uram az első pillanatban nem tudta, mi történt - s elámult. Lenéz a nyíláson át, s látja, hogy ott már egy lélek sincs. A tetőn sem recsegek már a szarufák.

- Mi ez? Mi történt? - kiáltja hangosan. - Hah, értem már. Fel akarják gyűjtani az ólat, s pisztollyal lövöldöznek a tetőre.

Eközben odakint egyre rémítőbb emberi kiáltozás és lódobogás hallatszott. A lövések összevegyültek az emberi üvöltéssel és a vas csattogásával. „Istenem! Ez netán ütközet!” - tűnődött Zagloba, s odaugrott a tetőbe vájt kémlelőlyukhoz.

Kinézett, s lába megingott alatta nagy örömében.

Az udvaron ütközet dúlt, vagyis inkább Bohun molojeceinek szörnyű vereségét látta. A váratlan rajtaütéstől, mellüknek, fejüknek szegzett pisztolycsövek lövéseitől megfélemlítve, a párkányhoz, a ház és csűr falához szorítva, kard élével kaszabolva, lovak szügyétől taszigálva, patáiktól gázolva, szinte ellenállás nélkül pusztultak el. A vörös gúnyás katonák sorai eszeveszetten vagdalkozva szorították vissza a menekülni akarókat, nem engedvén őket sem hadirendbe sorakozni, sem kardot rántani, sem lóra ülni.

Zagloba végre megpillantotta Wolodyjowskit, amint tíz-egynéhány lovas élén a kapunál állva, szóval és buzogánnyal adta ki parancsait a többieknek, néha pej lován maga is belevetette magát a forgatagba, s ilyenkor alig készült neki, alig fordult meg, máris hullott az ellen, egyetlen jajsztót sem hallatva.

Zagloba uram ezt látva olyat toppantott, hogy a padlásdeszkákból valóságos porfelhő emelkedett, aztán tapsolt, kurjongatott:

- Üsd az ebfiakat! Üsd, vágd! Nyúzzad, aprítsd! Üsd, vágd! Rajta, rajta! Kardélre velük, hírmondó se maradjon!

Így kiabált Zagloba uram, s ide-oda ugorván szeme vérbe borult az erőlködéstől, s egy időre látását is elvesztette, de mikor ismét visszanyerte, még szebb látvány tárult szeme elé. Íme, ötven-hatvan molojec között menekült Bohun vágatva, mint a villám, hajadonfőtt, csak ingben és salaváriban, sarkában pedig vitézei élén a kis Wolodyjowski.

- Üsd! - ordította Zagloba. - Az Bohun! - de hangja nem jutott el odáig.

Közben Bohun és legényei átugrattak a kerítésen, Wolodyjowski a nyomukban, egyesek elmaradtak, másoknak lova botlott meg ugratás közben. Zagloba odapillant: Bohun már a sík téren nyargal, Wolodyjowski szintén. Csakhamar a kozákok is széjjelszóródtak menekülés közben, meg a vitézek is a nyomukban, s megkezdődött az egyéni üldözés. Zagloba lélegzete is elakadt, a szeme is majd kiugrott gödréből, mert mit látott?

Íme, Wolodyjowski már a Bohun nyakán, mint az agár a vadén, a kozákfő visszanéz, felemeli kardját!...

- Párviadal! - kiáltja Zagloba.

Még egy pillanat, s Bohun lovával együtt felbukik, Wolodyjowski pedig végiggázolva rajta, a többiek után nyomul.

Bohun azonban él, mert íme, felszökik a földről, s a bozóttal borított szirtek felé száguld.

- Fogjad! Fogjad! - üvölti Zagloba. - Az Bohun!

Ekkor új molojec csapat vágat elő, mely eddig a sziklák túlsó oldalán próbált kereket oldani, most azonban felfedeztetvén, más utat keres a menekülésre. Utánuk fél futamatnyi távolságban száguldanak a katonák. A kozák csapat beéri Bohunt, elfedezi, elsodorja, s viszi magával.

Végezetül eltűnik szem elől a szakadék kanyarulataiban, s nyomukban eltűnnek a katonák is.

Az udvaron csend és pusztaság, mert Zagloba kiszabadított katonái is felkaptak a molojecek lovaira, s a többiekkel együtt vágattak a szétszórt ellenség után.

Zagloba leeresztette a létrát, leszállt a padlásról, s az udvarra lépvén így szólt:

- Szabad vagyok...

Azzal gondosan körülnézett. Az udvaron számos zaporozsjei és néhány hercegi katona holtteste hevert. A lovag lassan lépkedett közöttük, mindegyiket figyelmesen szemügyre vette, végül az egyik mellé letérdelt.

Csakhamar bádogkulaccsal a kezében állt fel.

- Tele van - dörmögte.

A szájához emelve hátrahajtotta fejét.

- Megjárja!

Ismét körületekintett, aztán megismételte, de most már sokkal erőteljesebben:

- Szabad vagyok.

Ezután belépett a házba, melynek küszöbénél a vén bodnár hullájába botlott, akit a molojecek gyilkoltak meg, aztán eltűnt a ház belsejében. Mikor kilépett, dolmánya derekán Bohun arannyal átszőtt öve díszelgett, s az öv mögött egy kés, markolatában hatalmas rubinkövel.

- Az Úr megjutalmazta a bátorságot - mormogta -, mert e kisdud erszény is jól tele van. Hah! Az alávaló zshivány! Reményilem, nem menekül meg!

Eközben a távoli síkságon feltűntek az üldözésből visszatérő katonák, élükön Wolodyjowski-val. A kislovag Zaglobát megpillantva gyorsította az iramot, majd leugrott lováról, s gyalog sietett feléje.

- Kegyelmedet látják még szemeim? - kérdezte messziről.

- Engem, tulajdon személyemben - felelte Zagloba. - Isten fizesse meg a jó segítséget.

- Istennek hála, hogy idejében érkezett - felelte a kislovag, örömmel szorítva meg Zagloba kezét.

- De honnan tudta meg kegyelmed, hogy ily bajba jutottam?

- Idevalósi parasztok jelentették meg.

- Nocsak! Én meg azt hittem, ők árultak el!

- Dehogy, ezek jó emberek. Alig menekült meg a legény meg a leányzó, de hogy a többi lakodalmas néppel mi lett, nem tudják.

- Ha nem árulók, akkor a kozákok gyilkolták meg őket. A gazda ott fekszik a ház előtt. De üsse kő. Mondd-sza kegyelmed, Bohun életben maradt? Elmenekült?

- Hát Bohun volt?

- Az, aki hajadonfőtt, ingujjban és salaváriban volt, s kegyelmed lovastul fellökte.

- A kezét vágtam meg! Ördögadta! Hogy nem ismertem fel!... De kegyelmed, kegyelmed, Zagloba uram, mit mívelt?

- Nem alkalmas idő ez a magyarázkodásra, Michal uram - vélte a lovag. - Inkább köszönjük meg Istennek, hogy ma mindkettőnknek ily nagy győzelmet adott, melynek emléke nem múlik el egyhamar az emberek között.

Wolodyjowski megütközve tekintett Zaglobára, mert eddigelé valahogyan úgy vélte, hogy egyedül ő aratta azt a diadalt, melyben most Zagloba uram, íme, osztozni kíván vele.

De csak ránézett az öregre, megcsóválta fejét, s így szólt:

- No, legyen hát úgy.

Egy órával később a két jó barát egyesített csapattal indult útnak Jarmolince felé.

Zagloba emberei közül úgyszólván egy sem hiányzott, mert éjszaka lepetvén meg, egyik sem védekezett, Bohun pedig senkit sem engedett megölni, hiszen az ő feladata főleg az volt, hogy hírmondókat szerezzen.

VIII. FEJEZET

Bohun bármily bátor és körültekintő vezér volt is, e vállalkozásában, mellyel Jeremi herceg állítólagos hadosztályát akarta megközelíteni, sehogyan sem szolgált neki a szerencse. Ellenben megszilárdult ama meggyőződésében, hogy Jeremi herceg teljes hadával elindult Krzywonos ellen, mert ezt vallották Zagloba elfogott katonái, akik maguk is szentül hitték, hogy a herceg nyomon követi őket. A szerencsétlen atamán számára tehát nem maradt más hátra, mint sietve visszavonulni Krzywonoshoz, ámde ez sem volt könnyű feladat. Csak harmadnapra verődött össze köréje mintegy kétszáz és egynéhány főnyi csapat, a többiek vagy elhullottak az ütközetben, vagy megsebesültek, vagy még mindig ott bolyongtak valahol a szakadékokban és nádasokban, nem tudván, mitévők legyenek, hová forduljanak, merre menjenek.

Pedig hát Bohunt semmiféle mulasztás nem terheli, ő megtett mindent, amit egy vezérnek meg kellett tennie, a tanya körül a közelben felállította a strázsákat, s csak azért pihent meg, mert Kamieniecből megállás nélkül meneteltek, s lovaik teljesen alkalmatlanok voltak a további útra. Wolodyjowski ifjú élete azonban hadi cselvetésekben, tatárok vadászásában telt el, most is úgy lopakodott éjjel a kozák csapat közelébe, akár a farkas, a strázsákat elfogdosta, mielőtt egyetlen puskát elsűthettek avagy kiálthattak volna, s úgy tört rájuk, hogy íme, ő, Bohun is csak ingujjban és salaváriban menekülhetett el. Mikor a kozákfő erre gondolt, szeme előtt elsötétült a világ, feje szédült, s a kétségbeesés mardosta lelkét, mint egy veszett eb. Ő, aki a Fekete-tengeren török gályákat támadott meg, aki a tatárokat űzve Perekopig nyomult előre, s égő uluszokkal világított a kán szemébe, ő, aki a herceg keze ügyében, szinte Lubnie határában, Wasilówkában kaszabolta le a félelmetes knyáz egyik ezredét - most ingujjban, hajadonfőtt, kard nélkül volt kénytelen menekülni, mert a kislovaggal való találkozásában kardját is elvesztette.

Mintha a föld csúszott volna ki az atamán talpa alól, mert ezzel még nem volt vége balszerencséjének. A további üldözéstől tartva nem akart egyenesen dél felé menekülni, másrészt úgy vélte, hogy Krzywonos netán már felhagyott Kamieniec ostromával, kelet felé vette útját, s összeakadt Podbipieta csapatával. Ámde Longinus uram éber volt, akár a daru, s nem hagyta magát meglepni, hanem ő támadt elsőnek a kozákfőre, s annyiival is könnyebben szétszórta csapatát, mert a molojecek nem akartak verekedni, így hát Longinus uram Skrzetuski karjaiba kergette őket, aki aztán alaposan szétverte, úgyhogy Bohun, miután sokáig kóborolt a sztyeppen, alig tíz-egynéhány lovassal, hír és dicsőség nélkül, molojecek, zsákmány és foglyok nélkül jutott el végre Krzywonoshoz.

A vad Krzywonos azonban, máskor bármily kegyetlen volt balszerencséjével járt alantasaival szemben, most egyáltalán nem gurult dühbe. Saját tapasztalataiból tudta, hogy mit jelent Jeremivel összeakadni, most hát meg is ölelte Bohunt, s még ő vigasztalta és csillapította, s mikor az atamán súlyos lázba esett, parancsot adott, hogy gyógyítsák, s vigyázzanak rá, mint a szemük világára.

Eközben a négy hercegi lovag a tartományt rémült ijedelembe ejtván, szerencsésen visszaérkezett Jarmolincébe, s ott néhány napig időztek, hogy emberek és lovak kipihenhessék magukat. Közös kvártélyba szálltak, és sorban mindegyikjük számot adott Skrzetuskinak arról, hogy mi történt vele, s mit mívelt, majd leültek a kancsó mellé, hogy baráti beszélgetés közepette könnyítsenek szívükön, s elégítsék ki kölcsönös kíváncsiságukat.

Ekkor azonban Zaglobától alig jutott szóhoz valaki. Ő senkire sem volt kíváncsi, csak azt akarta, hogy őt hallgassák, de ki is derült, hogy neki van a legtöbb mondanivalója.

- Nemes uraim! - mondotta. - Igaz, hogy fogságba estem, ámde Fortuna kereke forgandó. Bohun egész életében másokat vert, s íme, most mi vertük meg őt. Ez már így szokott lenni a háborúban! Ma neked, holnap nekem. Bohunt azonban azért büntette meg az Isten, mert úgy támadt ránk, hogy jóízűen aludtuk az igazak álmát, s oly gyalázatos módon riasztott fel. Hohó! Azt hitte, megijeszt a fertelmes nyelvével, de mondhatom, mikor megszorítottam, legottan elhagyta a kurázi, belezavarodott, s kifecsegett mindent, még azt is, amit nem akart. Száz szónak is egy a vége, ha fogságba nem esem, Michal urammal együtt nem arathattunk volna rajta ekkora győzelmet. De halljátok tovább okoskodásomat: ha Michal urammal meg nem verjük, akkor Podbipiet a s őutána Skrzetuski sem kötötte volna hátra a sarkát. Továbbá, ha mi össze nem törjük, ő tört volna össze bennünket, ami, hogy meg nem történt, kinek köszönhető?

- Mert kegyelmed, akár a róka, itt farkával legyint, amott fordul egyet, s mindig kicsürcsavarja magát.

- Ostoba agár az, amely a farka után fut, mert el nem éri, s semmi okos dolgot ki nem szimatol ott, sőt, ráadásul el is veszíti a nyomot. Hány embert vesztegetett el kegyelmed?

- Hát összevissza mintegy tizenkettőt és néhány sebesültet; mert hát nem szorítottak meg valami nagyon.

- Hát kegyelmed, Michal uram?

- Vagy harmincat, mert készületlenül leptem meg őket.

- Hát kegyelmed, ezredskapitány uram?

- Ahányat Longinus uram.

- Én meg kettőt. Ki hát a jobb vezér? Mondjátok meg magatok! Nohát! Minek jöttünk mi ide, hogy a herceg parancsára Krzywonos felől híreket szerezzünk, most hát megmondom kegyelmeteknek, hogy én hallottam hírt felőle először, s a legbiztosabb szájból, mert Bohuntól tudom, hogy Kamieniec alatt áll, de az ostromzár feladására gondol, mert inába szállt a bátorság. Ezt tudom *de publicis*,¹⁴¹ ámde tudok még egyet-mást, amitől nagy öröm költözik kegyelmetek szívébe, s amiről eddig nem beszéltem, hogy együttesen hányjuk-vessük meg a dolgot. Eddig nem is voltam egészséges, mert a nehéz fáradalmak levertek lábamról, s a gyalázatos gúzsbakötéstől minden belső részem lázadozott. Azt hittem, megüt a guta.

- Mondja már kegyelmed, az Isten szerelmére! - kiáltotta Wolodyjowski. - Ama szegénykénkről hallottál valamit?

- Úgy van, az Isten áldja meg őt - felelte Zagloba.

Skrzetuski egész magasságában kiegyenesedett, aztán nyomban leült megint. Erre olyan csend lett, hogy az ablakot verdeső szúnyog zümmögése is hallatszott. Végül ismét Zagloba szólalt meg:

- Él, s biztosan tudom, hogy Bohun kezében van. Félelmetes kezek az övéi, nemes uraim, ámde az Úr nem engedte meg, hogy szegénykét bárminő baj vagy gyalázat érje. Ezt maga Bohun mondta nekem pedig ő szívesebben kérkedett volna egyéb dologgal.

- Hogy lehet az, hogyan lehet az? - kérdezte Skrzetuski lázasan.

¹⁴¹ A közügyekről. (latin)

- Üssön belém a mennykő, ha hazudok - jelentette ki Zagloba komolyan -, mert ez szent dolog. Figyelmezzenek kegyelmeitek, hogyan gúnyolódott velem Bohun, még mielőtt végképpen belezavartam volna: „Mit gondolsz - mondta -, paraszt számára vitted őt Barba? Avagy paraszt vagyok én, hogy erővel ejtsem meg? Nem engedhetem én meg magamnak, hogy Kijevben a templomban eskessenek össze vele, közben a nép zsoltosmát énekeljen, és háromszáz gyertyát égessenek... nekem, az atamánknak, a hetmannak?” S csak úgy topogott, meg a késével fenyegetett, vélvén, hogy megijeszt, de megmondtam neki, hogy ijesztgesse a kutyáit.

Skrzetuski már erőt vett magán, csak szerzetesi arca derült fel, s ismét fellángolt rajta az aggodalom, a remény és a bizonytalanság.

- De hol van? Hol van? - kérdezte lázasan. - Ha ezt is megtudta kegyelmed, akkor valóban az égből pottyantál alá.

- Azt ugyan meg nem mondta, de hát kevés szóból ért az okos ember. Ne feledjék kegyelmeitek, hogy szakadatlanul gúnyolódott velem, amíg végképp bele nem zavartam, s így folytatta: „Legelsőbbben is elviszlek Krzywonoshoz - mondja -, azután meginvitállak a lakodalmamra, de hát most háború vagy, az tehát még nem lesz valami hamar.” Figyelik kegyelmeitek: „Még nem lesz valami hamar!”... tehát időnk van! Azt is jól értsétek meg: előbb Krzywonoshoz, azután a lakodalomba, így hát a leányasszony semmi esetre sincs Krzywonosnál, hanem valahol messze, ahova a háború nem jutott el.

- Aranyember kegyelmed - kiáltotta Wolodyjowski.

- Eleintén azt hittem - felelte Zagloba az elismerésnek örvendezve -, netán Kijevbe küldte, de nem, mert hiszen azt mondta, hogy a lakodalomra Kijevbe viszi, ha pedig oda viszi, az azt jelenti, hogy most nincs ott. S okosan is tette, hogy nem vitte oda, mert ha Hmelnickij a Czerwona Rus felé indul, akkor Kijev könnyen a litvániai hadak kezébe kerülhet.

- Igaz a! - kiáltott fel Longinus uram. - Istenemre, kegyelmeddel nem akárki emberfia állhatna ki, hogy értelmet cseréljen!

- De én sem cserélnék akárki emberfiával, attól való félelmemben, hogy értelem helyett netán répalevelet kapnék cserébe, ami litvánok körében könnyen megeshetik.

- Már megint fújja a magáét - fakadt ki Longinus uram.

- Hagyja kegyelmed, hadd fejezze be. Ennél fogva nincs Krzywonosnál, és nincs Kijevben. De hát akkor hol van?

- Éppen ez a bökkenő!

- Ha sejti kegyelmed, mondjad szaporán, mert engem a tűz éget! - sürgette Skrzetuski.

- Jampolon túl! - jelentette ki Zagloba, s diadalmasan tekintett körül.

- Honnan tudja kegyelmed? - kérdezte Wolodyjowski.

- Hogy honnan? Hát innen: ott ültem az ólban, mert ama haramia az ólba záratott, falnak fel érte a kanok, körös-körül pedig a kozákok beszélgettek. A falhoz szorítottam hát a fületem, s íme, mit hallok? Az egyik azt mondja: „Most az atamán alighanem elmegy Jampolon túl.” A másik meg erre: „Hallgass, ha kedves az a fiatal fejed...” Én hát a nyakamat teszem rá, hogy Jampolon túl van.

- Istenemre! - kiáltotta Wolodyjowski.

- A Vad Mezőkre csak el nem vitte, így hát az én fejem szerint valahol Jampol és Jahorlik között kellett elrejténie. Jártam én arra, mikor a királyi bírúk Jahorlikban tanácskoztak, mert tudják kegyelmetek, hogy a határ menti jószágelhajtási ügyeket ott tárgyalják, s ilyen ügyek mindig akadnak. Ott a Dnyeszter mentén rengeteg a szakadék és a rejtett zezzug meg a mindenféle bozót, amelyekben olyan emberek élnek tanyáikon, akik semmiféle felsőbbiséget nem ismernek, hiszen pusztaságban lakván, embereket sosem látnak. Bizonyly ilyen vad pusztai népnél rejtette el a leányasszonyt, mert hiszen azt vélhette a legbiztosabbnak.

- Bah! De hogyan lehet mostanság odajutni, ha Krzywonos elzárja az utat? – aggodalmaskodott Longinus uram. - Jampol, amint hallom, szintén valóságos haramiafészek.

- Ha tízszer kellene is kockára vetnem a nyakamat - jelentette ki Skrzetuski -, akkor is mentésére megyek. Álöltözetben is elmegyek, hogy felkutassam... megsegít az Isten, s megtalálom.

- Én veled tartok, Jan! - kiáltotta Wolodyjowski.

- Én is, koldus képében, teorbánnal. Higgyék el kegyelmetek, nekem van mindnyájunk között a legtöbb tapasztalatom, mivel azonban a teorbánt végleg megutáltam, most majd dudát viszek magammal.

- Akkor netán nekem is veszítek némi hasznomat, testvérekém? - szerénykedett Longinus uram.

- Így már igazán nem marad más hátra - szölt rövid hallgatás után Skrzetuski -, mint a zászlóaljot visszavinni herceg urunknak, aztán kegyelmekekkel együtt útnak indulni. A Dnyeszter mentén megyünk Jampolnak, egészen Jahorlikig, s mindenütt keresni fogjuk. Minekutána pedig úgy vélem, Hmelnickijt máris leverték, vagy mire a herceghez érünk, leverik, tehát a haza ügye sem állhat utunkba. A zászlóaljok bizonyly Ukrajnába mennek, hogy a lázadás fészkeit is elnyomják, de ott már meglesznek nélkülünk is.

- Holnapig maradnunk kell - jegyezte meg Wolodyjowski -, különben rendelkezék Skrzetuski, ő a vezér, de azt megmondom, ha ma indulunk, lovaink mind elhullanak.

- Tudom én, hogy az lehetetlen - hagyta helyben Skrzetuski -, mégis úgy vélem, jó abrakolás után holnap indulhatunk.

Másnap el is indultak. A herceg utasítása szerint Zbarazba kellett visszatérniük, s ott bevárniuk a további parancsot. Kuzmin felé vették hát útjukat, Felsztyntól oldalvást Woloczyski iránt, ahonnan Chlebanówka felé vezetett az országút Zbarazba. Útjuk nehéz volt az esözések miatt, de nyugodt, csak a századmagával elől haladó Longinus uram szört szét néhány garázdálkodó csapatot, melyek a regimentáriusi hadak háta mögött verődtek össze. Csak Woloczyskiben álltak meg ismét éjszakai pihenőre.

Alig merültek azonban édes álomba, riadó verte fel őket, s a strázsák jelentették, hogy valami-féle lovascsapat közeledik. Csakhamar híre érkezett azonban, hogy nem ellenség az, hanem Wierszull tatár zászlóalja. Zagloba, Longinus és a kis Wolodyjowski nyomban Skrzetuski szállására siettek, ahova csakhamar sárosan, fáradtan szinte bebukott a könnyűlovasság egyik tisztje. Skrzetuski rápillantva felkiáltott:

- Wierszull!

- Én... vagyok! - mondta a jövevény alig jutva lélegzethez.

- A hercegtől?

- Igen!... Levegőt, levegőt!

- Minő hírrel? Hmelnickijnek vége?

- Vége... a... Köztársaságnak!
 - Krisztus sebeire! Mit beszél kegyelmed? Vereség?
 - Vereség, szégyen, gyalázat!... Ütközet nélkül... Fejvesztett menekülés!... Ó, ó!
 - Nem hiszek tulajdon fülemnek! Beszélj hát, beszélj az Isten szerelmére!... A regimentáriusok?...
 - Megszöktek.
 - Herceg urunk hol van?
 - Menekül, hadak nélkül... A hercegtől jövők... parancs... nyomban Lwówba... nyomunkban vagynak.
 - Kicsoda? Wierszull, Wierszull! Térj magadhoz! Kicsoda?
 - Hmelnickij, a tatárok!
 - Az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében! - kiáltotta Zagloba. - Megnyílik a föld.
- Skrzetuski azonban már értette, miről van szó.
- Hagyjuk a kérdéseket máskorra - kiáltotta. - Most lóra!
 - Lóra! Lóra!

Wierszull tatárjai alatt már az ablak előtt dobogtak a lovak. A csapat érkezése felverte a város lakosait, s most lámpással és fáklyával a kezükben tódultak kifelé házaikból. A hír villámgyorsan terjedt el az egész városban. Csakhamar félreverték a harangokat. Az imént még csendes városkát megtöltötte a lódobogás, a fel-felröppenő vezényszavak meg a zsidóság jajveszélése. A lakosok a katonasággal együtt akartak menekülni, befogták a lovakat a szekerekbe, felrakták rájuk a gyerekeket, asszonyokat, ágyneműt, a polgármester néhány polgár élén Skrzetuski előtt megjelenvén könyörgött, hogy ne menjen el addig, amíg a lakosságot el nem kíséri legalább Tarnopolig. Skrzetuski azonban meg sem akarta hallgatni, mert határozott parancsa volt a hercegtől, hogy lóhalálában induljon Lwówba.

Így hát elindultak. Wierszull csak útközben csillapult le, s akkor elmondta, hogyan és miként történt e dolog.

- Mióta a Köztársaság fennáll - mondotta -, soha nem érte ekkora csapás. Cecora, Zólte Wody, Korsun, mind semmi ehhez képest!

Skrzetuski, Wolodyjowski és Longinus pedig hol a lovak nyakára dültek, hol a fejükhöz kapkodtak, hol égre emelték a kezüket.

- Emberi értelemmel fel nem fogható! - mondták. - A herceg hol volt?
- Mindenkitől elhagyatva, szándékosan félreállítva, még tulajdon hadosztályával sem rendelkezett.
- Ki volt a vezér?
- Senki és mindenki. Régi katona vagyok, életem háborúban telt el, de ilyen hadakat és ilyen vezéreket még nem láttam.

Zagloba nem nagyon szerette Wierszullt, nem is ismerte eléggé, így hát csak fejét csóválva cuppogott. Végül azonban megszólalt:

- Nem a kegyelmed szeme káprázott csupán, nemes atyámfia, hogy egy *particularis*¹⁴² vereséget néztél az egész had vesztének, mert amit mondasz, az felülhaladja az emberi értelmet.

- Hogy felülhaladja, azt elhiszem, s még azt is megmondom kegyelmednek, hogy örömmel levágatnám a nyakamat, ha kiderülne, hogy tévedtem.

- Mi módon került kegyelmed e vereség után elsőnek Woloczyskibe? Mert azt nem akarnám feltételezni, hogy te voltál az első, aki kereket oldott? Hol vannak a hadak, merre menekülnek? Mi történt velük? S ha menekülnek, hogyan nem előzték meg kegyelmedet?

Wierszull minden más esetben nem hagyta volna ennyiben a kérdéseket, most azonban nem bírt másra gondolni, mint a vereségre, tehát így felelt:

- Azért jutottam el elsőnek Woloczyskibe, mert a többiek Ozygowcének menekülnek, de engem a herceg szándékosan küldött errefelé, ahol kegyelmeteket sejt, hogy az áradat valamiképpen el ne sodorjon, ha netán későn vennék a veszedelem hírét, egyébként pedig veletek levő ötszáz lovas e pillanatban nem csekély vigasztalás számára, mert a hadosztály jórészt elpusztult vagy széjjelszóródott.

Wierszull elhallgatott, mintha erőt gyűjtene, egy darabig nem hallatszott más, csak a paták cuppogása a sárban, mert esett az eső. Még nagyon sötét, mély éjszaka volt, mert az ég felhőbe borult, s e sötétségben és esőben különös baljóslatúan hangzottak Wierszull szavai, midőn így folytatta:

- Az Úr jó szerencsét adott e háború kezdetén. A herceg Czolhansi Kamienben igazságot nyervén Laszcz urammal szemben, minden mást elfelejtett, s megbékélt Dominik herceggel. Mindnyájan örvendeztünk ennek az egyetértésnek, nem is maradt el Isten áldása. A herceg másodszor is diadalmas volt Konstantynów alatt, s magát a várost is elfoglalta, mert az ellenség azt az első roham után elhagyta. Azután elindultunk Pilawce felé, noha a herceg nem tanácsolta, hogy oda menjünk. Ámde már útközben meglátszottak az ellene szőtt mindennemű fondorkodások, a kelletlenség, gyűlölködés és szemmel látható mesterkedések. A tanácsokban nem hallgattak rá, szavára ügyet sem vetettek s legelsőbbben is igyekeztek hadosztályát széjjeldarabolni, hogy valamiképpen az egész a herceg kezében ne maradjon. Ha ellenkezik, az egész vereséget az ő nyakába varrták volna, így hát hallgatott, tűrt, mindent elviselt. Így aztán a könnyűlovasság a főregimentárius rendeletére Konstantynówban maradt Wurcellé, az álgyúkkal és Machnicki óbesterrel egyben; leválasztották Osinski litvániai tábornost meg Korycki ezredét, úgyhogy a hercegnél csak a huszárság maradt Zacwilichowski vezérlete alatt, két regiment dragonyos meg én, zászlóaljam egy részével. Az egész nem volt több kétezer lovasnál. Akkor aztán már nem sokba vették, s magam hallottam, amint Dominik herceg kliensei mondták: „No, most a győzelem után majd nem híreskedhetnek, hogy mindez Wisniowieckinek köszönhető.” Azt is hangoztatták, hogy ha a herceg hírneve oly mérhetetlenül megnövekednék, netán az election is az ő kandidátusa győzne, márpedig ők Kazimierzt akarják. Úgy megfertőzték az egész hadat pártoskodással, hogy egyes csoportokban megindultak a viták, akár a sejmben, meg delegátusok küldözgetése, mert mindenre gondoltak, csak a csatára nem, mintha az ellenség már meg volna semmisítve. Hátha még elkezdeném felsorolni azokat a lakomákat, vivátozásokat és a fényűzést, bizonyítva hitelt nem találnék kegyelmetek füle előtt. Pyrrhus összes hadai elbújhattak volna amaz aranytól és drágakövektől ragyogó, struccollas hadak mellett. Hiszen kétszázezer cseléd és a szekerek egész raja követte őket, a lovak roskadoztak az aranyszóttések és a selyemsátrak alatt, a szekerek töredezték a sok asztalnemű és házi holmi súlyától. Azt hihette volna valaki, hogy az

¹⁴² Részleges. (latin)

egész világot megyünk meghódítani. A közfelkelő nemesség egész napon át pattogtatta az ostorokat, mondván: „Íme, ezzel csendesítjük le a pórnépet, kardunkat ki sem vonva hüvelyéből.” Mi pedig, öreg katonák, megszoktuk, hogy verekedjünk, ne pedig a szót szaporítsuk, s így már e hallatlan gőg láttára is rosszat sejtettünk. Majd zajongani kezdtek Kisiel uram ellen, hogy áruló, mások meg mellette, hogy derék szenátor. Részegen karddal vagdalták egymást, tábori őrség pedig nem volt. A rendre senki sem ügyelt, a vezérletet senki kezébe nem vette, mindenki azt tette, amit akart, oda ment, oda állt, ahova akart, a cselédség nagy lármákat csapott; ó, könyörületes Isten, hiszen ez valóságos *kulig*,¹⁴³ nem pedig hadjárat, melyen *salutem Respublicae*¹⁴⁴ táncolták, itták, kuligozták el, s végezetül kerítők kezére adták!

- De mi még élünk! - kiáltotta Wolodyjowski.

- S Isten is nagyon az égben! - tette hozzá Skrzetuski.

Ismét pillanatnyi csend állt be, majd Wierszull folytatta:

- *Totaliter*¹⁴⁵ elpusztulunk, hacsak az Isten csodát nem mível, hogy bűneinkért nem korbácsol tovább, s érdemtelenül kegyelmet gyakorol velünk. Van úgy, hogy magam sem hiszem, amit tulajdon szememmel láttam, s úgy érzem, mintha lidércnyomás kínozta volna álmomban...

- Mondja kegyelmed tovább - nógatta Zagloba. - Eljutottatok Pilawce alá, s hát aztán?

- S ott megálltunk. Miről tanácskoztak ott a regimentáriusok, nem tudom, majd a végítéletnél felelnék érte, mert ha nyomban ráütünk Hmelnickijre, amint Isten nagyon az égben, ha nem volt is vezérünk, azonmódon szétszórtuk volna minden rendetlenség, tumultus ellenére. Herceg urunk sátoztól sátorig nyargalt, kérlelt, könyörgött, fenyegetőzött: „Üssünk rájuk, mielőtt a tatárok feljönnének, üssünk rájuk!”, s a haját tépte, ott pedig egyik a másikatól várta a rendelkezést... és sehol semmi! Csak ittak és gyüleseztek... Jöttek a hírek: közelednek a tatárok, a kán kétszáz ezer lovassal... ők pedig egyre csak tanácskoztak. A herceg bezárkózott sátorába, mert őt teljesen háttérbe szorították. A hadak körében felröppent a hír: a kancellár megtiltotta Dominik hercegnek, hogy csatába bocsátkozzék, mert folynak az alkudozások. Erre még nagyobb lett a rendetlenség. Végezetül megérkeztek a tatárok, de az Úr megsegített az első napon. A herceg meg Osinski uram ütköztek meg, de Laszcz uram is derekasan helytállt, elűzték a hordát a csatatérről, alaposan meg is szabdalták, azután pedig...

Wierszull hangja elakadt.

- Aztán? - kérdezte Zagloba.

- Jött a borzalmas, érthetetlen éjszaka. Emlékszem, a folyó mentén tartottam a strázsát embereimmel, egyszerre csak hallom, a kozák táborban mintha vivátra lőnének az álgúkból, s a kiáltozást is hallani. Akkor jutott csak eszembe, mit beszéltek az előző napon a táborban, hogy még nem jött meg az egész tatár erő, csak Tuhaj bej a hadak egy részével. Gondoltam, ha vivátoznak, bizonytal megjött a kán is saját személyében. Egyszerre csak a mi táborunkban is tumultus támad. Magam ugrottam oda néhány emberrel: mi történt? Azt kiabálják felénk: „Megszöktek a regimentáriusok!” Rohanok Dominik herceghez: nincs! A pohárnokmesterhez: nincs! A királyi zászlótartóhoz: nincs! Názáreti Jézusom! A katonák az udvaron futkosnak, kiáltozás, ordítózás, zaj, fáklyákkal világítanak: hol vannak a regimentáriusok? Hol vannak a

¹⁴³ Lengyel farsangi szórakozás, szánkírándulás, melynél legfontosabb a minél sebesebb hajtás, ennélfogva sérülések, sőt halálesetek is előfordulhatnak.

¹⁴⁴ A Köztársaság üdvét. (latin)

¹⁴⁵ Teljességgel. (latin)

regimentáriusok? Sokan azt ordítják: „Lovat, lovat!”, mások meg: „Nemes atyámfiái, meneküljetek, árulás! árulás!” Kezüket felemelik, arcuk tébolyult, szemük kimeresztve, tolonganak, egymást tiporják, fojtogatják, lóra kapnak, vagy gyalogszerrel rohannak vaktában. Kezdek elhányni a sisakot, vértet, fegyvert, sátort! Egyszerre csak jön a herceg a huszárság élén, ezüstvértjében, hat fáklyát visznek körülötte, ő pedig felemelkedik kengyelében, s úgy kiáltja: „Nemes uraim, én itt maradtam, ide hozzám, csapatba!” Ej, dehogyis! Nem hallják, nem látják, rohannak a huszárságra, összezavarják sorait, fellökdösik az embereket, a lovakat, magát a herceget is alig bírtuk megmenteni. Az utcán az összetaposott tábortüzek fölött a sötétben vad rémületben zúdul az egész had kifelé a táborból, akár a megáradt patak vagy folyó, széjjel-szóródik, menekül, pusztul... Nincs már haderő, nincsenek vezérek, nincs Köztársaság, csak gyalázat, le nem mosott gyalázat, s a kozákság lába a nyakunkon...

Itt Wierszull feljajdul, lovát rángatja, mert megszállja a kétségbeesés tébolya. E téboly átterjed másokra is, s mint az eszelősök mennek egymás mellett az éjszakában.

Sokáig meneteltek így. Legelsőbben Zagloba szólalt meg:

- Kardcsapás nélkül... a selymák, az ebfiak! Emlékeztek-e, mi módon kérkedtek Zbarazban, mi módon ígérettek, hogy sótlan, borsozatlan falják fel Hmelnickijt? Hej, a selymák!

Közben hajnalodott, s a távolban feltűntek Tarnopol falai.

IX. FEJEZET

A pilawcei veszedelem első menekültjei szeptember 26-án jutottak el Lwówba, s amint a kapukat megnyitották, villámgyorsan terjedt el a hír az egész városban, s némelyek hitetlenkedve fogadták, másokban fejetlenséget és rémületet keltett, ismét másokat pedig kétségbeesett védekezésre serkentett. Skrzetuski két nappal később érkezett meg csapatával, mikor a város már zsúfolásig megtelt menekült katonákkal, nemességgel és felfegyverzett polgársággal. Már is védekezésre gondoltak, mert minden pillanatban várták a tatárokat, azt azonban még nem tudták, ki áll a védősereg élére, s hogyan kezd hozzá. Így aztán általános volt a rendetlenség és a pánik. Egyesek menekültek a városból, magukkal hurcolva családjukat és vagyonukat, a környékbeli lakosok pedig a városban kerestek menedéket: a ki- és beözönlők eltorlaszolták az utcákat, s nagy veszekedéseket csaptak az áthaladásért. Minden tele volt szekerekkel, ládákkal, batyukkal és lovakkal, mindenféle fegyvernembeli katonákkal, minden arc bizonytalanságot, lázas várakozást, kétségbeesést vagy lemondást tükrözött. Minduntalan rémület szállt a szívekbe, váratlanul csapott le, akár a forgószele, s röpködtek a kiáltások: „Jönnék! Jönnék!” A tömegek már zúdultak is a rémülettől űzve, mint a hullám, s néha vaktában rohantak orruk irányában, amíg ki nem derült, hogy ismét csapatba verődött, saját, szétszórt katonák közelednek. Egyre több ilyen csapat verődött össze, de mily siralmas látványt nyújtottak e katonák, kik még nemrég aranytól csillogva, tollbokrétásan, büszkén énekelve készültek a „pór-néppel való leszámolásra”. Ma rongyosan, kiéhezetten, lesóványodva, sárosan, leromlott lovakon, arcukon a gyalázat kifejezésével inkább koldusokhoz, mint lovagokhoz hasonlítottak. Bizony csak szánalmat kelthettek volna a szívekben, ha ugyan lett volna idő a szánakozásra ebben a városban, amelynek falaira hamarosan rázúdulhat az ellenség egész hadereje. S e meggyalázott lovagok mindegyike csak azzal vigasztalhatta magát, hogy olyan sok, annyi ezer társa osztozik vele a szegyenben. Az első órában mindnyájan igyekeztek elbújni, de csakhamar magukhoz térve panaszkodni, siránkozni kezdtek, átkozódtak és fenyegetőztek, az utcán csavarogtak, kocsmaszerte tivornyáztak, s mindezzel csak a rendetlenséget és rémületet növelték.

Mindegyikük szajkó módra hajtogatta: „A tatárok minden percben itt lehetnek!” Egyesek égő falvakat láttak maguk mögött, mások minden szentségre esküdöztek, hogy csak fegyverrel sikerült elszakadniuk az üldöző tatár csapatoktól. A katonák köré gyülekező polgárok feszült figyelemmel hallgatták e híreket. A háztetők és templomtornyok tele voltak kíváncsiakkal, a harangok egyre zúgták a riadót, a fehérség és gyermekek tömegei pedig bent szorongtak a templomokban, ahol égő gyertyák között ragyogott a szentség.

Skrzetuski a Halicsi Kapun át lassan nyomult előre csapata élén, a lovak, szekerek, katonák zárt sorain, a zászlójuk alatt álldogáló városi céheken és a köznép tömegein. Mindenki ámulva nézte e csapatot, mely nem szétszórta, hanem zárt rendben vonult be a városba. Mindjárt szárnyra kelt a hír, hogy segélycsapat érkezett, mire ismét merőben indokolatlan öröm töltötte meg a csöcseléket, mely már tódult is, hogy Skrzetuski uram kengyelét érinthesse. Összefutottak a katonák is, hangosan kiáltozva: „Wisniowiecki-vitézek! Éljen Jeremi herceg!” Egyszerre akkora lett a tolongás, hogy a zászlóalj csak lassú lépésben haladhatott előre.

Ekkor átellenben megjelent egy dragonyoscsapat, tiszttel az élén. A katonák széjjelszórták a tömeget, a tisztt pedig egyre kiáltozott: „Félre az útból! Félre az útból!”, s már kardlapozta is, aki nem tűnt el elég gyorsan előle.

Skrzetuski felismerte Kuszelt.

Az ifjú tiszt boldogan köszöntötte ismerőseit.

- Micsoda idők, micsoda idők! - hajtogatta.

- Hol a herceg? - kérdezte Skrzetuski.

- Megölték volna a gondok, ha még sokáig késtél volna. Nagyon nehezen várt már téged is meg embereidet is. E pillanatban a Bernardinusok templomában van, engem azért küldtek, hogy csináljak rendet a városban, de Grozwajer már hozzálátott. Megyek veled a templomba. Ott folyik a tanácskozás.

- A templomban?

- Úgy van. A hercegnek akarják felajánlani a vezéri buzogányt, mert a katonák kijelentették, hogy más vezér alatt nem védik a várost.

- Menjünk hát! Magam is sietek a herceghez!

Az egyesített csapat megindult. Útközben Skrzetuski mindenfelől kérdezősködött, mi történt Lwówban, s elhatározták-e már a város védelmét.

- Éppen most van mérlegen e dolog - felelte Kuszel.

- A polgárok védekezni akarnak. Micsoda idők! Az alantas rendű emberekben nagyobb lélek lakozik, mint a nemességben és a katonákban.

- Hát a regimentáriusok? Mi történt velük? Itt vagynak a városban? Vajon nem fognak akadályokat gördíteni a herceg útjába?

- Csak ő maga ne gördítsen! Volt alkalmas idő a vezéri buzogány átadására, most már késő. A regimentáriusok mutatkozni sem mernek. Dominik herceg csak henyélt az érseki palotában, s nyomban elhordta magát, de jól is tette, mert el nem hiszed, mennyire gyűlölik a katonák ökelmét. Már itt sincs, s még mindig azt kiáltozzák: „Ide vele, majd ellátjuk mi a baját!” Semmiképpen meg nem úszta volna némi baleset nélkül. A királyi pohárnokmester úr volt az első, aki ide érkezett, sőt eleintén még kígyót-békát beszélt a herceg úrra, most azonban már csendben van, mert ellene is fenekednek a tömegek. Fejéhez verdesik minden bűnét, ő meg csak nyeli a könnyeit. Általában szörnyűség, hogy mi megy végbe, milyen idők következtek reánk! Mondom, örülj, hogy nem voltál Pilawce alatt, s nem kellett onnan menekülnöd, mert isteni csoda, hogy nekünk, akik ott voltunk, értelmünk végképp meg nem zavarodott.

- Hát hadosztályunk?

- Olyan már nincsen. Alig maradt valami belőle. Wurcel nincs, Machnicki nincs, Zacwilichowski nincs. Wurcel és Machnicki nem voltak Pilawcében, mert ők Konstantynówban maradtak. Ama Belzebub Dominik herceg azért hagyta ott őket, hogy herceg urunk hatalmát gyöngítse. Most nem tudni, elmenekültek-e, avagy az ellenség kezébe kerültek? A vén Zacwilichowski úgy eltűnt, akár a vízbe dobott kő. Adná Isten, hogy ne veszett volna el.

- S itt sok katona verődött össze?

- Van elég, de mi haszon belőlük. Legfeljebb a herceg boldogulna velük, ha elfogadná a vezéri buzogányt, mert másra nem hallgatnak. A herceg szörnyen aggódott miattad meg katonáid miatt. Hiszen ez az egyetlen teljes zászlóalj. Mi már el is sirattunk.

- Most az a boldog, akit elsiratnak.

Egy darabig szótlanul haladtak, nézték a tömegeket, s hallgatták a kiáltozást: „Tatárok, tatárok!” Egy helyen borzalmas látvány tárult szemük elé, a tömeg széjjeltépett egy embert, akit kémkedéssel gyanúsítottak. A harangok egyre zúgtak.

- A horda hamarosan ideér? - kérdezte Zagloba.

- Ördög tudja, talán még ma! Ez a város nem fog sokáig védekezni, mert nem bírja. Hmelnickij kétszázezer kozákkal közeledik a tatárokon kívül.

- Vége! - felelte Zagloba. - Jobb lett volna, ha árkon-bokron át továbbmegyünk! Minek is arattunk annyi győzelmet?

- Kin?

- Krzywonoson, Bohunon meg az ördög tudja, kin!

- Ejha! - csodálkozott Kuszel, majd Skrzetuskihoz fordult, s halkán megkérdezte:

- S téged, Jan, nem vigasztalt meg az Úr valamivel? Nem találtad meg, amit kerestél? Vagy legalább nem tudtál meg valamit?

- Nem arra való idő ez, hogy ezen elmélkedjünk! - kiáltotta a lovag. - Mit számítok én, meg az én dolgaim ahhoz képest, ami itt történt? Minden, minden hiábavalóság, s a végén: a halál.

- Magam is úgy vélem, hogy hamarosan az egész világ elpusztul - jegyezte meg Kuszel.

Eközben eljutottak a Bernardinusok templomához, melynek a hajója ragyogó fényben úszott. Végeláthatatlan tömegek ácsorogtak a templom előtt, de nem juthattak be, mert alabárdos sorfal állta el a kapukat, s csak a jelesebb személyiségeket meg az előkelőbb tiszteket engedte be.

Skrzetuski másik sorfalat vonatott embereivel.

- Menjünk be! - mondta Kuszel. - A fél Köztársaság ott van e templomban.

Beléptek. Kuszel nem sokat túlzott. Aki jelesebb személyiség akadt a városban vagy a hadaknál, az mind sietett a tanácsba. Ott voltak a vajdák, kastellánok, ezredek, kapitányok, a külföldi ezredek tisztjei, a lelkészi kar, s annyi nemes úr, amennyit a templom befogadhatott, számos alacsonyabb állapotú katona s néhány városi tanácsúr élükön Grozwajerrel, aki a polgárság vezéréül volt kiszemelve. Jelen volt a herceg meg a királyi pohárnokmester mint a regimentáriusok egyike, meg a kijevi vajda, a stobnicei sztarosza, Wessel és Arciszewski, a litvániai tábornokmester - ezek a főoltár előtt ültek, hogy a közönség láthassa őket. Sietve, lázasan tanácskoztak, mint ilyen esetekben szokás, a szónokok felugrottak a pad tetejére, s úgy könyörögtek a vezetőknek, hogy ne adják a várost ellenség kezére védelem nélkül. Ha el kellene is pusztulniuk, a város kibírja az ellenség ostromát s közben a Köztársaság magához tér. Mi hiányzik a védekezéshez? Várfalak vannak, katonaság van, *determinatio*¹⁴⁶ van, csak vezér kell. Amint így beszéltek, a tömegben moraj kelt, mely hangos kiáltozássá erősödött - a gyülekezetet elfogta a lelkesedés.

- Jeremi herceg! Jeremi herceg! Éljen! Éljen és győzzön!

Megvillant ezernyi kard, minden szem a hercegre tapadt, ő pedig nyugodtan felállt, csak szemöldökét húzta össze. Nyomban olyan csend lett, hogy a légy zümmögését is hallani lehetett.

- Nemes uraim! - kezdte a herceg érces hangján, amely a csendben a templom minden zugába elhatott. - Mikor a cimberék és teutonok megtámadták a római köztársaságot, senki sem futott a konzuli méltóság után, míg végül Marius fogadta el. Ámde Marius elfogadhatta, mert a szenátus által kinevezett vezérek nem voltak... E nagy veszedelemben én sem vonnám meg

¹⁴⁶ Itt: elszántság. (latin)

magam e méltóság viselésétől, hiszen édes hazámat életemmel is szolgálni akarom, de a vezéri buzogányt el nem fogadhatom, mert hazámat, a szenátust és a felsőbbiséget csúfolnám meg vele, bitorló vezér pedig nem akarok lenni. Itt van közöttünk, akinek a Köztársaság tette kezébe a vezéri buzogányt: itt a királyi pohárnokmester úr...

A herceg nem beszélhetett tovább, mert alig mondta ki a pohárnokmester nevét, rettenetes zaj, kiabálás, kardcsörtetés támadt, a tömeg hullámszerűen kezdett, s kirobbant, miként a puska, ha szikra éri. „Le vele! Halál rá! *Pereat!*”¹⁴⁷ - ordított a tömeg. „*Pereat, pereat!*” - hangzott egyre hatalmasabb erővel. A pohárnokmester felugrott, arca sápadt volt, mint a fal, homlokára kiült a hideg verejték, közben pedig vészjósló alakok közeledtek a stallumok, az oltár felé, s már hallatszott a baljós „Ide vele!” kiáltás. A herceg látván, mi készül, felállt, s kinyújtotta jobbát.

A tömeg megállt, s vélvén, hogy szólni akar, egy pillanat alatt csend lett.

Ő azonban csak a vihar és a tumultus kitörését akarta elkerülni s a templomban a vérontást megakadályozni, látván tehát, hogy a legveszedelmesebb pillanat elmúlt, visszaült a helyére.

Két széssel odább ült a szerencsétlen pohárnokmester, úgy, hogy csak a kijevi vajda választotta el a hercegtől, ősz fejét mellére horgasztotta, két karja lehanyatlott, s szájából sírástól elcsukló hangok törtek elő:

- Öreg vagyok, szerencsétlen és nyomorult. Jussom vagyon hozzá, hogy levegyem vállamról ama terhet, mely erőmet meghaladja, s átrakjam azt fiatalabb vállakra. Most azért, íme, a megfeszített Krisztus és az egész lovagság színe előtt néked adom át a vezéri buzogányt: vegyed.

S átnyújtotta a jelvényt Wisniowieckinek. Egy pillanatra olyan csend lett, hogy a légyzümmögés is hallatszott. Végezetül Jeremi hangja csendült fel ünnepélyesen:

- Bűneimért... elfogadom.

Erre tébolyult öröm lett úrrá a gyülekezeten. A tömeg áttörte a stallumot, s Wisniowiecki lábához borulva dobálta eléje drágaságait és pénzét. A hír villámgyorsan terjedt el városszerte: a katonák szinte eszüket vesztették örömeikben, s nagy rivalgással máris rohantak volna Hmelnickijre, a tatárokra, a szultánra. A polgárok már nem gondoltak a megadásra, hanem készek voltak utolsó csepp vérükig védekezni. Az örmények jószántukból hordták fel pénzüket a városházára, még mielőtt szó lett volna a becslésről; a zsidók hálaadó lamentálást csaptak zsinagógájukban, a sáncokon pedig az ágyúk nagy dörgéssel vitték szerte az örömdetes hírt, az utcákon puskákat, karabélyokat és pisztolyokat sütögettek el. Egész éjszakán át hangzott az éljenzés. Aki a dolgokat nem ismerte, azt hihette volna, hogy a város valami nagy győzelmet aratott, vagy ünnepet ül.

¹⁴⁷ Vesszen. (latin)

X. FEJEZET

Egy héttel később, október 6-án reggel villámként cikázott végig Lwów városán a váratlan s egyben borzalmas hír, hogy Jeremi herceg a hadak túlnyomó részével titkon elhagyta a várost, s nem tudni, hova ment.

A tömeg az érseki palota elé gyülekezett. Eleinte nem akarták elhinni. A katonák erősködtek, hogy ha a herceg elment, akkor kétségtelenül erős portyázó csapat élén vonult ki, hogy a környéket kikémlelje. Kiderült, mondták, hogy a menekültek hamis híreket terjesztettek, mondván, hogy Hmelnickij és a tatárok bármely pillanatban itt lehetnek, mert íme, szeptember 26-ától már tíz nap elmúlt, s az ellenségnek még nyoma sincs. A herceg nyilván tulajdon szemével akart meggyőződni a veszedelemről, s amint e dolgot megvizsgálta, kétségtelenül visszatér. Különben is itt hagyott néhány ezredet, s a védelemre minden készen áll.

S valóban úgy is volt. Minden rendelkezést kiadtak, mindenkinek a helyét kijelölték, az ágyúkat felvontatták a sáncokra. Estefelé megérkezett Cichocki százados ötven dragonyosa élén. Nyomban körülfogták a kíváncsiak, de ő nem volt hajlandó a tömeggel szóba állni, hanem egyenesen Arciszewski generálishoz ment, mindketten maguk elé idézték Grozwajert, s minekutána együtt meghányták-vetették a dolgokat, a városházára mentek. Ott Cichocki kijelentette a megrémült tanácsuraknak, hogy a herceg többé nem tér vissza.

Az első pillanatban mindenkinek lehanyatlott a keze, s egy vakmerő száj már ki is mondta a szót: „Áruló!” Ekkor azonban felállt Arciszewski, a vén hadvezér, ki Hollandiában nagy vitézi hírnevet szerzett haditetteivel, s ily szavakat intézett a katonákhoz és városatyákhoz:

- Hallottam a káromló szót, bár ki ne mondta volna senki, mert a cselekedetét még a desperatio sem menti. A herceg eltávozott, és nem tér vissza, úgy van! De milyen jusson követelhetitek a vezértől, kinek vállát az egész haza megmentésének terhe nyomja, hogy csupán a ti városotokat védelmezze? Mi lenne, ha itt a Köztársaság utolsó erőit körülfogná az ellenség? Sem eleség, sem hadiszer nincs itt oly temérdek had számára. Ő a menekvés egyetlen útját választotta, mert ha kiéheztetik, s itt pusztul el a hadakkal együtt, akkor az ellenséget már senki fel nem tartóztatná, úgy, hogy az elmenne Krakkó meg Varsó alá, s sehol ellenállásra nem találván elárasztaná az egész hazát. Most azért a zúgolódás helyett siessetek a sáncokra, s védelmezzétek meg magatokat, gyermekeiteket, városotokat és a Köztársaságot.

- A sáncokra, a sáncokra! - kiáltotta néhány bátrabb hang.

Most az erélyes és bátor Grozwajer szólalt meg:

- Örvezdem én kegyelmetek elszántságán, s tudjátok meg, hogy a herceg nem úgy távozott, hogy a védelemre ne gondolt volna. Itt mindenki tudja, mi a teendője, s csak az történt, aminek történnie kellett. A védelem a kezemben vagyon, s védekezni is fogok mindhalálig.

A terem kiürült. Kis idő múlva ágyúdörgés reszkettette meg a város falait, hirdetvén a vár, a külvárosok és a közeli falvak lakosainak, hogy itt az ellenség.

A keleti ég alja, ameddig a szem ellát, piros volt, mintha tűzvész tengere hömpölyögne a város felé.

Eközben a herceg Zamoscra sietett. A természettől fogva is erős vár kijavításával és felszerelésével volt foglalatossá, s hamarosan bevehetetlen erősséggé tette azt. Skrzetuski Longinus urammal és a zászlóalj egy részével a várban maradt Weyher, walecki sztarosza pálcája alatt, a herceg pedig Varsóba ment, hogy a sejm-től megkapja az új hadak toborzásához szükséges pénzt, és részt vegyen a királyválasztáson. Ha ugyanis Karol királyfit választják királlyá, akkor a háborús párt kerekedik felül, s a herceg kapja meg a Köztársaság összes hadainak fővezérségét, ami azt jelenti, hogy feltétlenül sor kerül az életre-halálra való leszámolásra Hmelnickij és a Köztársaság között. Ezzel szemben Kazimierz királyfit - noha nagy bátorságú és eléggé harcias férfiú is volt - teljes joggal tartották Ossolinski kancellár politikája hívének, mint aki hajlandó lett volna a kozákokkal alkudozásba bocsátkozni, s nekik tetemes engedményeket tenni. A két testvér egyike sem fukarkodott az ígéretekkel, s kölcsönösen nagy erőfeszítéseket tettek, hogy híveket szerezzenek maguknak, így aztán - a két párt körülbelül egyforma erős lévén - senki sem tudhatta, mi lesz a választás eredménye. A kancellár párthívei attól tartottak, hogy Wisniowiecki egyre növekvő hírneve és a lovagvilág, valamint a nemesség körében egyre fokozódó népszerűsége révén Karol felé hajlíthatja a szíveket, a herceg pedig éppen e célból személyesen kívánta támogatni jelöltjét. Ezért sietett gyors meneteléssel Varsóba, bizonyos lévén afelől, hogy Zamosc hosszú ideig fel tudja tartóztatni Hmelnickij és a Krím egész hatalmát. Lwówot már megmentettnek lehetett tekinteni, mivel Hmelnickij nem bajmolhatott sokáig e város elfoglalásával, előtte lévén a sokkal erősebb Zamosc, mely elzárta előle a Köztársaság szívébe vezető utat.

A herceg most már bizonyos volt afelől, hogy ha Kazimierz királyfit választanák is meg, a háború elkerülhetetlen, s a borzalmas rebelliónak vérbe kell fulladnia. Reménylette, hogy a Köztársaság még egyszer hatalmas haderőt állít talpra, mert az alkudozások is csak akkor kecsegtethettek eredménnyel, ha azokat erős hadsereg támogatja.

Ily gondolatoktól ringatva igyekezett a herceg Varsó felé néhány zászlóalj kíséretében, s vele volt Zagloba meg Wolodyjowski. Az előbbi égre-földre esküdözött, hogy keresztülviszi Karol herceg megválasztását, mert tud a nemes atyafiak nyelvén beszélni, s fel tudja őket használni, az utóbbi pedig a herceg kíséretét vezérlette. Siennicában váratlanul kedves meglepetés érte a herceget: Gryzelda hercegasszonnyal találkozott, aki biztonság okából igyekezett Brzesc Litewskiből Varsóba, remélvén, hogy a herceg is oda megy. Nagy szeretettel köszöntötték egymást a hosszas távollét után. A hercegasszony könnyein keresztül szemlélte e napbarnította, lesoványodott arcot, e magasztos homlokot, melybe mély barázdákat szántottak a gondok és fáradalmak, meg az álmatlanságtól vöröslő szemet, s újra meg újra könnyekre fakadt, s vele együtt zokogott túláradozó szívvel az egész hölgykíséret. A hercegi pár lassan lecsillapodva átment a tágas plébániára, ott azután vége-hossza nem volt a barátok, az udvari emberek és a lovagok felől való kérdezősködésnek, akik mintegy a családhoz tartozván, teljesen összeforrtak Lubnie emlékével. A herceg mindenekelőtt Skrzetuski felől nyugtatta meg hitvesének gondoskodó aggodalmát, mondván, hogy csak azért maradt Zamoscban, mert az Istentől reámért nagy megpróbáltatások közepette nem akart belemerülni a főváros zajába, hanem inkább a kemény katonai szolgálattal és munkával kívánta gyógyítani szíve sebeit. Azután bemutatta a hercegasszonynak Zaglobát, s tetteiről e szavakkal emlékezett meg: „*Vir incomparabilis*”¹⁴⁸ ökelme, aki, nem elég, hogy Kurcewiczówna leányasszonyt kiragadta Bohun kezéből, hanem Hmelnickij és a tatárok táborának kellős közepéből ki is szabadította, azután pedig velünk együtt harcolván, Konstantynów alatt fölöttébb dicséretes vitézséggel állta

¹⁴⁸ Hasonlíthatatlan. (latin)

meg helyét, nagy dicsőséget szerezvén nevének. A hercegasszony a szavak hallatára nem fukarkodott a dicséretekkkel, s többször is csókra nyújtotta kezét Zagloba uramnak, ígérve, hogy alkalmasabb időben nyomósabban is kifejezést ad elismerésének. A vir incomparabilis pedig hősiességét szerénységgel takargatván hajlongott, majd meg hetykén kacsingatott a palotáskisasszonyok felé, mert ámbár öregember létére nem sok sikerre tartott számot a fehérnépnél, mégis kedves volt szívének, hogy bátorságáról annyi szépet hallottak. Mindazonáltal örömcseppek is bőven vegyültek ez örömdetes találkozás édességébe, mert - a hazát ért nehéz napokról nem is szólva - hányszor volt úgy, hogy mikor a hercegasszony a kedves ismerősök felől kérdezősködött, a hercegnek így kellett felelnie: „Elesett... elesett... eltűnt...” Ilyenkor a palotáskisasszonyok is fel-felzokogtak, mert az elesettek felsorolásánál bizony nem egy nekik drága név is elhangzott.

Így vegyült öröm a bánattal, könny a mosollyal. Ám legjobban a kis Wolodyjowski borongott, mert hiába tekingetett körül, s fürkészett mindenfelé - Barbara hercegisasszony nem volt sehol. Igaz ugyan, hogy a háborús fáradalmak, a folytonos csaták és ütközetek, az örökös hadjáratok közepette már kissé el is feledkezett a hercegisasszonyról, mert amilyen szerelmes természetű volt, annyira állhatatlan is, ámde most, hogy a hölgykíséretet meglátta, eszébe jutott a lubniei élet, s elképzelte, mily kedves dolog volna a pihenés perceiben egy kicsit sóhajtozni, s szívét is újra foglalkoztatni. Most tehát, hogy az be nem következett, érzelmei viszont - szinte bosszantására - újra feléledtek, Wolodyjowski uram nagyon elbúsulta magát, s olyan volt, mintha leforrázták volna. Fejét lehorgasztotta, bajuszkája lekonyult, pedig rendszerint oly hetykén felpödrte, hogy két hegye orrcimpájánál is magasabbra nyúlt, akár a cserebogaré, fitos orra megnyúlt, arcáról eltűnt a szokásos derű, szótlanúságba merült, s még akkor sem mozdult meg, mikor a herceg, kíséretét sorra véve, most már az ő vitézségét és hőstetteit magasztalta. Mert mit jelenthetett számára minden dicséret, ha ő nem hallhatja.

Végül is Anusia Borzobohata szánta meg, s noha sokat huzakodtak egymással, elhatározta, hogy megvigasztalja. E célból, a hercegasszony felé sandítva, észrevétlenül egyre közelebb húzódott a lovaghoz, míg végül egészen mellé került.

- Jó napot kívánok - mondotta. - Régen nem láttuk egymást.

- Ó, Anna kisasszony! - felelte Michal uram mélabúsan. - Bizony sok víz elfolyt azóta, s íme, most is milyen szomorú időkben találkozunk, és nem is mindnyájan.

- Bizony, nem mindnyájan, annyi sok lovag elesett!

Anusia felsóhajtott, s kis idő múlva így folytatta:

- Mi sem vagyunk teljes számban, mert Sieniutówna leányasszony férjhez ment, Barbara hercegisasszony pedig a wilnai vajdáné asszonynál maradt.

- S bizonynal ő is férjhez megy?

- Nem, nem is gondol ilyesmire. De mi okból tudakolja kegyelmed annyira?

Azzal összehunyorította fekete szemecskéjét, úgy, hogy csak keskeny rés látszott belőle, s szemhéja alól oldalvást villantott a lovagra.

- A család iránti hajlandóságomból - felelte Michal uram.

- Ez helyes is - vélte Anusia -, mert kegyelmednek is őszinte jóakarója a hercegisasszony. Gyakran el is kérdezgette: „Hol van amaz én lovagom, ki Lubniében a harci játékokon a legtöbb török fejet ütötte le, amiért jutalmat is adtam neki? Mit mível? Remélem, él még, s gondol néha ránk?”

Michal uram hálásan pillantott Anusiára, s mindenekelőtt megörült, azután pedig észrevette, hogy nagyon megszépült.

- Valóban ezt mondta Barbara hercegisasszony? - kérdezte.

- Istenemre! S azt is emlegette, mi módon ugratott át kegyelmed az árkon az ő kedvéért, mikor a vízbe is estél.

Wolodyjowski immár másodszor pillantott Anusiára, s most már nem bírta tovább.

- Te pedig annyira megszépültél, kisasszonyom, hogy a szeme káprázik az emberfiának, ha rád néz.

A leány bájosan elmosolyodott.

- Kegyelmed ezt csak azért mondja, hogy megnyerje hajlandóságomat.

- Annak idején szerettem volna - felelte a lovag vállat vonva -, Isten látja a lelkeket, szerettem volna, de nem bírtam, most pedig Podbipieta uramnak kívánok boldogságot.

- Hol van Podbipieta uram? - kérdezte Anusia halkán, szemét lesütve.

- Zamoscban maradt Skrzetuskival. Közben már ő lett a zászlóalj vicekapitánya, néki tehát a szolgálatot kell vigyáznia, de ha tudta volna, kit lát itt, Istenemre, permissiót kérve, hétmérföldes léptekkel jött volna velünk. Állhatatos gavallér ökelme, bizony minden kegyre méltó.

- S a háborúban nem érte-é valamiféle baj?

- Úgy vélem én, nem erre vagy kíváncsi, kisasszonyom, hanem hogy ama három fejet levágta-e?

- Nem hiszem én, hogy ő valóban ilyen szándékkal volna.

- Pedig csak hidd el, kisasszonyom, mert anélkül nem lesz semmi, ő maga igen serényen keresi az alkalmat.

- Találja meg ki-ki, amit keres! - mondta Anusia nagyot sóhajtva.

Utána felsóhajtott Wolodyjowski is, s tekintetét felvetve egyszerre ámulva nézett a szoba egyik szegletébe.

E szegletből egy izgékony, haragos arc tekintett feléje, hatalmas orral és szalmacsutakhoz hasonló, torzonborz bajusszal, mely utóbbi sebesen mozgott, mintha az elfojtott düh mozgatná. Wolodyjowski eddigelé nem ismerte ezt az ábrázatot.

Ijedelmes volt ez az orr, e szempár meg a bajusz, ámde Wolodyjowski nem volt ijedős természetű, így hát - amint mondám - csak elámult, s Anusiához fordulva megkérdezte:

- Minémű figura az ott a szegletben, mely úgy néz rám, mintha mindenestül fogva el akarna nyelni, s bajuszát úgy mozgatja, akár egy vén kandúr?

- Az? - felelte Anusia fogait kivillantva. - Az Charlamp úr.

- Aztán miféle pogány ökelme?

- Egyáltalán nem pogány, hanem százados a wilnai vajda petyhorski zászlóaljánál. Varsóig ő kísér el bennünket, s ott bevárja a vajda urat. Jó lesz, Michal uram, ha nemigen kerül kegyelmed a szája felől, mert nagy emberevő ökelme.

- Azt magam is látom. Ha azonban emberevő, vannak itt nálamnál kövérebb falatok, miért feni hát éppen rám a fogát?

- Mert... - kezdte Anusia, s halkán felkuncogott.

- Mert?

- Mert szerelmes belém, s ő maga mondta, hogy aki közelembe lép, azt darabokra aprítja. Higgye el kegyelmed, most is csak a herceg úrék jelenléte tartóztatja, másképp nyomban megkeresné az alkalmat, hogy beléd kössön.

- Nesze neked! - kiáltotta a kislovag vidáman. - Így állunk hát, kisasszonyom? Hej, látom már, nemhiába énekelgettük: „Mint a tatár a híveket, ragadozod a szíveket!” Emlékezel, kisasszonyom? Már te meg sem mozdulhatsz, hogy valaki nyomban beléd ne szeressen!

- Ez már a balsorsom! - felelte Anusia szemét lesütve.

- Nagy farizeus vagy, kisasszonyom, de mit szól majd ehhez Longinus uram?

- Mit tehetek én róla, hogy Charlamp uram üldöz? Én ki nem állhatom, még látni sem szeretem ökelmét.

- Nono! Podbipieta akár egy falat kenyér, de a szívbéli dolgok kérdésében nem jó vele tréfálni.

- Hát vágja le a fülét, én csak örülnék neki.

Azzal megperdült, mint a csiga, s elrebbent a szoba túlsó végébe, Carboni őkegyelméhez, a hercegasszony medikusához. Mindjárt élénk suttogásba és beszélgetésbe merültek, s az olasz a mennyezetbe fúrta tekintetét, mintha valami elragadtatás kerítette volna hatalmába.

Eközben Zagloba lépett Wolodyjowskihoz, s egészséges szemével hamiskásan ráhunyorított.

- Hát ez meg miféle legénycsábító, Michal uram? - kérdezte.

- Anna Borzobohata-Krasienska leányasszony, a hercegasszony kedvelt palotáskisasszonya.

- Szemrevaló kis betyár, a szeme akár a kökény, orcája, mint a festett kép, nyaka pedig... uff!

- Megjárja! Megjárja!

- Jó szerencsét kívánok kegyelmednek!

- Hagyja el kegyelmed, ő Podbipieta uram menyasszonya, vagy mondjuk, majdnem menyasszonya.

- Podbipieta uramé, az Isten szent szerelmére, hiszen ő szüzességet fogadott. Azután meg olyan közöttük a *proportio*,¹⁴⁹ hogy legfeljebb a dolmánya zsebében hordhatná! Avagy a bajuszán ugrálhatna, akár a légy! De ilyet!

- Nono, majd ráncba szedi ökelmét e leányzó. Herkules erősebb volt nála, s mégis egy fehérnép nyergelte meg.

- Bah! De nézze kegyelmed ama hollót, akivel a leányzó beszélget, micsoda ördög az?

- Carboni, a hercegasszony olasz medikusa.

- Nézd csak, Michal uram, hogyan felderült a fizimiskája, a vaksi szemeit pedig úgy forgatja, mintha delíriumban volna. Hej, bajok vagynak itt Longinus uram körül! Érték én kicsinyég az ilyesmihez, mert ifjúkoromban megértem egyet-mást. Majd jobb alkalommal elmondom kegyelmednek, mi mindenben részeltem, vagy, ha van kedved hozzá, akár most mindjárt meghallgathatod.

¹⁴⁹ Arány. (latin)

Zagloba valamit suttogni kezdett a kislovag fülébe, s közben a szokottnál jobban hunyorgott, ezalatt azonban érkezett az indulás ideje. A herceg beült az üveges hintóba a hercegasszony mellé, hogy a hosszas távollét után útközben kedvükre kibeszélgethessék magukat, a palotás-kisasszonyok helyet foglaltak a nyitott hintókban, a lovagok lóra szálltak, s a menet elindult. Elöl haladt az udvar, a hadak pedig távolabb, hátul, mert hiszen a vidék nyugalmas volt, a zászlóaljakra nem a biztonság, hanem a pompa okából volt szükség. Így vonultak Siennicából Minskbe, onnan pedig Varsóba, útközben az akkori szokás szerint sűrű pihenőket tartván. Az országút annyira tömve volt, hogy csak lépésről lépésre lehetett haladni. Mindenki az electióra sietett, a közeli környékről és a távoli Litvániából egyaránt. Imitt-amott főúri kísérekkel, az aranyos, üveges hintók egész soraival találkozott, melyeket hajdúk és óriási török testőrök kísérték, utánuk haladtak a magyar, német, janicsár avagy kozák udvari csapatok, végül a hasonlíthatatlan lengyel lovasság komoly fegyvernemei. A jelesebb főurak mindegyike minél pompásabban és a lehető legnagyobb számú kísérettel kívánt megjelenni. A számos mágnás bandériumai mellett a járási és falusi méltóságok szerényebb kíséretei is elvonultak. A porfelhőből minduntalan kibukkant egy-egy fekete bőrrel bevont nemesi batár az elébe fogott egy avagy két pár lóval, mindegyikben bent ült az előkelő nemes úr, nyakában selyemszalagon a feszülettel vagy a Boldogságos Szűz képével. Mindnyájan felfegyverkezve, egyik oldalt a muskéta, a másikon a szablya, s a volt vagy jelenlegi katonáknál még kopja is meredt az ülés mögött két singnyi magasságban. A batárok körül vizslák vagy agarak sündörögtek, nem mintha uraik vadászatra készültek volna, csak amúgy úri kedvtelésből vitték őket magukkal. Hátul szolgálók haladtak a vezetékek lovakkal, azokon pokróc, melyekkel az értékes üléseket védték esőtől, portól. Még hátrább nyikorgó szekerek következtek, kerekeik fűzfagallyakkal befonva, rajtuk a sátrak és az élelem az urak és a szolganép számára. Ha a szél időnként elfújta a porfelhőt az útról a földekre, az egész menet egyszerre láthatóvá vált, s csak úgy tarkállott, mint egy száz színű kígyó vagy egy művészi szövésű, aranyos selyemszalag. Az út vonalán itt-ott tüzes olasz vagy janicsár zenekarok játszottak, különösen a királyi vagy litvániai komput zászlóalj előtt, amelyek e tömegből szintén nem hiányozhattak, mert a főurakat el kellett kísérniük. S minden tele kiabálással, zajjal, hívogatóssal, veszekedéssel, ha egyik a másiknak nem akart kitérni.

A herceg kíséretéhez is minduntalan odaugrattak lovas katonák vagy cselédek, kiabálva, hogy térjenek ki, mert ez vagy amaz a főember közeledik, avagy azt tudakolva, hogy kinek az emberei. Mikor azonban hallották a választ: „A rutén vajdái”, nyomban jelentették uraiknak, akik azonnal szabaddá tették az utat, ha pedig elől voltak, letértek, hogy lássák az elvonuló kíséretet. Az etetőhelyeken nemesek és katonák csoportokba verődtek, hogy láthassák a Köztársaság legnagyobb hadvezérét. Nem volt hiány éljenzésben sem, melyeket a herceg kegyesen megköszönt, egyrészt már vele született emberségéből, másrészt azért is, hogy ez emberies érzésével szerezzen párthíveket Karol királyfinak, aminthogy már pusztán megjelenésével is szerzett eleget.

Ugyancsak kíváncsian szemléltek a hercegi zászlóaljakat, ama „ruténeket” is, amint őket nevezték. Most már bezzeg nem voltak olyan rongyosak és nyomorultak, mint a konstantynóvi csata után, mert a herceg Zamoscban új ruhát adatott nekik, mégis úgy néztek rájuk, mint valami tengerentúli lényekre, mert a környék lakóinak képzelete szerint a világ végéről jöttek. Csodálatos dolgokat meséltek ama titokzatos pusztákról és fenyvesekről, ahol ilyen lovagok teremnek, s megcsodálták a Fekete-tenger viharaitól kieserzett, marcona arcukat, kemény tekintetüket és a szomszéd népektől átvett szilaj magatartásukat.

A herceg után a legtöbb szem Zagloba felé fordult, aki látván, mily ámulatot kelt, büszkén, keményen nézett széjjel, s oly félelmesen forgatta szemét, hogy a tömegben máris suttogás kelt: „Nyilván ez a legjelesebb lovag közöttük!” Mások meg azt mondták: „Ez bizony sokak

lelkét kiugrasztotta már testükből, amilyen dühös sárkánynak látszik!” Az ily szavak hallatára Zaglobának csak az volt a gondja, hogy belső elégedettségét még szilajabb arc kifejezéssel palástolja.

Néha oda-odaszólt a tömegnek, máskor gúnyolódott, de főleg a litván komput zászlóaljakkal, ahol a komolyabb fegyvernemek arany-, a könnyebbek pedig ezüstpaszományból készült kis hurkot viseltek vállukon: „Ott a kutya, fogd hurokra!” - kiáltotta Zagloba uram e kis hurkok láttán. Erre egyik-másik bajtárs nagyot fűjt, a fogát csikorgatta, kardjához is kapott, ámde meggondolván, hogy a rutén vajda vitéze enged meg magának ily tréfákat, csak köpött egyet, s annyiban hagyta a dolgot.

Varsó közelében már oly sűrű lett a tömeg, hogy csak lépésben haladhattak előre. Az electio a szokottnál népesebbnek ígérkezett, mert a távolabbi rutén és litván vajdaságok nemessége, mely a királyválasztás végett ugyan el nem jött volna, most saját biztonsága kedvéért mégis Varsóba sereglett. Pedig a választás napja még messze volt, hiszen alig kezdődtek meg a sejm első ülései. Mindazonáltal már egy, sőt két hónappal korábban is felsereglettek, hogy a városban kvártélyt találjanak, ennek vagy annak eszébe juttassák magukat, saját érdekükben imitt-amott szétnézzenek, az úri udvaroknál evés-ivásban részeljenek, végül hogy aratás után némi szórakozást találjanak.

A herceg hintaja ablakán át szomorúan szemlélte a lovagok, katonák és a nemesség e tömegeit, e pompás, gazdag öltözeteket, s elgondolta, mily erőt lehetne ezekből kiállítani, mekkora hadsereget felszerelni! Hiszen ez a Köztársaság oly erős, népes és gazdag, tele derék lovagsággal, de hát akkor miért oly lanya, hogy az egyetlen Hmelnickijel meg a vad tatár hordákkal nem tud megbirkózni? Hmelnickij százezeivel százezreket lehetne szembeállítani, ha ez a nemesség, ez a katonaság, e nagy gazdagság és fényűzés, ezek az ezredek és zászlóaljak úgy akarnák szolgálni az országot, mint ahogyan saját érdekeiket szolgálják. „Pusztul az erény e Köztársaságban! - gondolta a herceg. - E nagy test, íme, romolni kezd, az ősi dicsőség kivész, s a katonaság meg a nemesség nem a háborúban és fáradalmakban, hanem az édes semmittevésben leli kedvét!” A hercegnek némiképpen igaza volt, ámde a Köztársaság hiányosságait csak a harcos és hadvezér szemével nézte, aki minden emberből katonát akarna faragni, hogy harcba vesse az ellenség ellen. Bátorságot bizony lehetett itt találni, s találtak is, mikor hamarosan százszorta nagyobb háborúk fenyegették a Köztársaságot. Valami nagyobb dolog hiányzott itt, amit e katona-herceg e pillanatban nem látott meg, ellenben jól látta azt ellenfele, a királyi kancellár, aki Jereminél jobb politikus volt.

Íme, azonban a kékes távolban felrémlettek Varsó karcsú tornyai, a herceg gondolatai tehát szétrebbentek, ellenben nyomban kiadta a parancsokat, melyeket a szolgálattelvő tiszt azonnal továbbított Wolodyjowskinak, a kíséret kapitányának. Így hát Michal uram legottan elvágtatott Anusia hintaja mellől, ahol eddig lovagolt, s jóval hátrább menetelő zászlóaljához sietett, hogy azt hadirendbe állítsa, s ezentúl már úgy haladjanak tovább. Ám alig tett néhány lépést, mikor meghallotta, hogy valaki utánavágtat. Szétnézett - Charlamp volt, a wilnai vajda könnyű fegyvernemének századosa és Anusia imádója.

Wolodyjowski visszatartotta lovát, mert sejtette, hogy ebből lesz valami, márpedig Michal uram igen szerette az effajta dolgokat. Charlamp pedig odaérve eleintén egy szót sem szólt, csak szuszogott, s bajuszát mozgatta vészjóslóan, szemlátomást kereste a szavakat, amíg végre megszólalt:

- Alázatos a szolgál, dragonyos uram!

- Alázatos, csatlós uram!

- Hogy merészelsz engem csatlósnak nevezni? He? - kérdezte Charlamp fogát csikorgatva. - Engem, aki tiszt és százados vagyok?

Wolodyjowski erre kezében tartott fokosát kezdte a levegőbe dobálni, s látszólag minden figyelme oda irányult, hogy azt ismét nyelénél fogva kapja el - közben pedig csak úgy félvállról vetette oda:

- Mert arról a hurokról nem ismerem fel rangodat.

- Kelmed egész tiszt rendünket sérti, melyhez magad nem is vagy méltó.

- Mégpedig miért? - kérdezte Wolodyjowski együgyű képpel.

- Mert idegen fegyvernemnél szolgálsz.

- Csillapodjék kegyelmed - felelte a kislovag -, jöllehet a dragonyosoknál szolgálok, mindazonáltal lengyel tiszt vagyok, mégpedig nem könnyű, hanem komoly fegyvernemnél, a vajda úr szolgálatában. Most azért beszélhet velem kegyelmed, mint egyenlővel, vagy akár magadnál jobbal.

Charlamp uram észbe kapott, látván, hogy nem amolyan senkiházi legénykével van dolga, mint gondolta, fogát mindazonáltal tovább csikorgatta, mert Wolodyjowski hidegvére még fokozta dühét, azért hát így szólt:

- Hogyan merészel kegyelmed utamba állni?

- Ej, látom, belém akarsz kötni?

- Netán úgy is van, s még azt is megmondom - itt Wolodyjowski füléhez hajolt, s halk hangon tette hozzá -, hogy levágom a füledet, ha Anna leányasszony körül sokat taposod a sarat...

Wolodyjowski erre ismét igen szorgalmasan kezdte felhajigálni fokosát, mintha éppen ez volna az effajta szórakozás ideje, s rábeszélő hangon felelte:

- Ej, kegyes jótevőm, ne bánts, hagyj élnem még egy darabig!

- Nem! Szó sem lehet róla! Nem menekülsz! - jelentette ki Charlamp a kislovag dolmánya ujját megragadva.

- No, nem is nagyon akarok én menekülni - szabadkozott Michal uram szelíden -, de szolgálatban vagyok, herceg uram parancsát viszem. Engedje el kegyelmed dolmányom ujját, szépen kérlek, engedd el, mert máskülönben mit tehetne szegény fejem?... Hacsak azt nem, hogy e kisdéd fokossal fejbe váglak, s kivetlek a nyeregből.

De a kislovag hangja most már olyan mérgesen sziszegett, hogy Charlamp önkéntelenül is ámulva pillantott rá, s elengedte dolmánya ujját.

- No mindegy! - mondotta. - Varsóban helyt kell állanod! Gondom lesz rá!

A komolyabb fegyvernemek tisztjeit nem lehetett az idegen csapatok tisztjeinek, még tábornokának sem alárendelni, sőt ellenkezőleg, gyakran előfordult, hogy idegen fegyvernemek tábornokát rendelték az ilyen tiszt parancsnoksága alá. Ezt az esetet elkerülendő, az idegen ezredek tábornokai és tisztjei arra törekedtek, hogy egyúttal lengyel ezredek tisztjei is legyenek. Ilyen tiszt volt Wolodyjowski is.

- Én ugyan el nem rejtőzöm, mindazonáltal nem tudom, hogyan verekedjünk meg Varsóban? Légy szíves, taníts meg rá! Egyszerű katona lévén, életemben sem jártam még Varsóban, de hallottam valamit a Marsalli Ítélszékekről, amelyek halállal büntetik azt, aki a király avagy az interrex közelségében kardot mer rántani.

- Meglátszik, hogy nem járt kegyelmed Varsóban, és hogy faragatlan fickó vagy, ha a Marsalli Ítélszéktől félsz, mert nem tudod, hogy interregnum idején a kaptur¹⁵⁰ bíraskodik, amellyel könnyebb a dolog. Attól pedig semmiképp se félj, hogy füleidért a fejemet veszik.

- Köszönöm az oktatást, s máskor is bátorsággal kérem majd utasításodat, mert látom, hogy kegyelmed nem mindennapi praktikus és tanult férfiú, én pedig, minekutána csupán a legalsóbb klasszist jártam ki, csak éppen azt tudom, hogyan kell *adjectivumot cum substantivo*¹⁵¹ összeegyeztetni, s ha kegyelmedet, Isten ments, ostobának akarnám nevezni, így kellene mondanom: *stultus*, nem pedig *stultu* avagy *stultum*.¹⁵²

Ezután ismét fokosát kezdte felhajigálni, Charlamp pedig elámult, arcába szökött a vér, s kardot rántott. A kislovag egy szempillantás alatt térde alá csúsztatva fokosát, s máris megvillant kirántott kardja. Egy pillanatig szikrázó szemmel és táguló orrcimpákkal álltak szemben egymással, mint két felbőszült bika - de Charlamp uram kapott észbe először, megértvén, hogy a herceggel gyűlnék meg a baja, ha egyik tisztjére támadna, aki parancsát viszi - így hát elsőnek dugta hüvelyébe kardját.

- Hej, megtalállak, ebadta! - mordult fel.

- Meg, meg, répalevél! - felelte a kislovag.

Azzal elváltak egymástól, egyikük a bandériumhoz, másikuk a zászlóaljhoz indult, amely ezalatt már annyira közel ért, hogy a porfelhőből kihallatszott a lódobogás az országút kemény felületén. Michal uram hamarosan felvonulási rendbe szedte a lovasságot is meg a gyalogságot is, s az élre nyargalt. Kis idő múlva Zagloba kocogott hozzá.

- Mit akart tőled az a tengeri vadállat? - kérdezte.

- Charlamp? Ej, semmit, kihívott párviadalra.

- Nesze neked! - mordult fel Zagloba. - Egyszeriben keresztüldőf az orrával. Vigyázz, Michal uram, hogy ha majd szemben álltok egymással, valamiképpen le ne vágd a Köztársaság legnagyobb orrát, mert annak külön sírdombot kellene hányni. Szerencsés ember a wilnai vajda, másoknak portyázó csapatokat kell kémszemlére bocsátaniuk, ez pedig ormányával messziről kiszimatolja az ellenséget. S mi okból hívott ki?

- Amért Anna Borzobohata leányasszony hintaja mellett lovagoltam.

- Bah! Meg kellett volna mondanod, hogy menjen Zamoscba Longinus uramhoz. Az majd alaposan ellátta volna a baját. Jól beleválasztott az a répalevél, úgy látom, nagyobb az orra, mint a szerencséje.

- Nem szóltam neki semmit Podbipieta uramról - felelte Wolodyjowski -, mert akkor netán békén hagyott volna. Most már csak azért is kétszeres hévvel udvarolok majd Anusia leányasszonynak, hadd legyen nekem is némi mulatságom, mert ugyan mi jobb tennivalónk lesz Varsóban?

¹⁵⁰ Lengyelországban 1534-től kezdve a trónszünet idejére, a nemesi gyűléseken létre jött konföderációk.

¹⁵¹ Jelzős főnév. (latin)

¹⁵² Ostoba hím-, nő- és semlegesnemben. (latin)

- Majd csak találunk, találunk, Michal uram! - bízta Zagloba hunyorgatva. - Amikor fiatal éveimben zászlóaljam *exactiós deputatusa*¹⁵³ voltam, bejártam az egész országot, de olyan életet sehol nem láttam, mint Varsóban.

- Úgy véli kegyelmed, másmilyen ott az élet, mint nálunk a Dnyeperentúlon?

- Ej, kár arról beszélni is!

- No, erre kíváncsi vagyok - felelte Michal uram, s kis idő múlva hozzátette: - Azért ama répilevél bajuszát kicsinyég mégiscsak megnyesem, mert túlságos hosszú!

¹⁵³ A kivetett pénzösszeg vagy élelmiszer behajtására kiküldött biztos. (latinból)

XI. FEJEZET

Eltelt néhány hét. A nemesség egyre nagyobb számban gyülekezett össze az electióra. A város lakosainak száma megtízszereződött, mert a nemesség tömegeivel együtt ezrével érkeztek kalmárok és bazárosok is a világ minden részéből; a távoli Perzsiából éppen úgy, mint a tengeren túli Angliából. Wolán pajtát építettek a szenátus számára, körös-körül pedig már ezer meg ezer sátor fehérlett, teljesen megtöltve a határtalan rónát. Egyelőre senki sem tudta volna megmondani, hogy a két jelölt, a bíboros Kazimierz királyfi avagy a plocki püspök, Karol Ferdynand királyfi közül melyiket választják meg királlyá. Mind a két jelölt erejét megfeszítve dolgozott. Ezrével terjesztették világszerte a jelöltek erényeit magasztaló vagy hibáit feltáró iratokat, s mindkét félnek bőven voltak hatalmas párhívei. Köztudomás szerint Karolt támogatta Jeremi herceg, aki ellenfélnek annál is veszélyesebb volt, mert valószínű, hogy magával vonja a személyéhez ragaszkodó nemességet, márpedig végeredményben minden e nemességtől függött. Ámde Kazimierz sem volt szűkiben a hathatós párhíveknek. Mellette szolt az, hogy ő volt az elsőszülött, az ő érdekében vetette latba befolyását a kancellár, mintha a prímás is feléje hajlott volna, mellette állt a mágnások nagyobb része s mindegyiknek számos kliense, de őt pártfogolta maga Dominik Zaslawski-Ostrogski herceg is, a sandomierzi vajda, akinek Pilawce után „fölöttébb megocsúsodott érdeme”, sőt ítélőszékkal is fenyegették, mindazonáltal ő volt a legnagyobb úr a Köztársaságban, sőt egész Európában, s mérhetetlen gazdagságát bármely pillanatban jelöltje mellett vethette a mérleg serpenyőjébe.

Kazimierz párhíveinek azért mégis gyakran támadhattak keserves kételyeik, mert - amint mondám - minden a nemességtől függött, mely már október negyedike óta tömegesen táborozott Varsó határában, s még mindig ezrével érkezett a Köztársaság minden részéből, s túlnyomó többségében Karol herceg mellett tört lándzsát, mert megigézte Wisniowiecki nevének varázsa, valamint az, hogy a királyfi oly bőkezűen áldozott közcélokra. A takarékos és gazdag Karol ugyanis e pillanatban habozás nélkül hatalmas összegeket költött új ezredek talpra állítására, melyeket azután Wisniowiecki herceg vezérlete alá kívánt rendelni. Ebben bizonyos szívesen követte volna példáját Kazimierz királyfi is, és semmi esetre sem a fukarság tartotta vissza ettől, hanem éppen túlzott bőkezűsége, melynek közvetlen következménye a szükség volt, mert a pénzesláda állandóan kongott az ürességtől. Közben pedig a két testvér élénk alkudozásokat folytatott egymással. Jablonna és Nieporet között naponta egymást váltották a küldöttek. Kazimierz első szülöttségi jogra és a testvéri szeretetre hivatkozva, kérve kérte öccsét, lépjen vissza, a püspök viszont makacsul kitartott, azt válaszolván, hogy nem volna méltó dolog elutasítania a szerencsét, mely e Köztársaságban *in liberis suffragiis*¹⁵⁴ annak jut osztályrészül, akinek Isten rendelte - közben pedig múlt az idő, közeledett a hathetes terminus, s vele együtt a kozák veszedelem, mert hírek érkeztek, hogy Hmelnickij felhagyott Lwów ostromával, mely néhány roham után váltságdíjjal szabadult, s Zamosc alá vonulván, most éjjel-nappal ostromolja a Köztársaság ez utolsó védőbástyáját.

Azt is beszélték, hogy ama követeken kívül, akiket Hmelnickij küldött Varsóba azzal a nyilatkozatával, hogy mint lengyel nemes Kazimierzre adja szavazatát, a nemesség tömegei között még a városban is számos kozák főember rejtőzködik álöltözetben, akiket senki fel nem ismerhet, mert mint tisztas és gazdag nemes urak érkeztek, és a többi elektortól semmiben, a ruténföldiektől pedig még nyelvükben sem különböztek. Amint mondták, ezek közül egyesek csak kíváncsiságból jöttek, hogy Varsót és az electiót lássák, mások kémkedni, hogy híreket

¹⁵⁴ A szabad választás jogán. (latin)

szerezzenek arról, mit beszélnek itt a jövő háborúról, mekkora hadat kíván a Köztársaság talpra állatni, s mily költségeket a toborzásra fordítani. Lehetett abban sok igazság, amit a vendégekről beszéltek, mert a zaporozsjei főemberek között számos elközáródott lengyel nemes volt, akik a deák nyelvhez is konyítottak valamit, s így semmiről sem lehetett őket felismerni. Egyébként a távoli sztyeppen általában nem virágzott a latin nyelv, így például a Kurcewicz knyázok éppen úgy nem beszéltek deákul, mint Bohun avagy a többi atamán.

Az effajta szóbeszédekkel, valamint a Hmelnickij előnyomulásáról, meg állítólag már a Visztuláig eljutott kozák-tatár portyázó csapatairól szóló hírekkel tele volt a város is meg a választási mező is, s mindezek nyugtalansággal és félelemmel töltötték el az emberek szívét, s gyakran vakrémületet és tumultusokat keltettek. Az egybegyűlt nemesség körében elég volt azzal gyanúsítani valakit, hogy álöltözetet viselő zaporozsjei, s nyomban felkoncolták, még mielőtt ideje lett volna igazolnia magát. Ily módon gyakran ártatlan emberek is elpusztulhattak, amivel csak a tanácskozások komolysága szenvedett csorbát, különösen, mivel az akkori szokás szerint a józanságra sem nagyon ügyeltek. A *propter securitatem loci*¹⁵⁵ életre hívott kaptur nem bírt boldogulni a folytonos duhajkodásokkal, melyekben minden igazi ok nélkül egymást kaszabolták össze az emberek. A haza javát és békéjét szívükön viselő tisztas férfiakat gondokba merítették a tumultusok, veszekedések és garázdálkodások, mert a fenyegető veszedelmet mindenáron el akarták hárítani, addig a széllébélt, duhaj népség szinte elemében érezte magát, úgy vélekedvén, hogy eljött az ő aratásuknak az ideje - s annál bátrabban engedtek meg maguknak mindenféle csendháborítást.

Mondani sem kell, hogy ezek között Zagloba uram vitte a vezető szerepet. E hegemoniát biztosította számára mindenekelőtt jeles lovagi hírneve, kielégíthetetlen szomjúsága, egybekötve az ivás korlátlan lehetőségével, s oly helyénvaló nyelve, mellyel senki nem vetekedhetett, végül hallatlan, megingathatatlan öntudata. Időnként mégis el fogta a mélabú - ilyenkor bezárkózott szobájába, avagy sátrába, s ha kiment is, minden civódásra, sőt verekedésre is hajlamos, harapós kedvében volt. Megtörtént, hogy ilyen borongós kedélyállapotában alaposan megszabdalta a rawai Dunczewski urat csak azért, mert az, mellette elhaladván, beleakadt kardjába. Ilyenkor csak Wolodyjowski társaságát bírta el, s neki is panaszkodott, hogy szörnyen emészt a vágyakozás Skrzetuski és „ama szegényke” után. „Elhagytuk őt, Michal uram - mondta -, Júdás módra elhagytuk, s istentelen kezekbe adtuk, sose védekezzetek azzal a ti nemine exceptótokkal! Mondd meg, Michal uram, mi történhetik vele?”

Hiába magyarázgatta Wolodyjowski, hogy ha Pilawce közbe nem jön, most keresnék „ama szegénykét”, de ma, amikor Hmelnickij egész hatalma választja el őket egymástól, ez lehetetlen dolog. Zagloba vigasztalhatatlan volt, csak még jobban dühöngött, káromkodott, mint a záporosó, s szidta azt a bizonyos közismert „dunyhát, deákságot és gyerekességet”.

E borús pillanatok azonban csak rövid ideig tartottak. Utánuk Zagloba uram, mintha csak kárpótolni akarta volna magát az elvesztegetett időért, rendszerint még többet ivott és mulatozott, mint máskor. Idejét a kocsmákban töltötte a leghíresebb iszókanták és fővárosi rimák társaságában, amiben a kislovag híven kitartott mellette.

Michal uram jeles katona és kiváló tiszt volt, de egy szemernyi sem volt benne ama komoly méltóságból, melyet például Skrzetuskiban annyira kifejtett a sok csapás és szenvedés. Ő a Köztársaság iránti kötelességét úgy értelmezte, hogy ütötte, akit parancsoltak, egyébbel nem törődött, a közügyekhez nem értett; a katonai vereségeken mindenkor kész volt könnyeit hullatni, de az még csak eszébe sem jutott, hogy a duhajkodás és csendháborítás éppen úgy

¹⁵⁵ A hely biztonsága érdekében. (latin)

ártalmára van a közügyeknek, mint a katonai vereségek. Egyszóval szeles, fiatal legényke volt, aki bekerülván a főváros zajába, abba nyakig belemerült, s úgy belekapaszkodott Zaglobába, akár a tönkőly a földbe, mert ő volt mestere a féktelenségekben. Vele járt-kelt a nemesség körében, melynek Zagloba pohárcsengés közepett képtelen dolgokat mesélt, amivel mindjárt párthíveket is szerzett Karol királyfinak, vele ivott, s szükség esetén kardjával fedezte, mind a ketten úgy sündörögtek-fórogtak az electiós mezőn és városban, akár a légy a forró vízben, s nem volt olyan zug, ahova be ne bújtak volna. Michal uramnak viszketett fiatal tenyere, ki akart tenni magáért, s egyben megmutatni, hogy az ukrainai nemesség különb, mint a másféle, a hercegi vitézek pedig minden hadak fölött állanak. Szándékosan eljártak hát kalandokra vadászni a kardvívásban leggyakorlottabb leczycaiakhoz, de különösen Dominik Zaslawski herceg párthíveit keresték fel, akiket mindketten különösképpen gyűlölték. Csak a megalapozott hírű, legfélelmetesebb kardforgatókba kötöttek bele, s előre kitervelték a dolgot: „Kegyelmed beleköt valamelyikbe - mondta Michal uram -, azután majd én kiállok.” Zagloba kitűnő bajvívó volt, s a nemes atyafiakkal minden félelem nélkül, szívesen kiállt, így nem is mindig egyezett bele a helyettesítésbe, különösen ha Zaslawski herceg híveiről volt szó, ellenben, ha valamelyik leczycai mesterrel akadt dolguk, megelégedett azzal, hogy ő tengelyt akasztott, s ha az illető már kardja után kapkodott, s bajra hívta, ő csak így szólt: „Nono, barátocskám, azt már mégsem engedné a lelkiismeretem, hogy a magam személyében kiállván a biztos halálba küldjelek, íme, próbálkozz fiacskámmal és tanítványommal, mert nem tudom, vele is boldogulsz-e?” E szavak után előállott Wolodyjowski uram együgyű képpel, hetyke bajuszkájával és fitos orrával, s akár elfogadták, akár nem, már be is állt a táncba, s minekutána valóban mesterek mestere volt, egy-két összecsapás után le is terítette ellenfelét. Ilyen mulatságot találtak maguknak, amitől a nyughatatlan lelkek és a nemesség körében híruk-nevük nőttön-nőtt, kiváltképpen pedig Zagloba uramé, mert az emberek így vélekedtek: „Ha a tanítvány ilyen, milyen lehet a mester!” Csak éppen Charlampot nem tudta Wolodyjowski sokáig megtalálni, s már arra is gondolt, hogy netán visszaküldték Litvániába valamilyen feladattal...

Ily módon telt el csaknem hat hét, s ezalatt a közügyek is jelentősen előbbre jutottak. A két testvér megfeszített küzdelme, párthíveiknek buzgó fáradozása, a lázas tevékenység és a szenvedélyek felszítása szinte nyomtalanul elmúlt, s emléküik sem maradt fenn. Most mint köztudomású volt, hogy Jan Kazimierz választják meg, mert Karol királyfi bátyja kérésének engedve önként visszalépett. Furcsa, hogy ebben a pillanatban sokat nyomott a latban Hmelnickij szavazata, mert általában abban reménykedtek, hogy elismeri a király felsőbbbségét, különösen azért a királyét, akinek megválasztása neki is kedve szerint való. S e remények nagyrészt valóra is váltak. Ezzel szemben Wisniowieckire nézve újabb csapást jelentett a dolgok ilyenén fordulója, hiszen ő - akár hajdanában Cato - nem szűnt meg követelni, hogy ama zaporozsjei Karthágó leromboltassék. Most már a dolgok rendje szerint alkudozásoknak kellett következniük. A herceg világosan látta, hogy ezek az alkudozások vagy már kezdetben kudarcot vallanak, vagy pedig a megkötött egyezséget maguk az események bontják fel, s tisztán látta a jövő háborút is, de nyugtalanság töltötte el a gondolatra, hogy milyen lesz e háború kimenetele. A megegyezés után a törvény által elismert Hmelnickij még erősebb, a Köztársaság pedig még gyengébb lesz... S ki vezérli majd a hadakat az oly nagy hadvezéri hírnévre emelkedett Hmelnickij ellen? Avagy nem jönnek-e újabb csapások, újabb vereségek, amelyek a végsőig kimerítik a Köztársaság erőit? A herceg ugyanis nem áltatta magát, s tudta, hogy neki, Karol királyfi legodaadóbb párthívének, bizonyosan nem adják kezébe a fővezéri buzogányt. Kazimierz megígérte ugyan öccsének, hogy párthíveit éppen úgy fogja szeretni, mint sajátjait, s Kazimierz nagylelkű férfiú volt, de mégiscsak a kancellár politikáját támogatta - a nagyhetmani buzogányt tehát nem a herceg kapja, hanem más, s jaj a Köztársaságnak, ha az a más nem lesz Hmelnickijnél jobb hadvezér! E gondolatra kétszeres

fájdalom szorította össze Jeremi szívét - egyrészt a haza sorsa miatti aggodalom, másrészt az olyan ember elviselhetetlen érzése, aki tudja, hogy érdemeit mellőzni fogják, nem szolgáltatnak neki igazságot, s mások emelkednek majd a feje fölé. Hiszen nem lett volna Jeremi Wisniowiecki, ha nem lett volna büszke. Ő érezte magában az erőt a fővezéri buzogány viselésére - meg is érdemelte azt -, így hát kétszeresen szenvedett.

A tisztek körében már azt is beszélték, hogy a herceg, be sem várva a választás végét, elhagyja Varsót, de ez nem volt igaz. Jeremi nemcsak el nem utazott Varsóból, hanem meg is látogatta Kazimierz királyfit Nieporetben, aki őt rendkívül kegyesen fogadta, azután hosszabb időre visszatért a városba, mert a katonai ügyek megkívánták ottlétét. Arról volt szó, hogy a hadsereg céljaira megfelelő összegek álljanak rendelkezésre - amit a herceg nem győzött eléggé sürgetni. Emellett Karol királyfi pénzen új gyalog- és dragonyosezredeket állítottak fel. Egy részüket már ki is küldték a rutén vajdaságba, a többit még rendbe kellett szedni. E célból a herceg a hadak szervezésében járatos tiszteket küldött ki mindenfelé, megbízáván őket azzal, hogy amaz ezredeket helyezték a megkívánt állapotba. Előbb Kuszelt és Wierszult küldte ki, majd sor került Wolodyjowskira is.

Egy napon a herceg színe elé hívták, aki a következő parancsot adta neki:

- Kegyelmed elmegy Babice és Lipków felé, Zaborówba, ahol a regimentnek szánt lovak már készen várnak, ott azokat megszemléled, kiválogatod és kifizeted Trzaskowski uramnak, majd elhozod őket a hadak számára. Pénzt itt Varsóban a fizetőmestertől kap kegyelmed emez írásomra.

Wolodyjowski serényen munkához látott, felvette a pénzt, s még aznap útnak is indult Zaborówba Zaglobával és tizedmagával, valamint egy szekérrel, mely a pénzt vitte. Lassan haladtak előre, mert arrafelé az egész környék hemzsegett a nemességtől, cselédségtől, szeke-rektől és lovaktól. A falvak egészen Babicéig annyira zsúfolva voltak, hogy minden parasztházban vendégek laktak. A különb-különbféle hangulatú emberek ily tömegében könnyen akadhattak kalandok is, aminthogy a két jó barát sem kerülhette el azokat, bárhogyan igyekeztek is szerényen viselkedni.

Babicébe érve a kocsmá előtt tíz-egynéhány nemes urat pillantottak meg, amint éppen lóra ültek, hogy újtukra menjenek. A két csapat a kölcsönös köszöntés után éppen el akart haladni egymás mellett mikor az egyik lovas Wolodyjowskira pillantván, szó nélkül megfordította lovát, s ügetve feléje indult.

- Itt vagy hát, testvérkém! - kiáltotta. - Bujkáltál előlem, de megtaláltalak!... Most már nem menekülsz a kezemből! Hej, nemes uraim! - kiáltott társai után. - Várjatok csak egy kicsinyé! A tisztecskének van némi mondanivalóm, s szeretném, ha tanúi volnátok szavaimnak.

Wolodyjowski elégedetten mosolyodott el, mert felismerte Charlampot.

- Isten a tanúm, nem bujkáltam, sőt magam is kerestem kegyelmedet, hogy megkérdezzelek, vajon nem párolgott-e még el irántam való haragod, de hát nem találkozhattunk.

- Michal uram - súgta oda Zagloba -, szolgálatban vagy!

- Tudom! - dörmögte a kislóvag.

- Állj ki a gyepre! - ordította Charlamp. - Nemes uraim! Megígértem e tejfelesszájú suhancnak, hogy levágom a fülét, és le is vágom, amint Charlamp a nevem! Mind a kettőt, amint Charlamp a nevem! Legyenek tanúim kegyelmetek, te, ifiúr, pedig állj ki a gyepre!

- Nem lehet, Istenemre, nem lehet! - felelte Wolodyjowski. - Legalább pár napig legyen türelemmel kegyelmed!

- Miért nem lehet? Inadba szállt a bátorságod? Ha nyomban ki nem állsz, úgy megkardlapozlak, hogy nagypapa korodban is megemlegeted! Hej, ebadta darazsa, átkozott mérges kígyója! Utamba állani tudsz! Tolakodni tudsz! Nyelvelni tudsz! De ha kardra kerül a sor, nem vagy sehol!

Erre már Zagloba is beleavatkozott a dologba.

- Úgy nézem én, hamis nyomon jár kegyelmed - mondta Charlampnak. - S meglásd, hogy e darázs csakugyan meg ne szúrjon, mert az ellen nem használ semmiféle flastrom. Piha, az ördögbe nem látod, hogy e tiszt úr szolgálatban van? Nézd, ama szekér pénzzel vagyon rakva, melyet a regimentnek szállítunk, s az ördögbe is, vedd eszedbe, hogy e tiszt a pénzes ládát őrzi, tehát nem rendelkezik tulajdon személyével, s nem állhat ki veled. Aki ezt meg nem érti, az fajankó, de nem katona! A rutén vajda pálcája alatt szolgálunk s nem olyan legényeket vagdaltunk már meg, mint kegyelmed, de ma nem lehet, különben is, ami késik, nem múlik!

- Szent igaz, hogy ha pénzt szállítanak, nem tehetik - jegyezte meg Charlamp egyik társa.

- Mi közöm nékem a pénzükhöz! - ordította a fékezhetetlen Charlamp. - Álljon ki, vagy megkardlapozom.

- Ma nem állhatok ki, de lovagi parolámat adom - felelte Michal uram -, hogy három vagy négy nap múlva kiállok, ahol kegyelmed kívánja, csak a szolgálatomat elvégezzem. Ha pedig kegyelmetek ez ígéretemmel be nem érik, nyomban meghúzatok a ravaszokat, látván, hogy nem nemes urakkal vagy katonákkal, hanem haramiákkal van dolgom. Válasszatok hát, az ördögbe, mert nincs időm itt állni!

E szavak hallatára a szekeret kísérő dragonyosok menten a támadóknak szegezték a muskéták csövét, s e mozdulat, valamint Michal uram erélyes fellépése szemlátomást nagy hatást keltett Charlamp társaiban.

„Engedj már nekik - mondták -, hisz magad is katona vagy, tudod, mi a szolgálat, s bizonynal megkapod, ami téged illet, mert úgy látszik, bátor legény ökelme, mint egyébként a rutén zászlóaljából valamennyien. Fékezd hát magad, amíg szépen kérünk.”

Charlamp még egy darabig toporzékolt, de végül is belátta, hogy vagy magára haragítja társait, vagy a dragonyosokkal való bizonytalan kimenetelű harcra kényszeríti őket, tehát Wolodyjowskihoz fordulva így szólt:

- Tehát parolát rá, hogy kiállsz?

- Magam kereslek meg, már csak azért is, mert ily dolgot kétszer kérdezel. Négy nap múlva kiállok, ma szerda vagyon, legyen hát szombaton délután két órakor. Monddza a helyet.

- Itt Babicében sok a vendég, még némi impedimentum támadhatna - mondta Charlamp. - Legyen hát itt a közelben, Lipkówbán, az már nyugodalmasabb hely, s nékem közel is esik, mert Babicében kvártélyozunk.

- S kegyelmetek ugyane népes kompániával lesznek, mint ma? - kérdezte a körültekintő Zagloba.

- Eh, nem kell! - felelte Charlamp. - Csak magam jövök meg Sielicki uraimék, akik atyámfiai. Reményilem, kegyelmetek is a dragonyosok nélkül jösztek.

- Tinálatok talán szokás katonai asszisztenciával párviadalhoz állani, de nálunk ez nem divat - vágott vissza Michal uram.

- Akkor hát négy nap múlva szombaton, Lipkówbán? - ismételte meg Charlamp. - A csárda előtt találkozunk, most pedig Isten hírével!

- Isten hírével! - felelte Wolodyjowski és Zagloba.

Az ellenfelek békésen váltak el egymástól. Michal uram örvendezett a közeli mulatságnak, s előre számított rá, hogy Podbipietát megajándékozza Charlamp levágott bajuszával.

Boldogan kocogott tehát Zaborówba. Ott találta Kazimierz királyfit is, aki vadászatra érkezett oda. Michal uram azonban csak messziről láthatta jövődő urát, mert nagyon sietett. Két nap alatt elvégezte dolgát, megtekintette a lovakat, kifizette Trzaskowski uramat, visszatért Varsóba, s pontosan, sőt egy órával korábban megjelent Lipkóban a helyszínen Zaglobával és Kuszellel, akit második tanúnak kért fel.

A zsidó árendás csárdája elé érve betértek az ivóba, hogy torkukat kissé megöblítsék mézborral, s koccintgatás közben elbeszélgettek.

- Zsidó! Az uraság itthon van? - kérdezte Zagloba a csaplárost.

- A városban van.

- Sok nemes úr kvártélyoz Lipkóban?

- Nincs itt senki. Csak egy szállt meg itt nálam, s itt van a benyílóban; gazdag úr lehet, cselédséggel és lovakkal érkezett.

- S mért nem szállt a kastélyba?

- Mert urunkat nyilván nem ismeri. Egyébként a kastély egy hónap óta zárva van.

- Az netán Charlamp lesz - vélte Zagloba.

- Nem lehet a' - ellenkezett Wolodyjowski.

- Ej, Michal uram, úgy érzem én, mégiscsak ő lesz.

- Honnan veszi kegyelmed?

- Elmegyek, megnézem. Hé, zsidó, régen itt van már az az úr?

- Csak ma érkezett, nincs két órája.

- S nem tudod, hova való?

- Nem, de alighanem messziről jött, mert lovai nagyon elcsigázottak; emberei pedig azt mondták, hogy a Visztulán túlról jöttek.

- Akkor mi okból szállt meg ilyen messze, Lipkóban?

- Ördög tudja!

- Elmegyek, megnézem - ismételte meg Zagloba -, hátha valami ismerős.

A benyíló bezárt ajtajához lépve bekopogott kardja markolatával majd beszólt:

- Szabad bemenni, nemes atyámfia?

- Ki az? - kérdezte egy hang belülről.

- Jó barát - felelte Zagloba az ajtót kinyitva. - Megkövetem, ha netán alkalmatlan időben - tette hozzá fejét bedugva az ajtónyílásba.

De hirtelen visszahúzódott, s becsapta az ajtót, mintha a halált pillantotta volna meg. Arcáról a legnagyobb ámulattal vegyes ijedelem tükröződött, száját eltátotta, s eszelős tekintettel bámult Wolodyjowskira és Kuszelre.

- Mi van kegyelmeddel? - kérdezte Wolodyjowski.

- A Krisztus sebeire, csendesen! - suttogta Zagloba. - Bohun!...

- Kicsoda? Mi lelte kegyelmedet?

- Bohun van odabent!...

A két tiszttalpra ugrott.

- Eszét vesztette kegyelmed? Térj magadhoz! Kicsoda?

- Bohun! Bohun!

- Nem lehet az!

- Lovagi szavamra! Amint itt állok előttetek! Istenre és minden szentjeire esküszöm!

- Mitől ijedt meg úgy kegyelmed? - kérdezte Wolodyjowski. - Ha ő van ott, akkor az Isten kezünkbe adta. Csillapodjék kegyelmed. Bizonyos vagy felőle, hogy ő az?

- Mint ahogy kegyelmeddel beszélek. Láttam. Ruhát vált.

- S ő látta kegyelmedet?

- Nem tudom. Aligha.

Wolodyjowski szeme szikrázott, mint a parázs.

- Zsidó! - súgta lázasan integetve feléje. - Gyere csak! Van más kijárás is a benyílóból?

- Nincs, csak e szobán által.

- Kuszel! Az ablak alá! - súgta Michal uram. - No, most már nem menekül a kezünkéből!

Kuszel szótlanul kisietett a szobából.

- Térjen magához kegyelmed - mondta Wolodyjowski. - Nem a kegyelmed nyakán a veszedelem, hanem az övé. Mit tehet ő veled? Semmit.

- Hiszen csak a csodálkozástól nem bírok magamhoz térni! - felelte Zagloba, s magában ezt gondolta: „Igaz is! Mitől féljek? Michal uram itt van mellettem. Féljen Bohun!”

Azzal szörnyen nekifenekedve ragadta meg kardja markolatát.

- Michal uram, most már nem szabad kibújni a kezünk közül!

- De vajon csakugyan ő-e az, mert valahogyan hinni sem akarom. Mit keresne ő itt?

- Hmelnickij küldte spionkodni. Ez már bizonyos. Várj csak, Michal uram. Megfogjuk, s elébe adjuk a dolgot: vagy nekünk engedi a knyázkisasszonyt, vagy az ítélőszék kezébe adjuk.

- Csak adná vissza a knyázkisasszonyt, aztán üsse kő!

- Bah! De vajon nem vagyunk-e kevesen? Ketten, s Kuszel a harmadik. Amaz veszettül fog védekezni, s néhány embere is van

- Charlamp is hoz magával kettőt, így hatan leszünk. Az elég!.. Csitt!

E pillanatban kinyílt az ajtó, s Bohun lépett a szobába.

Az imént nyilván nem ismerte fel Zaglobát, mikor az benézett hozzá, mert most, hogy megpillantotta, összerezzen, s mintha tűz cikázott volna végig az arcán, keze pedig villámgyorsan kardja markolatára siklott - ámde mindez csak egy pillanatig tartott. Ama tűz csakhamar kialudt az arcán, s kissé el is sápadt.

Zagloba csak nézte, s nem szólt semmit, az atamán szintén szótlanul állt ott. A szobában a légy zümmögése is meghallatszott volna, s az a két férfiú, kiknek sorsa ily különösen összebonyolódott, e pillanatban úgy tett, mintha nem ismerné egymást.

Ez elég sokáig tartott. Michal uram úgy érezte, hogy évszázadok múlnak el.

- Zsidó - szólalt meg Bohun hirtelen -, messze van ide Zaborów?

- Nem - felelte a csapláros. - Kegyelmességed mindjárt indul?

- Igen - felelte Bohun, s a pitvarba nyíló ajtó felé indult.

- Engedelmeddel! - dördült meg Zagloba hangja.

A kozákfő nyomban megállt, mintha lába a földbe gyökerezett volna, s félelmetes tekintetét egyenesen Zaglobába fúrta.

- Mit kíván kegyelmed? - kérdezte kurtán.

- Ej no, úgy nézem, valahonnan ismerjük egymást. Avagy nem a rutén vajdaságban találkoztunk-e egy tanyasi lakodalomban?

- Igaz a'! - felelte a kozákfő keményen, kezét ismét kardja markolatára nyugtatva.

- Hogymint szolgál kedves egészséged? - érdeklődött Zagloba. - Mert kegyelmed akkoron valahogyan oly hirtelen távozott a tanyáról, hogy el sem búcsúzhattam tőled.

- S kegyelmed sajnálta ezt?

- De sajnáltam ám, mert eljárhattunk volna egy táncot, a kompánia megnövekedett - itt Zagloba Wolodyjowskira mutatott. - Íme, e gavallér érkezett oda, ki közelebből is szívesen megismerkedett volna kegyelmeddel.

- Elég volt - kiáltotta Michal uram hirtelen felállva. - Foglyom vagy, áruló!

- Mégpedig micsoda jusson? - kérdezte az atamán fejét büszkén felvetve.

- Mert lázadó vagy, a Köztársaság ellensége, s spionkodni jöttél ide.

- Kicsoda kegyelmed?

- Nem magyarázkodom előtted, de nem szabadulsz a kezem közül!

- Majd elválík! - felelte Bohun. - Én sem magyarázkodnék kegyelmed előtt, ha katona módjára bajvívásra hívtál volna, mivel azonban fogsággal fenyegetsz, hát íme, itt a levél, melyet a zaporozsjei hetmantól viszek Kazimierz királyfinak, kit nem találván Nieporetben, utána kell mennem Zaborówba. No, most mi módon vetsz börtönbe?

Azzal büszkén és gúnyosan mérte végig Wolodyjowskit, Michal uram pedig szörnyű zavarba esett, mint az agár, ha megérzi, hogy a vad kisiklott karma közül, s nem tudván, mit tegyen, Zaglobára tekintett. Pillanatnyi nyomasztó csend állt be.

- Hah! - kiáltott fel Zagloba. - Hiába! Levéllel küldtek, tehát börtönbe nem vethetünk, de e gavallér előtt ne igen kérkedj kardoddal, mert már egyszer úgy inaltál előle, hogy a föld is nyögött belé.

Bohun arca bíborvörös lett, mert e pillanatban felismerte Wolodyjowskit. A szégyen és a sértett büszkeség egyszerre pezsdült fel a rettenthetetlen kozákfőben. Ám a menekülés emléke égette, miként a tűz. Kozák levante hírének ez volt egyetlen le nem törölt szégyenfoltja, pedig e hírnevét életénél és mindennél jobban szerette.

A könyörtelen Zagloba pedig hidegvérrel folytatta tovább:

- Kis híján a bugyogódat is elvesztetted volna, míg végül is e gavallér könyörülve rajtad, megkegyelmezett életednek. Piha, molojec uram, leányos ábrázatod vagy, de a szíved is, akár a fehérnépé. Nagylegény voltál az öreg knyázné asszonnyal meg tejfelesszájú fiával szemben, de az első lovag láttán bezzeg kereket oldottál! Levelet hordani, leányt rabolni, az való neked, nem a háború. Isten a tanúm tulajdon szememmel láttam, mi módon füstölgött a bugyogód. Piha, piha! Íme, most is azért beszélsz kardról, mert levelet viszel. Mi módon vívjunk meg veled, holott e levéllel takarózol? Homokot akarsz-e hinteni a szemünkbe, molojec uram? Hmel jeles katona meg Krzywonos is, de sok gyászvitéz is akad a kozákság között!

Bohun hirtelen Zaglobához lépett, Zagloba uram ugyanolyan gyorsan húzódott Wolodyjowski háta mögé, úgyhogy a két ifjú lovag most szemtől szembe került egymással.

- Nem félelmemben menekültem én kegyelmed elől, hanem hogy embereimet megmentsem - mondta Bohun.

- Nem tudom én, mi okból történt, de annyi bizonyos, hogy menekültél - vágta oda Wolodyjowski.

- Mindenütt kiállok kegyelmeddel, akár itt, mindjárt.

- Párviadalra hívsz? - kérdezte Wolodyjowski szemét összehunyorítva.

- Elvetted jó kozák híremet, meggyaláztál, most hát véredet követelem!

- Legyen hát! - felelte a kislovag.

- *Volenti non fit iniuria*¹⁵⁶ - tette hozzá Zagloba. - De ki viszi el a levelet a királyfinak?

- Ne fájjon attól a ti fejetek, az az én gondom!

- Akkor hát verekedjete meg, ha már nem lehet másképpen - egyezett bele Zagloba. - De tudd meg, kozák uram, ha e gavallérral kedvezne is neked a szerencse, utána én állok ki ellened. Most pedig Michal uram, gyere ki velem a pitvar elé, mert sürgető mondanivalóm vagy.

A két jó barát kiment, s előhíván Kuszelt is az ablak alól, Zagloba így szólt:

- Rosszul áll a mi ügyünk, nemes uraim. Ő valóban levelet visz a királyfinak, ha megöljük, tömlőcbe jutunk. Vegyétek eszetekbe, hogy a kaptur propter securitatem loci az electiós mezőtől kétmérföldnyi körben ítélkezik, ez pedig quasi még az electiós mező. Nehéz ügy ez! Utána valahol el kell rejtőznünk, vagy talán a herceg védelmez meg bennünket, másképpen baj lehet. Ha pedig futni hagyjuk, az még rosszabb. Ez az egyetlen módja, hogy szegénykénket kiszabadítsuk. Ha ez nem lesz a világon, őt is könnyebben felkutatjuk. Nyilván az Úristen is szegénykénknek meg Skrzetuskinak kíván segítségére tenni. Tanácskozzunk hát, nemes uraim!

- Kegyelmed csak kifundál valamit! - vélte Kuszel.

- Az már az én fortélyom érdeme, hogy ő maga hívott ki bennünket. De tanúk is kellenek, idegen férfiak. Én úgy vélem, legjobb, ha bevárjuk Charlampot. Vállalom, hogy az elsőbséget átengedi, ha szükség lenne rá, bizonyoságot is tesz, hogy minket hívtak ki, védekeznünk kellett... Még Bohunból is jobban ki kell tapogatnunk, hol rejtette el a knyázkisasszonyt. Ha el kell vesznie, úgy sincs haszna belőle, hátha megmondja, ha minden szentekre kérjük. De ha

¹⁵⁶ Aki maga is akarja, azon nem eshetik sérelem. (latin)

nem mondaná, úgy is jobb, ha nem él. Mindent jól megfontolva és körültekintéssel kell véghezvinnünk. Fejem hasadozik, nemes uraim.

- Ki vív meg veled? - kérdezte Kuszel.

- Előbb Michal uram, utána pedig én - felelte Zagloba.

- S én leszek a harmadik.

- Nem lehet az! - vágott közbe a kislóvág. - Én magam verekszem, s azzal vége. Ha leterít, az ő szerencséje, menjen útjára.

- Én már megmondtam néki - aggályoskodott Zagloba -, de ha kegyelmetek így végezték el, ám legyen, én visszalépek.

- Hát döntse el ő, hogy kegyelmeddel is meg akar-e verekedni, de senki mással.

- Akkor hát menjünk hozzá.

- Gyerünk!

Bementek, s Bohunt az ivóban találták mézbor mellett. A kozákfő most már teljesen nyugodt volt.

- Hallgasson csak ide kegyelmed - kezdte Zagloba -, mert fontos dolgról kívánunk beszélni veled. Te párviadalra hívtad e gavallért; rendben van, de tudnod kell, hogy minekutána követségben jársz, törvény védelme alatt állasz, mert politikus nemzethez jöttél, nem pedig valamiféle vadállatok közé. Most azért másképpen ki nem állhatunk veled, csak úgy, ha tanúk előtt kijelented, hogy a magad szabad akaratából hívtál ki bennünket. Ide jön néhány nemes úr, akikkel meg kell verekednünk, azok előtt kijelented ezt, mi pedig lovagi parolánkat adjuk, hogy ha Wolodyjowski urammal szerencsével jársz, szabadon elmehetsz, s ebben senki bántásodra nem lesz hacsak magad nem kívánsz még velem is megmérkőzni.

- Elfogadom - jelentette ki Bohun. - Megmondom ezt ama nemes urak előtt, s megmondom embereimnek is, hogy ha elesnék, a levelet vigyék el, s Hmelnickijnek is jelentsék meg, hogy én hívtalak ki párviadalra, ha pedig az Úr megengedi, hogy jó kozák híreket visszanyerjem, akkor még kegyelmedet is megkérem egy szál kardra.

Azzal Zagloba szemébe nézett, a lovag pedig kissé megzavarodva köhintett, köpött egyet, majd így szólt:

- Elfogadom. Ha e tanítványommal megpróbálkoztál, tudni fogod, minő dolgod lesz velem. De hát, üsse kő... A másik feltételünk az előbbinél fontosabb, s ebben már lelkiismeretedre apellálunk, mert noha kozák vagy, mint gavallérral kívánunk bánni veled. Kegyelmed elrabolta Helena Kurcewiczówna knyázkisasszonyt, bajtársunk és barátunk menyasszonyát, s elrejtve tartod őt. Tudd meg, hogy ha ezért ítélőszék elé állítanánk, mit sem segítene rajtad, hogy Hmelnickij követe vagy, mert ez raptus puellae, főbenjáró bűn, amelyben nyomban itt ítélnének. Mivel azonban háborúba készülsz, s ott eleshetsz szállj magadba, s gondold meg, mi történhetik azzal a szegény leánnyal, ha te elpusztulsz! Talán a sérelmét és veszét kívánod te, aki állítólag szereted? Avagy meg akarod őt fosztani minden oltalomtól s gyalázatra és balsorsra vetni? Még holtod után is hóhérja akarsz lenni?

Itt Zagloba hangja szokatlan komolysággal csengett, Bohun pedig elsápadva kérdezte:

- Mit akartok tőlem?

- Mondd meg, hol tartod rabságban, hogy ha meghalnál, feltalálhassuk, s visszaadhassuk vőlegényének. Az Isten irgalmas lesz lelkedhez, ha megteszed.

A kozákfő tenyerébe hajtotta fejét, s mélyen elgondolkozott, a bajtársak pedig szorgosan figyelték, milyen változások mennek végbe e mozgékony arcon, amely egyszerre oly érzelmes bánatba borult mintha szívében sosem támadt volna sem harag, sem düh, sem semmiféle pogány érzelm, s mintha ez a férfiú csak a szerelemre és a vágyakozásra volna teremtvé. Hosszú ideig tartott a szótlan csend, amelyet végül is Zagloba szakított meg, s remegve mondta:

- Ha pedig már gyalázatba ejtetted volna, kárhoztasson el érte az Isten, s ő legalább a kolostorban találjon menedéket...

Bohun felvetette epedő, könnyes szemét, s így szólt:

- Hogy én meggyaláztam-e? Hej, nem tudom, ti nemes urak, lovagok és gavallérok mi módon szerettek, de én, a kozák, Barban a halálból és gyalázatból mentettem ki őt, aztán elvittem a pusztába, s ott úgy vigyáztam reá, mint a szemem világára, ujjamat sem emeltem fel rá.

- Ezt Isten a végítéletnél javadra tudja be! - mondta Zagloba mélyen fellélegezve. - De avagy biztonságban vagyon ő ott? Ott van Krzywonos, ott a tatárok!

- Krzywonos Kamieniec előtt vesztegel, s engem Hmelnickijhez küldött megkérdezni, ne menjen-e Kudakba; s már bizonyítva ott is van. Ahol pedig a leányasszony van, ott nincsenek sem kozákok, sem lahok, sem tatárok, ő biztonságban vagyon.

- Hol van hát?

- Idehallgassatok hát, lah urak! Legyen kedvetek szerint, én megmondom, hol van ő, s meg is hagyom, hogy adják ki nektek, de ti adjátok lovagi parolátokat, hogy ha az Úristen nekem ad szerencsét, többé nem keresitek. Ha ezt a magatok meg Skrzetuski úr nevében is megígéritek, akkor én is megmondom.

A három jó barát egymásra nézett.

- Ezt mi meg nem tehetjük! - jelentette ki Zagloba.

- Istenemre, nem! - kiáltotta Kuszel és Wolodyjowski egyszerre.

- Így van hát? - horkant fel Bohun szemöldökét összehúzáva, s szeme már szikrát szórt. - Aztán mi okból nem tehetitek meg, lah urak?

- Mert Skrzetuski uram nincs jelen, meg aztán tudd meg azt is, hogy egyikünk is meg nem szűnik őt keresni, még ha a föld alá rejtetted is.

- Ti tehát ilyen alkut kötnétek velem: te kozák, add ide a lelkedet, mi meg majd karddal fizetünk! De azt ugyan meg nem éritek! Mít gondoltok, az én kozák kardomat nem acélból kovácsolták, hogy már hollók módjára károgtok fölöttem? Mért vesszek el én és nem ti? Ti az én véretem szomjúhozzátok, én meg a tieteket! Majd elválík, melyik kapja meg a másikáét.

- Tehát nem mondod meg?

- Minek mondanám? Halál reátok!

- Halál reád! Megérdemelnéd, hogy kardélre hányjunk.

- Próbáljátok meg! - kiáltotta a kozákfő hirtelen felállva.

Kuszel és Wolodyjowski szintén felugrottak.

Baljós pillantások keresztezték egymást, a haragtól feszülő mellek hevesebben kezdtek lélegzeni, s bizony nem tudni, mivé fejlődött volna e dolog, ha Zagloba az ablakra pillantva fel nem kiált:

- Megjött Charlamp a tanúkkal!

Kisvártatva csakugyan belépett a petyhorski százados két bajtársával, a Sielicki testvérekkel. A kölcsönös köszöntések után Zagloba félrevonta őket, s magyarázni kezdte a dolgot.

Szerencsére segítségére siettek a Sielickiek, mind a ketten értelmes, komoly férfiak, úgyhogy a csökönyös litván végre engedett, s beleegyezett a halasztásba.

Ezenközben Bohun elment embereihez, majd Eliaszenko eszaullal tért vissza, kinek már előre elmondta, hogy két nemes urat kihívott párviadalra. Ugyanezt hangosan is megismételte Charlamp és a Sielickiek előtt.

- Mi pedig kijelentjük - mondta Wolodyjowski -, hogy ha a velem való küzdelemből győzelmesen kerülsz ki, már csak a te dolgod lesz, vajon Zagloba urammal is meg akarsz-e verekedni, vagy sem, de téged más semmi esetre ki nem hív, sem csapatostul rád nem esik, s szabadon mehetsz, amerre akarsz. Erre íme, lovagi parolánkat adjuk, s kegyelmeteket, kik most érkeztetek, szintén kérjük, hogy ugyanezt ígérjétek meg.

- Megígérjük - mondta ünnepélyesen Charlamp és a két Sielicki.

Erre Bohun Hmelnickijnek a királyfihoz intézett levelét átadta Eliaszenkónak, s így szólt:

- Ezt a levelet átadod a királyfinak, s ha én elesem, megmondod neki meg Hmelnickijnek is, hogy magam vagyok az oka, s nem hitszegő módra öltek meg.

Zagloba mindent szemmel tartott, s megfigyelte azt is, hogy Eliaszenko komor arcán a nyugtalanságnak legkisebb nyoma sem látszott - nyilván egészen bizonyos volt atamánja dolgában.

Közben Bohun büszkén fordult a nemes urakhoz.

- No, kinek mi vagyon megírva - mondta -, indulhatunk.

- Ideje, ideje! - helyeseltek mindannyian, azzal dolmányuk szárnyát övük mellé túrték, s kardjukat hónuk alá fogták.

Kiléptek a csárda elé, s a folyócska felé vették útjukat, mely a galagonya, vadrózsa, boróka és fenyőbozót között csörgedezett. A november már lekopasztotta ugyan a bokrokat, mindazonáltal a bozót oly sűrű volt, hogy mint valami gyászszalag feketéllett a puszta mezőkön át, egészen az erdőig. Az idő bágyadt volt ugyan, de tiszta, telve az őszi édesbús derűjével. A nap szelíden bearanyozta a fák tar gallyait, s fénnel árasztotta el a folyócska jobb partján kissé távolabb húzódó sárgás homokbuckákat. Az ellenfelek és tanúk éppen a homokbuckák felé tartottak.

- Amott megállunk! - mondta Zagloba.

- Helyes - egyeztek bele mindnyájan.

Zagloba egyre nyugtalanabbá lett, végül Wolodyjowskihoz lépve odasúgta:

- Michal uram...

- No?

- Az Isten szerelmére, Michal uram, szedd össze magad! A te kezeden van most Skrzetuski sorsa, a knyázkisasszony szabadsága, a magad élete meg az enyém is, mert, ne adja az Isten, ha bajod történnék, én ugyan el nem bánok ezzel a haramiával!

- Akkor minek hívta ki kegyelmed?

- Az már megtörtént. Megbízta benned, Michal uram, de én már öreg vagyok, rövid a lélegzetem, el-elakad, az a sima képű suhanc pedig úgy forog, akár a csiga. Kemény legény az, Michal uram.

- Álljunk meg! - kiáltotta hirtelen Bohun.

- Álljunk! Álljunk!

Megálltak. A nemes urak félkörben, Bohun és Wolodyjowski egymással szemben.

Wolodyjowski fiatal volt ugyan, de az ilyen dolgokban fölöttébb járatos, előbb tehát a homokot tapogatta meg lábával, hogy kemény-e, majd körülnézett, mintha a talaj minden egyenetlenségét meg akarná ismerni - s látszott, hogy egyáltalán nem veszi tréfára a dolgot. Hiszen mégis csak Ukrajna leghíresebb leventéjével volt dolga, akiről a nép énekeket zengett, s nevét az egész Ruténföldön el egészen a Krímig mindenki ismerte. Michal uram egyszerű viceszázados a dragonyoszászlóaljnál, sok reménységgel állt ki, abban a tudatban, hogy vagy dicső halállal hal meg, vagy ugyanolyan dicső győzelmet arat, semmit el nem hanyagolt hát, hogy egy ilyen ellenfélhez méltónak mutakozzék.

Zagloba ezt látva, szinte megijedt. „Elhagyta a kurázsi - gondolta -, akkor pedig vége, s ennél fogva nekem is!”

Eközben Wolodyjowski, miután a porondot alaposan megvizsgálta, bekecsét kezdte kigombolni.

- Hűvös van - mondta -, de majd kimelegszünk.

Bohun követte példáját, s mindketten ledobták felsőruhájukat, úgyhogy csak salaváriban és ingujjban maradtak, ezután jobb karjukon még ingük ujját is felgyűrték.

Ó, mily satnya legénykének látszott Michal uram a szálas, erős atamánhoz képest! Szinte nem is látszott. A tanúk nyugtalanul tekingettek a kozák domború mellére s felgyűrt ingujja alatt duzzadó, hatalmas izmaira. Olyan volt ez, mintha egy kis kakas kelne itt harcra a hatalmas pusztai ölyvvel. Bohun orrcimpái kitágultak, mintha már jó előre vért szimatolna, arca rövidebbé vált, úgyhogy homlokába hulló fekete fürtjei szinte szemöldökét érték. Kardja remegett a kezében, hiúz tekintetét ellenfelébe fúrta, s várta a vezényszót.

Wolodyjowski pedig a napfény felé tartva kardját még megvizsgálta az élet, megmozgatta sárga bajuszkáját, aztán állásba helyezkedett.

- Valóságos mészárszék lesz ez itt! - dörmögte Charlamp Sielickinek.

Ekkor felhangzott Zagloba kissé remegő hangja:

- Isten nevében, rajta!

XII. FEJEZET

Megsuhant a két penge, s éleik összezsundultak. A porond csakhamar megváltozott, mert Bohun oly veszett lendülettel támadott, hogy Wolodyjowski kénytelen volt néhány lépést hátrább szökni, s a tanúknak is vissza kellett húzódniuk. Bohun kardja oly villámgyorsan cikázott, hogy az ott levők rémült szeme nem bírta követni, úgy látták, a kislovagot teljesen eltakarják, beborítják e villámlások, s legfeljebb az Úristen szabadíthatja ki a mennykövek ily szörnyű özönéből. A csapások egyetlen, meg nem szűnő süvöltéssé folytak össze, a felkavart levegő áramlata az arcokba csapott. Bohun dühe nőttön-nőtt, úrrá lett rajta a vad harci láz, s tomboló orkán módjára üzte maga előtt Wolodyjowskit, az pedig folytonosan hátrált, és csak védekezett. Ki-nyújtott jobbja alig mozdult, csak keze feje írt le szakadatlanul apró, de villámgyors félköröket, azokkal fogva fel Bohun eszeveszett csapásait! A pengét pengével keresztezte, tekintetét a kozák szemébe fúrta, s a kardok cikázó villámlása közepette egészen nyugodtnak látszott, csak orcájára ültek ki a vörös foltok.

Zagloba behunyta szemét, s csak az egymást követő csapásokat a kardok csattogását hallotta. „Még védekezik!” - gondolta.

- Még védekezik! - suttogták a Sielickiek és Charlamp.

- Már odaszorította a homokbuckához - tette hozzá Kuszel halkan.

Zagloba ismét kinyitotta szemét, és odanézett.

Wolodyjowski háta már csaknem a buckát érte, ám úgy látszott, még nem sebesült meg, csak a vörös foltok lettek sötétebbek az arcán, a homlokára ült ki néhány csepp verejték.

Zagloba szívét megdobbantotta a reménység.

„Azért Michal uram is igazi mester - gondolta magában -, egyszer csak elfárad amaz is.”

Bohun arca valóban elsápadt, homlokán verejték gyöngyözött, de az ellenállás csak fokozta vad dühét.

Wolodyjowski le nem vette róla szemét, s folyton védekezett.

Egyszerre, megérezvén háta mögött a buckát, összeszedte erejét - a nézők már azt hitték, elesett, ő azonban csak lehajolt, összehúzódott, leguggolt, s egész testével a kozák mellének vetette magát, mint egy elhajított kő.

- Támad! - kiáltotta Zagloba.

- Támad! - ismételték meg a többiek is.

S valóban úgy is volt. Most már a kozákfő hátrált, a kislovag pedig megismervén ellenfele egész erejét, oly gyorsan támadott, hogy akik látták, lélegzetük is elakadt. Szemlátomást kezdett nekimelegedni, apró szemei szikráztak, leguggolt, majd felpattant, szempillantás alatt váltogatta helyzetét, köröket írt le Bohun körül, s kényszerítette, hogy helyben forogjon utána.

- Hej, micsoda mester, micsoda mester! - lelkesedett Zagloba.

- Véged! - szólalt meg egyszerre Bohun.

- Véged! - vágott vissza Wolodyjowski, mint a visszhang.

Ekkor a kozák egy mesterfogással, melyet csak a legkiválóbb bajvívók ismernek, kardját jobbából bal kezébe dobta át, s egy irtózatos balkezes vágást irányzott Michal uramnak, mire a kislovag, mintha a villám sújtotta volna, egyszerre a földre zuhant.

- Jézus, Mária! - hördült fel Zagloba.

Wolodyjowski azonban szándékosan vágódott el, s Bohun szablya éppen ezért csak a levegőt érte, a kislovag pedig, a vadmacska fürgeségével felszökvén, szinte kardja egész hosszúságával irtózatos vágást mért a kozák fedezetlen mellére.

Bohun megingott, még egy lépést tett előre, végső erőfeszítésével még egy utolsót döfött, melyet Wolodyjowski könnyűszerrel elhárított, s a kozákfő lehorgasztott fejére sújtott. Erre a kard kihullott Bohun elernyedő kezéből, ő maga pedig arccal a homokra zuhant, melyet csakhamar pirosra festett a hatalmas vértócsa.

A küzdelemnél jelenlevő Eliaszenko atamánja testére vetette magát.

A tanúk egy ideig egyetlen szót sem bírtak szólni, Michal uram szintén hallgatott, s mindkét kezével apró kardjára támaszkodva, nehezen lihegett.

Elsőnek Zagloba törte meg a csendet:

- Jer karjaimba, Michal uram! - kiáltotta megindultan.

Erre mindnyájan köréje sereglettek:

- Kegyelmed aztán a mester, az Isten akárhová tegyen! - álmélkodtak a Sielickiek.

- Kicsiny a bors, de erős! - jegyezte meg Charlamp. - Kiállok kegyelmeddel, hogy azt ne mondják, meghátráltam, de még ha így megszabdalnál is, sok szerencsét kívánok!

- Ej, hagynák el kegyelmetek az egészséget, mert igazán szólva, nincs is miért verekednetek - ajánlotta Zagloba.

- Nem lehet az, mert itt az én *reputációmról*¹⁵⁷ vagyon szó, melyért szívesen ontom véremet - tiltakozott Charlamp.

- Kell is nekem a kegyelmed vére, inkább hagyjuk békén egymást - ajánlotta Wolodyjowski is -, mert igazán szólva ott, ahol gondolod, nem is álltam utadba. Majd odaáll más, nálamnál külön legény, de én nem.

- Hogyan?

- Lovagi parolámra!

- Akkor már igazán hagyjátok békén egymást - kiáltotta a két Sielicki meg Kuszel.

- Legyen hát - egyezett bele Charlamp karját ölelésre tárva.

Wolodyjowski uram a kitárt karokba borult, s megcsókolták egymást, hogy a buckák csak úgy visszhangzottak, Charlamp pedig így szólt:

- Hogy sikerült kegyelmednek ennyire összekaszabolni egy ilyen óriást? Pedig ugyanám jól forgatta a kardot.

- Magam sem hittem volna, hogy ilyen mester! De honnan is tanulhatta?

¹⁵⁷ Tekintély, jó hírnév. (latin)

Erre a figyelem ismét a földön fekvő kozák felé fordult, akit közben Eliaszenko hátára fordított, s könnyei között kereste benne az élet jeleit. Bohun arca felismerhetetlenné vált a megalvadt vércsomóktól, mert fejsebeiből dúlt a vér, s nyomban meg is dermedt a hűvös levegőn. Inge is csupa vér volt a mellén, de azért még adott életjelt. Nyilván a halál előtti rángások jöttek rá, mert lába remegett, s karmokká görbített ujjaival a homokot tépte. Zagloba ránézett és legyintett.

- Ennek már elég! - jegyezte meg. - Ez már búcsúzik a világtól.

- Ejha! - mondta az egyik Sielicki Bohunra pillantva. - Ez már hull!

- Bah! Csaknem két darabban van.

- Nem mindennapi lovag volt - dörmögte Wolodyjowski fejcsóválva.

XIII. FEJEZET

Jeremi herceg elég egykedvűen fogadta a Bohun összekaszabolásáról szóló hírt, különösen, mikor hallotta, hogy vannak idegen zászlóaljából való férfiak, akik hajlandók tanúbizonyságot tenni, hogy Bohun hívta ki Wolodyjowskit. Ha a dolog nem néhány nappal Jan Kazimierz megválasztásának kihirdetése előtt történik, hanem akkor, amikor a jelöltek között még folyt a küzdelem, Jeremi herceg ellenfelei, élükön a kancellárral és Dominik herceggel, minden tanúbizonyság ellenére nem késtek volna fegyvert kovácsolni ellene.

Karol herceg visszalépése után azonban egyéb gondok foglalkoztatták az elméket, s könnyű volt kitalálni, hogy az egész dolog feledésbe megy.

Wolodyjowski szorongó szívvel indult a herceg színe elé, mert noha nem volt félénk természetű, a vajda szemöldökének minden összerándulásától úgy félt, mint a tüztől. Mekkora volt hát csodálkozása és öröme, mikor a herceg, meghallgatván a jelentést, kis ideig elgondolkozott a történeteken, aztán levont újjáról egy értékes gyűrűt, s így szólt:

- Dicsérem kegyelmetek *moderatióját*,¹⁵⁸ hogy elsőként rá nem estetek, mert abból nagy és káros láрма keletkezhett volna a sejmben. Ámde, ha a knyázkisasszony megkerül, Skrzetuski síríg tartó hálával lesz adódotok. Hallottam hírét, vitéz Wolodyjowski uram, hogy miként mások nyelvüket, azonképpen te kisdéd szablyádat nem bírod féken tartani, amiért viszont büntetést érdemelnél. Mivel azonban barátod érdekében álltál ki, s zászlóaljaink reputációját ily neves leventével szemben is megőrizted, most már vedd e gyűrűt, hadd legyen némi emléked e napról. Tudtam én azt, hogy jó vitéz vagy, s a kardot is jelesen forgatod, ámde amint hallom, a mesterek között is mester vagy te.

- Ő? - szólalt meg Zagloba. - A harmadik összecsapásra az ördögnek is levágná a szarvát. Ha hercegi nagyságod valamikor netán fejemet akarná vétetni, csak azt kérem, ne mással, hanem övele csapasd le, mert így legalább egyszerre megyek a másvilágra. Bohunt is úgy mellen vágta, hogy majd két darabba esett, aztán még a fején is kétszer végigvágott.

A herceg szerelmese volt a lovagi dolgoknak, meg a jó katonáknak, meglegedve mosolyodott hát el, s megkérdezte:

- Találtál-e valaki magadhoz méltó kardforgatót?

- Csak Skrzetuski vágott meg egyszer, de én is őt, akkor, mikor hercegi nagyságod mindkettőnket a toronyba csukatott... a többiek közül meg netán Podbipieta uram, mert irgalmatlan ereje vagy, azután még Kuszel, ha jobb szeme volna.

- Ne higgyen neki hercegi nagyságod - szólt közbe Zagloba -, néki senki helyt nem állana.

- S Bohun sokáig védekezett?

- Nehéz dolgom volt vele - felelte Wolodyjowski -, még a bal kézbe való átdobást is tudta.

- Bohun maga mondta nékem - szólt közbe Zagloba ismét -, hogy a Kurcewiczekkel a gyakorlat végett napok hosszat vagdalkozott, s magam láttam, hogy Czehrynben másokkal ugyanezt mívelte.

¹⁵⁸ Önmérséklet. (latin)

- Tudod mit, vitéz Wolodyjowski uram - szólt a herceg tettetett komolysággal -, menj Zamosc alá, hívd ki Hmelnickijt egy szál kardra, s egy csapásra szabadítsd meg a Köztársaságot minden bajtól.

- Hercegi nagyságod parancsára elmegyek, csak aztán Hmelnickij hajlandó legyen kiállni velem - felelte Wolodyjowski.

- Mi itt tréfálkozunk - mondta a herceg -, a világ pedig pusztul! Ámde Zamoscban valóban el kell menniük kegyelmeteknek. Híreim vagynak a kozák táborból, hogy amint a király megválasztását promulgálják, Hmelnickij felhagy az ostrommal, s a király öfelsége iránt érzett valódi vagy tettetett hajlandóságból visszavonul a Ruténföldre, de lehet, hogy ezt csak azért míveli, mert Zamosc alatt könnyen megtörhetnék a hatalma. Akkor el kell mennetek, hogy elmondjátok Skrzetuskinak, mi történt itt, hadd siessen a knyázkisasszony keresésére. Mondjátok meg neki, hogy a walecki sztarosztánál állomásozó zászlóaljaimból válasszon ki magának annyi embert kíséretül, amennyire ehhez az úthoz szüksége lesz. Egyébként elviszitek neki leveletem és a permissiót, mert boldogsága nagyon a szívemen fekszik.

- No, ezt megúsztuk! - lélegzett fel Zagloba, mikor Wolodyjowskival együtt elhagyta a herceg szállását. - Michal uram, bizonyos lehetsz *promotiód*¹⁵⁹ felől. Mutasd csak azt a gyűrűt. Istenemre, megér vagy száz vörös aranyat, mert a köve igen szép. Kérdezd csak meg holnap valamelyik örménytől a bazárban. Ennyi pénzen nyakig úszhatnánk a jó falatokban meg az italban. Mit gondolsz, Michal uram? Katonák szólásmondása: „Ma vidáman élek, holnap rág a féreg!”, ennek értelme pedig az, hogy nem érdemes a holnappal törődni. Rövid az ember élete, rövid bizony, Michal uram. A legfontosabb, hogy a herceg ezentúl már a szívén viseli sorsodat. Tízszer annyit is adott volna érte, hogy Skrzetuskit megajándékozza Bohunnal, s íme, te ezt megtetted. Hidd el, ha mondom, nagy kegyben lesz részed, elkészülhetsz rá. Avagy kevés falvat engedett át a herceg vitézeinek életfogytiglani élvezetre, sőt netán örökre is? Mi az, egy ilyen gyűrű! Alighanem terád is valami ilyen *intrata*¹⁶⁰ vár, de még az is lehet, hogy valamelyik rokonával összeházasít.

A kislovag szinte felugrott.

- Honnan tudja kegyelmed, hogy...

- Hogy mi?

- Akarom mondani, mi jut kegyelmed eszébe? Hogyan eshetnék meg az ilyesmi?

- Avagy sosem volt még ilyen dolog? Nem vagy te nemes ember? Avagy nem minden nemes egyenlő-e? Mindnyájan testvérek s egymásnak atyafiai vagyunk, Michal uram, ha egymást szolgáljuk is, mert valamennyien Jáfettől származunk, az egész különbség csak a vagyonban meg a méltóságokban van, amelyeket azonban minden nemes ember elérhet. Amint mondják, másutt nagy különbségek vagynak nemes és nemes között, de hát olyan nemesség is az! Értem én a különbséget az ebek között, mert vannak vizslák, vékonydongájú agarak, hanggal hajtó kopók, de vedd eszedbe, Michal uram, a nemességgel nem lehet így, mert akkor ebfiak volnánk, nem nemesek, márpedig ilyen gyalázatba ne vesse az Úr e tisztas rendet!

- Bölcsen beszél kegyelmed - ismerte el Wolodyjowski -, de hát a Wisniowieciek csaknem királyi vér.

¹⁵⁹ Elöléptetés. (latin)

¹⁶⁰ Jövedelem. (latin)

- Hát téged, Michal uram, vajon nem választhatnak-e meg királlyá? Ha megkötném magam, én lennék az első, aki rád adnám szavazatomat, mint ahogy Zygmunt Skarszewski uram is esküdözik, hogy ő bizony önmagára adja le a rovását, hacsak éppen kockázással nem lesz foglalatoss. Nálunk, Istennek hála, minden in liberis suffragiis történik, s nem is a születés áll utunkban, hanem szegénységünk.

- No, ez az! - sóhajtott fel Michal uram.

Így beszélgetve jutottak el az Óvárosba, s betértek egy bormérésbe, mely előtt tíz-egynéhány szolgálékény vigyázott a kocsmában iddogáló nemes urak köpenyegeire és subáira. Ott asztalhoz ülven egy kanta bort adattak maguknak, s tanácskozni kezdtek, mitévők legyenek most, hogy Bohuntól megszabadultak.

- Ha valóban bizonyul, hogy Hmelnickij eltakarodik Zamosc alól, s megszűnik a béke, akkor a knyázkisasszony már a miénk - vélte Zagloba.

- Minél előbb indulnunk kellene Skrzetuskihoz. Most már aztán el sem hagyjuk, amíg a leányasszony meg nem kerül.

- Persze hogy együtt megyünk. De most nincs rá mód, hogy Zamoscba jussunk.

- Az már mindegy, csak legalább későbbben segítsen meg az Isten.

Zagloba felhajtott egy kupa bort.

- Megsegít, megsegít! - mondta. - Tudod-e, Michal uram, mit mondok?

- No?

- Bohunt megölted!

Wolodyjowski ámulva nézett rá:

- Bah! Ki az, aki ezt jobban tudja, mint én?

- Szenteljék meg a kezedet, Michal uram! Te is tudod meg én is, láttalak benneteket verekedni, s íme, mégis, minduntalan ismételnem kell magam előtt, mert néha úgy vélem, csak álom volt az egész. Micsoda gondtól szabadultunk meg! Nincs már Bohun, se híre, se hamva, vége, vége, mindörökké, ámen!

Azzal ölelni, csókolni kezdte a kislovagot, ki végleg elérzékenyedett, mintha csak Bohunt sajnálná. Végül is kibontakozott Zagloba öleléséből, s így szólt:

- Nem láttuk őt meghalni, s amilyen kemény legény, még kivakarózik belőle.

- Az Isten szerelmére, mit beszél kegyelmed! - hördült fel Zagloba. - Nem, nem lehet az! Hiszen már hörgött, mikor eljöttünk. Nem, semmiképpen nem lehet! Hiszen úgy kibeledted, akár egy nyulat. Sietnünk kell Skrzetuskihoz, hogy minél hamarabb segítségére legyünk, s megvigasztaljuk, mert belepusztul a gyötrelmekbe.

- Vagy elmegy szerzetesnek; ő maga mondta.

- S csoda lenne? Az ő helyében magam is azt tenném. Nem ismerem nálánál tisztesebb gavallért, de boldogtalanabbat sem. Hej, de nagyon megpróbálta az Úristen, de nagyon megpróbálta!

- Hagyná már kegyelmed - mondta Wolodyjowski kissé ittasan -, mert nem bírom visszafogni könnyeimet.

- Én talán bírom? - felelte Zagloba. - Egy ily jeles gavallér s ilyen katona... meg az a leányzó is! Kegyelmed nem ismeri... olyan kedves kis bogárka!

Erre Zagloba uram már el is bődült mély basszusán, hiszen csakugyan nagyon szerette Helenát, Wolodyjowski pedig kissé vékonyabban kísérté, s itták a könnyűvel elegy bort. Azután fejüket mellükre horgasztva, komoran ültek még egy darabig, míg végül Zagloba öklével az asztalra csapott.

- Miért sírunk mi, Michal uram? Bohun nem él!

- Igaz a'! - felelte Wolodyjowski.

- Inkább örvendeznünk kellene. Fajankó a nevünk, ha most már meg nem találjuk.

- Gyerünk! - mondta a kislovag felállva.

- Igyunk! - javította ki Zagloba. - Megadja az Úr, hogy majd még mi tartjuk keresztvíz alá gyerekséiket, s mindez azért, mert íme, Bohunt összeaprítottuk.

- Úgy kell neki! - fejezte be Wolodyjowski észre sem véve, hogy Zagloba már osztozik vele Bohun megölésének dicsőségében.

XIV. FEJEZET

Végre felzendült a Te Deum a varsói székesegyházban s „a király beült méltóságába”. Dörögtek az ágyúk, zúgtak a harangok, s új reménység költözött a szívekbe. Hiszen elmúlt az interregnum, a párt villongások és békétlenségek ideje, amely annyival is rémesebb volt, mert a nagy csapások idejére esett. Akik reszkettek a fenyegető veszedelmektől, most, hogy a királyválasztás ily bámulatos egyetértésben folyt le, megkönnyebbülve lélegzettek fel. Miként annak idején a pilawcei vereség előtt - a háború, azonképpen most a béke forgott a közszájon. Általános volt a reménykedés, hogy a Köztársaság annyi csapás után fellélegzik, s az új uralkodó alatt minden sebéből felgyógyul.

Végre Smiarowski elindult a király levelével Hmelnickijhez, s csakhamar elterjedt az örömdolgozó hír, hogy a kozákok eltakarodnak Zamosc alól, visszahúzódnak Ukrajnába, s ott veszteg bevárják a király parancsait meg a commissiót, mely azért megyen ki, hogy sérelmeiket megvizsgálja. Azt lehetett hinni, hogy a vihar után megcsillan az ország egén a hétszínű szivárvány, mint a csend és békesség előhírnöke.

Voltak ugyan kedvezőtlen hírek és jövendölések is, de ezekkel a kedvező valóság közepette nem sokat törődtek. A király elment Czeszochowába, hogy legelsőbben is hálát adjon a Boldogságos Szűznek szerencsés megválasztásáért, s magát továbbra is oltalmába ajánlja, onnan meg Krakkóba a koronázásra. Vele mentek az ország főméltóságai is, Varsó tehát kiürült, nem maradt ott más, mint a ruténföldi menekültek, akik vagy nem mertek még visszatérni elpusztított birtokaikra, vagy nem volt miért visszatérniük.

Jeremi hercegnek, mint szenátornak a királlyal kellett mennie, Wolodyjowski és Zagloba pedig egy dragonyoszászlóalj élén erőltetett iramban Zamoscba igyekeztek, hogy Skrzetuskinak megvigyék az örömdolgozó hírt Bohun esetéről, s azután vele együtt induljanak a knyázkisasszony felkutatására.

Zagloba bizony sajnálkozott kissé, hogy Varsót el kell hagynia, mert a nemességnek ily tömeges gyülekezetében az electio zsvájában, a Wolodyjowskival együttesen mívelt folytonos mulatozás és botrányok közepette oly jól érezte magát, mint a hal a vízben. Ámde megvigasztalta a gondolat, hogy íme visszatér a tevékeny életbe a kutatásokhoz, kalandokhoz és fortélyokhoz, remélvén, hogy ezeknek nem lesz szükiben, de egyébként megvolt a véleménye a székváros veszedelmeiről is, s azt a következőképpen fejtette ki Wolodyjowski előtt:

- Szent igaz, Michal uram - mondotta -, hogy nagy dolgokat vittünk véghez Varsóban, ámde Isten mentsen meg attól, hogy huzamosabban itt kelljen tartózkodnunk, mert a végén úgy elpuhulnánk, mint ama hírhedt karthágói férfiú, akit a capuai aura édessége végleg *debilitált*.¹⁶¹ De a legrosszabb minden veszedelem közül a fehérség. Azok mindenkit vesztébe visznek, mert el ne feledd, hogy nincs a világon csalárdabb lény a nőnél. Az emberfia megöregszik, s ők még mindig izgatják...

- Ej, hagyná el kegyelmed! - vágott közbe Wolodyjowski.

- Magamnak is mindétig ismétlegtem ezt, mert bizony ideje volna már lehiggadni... de hát a vérem még nagyon forró. Tebenned több a flegma, bennem meg minden csupa epe. De üsse kő! Most majd más életet kezdünk. Bizony volt már úgy, hogy eluntam magam háború híján. Kisded zászlóaljunk jó módjával fel vagyonszerelve, s Zamosc alatt még mindig rakoncátlan-

¹⁶¹ Meggyengített, megbénított. (latin)

kodnak a duhaj bandák, így hát a knyázkisasszonyért menet majd eljátszadozunk vélek. Meglátjuk Skrzetuski uramat meg amaz óriást, ama litván kútgémet vagy komlókarót, Longinus uramat, mert már emberemlékezet óta nem láttuk.

- Kegyelmed vágyakozik utána, s ha együtt vagytok, sosem hagyod békén.

- Mert valahányszor megszólal, mindig olyan, mint mikor a te lovad a farkát mozdítja, s minden szót úgy meghúz, akár a csizmadia a fonalat. Nála minden erővé válik, de értelemmé semmi. Akit megölel, annak a bordáit kinyomja a bőre fölé, de azért nincsen a Köztársaságban olyan gyerek, aki könnyűszerrel a falhoz ne állíthatná. Nem hallatlan dolog az, hogy egy ilyen gazdag férfiú ilyen együgyű legyen?

- Valóban olyan gazdag volna?

- Ő? Mikor megismerkedtem vele, az erszénye olyan degesz volt, hogy az övét be nem bírta miatta kapcsolni, s úgy hordta, mint a füstölt kolbászt. Úgy lehetett vele hadonászni, akár egy füttykössel, meg sem hajlott. Ő maga mesélte, hány falva van: Myszykiszki, Psikiszki, Pigwiszki, Syruciani, Ciapuciany, Kapusciany (inkább Káposzta - akár a feje), Baltupie... de ki emlékeznék valamennyi pogány névre. Legalább a fél járás az ő birtoka. Nagy nemzetség ama répalevél népség között a Podbipiet család.

- S nem fűjja fel kegyelmed kissé azokat a birtokokat?

- Nem én, csak azt mondom, amit tőle hallottam, ő pedig mióta él, sosem hazudott, mert még ahhoz is buta.

- No, akkor Anusia felkap az ugorkafára! De amit kegyelmed mond róla, hogy buta, azt semmiképpen el nem hiszem. Megállapodott férfiú ő és körültekintő, a veszedelemben senki jobb tanácsot nem ad, mint ő, s hogy nem hangoskodó és agyafürt, arról nem tehet. Nem mindenkinek adott az Úristen oly fürge nyelvet, mint kegyelmednek. Egy szó, mint száz, jeles lovag ő, és a legtisztesebb férfiú, bizonyosság erre, hogy kegyelmed is szereti, s örülsz, ha láthatod.

- Isten büntetése! - dohogott Zagloba. - Csak azért örülök, hogy majd megcsipkedhetem Anusia leányasszonnyal.

Zagloba e kívánsága hamarabb beteljesedett, mintsem gondolta volna. Konskowolát elérvén Wolodyjowski elhatározta, hogy megpihennek, mert a lovak nagyon fáradtak voltak. Ki írhatná le a két jó barát csodálkozását, mikor a fogadó sötét pitvarába belépve, az első nemes úrban, akivel összeakadtak, Podbipietát ismerték fel.

- Hogy van kegyelmed? Száz éve, száz éve! - kiáltotta Zagloba. - Nem vágták le a kozákok Zamoscban?

Podbipiet a egymás után karjába zárta a két jövevényt, s megcsókolgatta arcukat.

- Íme, mégiscsak találkoztunk, mi? - hajtogatta örvendezve.

- Mi járatban vagy? - kérdezte Wolodyjowski.

- Varsóba megyek a herceg úrhoz.

- A herceg nincs Varsóban, Krakkóba ment király őfelségével, aki előtt az ország almáját viszi majd a koronázáson.

- Engem pedig Weyher uram Varsóba küldött levéllel, meg hogy megkérdezném, hova menjenek a hercegi regimentek, mert Istennek hála, Zamoscban már nincs szükség rájuk.

- Akkor hát nem is kell továbbmennem, mert nálunk a parancs.

Longinus uramnak megnyúlt az arca, mert igen szeretett volna eljutni a herceghez, meglátni az udvart s abban főleg egy apró kis leányzót. Zagloba sokatmondóan hunyorgott Wolodyjowski felé.

- Én mégiscsak elmegyek Krakkóba - mondta a litván némi gondolkozás után. - Nekem azt mondták, adjam át a levelet, hát átadom.

- Menjünk az ivóba, forraltatunk magunknak egy kis sört - ajánlotta Zagloba.

- S ti hova igyekeztek? - kérdezte Longinus uram.

- Zamoscba, Skrzetuskihoz.

- Az ezredeskapitány nincs Zamoscban.

- Nesze neked! Hát hol van?

- Valahol Choroszczyń körül pusztítja a garázdálkodó bandákat.

Közben beléptek az ivóba. Zagloba három kanta sört forraltatott, aztán az asztalhoz lépve, melynél Wolodyjowski meg Podbipieta már elhelyezkedtek, így szólt:

- Podbipieta uram, kegyelmed még nem hallotta a legújabb és fölöttébb örömdolgos hírt, hogy mi ketten, Wolodyjowski meg én, halálra kaszaboltuk Bohunt.

A litván szinte felugrott helyéről.

- Én édes testvérekém, lehetséges ez?

- Aminthogy elevenen itt látsz magad előtt.

- S ti ketten vágátok le?

- Úgy van.

- Ez aztán az újság! Ó, Istenem, Istenem! - örvendezett a litván tenyerét összecsapva. - Azt mondja kegyelmed, ketten, de mi módon?

- Mert legelsőbben is én kergettem bele nagy fortélyosan, hogy párviadalra hívjon, érte-e kegyelmed? Azután Michal elsőnek állván ki, úgy összevagdalta, mint a húsvéti malacot, majd feltrancsírozta, akár egy sült kappant... érted már?

- Akkor kegyelmed másodiknak már ki sem állt?

- No tessék! - förmedt fel Zagloba. - Látom már, kegyelmed eret vágatott magán, s a gyengeségtől meghibbant az értelmed. Azt hitted talán, hogy egy hullával kiállok, vagy minekutána leterítették, én adom meg neki a kegyelemdöfést?

- Mert kegyelmed azt mondta, hogy kettesben vágátok le.

Zagloba vállat vont.

- Angyali türelem kelletik ehhez az emberhez! Michal uram, nem mindkettőnket kihívott-e Bohun?

- De igen - felelte Wolodyjowski.

- Most már érte kegyelmed?

- Legyen hát úgy - hagyta helyben Longinus. - Skrzetuski uram Zamosc alatt kereste Bohunt, s ő már akkor nem volt ott.

- Hogyan kereste őt Skrzetuski?

- Látom már, hogy ab ovo mindent el kell mondanom kegyelmeteknek, úgy, amint volt - jelentette ki Longinus uram. - Amint tudják kegyelmetek, mi Zamoscban maradtunk, ti meg elmentetek Varsóba. A kozákokra nem kellett valami sokáig várnunk. Beláthatatlan tömegekben özönlöttek Lwów alól, hogy a falakról nem tudtuk őket áttekinteni. Ámde hercegünk úgy megerősítette Zamoscot, hogy akár két esztendeig is vesztegelhettek volna előtte. Azt hittük, nem fognak rohamozni, s emiatt nagy volt a szomorúság közöttünk, mert mindegyikünk nagy gyönyörűséggel előre örült vereségüknek, minekutána pedig tatárok is voltak velük, magam is remélhettem, hogy a könyörületes Úristen nekem is megadja ama három fejet...

- Csak egyet kérjen tőle kegyelmed, csak egyet, de jót - vágott közbe Zagloba.

- Kegyelmed mindig csak a régi!... Csúnya hallgatni - panaszkodott a litván. - Mi tehát úgy véltük, nem fognak rohamozni, ezenközben pedig ők, keménységükben eszüket vesztve, nyomban *machinák*¹⁶² építéséhez fogtak, azután pedig rajta, rohamra! Kiderült, hogy ezt maga Hmelnickij sem akarta, de Czarnota, a főatamán rátámadt, hogy nyilván inába szállt a bátorsága, meg hogy a lahokkal akar barátkozni, erre aztán Hmelnickij beleegyezett, s elsőnek Czarnotát küldte rohamba. Hogy mi történt, testvérekém, azt én kegyelmeteknek el nem mondhatom. A világot nem lehetett látni a füsttől s a tüztől. Kezdetben igen bátran nekilódultak, behányták az árkot, már a falakra kapaszkodtak, de erre úgy befűtöttünk nekik, hogy nemcsak a falaktól, hanem tulajdon machináiktól is elfutottak. Akkor aztán négy zászlóaljjal utánuk eredtünk, s úgy vágtuk őket, mint a birkát.

Wolodyjowski kezét dörzsölte.

- Uhh! De sajnálom, hogy ott nem lehettem azon a mulatságon! - kiáltotta lelkesedve.

- Magam is elkeltém volna ott - mondta nyugodt öntudattal Zagloba.

- Akkor aztán leginkább Skrzetuski és Jakub Regowski uraimék tettek ki magukért - folytatta a litván -, mindketten jeles gavallérok, de sehogyan sem szívelhetik egymást. Főként Regowski uram nézte sanda szemmel Skrzetuskit, s nyilván bele is kötött volna, ámde Weyher uram fővétel terhe alatt megtiltotta a párviadalt. Eleintén nem tudtuk, mi baja Regowskinak, míg végül kiderült, hogy Laszcz uramnak atyjafia, akit, mint tudjátok, a herceg Skrzetuski miatt kiűzött a táborból. Innen a harag Regowski szívében a herceg meg mindnyájunk ellen, de legfőképpen az ezredeskapitány ellen, s innen a versengés közöttük, így azután ez ostrom alatt mindketten nagy becsületes hírt-nevet nyertek, mert egyik a másikat akarta felülmúlni.

- Mondja meg kegyelmed - kérdezte Zagloba -, hol találjuk meg Skrzetuskit, mert nyomban hozzá kell mennünk, hogy vele együtt induljunk a leányasszonyért.

- Zamoscon túl könnyű megtudakolni, mert ott igen nagy híre vagyon. Kalina kozák ezredes Regowski urammal egymás kezébe adván, végképp felmorzsolták. Később Skrzetuski a saját szakállára két tatár csambult is szétvert, Burlaj seregét szétszórta, s néhány bandát is megfutamított.

- De hogy Hmelnickij ezt tűri?

- Hmelnickij megtagadja őket, mondván, hogy tilalma ellenére rabolnak. Másképpen senki hitelt nem adna annak, hogy hű és engedelmes híve király öfelségének.

- Hej, de hitvány sört mérnek Konskowlában! - jegyezte meg Zagloba.

¹⁶² Itt: harci gép, ostromtorony. (latin)

- Lublinon túl már elpusztított vidékre jutnak kegyelmetek - mondta a litván -, mert a portyázó csapatok Lublinon túl is behatoltak, s a tatárok mindenütt foglyokat szedtek, de hogy Zamosc és Hrubieszów vidékén mennyi népet hajtottak el, azt csak az Úristen tudja. Skrzetuski néhány ezer foglyot máris kiszabadított, s elküldte a várba.

- Római lélek lakozik benne, szó se róla! - ismerte el Zagloba.

- Példát vehetnénk róla.

- Különösen kegyelmed, Podbiapieta uram, aki a háborúban nem a haza javát, hanem ama három fejet keresed.

- Isten látja lelkemet! - felelte Longinus uram, szemét az égre emelve.

- Skrzetuskit már megjutalmazta az Úristen Bohun halálával - vélte Zagloba -, meg azzal, hogy pillanatnyi nyugtot adott a Köztársaságnak, mert most itt az ideje, hogy megkeresse, amit elvesztett.

- Kegyelmetek vele mennek? - kérdezte a litván.

- S kegyelmed talán nem?

- Örömet mennék én is, szívvel-lélekkel, de mi lesz a levelekkel? Az egyiket a walecki sztarosza írta király öfelségének, a másikat a hercegnek, a harmadikat pedig maga Skrzetuski uram a hercegnek melyben permissiót kér.

- A permissiót mi már visszük is neki.

- Bah, de a levelek, azokat ne adjam át?

- El kell menned Krakkóba, nem lehet másképpen. Egyébként őszintén megvallom, kedves dolog volna számomra e vállalkozásunk alatt olyan öklöt tudni magam mögött, mint a kegyelmedé, de más dolgokban semmi hasznodat nem vennénk. Ott szimulálni kelletik s bizonnal kozák gúnyát is öltünk majd póroknak adván ki magunkat... kegyelmed azonban mindenkinek szemet szúrna hórihorgas alakjával, s mindjárt azt kérdeznék, ki ez a pózna, honnan e behemót kozák? Ezenfelül kegyelmed a nyelvüket sem tudja elég jól. Nem, nem! Kegyelmed csak menjen Krakkóba, mi majd csak boldogulunk valahogyan nélküled is.

- Hogyan találjátok meg?

- Azt bízta kegyelmed az én fejemre! - kérkedett Zagloba. Megbirkóztam én már fogasabb kérdésekkel is. Most csak az a fontos, hogy minél hamarabb eljussunk Skrzetuskihoz.

- Tudakoljátok meg Zamoscban. Weyher uramnak tudnia kell, mert Skrzetuskival leveleket vált, s az ezredeskapitány foglyokat küldöz neki. Isten áldjon meg!

- Isten áldja kegyelmedet is - felelte Zagloba. - Ha Krakkóban leszel a hercegnél, köszöntsétek nevünkben Charlamp urat.

- Ki légyen az?

- Egy fölöttébb szemrevaló litván ifjú, aki már a hercegasszony valamennyi palotáskisasszonyának elcsavarta a fejét.

Longinus uram megremegett.

- Csak tréfálsz, ugye, testvérkém?

- Ég veled! Gyalázatos silány sört mérnek itt Konskowolában - fejezte be Zagloba Wolodyjowskira hunyorítva.

XXV. FEJEZET

Longinus uram tehát megsebzett szívvel indult Krakkó felé, a kegyetlen Zagloba pedig Wolodyjowskival együtt Zamoscba, ahol azonban csak egyetlen napot töltöttek, mert a várkapitány, a walecki sztarosza közölte velük, hogy régen nem kapott hírt Skrzetuski felől, úgy véli azonban, a pálcája alatt kivonult regimentek Zbarazba mennek őrcsapatnak, hogy az ottani vidéket megvédjék a garázdálkodó bandáktól. Ez annyival is valószínűbb volt, mert Zbaraz mint a Wisniowieckiek birtoka különösképpen céltáblája volt a herceg halálos ellenségeinek. Zagloba és Wolodyjowski tehát hosszú, nehéz út előtt álltak, mivel azonban a knyázkisasszony keresésére menvén amúgy is meg kellett járniuk, mindegy volt nekik, hogy ez előbb avagy utóbb történik-e meg. Késedelem nélkül nekivágtak hát, csak éppen annyi pihenőt tartva, amennyi feltétlenül szükséges volt ahhoz, hogy emberek és állatok némileg összeszedjék magukat, meg hogy az itt-ott még garázdálkodó bandákat szétverjék.

Annyira elpusztított vidéken jártak, hogy olykor napok hosszat egyetlen élő lélekkel sem találkoztak. Wolodyjowski kénytelen volt lovait fakéreggel vagy a volt csűrök üszkei közül előkapart, félig égett gabonával etetni. Mindazonáltal gyorsan haladtak előre, főképpen arra az élelemre utalva, amelyet a haramiacsapatoktól szedtek el. Már november vége felé járt az idő, s míg a tavalyi tél az emberek nagy ámulatára hó, fagy és jég nélkül múlt el, mintha a világ rendje teljesen megváltozott volna, a mostani annál keményebbnek ígérkezett. A föld már átfagyott, a mezőket hó takarta, s a folyó partjait reggelenként üvegszerű, áttetsző jégkéreg szegélyezte. Az idő száraz volt, s a nap bágyadt sugarai a déli órákban is csak alig melegítették fel a levegőt; ellenben reggelenként és esténként élénk pír borította az eget, ami kétségtelenül a korai, kemény tél előhírnöke.

A háború és éhínség után most a nyomorult emberiség harmadik nagy ellensége, a fagy fenyegette az országot, s íme, az emberek mégis vágyva vágytak rá, mert ez minden egyezségnél biztosabb gátja volt a háborúnak. Wolodyjowski tapasztalt férfiú, s amellet Ukrajnának is alapos ismerője lévén, remélte, hogy most már kétségtelenül sor kerül a knyázkisasszony felkutatására, mert a háború nem egyhamar fogja útjukat állni.

- Nem bírom én Hmelnickij őszinteségében, s el nem hiszem, hogy a király öfelsége iránti hajlandóságából vonul vissza Ukrajnába, de ravasz róka ökelme, s tudván tudja, hogy a kozákoknak, ha körül nem sáncolhatják magukat, semmi hasznukat nem veszi, mert nyílt téren ötszörös túlerőben sem állhatnak meg a mi zászlóaljaink előtt. Most majd téli táboraikba húzódnak, barmaikat pedig kiverik a havas legelőkre. A tatárok is haza akarják vinni foglyaikat. Ha kemény telünk lesz, akkor békében hagynak, amíg a fű meg nem zsendül.

- Netán még tovább is, mert azért király öfelsége iránt mégiscsak tisztelettel adóznak. No de nekünk még ennyi időre sincs szükségünk. Megadja az Úr, hogy farsangra megtarthatjuk Skrzetuski uram lakodalmát.

Hosszú és fáradtságos utazás után jó reménységgel érkezett meg a két jó barát Zbarazba, s a várban jelentkezőn nyomban a kapitányhoz siettek, akiben - nem csekély ámulatukra - Wierszullt ismerték fel.

- Skrzetuski hol van? - kérdezte Zagloba a kölcsönös köszöntések után.

- Nincs itt - felelte Wierszull.

- Kegyelmed az őrcsapat kapitánya?

- Úgy van. Skrzetuski volt, de elmenvén, reám bízta az őrcsapatot, amíg visszatér.

- S mikorra ígérte visszatérését?

- Nem ígért semmit, mert maga sem tudta, csak éppen annyit mondott, mikor elindult: „Ha valaki hozzám érkeznek, mondd meg neki, hogy itt várjon be.”

Zagloba és Wolodyjowski egymásra néztek.

- Mikor ment el? - kérdezte Wolodyjowski.

- Tíz napja.

- Michal uram - szólalt meg Zagloba -, Wierszull uram adasson nekünk estebédet, mert nem jó dolog üres gyomorral tanácskozni, falatozás közben majd beszélgetünk.

- Jó szívvel szolgálók kegyelmeteknek, mert magam is éppen asztalhoz akartam ülni. Egyébként Wolodyjowski uram mint idősebb tiszt átveszi a kapitányságot, így tehát én vagyok az ő vendége, nem ő az enyém.

- Tartsd csak meg a kapitányságot, Krzysztof uram, mert korra idősebb vagy nálam, s nekem alighanem amúgy is tovább kell mennem.

Kis idő múlva készen volt az estebéd. Leülvén hozzáálltak, s mikor Zagloba két tál vérlevessel első éhét elverte, így szólt Wierszullhoz:

- Nem sejti kegyelmed, hova mehetett Skrzetuski?

Wierszull kiküldte a felszolgáló legényeket, majd rövid gondolkozás után így felelt:

- Sejttem én, de Skrzetuski uramnak igen fontos a titoktartás, így hát a cselédek előtt nem akartam szólni. Kihasznlván az alkalmas időt, mert hiszen alighanem tavaszig itt maradunk, az én eszem szerint a knyázkisasszony keresésére indult, aki Bohun kezében vagyon.

- Bohun már nincs e világon - vágott közbe Zagloba.

- Hogyan?

Zagloba immár harmad- vagy negyedízben mondta el töviről hegyire, mi módon történt e dolog, mert erről mindenkor szívesen beszélt, s miként annak idején Podbipieta, most Wierszull sem győzött csodálkozni a történeteken, s végül megszólalt:

- Akkor hát Skrzetuskinak könnyebb dolga leszen.

- Csak az a kérdés, megtalálja-e? S vitt embereket magával?

- Senkit, egymaga ment, egyetlen rutén csatlósával és három lóval.

- Azt ugyan okosan tette, mert ott csak fortélyokkal lehet valamit elérni. Kamieniecig még el lehetne jutni egy zászlóaljjal, de Uszycában meg Mohylówban már bizonyly kozákok állomásoznak, mert ott jó telelő táborok vannak, Jampol pedig a fő fészük, oda már vagy egész hadosztállyal vagy egymagában menjen az emberfia.

- Honnan tudja kegyelmed, hogy éppen arrafelé ment? - kérdezte Wierszull.

- Mert Bohun Jampolon túl rejtette el a knyázkisasszonyt, s ezt Skrzetuski tudta, de ott annyi a szurdék, szakadék meg egyéb, hogy annak is nehéz eligazodni, aki ismeri a helyet, hát még aki nem ismeri. Jártam én Jahorlikban lovakért meg az ítélőszéken, hát tudom. Ha vele volnánk, talán könnyebb volna, de így egymagában... kétlem, kétlem, hacsak valami véletlen meg nem mutatja az utat, mert még nem is kérdezősködhetik felőle.

- Kegyelmetek tehát vele akartak menni?

- Ha pihentünk vagy három napot, hogy testünk-lelkünk felfrissüljön.

A két jó barát már másnap hozzá is fogott az úti készülődéshez, egyszerre csak, indulásuk előestéjén, váratlanul megérkezett Skrzetuski legénye, egy Cyga nevű ifjú kozák, s levelet és híreket hozott Wierszullnak. Zagloba és Wolodyjowski ezt hallván nyomban a kapitány szállására siettek, s ott a következőket olvasták:

Kamieniecben vagyok, ahova Satanówon át biztonságos az út. Jahorlikba megyek örmény kalmárokkal, akiket Bukowski uram ajánlott! Ezeknek kozák és tatár glitjeik vagynak, melyekkel szabadon utazhatnak egészen Akermanig. Uszyca, Mohylów és Jampol felé megyünk kelmékkel, mindenütt megállván, ahol csak emberek laknak; majd csak megsegít az Isten, s megtaláljuk, amit keresünk. Bajtársaimnak, Wolodyjowskinak és Zagloba uramnak mondd meg Krzysztóf uram, hogy ha egyéb feladatuk nincsen, várjanak rám Zbarazban, mert ezen az úton, amelyen én járok, nagyobb csapatban nem mehetnénk a kozákok gyanakvása miatt, akik Jampolban telelnek, s lovaikat a havas mezőkön tartják a Dnyeszter mentén, egészen Jahorlikig. Amit magam el nem érek, azt hármasban sem érhetnénk el, s én könnyebben elcsúszom örménynek. Jó szándékukat, melyet életem végéig el nem felejték, szívem, lelkem szerint köszönd meg nekik nevemben, Krzysztóf uram, de nem várhattam reájuk, mert napjaim kínszenvedésben teltek, s azt sem tudhattam jönnek-e, márpedig itt a legalkalmasabb idő, amikor a kalmárok édességeikért és kelmékért indulnak. Hűséges csatlósomat, íme, visszaküldöm, viseld gondját, mert itt semmi hasznát nem vehetem, s félek fiatalságától, hogy még el talál járni a szája. Bukowski uram kezeskedik ama kalmárok becsületességéért, de magam is megbízom bennük, tudván, hogy minden a magasságos Isten kezében van, aki, ha akarja, könnyörületességét reánk kiterjesztvén szenvedésünk idejét megrovidíti, ámen.

Zagloba befejezte a levél olvasását, s társaira nézett, azok azonban hallgattak, míg végül Wierszull szólalt meg:

- Tudtam, hogy oda ment.

- Most hát mit tegyünk? - kérdezte Wolodyjowski.

- Hát mit? - felelte Zagloba kezeit széttárva. - Most már nincs miért mennünk. Jó dolog, hogy kalmárokkal utazik, mert így mindenüvé betekinthet, és senkinek sem szúr szemet. Most minden parasztházban, minden tanyán van mit vásárolni, hiszen ők a fél Köztársaságot összerabolták. Nekünk bajos volna, Michal uram, Jampolon túl eljutnunk. Skrzetuski fekete, akár egy oláh, s könnyen elcsúszik örménynek, téged azonban csepűszínű bajuszkádról nyomban felismernének. Még paraszti gúnyában is bajos volna... Isten legyen segítségére! Nekünk ott semmi hasznunkat sem látná, meg kell mondanom, ámbátor nagyon sajnálom, hogy szegényke kiszabadításához nem nyújthatunk segítő kezet. Mindazonáltal nagy szolgálatot tettünk Skrzetuskinak azzal, hogy Bohunt megöltük, mert ha ő élne, bizony nem kezeskedném Jan uram épségéről.

Wolodyjowski nagyon elégedetlen volt, mert remélte, hogy az utazás során bőségesen lesz része kalandokban, s íme, Zbarazban kell vesztegelnie hosszas, unalmas várakozásban.

Másnap a két jó barát számára csakugyan megkezdődtek a várakozás egyhangú napjai, amelyeket sem a korhelykedés, sem a kockajáték nem tehetett változatosabbá, s folytak vége-láthatatlanul. Ezenközben beállt a kegyetlen tél. A hó singnyi vastag lepellel borította a zbarazi vár falait meg a földeket. A mezei vad meg a sok madár közelebb húzódott az emberlakta helyekhez. Napok hosszat hallatszott a varjak és hollók vége-láthatatlan csapatainak károgása. Elmúlt az egész december, utána a január és február is - s Skrzetuskinak se híre, se hamva.

Wolodyjowski Tarnopolba járt kalandok után, Zagloba komoran jött-ment, s kijelentette, hogy öregszik.

XVI. FEJEZET

A komiszárosok, kiket a Köztársaság a Hmelnickijjal való alkudozásokra küldött ki, végre a legnagyobb nehézségek árán eljutottak Nowosiólkiba, s ott megállapodván várták a győzedelmes hetman választát, aki ezalatt Czehrynben tartózkodott. Gondterhelten, szomorúan várakoztak, mert egész útukon mindenütt halálos veszedelem fenyegette őket, s a nehézségek lépten-nyomon szaporodtak. Éjjel-nappal a háborútól és gyilkosságoktól végképp elvadult csőcselék fogta körül a szállásukat, s üvöltve követelte halálukat. Minduntalan találkoztak haramiákból és vad csabánokból összeverődött, senkitől nem függő bandákkal, melyeknek fogalmuk sem volt a népjogról, de annál jobban szomjúhoztak a vérre és zsákmányra. Volt ugyan száz lovasból álló kíséretük Bryszowski uram vezérlete alatt, s ezenfelül maga Hmelnickij is - előre látván, mi minden érheti őket - kiküldött Doniec ezredeskapitány vezérlete alatt négyszáz lovast, ámde ez a védelem könnyen elégtelennek bizonyulhatott, mert a vad tömegek óráról órára növekedtek, s egyre fenyegetőbb magatartást tanúsítottak. Így teltek el napok, hetek, míg végül Nowosiólkiban, az éjjeli szálláson már azt hitték, elérkezett utolsó órájuk. A dragonyos kíséret meg Doniec kozákjai alkonyat óta valóságos csatát vívtak a komiszárosok életéért, míg azok a haldoklók imáját rebegve ajánlották lelküket az Istennek.

Borzalmas volt ez a hosszú, téli éjszaka. Kisiel vajda már órák óta ült mozdulatlanul, fejét tenyerébe hajtva. Nem a haláltól félt ő, mert mióta Huszczából elindult, már annyira megfáradott, s kimerült az álmatlanságtól, hogy szívesen nyújtotta volna kezét a halálnak - de a lelkét rettenetes kétségbeesés emésztette. Hiszen mint ízig-vérig rutén ember elsőként vállalta a *pacificator*¹⁶³ szerepét e példátlan háborúban - szenátusban és sejmében, mindenütt ő állott ki mint a megegyezés leglelkesebb híve, ő támogatta a kancellár meg a primás politikáját, s ő kárhoztatta legkeményebben Jeremi herceget. Tette pedig mindezt jó szándékkal, a kozákság és a Köztársaság érdekében, s forró lelke minden erejével hitte, hogy az egyezés, az engedmények mindent kiegyenlítenek, megbékéltetnek, egybegyűjtenek, s íme, most, éppen mikor a hetmani buzogányt viszi Hmelnickijnek és a kedvezményeket a kozákoknak, most fogja el a kétkedés minden iránt - most látja csak minden erőfeszítésének hiábavalóságát s lába alatt a szakadékot, az űrt.

Közben már elmúlt éjfél. Az ordítózás és lövöldözés kissé alábbhagyott, de a vihar süvöltése annál jobban erősödött, odakint hófúvás volt; a fáradt tömegek nyilván kezdtek hazaszállingózni; a komiszárosok szívében remény ébredt.

Wojciech Miaskowski, lwówi kamarás felkelt helyéről, kissé hallgatózott a hólepte ablaknál, majd így szólt:

- Úgy látom, a holnapot, Isten kegyelméből, még megérjük.

- Talán Hmelnickijt is küld erősebb kíséretet, mert ezzel ugyan oda nem érünk - vélte Smiarowski.

- Gyakran jártam követségben a tatároknál is, de ilyen követséget, mióta élek, meg nem értem - jelentette ki a nowogródi zászlós. - Nagyobb bánatom éri a Köztársaságot a mi személyünkön által, mint Korsun és Pilawce alatt. Azt mondom kegyelmeteknek, forduljunk vissza, mert itt megegyezésre gondolni sem lehet.

¹⁶³ Békeszerző. (latin)

- Forduljunk vissza - ismételte meg visszhang módjára Brzozowski kijevi kastellán. - Ha nem állhat helyre a béke, legyen háború.

Kisiel kinyitotta szemét, s üveges tekintetét a kastellánra meresztette.

- Zólte Wody, Korsun, Pilawce - mondta tompán.

Azzal elhallgatott, s vele együtt elhallgattak a többiek is, csak Kulczynski, a kijevi kincstartó mormolta hangosan a rózsafüzért, Krzetowski fővadászmester pedig fejét két keze közé fogva, hangosan hajtogatta:

- Micsoda idők, micsoda idők! Uram, irgalmazz nekünk!

Ekkor kinyílt az ajtó, s Bryszowski, a poznani püspök dragonyosainak vezére, most pedig a kíséző csapat kapitánya lépett a szobába.

- Nagyságos vajda uram - mondotta -, egy kozák kíván beszélni a komiszáros urakkal.

- Jól van - felelte Kisiel -, a csócselék széjjeloszlott?

- Elmentek, de megmondták, hogy holnap visszatérnek.

- Nagyon erőszakoskodtak?

- Rettentően, Doniec kozákjai megöltek belőlük tíz-egynéhányat, de megígérték, hogy holnap reánk gyűjtják a házat.

- Jól van. Jöjjön be az a kozák.

Kisvártatva kinyílt az ajtó, s egy magas, fekete szakállas alak állt meg a szoba küszöbén.

- Ki vagy? - kérdezte Kisiel.

- Jan Skrzetuski, a rutén hercegvajda huszárszászlóaljának ezredeskapitánya.

Brzozowski kastellán, Kulczynski és Krzetowski fővadászmester felugrottak helyükről. Az utóbbi esztendőben mindnyájan a herceggel együtt szolgáltak Machnówka és Konstantynów alatt, s Jan uramat jól ismerték, sőt Krzetowski sógorság révén távoli atyjafia is volt.

- Igaz, igaz! Ez Skrzetuski! - ismételték meg mind a hárman.

- Mit mívelsz itt? Hogyan jutottál el hozzánk? - kérdezte Krzetowski, karjaiba zárva a lovagot.

- Paraszti gúnyában, amint láthatják kegyelmetek - felelte Skrzetuski.

- Nagyságos vajda uram - kiáltotta Brzozowski kastellán -, ez a legjelesebb lovag a rutén vajda zászlóaljában, s nagy vitézi hírét ismeri az egész katonaság.

- Szívből köszöntöm is őt - felelte Kisiel -, s látom, nagyon elszánt gavallér lehet, ha át tudott jutni hozzánk.

Aztán Skrzetuskihoz fordult:

- Mit kívánsz tőlünk?

- Engedjék meg nagyságotok, hogy veletek menjek tovább.

- Velünk a sárkány torkába mégy, de ha kegyelmednek ez a kívánsága, mi nem ellenkezünk.

Skrzetuski szótlanul meghajolt.

Kisiel ámulva nézett rá.

Meglepte az ifjú lovag szigorú arcáról sugárzó komolyság és fájdalom.

- Mondja meg kegyelmed - folytatta -, miféle okok kényszerítenek ama pokolba, ahova senki sem megy szabad akaratából?

- A boldogtalanság, nagyságos vajda uram!

- Feleslegesen kérdeztem - jegyezte meg Kisiel. - Nyilván elvesztettél valakit, ki szívedhez közel áll, s most azt keresed?

- Igenis.

- S régen történt e dolog?

- Tavalay tavasszal.

- Hogyan, és kegyelmed csak most indul keresésére? Hiszen annak már majd egy esztendeje! Mit mívelt kegyelmed mostanáig?

- A rutén vajda pálcája alatt harcoltam.

- S a herceg, az a jó nagyúr nem adott volna kegyelmednek permissiót?

- Magam nem akartam.

Kisiel ismét az ifjú lovagra tekintett, aztán csend állt be, melyet végül a kijevi kastellán tört meg.

- Mi, akik a herceggel szolgáltunk, mindnyájan ismerjük a szerencsétlenséget, mely e lovagot érte, s nem egy keserű könnyet ontottunk fölötte.

- Ha megmutatkoznék, hogy szavam ér valamit Hmelnickijnél, higgye el kegyelmed, nem fogok takarékoskodni vele kegyelmed érdekében - ígérte Kisiel.

Skrzetuski ismét meghajolt.

- Most már menj, s térj nyugovóra - mondta a vajda kegyesen -, mert nyilván te is fölöttébb eltörődöttél, mint mi mindnyájan, kiknek pillanatnyi nyugtunk sincsen.

- Én magammal viszem szállásomra, hiszen atyámfia - jelentette a Krzetowski fővadászmester.

- Térjünk nyugovóra mi is; ki tudja, holnap éjszaka aludhatunk-e! - javasolta Brzozowski.

- Netán örök álommal - fejezte be a vajda.

Azzal belépett a benyílóba, amelynek ajtajában már ott várta csatlósa, s utána mindnyájan eltávoztak. Krzetowski fővadászmester saját kvártélyára vitte Skrzetuskit, mely néhány házzal távolabb volt. A csatlós ment előttük a lámpással.

- Micsoda sötét éjszaka, s a hófűvás egyre erősödik! - jegyezte meg a fővadászmester. - Hej, Jan uram, micsoda perceket éltünk át ma, már azt hittem, elközelgett az utolsó ítélet. A csőcselék szinte torkunkon tartotta a kést. Bryszowskinak a keze is elzsibbadt, s mi már búcsúztunk is egymástól.

- Ott voltam a csőcselék között - felelte Skrzetuski. - Holnap estvére új haramiacsapatot várnak, melynek ma hírt vittek felőletek.

- Holnap mindenáron tovább kell menni innen. Kijevbe igyekeztek?

- Az Hmelnickij válaszára függ, melyért Czetwertynski knyáz ment el. Íme, az én szállásom, lépj be, Jan uram. Forraltattam bort, kissé megerősítjük magunkat lefekvés előtt.

Beléptek a szobába, odabent a kandallóban hatalmas tűz lobogott. A gőzölgő bor már ott állt az asztalon. Skrzetuski mohón kapott a serleg után.

- Tegnap óta egy falat sem volt a számban - mondta.

- Kegyetlenül le vagy soványodva. Látszik, a fájdalom meg a fáradság egyaránt emésztett. De beszélj magadról, hiszen ismerem dolgodat, a knyázkisasszonyt tehát ott akard keresni ezek között?

- Vagy őt találom meg, vagy a halált - felelte a lovag.

- Hamarabb a halált. Honnan tudod, hogy a leányasszony ott lehet? - faggatta tovább a fővadászmester.

- Mert másutt már mindenütt kerestem.

- Hol?

- A Dnyeszter mentén, mind Jahorlikig. Örmény kalmárokkal jártam, mert olyan jelek voltak, hogy ott rejtették el; voltam már mindenütt, s most Kijevbe megyek, mert Bohunnak az volt a szándéka, hogy odaviszi.

Alig mondta ki az ezredskapitány Bohun nevét, a fővadászmester fejéhez kapott.

- Szent Isten! - kiáltotta. - Hiszen éppen a legfontosabb dolgot nem mondtam meg neked. Úgy hallottam, Bohun nem él.

Skrzetuski elsápadt.

- Hogyan? - kérdezte. - Ki mondta?

- Ama szlachcic, aki a knyázkisasszonyt már egyszer megmentette, s aki Konstantynów alatt annyi hőstettet hajtott végre. Mikor találkoztam vele, éppen Zamosc felé tartott. Egymás mellett haladtunk el az úton. Csak éppen hogy megkérdeztem: „Mi újság?” azt felelte: „Bohun nem él.” Kérdem: „Ki ölte meg?” - azt mondja: „Én!”... Azzal el is váltunk egymástól.

Skrzetuski arcán a hirtelen fellángolt tűz egyszerre kialudt.

- Az a szlachcic szívesen füllentget - jegyezte meg. - Az ő szavainak nem lehet hitelt adni. Nem! Nem! Ő nem bírná megölni Bohunt!

- S te nem találkoztál vele, Jan uram? Mert arra is emlékszem, azt mondta, hozzád igyekszik Zamoscba.

- Zamoscban nem vártam be, neki most Zbarazban kell lennie, de nekem sürges volt, hogy a komiszárosokat beérjem, ezért Kamieniecből nem Zbaraznak tértem vissza, s így nem találkoztam vele.

- Akkor hát mi okból mégis Kijevbe?

Skrzetuski hallgatott. Egy darabig csak a szélvész süvöltése és zúgása hallatszott.

- Mert... - folytatta a fővadászmester, ujját homlokára illesztve - mert ha Bohunt meg nem ölték, akkor könnyen a kezébe kerülhetsz.

- Éppen azért megyek, hogy megtaláljam - felelte Skrzetuski tompán.

Csend lett. Csak az ablakon át hallatszottak be odakintről a dragonyosok elnyújtott „werdo”¹⁶⁴ kiáltásai.

¹⁶⁴ Ki vagy? (németből)

XVII. FEJEZET

A komiszárosok s velük együtt Skrzetuski is másnap reggel elhagyták Nowosiólkot. Bizony siralmas utazás volt ez, mert minden pihenőn, minden városkában halálos veszedelem fenyegette őket, s mindenütt részük volt a halálnál is gonoszabb gyalázatban és megaláztatásban, mely annyival is keservesebb volt, mert személyükben a Köztársaság tekintélyét és méltóságát érte. Tizennyolc ilyen nap telt el, míg végre megjött Hmelnickij válasza, melyben közölte, hogy Kijevbe nem hajlandó elmenni, ellenben Perejaslawban várja a vajdát és a komiszárosokat.

Fellélegzettek hát a szerencsétlen küldöttek, remélve, hogy kinszenvedésük ezzel véget ért; azután Trypolénál átkelve a Dnyeperen, éjszakára Woronkówba mentek, amely már csak hatméröldnyire volt Perejaslawtól. Hmelnickij egy félméröldnyire eléjük ment, így akarván kimutatni a királyi követség iránti tiszteletét, de mennyire megváltozott amaz idők óta, amikor még sérelmeit panaszolta.

Néhány tucat lovas, az ezredeskapitányok és eszaulok kíséretében lovagolt ugyanis ki, zeneszóval és vezéri jelvényekkel, boncsokkal és bíborszínű zászlóval, mint valami uralkodó herceg. A komiszárosok kísérete nyomban megállt, ő pedig odaugratván a vezérszánhoz, amelyben a vajda ült, kalpagját kissé megemelvén így szólt:

- Üdv néktek, komiszáros urak és neked is, vajda uram. Jobb lett volna hamarabb alkudozásba fognotok velem, mikor még kisebb voltam, s tulajdon erőmet nem ismertem, mivel azonban a király küldött hozzám, én tehát jó szívvel fogadlak földemen.

- Üdv neked is, hetman uram! - felelte Kisiel. - Király őfelsége azért küldött bennünket, hogy ajánljuk fel neked kegyelmét, és szerezzünk néked igazságot.

- A kegyelmet köszönöm, igazságot pedig magam szereztem már, a nyakatokon, ezzel la! - s e szavaknál kardjára ütött. - S ezentúl is megszerzem, ha meg nem adjátok, ami megillet.

- Nem valami kedvesen fogadsz bennünket, zaporozsjei hetman uram, holott a király küldöttei vagyunk.

- Itt a fagyon nem beszélek, lészen arra alkalmasabb idő - felelte Hmelnickij érdesen.

A lovak elindultak a város felé, ahol huszonnégy ágyú dörgött és minden harang zúgott. Hmelnickij attól tartván, hogy a komiszárosok netán készek mindezt az ő személyüket illető tiszteletadásnak venni, így szólt a vajdához:

- Nemcsak titeket fogadlak így, hanem minden követet, akit hozzám küldenek.

S nem is hazudott, mert valóban küldöztek már hozzá követeket, mint valami uralkodó herceghez.

A külföldi követjárás hallgatólagos elismerése volt szuverenitásának és hatalmának. A tatárokkal állandó szövetséget kötött, melyet a zsákmány oroszlánrészével és a szerencsétlen foglyok ezreivel kellett ugyan megfizetnie, viszont e szövetség támogatást ígért neki mindennemű ellenség ellen. Ez tette, hogy Hmelnickij, holott Zamosc alatt még elismerte a király felsőbbségét, s tiszteletben tartotta akaratát, most saját erejének tudatában s a Köztársaságban dúló rendetlenség és a vezérek tehetetlenségének ismeretében, kész lett volna magára a királyra is kezét emelni.

Ukrajna urának érezte magát. A Zaporozsje mellette állt. E természetétől fogva vad nép hozzá sereglett, mert míg a mazowszei vagy wielkopolskai paraszt zúgolódás nélkül hordozta a

hatalom és elnyomás ama terheit, amelyek Európa-szerte reá nehezedtek „Cham ivadékaira”, az ukrainai a sztyepp levegőjével együtt szívta magába azt a szabadságszeretetet, mely korlátlan, vad és szilaj volt, mint maga a sztyepp. Avagy kívánhatott-e az uraság ekéje után járni, mikor tekintete nem az uraság, hanem az Isten pusztáját mérhette fel, mikor a zaporozsjei Szics így kiáltott neki: „Hagyd ott az uraságot, s jöjj a szabadságba!” - mikor a vad tatár megtanította harcolni, szemét hozzászoktatta a tűzvészhez meg a gyilkossághoz, kezét pedig a fegyverhez? Avagy nem kedvesebb volt-e néki Hmel oldalán kalandozni és *paniu rizati*,¹⁶⁵ hogysen kemény hátának a tisztartók előtt hajlongani?...

A komiszárosok lehorgasztott fővel vonultak az oroszlan barlangjába, s a remény foszlányai is kivesztek szívükből. Skrzetuski pedig, a szánok második sora mögött haladván ezalatt szorgosan kémlelte a Hmelnickijjel érkezett ezredeskapitányok arcát, hogy nem ismerné-e fel közöttük Bohunt. Miután a Dnyeszter mentén, egészen Jahorlikig hiába kereste szerelmesét, szívében mint utolsó és egyetlen megoldás, régóta megérlelődött a szándék, hogy felkeresi Bohunt, és kihívja halálos párviadalra. Tudta ugyan a boldogtalan lovag, hogy e kockázatos játékban Bohun harc nélkül is elpusztíthatja, vagy odaadhatja a tatároknak, de ő jobb véleményrel volt róla: ismerte férfias bátorságát és eszeveszett vakmerőségét, s csaknem bizonyos volt felőle, hogy ha választása van, kiáll párviadalra a knyázkisasszonyért. Szakadozó lelkében egyre szövögette hát a tervet, hogy esküvel kötelezi Bohunt rá, ha a párviadalban életét veszítené, Helenát szabadon bocsáttatja. Önmagára már nem is gondolt, s feltételezvé, hogy Bohun majd azt mondja: „Ha meghalok, se az enyém, se a tied ne legyen!” - erre is kész volt ráállni, csak e gonosz kezekből kiszabadíthassa. Hadd keresné meg azután a kolostorban további élete békességét, minthogy ő maga is előbb a hadban, ha pedig elesnie nem adatnék meg, ugyancsak a csuhában keresne menedéket. Hiszen ezt tette akkoriban minden fájdalmas lélek. Skrzetuski egyenes és világos útnak látta ezt, s mikor Zamosc alatt egyszer megvillantotta előtte a Bohunnal való párviadal gondolatát - ezt ismerte el az egyedüli helyes útnak. Ezért vágatott a Dnyesztertől pihenés nélkül, egy iramban a komiszárosokhoz, abban reménykedvén, hogy vagy Hmelnickij környezetében, vagy Kijevben megtalálja, annyival is inkább, mert azok szerint, amit Jarmolincében Zaglobától hallott, Bohun Kijevbe készült, hogy ott tartsa meg esküvőjét háromszáz gyertya fényében.

Ámde ezúttal hiába kereste az ezredeskapitányok között. Helyette azonban talált sokakat, akiket még a régi békés időkből ismert, így Dziedzialát, akivel Czehrynben sokszor találkozott, azután Jaszewskit, aki a Szicsból követségben járt a hercegnél, meg Jaroszt, a herceg hajdani századosát, Naokolopalecet, Hruszát és másokat, elhatározta hát, hogy tőlük kérdezősködik utána.

- Mi régi ismerősök volnánk - mondta Jaszewskihez lépve.

- Én Lubniéből ismerlek, te Jarema knyáz lovagja vagy - felelte az ezredeskapitány. - Lubniében sokat ittunk és mulattunk együtt. Knyázod mit mível?

- Egészséges.

- No, majd tavasszal nem lesz egészséges. Ők Hmelnickijel még nem akadtak össze, de összeakadnak, s az egyikőjüknek a halála leszen.

- Akinek az Isten rendeli.

¹⁶⁵ Az urakat gyilkolni. (ukrán)

- No, az Isten igen kegyes a mi Hmelünkhöz. Knyázod többé vissza nem tér a Dnyeperentúlra, az ő tatár partjára. Hmelnickijnek tömérdek legénye vagyon, a knyáznak pedig? Jeles katona ő, de a mi bat'ko Hmelünk se kutya. Te már nem a knyáz zászlóaljánál szolgálsz?

- A komiszárosokat kísérem.

- No, örülök neki, hogy régi ismerősöm vagy.

- Ha örülsz, csak egy dolgot nyerjek meg tőled, s hálás leszek érte.

- Mi légyen az?

- Mondd meg nekem, hol van Bohun, ama híres atamán, ki korábban a perejaslawi ezrednél szolgált, de ma már bizonyos nagyobb méltóságban vagyon.

- Hallgass! - felelte Jaszewski vészjóslóan. - Szerencséd, hogy régi ismerősök vagyunk, s sokat ittam veled, mert máskülönben már le is ütöttelek volna ezzel a buzogánnyal, la.

Skrzetuski ámulva nézett rá, mivel azonban gyors elhatározású férfiú volt, megszorította markában a buzogányt.

- Eszedet vesztetted?

- Nem vesztettem én, meg nem is akarlak fenyegetni, de oly parancsolatot kaptunk Hmeltől, hogy ha közületek csak egy, akár a komiszárosok is, kérdeznek valamit, nyomban üssük agyon. Ha én meg nem teszem, megteszi más, azért intelek hát, jó barátságból.

- Én a magam privát dolgában kérdezlek.

- Egykutya. Hmel így szólt hozzánk, ezredeskapitányokhoz, azzal, hogy adjuk tovább a többieknek is: „Ha valaki akár csak egy hasáb fa felől, vagy egyéb dolog felől kérdezősködnék, agyonütni! Add tovább ezt a tiednek.

- Köszönöm a jó tanácsot - felelte Skrzetuski.

- Téged megintettelek, ámde minden más lahot nyomban leütnék.

Elhallgattak. A kíséret már el is érte a város kapuját. Az út mindkét szélén nyüzsgött a csöcselék és a fegyveres kozákság, akik Hmelnickij jelenlétében nem mertek szitkokat szórni a komiszárosokra, sem hórögökkel megdobálni a szánokat, de kezüket ökölbe szorítva vagy kardjuk markolatához kapkodva fenyegető pillantásokat vetettek feléjük.

Skrzetuski a dragonyosokat négyes sorokba rendezve, emelt fejjel büszkén, de nyugodtan vonult tova a széles utcán. Ügyet sem vetett a tömegek baljós pillantásaira, csak lelkében támadtak oly gondolatok, hogy mennyi önmegtartóztatásra, hidegvérre és keresztényi türelemre lesz szüksége ahhoz, hogy amit elvégzett magában, azt véghez vihesse, s már az első lépésnél meg ne torpanjon, s el ne merüljön a gyűlöletnek e tengerében.

XVIII. FEJEZET

Másnap a komiszárosok hosszasan tanácskoztak egymás között azon, vajon mindjárt átadják-e Hmelnickijnek a király ajándékait, vagy inkább várjanak, amíg valamicske alázatot vagy némi megbánást mutat. Végül is elhatározták, hogy a király hajlandóságának és kegyének jeleivel fegyverzik le, bejelentették hát az ajándék átadását, ami másnap ünnepélyesen meg is történt. Kora reggeltől zúgtak a harangok, s dörögtek az ágyúk. Hmelnickij ott állt udvarháza előtt, ezredeskapitányai meg a főemberek kíséretében, a kozákok és a köznép tömegeitől körülvéve, mert azt akarta, hogy az egész nép lássa, mily tisztelettel övezi őt maga a király is. Az emelvényen foglalt helyet, a vezéri jelvények és a boncsok alatt, cobolyprémes, bíborszínű bársonypalástban, körülötte a szomszédos követek. A vezér láttán az összesereglett nép körében minduntalan magasztaló és örvendező moraj kelt, mert ez a nép mindennél többre becsülte az erőt, s éppen vezérében látta az erő megtestesítőjét. A népi lélek ugyanis csak így tudta elképzelni a maga legyőzhetetlen bajnokát, a hetmanok, hercegek, a nemesség s általában a lahok legyőzőjét, akiket ők Hmelnickij fellépéséig legyőzhetetleneknek tartottak.

Hmelnickij e háborús esztendő alatt kissé megöregedett, de meg nem görnyedt, hatalmas válla elárulta, hogy elegendő erő lakozik benne ahhoz, hogy államokat döntsön meg, s újakat alkosson; az italok túlzott élvezésétől vöröslő arca hajthatatlan akaraterőt, fékezhetetlen büszkeséget és vakmerő önbizalmat sugárzott, s valóban e tulajdonságai juttatták eddigi győzelmeihez. A félelmetes harag ott szunnyadt vonásaiban, s könnyű volt felismerni, hogy ha felébred, a nép úgy hajlik borzalmas lehelete előtt, akár az erdő a vihar csapásaitól.

Végre feltűnt a komiszárosokat kísérő menet. Az élen lépkedtek a dobosok üstdobjaikat püfölve, majd a trombitások, szájukhoz emelt trombitával, felfújt pofazacskókkal. Hosszas, siralmas hangokat csaltak ki a réz hangszerekből, mintha a Köztársaság dicsőségének és méltóságának temetésén fújnák. E zenekar mögött lépkedett Krzetowski fővadászmester, bársonypárnán hozva a buzogányt, Kulczynski a kijevi kincstartó a vörös zászlót a felirattal - távolabb pedig egyedül lépdelt Kisiel magas, karcsú alakja, mellére omló fehér szakállával arisztokratikus arcán a szenvedés kifejezése, lelkében feneketlen fájdalom. Néhány lépéssel a vajda mögött a többi komiszáros, s a menetet a Bryszowski-féle dragonyoscsapat zárta be Skrzetuski vezérlete alatt.

Kisiel lassan lépkedett, mert íme, e pillanatban látta meg világosan hogy az összetépett egyezségek rongyai mögül, a királyi kegy és megbocsátás felajánlásának látszata alól előkandikál valami más, a meztelen igazság, amelyet a vak is lát, a süket is hall, mert így kiabál „Ó, Kisiel, te nem kegyet felajánlani, hanem kegyért könyörögni mégy, megvásárolni azt a hetmani buzogányért meg a zászlóért, íme te, a szenátor, a vajda, gyalog járulsz e parasztvezér lábaihoz, a egész Köztársaság nevében.”

Kisiel az élre lépett, aztán néhány lépést közelített, míg az emelvényhez ért. A dobosok abbahagyták a dobolást, a trombitások a trombitálást, s mély csend lett a tömegek között, csak a fagyos szellő lobogtatta a bíborszínű zászlót Kulczynski kezében.

A csendet egyszerre a kétségbeesés kimondhatatlan erejével csengő, senkivel és semmivel nem számoló, parancsoló, érces vezényszó törte meg.

- Dragonyosok, hátra arc! Utánam!

Skrzetuski hangja volt.

Minden fej feléje fordult. Maga Hmelnickij is felemelkedett kissé székéből, hogy lássa, mi történik; a komiszárosok arcából kifutott a vér. Skrzetuski nyergében felemelkedve, sápadtan, szikrázó szemmel, kezében a kivont karddal, egyenesen állt, s félig a dragonyosokhoz fordulva ismételte meg a vezényszót:

- Utánam!...

A mély csendben a lovak patái megkoppantak az út félresepert rögein. A gyakorlott dragonyosok helyben megfordították a lovakul, az ezredeskapitány élükre állt, kardjával megadta a jelt, s a csapat lassan elindult vissza, a komiszárosok szállásai felé.

Minden arcra kiült a csodálkozás és bizonytalanság, s ez alól Hmelnickij sem volt kivétel, mert az ezredeskapitány hangjában volt valami rendkívüli, és senki sem tudta biztosan, vajon a kíséret ily hirtelen távozása nem tartozott-e az ünnepek szertartásaihoz. Egyedül Kisiel értett meg mindent, egyedül ő volt tisztában vele, hogy az alkudozások sorsa, a komiszárosok és az egész kíséret élete egy hajszálon függ, fellépett hát az emelvényre, s mielőtt Hmelnickij végiggondolhatta volna, mi történt, beszélni kezdett. Azzal kezdte, hogy felajánlotta a király kegyelmét Hmelnickijnek az egész Zaporozsjiének, szavait azonban csakhamar újabb esemény szakította meg, mely legalább arra volt jó, hogy teljesen elfordította a figyelmet az előbbiről. Íme, Dziedziales, a Hmelnickij mellett álló öreg ezredeskapitány buzogányát a vajda felé rázva kiabálta:

- Ne beszélj mán, Kisiel! A király hagyján, de ti, kiskirályok, knyázok, nemes urak, ti kevertétek a bajt. Íme, te is, Kisiel, ámbár vérünkéből való vér vagy, elszakadtál tőlünk, s a lahokkal fűsz egy követ. Elég volt e beszédekből, amire szükségünk van, megszerezze karddal.

A vajda megbotránkozva nézett Hmelnickij szemébe.

- Így tartod-e kordában ezredeskapitányaidat, hetman?

- Dziedziales, hallgass?! - kiáltotta a hetman.

- Hallgass, hallgass! Részeg ez, pedig még reggel van! - kiabáltak az ezredeskapitányok. - Elmenj innen, mert fejednél fogva dobunk ki!

Dziedziales még tovább lármázott volna, de csakugyan nyakon ragadták, s kilökdösték a körből.

A vajda ékes, szelíd szavakkal beszélt tovább, megmagyarázván Hmelnickijnek, mily értékes ajándék a hatalom e törvényes jele, amelyet eddig csak bitorolt. A király, noha büntethetne, inkább megbocsát, s teszi ezt amaz engedelmességért, amit a hetman Zamosc alatt mutatott meg, mert előző bűnös cselekedeteit nem az ő uralkodása alatt követte el. Most azért derék dolog volna, ha Hmelnickij korábbi sok bűneiért kegyelmet nyervén, e nagylelkűségért hálából felhagyna a vérontással, a népet megbékítené, s nyomban megkezdéné az egyezkedést a komiszárosokkal.

Hmelnickij szótlanul vette át a hetmani buzogányt meg a zászlót, amelyet legottan ki is bontatott maga fölött. A köznép éktelen üdvörlésben tört ki, úgyhogy egy darabig semmit sem lehetett hallani.

A hetman arcán bizonyos meglepődöttség tükröződött, még egy kicsit várt, aztán beszélni kezdett:

- Alázatosan megköszönöm király őfelsége nagy kegyét, melyet kegyelmetek által gyakorol vélem, hogy a hadak fölötti hatalmat kezembe adta, s korábbi bűneimet is megbocsátotta. Mindig mondtam én, hogy a király velem tart, ti, gonosz hercegek és kiskirályok ellen, aminek legjobb bizonyága, hogy íme, megjutalmaz engem, amért nyakatokat elvágtam, s tovább is így vágom el, ha a királynak és nekem mindenben nem engedelmeskedtek.

Hmelnickij szemöldökét összevonva korholó, emelt hangon mondta ez utolsó szavakat. A komiszárosok megdermedtek a válasz ilyenén fordulatától, Kisiel pedig így szólt:

- A király azt parancsolja neked, hetman uram, hogy a vérontást hagyd abba, s kezdjed meg velünk az egyezkedést.

- Nem én ontom a vért, hanem a litvániai hadak - vágott vissza a hetman érdesen. - Híreim érkeztek, hogy Radziwill Mozyrt és Turówot egy szálíg kipusztította. Ha ez igaznak bizonyul, van elég foglyom, jelesebb férfiak is, menten levágatom a fejüket. Az egyezkedést pedig most el nem kezdem. A comissio bajosan kezdődhetnék meg, mert hadaim nincsenek együtt, csak néhány ezredskapitány a többiek téli szálláson vannak, anélkül pedig el nem kezdek. Egyébként mit beszéljünk itt kint a fagyon? Amit át kellett adnotok átadtátok, mindenki látta, hogy immár a király akaratából is hetman vagyok, most pedig jertek hozzám némi pálinkára meg ebédre, mert ehetném.

Azzal el is indult az udvarház felé. A komiszárosok meg az ezredskapitányok követték. A középső, tágas szobában a terített asztal csak úgy roskadozott a zsákmányolt ezüstdől, melyek között Kisiel vajda netán sajátjából is talált volna, hiszen egy éve rabolták ki huszczai kastélyát. Az asztalon tornyosan állt a tálakban a disznó- meg marhahús meg a tatár piláf, s az egész szobát átjárta az ezüstkantákban illatozó kölespálinka szaga. Hmelnickij leült, jobbra felől helyet mutatott Kisielnek, balja felől Brzozowski kastellánnak, s a pálinkára mutatva így szólt:

- Varsóban azt beszélnek, hogy én lah vért iszom, pedig hát jobb szeretem én a pálinkát, amazt a kutyaéknak hagyom.

Az ezredskapitányok hahotára fakadtak, hogy csak úgy rengett a szoba fala.

Ilyen étvágygerjesztővel szolgált Hmelnickij ebéd előtt a komiszárosoknak, azok pedig szó nélkül lenyelték, hogy - amint a lwówi kamarás írta - „a bestiát fel ne ingereljük”.

Csak Kisiel sápadt arcát harmatozták be a dús verejtékcseppek.

Megkezdődött a kínálgatás. Az ezredskapitányok kézzel szedték ki a tálból a húsdarabokat, Kisielnek meg Brzozowskinak a tányérját maga a hetman rakta meg, s az ebéd első része csendben folyt le, mert mindenki igyekezett éhét elverni. A csendben csak a csontok ropogtak a lakmározók fogai között, vagy az ivók hangos nyeldeklése hallatszott, csak itt-ott ejtett el valaki egy-egy szót, de az is visszhang nélkül maradt. Mikor aztán Hmelnickij jóllakott, s felhajtott néhány kupica kölespálinkát, egyszerre Kisielhez fordult, s megkérdezte:

- Ki vezérlette a konvojt nálatok?

Kisiel arcára kiült a nyugtalanság.

- Skrzetuski, jeles gavallér - felelte.

- Ismerem - mondta Hmelnickij. - Aztán mért nem akart ökelme ott lenni, mikor átadtátok nekem az ajándékokat?

- Mert nem tisztesség okából, hanem biztonságunkra rendelték mellénk, s az volt a parancsa.

- S ki adott neki ily parancsot?

- Én - felelte a vajda. - Mert nem véltem méltó dolognak, hogy az ajándékok átadásánál ott álljanak a dragonyosok a nyakunk meg a ti nyakatok fölött.

- Én meg mást gondoltam, mert tudom, hogy keménynyakú ember ökelme.

Erre Jaszewski is beleavatkozott a beszédbe.

- Nem félünk mi a dragonyosoktól - jelentette ki. - Régebben a lahok fegyverei voltak ellenünk, de Pilawce alatt kitetszett, hogy nem ama török-, tatár- meg németverő lahok ők már...

- Nem a Zamojskiak, Zólkiewskiek, Chodkiewicz, Chmieleckiek meg Koniecpolskiak - vágott közbe Hmelnickij. - Hanem Gyávásiak meg Nyulasiak, vasba öltözött gyerekek. Elolvadt a szívük a félelemtől, amint megláttak, és nyomban kerekét oldottak, pedig kezdetben nem is volt velünk háromezernél több tatár...

Kisiel már néhány nap óta betegeskedvén sápadt volt, akár a fal, Brzozowski arca pedig olyan vörös, hogy attól lehetett tartani, nyomban előnti a vér.

Végül is türelmét veszítve kirobbant.

- Ebédre avagy gyalázatunkra jöttünk-e ide?

Mire Hmelnickij így felelt:

- Ti alkudozni jöttetek, közben pedig a litvániai hadak gyilkolnak és égetnek. Mozyrt és Turówot kardélre hányták...

- Mi a kívánságod, hetman uram, mikorra üljön össze a comissio - kérdezte Kisiel, más mederbe akarván terelni a szót.

- Majd még holnap beszélünk a dologról, mert most részeg vagyok! Mit szónokoltok itt nekem comissióról, enni és inni sem hagyván az embert! Torkig vagyok már ezzel!

Kezébe kapott egy kupa pálinkát.

- Király öfelsége egészségére! - kiáltotta.

- Egészségére és dicsőségére! - ismételték meg az ezredeskapitányok.

A komiszárosok kínpadon érezték magukat. A pálinkabűzös paraszti leheletek elárasztották az előkelő nemes urak arcát, kik számára az izzadt kezek szorítása éppen olyan elviselhetetlen volt, akár a gyalázkodás.

A szobában kibírhatatlan volt a bűz és a meleg, a hús- és kenyér maradékokkal borított, pálinkával és mézborral összelocsolt asztal undorító látványt nyújtott. Kisiel közel volt az ájuláshoz.

- Köszönjük, hetman, a lakomát, s búcsúzunk! - mondta gyenge hangon.

- Holnap hozzád megyek ebédelni, Kisiel - felelte Hmelnickij -, no, most menjetek. Doniec kozákjaival hazakísér, hogy a csőcselék valamiképpen kárt ne tegyen bennetek.

A komiszárosok meghajoltak s távoztak. Doniec csakugyan az udvaron várt molojecei élén.

- Istenem, Istenem, Istenem! - suttogta halkán Kisiel, arcát kezébe temetve.

A csapat szótlánul indult meg a komiszárosok kijelölt szállása fel. Ámde kiderült, hogy már nem laknak egymás közelében. Hmelnickij szándékosan új szállásokat jelölt ki számukra a város különböző részeiben, hogy egykönnyen össze ne ülhessenek tanácskozásra. Kisiel vajda a fáradtságtól és kimerültségtől alig állt a lábán, nyomban ágyba is feküdt, s másnapig senkit sem akart látni, csak délelőtt hívatta magához Skrzetuskit.

- Mit mivelt kegyelmed? - kérdezte. - Mit tettél? Kockára vetted a magad életét meg a mienket is.

- Nagyságos vajda úr, mea culpa - felelte a lovag -, de elfogott a kétségbeesés, s inkább választottam volna a halált, hogysem ily dolgokat lássak.

- Hmelnickij felismerte szándékokat. Alig bírtam az *efferratam bestiam*¹⁶⁶ lecsendesíteni s cselekedetedet kimagyarázni. De ő ma itt lesz nálam, s bizonynyal megkérdez téged. Te azt feleld neki, hogy az én parancsomra vezényelted el a katonákat.

- Mától fogva Bryszowski veszi át a vezérletet, mert jobban van.

- Annál jobb. Kegyelmednek túl kemény a nyaka a mai időkhöz. Bajos dolog az ilyen cselekedetekben mást korholnunk, mint a vigyázatlanságot, de látszik, ifjú vagy, s kebled nem bírja a fájdalmat.

- A fájdalomhoz hozzászoktam, nagyságos vajda uram, de a gyalázatot nem bírom.

Kisiel halkán felszisszent, mint a beteg, ha fájó sebét érintik, majd bánatosan, lemondással elmosolyodott, s így szólt:

- Nekem már mindennapi kenyerem az ilyen szó, amelyet régebben a keserű könnyeimmel öntöztem, de most már könnyem sincs elég.

Skrzetuski hallgatott, Kisiel pedig néma imádsággal emelte az égre szemét, aztán így folytatta:

- Én rutén vagyok, ízig-vérig rutén. A Swiatoldczyk hercegek hamvai e földben nyugsznak, szerettem hát e földet és istenadta népét, melyet emlőin táplál. Láttam mindkét fél sérelmeit, láttam a Zaporozsje vad önkényeskedését, de láttam azoknak elviselhetetlen gőgjét is, akik ezt a katonanépet jobbágysorba akarták taszítani - mit tehettem hát én, a rutén, ki egyszersmind e Köztársaságnak hűséges fia és szenátora vagyok? Íme, azokhoz csatlakoztam, akik azt mondták: *Pax vobiscum!*,¹⁶⁷ mert ezt parancsolta vérem és szívem, mert ezek között volt boldogult királyunk és atyánk s vele együtt a kancellár, a primás és sokan mások; mert láttam, hogy a meghasonlás mindkét fél számára pusztulást jelent. Életem végéig, utolsó leheletemig a békességet akartam munkálni, s mikor már folyt a vér, azt gondoltam, én leszek a békéltető angyal. És elmentem, dolgoztam, még ma is dolgozom, ha fájdalom, kínok, gyalázat... és kétségek között is, melyek mindennél fájdalmasabbak. Mert, az Isten szerelmére, nem tudom, vajon a ti hercegetek ragadott-e kardot időnap előtt, avagy én jöttem-e későn a béke olajágával, csak azt látom, hogy szakadozik az én munkám, erőm elfogy, s hiába verem fejem a falba a sír szélén állva, csak sötétséget és pusztulást látok magam előtt, Ó, mindenható Isten... mindenütt pusztulást!

- Az Úr majd ad menekülést.

- Ó, bár küldene egy sugárkát még halálom előtt, hogy ne kétségbeesés közepette szállanék a sírba!... Akkor még minden fájdalomért is hálát adnék Neki, ama keresztért, melyet életemben hordozok, azért, hogy e csöcselék fejemet követeli, s a sejmeken árulónak neveznek, hálát adnék elrabolt javaimért s a gyalázatért is, melyben élek, meg ama keserű jutalomért is, melyet mindkét részről kaptam!

¹⁶⁶ Nekivadult vadállatot. (latin)

¹⁶⁷ Béke veletek. (latin)

Azzal sovány karját az ég felé kitérve, két kövér könnyesebb csordult ki a szeméből, talán csakugyan az utolsó életében.

Skrzetuski nem bírta tovább, térdre borult a vajda előtt, elkapta kezét, s a nagy megindulástól szaggatott hangon szólt:

- Katona vagyok, s más utakon járok, de az érdemnek és fájdalomnak tisztelettel adózom.

Azzal e nemes lovag, Wisniowiecki egyik zászlóaljának vitéze ajkához szorította e rutén férfiú kezét, kit alig néhány hónappal ezelőtt, másokkal együtt maga is árulónak nevezett.

Kisiel pedig mindkét kezét az ifjú fejére tette.

- Fiam - mondta halkán -, Isten vigasztaljon meg, vezéreljen és áldjon meg, amint én is megáldalak.

Az alkudozások taposómalma még aznap elkezdődött. Hmelnickij elég későn s a lehető legrosszabb kedélyállapotban érkezett Kisiel ebédjére.

Csak mikor egy kis pálinkával és a kiváló huszczai mézborral felöntött a garatra, kerekedett vidámabb kedve, de akkor meg hallani sem akart a közügyekről, mondván: „Ha inni akarunk, hát igyunk, holnap majd beszélünk a comissióról, különben elmegyek!” Éjfél után három órakor megkötötte magát, hogy átmegy a vajda ágyasházába. Kisiel ezt mindenféle ürüggyel igyekezett megakadályozni, mert oda zárta be Skrzetuskit, attól tartva, hogy ha ez a hajlíthatatlan vitéz Hmelnickijjal találkozik, abból még valami baj kerekedhetik, s az végzetessé válhat az ezredskapitányra nézve. Hmelnickij azonban hajthatatlan maradt, s egyszerűen bement, Kisiel követte. Mekkora volt a vajda csodálkozása, mikor Hmelnickij a lovagot megpillantván fejével feléje biccentett, s felkiáltott:

- Skrzetuski! Hát te miért nem iszol velünk?

S barátságosan kezét nyújtott neki.

- Mert beteg vagyok - felelte az ifjú meghajtván magát.

- Tegnap is ellillantál. De nélküled nem is tellett kedvem a lakomában.

- Az volt a parancsa - sietett beavatkozni Kisiel.

- Nekem beszélhetsz, vajda. Ismerem én ökelmét, s tudom, hogy nem akarta megnézni, mi módon adtok nekem tisztességet. Hej, nagy imposztor ökelme, de amit más el nem vinne szárazon, azt ő megússza, mert szeretem, mert ő szerelmes cimborám nékem.

Kisiel tágra nyitotta szemét ámulatában, a hetman pedig hirtelen Skrzetuskihoz fordult:

- Tudod-e, miért szeretlek?

Skrzetuski megrázta fejét.

- Te netán azt hiszed, azért, mivel akkor az Omelnik partján elvágta a pányvát, mikor én még nyomorult emberke voltam, s úgy hajsztok, akár az erdők vadját? No, hát nem azért. Én akkor egy gyűrűt adtam neked, Krisztus poraival. Te azonban, mint afféle keménynyakú legény, nem mutattad meg nekem a gyűrűt, mikor a kezembe kerültél, no de mégis elengedtelek: kvittek vagyunk. Most azonban nem ezért szeretlek. Más szolgálatot tettél te nekem, amiért szerelmes bajtársam vagy, s amiért hálával tartozom neked.

Most már Skrzetuski nézett elámulva Hmelnickijre.

- Látod-e, hogy csodálkoznak? - mondta Hmelnickij, mintha beszélne valakivel. - No, majd eszedbe juttatom, mit mondtak nekem Czehrynben, mikor Tuhaj bejjel jártam ott Bazawlukból. Mindenütt tudakoltam ellenségem, Czaplinski felől, de nem bírtam megtalálni, s akkor mondták, mit míveltél vele, minekutána először találkoztunk egymással, hogyan kaptad el nyakánál és salavárijánál fogva, kiütötted vele az ajtót, s összevérezted, akár egy kutyát, hah!

- Valóban ezt tettem - felelte Skrzetuski.

- Hej, derekasan, igen okosan mívelted! No, majd megkapom még én ökelmét, másképpen fabatkát sem ér az egyezés meg a comissio, s eljátszadozom vele a magam módján... de te is jól elláttad a baját.

Azzal Kisielhez fordult, s megint elkezdte:

- Nyakánál és plundrájánál fogva ragadta meg, felemelte, mint egy rókakölyköt, s kiütvén vele az ajtót, kihajította az utcára.

Azzal olyat kacagott, hogy visszhangja a benyílón át az ebédlőszobába is behallatszott.

- Nemes vajda uram, adass mézbort, hadd igyam e lovag úr s nekem szerelmes cimborám egészségére.

Kisiel kinyitotta az ajtót, s kikiáltott a legénynek, aki legottan hozta a három serleg huszczai mézbort.

Hmelnickij a vajdával és Skrzetuskival koccintott, és felhajtotta a serleget, hogy az üstöke is füstölgött belé, arca mosolyra húzódott, nagy jókedv szállott szívébe, s az ezredskapitányhoz fordulva szólt:

- Kérj tőlem, amit akarsz!

Skrzetuski sápadt arcát belepte a pír. Pillanatnyi csend lett.

- Ne félj - bízatta Hmelnickij. - Az én szavam nem levegő; kérj, amit akarsz, csak olyasvalamit ne, ami a Kisiel dolga.

Hmelnickij még részegen sem tagadta meg magát.

- Ha szabad irántam való hajlandóságodat felhasználnom, nemes hetman uram, akkor kérem, tégy igazságot. Egyik ezredskapitányod sérelmemre volt...

- Ki légyen az?

- Bohun.

Hmelnickij pislogni kezdett, majd homlokára ütött.

- Bohun? - kérdezte. - Bohunt megölték. Nékem a király írta, hogy párviadalban levágták.

Skrzetuski elámult. Tehát Zagloba igazat mondott.

- S mit mívelt veled Bohun? - kérdezte Hmelnickij.

Erre Skrzetuski arca még pirosabb lett. Félt a knyázkisasszonyról beszélni a félig részeg hetman előtt, hogy valamiképpen megbocsáthatatlan káromlást ne halljon tőle.

Kisiel segítette ki a bajból.

- Komoly dolog ez - mondta. - Brzozowski kastellán szólott nekem róla. Bohun elragadta e gavallér menyasszonyát, s elrejtette valahol, de nem tudni, hol.

- Akkor hát keresd - mondta Hmelnickij.

- Kerestem a Dnyeszter mentén, mert ott rejtette el, de nem találtam. Azt is hallottam, hogy Kijevbe akarta vinni, s maga is oda készült, hogy ott tartsa meg esküvőjét. Adj nékem engedelmet, hetman uram, hogy Kijevben kereshessem őt, egyebet nem kérek.

- Te cimborám vagy, összetörted Czaplinskit... Most azért nemcsak engedelmet adok arra, hogy Kijevbe menj, és mindenütt keresd, ahol akarod, hanem meg is parancsolom, hogy akinél van, adja ki a te kezédbe. Adok pjernacsot is az utazáshoz meg levelet a metropolitához, hogy a monostorokban is keressék az apácák között. Az én szavam nem levegő!

Azzal kinyitotta az ajtót, s Wyhowskinak kiáltott, hogy írja meg a parancsot meg a levelet. Noha már éjfél után négy óra volt, Czarnotának futnia kellett a pecsétekért, Dziedziales elhozta a pjernacsot, Doniec pedig parancsot kapott, hogy kétszáz lovassal kísérje el Skrzetuskit Kijevbe és tovább is, egészen az első lengyel előőrsökig.

Skrzetuski másnap reggel elhagyta Perejaslawot.

XIX. FEJEZET

Ha Zagloba uram unatkozott Zbarazban, még sokkal jobban unatkozott Wolodyjowski, mert ő különösen áhítozott a háború és a kalandok után. Megtörtént ugyan néha-néha, hogy egy-egy zászlóalj kivonult Zbarazból a Zbrucz mentén gyilkoló és gyújtogató garázda bandák üldözésére, ez azonban csak afféle kis háború, inkább portyázó hadjárat volt, mely a kemény fagyok miatt sok kényelmetlenséggel és fáradalommal, de annál kevesebb dicsőséggel járt.

December vége felé a fagy oly kemény volt, hogy a haramiák garázdálkodásainak is féket vetett. A vidéken békesség honolt. Az egyetlen szórakozást csak a közügyekről szóló hírek nyújtották, melyek olykor Zbaraz szürke falait is elérték.

Beszéltek a koronázásról, a sejmről meg arról, hogy vajon Jeremi herceg megkapja-e a fővezéri buzogányt, mely valamennyi hadvezér közül legelsőbbben is őt illeti. Felháborodva hallgatták az olyan beszédet, hogy mivel a Hmelnickijjal való alkudozások ismét megkezdődtek, csakis Kisiel emelkedhetik magasabbra. E viták következményeképpen Wolodyjowski megvívott néhány párviadalt, Zagloba végigivott néhány áldomást, s félő volt, hogy teljesen elrészegedik, mert már nemcsak a tisztekkel és a nemességgel ivott, hanem azt sem átalotta, hogy a bugrisok közé is eljárjon lakodalmakba meg keresztelőkre, az egekig magasztalván a polgárság mézborát, melyről Zbaraz valóban híres volt.

Wolodyjowski olykor meg is dorgálta ezért, mondván, hogy nem méltó dolog egy nemes úrhoz az alacsony állapotú néppel cimborálni, mert ezt az egész nemesi rend becsülete megsínyli, Zagloba azonban azt felelte, hogy ennek a törvények az okai, amelyek eltűrik, hogy a polgár-nép megtollasodjék, s oly jó módra tegyen szert, amilyenben csak a nemesi rendnek szabadna élnie. Meg is jövendölte, hogy az alacsony állapotú népségnek ilyen nagy *praerogatíváiból*¹⁶⁸ semmi jó nem származhatik, de azért csak csinálta a magáét. S ezt bajos lett volna rossz néven venni tőle a komor téli napok unalma és a várakozás közepette.

Lassanként azonban a hercegi zászlóaljok kezdtek egyre nagyobb számban bevonulni Zbarazba, s ebből mindjárt azt jövendölték, hogy tavasszal háború lesz. Egyelőre azonban az általános hangulat kissé megelégnült. Skrzetuski huszárzászlóaljával megérkezett Podbipieta uram is. Ő hozta a hírt, hogy a herceg kegyvesztett lett az udvarnál, valamint, hogy Janusz Tyszkiewicz kijeji vajda meghalt, s utána - az általános hiedelem szerint - Kisiel kapja meg ezt a méltóságot, végezetül ő hozott hírt arról is, hogy Laszcz uram, a királyi őrkapitány Krakkóban súlyos nyavalyába esett.

E hírek és e bizonytalanság közepette telt el az egész február, de immár márciusnak is a közepe felé jártak, s Skrzetuskiról még mindig semmi hír.

Wolodyjowski annál inkább sürgette az indulást.

- Most már nem a knyázkisasszonyt, hanem Skrzetuskit kell keresnünk - mondogatta.

Pedig hát kiderült, hogy mégis Zaglobának volt igaza, mikor az elutazást napról napra halogatta, mert március végén megérkezett a kozák Zachar, s Wolodyjowskinak címzett levelet hozott Kijevből. A kislovag nyomban hivatta Zaglobát, s mikor a hírhozóval együtt bezárkóztak egy külön szobába, feltörte a levél pecsétjét, s a következőket olvasta:

¹⁶⁸ Előjog. (latin)

A Dnyeszter mentén, a Jahorlikig semminémű nyomra nem bukkantam. Úgy vélekedvén, hogy talán Kijevben rejtették el, a komiszárosokhoz csatlakoztam, s velük mentem Perejaslawba. Ott Hmelnickijtől váratlanul engedelmet nyervén, Kijevbe jöttem, s mindenütt keresem, amiben maga a metropolita van segítségemre. Sokan bujdosnak itt a mieink közül a városi polgároknál, avagy a monostorokban, de a csőcseléktől való félelmükben nem adnak hírt magukról, s ezért bajos a keresés. Az Isten vezérelt, s nemcsak megőrzött, hanem még Hmelnickijt is irántam való hajlandóságra ihlette, most azért jó reménységben vagyok, hogy a továbbiakban is megsegít, és megkönyörül rajtam. Muchowiecki atyát kérem, mondjon *intentiómra*¹⁶⁹szentmisét, ti pedig imádkozzatok értem.

Skrzetuski

- Hála legyen az örökkévaló Istennek! - kiáltott fel Wolodyjowski.

Van itt *post scriptum*¹⁷⁰ is - jegyezte meg Zagloba a kislóvag vállán át a levélbe pillantva.

- Igaz is - helyeselt a kislóvag, s tovább olvasott:

E levél átadója, a mirhorodi kozák szállás eszaulja, emberségesen gondomat viselte, mikor a Szicsben fogságban voltam, most Kijevben is segítségemre volt, s ő vállalta, hogy e levelemet egészsége kockáztatásával elviszi, gondod legyen rá, Michal, hogy semmiben szükségét ne lászon.

- No, ez becsületes kozák, legalább egy ilyen is van! - mondta Zagloba kezét nyújtva Zacharnak.

Az öreg minden alázatosság nélkül szorította meg a lovag jobbját.

- Bizonyos lehetsz, hogy jutalmad nem marad el! - vetette közbe a kislóvag.

- Súlyom ő, s én nagyon kedvelem - mondta a kozák. - Nem is pénzért jöttem én ide.

- Úgy látom, fantázia is vagy benned akkora, hogy egy nemes embernek sem válnék szégyenére - ismerte el Zagloba. - No, nem mindenki bestia nálatok, nem! De hát üsse kő! Skrzetuski uram tehát Kijevben van?

- Igen.

- S biztonságban vagy, mert úgy hallom, a csőcselék garázdálkodik ott?

- Ő Doniec ezredskapitánynál lakik - felelte a kozák. - Nem lészen semmi bántódása, mert bat'ko Hmelnickij megparancsolta Doniecnak, úgy vigyázzon rá, akár a szeme világára, fejével felel érte.

- Csoda dolgok történnek itt, valóságos csodák! Honnan Hmelnickij illetén hajlandósága Skrzetuski iránt?

- Ő már régóta szereti.

- S megmondta neked Skrzetuski úr, hogy mit keres Kijevben?

¹⁶⁹ Szándékomra. (latin)

¹⁷⁰ Utóirat. (latin)

- Hogyne mondta volna, mikor tudja, hogy én cimborája vagyok? Én vele együtt is meg külön is kerestem, így hát meg kellett mondania, kit keressek.

- Úgy látom, Skrzetuski jó reménységgel vagyon - jegyezte meg Zagloba. - Az Isten megpróbálta, de meg is vigasztalja. S kend régen eljött Kijevből, Zachar?

- Hej, nagyon régen, nagyuram. Akkor, mikor a komiszárosok már hazafelé tartván haladtak el Kijev mellett. Sok lah is velük akart szökni, s úgy futottak a szerencsétlenek, ki hogyan tudott, a havon meg árkon, bokron, erdőkön keresztül igyekeztek Bialogródba, a kozákok pedig utánuk, és vágták őket. Sokan elmenekültek, sokat megöltek, némelyiket pedig Kisiel úr váltotta ki minden pénzéért, amije csak volt.

- Hej, az eblelkek! Kend a komiszárosokkal utazott?

- A komiszárosokkal Huszczáig s onnan Ostrógba. Tovább meg már egyedül.

- Kend tehát régi ismerőse Skrzetuski úrnak?

- A Szicsben ismertem meg, s hogy megsebesült, én vigyáztam rá, aztán úgy megszerettem, akárha édesgyerekem lett volna. Öreg vagyok, s nincs kit szeressek.

Zagloba kiáltott a csatlósnak, mézbort meg sültet hozatott, s asztalhoz ültek.

Zachar jóízűn falatozott, mert fáradt is volt, s meg is éhezett, aztán mohón belemerítette ősz bajuszát a sötét italba, ivott, megízlelte, s így szólt:

- Derék mézbor ez.

- Jobb, mint a vér, amelyet ti isztok - felelte Zagloba. - De úgy vélem, kend mint becsületes ember, ki Skrzetuski urat szereti, nem mégy vissza többé a lázadókhoz, hanem itt maradsz velünk. Itt jó dolgod lesz.

Zachar felvetette fejét.

- A levelet átadtam, így hát el is megyek; kozák vagyok, a kozákoknál a helyem, nem a lahoknál.

- S ütni fogsz bennünket?

- Ütni hát. Én szicsbeli kozák vagyok. Bat'ko Hmelnickijt mi választottuk magunknak hetmanunkká, most pedig a király buzogányt és zászlót küldött neki.

- No, tessék, Michal uram - kapta fel a szót Zagloba -, nem megmondtam, hogy protestálni kell!

- Kend melyik szállásról való?

- A mirhorodiból, de az már nincs.

- Mi történt vele?

- Czarniecki úr huszárai a Zólte Wody alatt megsemmisítették. Én most Doniecnél vagyok, azokkal egyben, akik még megmaradtak. A Czarniecki úr jeles vitéz, ő most nálunk van fogságban, s a komiszárosok is szót emeltek érette.

- Nekünk is vagynak foglyaink tiközületek.

- Annak úgy is kell lenni. Kijevben azt beszélték, hogy a legjobb molojec a lahok fogságában van, bár mások azt mondják, hogy elesett.

- Ki légyen az?

- Hát Bohun, a híres atamán.
- Bohun párviadalban halálos sebet kapott.
- Ki ölte meg?
- Ez a gavallér, la - felelte Zagloba Wolodyjowskira mutatva.

Zachar e pillanatban hajtotta fel a második kupa mézbort, s most szeme is kidülledt, arca vörös lett, végül orrlíkain át egyszerre robbant ki a nevetés és az ital.

- Ez a lovag ölte meg Bohunt? - kérdezte a nevetéstől fuldokolva.
- Ezer ördög és pokol! - kiáltotta Wolodyjowski szemöldökét összerántva. - Sokat megenged magának ez a csatlós.
- Ne haragudj, Michal uram - csitította Zagloba. - Látszik, becsületes ember ő, s hogy a politikához nem ért, hát azért kozák. Egyébként pedig annál nagyobb dicsőségre válik, hogy ily hitvány emberke létedre mégis oly nagy győzelmeket arattál már életedben. Apró testedben nagy lélek lakozik. Emlékezel, magam is mennyire megnéztelek a párviadal után, holott azt tulajdon szememmel láttam mert hinni sem akartam, hogy egy ilyen vakarcs...

- Hagyja már kegyelmed! - mordult rá Wolodyjowski.

- Nem én vagyok az apád, rám tehát ne haragudj, azt azonban kijelentem, hogy örülnék, ha ilyen fiam volna, s ha akarod, fiammá fogadlak, s minden jószágomat reád iratom, mert nem szégyen az ha kis testben nagy lélek lakozik. A herceg úr nem sokkal nagyobb nálad, s íme, macedóniai Sándor arra sem volna méltó, hogy apródja legyen.

- Engem azonban az háborgat - mondta a kislovag némileg lecsillapodva -, hogy Skrzetuski leveléből semmi jó ki nem tetszik. Mert hogy a Dnyeszternél ő is ott nem hagyta a fogát, azért hálát adunk Istennek, de a knyázkisasszonyt eddigelé nem találta meg s ki kezeskedik érte, hogy ezután megtalálja?

- Bizonyos igaz! De ha az Úristen a mi kezünk által megszabadította őt Bohuntól s annyi veszedelemből, annyi kelepceből kimentette, s ha Hmelnickij megkövült szívét is iránta való hajlandóságra indította, azt bizonyval nem azért tette, hogy most a szenvedéstől és bántódástól megaszalodjék, mint a füstölt oldalas. Ha ebben sem látod a Gondviselés kezét, abból kitetszik, hogy értelmed tompább a szabványdál, ami helyes is, mert senki sem bővelkedhetik egyszerre minden erénnyel.

- Én ebből csak azt látom - vágott vissza Wolodyjowski, bajuszkáját mozgatva -, hogy nekünk ott semmi keresnivalónk, ennek folytán itt kell vesztegelnünk, amíg végleg meg nem pudvásodunk

- Hamarabb megpudvásodom én, mint te, mert öreg vagyok, azt ugyan tudod, hogy vénségére a retek is megpudvásodik, a szalonna is megavasodik. Inkább köszönjük meg Istennek, hogy minden gondunknak szerencsés végét ígéri. Bizony eleget aggodalmaskodtam én a knyázkisasszonyért, ugyanám többet, mint te, s nem sokkal kevesebbet, mint Skrzetuski, mert ő szerelmes leánykám nékem, s a tulajdon gyermekemet sem szerethetném jobban. Azt is mondják, hogy úgy hasonlítunk egymáshoz, mint két tojás, de hát én anélkül is szeretem, s sem vidámnak, sem nyugodtnak nem láthatnál, ha nem bízna benne, hogy balsorsának egykettőre vége szakad. Holnaptól kezdve *epithalamiumot*¹⁷¹ szerzek, mert fölöttébb ékes versezeteket tudok írni, csak éppen az utóbbi években Apollót kissé elhanyagoltam Mars kedvéért.

¹⁷¹ Lakodalmi dal. (latin)

- Mit is beszélünk mostanság Marsról! - felelte Wolodyjowski. - Vinné el az ördög amaz áruló Kisielt minden komiszárosaival és alkudozásaikkal együtt! Tavaszra megcsinálják a békét, olyan igaz, mint kétszerkettő négy. Podbipieta uram is mondta, pedig ő a herceggel beszélt.

- Podbipieta uram annyit ért a közügyekhez, mint a tyúk az ábécéhez. Az udvarnál többet szimatolt ő ama bestiácska után, mint minden más után, s úgy lesett rá, akár az eb a fogoly-madárra. Adná Isten, hogy valaki más kaparintaná el az orra elől, de hát, üsse kő. Nem tagadom én, hogy Kisiel áruló, mert ezt az egész Köztársaság bölcsen tudja, hanem ami az alkudozásokat illeti, úgy vélem: kettőn áll a vásár.

Azzal a kozákhoz fordult.

- Hát nálatok mit mondanak, Zachar, háború lesz-e vagy béke?

- Amíg az első fű kizöldül, addig béke leszen, de tavasszal jön a halál, vagy ránk, vagy a lahokra.

- Vigasztalódj, Michal uram, magam is hallottam, hogy az alja nép mindenütt fegyverkezik.

- Lesz olyan háború, amilyen még nem volt - bizonygatta Zachar. - Nálunk azt beszélük, hogy jön a török szultán is meg a kán is az összes hordákkal meg a mi cimboránk: Tuhaj bej is közel vagy a határhoz, s soha nem is ment haza.

- Vigasztalódj hát, Michal uram - ismételte meg Zagloba -, jövendölés is van már az új királyról, hogy egész uralkodása háborúskodásban telik el, de az még bizonyosabb, hogy az emberfia még sokáig nem dughatja hüvelyébe a kardját. Megérjük még, hogy ez örökös háborúban elnyűvünk, akár a seprű a folytonos sepregetésben, de hát ilyen már ez a mi katonasorsunk. Majd ha verekedésre kerül a sor, igyekezz a közelemben maradni, Michal uram, mert szép dolgoknak lehetsz majd tanúja, s megismered, mi módon verekedtünk mi a régi időkben. Istenem, ma már nem olyanok az emberek, mint valahanapján voltak, te sem vagy olyan, Michal uram, ámbár jeles vitéz vagy, s Bohunt is levágtad.

- Igazán szóltál, nagyuram - helyeselt Zachar. - Ma már nem olyanok az emberek, mint régente...

Azzal megint Wolodyjowskit nézegette, s fejét csóválva hajtogatta:

- De hogy ez a lovag vágta volna le Bohunt! Nono!...

XX. FEJEZET

A vén Zachar néhány napi pihenő után visszament Kijevbe, közben pedig híre érkezett, hogy a komiszárosok is visszatérnek, mégpedig minden jobb reménység nélkül, sőt teljes kétségben a béke ügye felől. Csak éppen annyit tudtak elérni, hogy a rutén pünkösdig fegyvernyugvás legyen, azután pedig megkezdődnek ismét az alkudozások, de most már teljes meghatalmazással az egyezés megkötésére. Hmelnickij azonban roppant kemény követeléseket támasztott, ennek folytán senki sem hitte, hogy a Köztársaság azokat elfogadhatná. Mindkét részen megkezdődött hát a lázas fegyverkezés. Hmelnickij egyik követet a másik után menesztette a kánhoz, hogy az összes hordák élen siessen segítségére, de küldött Sztambulba is, ahol a király részéről már hosszabb idő óta ott volt Bieczynski. A Köztársaságban bármely pillanatban várták a közfelkelésre hívó fűzfakoszorút. Híre érkezett, hogy kijelölték az új vezéreket: Ostrorog főpohárnokmestert, Lanckoronskit és Firlejt, Jeremi Wisniowieckit pedig teljesen eltávolították a katonai ügyektől, úgyhogy ezentúl csupán saját hadainak élén védhette a hazát. A fővezérek illetén kiválasztását nemcsak a herceg katonái és a rutén nemesség fogadták felháborodással, hanem a volt regimentáriusok párthívei is, helyesen azt állítván, hogy ha Wisniowiecki feláldozásának volt is politikai értelme, amíg az alkudozások folytak, most a háború esetére való félreállítása megbocsáthatatlan hiba, mert ő az egyetlen, aki Hmelnickijjal mérkőzhetik, s le is győzheti a lázadók e kiváló vezérét.

Végül a herceg is Zbarazba érkezett, hogy minél több katonát gyűjtsön zászlaja alá, s hadait készenlétbe helyezze a háború határ mezsgyéjén. Bár a fegyvernyugvást megkötötték, ez minduntalan erőtlennek bizonyult. Hmelnickij leüttette ugyan néhány ezredeskapitánya fejét, akik a megegyezés ellenére megengedték maguknak, hogy a várakra essenek, s imitt-amott szétszórtan kvártélyozó zászlóaljakra támadjanak, ámde a csőcselék népen és a minden köteléken kívül álló sok-sok haramiabandán nem bírt uralkodni, ezek pedig vagy nem hallottak, vagy nem akartak hallani az *armistitiumról*,¹⁷² vagy egyáltalán nem is tudták, mit jelent ez a szó. Minduntalan megtámadták tehát az egyezséggel biztosított határokat, s ezzel megszegték Hmelnickij minden ígéretét. Másfelől a főurak bandériumai meg a fertályos hadak a haramiák üldözése közben a kijevi vajdaságban gyakran átkeltek a Prypecen meg a Horynon, benyomultak a braclawi vajdaság mélyébe, s ott a kozákoktól megtámadtatva valóságos ütközeteket vívtak velük, melyek olykor igen kemények és véresek voltak. Innen aztán a sok panasz lengyel és kozák részről egyaránt az egyezés megsértése miatt, de hiszen csakugyan senkinek sem volt elég ereje ahhoz, hogy az egyezésnek érvényt szerezzen. A fegyvernyugvás tehát csak annyiban állt fenn, hogy maga Hmelnickij meg a király és a hetmanok nem vonultak ki, a valóságban azonban fellobbant a háború, még mielőtt a főhadak kiállottak volna egymás ellen. Az első melegebb tavaszi napsugarak tehát égő falvakat, városokat, várakat, gyilkosságokat és nagy emberi nyomorúságot világítottak meg, csakúgy, mint régebben.

A kislovag egyre bízatta Zaglobát, hogy vegyen részt kirohanásaikban, mert nagyon megszerette a társaságát, az állhatatos szlachcic azonban minden rábeszélésnek ellenállt, tétlenségét ily szavakkal magyarázva:

- Fölöttébb nagy az én hasam az ilyen zötyögéshez és rángatózáshoz, Michal uram, ezenfelül pedig mindenki más-más dologra születik. Fényes nappal a huszársággal az ellenség sűrűjébe vetni magam, táborokat széjjelzúzni, zászlókat zsákmányolni: az az én mesterségem, engem

¹⁷² Fegyverszünet. (latin)

erre teremtett az Úristen és alkalmassá is tett rá, de a mindenféle bozótokban bujkáló garázda csöcselék éjszakai üldözését neked engedem át, mert vékonyka vagy, akár a tű, s mindenüvé be tudsz furakodni. Régi szabású lovag vagyok én, s jobb szeretem az ellenséget széjjeltépni, mint az oroszlán, hogysem kopó módjára a bozótban nyomozni. Különben is esti fejtés után már ágyba kíváncszom, mert ez az én legalkalmasabb időm.

Wolodyjowski tehát csak magában hadakozott, s magában győzedelmeskedett, egyszer azonban, április vége felé elindulván, csak május közepén tért meg, de oly gondterhelten és szomorúan, mintha vereséget szenvedett s embereit is elvesztegette volna. Így vélekedett mindenki, de kiderült, hogy nem volt igazuk. Ellenkezőleg, a hosszas és fáradtságos vállalkozás során eljutott Ostrogon túl, Holowniáig, s ott nem gyülelész népből összeverődött közönséges rablóbandát vert meg, hanem néhány száz lovasból álló zaporozsjei kozák csapatot, melynek felét lekaszabolta, másik felét pedig foglyul ejtette. Annál különösebb volt mélységes szomorúsága, mely mintegy ködbe borította máskor oly derűs ábrázatát. Sokan szerették volna tudni ennek okát, Wolodyjowski azonban egy szót sem szólt róla senkinek, hanem alig szállt le lováról, sietett a herceghez két ismeretlen lovaggal együtt hosszú beszélgetésre, azután meg velük együtt Zaglobához, útközben meg sem állt, holott a kíváncsiak sokan dolmánya ujjánál fogva tartóztatni akarták volna.

Zagloba némi csodálkozással nézte a két óriási férfiút, kiket ennek előtte sosem látott, de aranyosujtásos dolmányuk elárulta, hogy a litvániai hadaknál szolgálnak. Wolodyjowski pedig így kezdte a szót:

- Zárja be kegyelmed az ajtót, s parancsold meg, hogy senkit be ne bocsássonak, mert igen fontos dolgokról kell beszélünk.

Zagloba parancsot adott a legényeknek, aztán nyugtalanul tekingetett a jövevényekre, ábrázatukból látva, hogy ezek ugyan semmi jól nem fognak mondani.

- E férfiak Bulyha-Kurcewicz knyázok: Jur és Andrzej - mutatta be őket Wolodyjowski.

- Helena atyjafiai! - kiáltott fel Zagloba.

A knyázok meghajoltak, s egyszerre felelték:

- Boldogult Helena húgunk atyjafiai.

Zagloba vörös arca egyszerre halványkékévé vált; keze a levegőben csapkodott, mintha golyó érte volna, száját kitátotta, mert nem kapott lélegzetet, s szemét kimeresztve mondta, vagyis inkább nyögte:

- Mi módon?

- Hírek érkeztek, hogy a knyázkisasszonyt a „Kegyes Mikola” monostorban meggyilkolták - jelentette ki Wolodyjowski komoran.

- A csöcselék füsttel fojtott meg a cellákban tizenkét leányasszonyi és tíz-egynéhány apácát, s azok között volt a mi húgunk is - tette hozzá Jur knyáz.

Zagloba ezúttal semmit sem felelt, de az imént még kék arca egyszerre oly vörössé vált, hogy a jelenlevők attól féltek, meg találja ütni a guta. Szemhéjai lassan lecsukódtak, majd kezébe temette arcát, s szájából újabb kiáltás tört fel:

- Hej, világ, világ, világ!

Ezután elhallgatott, s sokáig meg sem szólalt.

Kis idő múlva a várban felhangzott a déli harangszó, de oly komoran zengett, mintha temetésre harangoztak volna.

Zagloba kövér testét zokogás rázta, az ifjak sopánkodtak, a harangok zúgtak.

Végül Zagloba lecsillapodott. De mintha más ember lett volna; szemét befutotta a vér, feje lekóadt, alsó ajka álláig lelógott, arcára kiült valami hallatlan, pudvás ügyefogyottság. Valóban azt lehetett látni, hogy az a régi hetyke, joviális Zagloba, a maga túláradozó fantáziájával meghalt, s e hajlott korú, fáradt aggastyán maradt itt helyette.

Ekkor a csatlós minden tiltakozása ellenére belépett Podbipieta, újra kezdődött a panasz és sóhajtozás. A litván visszaemlékezett Rozlogira, s arra a pillanatra, mikor először pillantotta meg a gyönyörű, bájos, ifjú knyázkisasszonyt; végül eszébe jutott, hogy íme, van valaki, aki nálánál is boldogtalanabb - Skrzetuski, a vőlegénye, s most már felőle kezdte faggatni a kislovagot.

- Skrzetuski Korecben maradt, Korecki hercegnél, ahova Kijevből érkezett, s betegesen fekszik, mit sem tudván Isten világáról - felelte Wolodyjowski.

- Nem volna-e jó elmenni hozzá? - kérdezte a litván.

- Nincs miért odamennünk - felelte Wolodyjowski. - A herceg medikusa kezekszik felgyógyulásáért. Ott van Suchodolski uram, Dominik herceg ezredeskapitánya, de Skrzetuskinak jó barátja, ott van az öreg Zacwilichowski is, ők mindketten oltalmukba vették, s gondot viselnek rá. Semminek nincsen szűkiben, s hogy a delírium le nem múlik róla, az csak jobb neki.

- A knyázkisasszony tehát a „Kegyes Mikola” monostorban volt?

- Úgy van. Skrzetuski uram az egyik monostorban az ott rejtőző Joachim Jerliczre bukkant, s mivel mindenkitől a knyázkisasszony felől kérdezősködött, őt is megkérdezte, mire Jerlicz uram azt felelte: a kozákok az összes lengyel leányzókat elvitték, csak a „Kegyes Mikola” monostorban maradtak meg tizenketten, akiket azután füstbe fojtottak, s állítólag ezek között volt Kurcewiczówna leányasszony is. Mivel pedig Jerlicz képzeltő férfit, s a folytonos rémülettől szinte nem is volt eszénél, Skrzetuski nem hitt neki, s nyomban rohant ismét a „Kegyes Mikola” monostorba, hogy újra kérdezősködjék. Szerencsétlenségre az apácák, akik közül hármat ugyanabban a cellában fojtottak meg, nem tudták a leányzó nevét, de mikor Skrzetuski uram elmondta, milyen volt, azt mondták, egy olyan is volt közöttük. Erre Skrzetuski elutazott Kijevből, s nyomban súlyos nyavalyába esett.

- Akkor csak az a csodálatos, hogy még él.

- Bizonynal meg is halt volna, ha nincs a vén kozák, aki annak idején a Szicsben mint foglyot őrizte, majd levelet hozott ide, s innen visszatérve, tovább segítette a keresésben. Ő vitte el Korecbe is, s adta át Zacwilichowski uramnak.

- Oltalmazza meg az Isten, mert ő ugyan már soha meg nem vigasztalódik - vélte Longinus uram.

XXI. FEJEZET

- Képzeld kegyelmed - mondta Wolodyjowski néhány nappal később Longinusnak -, az az ember egyetlen óra alatt annyira elváltozott, mintha hús esztendőt vénült volna. Oly vidám, oly beszédes volt, annyi fortély forgott a fejében, hogy magán Ulisszesen túltett volna, most pedig szavát sem lehet venni, naphosszat szundikál, és panaszkodik, hogy vénül, s olyan, akár az alvajáró. Tudtam én, hogy szerette a leányasszonyt, de hogy ennyire szeresse, sosem hittem volna.

- Bizony, kimondhatatlan nagy kár érte, mert mégiscsak vitéz lovag ő! Nosza, menjünk el hozzá, Michal uram, szokása volt velem évdni, s szeretett megcsipkedni, hátha most is kedve kerekedik erre. Istenem, mennyire változnak az emberek! Milyen vidám férfiú volt!

- Gyerünk! - helyeselt Wolodyjowski. - Késő van ugyan, s neki a legnehezebb így estennen, mert az egész napot végigszundítván éjjel nem tud aludni.

Így beszélgetve mentek Zagloba kvártélyára. Az öreget a nyitott ablak mellett ülve találták, s fejét tenyerébe támasztotta. Már későre járt az idő, a várban minden mozgás elült, csak a strázsák szölongatták egymást elnyújtott kiáltásukkal, s a várat a várostól elválasztó bozótban énekelték a csalogányok esti dalukat fütyülve, csattogva, trillázva oly áradózó bőséggel, mint a tavaszi záporosó zuhogása. A nyitott ablakon át beáradt a meleg májusi levegő s a hold halvány sugárkévéje, mely megvilágította Zagloba levert ábrázatát és mellére horgasztott kopasz fejét.

- Jó estét! - köszönt a két lovag.

- Jó estét kegyelmeteknek is - felelte Zagloba.

- Mit elmélkedik kegyelmed az ablak mellett, ahelyett, hogy nyugovóra térne? - kérdezte Wolodyjowski.

Zagloba felsóhajtott.

- Mert nem vagyok álmos - felelte vontatott hangon. - Egy évvel ezelőtt, igen, egy esztendeje menekültem vele a Kahamlik partján, akkor is így ékeltek nekünk a csalogányok, s most, íme, hol van szegénykém?

- Isten rendelése - jegyezte meg Wolodyjowski.

- Bánatomra és könnyhullatásomra, Michal uram! Számomra nincs már vigasztalás.

Elhallgattak, csak a nyitott ablakon keresztül hallatszottak be egyre erősebben a csalogányok trillái, mintha az egész világos éj ezzel lett volna tele.

- Ó, Istenem, Istenem! - sóhajtott fel Zagloba. - Akárcsak akkor, a Kahamlik partján!

Longinus uram lerázott egy könnycseppet fakó bajuszáról, a kislovag pedig kisvártatva így szólt:

- Ej no, hagyja kegyelmed a búbanatot, igyunk egy kupa mézbort, annál jobb ír nincs a bánatra. Serlegszőnál majd elemlegetjük a régi jó időköt!

- Nem bánom! - egyezett bele Zagloba lemondóan.

Wolodyjowski világot meg egy kancsó mézbort hozatott a csatlóssal, s mikor azt körülülték, tudván, hogy a régi emlékek mindennél jobban felüdítik Zaglobát, megkérdezte:

- Már egy éve volna, hogy kegyelmed Rozlogiból menekült a boldogulttal Bohun elől?

- Májusban volt az is, májusban - felelte Zagloba. - Átkeltünk a Kahamlíkon, hogy Zlotonosza felé meneküljünk. Hej, de nehéz is az élet ezen a világon!

S keze erőtlennül lehanyatlott:

- Nincs itt vigasztalás, nincs itt vigasztalás, hacsak a sírban nem...

Mielőtt Zagloba az utolsó szót kimondta volna, a pitvarban zaj támadt, valaki be akart menni a szobába, a legény pedig nem engedte, erre hangos ellenkezés hallatszott, Wolodyjowski azonban ismerősnek vélvén a hangot, kiszólt a legénynek, hogy hagyja belépni a jövevényt.

Erre kinyílt az ajtó, s Rzedzian pirosposzgás pufók arca jelent meg a nyílásban. A legényke körülhordozta tekintetét a jelenlevőkön, aztán mélyen meghajolva köszönt:

- Dicsértessék a Jézus Krisztus!

- Mindörökké! - felelte Wolodyjowski. - Ez Rzedzian.

- Én volnék - felelte a legényke -, s alázatosan köszöntöm kegyelmességteket. Hát az én uram hol van?

- Korecben és beteg.

- Ó, Istenem, mit is mond kegyelmességed? S Isten ments... nagyon beteg?

- Nagyon beteg volt, de már jobban van. A medikus azt mondja, meggyógyul.

- Mert én híreket hoztam uramnak a kisasszony felől.

A kislovag mélabúsan csóválta fejét.

- Kár volt sietned, mert Skrzetuski uram már tud a leányasszony haláláról, s mi is keserű könnyeket hullatunk felette.

Rzedzian szeme egyszerre kimeredt.

- Égszakadás, földindulás! Mit hallok, a kisasszony meghalt?

- Nem úgy halt meg, hanem a haramiák gyilkolták meg Kijevben.

- Miféle Kijevben, mit beszél kegyelmességed?

- Miféle Kijevben? Avagy nem ismered Kijevet?

- Az Isten szerelméért, kegyelmességed talán tréfál! Mit keresett volna a kisasszony Kijevben, mikor őt a Waladynka partján, egy szurdékban rejtegetik Raszków közelében. S a boszorkány olyan parancsot kapott, hogy Bohun visszatértéig egy lépést se távozzék onnan. Istenemre, eszét vesztí itt az ember, vagy mi?

- Micsoda boszorkány, miről beszélsz?

- Hát Horpyna!... Jól ismerem én azt a haranglábat!

Zagloba hirtelen felkelt, s olyan hadonászásba fogott, mint aki mélységbe zuhan, s csapkod, hogy valamiben megkapaszkodjék.

- Az élő Istenre, hallgasson kegyelmed - kiáltott Wolodyjowskira -, a Krisztus sebeire, hadd kérdezem én!

Zagloba úgy elsápadt, hogy a jelenlevők szinte megrémültek, kopasz fejét belepte a verejték, de azért talpra ugrott, átszökött a lócán megragadta Rzedzian két karját, s rekedt hangon kérdezte:

- Kimondta azt neked, hogy őt... Raszków közelében rejtegetik?

- Ki mondta volna? Bohun!

- Megőrültél, fiú?! - rikoltotta Zagloba, úgy megrázva Rzedziant, mint egy körtefát. - Micsoda Bohun?

- Ó, Istenem! - kiáltotta a legényke. - Mit ráz annyira kegyelmességed? Hagyna békén, hadd szedem össze az eszemet, mert végképp elkábultam... Kegyelmességed egészen felforgatja a fejemet. Hát micsoda Bohunról szólhatok, avagy kegyelmességed nem ismeri őt?

- Beszélj, mert beléd döföm ezt a kést - ordította Zagloba. - Hol láttad Bohunt?

- Włodawában!... Mit akarnak tőlem kegyelmességetek? - sópáncodott a megrémült legényke. - Mi vagyok én, haramia?

Zaglobát szinte elhagyta józan értelme, elakadt a lélegzete, s nehezen zihálva rogyott a lócára. Michal uram sietett segítségére:

- Mikor láttad Bohunt?

- Három héttel ezelőtt.

- Hát él?

- Mért ne élne?... Ő maga mesélte, hogy kegyelmességed alaposan megszabdalta, de kilábolt belőle...

- S ő mondta, hogy a kisasszony Raszków mellett van?

- Ki más mondta volna?

- Hallod-e, Rzedzian, itt urad és a kisasszony életéről van szó! Maga Bohun mondta neked, hogy a leányasszony nem volt Kijevben?

- Mi módon lehetett volna a leányasszony Kijevben, ha Bohun őt Raszków mellett rejtette el, s Horpynának fejvesztés terhe alatt meghagyta, hogy onnan el ne eressze, most pedig nékem pjernacsot meg gyűrűt adott, hogy menjek el hozzá, mert az ő sebei felszakadtak, s nem tudni, milyen sokáig kell az ágyat nyomnia.

Rzedzian szavait Zagloba szakította meg, mert ismét felugrott a lócáról, s mindkét kezével maradék üstökébe kapva, szinte eszelősen kezdte ordítani:

- Él az én szerelmes kislányom, az Úr sebeire, él! Nem őt ölték meg Kijevben! Él, él az én egyetlenem!

S topogott, kacagott, zokogott, végezetül Rzedziant elkapva kebléhez szorította, s oly hevesen csókolgatta, hogy a legényke végleg elvesztette fejét.

- Hagyjon már békében kegyelmességed... mert megfulladok! Persze hogy él... Megadja az Úr, hogy együtt indulunk el érte... Nemzetes uram, no, nemzetes uram!

- Engedje kegyelmed, hadd beszéljen, mert még semmit sem értünk - figyelmeztette Wolodyjowski.

- Beszélj, beszélj! - kiáltotta Zagloba.

- Mondjad előről, testvérkém - bízta Longinus uram, kinek bajuszát szintén sűrűn belepte a harmat.

- Engedjék meg kegyelmességtek, hadd fújom ki magam - könyörgött Rzedzian -, s becsukom az ablakot, mert ezek a gaz csalogányok úgy lármáznak a bokrokban, hogy az ember a saját szavát sem érti.

- Mézbort! - kiáltott Wolodyjowski a csatlósna.

Rzedzian szokott lassúságával becsukta az ablakot, aztán a jelenlevőkhöz fordulva szólt:

- Engedjék meg kegyelmességtek, hogy én is leüljek, mert igen eltörődtem!

- Ül le! - felelte Wolodyjowski, s neki is öntött a friss kancsóból. - Igyál velünk, mert a hozott jó hírért megérdemled, csak beszélj minél hamarabb.

- Derék mézbor! - állapította meg a legényke a serleget a világosság felé tartva.

- Vágnának le! Beszélsz tüstént? - dörrent rá Zagloba.

- Kegyelmességed meg mindjárt haragszik! Persze hogy beszélek, ha kegyelmességtek kívánják, mert kegyelmességtek parancsolnak. Én meg szolga lévén, engedelmeskedem. Látom már, hogy elejétől kezdve, akkurátusan el kell mondanom az egészet...

- Kezdd hát az elejétől!

- Emlékeznek kegyelmességtek, mikor híre jött, hogy Bart elfoglalták, akkor már azt hittük, vége a kisasszonynak? Én akkor megtértem Rzedzianyba, édes szülémhez meg öregapámhoz... aki immár kilencvenesztendő... jól mondom?... nem... kilencvenegy.

- Bánom is én, ha kilencszáz is!... - förmedt rá Zagloba.

- Adjon neki az Isten minél többet! Köszönöm kegyelmességed jókívánságát - hálálkodott Rzedzian. - Én hát hazatértem, hogy szülémnek elvigyem, amit a haramiák között Isten segítségével összeszedtem. Mert azt már tudják kegyelmetek, hogy tavaly elfogtak a kozákok Czehrynben, s azután a magukénak tartottak, meg hogy a megsebesült Bohunt ápolgattam, s ő nagy bizalmába fogadott, közben pedig egyet-mást, ezüstöt, drágakövet megvásároltam azoktól a zsványoktól...

- Tudjuk, tudjuk! - sürgette Wolodyjowski.

- Megérkeztem hát szülémhez, kik nagy örömmel fogadtak, s nem akartak hinni tulajdon szemüknek, mikor mindent megmutogattam, amit összeszedtem. Öregapámnak meg kellett esküdnom, hogy mindent becsületes úton-módon szereztem. Csak akkor örültek meg nagyon, mert tudniuk kell kegyelmességteknek, hogy ők pereskednek a Jaworskiakkal egy körtefa miatt, amely a két birtok határmezsgyéjén áll, s ágainak fele a Jaworskiak, másik fele a mi földünk fölé nyúlik. Ha tehát a Jaworskiak rázzák, a mi körtéink is lehullanak, s a határmezsgyére is esik belőlük. A Jaworskiak azt mondják, hogy ami a mezsgyére hull, az az övék, mi pedig...

- Meg ne haragíts, paraszt! - förmedt rá Zagloba. - Ne hordj össze hetet-havat, ami nem tartozik a dologhoz...

- Legelsőbbben is, kegyelmed engedelmevel, nem vagyok paraszt, hanem nemes ember, ha szegény is, és címerem is van, amit Wolodyjowski meg Podbipieta urak, mint Skrzetuski úr ismerősei, szintén bizonyíthatnak, másodszor pedig az a per már ötven esztendeje folyik...

Zagloba összeszorította fogát, s megfogadta, hogy többé egy szót ám szól.

- Jól van, aranyhalacska - mondta Longinus uram szelíden, - de most Bohunról beszélj, ne a körtefáról.

- Bohunról? - kérdezte Rzedzian. - Jól van, no! Beszélék Bohunról. Hát Bohun úgy véli, nemzetes uram, hogy ámbátor Czehrynben jól megvágott, nincs hűségesebb szolgálja és barátja nálam, mert igaz, hogy én jártam körülötte, meg kötöztem is, mikor a Kurcewicz knyázok megszabdalták. Akkor azt hazudtam neki, hogy többé nem akarom az urakat szolgálni, inkább a kozákokhoz állok, mert itt sokkal több a haszon, s ő elhitte.

- Jó, jó, azt is tudjuk - szólt közbe Wolodyjowski. - De most milyen úton-módon találtál rá?

- Hát tetszik tudni, az úgy volt: amikor a Jaworskiakat már a falhoz szorítottuk (koldusbotra is juttatjuk őket, nem lehet másképpen), gondolom magamban: no, itt az ideje megkeresni Bohunt, s megfizetnem neki sérelmemért. Elmondtam szüleimnek titkomat meg öregapámnak is, ő pedig, merthogy mindig nagy fantázia lakozott benne, így szólt: „Ha megesküvél, hát csak menj, mert máskülönben fajankó a neved.” Elmentem hát, mert azt is gondoltam magamban, hogy ha Bohunt megtalálom, akkor talán a kisasszonyról is megtudok valamit, ha ugyan él, azután Bohunt lelövöm, s a jó hírrel megtérek uramhoz, bizonynyal el nem marad jutalmam.

- Persze hogy el nem marad, s mi is megjutalmazunk - biztosította Wolodyjowski.

- Én pedig máris adok neked egy lovacskát nyeregszerszámmal egyben - tette hozzá Podbipieta.

- Alázatosan köszönöm kegyelmességteknek - hálálkodott a legényke örvendezve -, mert bizony helyes dolog a jutalom a jó hírért, én pedig amit kapok, el nem iszom...

- Engem immár a guta kerülget! - dohogott Zagloba.

- Elindultál hát hazulról... - adta szájába a szót Wolodyjowski.

- Elindultam hát hazulról - folytatta Rzedzian -, s megint csak azt gondolom: merre menjek? Legjobb Zbarazba, mert oda Bohun sincs messze, s uramról is hamarabb szerzek tudomást. Megyek hát, mendegélek, nemzetes uram, Biala és Wlodawa felé. Wlodawában megállok etetni, mert lovaím már nagyon elfáradtak. Éppen vásár volt, minden fogadó tele nemes urakkal; megyek hát a városi polgárokhoz: ott is nemesség! Egyszerre csak egy zsidó azt mondja: „Volt egy szobám, de azt egy sebesült nemes úr foglalta el.”... „Akkor hát jól adódik - mondom -, mert a sebekhez értek, a ti borbélyotok pedig, vásár lévén, bizonynyal nem győzi a munkát.” A zsidó még elmondta, hogy az a nemes úr önmaga kötözi sebet, és senkit sem akar látni, aztán bement hozzá, hogy megkérdezze. Úgy látszik azonban, amannak rosszabbra fordulhatott az állapota, mert behivatott. Bemegyek, nézem, ki fekszik az ágyban, hát: Bohun!

- Ez az! - kiáltott Zagloba.

- Keresztet vetek magamra: az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében, mert szörnyen megijedtem, ő pedig nyomban felismert, meg is örült nagyon (mivel jó barátjának tart), s így szól: „Isten küldött hozzám! Most már nem halok meg.” Én meg azt kérdem: „Mit mivel itt kegyelmed?” Ő azonban szájára teszi az ujját, s csak későbbben beszélt el viszontagságait, hogyan küldte el Hmelnickij Zamosc alól a királyhoz, ki akkoron még csak királyfi volt, s hogyan szabdalta őt össze Wolodyjowski százados uram Lipkówban.

- Dicséretesen emlegetett? - érdeklődött a kislovag.

- Nem mondhatok mást kegyelmességednek, mint hogy elég dicséretesen. „Azt hittem - mondta -, hogy valamiféle vakarcs, amolyan kis görcs, de aztán látom, jeles vitéz az, mégpedig a javából, s csepp híja, hogy ketté nem hasított.” De mikor Zagloba nemzetes úrról szólt, még jobban csikorgatta a fogát, mint előbb, mondván, hogy kegyelmességed uszította a párviadalra!...

- Világítson neki a hóhér! Most már nem félek tőle! - felelte Zagloba.

- Erre aztán helyreállt közöttünk a régi barátság! - folytatta Rzedzian. - Bah! Még szorosabb is lett. Mindent elmondott nékem, amilyen közel állt a halálhoz, hogyan vitték a lipkóvi kastélyba, mert nemes embernek tartották, s ő is azt mondta, hogy Hulewicznek hívják, s podolei földesúr, hogyan gyógyították meg, azután nagy emberséggel bántak véle, amiért örök hálát esküdött nekik.

- S Wlodawában mit művelt?

- Wolhynia felé tartott volna, ámde Parczewben felszakadtak sebei, mert a szekér felfordult véle, ott kellett hát maradnia, ámbár nagy félelmek közepette, mert ott könnyen kardélre hányhatták volna. Ezt ő maga mondta. „Levelekkel küldtek ide, de most már semmiféle bizonyosságom nincsen, csak a pjernacs, s ha megtudnák, ki vagyok, nemcsak a nemesség aprítana össze, hanem az első őrkapitány felakasztatna, még engedelmet sem kérne rá.” Emlékszem, mikor ezt elmondta, én így szóltam hozzá: „Jó tudni, hogy kegyelmedet az első őrkapitány felakasztatná.” „Hogyan?” - kérdi ő. „Úgy - mondom -, hogy nagy vigyázással kell lenni, s senkinek egy szót sem szólni... ebben pedig magam is segítségére leszek kegyelmednek.” Nagyon megköszönte, s hálálkodott mondván, hogy jutalmam el nem marad. „Most - úgymond - nincs pénzem, de ami drágakövem van, azt odaadom, s későbben majd aranyban fűrésztelek, csak még egyet nyerjek meg tőled.”

- No, most következik majd a knyázkisasszony! - vélte Wolodyjowski.

- Úgy van, kegyelmességed, hadd mondjak el mindent akkurátusan. Mikor megmondta, hogy most nincs pénze, az én szívemben mindjárt elolvadt a barátság, s gondoltam magamban: „Na megállj, majd teszek én néked szolgálatot!” „Beteg vagyok - mondja -, nincs erőm az utazásra, pedig hosszú és veszedelmes út vár rám. Ha Wolhyniába eljutok - mondja -, az pedig közel esik, akkor már az enyéim között leszek, de a Dnyeszterig el nem mehetek, mert ahhoz nincs erőm, s oda ellenséges országon, várak és hadak mellett kell átmenni: menj hát el helyettem.” „Hová?” - kérdelem én. „Egészen Raszkówig, mert oda rejtettem el őt, Doniec hűgánál, Horpyna boszorkánynál.” „A knyázkisasszonyt?” - kérdelem. „Igen - feleli. - Olyan helyre rejtettem, ahol emberi szem fel nem leli, de ott jó dolga van, s aranyszóttesen alszik, akár Wisniowiecka hercegasszony...”

- Mondjad már gyorsabban, az Istenért! - kiáltotta Zagloba

- Hamar munka ritkán jó! - felelte Rzedzian. - Ahogy ezt hallom, módfelett megörültem, de ez nem látszott meg rajtam. „Bizonyosan ott van a leányasszony - kérdelem -, mert már nyilván jó ideje múlt, hogy kegyelmed odavitte.” Ő pedig esküdözik, hogy Horpyna neki hűséges kutyája, s ha kell, tíz esztendeig is megóvjá a knyázkisasszonyt, amíg ő vissza nem tér, a leányasszony tehát ott van, mint ahogy Isten van az égben, mert oda sem lahok, sem tatárok, sem kozákok el nem juthatnak, Horpyna pedig az ő parancsát meg nem szegi.

Míg Rzedzian ezeket mondotta, Zagloba reszketett, mintha láz gyötörte volna, a kislovag örvendezve bólogatott, Podbipieta pedig az égre emelte szemét.

- Hogy a leányasszony ott van, az bizonyos - folytatta a legényke -, legjobban mutatja az, hogy Bohun engem oda küldött. Én azonban, hogy valamiképpen el ne áruljam magam, eleintén szabódtam, mondván: „Minek menjek én oda?” „Azért - mondja ő -, mert én nem mehetek. Hogyha Wlodawából élve eljutok Wolhyniába - mondja -, akkor elvitetem magam Kijevbe, mert ott már mindenütt a mi kozákjaink az urak, te pedig menj Horpynához, s parancsold meg neki, hogy a leányasszonyt vigye Kijevbe, a »Boldogságos Szűz« monostorába.”

- No lám! Tehát mégsem a „Kegyes Mikola” monostorba - robbant ki Zagloba. - Mindjárt megmondtam, hogy Jerlicz képzelődött vagy hazudott.

- A „Boldogságos Szűz” monostorába! - folytatta Rzedzian. - „Odaadom a gyűrűmet, adok pjernacsot meg a késemet is - mondja -, Horpyna már tudni fogja, mit jelent ez, s abból is látszik, hogy téged az Isten küldött, mert Horpyna is ismer, s tudja, hogy legjobb cimborám vagy. Menjetez majd együtt, a kozákoktól ne féljetez, de a tatárookra vigyázzatez, ha valahol a közelben volnának, s kerüljetez el őket, mert azok a pjernacsot kutyába se veszik. Pénz, aranydukát van ott elég beásva a szakadékba, ha úgy adódik, vedd elő. Útközben csak azt mondjátok: »Bohunné asszonyt kísérjük!« - akkor semminek sem lesztek szűkiben. Egyébként - mondja -, a boszorkány majd segít magán, csak te menj, mert kit küldjek el, én szerencsétlen, kiben bízzam meg itt az idegen országban, ellenségeim között?” S úgy könyörgött, higgyék el kegyelmességetek, hogy szinte a könnye is kicsordult, a végén pedig meg is esketett a beste lelke, én pedig megesküdtém, hogy elmegyek, de magamban hozzátettem: „Az én urammal!” Akkor nagyon megörült, s mindjárt ideadta a pjernacsot, a gyűrűt meg a kést, meg ami drágakő volt nála, én pedig elvettem, gondolván, jobb, ha nálam van, hogysem e haramiánál. Búcsúzásul még megmondtá, melyik szurdék az a Waladynka partján, hogyan menjek, merre forduljak, de oly akkurátusan, hogy bekötött szemmel is odatalálnék, amit majd meglátnak kegyelmességetek, mert úgy vélem, együtt megyünk.

- Mindjárt holnap! - felelte Wolodyjowski.

- Miért holnap? Már ma hajnalban nyergeltetünk.

Öröm költözött mindnyájuk szívébe, s hol hálaimákat rebegtek az ég felé, hol kezüket dörzsölgették nagy örömben, hol pedig Rzedziant ostromolták újabb kérdésekkel, melyekre a legényke szokott egykedvűségével felelgetett.

- Az Isten akárhová tegyen - lelkesedett Zagloba. - Derék egy csatlósra tett szert Skrzetuski uram!

- Miért? - kérdezte Rzedzian.

- Mert alighanem aranyba foglaltat.

- Magam is úgy vélem, hogy jutalmam el nem marad, ámbár uramat hűségéből szolgálom.

- S Bohunnal mit tettél? - kérdezte Wolodyjowski.

- Mikor immár mindent elmondott, ami mondanivalója volt, s mindent ideadott, amit ide kellett adnia, én is a fejemhez fordultam tudományért. Azt mondom hát magamban: minek járjonkeljen a világban egy ilyen haramia, aki a kisasszonyt is rabságban tartja, s Czehrynben engem is jól helybenhagyott? Hadd pusztuljon, világítson neki a hóhér! Mert arra is gondoltam ám, hogy ha felgyógyul, még utánunk ered kozákjaival. Nem gondolkoztam hát sokat, hanem elmentem Regowski ezredeskapitány úrhoz, ki Wlodawában állt zászlóaljával, s megjelentém neki, hogy Bohun van itt, aki a leggonoszabb a rebellióban. Azóta már bizonynal fel is kötötték.

Azzal együgyűen elnevette magát, s végignézett a jelenlevőkön, mintha azt várná, hogy helyeseljék szavait. Mekkora volt hát csodálkozása, mikor a lovagok mély hallgatással feleltek. Csak kis idő múlva Zagloba dörögte elsőnek: „No, üsse kő!” - Wolodyjowski azonban szótlanul ült, Longinus uram pedig csak cuppogott nyelvével, fejét csóválta, majd így szólt:

- No, ez nem volt szép tőled, testvérkém, nem bizony!

- Hogyan, kegyelmességed? - kérdezte Rzedzian ámulva. - Inkább leszúrtam volna?

- Így sem volt szép dolog meg amúgy sem lett volna az, de nem tudom, mi jobb, haramiának avagy júdásnak lenni?

- Mit is beszél kegyelmességed? Júdás egy rebellist árult el? Hiszen ő a király őfelségének meg az egész Köztársaságnak ellensége!

- Igaz, igaz! Mindazonáltal mégsem volt szép dolog. S hogy mondtad, mi a neve ama kapitánynak? He?

- Regowski. Úgy mondták, a keresztnéve Jakub.

- Akkor ő az! - dörmögte a litván. - Laszcz uram atyjafia, s Skrzetuskinak ellensége.

Ezt a megjegyzést azonban már nem hallották, mert Zagloba emelt szót:

- Nemes atyámfiak! - kezdte. - Itt nincs halogatni való idő! Megadta az Úr e legényke által, s úgy irányította e dolgot, hogy ezentúl már jobb conditiók közepette kereshetjük őt, mint eddig. Hála legyen érte Istennek! Holnap indulnunk kell. A herceg elutazott, de most már az ő permissiója nélkül is útra kelünk, mert az idő sürget! Elmegyünk Wolodyjowski urammal meg Rzedziannal, kegyelmed pedig, Podbipieta uram, jobb, ha itt marad, mert növése és egyenes lelke könnyen elárulhatna.

- Nem, testvérekem, én is elmegyek! - felelte a litván.

- Az ő biztonságáért meg kell tenned, hogy itt maradsz. Aki kegyelmedet egyszer látta, soha többé el nem feleli. Igaz, van pjernacsunk, de kegyelmednek pjernaccsal sem hinnének. Ott fojtottad meg Puljant, Krzywonos egész seregének szeme láttára, s ha közöttük akadna egy ilyen komlókaró, azt bizonyára ismernék. Nem lehet az, hogy kegyelmed is velünk jöjjön. Ott a három fejet ugyan meg nem találod, a tiednek pedig vajmi kevés hasznát vehetnénk. Inkább maradj itthon, hogysen az egész dolgot elrontsd.

- Kár - sóhajtott fel a litván.

- Már akár kár, akár nem kár, itthon kell maradnod. Majd ha fészkeket megyünk kiszedni, akkor kegyelmedet is magunkkal visszük, de most nem.

- Csúnya hallgatni!

- Addsa orcádat, mert örvendez az én szívem, de maradj itthon. Csak még egyet, nemes atyámfiak, s ez a legfontosabb: e titok valamiképpen ki ne szivároгjon a katonák közé, hogy általuk a parasztságnak is a fülébe jusson. Egy szót sem, senkinek!

- Bah! Hát a hercegnek?

- A herceg nincs itthon.

- Hát Skrzetuski uramnak, ha megtér?

- Neki különösen egy szót sem, mert azonmódon utánunk rúgtatna. Elég ideje leszen még örvendezni, de az Isten mentse meg egy újabb csalódástól, mert attól eszt vesztené.

XXII. FEJEZET

Zagloba a Longinus uramtól kölcsönként pénzen mindenekelőtt öt jól megtermett podolei lovat vásárolt, melyek igen alkalmasak a hosszú utazásokra, ezért szívesen használta őket a lengyel lovasság meg a kozák főemberek is. E paripák naphosszat üzhették a tatár csikókat, s gyorsaságukkal még a török lovakon is túltettek, sőt azoknál kitartóbbak is voltak az időjárás mindennemű változásaival, a hűvös éjszakákkal és esővel szemben. Öt ilyen gyors lábú paripát vásárolt Zagloba, s ezenfelül a maga és társai, valamint a knyázkisasszony számára tisztos kozák gúnyát is. Rzedzian a málhákhoz látott, s mikor mindent megszereztek, s a málhák készen állottak, elindultak, egész vállalkozásukat Istennek és Szent Miklósnak, a leányzók patrónusának kegyeibe ajánlva.

Ily öltözetben könnyen nézhették őket valamiféle kozák atamánoknak, s gyakran előfordult, hogy a Kamieniecig szétszórta állomásozó lengyel őrcsapatok katonái meg is állították őket, ámde ezek előtt Zagloba könnyűszerrel igazolta magát. Hosszabb ideig biztonságos vidéken jártak, melyet Lanckoronski regimentárius hadai tartottak megszállva, mert a regimentárius lassan vonult Bar felé, hogy az ott gyülekező kozák csapatokat szemmel tartsa. Mindenki tudta már, hogy a megegyezésből nem lesz semmi, az ország fölött ott függött hát a háború veszélye, noha a főhadak még nem mozdultak. A perejaslawi fegyvernyugvás pünkösdkor véget ért, a portyázó háború valójában soha meg nem szűnt, most azonban újabb erőre kapott, s mindkét részen csak a jelszót várták.

Eközben a tavasz teljes pompájában kibontakozott a pusztán. A lovak patáitól összegázolt földet az elesett lovagok holttetemein előburjánzott gyepek és virágok szőnyege borította. A csataterek fölött a kéklő magasságban pacsirták lebegtek, s nagy sikongással keringett mindenféle madársereg. A kiáradt vizek tükrét csillogó pikkelyessé borzolta a szellő langyos fuvallata, este pedig a felmelegedett vízben lubickoló békák késő éjszakáig folytatták vidám tereferéjüket.

Mintha maga a természet kívánta volna a sebeket begyógyítani, a fájdalmakat megnyugtatóan s a sírdombokat virágok alá rejteni. Ragyogott az ég és a föld, üde, levegős, vidám volt minden, s a sztyepp mintha kifestették volna, tarka színekben pompázott, akár az arany szőttes, a szivárvány vagy a lengyel lovagi öv, melyre egy ügyes kezű fehérsereg minden színt gyönyörűen ráhímzett. A sztyepp hangos volt a madárdaltól, s szélesen végigzúgott rajta a szél, mely felszántja a vizeket, s barnára cserzi az emberek arcát.

Ilyenkor örvendezik minden szív, s megtelik reménységgel, aminthogy lovagjaink szívébe is új reménység költözött. Wolodyjowski folyton énekelt, Zagloba nagyokat nyújtózott a lovon, élvezettel tartotta oda hátát a nap sugarainak, s mikor jól átmelegedett, a kislóvaghoz fordult:

- Hej, de könnyű is az én lelkem, de igaz is, a mézbor meg a magyar bor után semmi sem jobb az öreg csontoknak, mint a napfény.

- Mindenkinél jó az - felelte Wolodyjowski -, mert gondolja meg kegyelmed, még az okatlan állatok is mennyire szeretnek a napon sütkérezni.

- Nagy szerencse, hogy ilyen időben megyünk a knyázkisasszonyért - folytatta Zagloba -, mert télen, nagy fagyok idején bajos lenne egy leányzóval menekülni.

- Csak egyszer a kezünkbe kapjuk, selyma legyenek, ha bárki is elragadja tőlünk.

- Megmondom, Michal uram - mondta erre Zagloba -, csak egy dologtól félek, hogy ha kitör a háború, a tatárok meg ne mozduljanak azon a vidéken, s el ne fogjanak bennünket, mert a kozákokkal magunk is boldogulunk. A pórok előtt egyáltalán nem igazoljuk magunkat, mert megfigyelheted, főembereknek néznek bennünket, a zaporozsjeiek pedig tiszteletben tartják a pjernacsot, s Bohun neve pajzs leszen számunkra.

- Ismerem én a tatárokat, mert a lubniei birodalomban egész életünk a velük való örökös hadakozásban telt el, s Wierszullnak meg nekem egy megálló percünk sem volt - felelte Wolodyjowski.

- Én is ismerem - erősítette Zagloba. - Hiszen említettem, hány évet töltöttem közöttük, s nagy méltóságokra is juthattam volna, de nem akartam a hitüket felvenni, így aztán mindenről le kellett mondanom, sőt még mártírhálállal akartak megölni, mert legfőbb papjukat az igaz hitre térítettem.

- De hiszen máskor meg azt mondta kegyelmed, hogy ez Galacban történt.

- Galacban az egyik, a Krímben pedig a másik. Mert ha netán azt hinnéd, hogy Galac a világ vége, akkor nyilván nem tudod, miből lesz a cserebogár. Több a Belial fia ezen a világon, mint a keresztény.

Itt Rzedzian is beleelegyedett a beszélgetésbe.

- Nemcsak a tatároktól kell tartanunk - jegyezte meg -, mert azt még nem mondtam el kegyelmességteknek, amit Bohuntól hallottam, hogy azt a szurdéket tisztátalan hatalmak őrzik. Maga amaz óriás néember is, ki a knyázkisasszonyt vigyázza, nagy hatalmú boszorkány, az ördögökkel cimborál, s ki tudja, azok nem figyelmeztetik-e ránk. Van ugyan egy golyóbisom számára, melyet szentelt búzán öntöttem, mert másféle golyóbis nem fogja, de lidércek is vannak ott regimentszámra, s ezek őrzik a bejáratot. Kegyelmességtek lelke rajta, hogy valamiféle baj ne érjen, mert a jutalmam is odaveszne.

- Hej, a here mindenségedet! - szidta Zagloba. - Éppen az a mi legfőbb gondunk, hogy a te egészségedre vigyázzunk. Nem tekeri ki az ördög a nyakadat, de ha kitekerné is, egykutyá, mert nagy kapzsiságod miatt amúgy is elkárhozol. Vénebb róka vagyok én, hogysem lépre csalhatnának, s jól jegyezd meg, hogy ha Horpyna hatalmas boszorkány, én még hatalmasabb boszorkánymester vagyok, mert Perzsiában kitanultam e sötét mesterséget. Ő az ördögöket szolgálja, az ördögök meg engem, s ha akarnám, úgy szánthatnék velük, akár az ökrökkel, de nem akarok, mert lelkem üdvére vagyok gondom. Én leszek az első, aki a pokolba küldelek, ha kiderül, hogy nem tudod jól a helyet.

- Mért ne tudnám? Csak jussunk el a Waladynkához, akkor már bekötött szemmel is odatalálok. A folyó partján megyünk a Dnyeszter felé, s a szurdék jobb kéz felől lesz. Azt pedig arról ismerjük meg, hogy a bejárata be van tömve sziklakövekkel. Első látásra úgy tetszik, mintha semmiképpen be nem lehetne jutni, de a sziklában van egy hasadék, amelyben két ló egymás mellett elfér. Ha egyszer ott leszünk, senki nem menekülhet a kezünkéből, mert az az egyetlen be- és kijárat, körös-körül pedig oly magasak a partok, hogy a madár is alig bírja átrepülni. A boszorkány meggyilkolja mindazokat, akik engedelm nélkül akarnak bejutni, s sok emberi csontváz is van ott, de Bohun azt mondta, ügyet se vessek rájuk, csak folyton kiabáljam: „Bohun! Bohun!”... Akkor aztán barátságosan jön ki elibénk. Horpynán kívül van ott egy cseremis is, aki karabéllyal kitűnően lő. Mind a kettőt meg kell ölnünk.

- Nem mondom, azt a cseremist lehet, de a némbert elég lesz megkötözni.

- Dehogyan bírná azt kegyelmességed megkötni! Olyan erős az, hogy a páncélt úgy szaggatja, akár a vászoninget, a patkó meg csak úgy ropog a kezében. Legfeljebb Podbipiet a úr boldogulna vele, de mi nem. Hagyja csak, kegyelmességed, van egy szentelt golyóbisom a számára, hadd jöjjön el rá a fekete óra, máskülönben utánunk repülne a kozákoknak vijjogván, s akkor nemcsak a knyázkisasszonyt veszejtenénk el, hanem a tulajdon fejünket is.

Ilyen beszélgetéssel és tanácskozással telt az idejük útközben. Gyorsan haladtak előre, városkákat, falvakat, tanyákat és szállásokat gondosan elkerülve. Jarmolincének tartottak, Bar iránt, csak onnan kellett rézsút Jampol és a Dnyeszter felé fordulniuk. Átmentek azon a vidéken, ahol Wolodyjowski annak idején megverte Bohunt, s Zaglobát kiszabadította kezéből. Sőt ráakadtak ugyanarra a tanyára is, s meg is szálltak benne éjszakára. Volt úgy is, hogy a sztyeppen a szabad ég alatt kellett éjszakázniuk, s ilyenkor Zagloba uram azzal szórakoztatta társait, hogy kalandjairól beszélt, az átélt viszontagságok között elmondott olyanokat is, amelyek soha meg nem történtek. De legtöbb szó a knyázkisasszonyról esett, meg arról, hogy mi módon fogják kiszabadítani a boszorkány rabságából.

Végre kijutottak arról a vidékről, melyet Lanckoronski zászlóaljai és őrcsapatái tartottak fűken, és kozák területre értek, ahol már egyetlen lengyel sem volt, mert aki el nem menekült, azt tűzzel-vassal kiirtották. Május elmúlt, s jött a forró június, ők pedig alig tették meg útjuk harmadát, mert az utazás hosszú volt és terhes. Szerencsére a kozákok részéről semminémű veszedelem nem fenyegette őket. A paraszti csapatok előtt sosem igazolták magukat, mert ezek rendszerint zaporozsjei főembereknek nézték őket. Néha azonban mégiscsak megkérdezték, kifélék, mifélék, ilyenkor Zagloba uram - ha a kérdező nyizsbeli volt - megmutatta neki Bohun pjernacsát, ha pedig csak egyszerű garázdálkodó paraszt, akkor a lóról le sem szállva, egyszerűen mellbe rúgta s fellökte, mire a többiek nyomban utat nyitottak. Zagloba uram átkozta is Bohun nagy vitézi hírét, mert a nyizsbeliek sokat alkalmatlankodtak felőle való érdeklődésükkel, úgyhogy rendszerint vége-hossza nem volt a kérdéseknek: él-e, egészséges-e? Mindent tudni akartak, mert halálának híre már eljutott a Jahorlikig, sőt a sziklatorlaszokig is. Mindez meglehetősen hátráltatta az utazást. Mikor pedig utasaink elmondták, hogy él és szabad, s ők éppen Bohun küldöttei, akkor csókolgatták és kínálgatták őket, megnyílt előttük minden szív, sőt a zsákok is, amit Skrzetuski uram élelmes csatlósa nem késett kihasználni...

Jampolban Burlaj, egy híres, öreg ezredskapitány fogadta őket, aki a budziaci tatárookra várt itt nyizsbeli hadaival és a parasztnéppel. Burlaj évekkal ezelőtt vitézlő mesterségre tanította Bohunt, vele együtt járta a Fekete-tengert, s az egyik ilyen vállalkozásuk alkalmával Synopát is együtt rabolták ki. Szerette is az ifjút, mint a tulajdon fiát, s küldötteit vendégszeretettel fogadta, semminémű bizalmatlanságot nem mutatva velük szemben, különösen mivel Rzedziant egy évvel előbb Bohunnal látta. Sőt, hallván, hogy Bohun él, és Wolhynia felé tart, nagy örömeiben lakomát szerzett küldöttei tiszteletére, s azon le is itta magát.

Zagloba félt, hogy a legényke fejébe száll az ital, s valamit vigyázatlanul kifecseg, de kiderült, hogy a minden hájjal megkent siheder igen ügyesen forgolódik, csak akkor mondja az igazat, ha bátorsággal elmondhatja úgy, hogy saját ügyüket kockára nem veti, sőt annál nagyobb bizalmat kelt. Lovagjainknak azonban furcsa volt ezt a félelmetesen őszinte beszédet hallgatniuk, melyben az ő nevük is gyakran elhangzott.

- Hallottuk - mondta Burlaj -, hogy Bohunt párviadalban vágták le. Nem tudjátok, ki terítette le?

- Wolodyjowski, Jarema knyáz tisztje - felelte Rzedzian nyugodtan.

- Hej, ha egyszer a kezembe kerülne, megfizetnék én neki a mi sólymunkért! Elevenen megnyúznám!

Wolodyjowski megmozgatta csepűszínű bajuszkáját, s oly tekintetet vetett Burlajra, mint az agár a farkasra, melyet nem szabad torkon ragadnia. Rzedzian pedig így szólt:

- Ezért mondtam a nevét kegyelmednek.

„Az ördögnek igaz gyönyörűsége telik majd e fickóban!” - gondolta magában Zagloba.

- De - folytatta Rzedzian - ő nem annyira hibás, mert Bohun hívta ki párviadalra. Hanem ott volt egy másik szlachcic, Bohun egyik legádázabb ellensége, aki már egyszer a knyáz-kisasszonyt is kiragadta a kezéből.

- Ki légyen az?

- Afféle vén korhely, ki Czehrynben belekapaszkodott az atamánba, s igaz cimborájának mutatta magát.

- No, majd lógni fog még ökelme! - kiáltotta Burlaj.

- Jancsi legyen, ha ennek a kölyöknek le nem vágom a fülét - dörögte Zagloba.

- Úgy megszabdalták - folytatta Rzedzian -, hogy mást azóta már régen a hollók csipkednének, ámde a mi atamánunkban szívós lélek lakik, s kigyógyult, ámbár Wlodawába már csak alig bírta elvonszolni magát, s bizony fel nem gyógyul, ha mi ott nem vagyunk. Mi vittük őt Wolhyniába, ahol már a mieink az urak, minket meg elküldött a leányzóért.

- Még vesztébe viszik azok a kormos szeműek! - dörögte Burlaj. - De ti jó cimborák vagytok, nem hagytátok el őt nagy bajában - itt Rzedzianhoz fordult -, mégis te vagy a legkülönb mindnyájatok közül, mert én már Czehrynben láttam, mi módon ápolgattad, babusgattad a mi sólymunkat. No, most azért én is cimborátok vagyok. Csak mondjátok meg, mire van szükségetek, molojecekre, lovakra? Tőlem megkapjátok, hogy visszafelé jövet valamiképpen baj ne érjen.

- Molojecekre nincs szükségünk, vitézlő ezredeskapitány uram - felelte Zagloba -, mert saját országunkban, jó barátok között vagyunk, ha pedig Isten ments, valami gonosz találkozásunk akadna, akkor nagy csapattal bajosabb dolgunk lenne, mint kicsivel. Ellenben jóféle, gyors lábú paripák bizony elkelnének.

- Adok én nektek olyanokat, hogy a kán paripái sem érnek a nyomukba.

Rzedzian az alkalmas pillanatot kihasználva megszólalt:

- Még pénzt is keveset adott az atamán, mert neki sem volt, pedig Braclawon túl egy mérő zab egy tallér.

- Akkor jöszte velem a kamarába - hívta Burlaj.

Rzedzian nem mondatta magának kétszer, s az öreg ezredeskapitánnyal együtt eltűnt az ajtóban, mikor pedig visszajött, pufók arcáról öröm sugárzott, s a kék dolmány erősen dombozódott a hasán.

- No, menjetek Isten hírével - bízatta őket a vén kozák -, s ha a leányzót elhozzátok, lépjete be hozzám, hadd látom én is Bohun madárkáját.

- Nem lehet az, vitézlő ezredeskapitány uram - felelte a legényke bátran -, mert az a lah leányzó szörnyen ijedős, s már egyszer kést döfött magába. Félünk, hogy valami baj érheti. Jobb, ha az atamán bíbelődik vele.

- Majd ellátja az a baját... Tőle nem fog ijedezni. Fehér kezű lah leányzó. Bűdös neki a kozák! - mordult fel Burlaj. - Menjetek Isten hírével, már nincs messze!

Jampoltól már nem volt nagyon messze a Waladynka, de az út nehéz volt, vagyis inkább folytonosan úttalan utakon kellett járniuk, mert akkoriban ama vidék még teljes pusztaság volt, csak ritkán akadtak benne lakott s még ritkábban beépített helyek. Jampoltól kissé nyugatra tartottak, eltávolodtak a Dnyesztertől, hogy azután a Waladynka mentén Raszków felé forduljanak, mert csak ezen az úton találhattak el a szurdékhoz. Az ég alján már derengett a hajnal, mert Burlaj lakomája késő éjszakába nyúlt, s Zagloba ki is számította, hogy napenyészet előtt nem találják meg a szurdékot. Ő azonban csak örült ennek, mert Helena kiszabadítása után maga mögött akarta tudni az éjszakát. Közben arról beszélgettek, mi módon kedvezett nekik a szerencse eddigi útjukon, Zagloba pedig Burlaj lakomáját említve így szólt:

- Nézzétek, e testvéri szövetségben élő kozákok hogyan támogatják egymást minden bajban! Nem beszélek az alja népről, amelyet lenéznek és megvetnek, s ha az ördög hozzásegíti őket, hogy uralmunktól megszabaduljanak, ezek még kegyetlenebb urai lesznek, de a testvéri szövetségben élők tűzbe mennének egymásért, nem úgy, mint a mi nemességünk.

- Dehogyan, vitézlő uram - ellenkezett Rzedzian -, sokáig közöttük éltem, s láttam, hogyan marják azok egymást, akár a farkasok, s ha nem volna Hmelnickij, aki hol ökölrel, hol politikával tartja őket féken, nyomban egymásnak esnének. Ez a Burlaj azonban igen jeles harcos közöttük, kit maga Hmelnickij is megbecsül.

- Te azonban nyilván nem sokra becsüled, mert meg hagyta magát fejni. Hej, Rzedzian, Rzedzian, bizony nem halsz te meg természetes halállal!

- Kinek mi vagyon megírva, kegyelmességed! Az ellenséget lóvá tenni dicséretes és Istennek tetsző dolog!

- Nem is azért korhollak én, hanem nagy kapzsiságodért. Nemes emberhez nem méltó paraszti természet az ilyen, s ezért bizonynal elkárhozol.

- Nem sajnálom én az áldozatot templomi gyertyára, ha sikerül valamit keresnem, hogy az Úristennek is legyen valami haszna belőlem, s áldását adja rám, hogy pedig édesszüleimet segítsem, az csak nem bűn.

- Ez aztán a mindenféle hájjal megkent selyma! - kiáltotta Zagloba Wolodyjowskihoz fordulva.

- Én már azt hittem, velem együtt fortélyaim is sírba szállanak, de amint látom, ez még nálam is nagyobb kópé. Íme, e siheder ravaszsága folytán szabadítjuk ki knyázkisasszonyunkat Bohun rabságából, az ő engedelmeivel és Burlaj lovaival! Láttak már valaha ilyet? Színre pedig olyan, hogy fabatkát sem adnál érte.

Ily beszélgetéssel telt el a reggel, de mikor a nap már jó magasra felkúszott az égboltozaton, egyszerre elkomolyodtak, mert néhány óra múlva meg kellett pillantaniuk a Waladynkát. Hosszú utazás után végre célhoz értek, de - mint ilyenkor lenni szokott - természetesen szorongó nyugtalanság lopakodott szívükbe. Él-e még Helena, s ha él, vajon megtalálják-e a szurdékban? Horpyna már elvihette onnan, vagy utolsó pillanatban elrejtheti a szurdék valamelyik ismeretlen vermében, de meg is ölheti. Szívük egyre hevesebben dobogott, s végül, mikor néhány órai lovaglás után a szurdék magas partjáról megpillantották a távolban csillogó patak fényes szalagját, Rzedzian pufók arca kissé elsápadt.

- Amott a Waladynka! - jelentette elfojtott hangon.

- Már? - kérdezte Zagloba ugyancsak halkán. - Ilyen közel vagyunk már?

Nemsokára a folyócska partjához értek, s a víz folyása felé fordították lovaikat. Itt Wolodyjowski egy pillanatra megállította őket, s így szólt:

- Rzedzian vegye a pjernacsot, mert a boszorkány őt ismeri, s indítsa vele a szót, hogy valamiképpen meg ne ijedjen tőlünk, s el ne rejtőzzék a knyázkisasszonnyal valamelyik szakadékbán.

- Tegyük kegyelmességték, amit akarnak, de én előre nem megyek - jelentette ki a legény.

- Akkor hát menj utolsónak, fajankó! - kiáltott rá Wolodyjowski, s azzal előreléptetett, őt követte Zagloba, s a végén kocogott Rzedzian a vezetékek lovakkal, nyugtalanul kémlelve mindenfelé. A lovak patái csattogtak a köveken, körös-körül a puszták mély csendje, csak a sáskák és szöcskék cirpelték vermekbe és sziklahasadékokba rejtőzve, mert nagy volt a meleg, noha a nap már jócskán túlhaladt a delelőn. Lovasaink végül egy felfordított pajzshoz hasonló, kerek magaslatra értek, mely fölött a nap hevétől elmálló sziklatömbök házak, templomtornyok romjaihoz hasonló alakzatokat öltöttek, mintha valami vár vagy város maradványai volnának, melyet csak tegnap pusztított el az ellenség. Rzedzian odanézett, s meglökte Zaglobát.

- Ez a Gyilkos Parlag - mondta -, megismerem arról, amit Bohun mondott. Erre éjszaka senki elevenen át nem lábolhat.

- Ha nem lábolhat, hát átmehet lóháton - vélte Zagloba. - Piha! Micsoda átkozott vidék! No de legalább jó úton haladunk!

- Most már nincs messze! - jegyezte meg Rzedzian.

- Hála Istennek! - felelte Zagloba, s gondolata a knyázkisasszony felé szállt.

Lelkében furcsa érzések keltek, s látván a Waladynka e vad partjait meg ezt a néma pusztát, szinte el sem hihette, hogy Helena ilyen közel legyen. Helena, akiért annyi viszontagságon és veszedelmen átment, s akit úgy megszeretett, hogy mikor halálhírét hallotta, maga sem tudta, mitévő legyen életével és öregségével. De hiszen az ember még a szerencsétlenséghez is hozzászokik, s Zagloba is oly hosszú idő óta megszokta már a gondolatot, hogy a leányt elrabolták, s igen messze, Bohun hatalmában van. Annyira megalkudott ezzel a tudattal, hogy szinte nem mert így szólani lelkében: íme, vége hát a vágyakozásnak, a kutatásnak, s elközelgett a boldogság és békesség ideje.

Erre Helena szinte elevenen jelent meg szeme előtt, amittől a vén lovas végképp elréménykedett, s minden gondolata az volt: mi is lesz itt egy pillanat múlva.

Ekkor Rzedzian hátulról megrántotta dolmányának ujját:

- Nemzetes uram!

- No? - kérdezte Zagloba bosszúsan, hogy megzavarták gondolatainak menetét.

- Látta kegyelmességed? Egy farkas surrant el előttünk.

- Hát aztán?

- De vajon csakugyan farkas volt-e?

- Ej, bánom is én!

E pillanatban Wolodyjowski megállította lovát.

- Nem vétettük el az utat? - kérdezte. - Mert már helyben kellene lennünk.

- Nem! - felelte Rzedzian. - Úgy megyünk, ahogy Bohun mondta. Adná Isten, hogy már túl lennénk rajta.

- Nemsokára túl leszünk, ha jó úton haladunk.

- Még arra akartam kérni kegyelmességteket, hogy míg én a boszorkánnyal beszélek, tartsák szemmel azt a cseremiszt. Azt mondják, förtelmes vakarcs, de a karabélyt igen jól kezeli.

- Ne félj semmit! Előre!

Alig haladtak ötven-hatvan lépést, a lovak hátraszegték fülüket, s horkolni kezdtek. Rzedzian egész teste egyszerre libabőrös lett, mert azt várta, hogy a szikla mögül nyomban felhangzik valami lidérc üvöltése, vagy előbújik valami ismeretlen, utálatos alak, ámde kiderült, a lovak csak azért horkoltak, mert ama farkas odúja mellett kellett elmenniük, amely az imént úgy megfélemlítette a legénykét. Körös-körül csend volt, még a sáskák is abbahagyták a cirpelést, mert már a nap is az égbolt túlsó felére siklott. Rzedzian keresztet vetett magára, s ettől megnyugodott.

Wolodyjowski hirtelen megállította lovát.

- Látom a szurdékot - mondta -, melynek bejáratát sziklák torlaszolja el, s a sziklában hasadék van.

- Az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében - suttogta Rzedzian -, az az!

- Utánam! - vezényelte a kislovag lovát arrafelé fordítva.

Kis idő múlva a hasadéknál voltak, s mintegy kőboltozat alatt haladtak át. Mély szurdék tárult elébük, partjait sűrűn benőtte a bozót, s a távolban félkör alakú síksággá szélesedett, melyet mintha óriási kőfalak szegélyeztek volna. Rzedzian torkaszakadtából ordította:

- Bo-hun! Bo-hun! Gyere, boszorkány, gyere! Bo-hun! Bo-hun!

Megállították lovaikat, s egy darabig szótlánul vártak, azután a legényke ismét nagyot kiáltott:

- Bohun! Bohun!

A távolból kutyaugatás hallatszott.

- Bohun! Bohun!...

A szurdék bal partján, melyre a nap arany és vörös sugarai hullottak, megzörrent a sűrű galagonya- és kőkenybozót, s kis idő múlva csaknem a part tetején megjelent egy emberi alak, előrehajolt, s kezét ellenzől szemé fölé tartva, szorgosan kémlelte a jövevényeket.

- Ez Horpyna! - jelentette Rzedzian, s két tenyeréből szája körül tölcseért formálva, harmadszor is nagyot kiáltott:

- Bohun! Bohun!

Horpyna megindult lefelé, s ahogy lépkedett, egyre jobban hátrahajolt, hogy egyensúlyát megtartsa. Gyorsan haladt, s nyomában egy alacsony, zömök emberke, kezében hosszú, török puska. A bozót recsegett a boszorkány hatalmas talpai alatt, a kövek zúgva hullottak lába alól a szurdék fenekére, s amint a nap vörös fényében így hátrahajolva közeledett, valóban természetfölötti óriásnak látszott.

- Kik vagytok? - kiáltotta hangosan a szurdék mélyén megállva.

- Hogy vagy, harangláb? - kérdezte Rzedzian, kinek nyomban visszatért hidegvére, amint látta, hogy emberekkel van dolga, nem pedig szellemekkel.

- Te Bohun szolgája vagy? Megismerlek! Te, kicsi, hát amazok mifélek?

- Bohun cimborái.

- Szemrevaló boszorkány - dörögte a kislovag bajuszkája alatt.

- Mit kerestek itt?

- Itt a pjernacs, a kés meg a gyűrű. Tudod, mit jelent ez?

Az óriás néember átvette a jeleket, s figyelmesen megvizsgálta, majd így szólt:

- Jól van. A knyázkisasszonyért jöttetek?

- Igen. Egészséges?

- Hogyne. De miért nem jött maga Bohun?

- Mert megsebesült.

- Meg?... Láttam én azt a malomban.

- Ha láttad, miért kérded? Hazudsz, mákvirág! - bizalmaskodott Rzedzian.

A boszorkány elmosolyodott, hogy farkasagyarai kivillantak, s kezét ökölbe szorítva oldalba bökte Rzedziant.

- Te, kicsi, te!

- Elmégy innen?!

- Ne szaladj! Csókot adj! Hu! S mikor viszitek el a kisasszonyt?

- Amint lovaink megpihentek.

- Hát csak vigyék! Magam is veletek megyek.

- Minek?

- Bátyámnak halál vagyon megírva. A lahek karóba húzzák. Veletek megyek.

Rzedzian kihajolt nyergéből, színleg, hogy jobban beszélgethessen a boszorkánnyal, s keze észrevétlenül pisztolya agyára siklott.

- Cseremis! Cseremis! - kiáltotta, hogy társai figyelmét a törpére irányítsa.

- Minek hívod? Ki van vágva a nyelve.

- Nem hívom én, csak a szépségét csodálom. Te őt el nem hagyod, mert a férjed.

- A kutyám.

- S csak ketten vagytok e szurdékban?

- Ketten, a knyázkisasszony a harmadik!

- Akkor jó. Te őt el nem hagyod.

- Mondom, hogy veletek megyek.

- Én meg azt mondom, itt maradsz.

A legény hangjában volt valami, amitől az óriás néember helyben megfordult, arca nyugtalan volt, mert szívében hirtelen gyanú ébredt.

- Mit akarsz? - kérdezte.

- Ezt! - felelte Rzedzian, s a boszorkány melle közepébe sütötte pisztolyát, oly közelről, hogy egy pillanatra teljesen eltakarta a füst.

Horpyna széttárt karokkal hátralépett, szeme kimeredt, torkát valami állati káromlás hagyta el, megtántorodott, s egész hosszában hanyatt vágódott.

Abban a pillanatban Zagloba úgy végigvágott szablyájával a cseremiszt fején, hogy a penge megcsikordult koponyacsontján. A torz törpe meg sem nyikkant, csak összegömbölyödött, akár egy féreg, és megvonaglott, ujjai pedig hol kinyíltak, hol összecsuksodtak, akár a döglődő hiúz karmai.

Zagloba dolmánya szárnyával megtörülte gözölgő kardját, Rzedzian pedig leugrott lováról, s egy követ felragadva Horpyna mellére helyezte, aztán zsebében keresgélt valamit.

A boszorkány óriási teste még a földet rugdalta, a görcs borzalmasan eltorzította arcát, kivicsorított fogaira véres tajték tapadt, torkából pedig tompa hörgés tört fel.

Közben a legényke előkotort zsebéből egy darab szentelt krétát, keresztet rajzolt vele a kőre, s így szólt:

- No, most már nem kel fel.

Azzal nyeregbe szökött.

- Hajrá! - vezényelte Wolodyjowski.

Elindultak, s mint a vihar száguldottak a szurdék aljában csörgedező patak mentén. Elhaladtak az imitt-amott útjukba kerülő tölgyfák mellett, s egyszerre eléjük tűnt a kunyhó, távolabb a magas malom, melynek nedves kereke, mint valami vörös csillag fénylett a nap sugaraiban. A kunyhó előtt két óriási fekete szelindek rángatta az épület szegletköveibe erősített láncát, veszettül csaholva és vonítva a jövevények felé. Wolodyjowski haladt az élen, s ő is ért oda elsőnek. Leszökött lováról, azután a bejáratú ajtóhoz ugrott, s azt lábával berúgva nagy kardcsörtetéssel bukott be a pitvarba.

Jobbra egy nyitott ajtón át tágas szoba látszott, tele forgáccsal, a közepén tűzhely, s az egész szoba csupa füst. A bal oldali ajtó zárva volt.

„Ott kell lennie” - gondolta Wolodyjowski, s az ajtóhoz ugrott.

Megrántotta, felszakította, belépett, de a küszöbön földbe gyökerezett a lába.

A szoba belsejében ott állt Helena Kurcewiczówna, kezével az ágy szélére támaszkodva, sápadtan, vállára és hátára omló kibontott hajjal. Rémült tekintete Wolodyjowskára meredt, mintha azt kérdezte volna: ki vagy, s mit akarsz itt? Ezelőtt ugyanis sosem látta a kislovagot. Michal uram pedig elámult a leány szépsége és e bársonnyal és aranyszőttessel borított szoba láttán. Végül is megjött a szava s ekkor sietve így felelt:

- Ne félj, kisasszonyom, Skrzetuski barátai vagyunk!

Helena térdre vetette magát.

- Mentsetek meg! - kiáltotta kezét összekulcsolva.

De ebben a pillanatban robbant be Zagloba reszketve, lihegve vérvörösen.

- Mi vagyunk! - kiáltotta. - Mi vagyunk, segítségére!

A knyázkisasszony e szavak hallatára meg az ismerős arc láttán összecsukslott, mint a virág, melyet a kasza ért, keze lehanyatlott bársonyos szempillája ráborult a szemére és - elalélt.

XXIII. FEJEZET

Alig pihentek meg a lovak, oly sietve menekültek onnan, hogy mire a hold a sztyepp fölé siklott, ők már a Waladynkán túl, a Studenka vidékén jártak. Elöl haladt Wolodyjowski figyelmesen nézelődve mindenfelé, nyomában Zagloba, Helena mellett, s a menetet Rzedzian zárta be, kantárszáron vezetve a málhás lovakat, valamint két fölöskezes paripát, melyeket nem késett Horpyna istállójából elkötni. Zaglobának be nem állt a szája, de hát volt is mit mesélnie, hiszen a knyázkisasszony a vad szurdékban elzárva mit sem tudott a nagyvilágról. Elmondta, mi módon keresték elejétől fogva, mi módon ment el Skrzetuski egészen Perejaslawig, hogy Bohunt felkutassa, nem tudván, hogy azt már ők alaposan helybenhagyták, végül, mi módon szedte ki Rzedzian Bohunból Helena rejtékhelyének titkát, s vitte el Zbarazba.

- Irgalmas Isten! - sóhajtott fel Helena, gyönyörű, halvány arcocskáját a holdra emelve. - Hát Skrzetuski uram a Dnyeperentúlra is elment utánam?

- Perejaslawba, amint mondtam. S bizonytal ide is eljött volna velünk együtt, de hát nem volt időnk érte küldeni, mert minél előbb segítségére akartunk sietni. Ő még mit sem tud szabadságáról, s naponta imádkozik lelkedért... no de most már ne sajnálkozz rajta. Csak hadd búsuljon még egy kis ideig, ha ekkora jutalom vár rá.

- Én meg már azt hittem, mindenki megfélemedezett rólam, s csak a halálért könyörögtem Istenhez.

- Nemcsak el nem feledkeztünk rólad, hanem egész idő alatt csak azt forgattuk fejünkben, hogyan tudnánk segítségére sietni. Még elgondolni is csuda, mert hogy én meg Skrzetuski törtük rajta a fejünket, az rendjén van, de hiszen ez a lovag, ki előttünk nyargal, szintén nem kímélte sem munkáját, sem kezét.

- Jutalmazza meg érte az Isten!

Világos éjszaka volt. A hold egyre magasabbra kúszott a ragyogó csillagokkal sűrűn megtűzdelt égbolton, s egyre kisebb, egyre halványabb lett. A fáradt paripák lassították az iramot, de a lovasokat is kezdte gyötörni a fáradtság. Elsőnek Wolodyjowski állította meg lovát.

- Ideje megpihennünk - jelentette ki. - Nemsokára virrad.

- Ideje, bizony! - helyeselt Zagloba. - Olyan álmos vagyok, hogy a lovamnak két fejét látom.

Mielőtt azonban nyugovóra tértek volna, Rzedziannak az estebédre volt gondja: tüzet rakott hát, majd a lovát lemálházza előszedte az elemőzsiát, mellyel még Burlajnál, Jampolban ellátta magát. Volt ott kukoricakenyér, hideg sült, sütemény és oláh bor. Zagloba uram meghallván az italtól duzzadó két börtömlő bugyborékoló hangját, menten elfeledte álmoságát, de a többiek is szívesen hozzáláttak az ételhez, s jóízűen falatoztak. Jutott mindnyájuknak bőven, s mikor jóllaktak, Zagloba dolmánya szárnyával megtörölte száját, s így szólt:

- Halálomig nem szűnök meg hirdetni: csodálatosak az Úrnak útjai! Íme, szabad vagy, szerelmetes kisasszonyom, mi pedig örvendezve ülünk itt a szabad ég alatt, és Burlaj borát iszogatjuk. Nem mintha a magyar bor nem volna jobb, mert ennek bországa van, de utazás közben ez is megjárja.

- Egy dolgon nem győzök csodálkozni - mondta Helena. - Hogyan állt rá Horpyna oly könnyűszerrel, hogy kegyelmetek elvigyenek?

Zagloba Wolodyjowskira, majd Rzedzianra tekingetett, s erősen pislogott.

- Ráállt, mert mást nem tehetett. Egyébként nincs mit takargatni, mert nem szégyen, mi bizony őt is meg a cseremiszt is eltettük láb alól.
- Hogyan? - kérdezte a knyázkisasszony rémulten.
- Hát nem hallottad a lövést?
- Hallottam, de azt hittem, a cseremiszt lőtt.
- Nem a cseremiszt volt bíz az, hanem ez a legényke. Egészen keresztüllőtte a boszorkányt. Kétségtelen, hogy ördög lakozik benne, de ezúttal nem tehetett egyebet, mert a boszorkány, nem tudom, sejtett-e valamit, avagy csak éppen hirtelen elhatározásából, de megkötötte magát, hogy velünk jön. Bajos lett volna ráállnunk, mert hamarosan rájött volna, hogy nem Kijev felé megyünk. Hát bizony lelőtte, lelőtte, én meg a cseremiszt nyakaztam le. Igaz afrikai *monstrum*¹⁷³ volt ökelme, s remélem, az Úristen nem rója fel bűnömül. Bizony nagy most az öröm a pokolban is. Mielőtt a szurdékból elindultunk volna, előrenyargalván kissé félrevontam a holttestüket, hogy valamiképpen meg ne ijedj tőlük, vagy rossz jelnek ne vedd.
- Sokkal több megölt embert láttam én már, hozzám közelebb állókat is, hogysem a meggyilkoltak láttán megijedtem volna - felelte Helena. - Mindazonáltal jobb szerettem volna, ha nem hagyok itt vért magam után, hogy az Úristen valamiképpen meg ne büntessen érte.
- Nem is volt az lovaghoz méltó dolog - jegyezte meg Wolodyjowski érdesen -, s magam nem is kívántam ujjamat belemártani.
- Minek ezen *deliberálni*,¹⁷⁴ viceszázados uram, mikor nem lehetett másképpen - védekezett Rzedzian. - Nem mondom, még ha valami rendes embereket tettünk volna el láb alól, de hiszen az Isten ellenségét megölni nem bűn, márpedig én tulajdon szememmel láttam, hogy az a boszorkány az ördögökkel cimborált. Nem is ezt sajnálom én!
- Hát mit sajnál kelmed, Rzedzian úr? - kérdezte a knyázkisasszony.
- Azt, hogy ott pénz is volt elásva, amiről Bohun szólt is nekem. De kegyelmességtek annyira sürgettek, hogy nem érkeztem kiásni, pedig a helyet a malom mellett igen jól tudtam. Azért is fáj a szívem, hogy annyi minden drágaságot ott kellett hagyni abban a szobában, ahol a kisasszony lakott.
- Jól nézd meg, micsoda cseléded lesz - mondta Zagloba Helenának. - Urát kivéve még az ördögről is lehúzná a bőrt, hogy gallért szabasson magának belőle.
- Megadja az Úr, hogy nem fog ökelme panaszkodni háládatlanságom miatt - felelte Helena.
- Alázatosan köszönöm, nagyságos kisasszonyom! - hálálkodott a legényke kezét csókolva.
- Ezalatt Wolodyjowski szótlanul ült közöttük, csak a bort kortyolgatta a kupából, és igen harcias képet vágott. Végül is Zaglobának feltűnt szokatlan szótlansága.
- Michal uram alig-alig ereszt ki egy-egy szót! - jegyezte meg az öreg, majd a knyázkisasszonyhoz fordult: - Nem megmondtam, hogy szépséged vette el esztét és szavát?
- Inkább térne nyugovóra kegyelmed, mielőtt megvirrad! - felelte a lovag nagy zavarában, csak bajuszkáját mozgatta igen erősen, akár a nyúl, ha bátorságot akar önteni szívébe.

¹⁷³ Szörnyeteg. (latin)

¹⁷⁴ Tanácskozni, fontolgatni. (latin)

Pedig az öreg szlachcicnak igaza volt. A knyázkisasszony rendkívüli szépsége szinte állandó kábulatban tartotta a kislovagot. Csak nézte, nézte, s lelkében azt kérdezte: vajon lehetséges, hogy egy ilyen szépség a sáros földön járjon? Mert hiszen látott ő már sok szép leányzót életében - szép volt Anna és Barbara, a két Zbaraska hercegnő, bámulatosan szép volt Anusia Borzobohata, tüzes szépség Zukówna leányasszony is, akinek Roztworowski uram udvarlott, meg Wierszull Skoropadzka kisasszonya, meg Bohowitynianka leányasszony is, de bizony egyikük sem mérközhetett e gyönyörűséges pusztai virágszállal. Azokkal szemben Wolodyjowski uram vidám és beszédes volt, de most, hogy ezt az andalítóan bájos, bársonyos szemet, a selymes szempillákat nézte, melyeknek árnyéka a halvány arcra vetődött, ha jácint-virág finomsággal vállára és hátára omló haját, karcsú, magas termetét, a lélegzéstől enyhén hullámozó, domborodó keblét bámulta, s a belőle áradó édes melegséget érezte, ha e liliomszerű fehérséget, a rózsás pírt, az eperajkakát nézte, bizony elakadt a hangja, s ami a legrosszabb, önmaga is esetlennek, ostobának és főképp kicsinynek, ó, milyen nevetségesen kicsinynek érezte magát. „Ő hercegnő, én meg kisdíák vagyok!” - gondolta magában nem csekély keserűséggel, s bizony örvendett volna, ha valami kalandjuk akad, ha a sötétségből előbukkanna valami óriás, mert csak akkor mutathatná meg szegény Michal uram, hogy bizony nem is olyan parányi ő, amilyennek látszik! Az is bosszantotta, hogy Zagloba - nyilván afeletti örömeiben, hogy leánykája miként marcangolja a férfiszíveket - minduntalan nagyokat köszörült a torkán, s már évődött is vele erősen pislogva.

Eközben a leányasszony ott ült a tábortűz mellett, a lángok rózsaszínű fényében és a hold fehér világában bájosan, nyugodtan, s egyre szebb és szebb volt.

- Ismerd be, Michal uram - kezdte Zagloba másnap reggel, mikor egy pillanatra magukra maradtak -, hogy nincs több ilyen leányzó az egész Köztársaságban. Ha még egy ilyen mutatsz, megengedem, hogy fajankónak nevezd, és magadnál kevesebbre tartsd.

- Ezt magam sem tagadom - felelte a kislovag. - Különleges a leányzó és valódi *raritas*,¹⁷⁵ amilyent eddigelé még sosem láttam, hiszen még az istennők remekbe faragott, szinte élő márványszobrai a Kazanowski-palotában sem hasonlíthatók hozzá. Most már nem csodálom, hogy a legjelesebb férfiak egymás hajába esnek érette, mert érdemes is.

- Na ugye, na ugye? - lelkesedett Zagloba. - Istenemre, nem tudnám megmondani, mikor szebb, reggel-e vagy este? Mert szüntelen pompázik, akár a rózsza. Említettem már, hogy fiatal koromban én is rendkívül szép legény voltam, de neki akkor is át kellett volna engednem az elsőbbséget, ámbár mondják, hogy a megszólalásig hasonlít hozzám.

- Menjen a pokolba kegyelmed! - kiáltotta a kislovag.

- Ne haragudj, Michal uram, mert már amúgy is fölöttébb harcias képet vágysz. Úgy pislogsz feléje, akár a kecske a káposztára, s folyton berzenkedsz, még azt hihetné valaki, hogy a vágyak kísértenek, pedig hát nem való parasztba a nyavalya.

- Piha! - botránkozott meg Wolodyjowski. - Hogyan nem sül ki a szeme kegyelmednek vénember létére ily badarságokat beszélni?

- Hát akkor mit berzenkedel?

- Mert kegyelmed azt hiszi, hogy már minden bajon túl vagyunk, minden rossz elrepült, mint a madár, s immár teljes biztonságban vagyunk, pedig még alaposan meg kell hányunk-vetnünk a dolgot, hogy az egyiket elkerüljük, a másikba bele ne botoljunk. Irgalmatlan hosszú út előtt

¹⁷⁵ Ritkaság. (latin)

állunk, s Isten a tudója, mi minden érhet még, mert ama vidékek, amelyek felé tartunk, már bizonynyal tűzben égnek.

- Amikor Rozlogiban elragadtam őt Bohuntól, rosszabb volt a helyzet, mert mögöttünk az üldözők, előttünk pedig a rebellió, s íme, mégis végigjártam vele Ukrajnát, s elvittem egészen Barig. Miért visel az ember fejet a nyakán? A legrosszabb esetben Kamieniec nincs nagyon messze.

- Bah! De a törököknek meg a tatároknak sincs messze.

- Ej, mit is beszél kegyelmed!

- Csak azt, ami igaz, ezen pedig érdemes elgondolkozni. Jobb elkerülnünk Kamieniecet, és Bar felé mennünk, mert a kozákok tiszteletben tartják a pjernacsot, a csőcselékkel pedig elbánunk, de ha egyszer egy tatár szemet vet ránk, akkor vége mindennek! Jól ismerem én őket, a csambul előtt még el tudok siklani, akár a madarak vagy a farkasok, de ha egyenesen belébotlanánk, azon már én sem segíthetnék.

- Akkor hát menjünk Barba, vagy kerüljünk arrafelé; azokat a kamienieci tatárokat meg cseremiszeket pedig fojtsa meg a dögvész a maguk karavánszerájában! Kegyelmed nem tudja, hogy Rzedzian Burlajtól is kapott pjernacsot. A kozákok között mindenütt akár dalolva járhatunk. A legrosszabbon, a pusztaságon már túl vagyunk, most immár emberlakta vidékekre jutunk. Most már arra is ügyelnünk kell, hogy az esti fejes idejében valamiféle tanyát érjünk, mert a leányzó számára illendőbb is meg kényelmesebb is. Én azonban úgy vélem, Michal uram, fölöttébb sötétnek látod e dolgot. Az ördögbe is, hogy, dicsekvés ne essék, három ily szálas legény ne tudna boldogulni a sztyeppen? Kössük össze a mi fortélyainkat a te szablyáddal, aztán rajta! Jobbat úgysem tehetünk. Rzedziannál van Burlaj pjernacsa, s ez a fődolog, mert most Burlaj az egész Podole ura. Csak Barba jussunk el, mert azon túl már ott van Lanckoronski a fertályos zászlóaljakkal. Előre, Michal uram! Ne vesztegezzük az időt!

De nem is vesztegették, vágattak végig a sztyeppen észak és nyugat felé, ahogy csak a lovaktól tellett. Mohylów magasságában már lakottabb vidékre értek, úgyhogy estefelé mindenütt könnyű volt tanyát vagy falut találni, ahol éjszakára megszállhattak, de a piros hajnal hasadása már mindenkor nyeregben és útban találta őket. Szerencsére a nyár száraz és meleg volt, az éjszakák harmatosak, reggelenként pedig az egész sztyepp ezüstösen csillogott, mintha dér borította volna. A vizeket felszárította a szél, a folyók leapadtak, úgyhogy könnyűszerrel átkelhetek rajtuk. Egy darabig a Lozowa folyásával ellentétes irányban haladva, kissé hosszabb pihenőt tartottak Szarogródban, ahol Burlaj egyik kozák ezrede állomásozott. Ott találták Burlaj küldötteit, s közöttük egy Kuna nevű századost, akivel már Jampolban, Burlaj lakomáján is találkoztak. A százados egy kicsit elcsodálkozott, hogy nem Braclaw, Rajgród és Skwira felé mennek Kijevbe, de gyanú nem ébredt benne, különösen mikor Zagloba megmagyarázta, hogy nem mehetnek arra a tatárok miatt, akiknek a Dnyeper felől kell megindulniuk. Kuna elmondta, őt Burlaj azért küldte az ezredhez, hogy előkészítse azt az indulásra, s az összes jampoli hadakkal meg a budziaci tatárokkal egyben ő maga is bármely pillanatban Szarogródba érkezhet, hogy onnan nyomban továbbinduljanak.

Gyors hírhozók érkeztek Burlajhoz Hmelnickijtól a paranccsal, hogy mivel a háború megkezdődött, az összes ezredekkel siessen Wolhyniába. Burlaj már maga is régóta ment volna Bar alá, csak éppen a tatár segédcsapatokat várta, mert Bar körül valahogyan kezdett rosszul menni a rebelliónak. Lanckoronski, a regimentárius ugyanis keményen megvert ott néhány nagyobb csapatot, Bar városát elfoglalta, s a várba őrcsapatot helyezett. Néhány ezer kozák a fübe harapott, s ezeket akarta az öreg Burlaj megbosszulni, de legalább a várat visszafoglalni. Kuna azonban elmondta, hogy Hmelnickij legutóbbi parancsa szerint Burlajnak

Wolhyniába kell mennie, s ez keresztezi tervét, Bart nem is fogják ostrom alá, hacsak a tatárok nem kényszerítik rá.

- No, Michal uram - mondta másnap Zagloba -, előttünk van Bar, s most másodszor is elhelyezhetném ott a knyázkisasszonyt, de hát vigye el az ördög, nem bízom én most már sem Barban sem más erősségben, mióta a haramianépnek több álgyúja van, mint a királyi hadaknak. Csak az az egy nyugtalanít, hogy valahogyan felhők tornyosulnak körülöttünk.

- Nemcsak tornyosulnak - felelte a kislovag -, hanem már nyomunkban a vihar, vagyis a tatár meg Burlaj, ki ha utolérne, ugyan ám elámulna, hogy nem Kijevbe tartunk, hanem éppen ellenkező irányba.

Még gyorsabban nekiiramodtak, hogy a paripák oldalát belepte a tajték, s mint a fehér hópamat hullott a zöld sztyeppre. Átkeltek a Derlán és a Ladawán. Barekben Wolodyjowski új lovakat vásárolt, de a régieket sem hagyták el, mert Burlajtól nemes állatokat kaptak azokat tehát meghagyták fölöskezesnek, s mentek tovább, egyre rövidebbre szabva a pihenőket és az éjszakai nyugalmat. Mindnyájuk egészsége kitűnően szolgált. Helenát fárasztotta ugyan az utazás, mindazonáltal érezte, hogy ereje napról napra gyarapszik. A szurdékban rabéletet élt, úgyszólván el sem hagyta aranyos szobáját, nem akarván Horpynával találkozni s szemérmetlen beszédét és rábeszéléseit hallgatni - most azonban a friss pusztai levegő visszaadta egészségét. Arcán kivirultak a rózsák, bőrét a szél barnára festette, szeme új fényt kapott. Néha pedig, ha a szél összeborzolta homlokán hajfűrtjeit, mintha egy cigánylány, egy gyönyörűséges jósnő vagy cigány királylány száguldott volna a széles sztyeppen, útjában virágok, nyomában lovagok...

Bareken és Joltuszkówon túl olyan vidékre értek, melyet csak nemrégén tépett meg a háború foga. Eddigélé betyárbandák garázdálkodtak itt, meg Lanckoronski uram égetett és gyilkolt, mert csak tíz-egynéhány napja húzódott vissza Zbarazba. Utasaink a helybeli lakosságtól megtudták, hogy Hmelnickij meg a kán minden haderejükkel megindultak a lahok, vagyis inkább a regimentáriusok ellen, azoknak a katonái pedig lázonganak, mert csak Wisniowiecki pálcája alatt akarnak szolgálni. Ugyanakkor általános volt a hit, hogy most már kétségtelenül eljön vagy a lahok, vagy a kozákok veszte, mihelyt bat'ko Hmelnickij összetalálkozik Jaremával. Közben mintha lángokban állt volna az egész ország. Mindenki fegyvert ragadott, s vonult észak felé, hogy Hmelnickijhez csatlakozzék. Lentről, a Dnyeszter lapályáról Burlaj zúdult felfelé minden hadával, útközben pedig felkerekedett minden ezred a helyőrségekből, szállásokról, legelőkről, mert mindenüvé kiment a parancs. Vonultak a századok, zászlóaljok, ezredek, s mellettük a cséphadaróval, vasvillával, késsel meg dárdával felfegyverzett parasztnép rendetlen tömegei. A csikósok és csabánok elhagyták ménesüket és karámjaikat, a tanyasiak tanyájukat, a méhészek méheseiket, a vad halászok Dnyeszter-parti nádasait, a vadászok az erdőségeket. Falvak, városkák és városok elnéptelenedtek. Három vajdaságban csak asszonyok maradtak az emberi lakóhelyeken, mert még a leányzók is kivonultak a legényekkel a lahok ellen. Ugyanakkor pedig kelet felől vésztes viharként közeledett Hmelnickij az egész főhaddal, vaskézzel törve össze az útjába eső várakat és erődöket, s gyilkolva a már korábban megvert hadak menekülő maradványait.

Elhagyták a knyázkisasszony számára borzalmas emlékekkel tele Bart, s kijutottak a Latyczów, Ploskirów és Tarnopol, majd tovább Lwów felé vezető régi országútra. Itt egyre gyakrabban találkoztak hol rendezett szekértáborokkal, hol kozák gyalog- és lovascsapatokkal, hol paraszti osztagokkal vagy porfelhőbe burkolt, végeleáthatatlan ökörcsordákkal, melyek a kozák és tatár hadak számára szolgáltak élelmül. Útjuk itt már veszedelmessé vált, mert minduntalan megkérdezték, kik, micsodák, hova mennek, honnan jönnek? Ilyenkor Zagloba a kozák századoknak megmutatta Burlaj pjernacsát, mondván:

- Burlaj küldöttei vagyunk, s Bohunnak visszük e leányzót.

A félelmetes ezredskapitány pjernacsa láttára rendesen utat nyitottak a kozákok, annyival is inkább, mert mindegyikük tudta, hogy ha Bohun él, akkor már bizony Zbaraz vagy Konstantynów körül serénykedik, a regimentáriusi hadak közelében. Sokkal nehezebb dolguk volt a csőcselékkel, az elvadult, sötét és részeg pásztorokkal, akiknek jóformán fogalmuk sem volt a jelvényekről, melyeket az ezredskapitányok a szabad átvonulás biztosítására adtak küldötteiknek. Ha Helena ott nincs, Zaglobát, Wolodyjowskit és Rzedziant sajátjuknak, sőt tiszteknek tartották volna, minthogy sokszor így is volt, ámde Helena mindenütt feltűnést keltett, már mint leány is, rendkívüli szépségével is, s innen származtak a veszedelmek, amelyeket nagy körültekintéssel kellett leküzdeniük.

Néha Zagloba mutatta meg a pjernacsot, máskor meg Wolodyjowski a fogát, s ilyenkor bizony nem egy ember holtan maradt ott utánuk. Volt úgy, hogy csak Burlaj gyors lábú paripái mentették meg őket a nagyon is veszedelmes kalandoktól - s a kezdetben oly szerencsés utazás most napról napra nehezebbé vált. Helena bármily bátor leány volt is, egészsége a folytonos rettegés és álmatlanság miatt megingott, s csakugyan olyan volt, mint egy erővel elrabolt szűz, kit akarata ellenére hurcolnak az ellenséges sátrakba. Zagloba szörnyen verejtékezett, s mind újabb és újabb fortélyokat eszelt ki, amelyeket a kislovag legottan meg is valósított, közben pedig vigasztalták a knyázkisasszonyt, ahogyan tudták.

- Csak azon a gyűlevész tömegben legyünk túl, mely még előttünk van, s éadjuk el Zbarazt, mielőtt Hmelnickij tatárjaival elárasztaná a környéket - mondogatta a kislovag.

Útközben ugyanis megtudta, hogy a regimentáriusok Zbarazba vonulnak, hogy ott védekezzenek. Ők is oda igyekeztek hát, mert helyesen úgy vélekedtek, hogy Jeremi herceg is nyilván a regimentáriusokhoz igyekszik a maga hadosztályával, annyival is inkább, mert hadainak számottevő része amúgy is állandóan Zbarazban állomásozott. Ezenközben eljutottak Ploskirówig. Az embertömeg csakugyan ritkulni kezdett az országúton, mert tízmérföldnyire már a királyi zászlóaljok által megszállt vidék következett, a kozák csapatok tehát nem mertek mélyebbre nyomulni, inkább ott a biztos helyen várakoztak egyfelől Burlaj, másfelől Hmelnickij érkezésére.

- Már csak tíz mérföld! Már csak tíz mérföld - hajtogatta Zagloba kezét dörzsölve. - Csak az első zászlóaljat adjuk el, akkor már Zbarazba is biztonságban eljutunk.

Wolodyjowski azonban elhatározta, hogy Ploskirówban pihent lovakat vásárol, mert a Barekben szerettek már használhatatlanok voltak, a Burlajtól kapottakat pedig kímélniük kellett. Erre az óvatosságra feltétlenül szükség is volt, amióta híre terjedt, hogy Hmelnickij már Konstantynów alatt van, a kán pedig összes hordáival együtt száguldva közeledik Pilawce felől.

- Mi a knyázkisasszonnyal a városon kívül maradunk, mert jobb nekünk a piactéren nem mutatkoznunk - mondta a kislovag Zaglobának, mikor megérkeztek a várostól mintegy két futamatnyira levő elhagyott kunyhóba. - Kegyelmed pedig tudakozza meg a polgároktól, hogy nincs-e valakinek eladó, avagy cserélni való lova. Már este van, de azért elindulunk egész éjszakai utazásra.

- Egykettőre visszatérek - jelentette ki Zagloba, és elindult a város felé.

Wolodyjowski meghagyta Rzedziannak, eressze meg kissé a hevedereket, hogy a lovak kifújhassák magukat, s maga pedig bevezette a knyázkisasszonyt a szobába, kérvén, igyék egy kis bort, aztán térjen nyugovóra, hogy új erőt merítsen.

- Szeretném hajnalig megjárni ama tíz mérföldet - mondta -, azután majd mindnyájan kipihenjük magunkat.

Alig hozta azonban elő a borostömlőket meg az ennivalót, a pitvar előtt lódobogás hallatszott. A kislovag kinézett az ablakon.

- Zagloba uram máris megtért - mondta -, nyilván nem kapott lovakat.

E pillanatban kinyílt az ajtó, s Zagloba jelent meg a küszöbön, kékesfakó arccal, verejtékezve és lihegve.

- Lóra! - kiáltotta.

Michal uram sokkal tapasztaltabb katona volt, semhogy ilyen esetekben kérdezősködéssel töltötte volna az időt. Nem is vesztegette még arra sem, hogy a tömlőket megmentse - melyeket azonban Zagloba mégis magához ragadott -, hanem megfogta a knyázkisasszony kezét, kivezette az udvarra, nyeregbe ültette, s még egy utolsó pillantással megvizsgálta, hogy a hevederek jól meg vannak-e húzva, s már hangzott is a vezényszó:

- Előre!

A lovak patái megdobbantak, s lovasok és paripák csakhamar úgy eltűntek a sötétben, mint egy csapat kísértet.

Sokáig vágtattak egy izromban, pihenő nélkül, csak mikor már majd egy mérföldnyire voltak Ploskirówtól, s a hold felkelte előtt olyan sötét volt, hogy minden üldözés lehetetlenné vált, lépett a kislovag Zaglobához, s megkérdezte:

- Mi volt az?

- Várj csak... Michal uram, várj csak! Rettentően kifulladtam, a lábam is majd megbénult... uff!

- De mi volt az?

- Az ördög, tulajdon személyében. Mondom, az ördög vagy a sárkány, melynek, ha a fejét levágod, másik nő helyette.

- Szóljon már kegyelmed értelmesen.

- Bohunt láttam a piactéren.

- Meghibbant kegyelmed?

- Istenemre, a piactéren láttam, s mellette öt vagy hat embert de megszámolni nem bírtam, mert a lábam is majd megbénult... Fáklyákat tartottak mellette... Én már úgy vélem, valamiféle ördög állja el utunkat, s már reményleni sem merem, hogy e vállalkozásunk szerencsés véget érhet. Halhatatlan az a pokolfajzatja vagy mi? Helenának ne szólj róla... Ó, Istenem! Kegyelmed összekaszabolta, Rzedzian feladta... hiába, ő tovább él, szabad és utunkba áll. Uff! Istenem! Istenem! Mondhatom, Michal uram, inkább találkozzam kísértettel a temetőben, hogysen vele. Az ördögbe is, ilyen az én szerencsém, hogy mindenütt én találkozom vele legelsőbbben! Vinné el a kánya az ilyen szerencsét! Avagy más ember nincs a világon? Találkozzanak vele mások! Ne mindig csak én!

- S ő látta kegyelmedet?

- Ha látott volna, akkor már te nem látnál, Michal uram. Még csak az kellett volna!

- Fontos volna tudni, vajon minket üldöz-e, vagy a Waladynka felé, Horpynához igyekszik, azt hívn, hogy ott elkap bennünket - mondta Wolodyjowski.

- Úgy vélem: a Waladynka felé megy.

- Bizonynal úgy van. Akkor pedig mi egyik irányba megyünk, ő meg a másikba, s immár nem egy, hanem két mérföld vagyunk közöttünk, egy óra múlva pedig öt lesz. Mire útközben tudomást szerez rólunk, s megfordul, addigra mi már nem is Zbarazban, hanem Zólkiewben leszünk.

- Úgy véled, Michal uram? Hála Istennek! Mintha hájjal kenetné! De monddsa, mi módon lehet, hogy szabadon jár-kél, holott Rzedzian a włodawai kapitány kezébe adta?

- Egyszerűen megszökött.

- No, az olyan kapitánynak le kellene üttetni a fejét. Rzedzian! Hej, Rzedzian!

- Parancsol, kegyelmességed? - jelentkezett a legényke lovát megállítva.

- Kinek adtad te ki Bohunt?

- Regowski úrnak.

- Ki az a Regowski úr?

- Jeles gavallér, király öfelsége vértesszászlóaljának kapitánya.

- Az ördögbe is! - kiáltotta Wolodyjowski ujjával pattintva.

- Akkor már tudom! Nem emlékszik kegyelmed, mit beszélt nekünk Podbipieta uram a Skrzetuski és Regowski közötti nagy invidiáról? Ő Laszcz örkapitánynak atyja, s a Laszczot ért nagy kudarc miatt haragszik Skrzetuskira.

- Értem már, értem! - kiáltott fel Zagloba. - Nyilván szándékkal engedte szabadon Bohunt! Ámde ez kriminális ügy, s bitószaga van. Magam leszek az első *delator*.¹⁷⁶

- Adná Isten, hogy találkozzunk - dörögte a kislovag -, s bizonynal nem mennénk ítélőszék elé.

Most lassan haladtak. A hold felkelt, az esti köd felszakadt - s világos éjszaka lett.

- Ezt a vidéket már jól ismerem - jegyezte meg Zagloba. - Ez a fenyves hamarosan véget ér, utána negyed mérföldnyi puszta mező terül el, s azon át vezet a czarny-ostrowi országút, utána pedig megint még nagyobb fenyvesek következnek el, egészen Matczynig. Megadja az Úr, hogy Matczynban már lengyel zászlóaljakat találunk.

- Bizony ideje, hogy jöjjön a megváltás! - dörögte Wolodyjowski.

Egy darabig szótlánul haladtak a holdvilágos országúton.

- Két farkas vágott át az úton! - mondta Helena hirtelen.

- Láttam - felelte Wolodyjowski. - Íme, ott a harmadik.

Valóban egy szürkés árnyék suhant el a lovak előtt, mintegy százötven-százhatvan lépésnyire.

- Nini, a negyedik! - kiáltotta Helena.

- Nem, az őz; nézd, kisasszonyom: kettő, három!

- Mi az ördög? - csodálkozott Zagloba. - Őzek kergetik a farkasokat?! Látom már, tótágast áll a világ.

¹⁷⁶ Feljelentő. (latin)

- Menjünk csak kissé gyorsabban - mondta Wolodyjowski, s hangjában nyugtalanság rezgett. - Rzedzian, ide gyorsan, aztán előre a kisasszonnyal!

Nekieredtek, de Zagloba vágatás közben Wolodyjowski füléhez hajolva kérdezte:

- Mi az, Michal uram?

- Baj van - felelte a kislovag. - Láttá kegyelmed, a vad felriad álmából, s éjszakának idején menekül a vackából.

- Ó, s mit jelent ez?

- Azt, hogy riasztják.

- Kicsoda?

- Katonaság. Kozákok, avagy tatárok... jobb kéz felől közelednek.

- Hátha a mi zászlóaljaink?

- Nem lehet az, mert a vad kelet felől, Pilawce irányából menekül, nyilván tatárok vonulnak arra széles vonalban.

- Az Isten szerelmére, Michal uram, meneküljünk!

- Más mód nincsen. Hej, ha nem volna itt a knyázkisasszony, majd odalopakodnánk a csambulok mellé, hogy néhányat leszakítsunk közülük, de a leányasszonnyal... ha észrevesznek, bizony nagy baj lehet belőle.

- Michal uram, az Isten szerelmére! Forduljunk be az erdőbe ama farkasok után, vagy mi?

- Nem lehet az, mert ha egyszeriben el nem érnek is, elárasztják előttünk a vidéket, s akkor mi módon jutunk ki?

- A mennydörgős mennykő csapna beléjük! Még csak ez kellett! Ej, Michal uram, nem tévedsz te? A farkasok a csapatok után szoktak menni, nem előre menekülnek.

- Az oldalvást levők a tábor után vonulnak, s mindenfelől összeverődnek, de amelyek előttük vannak, azok felriadvá menekülnek. Nézze csak kegyelmed, amott jobbra, a fák között tűzfény látszik.

- Názáreti Jézusom, zsidók királya!

- Csitt, kegyelmed!... Sokáig tart még ez az erdő?

- Mindjárt vége.

- Azután a mező?

- Igen! Ó, Jézusom!

- Csitt, kegyelmed!... A mezőn túl megint erdő?

- Egészen Matczynig.

- Jól van! Csak ama mezőn ránk ne essenek! Ha szerencsésen eljutunk a másik erdőig, akkor már otthon is vagyunk. Most menjünk együtt! A knyázkisasszony meg Rzedzian szerencsére Burlaj lovain ülnek.

Megnógatták lovaikat, s felzárkóztak az elöl haladókhöz.

- Micsoda tűz az ott jobb felől? - kérdezte Helena.

- Kisasszonyom! - felelte a kislovag. - Nincs mit titkolni, azok tatárok lehetnek.

- Jézus Mária!

- Ne félj, kisasszonyom, lelkem rajta, hogy kimenekülünk, Matczynban pedig már a mi zászlóaljaink állanak.

- Az Isten szerelmére, vágassunk! - ijedezett Rzedzian.

Elhallgattak, s úgy suhantak tovább, akár a kísértetek. A fák ritkulni kezdtek. Az erdő széléhez közeledtek - de a tűz is alábbhagyott kissé. Helena hirtelen a kislovaghoz fordult.

- Nemes uraim! - mondta. - Esküdjetek meg, hogy élve nem jutok a kezükbe!

- Nem jutsz! - felelte Wolodyjowski. - Amíg én élek!

Alig fejezte be, kijutottak a mezőre, vagyis inkább a sztyeppre, mely vagy negyedmértföldnyire terjedt, s tulsó szélénél ismét erdősáv feketéllett. E mindenfelől nyílt, puszta terület most a hold ezüstös fényében úszott, s oly világos volt rajta, mint nappal.

- Ez az út legrosszabb darabja! - suttogta Wolodyjowski Zaglobának. - Mert ha ők Czarny-Ostrówban vannak, akkor erre, az erdők között mennek tovább.

Zagloba nem felelt, csak sarkával jól megszorította lovát.

Már a mező közepénél tartottak, a szemben levő erdő egyre közelebből, egyre tisztábban látszott, mikor a kislovag hirtelen kinyújtotta kezét kelet felé.

- Nézze kegyelmed - szólt Zaglobának. - Látod?

- Valami bozót és bokrok a távolban.

- Azok a bokrok mozognak! Most rajta, rajta, mert már kétségtelen, hogy észrevesznek!

A menekülők füle mellett süvöltött a szél, s a szabadulást jelentő erdő egyre közeledett.

Egyszerre, a mező jobb széle felől közeledő sötét tömegből a tenger zúgásához hasonló morajlás kelt, s egy pillanattal később szörnyű ordítás reszkettette meg a levegőt.

- Megláttak! - rikoltotta Zagloba. - A selymák, az ebfiak! Ördögök, farkasok, gazemberek!

Az erdő oly közel volt, hogy a menekülők már szinte érezték hűvös, nyers leheletét.

Ámde a tatár felhő is egyre tisztábban látszott. Sötét testéből hosszú hajtások indultak kifelé, mint egy óriási szörnyeteg tapogatói, s hallatlan sebességgel közeledtek a menekülők felé. Wolodyjowski gyakorlott füle már világosan hallotta az „Allah! Allah!” kiáltásokat.

- Megbotlott a lovam! - horkant fel Zagloba.

- Nem tesz semmit! - felelte Wolodyjowski.

Fején azonban mint megannyi villám cikáztak végig a kérdések, mi lesz, ha a lovak nem bírják tovább, mi lesz, ha valamelyik kidől? Derék, kitartó paripák voltak, de immár Ploskirówtól hajsztolták őket, s alig kaptak valamicske pihenőt a várostól az első erdőig tartó szörnyű vágatás után. Igaz, átülhettek volna a fölöskezesekre, de hát azok is fáradtak voltak. „Mi lesz?” - gondolta Wolodyjowski, s szíve megdobbant az aggodalomtól, talán először életében, nem is önmagáért, hanem Helenáért, akit a hosszú utazás alatt úgy megszeretett, mintha tulajdon testvére lett volna. Azt is tudta, hogyha a tatárok egyszer utánuk vetették magukat, akkor egyhamar fel nem hagynak az üldözéssel.

- Hát csak üzzenek, őt úgysem érik utol! - mondta magában fogait összeszorítva.

- Megbotlott a lovam! - kiáltotta Zagloba immár másodszor.

- Se baj! - ismételte meg Wolodyjowski.

Közben elérték az erdőt. Egyszerre sötétség vette őket körül - ámde az első tatár lovasok már alig néhány százlépésnyire voltak tőlük.

Most azonban a kislovag már tudta, mit kell tennie.

- Rzedzian! - kiáltotta. - A kisasszonnyal fordulj le az országútról az első dűlőútra.

- Igenis! - felelte a fiú.

A kislovag Zaglobához fordult:

- Pisztolyokat elő!

S ugyanakkor kezét Zagloba lovának kantárszárára téve fékezni kezdte annak iramát.

- Mit csinálsz? - kiáltotta a szlachcic.

- Semmit! Fogja vissza kegyelmed a lovát.

A Helenával tovaszáguldó Rzedzian és a közöttük levő távolság egyre növekedett. Végre odaértek, ahol az országút elég élesen Zbaraz felé kanyarodott, egyenesen pedig egy keskeny erdei csapás vezetett, félig lomboktól takarva. Rzedzian letért a csapásra, s egy pillanat alatt Helenával együtt eltűnt a sűrűben.

Közben Wolodyjowski megállította mindkettőjük lovát.

- Az Isten szerelmére, mit mívelsz? - üvöltötte Zagloba.

- Feltartóztatjuk az üldözőket. Nincs más menedék a knyázkisasszony számára.

- Elveszünk!

- Hát elveszünk. Álljon ide kegyelmed az út szélére! Ide, ide!

Mindketten meglapultak a sötétben a fák alatt - a tatár paripák dobogása pedig zúgva közeledett, mint a fergeteg, hogy szinte az egész erdő visszhangzott tőle.

- Megtörtént! - mondta Zagloba, s szájához emelte a borostömlőt.

Csak ivott és ivott, aztán megrázkódott.

- Az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében! - kiáltotta. - Felkészültem a halálra!

- Mindjárt, mindjárt! - felelte Wolodyjowski. - Hárman jönnek elől, ezt akartam!

A világos országúton csakhamar megjelent három lovas, nyilván az ő lovaik voltak a legjobbak. Ukrajnában ezeket farkasűzőknek nevezik, mert a menekülő farkast is utoléri. Utánuk mintegy kétszáz-háromszáz lépésnyi távolságra még tíz-egynéhányan vágattak, s még távolabb zúdult az egész horda zárt tömege.

Mikor az első három a kelepchéhez ért, két lövés dördült, s ugyanakkor Wolodyjowski mint egy hiúz ugrott ki az országút közepére, s még mielőtt Zagloba ráeszmélhetett volna, egyetlen szempillantás alatt a harmadik tatár is úgy zuhant a földre, mintha villám sújtotta volna.

- Rajta! - rikkantotta a kislovag.

Zagloba nem mondatta magának kétszer, s úgy suhantak tova az országúton, mint két farkas, melyeket egy falka dühtől tajtékzó eb üldöz. Ezalatt a távolabbi tatárok is odaértek a hullákhoz, s látva, hogy ama farkasok halálosan tudnak marni, kissé visszatartották lovaikat, többi társukat várva.

- Látja kegyelmed? - mondta Wolodyjowski. - Tudtam, hogy megállanak!

Igaz, hogy a menekülők néhány száz lépésnyi egérutat nyertek, ámde az üldözők nem késtek sokáig, csak éppen most már csapatostul követték őket, s egyes lovasok nem ugrattak előre a tömegből.

A menekülők lovai azonban fáradtak voltak a hosszú úttól, s iramuk egyre lanyhult. Ráadásul Zagloba lova megbotlott egyszer, aztán még egyszer a rája nehezedő tetemes súly alatt. A vén szlachcic maradék haja is égnek állt a gondolatra, hogy felbukik.

- Michal uram, drága Michal uram, ne hagyj el! - kiáltotta kétségbeesve.

- Afelől nyugodt lehetsz! - felelte a kislovag.

- Hogy a farkasok ezt a lovat...

Még be sem fejezte, mikor az első nyíl elzúgott füle mellett, s utána a továbbiak zümmögtek, dongtak, mint megannyi bögöly és méh. Az egyik olyan közel füttyentett, hogy tolla szinte a lovag fülét pedzette.

Wolodyjowski hátrafordult, s ismét két lövést adott le az üldözők felé.

Ekkor Zagloba lova annyira megbotlott, hogy orra szinte a földet túrta.

- Szent Isten, felbukik a lovam! - kiáltotta a lovag szívet tépő hangon.

- Leszállni és be az erdőbe! - mennydörögte Wolodyjowski.

Azzal már meg is állította lovát, leugrott a nyeregből, s Zaglobával együtt eltűnt a sötétben.

Ámde a cselfogás nem csalta meg a tatárok ferde vágású szemét; néhány tucat lovas szintén leugrott lováról, s üldözőbe vette a menekülőket.

Egy ág letépte Zagloba fejéről a kalpagot, a gallyak arcát verték, dolmányát tépték, de az öreg nyakába szedte lábát, s úgy rohant, mintha legalábbis harminc évvel megfiatalodott volna. Olykor elesett, de felpattant, s még gyorsabban futott tovább, hangosan szuszogva, mint egy kovácsfűjtató. Végül is legurult egy mély gödörbe, s érezte, hogy onnan már ki nem evickél, mert ereje teljesen elhagyta.

- Hol van kegyelmed? - kérdezte Wolodyjowski halkán.

- Itt a gödörben. Nekem már végem. Menekülj, Michal uram.

A kislovag azonban gondolkodás nélkül beugrott a gödörbe, s kezét Zagloba szájára tette.

- Csitt, kegyelmed! Hátha elmennek mellettünk! Különben is védekezni fogunk.

Eközben odaértek a tatárok. Egyesek valóban elhagyták a gödröt, vélvén, hogy a menekülők továbbfutottak, mások azonban lassan haladtak, megtapogatva minden fát, s mindenfelé gondosan széjjelnézve. A lovagok lélegzetüket is visszafojtották.

„Csak essen be ide valamelyik, majd ellátom én a baját!” - gondolta Zagloba kétségbeesésében.

Egyszerre mindenfelé szikraözön áradt. A tatárok tüzet csiholtak...

Fényüknél széles pofacsontú, vad arcokat és duzzadt ajkakát láttak, amint az izzó taplót fűjták. Egy darabig ott jártak körbe-körbe ötven-hatvanlépésnyire a gödörtől, mint megannyi baljós erdei lidérc, s egyre közeledtek a gödörhöz.

Kis idő múlva azonban valami furcsa nesz, zúgás és zagyva kiáltozás hangzott az országút felől, felfelve az alvó erdő csendjét.

A tatárok abbahagyták a csiholást, s megálltak, mintha földbe gyökerezett volna a lábuk. Wolodyjowski körmeit Zagloba karjába mélyesztette.

A kiáltások erősödtek, egyszerre vörös fények lobbantak, s ugyanakkor megdőrdült a muskéták sortüze - egy, kettő, három -, azután „Allah!” kiáltások, kardcsattogás, lovak nyihogása, lódobogás s újra összekeveredett kiáltozás. Az országúton dült az ütközet.

- A mieink, a mieink! - kiáltotta Wolodyjowski.

- Üsd, vágd! Vágd! Aprítsd! - rikoltotta Zagloba.

Még egy másodperc: a gödör mellett néhány tucat tatár lélekszakadva menekült övéi felé. Wolodyjowski nem bírta ki, utánuk ugrott, s szinte a nyakukon száguldott a bozót sűrű sötétjében.

Zagloba egyedül maradt a gödör fenekén.

Kis idő múlva megpróbált kimászni, de nem bírt. Minden csontja fájt, s alig bírt megállni a lábán.

- Hah, gazemberek! - kiáltotta mindenfelé szétnézve. - Megszöktetek! Kár, hogy valamelyiktek itt nem maradt. Jó társaságra talált volna e gödörben, s megtanítottam volna kesztyűbe dudálni. Hej, pogányok! Majd levagdosnak most benneteket, akár a barmot! Istenem! Egyre nagyobb ott a zaj! Bár maga Jeremi herceg lenne, az fütene csak be nektek igazán! Csak allahozzatok, allahozzatok, majd allahoznak a farkasok is hulláitok fölött. De ez a Michal uram is hogy így egyedül hagyott. Bah! Nem is csoda! Fiatal, hát mohó. A mostani kaland után már a pokolba is elmennék vele, mert ez nem olyan barát, aki a szükségben faképnél hagyja az embert. Darázs bizony ökelme, mégpedig a javából. Azt a hármát egy pillanat alatt megcsípte. Legalább az a tömlő lenne itt a kezem ügyében, no de azt már alighanem elvitte az ördög... Összetaposták a lovak. Még valami hulló meg talál marni ebben a gödörben. Michal uram! Michal uram!

Mély csend felelt Zaglobának, csak a fenyves zúgott, s a távolból mind halkabban hangzottak a kiáltások.

- Már alighanem itt hálók... vagy mi? Vigye el az ördög! Hej, Michal uram!

Ámde Zagloba türelmének még nagy próbán kellett átesnie, mert az ég már szürkült, mikor az országútról ismét lódobogás hallatszott, majd fények villantak az erdő homályában.

- Michal uram! Itt vagyok! - kiáltotta a vén szlachcic.

- Másszék hát ki kegyelmed!

- Bah! De ha nem bírok!

A kislovag kezében rőzsecsomóval a gödör peremére lépett, s jobbát Zaglobának nyújtva szólt:

- No, a tatárok már nincsenek sehol. A nyakukon vágattunk egészen a túlsó erdőig.

- Kijött segítségünkre?

- Kuszel és Roztworowski kétezer lovassal. Az én dragonyosaim is velük vagynak.

- S a pogányok sokan voltak?

- Néhány ezer főnyi könnyű csapat.

- Hála Istennek! Adjatok valamit innom, mert elaléltam.

Két óra múlva Zagloba jóllakottan s szomját is eloltva, kényelmesen nyeregben ült Wolodyjowski dragonysai között, mellette ügetett a kislovag, s közben így beszélt:

- Most már sose aggodalmaskodjék kegyelmed, mert noha Zbarazba nem megyünk is együtt a knyázkisasszonnyal, sokkal nagyobb baj lett volna, ha a pogányok kezébe kerül.

- Rzedzian Zbarazig még netán visszafordul? - kérdezte Zagloba.

- Azt ő meg nem teszi, az országút tele lesz csapatokkal, az a csambul, amelyet elűztünk, hamarosan visszatér, s a nyomunkba szegődik. Egyébként Burlaj is bármely pillanatban megérkezhet, s hamarabb Zbaraz alatt terem, hogysem Rzedzian odaérhetne. Másfelől Konstantynów irányából közeledik Hmelnickij meg a kán.

- Ó, Istenem, hiszen akkor ő meg a knyázkisasszony egyenesen a hálóba rohannak.

- Rzedzian lelke rajta, hogy Zbaraz és Konstantynów között átsurranjon, amíg nem késő, s ne hagyja, hogy Hmelnickij ezredei avagy a kán csambuljai elfogják őket. Higgye el kegyelmed, nagyon bízom benne, hogy ezt meg tudja tenni.

Zaglobába némi lelket vertek Michal uram szavai, aztán mélyen elgondolkozott.

- Michal uram - szólalt meg kis idő múlva -, nem kérdezted meg Kuszeltől, mi van Skrzetuskival?

- Már Zbarazban van, és Istennek hála, egészséges. Zacwilichowskival érkezett Korecki hercegtől.

- S mit mondunk neki?

- Éppen ez a bökkenő.

- Ő nyilván még mindig azt hiszi, hogy a leányasszonyt Kijevben meggyilkolták.

- Úgy van.

- S megmondtad most Kuszelnak vagy másnak, honnan jövünk?

- Nem én, mert úgy vélem, hogy jobb lesz előbb tanácskoznunk.

- Én legszívesebben az egész dolgot elhallgatnám - vélte Zagloba. - Mert ha a leányzó most, Isten ments, újra kozák vagy tatár kézbe esnék, az Skrzetuskira újabb csapás lenne: mintha valaki immár behegedt sebét szakítaná fel. Jobb lesz már, ha hallgatunk, s mindent Isten akaratára bízunk.

- Legyen hát úgy.

Kuszel is hozzájuk csatlakozott, s most már hármasan mentek tovább - a felkelő nap első sugarainál beszélgetve a közügyekről, arról, hogy a regimentáriusok Jeremi herceg kívánságára Zbarazba mentek. Beszéltek a herceg közeli megérkezéséről és arról, hogy immár elkerülhetetlen a borzalmas leszámolás Hmelnickij összes hadaival.

XXIV. FEJEZET

Wolodyjowski és Zagloba Zbarazban találták az összes királyi hadakat, melyek ott összegyűlekezvén az ellenségre vártak. Ott volt a Konstantynów alól érkezett királyi pohárnokmester meg Lanckoronski kamienieci kastellán, aki előbb Bar környékén irtotta az ellenséget, s ott volt a harmadik regimentárius, a dabrowicai Firlej, belzi kastellán, valamint Andrzej Sierakowski királyi *secretarius*¹⁷⁷, Konięcpolski királyi zászlótartó meg Przyjowski, a pattantyúsok generálisa ki főként a városok bevételében és a védelem megszervezésében volt fölöttébb járatos. Velük együtt tízezer főnyi fertályos had, nem számítva Jeremi herceg néhány zászlóalját, melyek már korábban is Zbarazban állomásoztak.

Przyjowski a város és a vár déli lejtőin, a Gniezna folyó és a két tó mögött hatalmas táborni épített ki, melyet külföldi módszerrel erősített meg. A táborni csak előlről lehetett támadni, mert hátát a tavak a vár és a folyócska fedették. Ebben a táborni akartak a regimentáriusok Hmelnickijnek ellenállni, s az ellenség áradatát mindaddig feltartóztatni, amíg a király a többi haderővel és az egész nemesi felkeléssel fel nem vonul. De megvalósítható volt-e ez a szándék Hmelnickij hatalmával szemben? Bizony sokan kételkedtek ebben, s fel is sorolták kétségeik helyes okait, egyebek között azt, hogy magában a táborni is rosszul mentek a dolgok. Legelsőbben is a vezérek között titkolt egyenetlenkedés folyt. A regimentáriusok ugyanis akarattal ellenére, csupán Jeremi herceg követelésére vonultak Zbarazba. Ők kezdetben Konstantynów alatt kívántak védekezni, mikor azonban híre terjedt, hogy Jeremi csak akkor hajlandó saját személyében kiállni, ha Zbarazt jelölik ki a védekezés helyéül, a hadak nyomban kijelentették a királyi vezéreknek, hogy Zbarazba akarnak vonulni, s másutt nem hajlandók verekedni. Nem használt semmiféle rábeszélés, s a regimentáriusok belátták, hogy ha sokáig makacskodnak, a hadak, a legkomolyabb fegyvernemektől, a huszároktól az utolsó külföldi ezredig elhagyják őket, s mind Wisniowiecki zászlaja alá szöknek. Ez is egyike volt a katonai fegyelmezetlenség ama szomorú s abban az időben egyre gyakrabban előforduló eseteinek, amelyeket egyrészt a vezérek ügyefogyottsága, egymás közötti torzsalkodása, a Hmelnickij erejétől való példátlan rettegés és azok a hallatlan vereségek születtek, melyek közül legszégényletesebb a pilawcei.

Így kellett a regimentáriusoknak Zbarazba vonulniuk, ahol a vezérségnek a királyi kinevezés ellenére, a dolgok rendjénél fogva, Wisniowiecki kezébe kellett kerülnie, mert a katonaság csak neki volt hajlandó engedelmeskedni, s egyedül az ő pálcája alatt akart harcolni, és ha kell, meghalni. Egyelőre azonban ez a valódi vezér még nem volt Zbarazban, a hadak már nyugtalanodni kezdtek, a fegyver végleg meglazult, s a szívek megolvadtak. Most már köztudomású volt ugyanis, hogy Hmelnickij és vele együtt a kán oly nagy haddal közeledik, amilyent Tamerlan óta emberi szem még nem látott. Mind újabb és újabb hírek, mind újabb és mind félelmetesebb mendemondák keltek szárnyra a táborni, mint megannyi vészjósló madár, s egyre sorvasztották a katonaság bátorságát. Félő volt, hogy a pilawceihez hasonló vakrémület támad, s egyszerre széjjelszéleszti ezt a maroknyi hadat is, amely most még elállta Hmelnickijnek a Köztársaság szívébe vezető útját. A vezérek maguk is fejüket vesztették, ellentmondó rendelkezéseiket senki sem teljesítette, vagy ha teljesítette is, csak ímmel-ámmal. Csakugyan Jeremi herceg volt az egyetlen férfiú, aki a táborni, a hadakat és az országot fenyegető csapást elfordíthatta.

¹⁷⁷ Itt: íródeák. (latin)

Zagloba és Wolodyjowski, Kuszel zászlóaljaival megérkezvén, egyenesen a katonai örvény közepébe pottyantak. A különböző fegyvernemekből való bajtársak körülfozták őket, egymás szavába vágva kérdezősködtek újabb hírek felől. A tatár foglyok láttán új reménység költözött a kíváncsiak szívébe. „Megszorongatták a tatárokat! Tatár foglyok! Győzelmet adott az Úristen!” - ismételték egyesek. „A tatárok a kapuk előtt - s Burlaj is velük!” - kiáltozták mások. „Fegyverre, nemes uraim! A sáncokra!” A hír végigrepült a táboron, s Kuszel győzelme útközben alaposan megduzzadt. Egyre több ember gyülekezett a foglyok köré. „Le kell vágni őket! - kiáltozták. - Mit csináljunk itt velük?” Oly sűrűn röpködtek a kérdések, akár a szélben a hó, de Kuszel nem felelt rájuk, hanem a belzi kastellánhoz sietett jelentést tenni. Wolodyjowskit meg Zaglobát addig a rutén zászlóaljokban szolgáló bajtársak köszöntötték, ők pedig igyekeztek kivonni magukat, ahogyan tudták, mert nekik is sürgős volt, hogy Skrzetuskival találkozzanak.

A várban találták meg, vele együtt Zacwilichowskit, két helybeli bernardinus papot meg Podbipietát. Skrzetuski barátait megpillantva kissé elsápadt, s behunyta szemét, mert sokkal több emléket idéztek fel benne, semhogy fájdalom nélkül el bírta volna viselni megjelenésüket. Mindazonáltal nyugodtan, sőt örvendezve köszöntötte őket, megkérdezte, merre jártak, s meglegedett akármilyen válasszal, mert a knyázkisasszonyt halottnak tudván, már semmit sem kívánt, semmit sem remélt, s a legkisebb gyanú sem ébredt benne aziránt, hogy hosszas távollétük bárminemű kapcsolatban lehet vele. Ők pedig egyetlen szóval sem említették vállalkozásukat, noha Longinus uram hol egyikükre, hol másikukra vetett fürkésző pillantásokat, nagyokat sóhajtott és izgett-mozgott helyén, annyira szeretett volna ábrázatukból némi reményt kiolvasni. Ők azonban mindketten Skrzetuskival voltak elfoglalva, Michal uram minduntalan karjába is zárta, annyira ellágyult e régi, hű barát láttán, aki annyit szenvedett, annyit átélt, és annyit veszített, hogy tulajdonképpen már nem is volt miért élnie.

- Íme, ismét összekerültünk valamennyien, mi régi bajtársak - mondta Skrzetuskinak -, s jó lesz neked itt velünk. Háború is lesz itt olyan, amilyen még nem volt, s vele együtt sok nagy gyönyörűség a vitézi szívek számára. Csak egészséget adjon az Úr, akkor nemegyszer viszed még rohamba huszáraidat!

- Egészségem már Isten segítségével visszatért - felelte Skrzetuski -, s magam sem kívánok mást, csak hogy szolgálhassak, amíg szükségem van rá.

Csakugyan egészséges volt már a lovas, mert ifjúsága és hatalmas ereje legyőzte a betegséget. A gyötrelmek megtépázták lelkét, de testét felőrölni nem bírták. Csak nagyon lesóványodott és megsárgult, annyira, hogy homlokát, arcát és orrát mintha templomi viaszból öntötték volna. Arcának régi acélos keménysége megmaradt, s oly dermedt nyugalom ült rajta, mint a halottakén. Szakállában megsaporodtak az ezüstös szálak, egyébként azonban semmiben sem különbözött a vitézektől, legfeljebb abban, hogy a katonák szokásával ellentétben került a zajos mulatozást és a tumultusokat, inkább a szerzetesek társaságát kereste, olykor mohón hallgatván a szerzetesi meg a túlvilági életről szóló beszédüket. Szolgálatát azonban pontosan elvégezte, s ami a háborút vagy a várható ostromot illeti, azzal éppen úgy foglalkozott, mint a többiek.

A beszélgetés most is csakhamar a háborúra fordult, mert az egész táborban, a várban és a városban mindenkinek az forgott a fejében. Az öreg Zacwilichowski a tatárok és Burlaj felől kérdezősködött, akit régóta ismert.

- Jeles katona ökelme, szinte kár, hogy másokkal együtt a haza ellen lázad. Együtt szolgáltunk Chocim alatt, akkor még ifjú legényke volt, de máris kitetszett, hogy nagy harcos lesz belőle.

- De hiszen ő Dnyeperen túli, s az ottani csapatokat vezérli, hogyan lehet mégis - kérdezte Skrzetuski -, hogy most délről, Kamieniec felől közeledik?

- Hmelnickij nyilván szándékból jelölte ki ott téli szállását - felelte Zacwilichowski -, mert Tuhaj bej a Dnyeper vidékén maradt, s e murza régóta haragosa Burlajnak. Igaz, hogy senki sem tört annyi borsot a tatárok orra alá, mint Burlaj.

- Most pedig szövetségesük leszen!

- Úgy van! - felelte az öreg. - Ilyen időket élünk! Most azonban majd Hmelnickij vigyáz rájuk, hogy egymás hajába ne essenek.

- Hát Hmelnickijt mikorra várják ide, bátyámuram? - kérdezte Wolodyjowski.

- Bármely napon, de hát ki tudhatná azt? A regimentáriusoknak egyik portyát a másik után kellene kibocsátaniuk, de senki sem teszi. Azt is alig bírtam kikönyörögni, hogy Kuszelt küldjék ki délre, Piglowski uraimékat pedig Czolhanski Kamien felé. Magam is menni akartam velük, de hát itt folytonosan csak tanácskozunk és tanácskozunk... Még a királyi secretarius urat is ki akarják küldeni tíz-egynéhány zászlóalj élén. De csak iparkodjanak, hogy valamiképpen el ne késsenek vele. Adná Isten minél előbb hercegünket, mert különben olyan gyalázat ér, mint Pilawce alatt.

- Mi is napok hosszat az ő érkezéséért imádkozunk - szólalt meg az egyik bernardinus.

Az imádságoknak csakhamar meg is volt a foganatjuk, s a lovagok kívánsága teljesült, bár a következő nap még súlyosabb aggodalmakat és veszesebb jövődöléseket hozott. Július nyolcadikán, csütörtökön borzalmas vihar tombolt a város és a frissen hányt sáncok övezte tábor fölött.

Patakokban ömlött az eső. A földhányások egy részét elvitte az ár. A Gniezna és mindkét tó megáradt. Estefelé a villám belevágott Firlej belzi kastellán gyalogzászlóaljába, megölt néhány embert, magát a zászlót pedig pozdorjává törte. Ezt rossz ómennek, az Isten haragja világos jelének tekintették, annyival is inkább, mert Firlej kálvinista volt. Zagloba azt javasolta, küldjenek hozzá deputációt, kérvén, térne meg, „mert nem lehet Isten áldása olyan hadon, amelynek vezére az egek előtt utálatos, tisztátalan tévelygésekben él”. Sokan osztoztak e véleményben, s csak a kastellán személyének és a vezéri buzogánynak tekintélye akadályozta meg a deputáció kiküldését. Ámde a szívek annál jobban megolvadtak. A vihar is szakadatlanul tombolt. A sáncokat megerősítették ugyan vesszősövénnyel, kövekkel és karópalánkokkal, mindazonáltal annyira fellágyultak, hogy az ágyúk süppedni kezdtek. Deszkát kellett rakni nemcsak a gránátvetők és mozsarak, hanem az oktávák alá is. A mély sáncárokból embermagasságú víz zúgott. Az éjszaka sem hozta meg a nyugalmat a vihar egyre újabb óriási felhőtömegeket hajtott kelet felé, amelyek egymás hegyén-hátán gomolyogva Zbaraz fölött öntöttek ki minden tartalmukat, esőt, mennydörgést, villámot... Csak a cselédség maradt meg a táborbeli sátrakban, ellenben a nemes vitézek, a tisztek, sőt a kamienieci kastellán kivételével a regimentáriusok is a városban kerestek menedéket. Ha Hmelnickij e viharral együtt érkezik, ellenállás nélkül elfoglalhatta volna a tábor.

Másnap már valamivel jobb volt a helyzet, ámbár az eső imitt-amott még mindig esett. Csak délután öt óra tájt üzte el a fellegetek a szél, a tábor fölött kitárult a kék égbolt, s Ó-Zbaraz felől felragyogott a hétszínű szivárvány, melynek hatalmas íve egyik végével Ó-Zbaraz mögött támaszkodott meg, a másik meg mintha a Czarny Lasból szívta volna a vizet - és színjátászo ragyogással tündökölt a futó felhők alkotta háttér előtt.

Erre reménység szállt a szívekbe. A lovasok visszatértek a táborba, s felhagytak a csúszós sáncokra, hogy a szivárvány szépségén legeltessék szemüket. Mindjárt megindult a lármás találgatás, minek az előhírnöke lehet e kedvező jel, amikor Wolodyjowski mások társaságában a sáncárok szélén állván, kezét sasszeme fölé tartva, hirtelen felkiáltott:

- Katonaság!

Nagy mozgás támadt, mintha a vihar hullámoztatta volna az emberek tengerét, aztán hirtelen moraj kelt. Nyílsebesen röpült a sánc egyik végétől a másikig a kiáltás: „Jönnék a hadak!” A katonák tolakodva gomolyogtak, taszigálták egymást. A zaj hol fellobbant, hol elcsendesült, mindenki szeme fölé tartotta tenyerét, minden szem a távolba meredt - a szívek zakatoltak. Így néztek, lélegzetüket is visszafojtva, a bizonytalanság és a reménység között!

Ekkor a hétszínű kapuban felrémlött valami, s egyre tisztábban bukkant ki a távolból, mind jobban közeledett, s egyre pontosabban látszott - végül már feltűntek a lobogók, a zászlós kopják, boncsokok, majd a kopják, s rajtuk az apró zászlócskák egész erdeje, most már a szemek eloszlattak minden kételyt - ez lengyel katonaság,

A legöregebb katonákat is egyszerűen megtébolyította az öröm. Némelyek lerohantak a sáncokról, átgázoltak az árkon, s gyalog futottak a vízzel elárasztott síkságon a közeledő hadak elé. Azt hihette volna az ember, hogy az ostrom már meg is szűnt, Hmelnickijt megverték, nagy győzelmet arattak. Ezalatt a hercegi ezredek egyre közeledtek, úgyhogy már a fegyvernemeket is meg lehetett különböztetni. Elöl jöttek - mint rendesen - a hercegi tatárok, szemenek és oláhok könnyű ezredei, utánuk következett Machnicki külföldi gyalogsága, még hátrább Wurcel ágyúai, a dragonyosok, majd a komoly huszár fegyvernem. A nap sugarai visszaverődtek vértetükről meg a kopják felfelé meredező acélhegyéről. Így meneteltek csillogva, ragyogva, mintha máris a győzelem dicsfénye övezné őket. Skrzetuski, Longinus uram mellett állván, nyomban felismerte a saját huszárzászlóalját, amelyet Zamoscban hagyott volt, s megsárgult arca kissé kipirult. Néhányszor mélyen fellélegzett, mintha kibírhatatlan tehertől szabadult volna meg - s szemlátomást felvidult. Hiszen elközelgettek már számára az emberfeletti fáradozások és hősies küzdelmek napjai, amelyek legbiztosabban gyógyítják a sajgó szívet, s a lélek mélyére taszítják a fájó emlékeket. Az ezredek még közelebb jöttek, s már alig ezerlépésnyire voltak a tábortól. Elősielt a felsőbbbség is, hogy megtekintse a herceg bevonulását, vagyis a három regimentárius s velük Przyjemski úr, majd a királyi zászlóartúr, a krasnostawi sztároszta, Korf uram és valamennyi tiszt, a lengyel zászlóaljaké és az idegen regimenteké egyaránt. Mindnyájan osztoztak az általános örömben, különösen Lanckoronski regimentárius, ki jelesebb lovag volt, mint vezér, de szerelmese a vitézi hírnévnek.

Vezéri buzogányát a közeledő Jeremi felé nyújtva mondta hangosan, hogy mindenki meghallhatta:

- Íme, ott jön legfőbb vezérünk, és én leszek az első, ki vezéri méltóságomat és tisztemet az ő kezébe teszem.

A hercegi ezredek már befelé vonultak a táborba. Mindössze háromezer harcos volt, de százezren sem gyűjthették volna fel jobban a szíveket, hiszen mindnyájan a pohrebyszczei, niemirówi, machnówkai és konstantynówi győzők közül valók voltak. Jó barátok és ismerősök köszöntötték egymást. A könnyű ezredek után nagy üggyel-bajjal begördültek az ágyúk, Wurcel pattantyúai is, négy szakállal, két hatalmas és félelmetes oktárával és hat zsákmányolt seregbontóval. A herceg maga indította az ezredekkel Ő-Zbarazból, ő tehát csak estefelé, naplemente után vonult be a táborba. Aki csak élt, összesereglett fogadására. A katonák mécseseket, lámpásokat, fáklyákat, fahasábokat gyűjtöttek, s úgy körülfogták a herceg paripáját, hogy mozdulni sem bírt. A végén már egy lépést sem haladhatott, ott ült hát fehér

paripáján, katonái körében, miként a pásztor juhai között, s vége-hossza nem volt a lelkes kiáltásoknak és éljenzéseknek.

Csendes, derűs este lett. A sötét égen ezernyi csillag gyúlt ki, s nyomban jöttek a kedvező jelek is. Éppen mikor Lanckoronski kezében a buzogánnyal a herceg felé indult, hogy azt neki átadja, az egyik csillag elvált az égbolttól, s hosszú fénycsóvát vonva maga után, nagy zúgással hullott alá Konstantynów felé, ahonnan Hmelnickijt várták, aztán elenyészett. „Az Hmelnickij csillaga! - kiabálták a katonák. - Csoda! Csoda! Világos jel! Vivat Jeremi victor!” - ismételte ezernyi hang, ekkor azonban a kamienieci kastellán odalépett, s kezével intett, hogy szólni akar. A zaj kissé alábbhagyott, ő pedig megszólalt:

- A király nekem adta a vezéri buzogányt, én azonban a te méltóbb kezébe helyezem azt, győzedelmes hős, s első leszek, ki parancsaidnak engedelmeskedem.

- S mi is vele - csatlakozott a két másik regimentárius... Három vezéri buzogány nyúlt a herceg felé, ő azonban visszahúzta kezét, s így szólt:

- Nem én adtam nagyságotoknak a buzogányt, tehát el sem vehetem.

- Akkor hát légy a három fölött a negyedik! - kérte Firlej.

- Vivat Wisniowiecki! Vivant a regimentáriusok! - kiáltották a lovagok. - Együtt élünk, együtt halunk!

Ez éjjel a táborban senki sem aludt, reggelig hangzottak a kiáltások, s rajzott a sok csillogó mécs- és fáklyafény.

Hajnalban visszatért Czolhanski Kamien alól portyázó csapatával Sierakowski, királyi secretarius, s hírt hozott az ellenség felől, amely a tábortól ötmérföldnyi távolságra állott. A csapat meg is ütközött egy túlerőben levő tatár csapattal. A harcban elesett a két Mankowski testvér, Oleksicz és még néhány jelesebb nemes úr. A behozott foglyok azt vallották, hogy az ő csapatukat nyomon követi a kán és Hmelnickij teljes hadereje. Az egész nap várakozással és a védelmi rendelkezésekkel telt el. A herceg minden vonakodás nélkül átvette a vezérletet, elrendezte a hadakat, mindenkinek kijelölte, hova kell állnia, hogyan védekeznie és másnak segítségül sietnie. A táborban a lehető legjobb szellem lett úrrá, a fegyelem helyreállt, s a régi zűrzavar, a parancsok kereszteződése és a bizonytalanság helyett mindenütt meglátszott a rend és a teljes felkészültség. Délre mindenki kijelölt helyén állt. A tábor előtt szétszórtan felállított őrszemek minduntalan jelentették, mi történik a környéken. A közeli falvakba kiküldött cseledség összeszedte a még fogható élelmet és takarmányt. A sáncokon őrködő katonák vidáman csevegtek és énekelgettek, éjszaka kezüket kardjukon tartva szenderegtek a tábortüzek mellett oly készenlétben, mintha bármely pillanatban kezdődhetett volna a roham.

Hajnalban valóban feketélleni kezdett valami Wisniowiec felől. A városban félreverték a harangokat, a táborban pedig a trombiták siralmasan elnyújtott rivalgása keltette fel a katonák éberségét. A gyalogezredek a sáncokra sereglettek, a közökben pedig felállott a lovasság, készen arra, hogy az első jelre rohamba lendüljön; a töltés egész hosszában vékony füstcsíkok emelkedtek a meggyújtott kanócokból.

Éppen e pillanatban jelent meg a herceg fehér paripáján. Ezüstvértet viselt, de sisak nem volt a fején. Homlokán a legcsekélyebb gond felhője sem látszott, ellenkezőleg, arcáról és szeméből vidámság sugárzott.

- Vendégeink vagynak, nemes uraim! Vendégeink vagynak! - ismételte a sánc hosszában ellovagolva.

Csend lett, csak a zászlók lobogása hallatszott, amint a lenge szellő hol fellebbentette, hol a rúd köré tekerte őket. Ezenközben az ellenség oly közel jött, hogy már szabad szemmel is látni lehetett.

Ez volt az első hullám, tehát még nem Hmelnickij meg a kán, csupán az előhad harmincezer válogatott tatár harcosa, íjjal, pisztollyal és karddal felfegyverezve. Az élelemért kiküldött mintegy ezerötszáz szolgálégnyt elfogva, sűrű tömegben közeledtek Wisniowiec felől, majd hosszú félholddá széthúzódva az ellenkező oldalról, Ó-Zbaraz felé igyekeztek megkönyékezni a táborn.

Közben azonban a herceg, meggyőződve róla, hogy csak könnyű előhaddal áll szemben, parancsot adott, hogy a lovasság lépjen ki a sáncokból. Felhangzottak a vezényszavak, az ezredek megmozdultak, s tódultak kifelé a sáncok mögül, akár a méhek a kaptárból. A síkság megtelt emberekkel és lovakkal. A távolban látszottak a századosok buzogánnyal a kezükben, amint a zászlóaljakat körülnyargalva hadirendbe igazgatták azokat. A lovak vidáman prűszköltek, s néha nyerítésük is végigjárta a sorokat. Később e tömegből kivált a hercegi tatárok és szemének két zászlóalja, s apró ügetéssel indult előre; az íjak himbálóztak hátukon, kalpagjuk csillogott. Szótlanul ügettek, élükön a rőt Wierszull-lal, kinek lova veszettül ágaskodott, mellső lábai minduntalan a levegőben kalimpáltak, mintha el akarná szakítani zabláját, s minél előbb rohanni a sokaság közé.

A kék eget egyetlen felhőske sem tarkította, a levegő tiszta és átlátszó volt - az ellenséges csapat oly világosan látszott, mintha az ember a tenyerén tartotta volna.

Ebben a pillanatban bukkant fel Ó-Zbaraz felől a herceg kis szekér tábora, mely a derékhaddal már nem tudott bejutni a várba, most lóhalálában igyekezett előre, hogy a horda valamiképpen egyetlen lendülettel el ne fogja. Csakugyan nem is kerülhette el az ellenség figyelmét, s a hosszú félhold vágatva indult feléje.

Az „Allah!” kiáltások eljutottak a sáncokon felsorakozott gyalogság fülébe, s Wierszull zászlóaljai, mint a vihar száguldottak a bajba jutott szekerek segítségére.

A félhold azonban hamarabb odaért, és egy szempillantás alatt fekete szalagként fogta körül a szekereket, s ugyanakkor néhány ezer főnyi horda állati üvöltéssel fordult Wierszull ellen, hogy őt is bekerítse. Most tetszett ki igazán Wierszull tapasztaltsága s csapatának pompás harci készsége. Látván ugyanis, hogy az ellenség jobbról-balról igyekszik őket bekeríteni, háromfelé oszolva széjjelugrottak, azután négy, majd ismét két részre oszlottak, s az ellenség minden alkalommal kénytelen volt egész arcvonásával megfordulni, mert előtte egyszerre nem volt senki, szárnyai pedig már szakadoztak. Csak negyedszerre csapott össze ember ember ellen, de Wierszull teljes erejével a leggyengébb helyre ütött, s azt kettészakítván máris az ellenség hátában volt.

Ekkor otthagytá, s mint a vihar száguldott a szekérsor felé, mit sem törődve azzal, hogy amazok együttesen vetik utánuk magukat.

A gyakorlott harcosok a sáncokról nézve az ütközetet, vaskesztyűs kezükkel csípőjüket verdesve kiáltozták:

- Hogy az Isten akárhova tegye őket! Így csak a hercegi századosok tudnak csapatot vezetni!

Eközben Wierszull éles ék alakban csapva a táborn környező gyűrűre, egy szempillantás alatt úgy átütötte azt, akár a nyíl az emberi testet, s villámgyorsan a közepén termett. Most aztán a két ütközet helyett egy lobbant fel, de annál hevesebben. Pompás látvány volt! A lapály közepén a kis szekérhad, mint valami mozgó erősség, hosszú füstszalagokat lövellt ki, és tüzet okádott. Körös-körül ott feketéllett a nyüzsgő-bozsgó tömeg veszettül kavarogva, mint egy

óriási örvény, a körön kívül gazdátlan paripák száguldoztak, bent a gyűrűben pedig zúgás, ordítózás, puskaropogás hangzott. Ezek egymás hegyén-hátán tolonganak, amazok pedig nem hagyják magukat széjjelszakítani. Miként a körülkerített vadkan dühösen védekezve, villogó agyarával szabdalja a nekivadult szelindekeket, éppoly kétségbeesetten védekezett e tábor is a tatárság áradata közepette, remélve, hogy a várból a Wierszullénál nagyobb segítség érkezik.

S íme, a síkságon csakhamar felvillantak már Kuszel és Wolodyjowski vörös köpönyeges dragonyosai - mint megannyi pirosuló virágszirom, melyeket a szél úz maga előtt. Már oda is értek a tatárok tömegéhez, s úgy vetették magukat belé, mint egy sötét erdőbe, s egy pillanat alatt már nem is látszóttak, csak az örvény kavargott még hevesebben. Már maguk a katonák is csodálkoztak, hogy a herceg vajon miért nem megy mindjárt elegendő erővel a bajba jutottak segítségére, ő azonban csak halogatta, így akarva megmutatni a hadaknak, milyen erősítést hozott nekik.

A kis szekérhadban azonban halkulni kezdett a tüzelés, nyilván nem volt már idejük a fegyvereket megtölteni, vagy a muskéták csöve hevült fel túlságosan. Ezzel szemben a tatárok ordítózása egyre erősödött, a herceg tehát jelt adott, s erre három huszárzászlóalj indult harcra a táborból: az egyik a herceg saját zászlóalja Skrzetuski vezérlete alatt, a másik a krasnostawi sztarosztáé, a harmadik pedig a királyi zászlóalj Piglowski pálcája alatt. A csataterhez érve mintegy taglóval sújtottak a tatárok gyűrűjére, azt egy szempillantás alatt kettészakították, kiszorították a síkságról, s nyomták az erdő felé, majd még egyszer széttépték, s elűzték a tábortól negyedmérföldnyi távolságra, a szekérsor pedig teljes biztonságban, örömmujjongások és ágyúdörgés közepette vonult be a sáncok közé.

A tatárok azonban érezvén, hogy utánuk jön Hmelnickij meg a kán, nem tűntek el teljesen a szem elől, sőt, csakhamar ismét megjelentek, s „Allah” kiáltásokat hallatva körülszáguldották az egész lengyel tábort, elfoglalva az utakat, országutakat és a közeli falvakat, melyekből csakhamar fekete füstoszlopok emelkedtek a magasba. Rengeteg bajvívójuk indult a sáncok felé, kik ellen egyenként vagy apró csoportokban előugrottak a hercegi meg a fertilityos hadak bajvívói is, főként a tatár, oláh és dragonyoszászlóaljakból.

Wierszull nem vehetett részt a párviadalban, mert a szekértábor védelmében hat fejsebet kapott, s most szinte élettelenül feküdt sátrában, ellenben Wolodyjowski, bár már oly vörös volt a vértől, akár a főtt rák, nyilván keveslette még a mulatságot, mert elsőnek ugratott elő. Estvélig folytak a párviadatok, s a sáncárokról a gyalogos és komolyabb fegyvernembeli vitézek úgy nézték, mint valami látványosságot. A küzdő felek egymás elé ugratva, csoportosan vagy egyenként csaptak össze, s igyekeztek foglyokat ejteni. Wolodyjowski valahányszor elkapott és elhurcolt egyet, nyomban visszatért, vörös gúnyája sürgött-forgott a csatateren, úgy, hogy Skrzetuski mint különleges ritkaságot mutatta meg a távolból Lanckoronskinak, mert valahányszor összeakadt egy tatárral, azt mintha villám sújtotta volna. Zagloba a sáncokról kiabálva biztatgatta, mit sem törődve azzal, hogy Michal uram nem hallhatta, időnként pedig a körülötte álló vitézekhez fordulva dicsekedett:

- Odanézzenek, kegyelmetek, azt én tanítottam a kardforgatásra! Jól van! Rajta, vágd! Istenemre, még megérem, hogy rajtam is túlesz!

Eközben azonban lement a nap, s a bajvívók lassan visszavonultak a csatamezőről, amelyen most már csak az emberek és lovak hullái maradtak. A városban ismét megkondultak a harangok - Úrangyalára.

Lassanként leszállt az éj, de nem sötétedett be, mert körös-körül világított a tűzvész fénye, égett Zaloscice, Barzyncze, Lublanki, Stryjówka, Kretowice, Zarudzie, Wachlówka, s ameddig a szem ellát, az egész környék egyetlen lángtenger volt. Éjjel a füst vörös színt öltött, a

csillagok ragyogtak a rózsaszínű égen. Az erdőkből, bozótokból és tavakról a madarak óriási tömegei emelkedtek a magasba, s egetverő sikongással, mint megannyi repkedő lángnyelv keringtek a tűzvészről megvilágított levegőben. A táborban a szarvasmarha a szokatlan látványtól megriadva bögött.

- Nem lehet az - mondták egymás között a sáncokon álldogáló öreg harcosok -, nem lehet az, hogy ama tatár előhad ilyen tüzeket gyújtott volna, nyilván maga Hmelnickij közeledik a kozák hadakkal és az egész tatár hordával.

S csakugyan nem voltak ezek afféle üres találgatások, mert Sierakowski már az előző napon hírért hozta, hogy a zaporozsjei hetman meg a kán az előhad nyomában közelednek, most azért biztosra várták már őket. A katonák egytől egyig a sáncokon voltak, a nép pedig a háztetőkön és a tornyokban. Minden szív nyugtalanul dobogott. A fehérsereg a templomokban sírva nyújtotta kezét a Szentség felé. A mindennél rosszabb várakozás ólomsúllyal nehezedett a városra, várra és a táborra.

Ez azonban nem tartott sokáig. Még nem is volt egészen éjszaka, mikor a láthatáron megjelentek a kozákok és tatárok első sorai, nyomukban a második, harmadik, tizedik, századik, ezredik. Mintha minden erdő és bozót kiszakította volna gyökerét a földből, s özönlött volna Zbaraz felé. Az emberi szem hiába is kereste volna e sorok végét; ameddig a szem ellát, sűrűn feketéllett az emberek és lovak tömege, s a távoli füstben és tűzfényben enyészett el. Tódultak, miként a fellegek, előttük hullámozt az emberi hangok félelmetes moraja, mint a rengeteg erdő vén fenyőfáinak koronájában zúgó vihar. Azután egy negyedmérföldnyi távolságban megállapodván elhelyezkedtek, s tábornüzeteket gyújtottak.

- Látjátok a tüzeket? - suttogták a katonák. - Messzebbre nyúlnak, mint amennyire a ló egy izomban el bír futni.

- Jézus Mária! - mondta Zagloba Skrzetuskinak. - Elhiggye kegyelmed, oroszán lakozik bennem, s nem érzek félelmet, mindazonáltal szeretném, ha holnapig valamennyit leütné az istennyila. Istenemre, ez már több a soknál! Úgy vélem, Jozafát völgyében sem lesz ennél nagyobb tolongás. Monddza kegyelmed, tulajdonképpen mit akarnak ezek a zsidók? Nem jobb volna, ha valamennyi ebfia vesztve megülne otthon, s békességgel végezné robotmunkáját? Mit tehetünk róla, hogy az Úristen minket nemeseknek, őket pedig póroknak teremtette, engedelmesseget parancsolván nekik? Piha! Elönt az epe! Szelíd ember vagyok, akár kenyérre is kenhetnek, de meg ne haragítsanak. Fölöttébb sok volt a szabadságuk meg a kenyérük, így aztán elszaporodtak, akár az egerek a csűrben, s most a macska ellen berzenkednek. De megálljatok, megálljatok! Van itt valaki, a neve knyáz Jarema, a másik pedig - Zagloba! Hogyan véli kegyelmed, folytatni fogják az alkudozásokat? Ha töredelmet mutatnának, meg lehetne kegyelmezni nekik... mi? Engem csak az az egy nyugtalanít, hogy vajon elég élelem vagyon-e a táborban?

- Ugyan mit beszél kegyelmed az alkudozásokról - felelte Skrzetuski -, mikor ezek azt hiszik, hogy valamennyien a kezükben vagyunk, s már holnap meg is kapnak bennünket!

- Pedig hát nem kapnak, mi? - kérdezte Zagloba.

- Isten akaratától függ. Minekutána azonban a herceg itt van, egykönnyen nem fog nekik sikerülni.

- No, ez szép vigasztalás! Nem az a fontos, hogy egykönnyen ne sikerüljön, hanem hogy egyáltalán ne sikerüljön.

- Nem csekély vigasz az a katona számára, ha nem adja olcsón az életét.

- Persze, persze!... Az istennyila csapna beléjük, ama ti vigaszotokkal egyben!

E pillanatban léptek oda Podbipieta és Wolodyjowski.

- Azt mondják, a kozákság meg a horda együttesen félmillióra rúg - mondta a litván.

- Száradna el a nyelved - kiáltott fel Zagloba -, hogy ilyen jó híreket hozol!

- Rohamokban könnyebb őket vágni, mint a nyílt mezőn - magyarázta Longinus uram szelíden.

- Ha herceg urunk meg Hmelnickij végre találkoztak, többé szó sem lehet az alkudozásokról - vélte Wolodyjowski. - Dupla vagy semmi! Holnap itt az ítélet napja! - tette hozzá kezeit dörzsölve.

A kislovagnak igaza volt. Ebben az oly hosszúra nyúló háborúban a két legfélelmetesebb oroszán még sosem került szemtől szembe egymással. Egyik megverte a hetmanokat meg a regimentáriusokat, a másik a hatalmas kozák atamánokat, egyikhez is, másikhoz is hozzá-szegődött a diadal, egyik is, másik is réme volt az ellenségnek, de hogy kettejük találkozásánál a mérleg melyik serpenyője lesz súlyosabb, annak csak most kellett eldőlnie. Wisniowiecki ugyanis a sánc hátáról nézte e kozák-tatár áradatot, de szeme nem bírta felölelni, Hmelnickij a sík mezőről szemlélte a várat meg a tábor, s magában ezt gondolta: „Ímhol az én halálos ellenségem; ha őt is eltiprom, ugyan ki állhat meg előttem?”

Könnyű volt kitalálni, hogy e két ember között hosszú, kemény és kegyetlen lesz a harc, de a kimenetele nem lehetett kétséges. Lubnie és Wisniowiec hercege tizenötezer ember élén állt, beleértve a tábori szolganépet is, viszont azt a parasztvezért követte az Azovi-tengerről és a Dontól a Duna torkolatáig terjedő föld minden népe. Vele jött a kán a krími, bialogródi, nohaji és dobudzsai hordák élén - vele a Dnyeszter és Dnyeper egész folyamvidékét lakó nép, vele a nyizsiek, a gyülevész nép beláthatatlan tömegei: a sztyeppek, szakadékok, erdőségek, városok, községek, falvak és tanyák lakói, s azok is mindnyájan, akik korábban a főúri meg a királyi zászlóaljakban szolgáltak, vele a cserkeszek, az oláh zsoldos karalások, szilisztriai meg a ruméliai törökök, sőt egyes szerb és bolgár csapatok is. Mintha valami új népvándorlás indult volna, mikor a népek elhagyva sztyeppbeli komor lakhelyüket, nyugat felé vonulnak, hogy új földet foglaljanak el, új országokat alapítsanak.

A táborban általános volt a hit, hogy másnap megkezdődik a roham. S csakugyan, már hajnalban megindult a fellázadt nép meg a kozákok, tatárok és a Hmelnickij felvonult egyéb vad harcosok tömege, s zúdult a sáncok felé, mint a fekete viharfelhő a hegycsúcsra. A katonák már az előző napon is hiába próbálták megszámlálni a tábortüzeket, most azonban megdermedtek az emberi fejek e tengerének láttán. De ez még nem volt igazi roham, inkább csak afféle ismerkedés, a mező, a sáncok, árkok, töltések s általában az egész lengyel tábor megfigyelése. S miként a tenger áradó hulláma, ha a távoli vizekről vágató szél hajtja, harsogva száguld, feltornyosul, tajtékot hány, zúgva csap le, majd visszahúzódik a messzeségbe, így csaptak le ők is imitt-amott, meg visszaperdültek, aztán megint lecsaptak, mintegy az ellenállást tapogatva, vagy mintha arról akarnának meggyőződni, vajon roppant tömegük puszta megjelenése nem olvasztja-e meg a lelkeket, mielőtt a testeket összezúzhatná.

Most már világos volt, hogy Hmelnickij szekértáborának megérkezésére vár. Egyébként csak egy-két sáncot hányatott az ágyúk számára, annyira bízott benne, hogy az első igazi roham elegendő lesz, más földmunkát nem is végeztetett az ostromlottak megfélemlítésére. A tábor másnap meg is érkezett, s Werniaki és Debina között mérföldnyi hosszúságban ötven-hatvan sorban fel is álltak a szekerek. A szekértáborral együtt új erők is jöttek, mégpedig a török janicsárokkal csaknem egyenértékű pompás zaporozsjei talpasok, kik a rohamozáshoz meg az előcsatározáshoz is sokkalta alkalmasabbak mind a gyülevész népnél, mind a tatároknál.

Az emlékezetes július tizenharmadika, ez a keddi nap mindkét félnél lázas előkészületekkel telt el. Most már nem volt kérdés abban, hogy roham lesz, mert a kozák táborban reggel óta allárumra harsogtak a trombiták, pufogtak az üstdobok, zengtek a litaurok, a tatároknál pedig mennydörgésszerűen dübörgött a „balt”-nak nevezett szent dob... Csendes, derűs este lett, csak a két tőről és a Gnieznáról emelkedett könnyű ködfátyol - végül felragyogott az égen az első csillag.

E pillanatban hatvan kozák ágyú szólalt meg egyetlen dördüléssel, s beláthatatlan tömegek ordítva zúdultak a sáncok felé. Megkezdődött a roham.

A hadak kint voltak a sáncokon, s úgy érezték, a föld remeg a talpuk alatt, amihez hasonló a legöregebb harcosok sem emlékeztek,

- Jézus Mária! Mi ez? - kérdezte Zagloba, ki Skrzetuski mellett állt a huszárszászlóaljjal a két sánc közötti résben. - Tán nem is emberek, akik itt ránk zúdulnak.

- Jól mondja kegyelmed, hogy nem emberek. Az ellenség ökröket hajt maga előtt, hogy lövéseinket azokra vesztegessük.

A vén szlachcic vörös lett, mint a cékla, szeme kimeredt, a szájából egyetlen szó robbant ki:

- Gazemberek!... - s ebben bennfoglaltatott vad dühe, ijedelme és minden, amit ebben a pillanatban gondolhatott.

Az ökrök veszett bögéssel, örült iramban rohantak, mert a félmeztelen, vad csabánok ostorral és égő fáklyákkal kergették őket, így aztán tébolyult rémületükben hol összeverődtek, hol száguldva széjjelszóródtak, hol visszafordultak, de a csabánok rivalgásaitól űzve, tűzzel perzselve, bőrkorbáccsal csapkodva megint csak zúdultak a sáncok felé. Mikor azonban Wurcel ágyúi elkezdtek tüzet és vasat okádni, a füst eltakarta az egész világot, az ég vöröslött, a megrémült állatok széjjelrebbentek, mintha villám csapott volna közéjük, felerészben elhullottak, s hulláikon az ellenség zúdult tovább, előre.

Elöl rohantak a foglyok, mert hátulról dárdákkal szurkálták, tűzzel perzselték, úgy hajtották őket. Mindegyikük homokzsákot cipelt, melyekkel a sáncárkokat kellett betemetniük. Jajveszélve, sírva rohantak, s kezüket az ég felé nyújtva könyörögtek kegyelemért. Az ember haja szála égnek meredt ettől az üvöltéstől, ámde akkoriban az irgalom kihalt a földről. Egyfelől a kozák lándzsák hatoltak hátukba, másfelől Wurcel golyói zúzták a szerencsétleneket, a kartács tépte darabokra s vágott barázdákat húsupba, rohantak hát vérben ázva, el-elbukva meg félkelve, de csak rohantak tovább, mert nyomta, taszította őket a kozák hullám, a kozákat pedig a török és tatár áradat...

Az árok csakhamar megtelt emberi testekkel, vérrel, homokzsákokkal, végül is a partokkal egyenlő magasságig betelt, s akkor az ellenség üvöltve rohant át rajta.

Az ezredek egymás hegyén-hátán tolongtak előre. Az ágyútűz fényénél látszott, a főtisztek hogyan hajtának buzogányukkal előre sáncok ellen egyre újabb és újabb tömegeket. A legválogatottabb nép Jeremi csapataira és annak kvártélyaira vetette magát, mert Hmelnickij tudta, hogy ott lesz a legkeményebb az ellenállás. Így nyomult szicsbeli szállások népe, mögöttük a félelmetes perejaslawiak, Lobodával az élükön, azok mögött Woroczenko vezette a czerkasyi ezredet, Kulak a karwowit, Necsaj a braclawit, Stepka a humanit, Mrozowiecki a korsunit, ott voltak a kalnikiai meg a tizenötezer főnyi, hatalmas bialocerkiewi ezred - s ezek után maga Hmelnickij a tűz fényétől vérvörösén, akár a sátán, széles mellét kitárva a golyók előtt, arca mint az oroszláné, szeme akár a sasé, s ebben a nagy zűrzavarban, füstben, kavarodásban, mészárlásban, torlódásban és lángok közepette mindenre ügyelt, mindent ő irányított.

A molojecek nyomában tódultak a vad doni kozákok, azokon túl a késsel hadakozó cserkeszek, nyomban mögöttük Tuhaj bej vezette a válogatott nohajiakat, utánuk Subagazi a bialogródi tatárokat, nyomukban Kurdluk az óriási íjakkal és nyilakkal felfegyverzett, sötét bőrű asztrahaniakat, kiknek egy-egy nyílveesszője kisebbfajta dárdának is elcsúszott volna.

Ki mondhatná, ki énekelhetné meg, hányan estek el, amíg a rabok holttesteivel kitöltött sánc-árokig eljutottak! De eljutottak, át is haladtak rajta, s már a sáncok megmászásához készültek. Ekkor azonban a csillagos éj mintha a végítélet éjszakájává változott volna. Az ágyúk az elől haladókat már nem érték el, s így a távolabbi sorokra ontották a tüzet borzalmas dörgéssel. A gránátok tüzes íveket rajzolva az égboltra, pokoli vijjogással repültek, nappali fényt gyújtva a sötétségben. A német gyalogság, a lengyel mezei talpasok, meg a gyalogosított hercegi dragonyosok szinte egyenesen a molojecek arcába zúdították a tüzet és az ólmot.

Az első sorok már hátráltak volna, de nem bírtak, mert hátulról előrenyomták őket. Mind ott helyben pusztultak el. A nyomukba özönlők talpa alatt cuppogott a vér. A sánc lejtője síkos lett, megcsúszott rajta a felfelé kapaszkodók lába, keze, melle, de ők csak kapaszkodtak, s ha lecsúsztak, újrakezdték, füsttől elborítva, koromtól feketén, dárdák ütötte, kard vágta sebeikkel mit sem törődve, csak rohantak, s kapaszkodtak felfelé. Itt-ott már kézitusa folyt. Voltak, akiknek a düh elvette eszüket, fogukat vicsorgatták, arcuk vérben ázott... Aki még élt, a holtak, elesettek és haldoklók vonagló hulláin gázolva harcolt. A vezényszavak belevesztek az általános, borzalmas ordítózásba, melyben elenyészett minden más hang: puskaropogás, sebesültek hörgeése, jajgatás és gránátok süvöltése egyaránt.

S ez az irgalmatlan, borzalmas harc órákig tartott. A sánc körül a halottakból újabb töltés emelkedett, s akadályozta a támadók rohamát.

Az ágyúk elhallgattak, a gránátok már nem világítottak, csak a kézipuskák ropogtak a nyugati sánc egész hosszában. Újra kezdődött a lárma. Végül a puskák is elnémultak. A harcolókra sötétség borult.

Most már semmiféle szem nem láthatta, mi történik, csak mozgott, hánykódott minden a homályban, mintha valami roppant szörnyeteg vergődne görcsös vonaglásban. Már a kiáltásokból sem lehetett megítélni, vajon a diadal ujjong, vagy a kétségbeesés sír-e bennük. Időnként még az is elcsendesült, s ilyenkor mindenfelől csak egyetlen, irtózatosszerű kiáltás, mint egy jajszó hallatszott a földről, a föld alól és a levegőből, magasról, mind magasabbról, mintha a lelkek is jajgatva keltek volna szárnyra erről a csatatérről.

E szünetek azonban nem tartottak sokáig, s utánuk egyre rekedtebben s még állatibb hangon tört ki az üvöltés és ordítás.

A tó felől, a víz és a sánc közötti résből előnyomult a lovasság, s egy szempillantás alatt elárasztotta a síkság part felőli szélét. A gránátok fényénél tisztán látszottak Skrzetuski és Zacwilichowski óriás huszárszászlóaljai, Wolodyjowski és Kuszel dragonyosai meg Roztworowski hercegi tatárjai. Utánuk nyomultak elő Bychowiec mind újabb és újabb szemen és oláh ezredei. Nemcsak Hmelnickij, hanem a legutolsó kozák tábori szolga is láthatta, hogy a vakmerő vezér, íme, egész lovasságát az ellenség oldalába veti.

A molojecek soraiban csakhamar felharsantak a hátrálót fúvó trombiták. „Arccal a lovasság felé! Arccal a lovasság felé!” - kiáltották a rémült hangok. Ugyanakkor Hmelnickij igyekezett hadainak arcvonalát megváltoztatni, s a lovasság ellen lovassággal védekezni. De erre már nem volt ideje. Mielőtt el tudta volna rendezni a sorokat, a hercegi zászlóaljok nekilódultak, s mintegy szárnyra kelve repültek „Üsd, vágd!” kiáltással, kopjazászlók lobogása, tollak suhogása és vértjeik érces csörtetése közepette. A huszárság kopjait az ellenség falába vágva, mint az orkán lódult közéje, felöklelve, törve, zúzva mindent, ami útjába akadt. Most már semmiféle

emberi hatalom, semmi vezényszó vagy vezér vissza nem tarthatta a gyalogezredeket, amelyeket a huszárság első lendülete ért.

Eközben azonban a vad Tuhaj bej, Subagazi és Urum murza támogatásával, veszett dühvel esett a huszárság áradatára. Nem remélte ő, hogy áttöri soraikat, csak legalább rövid időre fel akarta tartóztatni, hogy addig a szilisztriai és ruméliai janicsárok négyszögeket alkothassanak, a bialocerkiewiek pedig lecsillapodjanak első rémületükből. Egyenesen rájuk rontott hát, ő maga vágatván az első sorban, nem mint vezér, hanem mint egyszerű tatár, és kaszabolt, életét éppen úgy kockáztatva, mint bárki más. A nogajiak görbe kardja csattogott a vértéken és a sisakokon, s a harcosok üvöltése elnyelt minden más hangot. De nem bírták sokáig. A vaslovagok roppant súlya kivetette őket állásukból, hiszen nyílt mezőn sosem bírtak nekik helytállni, rászorították a janicsárokra, hosszú kardjukkal vágták, kivetették a nyeregből, szúrták, ütötték, összenyomkodták, mint a mérges harapású férgeket, mégis oly ádázul védekeztek, hogy a huszárság lendületét valóban feltartóztatták. Tuhaj bej, mint a pusztító tűz csapott le hol ide, hol oda, s a nogajiak szorosan mellette, mint a hím farkasok a nőstény mellett.

De mégiscsak hátráltak, s egyre sűrűbben hullottak el. Az „Allah!” kiáltások már jelezték, hogy a janicsárok csatarendben állanak, mikor Tuhaj bejhez odaférközött Skrzetuski, s nehéz pallosával fejére sújtott. Betegsége után azonban még nem nyerte vissza minden erejét, vagy talán a damaszkuszi láncsisak fogta fel a csapást, elég az hozzá, hogy a penge lapjára fordulva, apró darabokra tört. Tuhaj bej szemét azonban nyomban elborította a sötétség, visszarántotta lovát, s a nogajiak karjába zuhant, azok pedig szörnyű ordítással vitték vezérüket kétoldalt széjjelrebbenve, mint ahogy a hirtelen kitört vihar oszlatja széjjel a ködöt. Most az egész hercegi lovasság a ruméliai és szilisztriai janicsárokkal és a török hódoltsági szerbekkel találta magát szemben, akik a janicsárokkal együtt egyetlen hatalmas négyszöget formálva s arccal az ellenségnek fordulva, lassan hátráltak a szekértábor felé, maguk elé meresztve muskétáikat, hosszú lándzsáik hegyét, dárdát, kopját és handzsárt.

A páncélos-, a szemén és dragonyoszászlóaljok szélesebben vágattak feléjük, élükön Skrzetuski hangos csörtetéssel száguldó huszárszászlóaljával. Ő maga vaktában vágatott az élen, mellette Longinus uram, kezében a félelmetes Zerwikapturral.

Vörös tűzsáv fut végig a négyszög egyik szélétől a másikig, golyók süvítenek a lovasok füle mellett, itt-ott feljajdul egy-egy ember, amott felbukik egy paripa, s a lovasság arcvonala hajladozik, de ők száguldanak tovább, már-már elérik az ellenséget, a janicsárok már hallják a lovak horkolását és lihegő lélegzését - a négyszög még tömörebbre szorul, a dárdák falát lejjebb hajtja, s az izmos kezek erősen a tajtékozó paripáknak szegeznek. Ahány dárdavég mered ki e falból, annyi halál fenyegeti a lovakat.

Ekkor egy óriás huszár feltartóztathatatlan lendülettel eléri a négyszög oldalát, egy pillanatig látni az óriási mén levegőben kalimpáló patáit - azután ló és lovagja már bent is van a tolongás sűrűjében, a lándzsákat összemorzsolva, embereket öklelve fel tör, zúz és pusztít.

Miként a sas, ha a hófajdok fehér csapatára támad, s azok ijedten összefújva előtte engedik, hogy karmaival, csőrével tépje, marcangolja őket. Azonképpen Longinus uram is az ellenséges sorok közepébe jutva, szinte őrvongott borzalmas Zerwikapturjával. Soha a forgósél nem mível akkora pusztítást a sűrű cserjésben, mint ő a janicsárok tolongó soraiban. Félelmetes volt. Alakja emberfeletti méreteket öltött. Kancája valamiféle mesebeli sárkánnyá változva lángot fújtatott orrlikaiból, a Zerwikaptur pedig szinte megháromszorozódott kezében. Most Kislár-Bak, az óriás természetű aga veti rá magát, de már zuhan is a földre. A legerősebb legények hiába nyújtják ki a kezüket, hogy a dárdát maguk elé tartva védekezzenek, úgy hullanak el, mintha villám csapna közéjük. Ő pedig rájuk gázol, a legsűrűbb tömegbe veti magát, s

valahányat suhint, hull a nép, akár a vetés a kasza nyomán. Mögötte úr támad s rémült ordítás, jajgatás hallik, csattog a kard, a penge megcsikordul a koponyákon, a pokolbeli kanca fűjtat és horkol.

- *Div! Div!*¹⁷⁸ - röpködnek a rémült kiáltások.

E pillanatban a vasba öltözött huszárság áradata Skrzetuskival az élén bezúdul a litván lovag vágta résen. A négyszög falai megrepednek, akár az összeomló házé, a janicsárok tömegei pedig menekülnek a szélrózsa minden irányába.

Ideje is volt, mert Subagazi nogaji harcosai mint megannyi vérszomjas farkas tértek vissza az ütközetbe, másfelől pedig Hmelnickij szedte össze ismét a bialocerkiewieket, s a janicsárok segítségére sietett. Most azonban már minden összekeveredett. Kozákok, tatárok, török hódoltságbeliek, janicsárok, minden ellenállás nélkül, a legnagyobb rendetlenségben és vakrémületben menekültek a szekértábor felé. A lovasság pedig vaktában vagdalkozva szorította őket. Aki az első futamban el nem esett, elesett a másodikban. Az üldözés oly heves volt, hogy a zászlóaljok megelőzték a menekülők hátsó sorait, a vitézeknek már kiállt a kezük a vagdalkozástól. A tömegek eldobálták fegyverüket, zászlóikat, süvegüket, sőt köpönyegüket is. A janicsárok fehér palástjai, mint a hó lepték be a csatamezőt.

A menekülő tömegek csak táboruk szekerei között jutottak lélegzethez, mikor a trombitaszó visszaparancsolta a hercegi lovasságot.

A rohamnak azonban még nem volt vége, mert míg Wisniowiecki visszaverte a tábor jobbszárnya ellen indított rohamokat, a balszárnyon Burlaj kis híja, hogy el nem foglalta a sáncot. A Dnyeperen túli harcosok élén csendben megkönyékezve a várost és a várat a keleti tónál termett, s teljes erejével lecsapott Firlej szállásaira. Az ott álló magyar talpasok nem bírták ki az ütést, mert a tó mellett a gát még nem volt készen. Elsőnek a zászlótartó futott meg a zászlóval, s példáját követte az egész regiment. Burlaj a tömeg közepébe ugratott, s utánazúdultak a Dnyeperen túliak, mint egy megáradt folyó. A diadalordítás elhatott a tábor túlsó végébe is! A kozákok a menekülő magyarokat üldözve szétverték egy kisebb lovascsapatot, elfoglaltak néhány ágyút, s már-már elérték a belzi kastellán kvartélyát, mikor segítségül jött Przyjemski néhány német század élén.

Egyetlen szúrással átdöfvén a zászlótartót, megragadta a zászlót, s az ellenségre vetette magát. Nyomában a németek keményen összecsaptak a kozákokkal. Ádáz kézitusa kezdődött, melyben egyfelől Burlaj csapatainak lenyűgöző többsége, másfelől a harmincéves háború veterán oroszánjai versenyeztek egymással a győzelemért. Burlaj hiába vetette magát minduntalan az ütközet sűrűjébe, mint egy megsebzett bika, sem a molojecek halálmegvető bátorsága, sem szívós kitartása nem állíthatta meg a feltartóztathatatlan németeket, kik körfalként nyomulva előre oly hatalmas ütést mértek az ellenségre, hogy nyomban ki is vetették állásából, nekinyomták a sánc falának, s félórai küzdelem után elűzték a sáncokról. Przyjemski véres arccal, elsőként tűzte ki zászlaját a befejezetlen sánc fokára.

Burlaj most ijedelmes helyzetbe került, mert ugyanazon az úton kellett visszafordulnia, amelyen idejött, mivel azonban Jeremi időközben már összezúzta a jobbszárnyat támadó csapatokat, könnyűszerrel elvághatta Burlaj egész csapatának útját. Segítségére jött ugyan Mrozowiecki a korsuni lovas molojecek élén, de ebben a pillanatban tűnt fel Koniecpolski huszársága Skrzetuskival együtt, ki a janicsárok elleni támadásból visszatérve csatlakozott hozzá, s így együttesen elvágták az eddigelé rendben hátráló Burlaj útját.

¹⁷⁸ Csoda. (ukrán)

Egyetlen rohammal pozdorjává törték, s utána megkezdődött a borzalmas mészárlás. A szekértábor felé vezető út el lévén vágva, a kozákoknak csak a halálba volt szabad útjuk. Egyesek kegyelmet nem kérve, elkeseredetten védekeztek, csoportosan vagy egyenként, mások hiába nyújtották kezüket kegyelemért a csatatéren viharként száguldó lovasok felé. Megkezdődött a vadászat, egymás megelőzése, a párviadatok, és a talaj egyenetlenségeiben meg az omladványok között elrejtőzött ellenséges katonák felkutatása. A sáncokról égő szurokkal telt csöbröket dobáltak le, hogy a csatateret megvilágítsák, s azok mint a tüzes meteorok repültek, maguk után vonva lángsörényüket. E vörös fények világánál kaszabolták le a zaporozsjei harcosok maradványait.

Még segítségükre ugratott Subagazi, aki aznap valóban nagy vitézi tetteket vitt véghez, ámde a híres-nevezetes Marek Sobieski, a krasnostawi sztarosza nyomban megtorpantotta, mint az oroszán a vadbivalyt. Burlaj most már látta, hogy sehonnan sem várhat segítséget. De te, Burlaj, kozák híredet életednél is jobban szeretted, ezért nem kerested a menekvést! Mások a sötétség leple alatt kiosontak a csatateréről, elrejtőztek a sziklarésekben, átbújtak a lovak lábai között, de ő még az ellenséget kereste. Ő vágta le Dabeket és Rusieckit meg Aksakot, amaz ifjú oroszánt, aki Konstantynów alatt halhatatlan dicsőséget szerzett nevének, foglyul ejtette Sawickit, majd két szárnyas huszárt egyszerre terített le az anyaföldre, végül megpillantván egy óriás termetű szlachcicot, ki vadbivalyordítással száguldozott a csatatéren, nyomban megsarkantyúzta lovát, s mint a szikrázó tűz vetette utána magát.

Zagloba uram - mert hiszen ő volt - még nagyobbat rikkantott rémületében, s menekülésre nógatta lovát. Maradék haja égnek meredt, de öntudatát nem veszítette el, sőt ellenkezőleg, fejében villámgyorsan cikáztak a különböző fortélyok, közben pedig torkaszakadtából ordította: „Nemes uraim! Aki Istent ismer...” - s mint a szélvész száguldott egy népesebb lovascsapat felé. Burlaj azonban oldalvást, mintegy az ív húrja irányában elvágta útját. Zagloba behunyta szemét, s agyában ott zúgott a gondolat: „Megdöglöm a bolháimmal együtt!” - maga mögött hallotta a ló horkolását, s látta, senki nem siet segítségére, így hát belátta, hogy semmiképpen nem menekülhet, hacsak önerejéből ki nem szabadul Burlaj keze közül.

Ámde az utolsó pillanatban, már mintegy haldoklás közben, minden kétségbeesése és ijedelmé egyszerre vad dühvé változott; minden vadbivalyt megszegyenítő ordítással helyben megfordítván lovát, egyszerre szembefordult ellenfelével.

- Zaglobát kergeted! - rikkantotta felemelt karddal vetve magát Burlajra.

E pillanatban egész raj újabb égő szurkos csöbröt dobtak le a sáncokról. Egyszerre világos lett. Burlaj ránézett s elámult.

Nem a név hallatára ámult el, mert azt soha életében nem hallotta, hanem mert megismerte azt a férfiút, akit nemrég, mint Bohun barátját látott vendégül Jampolban.

De éppen e szerencsétlen pillanatnyi ámulat volt a molojecek vitéz vezérének veszte, mert mielőtt feleszmélt volna, Zagloba irtózatossá válnak mért halántékán végig, s egyetlen csapással ledöntötte lováról.

Ez az összes hadak szeme láttára történt. A huszárok örömujjongására a molojecek rémült ordítással feleltek. Látván a fekete-tengeri vén oroszán halálát, végleg megolvadt a szívük, s minden ellenállással felhagytak. Akiket Subagazi ki nem ragadott a veszedelemből, azok egy szálig elpusztultak, mert foglyot senki sem ejtett ezen a szörnyű éjszakán.

Subagazi a kozák szekértábor felé menekült szétrebbent csapatával, az utánaeredő krasnostawi sztarosza és könnyűlovassága elől. A rohamot a sáncok egész hosszában visszaverték, csak a kozák szekér-tábor előtt dolgozott még az üldözésre kiküldött lovasság.

Ezalatt a kán a csatamezőtől egy mérföldnyire volt, s azt sem tudta, mi történik ott. Meleg, csendes éjszaka volt, kint ült hát sátora előtt mullái és agái körében, s a hírekre várakozván datolyát eszegetett a mellette levő ezüsttálkából, néha meg a csillagos égre tekintve dörögte:

- Mohamed Rosullah...

Ekkor tajtékos lován szinte eléje bukott a vértől szennyes Subagazi. Leszökött lováról, közelebb lépett, s hajlongva várta, hogy kérdezzék.

- Beszélj! - mondta a kán, datolyával tele szájjal.

Subagazi ajkát égették a szavak, mint a tűz, de nem merte a szokásos címek nélkül megszólítani, folytonos hajlongások közepette tehát így kezdte a szót:

- Minden hordák leghatalmasabb kánja, Mohamed unokája, önálló uralkodó, bölcs és boldog úr, a kelettől nyugatig kedvelt virágzó fa ura...

A kán egy kézlegyintéssel megszakította. Látván Subagazi arcán a vért, szemében a panaszos fájdalmat és kétségbeesést, a még meg nem evett datolyát markába köpte, majd átadta az egyik mullának, aki a legmélyebb tisztelet jeleivel fogadta azt, s mindjárt enni is kezdte - ő pedig így szólt:

- Beszélj, Subagazi, gyorsan és okosan, elfoglaltuk-e a hitetlenek táborát?

- Nem adta meg az Úr!

- Egy az Isten - mondta a kán. - Hány igaz hitű harcos ment fel a paradicsomba?

Subagazi felvetette szemét, és kezével a csillagos égre mutatott:

- Ahány csillag ragyog Allah lába előtt - felelte ünnepélyesen.

A kán kövér arcát előntötte a pír, a düh szinte mellen ragadta.

- Hol az a kutya, aki azt ígérte, hogy ma a várban hálunk? - kérdezte. - Hol az a mérges kígyó, akit az Isten az én lábam által tapos össze? Járuljon elem, s adjon számot förtelmes ígéreteiről.

Néhány murza nyomban Hmelnickijért indult, a kán pedig lassan lecsillapodott, s végezetül így szólt:

- Egy az Isten!

Majd Subagazihoz fordult.

- Subagazi! - szólította meg. - Orcád véres.

- Hitetlenek vére - felelte a murza.

- Mondd el, hogyan ontottad ki, s örvendeztesd meg fülünket az igazhívők vitézségével.

Erre Subagazi sorra elmondta az egész csata lefolyását, magasztalván Tuhaj bej, Galga és Nuraddin bátorságát. Nem hallgatta el Hmelnickijt sem, sőt a többiekkel egyképpen dicsérte, egyedül Isten akaratának és a hitetlenek veszett dühének tulajdonítva a vereséget. Subagazi elbeszélésének egyetlen részlete meglepte a kánt, mégpedig az, hogy az ütközet elején a tatárookra nem lőttek, s a hercegi lovasság csak akkor támadt rájuk, mikor ők útját állták.

- Allah!... Nem akartak velem háborúskodni! - kiáltott fel a kán. - De most már késő!...

Valóban így is volt. Jeremi herceg az ütközet elején megtiltotta, hogy a tatárookra tüzeljenek, így akarván a katonák szívébe oltani a meggyőződést, hogy már alkudozások folynak a kánnal, s az események úgy alakultak, hogy össze kellett csapniuk a tatárokkal is.

A kán e pillanatban fejét csóválva arra gondolt, vajon nem volna-e még most is jobb Hmelnickij ellen fordulni, mikor egyszerre maga a hetman jelent meg előtte. Hmelnickij már nyugodt volt, emelt fővel lépett a kán elé, bátran nézve szemébe. Arcáról ravaszság és bátorság tükröződött.

- Jöjj közelebb, áruló! - szólt rá a kán.

- Nem áruló, hanem a kozák hetman és neked hűséges szövetségeseid lép közelebb, kinek nemcsak szerencsében ígértél segítséget - felelte Hmelnickij.

- Menj, hálj a várban! Menj, fejüknel fogva rángasd ki a lahokat a sáncok mögül, amint megígérted!

- Minden hordák hatalmas kánja! - felelte Hmelnickij érdes hangon. - Hatalmas vagy, s a szultán mellett a leghatalmasabb a földkerekségen! Bölcs vagy és erős, de avagy fellőheted-e a nyilat a csillagokig, s megmérheted-e tengerek mélységét?

A kán ámulva nézett rá.

- Ezt meg nem teheted - mondta Hmelnickij egyre emeltebb hangon. - Ily módon én sem mérhettem fel Jarema teljes gögjét és vakmerőségét! Avagy gondolhattam-e, hogy nem ijed meg tőled, nem alázkodik meg orcád előtt, s meg nem hajtja előtted fejét, hanem vakmerő kezét a te személyed ellen is felemeli, hogy harcosaid vérént ontsa, s kigúnyoljon téged, hatalmas monarcha, akárcsak legkisebb murzádat? Ha ezt mertem volna gondolni, téged illeltek volna gyalázzal, akit pedig tisztelek és szeretek.

- Allah! - mondta a kán mindjobban álmélkodva.

- Mindazonáltal azt az egyet megmondom - folytatta Hmelnickij, hangjában és magatartásában egyre nagyobb biztossággal -, nagy vagy és hatalmas, kelettől nyugatig minden nép és uralkodó fejedet hajtja előtted, és oroszlánnak nevez, csak az egyetlen Jarema nem borul arcra szakállad előtt. Most azért, ha őt el nem taposod, ha nyakát meg nem hajtod, s az ő hátán nem hágsz nyergedbe, minden hatalmad és minden nagy híred hiábavaló, mert azt mondják majd, íme, egy lah knyáz büntetlenül gyalázhatta a krími császárt, mert hatalmasabb náladnál...

Mély csend lett; a murzák, agák és mullák lélegzetüket visszafojtva nézték a kán arcát, akár a napot, ő pedig szemét behuntya, s gondolkozott...

Hmelnickij csípőjére támasztotta buzogányát, s bátran várt.

- Te mondd - szólalt meg végre a kán -, meghajlítom Jarema nyakát, az ő hátán szállok lóra, hogy valamiképpen azt ne mondják kelettől nyugatig, hogy egyetlen hitetlen kutya meggyalázott engem.

- Allah nagy! - kiáltották a murzák egy emberként.

Hmelnickij szemében megvillant az öröm; egy csapásra elhárította a feje fölött függő veszedelmet, s a kétséges barátot a leghűségesebb szövetségessé változtatta.

Mind a két tábor késő éjszakáig zsongott, akár a méhkas rajzik, ha megsimogatja a tavaszi nap melege. Azalatt pedig a csatatéren örök álmukat aludták a lovagok, akiknek testét kopja, kard vagy golyó járta át. Felkelt a hold, s megkezdte vándorútját a halál birodalmában: bepillantott a megvaladt vértócsák tükrébe, egyre újabb és újabb hulladombokat emelt ki a homályból, egyik holttestet elhagyva, halkan a másikra siklott át, megnézegette magát az élettelen, nyitott szemekben, rávilágított a kékes arcokra, az összetört fegyverek szilánkjaira-, lovak hulláira, s fénye fokozatosan halványodott, mintha megrémült volna attól, amit itt látott. A csatatéren kísérteties alakok suhantak ide-oda egyenként vagy csoportosan: a cselédnép meg a tábori szolgák jártak ott kifosztani a halottakat, mint ahogy a sakálok esnek a lakomára az oroszok

után... Ámde valami babonás félelem végül őket is elriasztotta a csataterrről. Volt valami borzalmas, valami titokzatos ezen a hullákkal borított mezőn, a nemrég még élő emberi alakok e mozdulatlan nyugalmaiban, abban a szótlan egyetértésben, ahogyan egymás mellett feküdtek lengyelek, törökök, tatárok és kozákok.

XXV. FEJEZET

Másnap, mielőtt még a nap aranyos fénye szíjjeláradt volna az égen, a lengyel tábor körül már készen volt az új védőgát. A régi sáncok túlságosan nagyok lévén, bajos volt mögöttük védekezni, és egymásnak segítségére sietni. A herceg és Przyjemski elhatározták hát, hogy szűkebb sáncok közé szorítják a hadakat. Egész éjszaka lázasan dolgoztak az új sáncon, s a huszárság is egy sorban dolgozott a többi ezreddel és cselédséggel. Csak éjfél után három órakor csukta le az álom a fáradt vitézek szemét, de a strázsák kivételével aludtak valamennyien, mint a bunda, mert az ellenség is munkálkodott az éjszakán, s még később is sokáig nem mozdult a tegnapi vereség után. Abban is reménykedtek, hogy ezen a napon egyáltalán nem kerül sor rohamra.

Skrzetuski, Longinus és Zagloba a sátorban ülve, sajtkockákkal bőségesen ízesített sörlevest ettek, s azzal a jóleső érzéssel beszéltek az elmúlt éjszaka fáradalmairól, ahogyan a katonák új győzelmükről szoktak mesélni.

- Nekem az a szokásom - mondta Zagloba -, hogy esti fejjéskor fekszem, s reggeli fejjéskor kelek, miként a régiek is tették, de hát háborúban bajos! Alszol, amikor lehet, s felkelsz, amikor költenek. Engem csak az bosszant, hogy ily söpredék nép miatt kell *incommodálnunk*¹⁷⁹ magunkat. De hát hiába, ilyen idők járnak! Tegnap azonban megfizettünk nekik érte, s ha még egynéhány ilyen leckét kapnak, elmegy a kedvük attól, hogy bennünket költögessenek.

- Nem tudja kegyelmed, sokan estek el a mieink közül? - kérdezte Podbipieta.

- Ej, nem valami sokan; úgy szokott az lenni, hogy az ostromlók közül több pusztul el, mint az ostromlottak közül. Kegyelmed nem tudhatja azt úgy, mint én, mert nem voltál annyi háborúban, de nekünk, öreg praktikusoknak nem kell a hullákat számolgatnunk, mert azt magából az ütközetből is látjuk.

- Kegyelmetek mellett majd megtanulom én is - jegyezte meg Longinus uram szelíden.

- Persze, ha ugyan az értelmed cserben nem hagy, amihez azonban vajmi csekély reménységem van.

- Hagyja el kegyelmed - szólt közbe Skrzetuski. - Nem első háborúja ez Podbipieta uramnak, s adná Isten, hogy a legjelesebb lovagok úgy helytálljanak, miként ő tegnap.

- Megtette az emberfia, amennyit bírt - felelte a litván -, bizony nem annyit, amennyit szeretett volna.

- Hogyne, hogyne! Egészen jól megállta a helyed - ismerte el Zagloba pártfogó hangon -, s hogy mások túltettek rajtad - itt megpödrörintette bajuszát -, arról nem tehetsz.

A litván behunyta szemmel hallgatta, s nagyot sóhajtva gondolt ősére, Stowejkóra meg a három fejére.

Ekkor fellebbent a sátor szárnya, s Michal uram lépett be fűgén, vidáman, akár a tengelice derűs reggelen.

- No, együtt vagyunk! - kiáltott fel Zagloba. - Adjatok neki sört!

¹⁷⁹ Kényelmetlenkednünk. (latinból)

A kislovag kezét szorított három bajtársával, s így szólt:

- Ha tudnák kegyelmetek, mennyi golyóbis hever az udvaron! Az emberfia el sem hinné! El nem mehetsz úgy, hogy beléjük ne botolj.

- Magam is láttam - jegyezte meg Zagloba -, mert reggel felkelvén, kísértáltam a táborba. A lwówi járás összes tyúkjai két esztendő alatt nem tojnak annyit. Hej, ha az mind tojás volna, akkor volnánk csak bőviben a rántottának! Mert tudnotok kell, hogy én egy tál rántottáért a legdrágább étket is odaadom. Katonatermesztetem van nekem, akárcsak kegyelmeteknek. Szívesen megeszem a jó falatot, csak sok legyen. Azért vagyok szorgalmasabb a kardforgatásra is, mint a mai fiatalok. Mindmegannyi anyámasszony katonája, akik egy szakajtó vackort sem ehetnek meg, hogy mindjárt a hasukat ne fogják.

- No, tegnap kegyelmed csakugyan jól kitett magáért Burlajjal - ismerte el a kislovag. - Burlajt levágni, hohó! Ezt nem néztem volna ki kegyelmedből, mert hát ő egész Ukrajna- és Törökország-szerre hírneves lovag volt.

- Ugye, he? - felelte Zagloba nagy elégedetten. - Nem újság nekem az ilyesmi, nem újság, Michal uram. Látom már, egy véka mákból válogattak ki bennünket, jól egymáshoz illünk mi négyen, ilyen négyes nem akad több az egész Köztársaságban! Istenemre kegyelmetekkel meg élünkön a herceggel, ötödmagammal elmennék akár Sztambul ellen is. Mert lássuk csak: Skrzetuski uram megölte Burdabutot, tegnap meg Tuhaj bejt...

- Tuhaj bej nem halt meg - vágott közbe az ezredeskapitány -, magam éreztem, hogy pengém lapjára fordult, azután legott szétválasztottak bennünket.

- Egykutya - vélte Zagloba. - Ne vágj közbe, Jan uram. Michal uram Varsóban Bohunt vágta le, a myszkiszi Podbipietta uram megfojtotta Puljant, én pedig Burlajt vágтам le. Azt azonban el nem hallgatom kegyelmetek előtt, hogy azt a hármat mind odaadnám az egy Burlajért, s alighanem nekem volt a legnehezebb dolgom. Nem is kozák volt az tán, hanem maga az ördög, he? Ha volnának törvényes fiaim, szép nevet hagynék reájuk. Kíváncsi vagyok, mit szól majd ehhez a király meg a sejmek, mi módon fognak megjutalmazni bennünket, kik inkább élünk salétrommal meg kénnel, hogysem étellel.

- Akadt mindnyájunknál nagyobb lovag is - jelentette ki Longinus uram. - De a nevét senki sem tudja, nem emlékszik reá.

- No, kíváncsi vagyok, ki légyen az? Hacsak nem az ókorban? - mondta Zagloba sértődötten.

- Nem az ókorban volt az, testvérkém, hanem az, aki Trzcianna alatt Gusztáv Adolfot lovastul felöklelte, s rabul is ejtette - jelentette ki a litván.

- Én meg úgy hallottam, hogy Puck alatt történt e dolog - vetette közbe a kislovag.

- Mindazonáltal a király kitépte magát a kezéből, és elmenekült - igazította ki Skrzetuski.

- Úgy van! Én is tudok erről egyet-mást - dörmögte Zagloba szemét összehunyorítva -, mert akkor éppen Koniecpolski uram, a királyi zászlótartó apja pálcája alatt szolgáltam... mondom, magam is tudok róla egyet-mást! A modestia tiltja ama lovagnak, hogy nevét elárulja, azért nem is tudja azt senki. Ámbár higgyétek el, ha mondom, Gusztáv Adolf jeles harcos volt, csaknem Koniecpolski urammal egyenlő, ámde páros viadalban Burlaj nagyobb munkát adott, ezt én mondom kegyelmeteknek!

- Ez azt jelentené, hogy kegyelmed öklelte fel Gusztáv Adolfot? - kérdezte Wolodyjowski.

- Avagy dicsekedtem én ilyesmivel kegyelmednek, Michal uram?... Az már hadd maradjon a feledés homályában... van nekem mivel dicsekednem ma is, mit emlegetsem a régi időket!... Hanem ez a sör szörnyen morgolódik az ember gyomrában... minél több sajt vagyon benne, annál jobban morgolódik. Én már jobb szeretem a borlevest, ámbátor adjunk hálát Istennek ezért is, mert hamarosan ennek is szűkiben lehetünk.

A beszélgetést megzavarta a kívülről beszűrődő zaj. A lovagok kimentek megnézni, mi történt. Igen sok katona álldogált a sáncokon a vidéket kémlelve, mely az éjszaka folyamán alaposan megváltozott, de az átalakulás még mindig szemlátomást folyamatban volt. A kozákok sem lopták a napot az utolsó roham óta, hanem sáncokat hánytak, s ágyúkat vontattak fel rájuk, oly hosszúakat, oly hatalmasokat, amilyenek a lengyel táborban nem voltak, s megkezdték a zezzugosan keresztben haladó futóárkok ásását. Messziről olyanok voltak ezek a földhányások, mint megannyi óriási vakondtúrás. A kissé lejtős síkság egész területét elborították, frissen felhányt föld feketéllett a zöld fű között, s mindenütt nyüzsgött a sok dolgozó ember. Az első sáncokon a molojecek vörös sapkái is meg-megvillantak.

A herceg a sáncon állt, a krasnostawi sztarosza és Przyjemski társaságában.

Alantabb a belzi kastellán távcsövön szemlélte a kozákok munkáját, s így szólt a királyi pohárnokmesterhez:

- Az ellenség megkezdte a reguláris ostromot. Látom már, abba kell hagynunk a sáncok között való védekezést, s be kell húzódnunk a várba.

Meghallotta ezt Jeremi herceg, s a lentebb álló kastellán fölé hajolva mondta:

- Az Isten mentsen meg minket attól, mert azzal magunk záránk magunkat kelepcébe. Itt kell élnünk, avagy meghalnunk.

- Magam is így vélekedem - vetette közbe Zagloba -, még ha mindennap meg kellene is ölnöm egy-egy Burlajt. Az egész had nevében protestálok a belzi kastellán úr önagysága tanácsa ellen.

- Ez nem a kegyelmed dolga! - szólt rá a herceg.

- Csend, kegyelmed! - súgta Wolodyjowski megrántva az öreg dolmánya ujját.

- Kipiszkáljuk őket odúikból, akár a vakondokat - mondta Zagloba -, csak azt nyerjem meg hercegi nagyságotól, hogy bocsásson engem elsőnek kirohanásra. Ismernek ők már engem, de majd még jobban is megismernek.

- Kirohanásra?... - mondta a herceg szemöldökét összeráncolva. - Várjon csak kegyelmed... a kora éjszakák sötétek szoktak lenni...

Azzal a krasnostawi sztarosztához, Przyjemskihez meg a regimentáriusokhoz fordult:

- Tanácskozásra kérem kegyelmességteket - mondta.

Lehágott a sánctól, s példáját követték a főemberek valamennyien.

- Az Isten szerelmére, mit mível kegyelmed? - támadt Zaglobára a kislovag. - Mi az, nem ismered a szolgálatot, a disciplinát, hogy beleszólj a főemberek tanácskozásába? Kegyes úr a herceg, de háború idején nem ismeri a tréfát.

- Sebaj, Michal uram! - vetette oda Zagloba. - Koniecpolski uram, az atya, igazán zord oroszán volt, mégis sokszor fogadta meg tanácsomat, s itt tépjenek széjjel a farkasok, ha nem azért verte meg kétszer is Gusztáv Adolfot. Tudok én a nagyurakkal beszélni! Íme most is!

Megfigyelted, mi módon *obstipuit*¹⁸⁰ a herceg, mikor a kirohanást ajánlottam neki? Ha az Isten győzelmet ad, kinek az érdeme lesz... he?... a tied?

E pillanatban lépett hozzájuk Zacwilichowski.

- No lám... Túrnak! Túrnak, akár a disznók! - mondta a mezőre mutatva.

Hmelnickij megkezdte a reguláris ostromot, elvágott minden kivezető utat, elvágta a takarmányt; sáncokat, futóárkokat hányatott, a tábor alá fúratott kolubrinái¹⁸¹ számára, de a rohamokkal sem hagyott fel. Elhatározta, hogy nem hagyja békén az ostromlottakat, szakadatlanul fárasztja, félelemben tartja, örökös álmatlanságra kényszeríti, s addig gyötri őket, amíg a fegyver ki nem hull meggémberedett kezükből. Tehát este megint ráesett Wisniowiecki szállásaira, de most sem jobb eredménnyel, mint az előző napon, annyival is inkább, mert most már a molojecek sem rohamoztak olyan lelkesedéssel. Másnap az ágyútűz egy pillanatra meg nem szűnt. A kolubrinák már oly közel voltak, hogy a kézipeska is elvitt a gátakig, a földhányások reggeltől estig füstöltek, akár egy-egy kisebbfajta tűzhányó. Nem volt ez döntő ütközet, hanem szakadatlan lövöldözés. Az ostromlottak olykor-olykor kirohantak a sáncok mögül, s ilyenkor megkezdődött a kézitusá, karddal, cséphadaróval, kaszával és dárdával. De míg irtották ki a molojecek egyik csoportját, a földhányások nyomban megteltek újabb katonákkal.

Július tizenkilencedikét megelőző éjjel a kozákok magas töltést hánytak Wisniowiecki szállásai előtt, amelyről nagy kaliberű ágyúk szakadatlanul okádták a tüzet, mikor pedig a nap lement, s az első csillagok kigyúltak az égen, az emberek tízezrei indultak rohamra. Ugyanakkor néhány tucat félelmetes, toronyszerű machina tűnt fel a távolban, s lassan gurulva közeledett a sáncokhoz. Oldalaikon roppant szárnyakhoz hasonló gyaloghidak meredtek kifelé, hogy majdan ezeket vessék keresztül az árkok fölött; de csúcsaik is füstölögtek, zúgtak, dörögtek az apróbb ágyúk, muskéták és karabélyok lövéseitől. Úgy mozogtak ezek a tornyok az emberek tömegei között, mint a tisztek - hol felvörösöltek az ágyúk tüzeiben, hol pedig eltűntek a sötétségben. A vitézek a távolból mutogatták őket egymásnak így suttozva:

- Beluadok! Bennünket akar Hmelnickij megörleni e szélmalmokban.

- Hallga! Mily dübörgéssel gurulnak, mintha a menny dörögne!

- Álgyúkkal közébük, álgyúkkal! - kiáltoztak mások.

A hercegi pattantyúsok csakugyan golyót golyó után, gránátot gránát után küldtek a félelmetes machinák felé, mivel azonban csak akkor lehetett őket látni, mikor az ágyútűz felszaggatta a sötétséget, a lövések többnyire célt tévesztettek. Eközben a kozákság zárt tömegei egyre közelebb jutottak, mint egy fekete hullám, mely az éj sötétjében hömpölyögve közeledik a tenger végtelen messzeségéből.

- Uff! - nyögött fel Zagloba a lovasság soraiban, Skrzetuski oldalán állva. - Oly melegem van, mint még soha az életben! Annyira párás az éjszaka, hogy csuromvíz rajtam minden. Az ördög hozta ide ezeket a machinákat! Add meg, Istenem, hogy a föld nyílják meg alattuk, mert én már megcsömöröttem e gazemberektől, ámen! Sem enni, sem aludni, az ebeknek is jobb sorsuk vagyon, mint nekünk! Uff! Be párás a levegő!

¹⁸⁰ Elámul. (latin)

¹⁸¹ Akkori nehéz ostromágyú.

A levegő valóban nehéz és párás volt, s még a hullák bűze is át- meg átjárta, hiszen már néhány nap óta ott porladoztak szerte a harcmezőn. Az eget mélyen szálló felhőburok takarta el. Zbaraz felett a levegőben lógott a vihar. A vitézek testét a páncél alatt belepte a verejték, s mellük erőlködve szedte a lélegzetet.

Ebben a pillanatban megperdültek a dobok a sötétben.

- No, legottan támadnak! - jegyezte meg Skrzetuski. - Hallja kegyelmed? Dobolnak.

- Hallom. Dobolnának rajtuk az ördögök! Tiszta desperatio!

- Koli! Koli! - ordították a tömegek a sáncok felé rohanva.

A töltés egész hosszában fellángolt a harc. Egyszerre ütöttek rá Wisniowieckire, Lanckoronskira, Firlejre és Ostrorogra, hogy egyik a másikának valamiképpen segítségére ne siethessen. A pálinkával leitatott kozákság még vadabbul támadott, mint az előző rohamokban, de annál keményebb ellenállásra talált. A vezér hősi szelleme tüzelte a katonákat is, a mazowszei parasztokból álló félelmetes fertályos gyalogság úgy összezsapott a kozákokkal, hogy teljesen összekeveredett velük. A harc az egész vonalon egyre ádázabbá vált. A muskéták csöve égette a katonák tenyerét, lihegve kapkodták a levegőt, a tisztek berekedtek a vezényszavak kiáltásától. A krasnostawi sztarosza meg Skrzetuski ismét kirohantak a lovassággal, oldalba kapták a kozákokat, s vérben gázolva egész ezredeket tiportak le.

Egyik óra a másik után telt el, de a roham nem lanyhult, mert Hmelnickij pillanatok alatt újabb erővel tömte be a kozákság soraiban támadt borzalmas réseket. Düh düh ellen harcolt, mell mellnek feszült, férfi férfival kapaszkodott össze halálos ölelésben...

Olyan volt ez a harc, mint mikor a háborgó tenger hullámai csapnak össze a sziklaszigettel.

Egyszerre megrendült a föld a harcosok lába alatt, mintha az Isten már nem nézhette volna az emberek szörnyetteit. Borzalmas robbanás nyomta el az emberi ordítózást és az ágyúdörgést. A mennybéli tüzéség kezdett irgalmatlan ágyúharcot. A mennydörgések kelettől nyugatig dübörögtek. Mintha a mennybolt hasadt volna ketté, s fellegeivel együtt omlanék a harcolók fejére. Időnként az egész világ egyetlen lángtengernek látszott, aztán megint minden vak sötétségbe borult, majd ismét cikázó vörös villámlások szaggatták széjjel a fekete bakacsint. A vihar egyszer-kétszer nekilódulva lesodort ezer meg ezer süveget, kopjazászlót, s egy szempillantás alatt szerteséjjel hordta a csataterén. Egymás után csaptak le a villámok, azután nagy zűrzavarban keveredett össze mennydörgés, villámlás, vihar, tűz és sötétség - mintha az ég is megháborodott volna, mint az emberek.

Soha nem látott vihar tombolt a város, a vár, a sáncok és a tábor fölött. Az ütközet megszakadt. Végezetül megnyíltak a menny zsilipjei, s nem is sugarakban, hanem patakokban ömlött a víz a földre. E hullám elsötétítette a világot, egyetlen lépésnyire sem lehetett látni. A sáncárokból heverő holttesteket elragadta az ár.

Az eső egyre erősödött, a gyalogosok a táborban otthagyták a sáncokat a sátrakban keresve menedéket, csak a krasnostawi sztarosza és Skrzetuski lovassága nem kapott parancsot a visszavonulásra. Ott álltak hát egymás mellett valóságos tó közepén, s úgy rázták le magukról a vizet. Közben a vihar lassan továbbhúzódott. Éjfél után végre az eső is elállt. A felhők rongyai között itt-ott kivillantak a csillagok. Elmúlt még egy óra, s a víz kissé lejjebb apadt. Ekkor Skrzetuski zászlóalja előtt váratlanul megjelent a herceg.

- Nemes uraim - mondta -, puskaporotok száraz?

- Száraz, nagyságos herceg úr! - felelte Skrzetuski.

- Akkor jó! Le a lóról, s induljatok a vízen át ama beluárdokhoz, lőport alájuk, aztán meggyújtani. De csendesen! A krasnostawi sztarosza úr veletek megy.

- Igenis! - felelte Skrzetuski.

Ekkor a herceg megpillantotta a megázott Zaglobát.

- Kegyelmed kirohanásra jelentkezett... no, rajta hát! - mondta.

- Nesze neked! - mordult fel Zagloba. - Még csak ez kellett!

Félórával később két csapat, egyenként mintegy kétszázötven ember karddal a kézben, övig a vízben gázolt a sáncoktól fél futamatnyira sorakozó félelmetes kozák beluárdok felé. Az egyik csapatot a hadak oroszlánja, Marek Sobieski, a krasnostawi sztarosza vezérlette, ki hallani sem akart arról, hogy ő a sáncok mögött maradjon, a másik csapat vezére Skrzetuski volt. A cselédség vitte a lovagok után a szurkos csöbröket, száraz fáklyákat és a puskaport, ők pedig csendesen haladtak előre, mint a farkasok, ha sötét éjszaka a karám felé lopakodnak.

A kislovag voluntérként csatlakozott Skrzetuskihoz, mert életénél is jobban szerette az efféle kirándulásokat! Ott lépdelt hát a vízben, szívében öröm, kezében a kard, mellette haladt Podbipieta, kezében a mezítelen Zerwikapturral, messze kiemelkedve a tömegből, mert a legmagasabbaknál is két fejjel magasabb volt. Közöttük baktatott nagy szuszogva Zagloba, s bosszúságában a herceget utánozva dörmögte:

- „Kellett neked kirohanás... most hát indulj!” Ez jó! A kutyának még lakodalomba sem volna kedve elmenni ilyen vízben. Nem vagyok én kacsa, meg a hasam se csónak. Mindig undorodtam a víztől, hát még az ilyenről, melyben döglött parasztok áznak...

- Csend, kegyelmed! - szólt rá Michal uram.

- Csendben légy magad! Nem vagy nagyobb egy ebihalnál, s úszni is tudsz, hát neked könnyű. Még azt is megmondom, nem valami hálás dolog a hercegtől, hogy még Burlaj levágása után sem hagy békén. Eleget tett már Zagloba, csak mindenki annyit tegyen, mint ő, neki pedig hagyjatok békét, mert mi lesz veletek, ha Zagloba nem lesz többé! Az Istenért! Ha beesem valami gödörbe, húzzanak ki kegyelmetek a fülemnél fogva, mert nyomban elmerülök.

- Csend, kegyelmed! - szólt rá Skrzetuski. - A kozákok ott ülnek ama földhányásokban, még meghallják.

- Hol? Mit beszél kegyelmed?

- Amott la, azokban a buckákban a gyeptéglák alatt.

- No még csak ez kellett! A mennydörgős mennykő üssön bele!

További szavait elfojtotta Michal uram, tenyerét Zagloba szájára szorítva, mert a buckák már alig ötvenlépésnyire voltak. A lovagok szótlanul haladtak ugyan, de a víz csobogott a lábuk alatt, szerencsére az eső újra megeredt, s zúgása elnyomta a léptek zaját.

A földhányások előtt nem voltak strázsák. De ki is gondolhatott volna kirohanásra a roham és a vihar után, mely valóságos tengerrel választotta el egymástól a harcoló feleket.

Michal és Longinus uraimék előresiettek, s elsőként érték el a buckát. A kislovag kardját leengedte a kardkötőre, két tenyeréből tölcserő formált, s elkezdett kiabálni:

- Hej *ludi*!¹⁸²

¹⁸² Hé, emberek. (ukrán)

- A scso? - hangzott a földhányás belsejéből a molojecek hangja, nyilván abban a meggyőződésben, hogy a kozák tábor felől jön valaki.

- Szlava Bohu! - felelte Wolodyjowski. - Engedjete be!

- Hát nem tudod, merre a bejárat?

- Tudom már! - kiáltott vissza a kislovag, s kitapogatván a bejáratot, beugrott a fedezékbe.

Longinus néhányad magával a nyomában.

E pillanatban a fedezék belsejét kétségbeesett emberi üvöltés töltötte be. A lovagok ugyanekkor nagy csataordítással vetették magukat a többi földhányásra. A sötétben jajgatás, kardok csattogása hallatszott, imitt-amott elsuhant egy-egy sötét árnyék, mások a földre zuhantak, olykor lövés dördült, de minden együttvéve sem tartott tovább egy negyedóránál. A nagyrészt mély álmukban meglepett molojecek nem is védekeztek, s valamennyiüket elnyomták, mielőtt fegyvert ragadhattak volna.

- A beluárdokhoz! A beluárdokhoz! - kiáltotta a krasnostawi sztarosza.

A lovagok rohantak a tornyok felé.

- Belülről meggyújtani, mert kívül nedvesek! - mennydörögte Skrzetuski.

Ámde a parancsot nem volt könnyű teljesíteni. A fenyőgerendákból összerótt tornyokon nem volt ajtó, sem semmiféle nyílás. A kozák lövészek lajtorjákon másztak fel rájuk, az ágyúkat pedig, mivel csak kisebbek számára volt hely, köteleken vontatták fel. A lovagok egy darabig szaladgáltak körülöttük, hiába vagdalva kardjukkal és ráncigálva a szegletgerendákat.

Szerencsére a cselédségnél voltak fejszék; azokkal kezdték hát vágni. A krasnostawi sztarosza a tornyok alá rakatta a puskaporos dobozokat is, amelyeket erre a célra készítettek elő. Meggyújtották a kátrányos csöbröket meg a fáklyákat, s a lángnyelvek máris nyaldosni kezdték a vizes, de gyantával telített gerendákat.

Mielőtt azonban a gerendák tüzet fogtak s a puskapor felrobbant volna, Longinus uram lehajolt, s felemelt egy óriási sziklatömböt, melyet a kozákok ástak ki a földből.

A nép közül a négy legerősebb vasgyúró sem bírta volna megmozdítani, ő azonban meglóbálta hatalmas kezeiben, s csak a szurkos csöbrök világánál látszott, hogy a vér arcába szökött. A lovagok elnémultak az ámulattól.

- Ez aztán a Herkules, az Isten akárhová tegye! - kiáltozták kezüket magasra emelve.

Eközben Longinus uram a még fel nem gyújtott beluárdhoz lépett hátrahajolt, s a követ a fal kellős közepébe hajította.

A jelenlevők félrekapták a fejüket, úgy süvöltött a kő. Az ütéstől nyomban széjjelszakadtak az eresztékek, nagy recsenés hallatszott, s a torony szétnyílt, mint egy betört kapu, majd nagy zajjal omlott a földre.

A farakást leöntözték szuokkal, s egy szempillantás alatt meggyújtották.

Kis idő múlva már számos hatalmas tűz világította meg a síkságot. Az eső szakadatlanul esett, de a tűz úrrá lett fölötte és „lángoltak a beluárdok mindkét had ámulatára, mert nagyon nedves idő volt”.

A kozák táborból Stepka, Kulak meg Mrozowiecki, mindegyik néhány ezer ember élén rohant segítségül, megpróbáltak oltani, de hiába! A lángnyelvek és a vörös füstoszlopok egyre magasabbra törtek az ég felé, visszaverődve a tó és a pocsolyák tükrében, melyeket a vihar rögtönzött a csatatér egész területén.

XXVI. FEJEZET

Ismét új sáncokat kellett hányatni a tábor körül, hogy a kozákok immár elvégzett földmunkái veszendőbe menjenek, s kisebb erővel lehessen védekezni. A roham után tehát egész éjjel ástak. De ezalatt a kozákok sem tétlenkedtek. A keddről szerdára virradó sötét éjjel közel lopóztak a táborhoz, s újabb, magasabb töltést emeltek körülötte. Innen aztán hajnal hasadtával, amint felneszeltek, nyomban lövöldözni kezdtek, s így tartott ez négy napon és négy éjszakán át. Kölsönösen sok kárt tettek egymásnak, mert mindkét táborból a legjobb lövészek keltek versenyre.

Időnként a kozákok és a parasztok tömegei rohamra lendültek, de nem nyomultak a sáncokig, csak éppen a lövöldözés lett egyre erősebb. Az ellenségnek hatalmas erői voltak, tehát váltogatta a csapatokat, az egyiket pihenőre küldte, s a frisseket vetette a harcba. A lengyel táborban azonban nem volt tartalék, mely a harcolókat felváltotta volna; egy és ugyanazon embereknek kellett lövöldözniük s a sáncokat védeniük, ha rohamok fenyegették veszedelemmel, nekik kellett a holtakat eltemetniük, kutakat ásniuk, s a sáncokat magasabbra hányniuk, hogy jobb védelmet nyújtsanak. Ott aludtak, vagy inkább szundítottak a sáncokon, s közben oly sűrűn röpködtek a golyók, hogy minden reggel bátran lehetett söprögetni őket az udvaron. Négy napig senki sem vetette le ruháját, mely rajtuk ázott az esőben, megszáradt a napon, nappal égette testüket, éjjel dideregtek benne - négy napig senkinek a szájában nem volt egyetlen meleg falat. Itták a pálinkát, puskaport keverték bele, hogy annál erősebb legyen, rácsálták a kétszersültet, fogukkal marcangolták a száraz, füstölt lóhúst, s mindezt a nagy füstben, a lövések, a golyók fütyülése és ágyúk dörgése közepette.

Napok napok után teltek. A kozák futóárkok egyre szűkebb gyűrűvel fogták körül a tábor, s úgy vágódtak bele, mint ék a fába. Már oly közlőrl lövöldöztek, hogy a rohamokat nem is számítva, naponta tíz ember esett el zászlóaljanként. A papok már nem győzték a kenetet feladni a haldoklóknak. Az ostromlottak szekerek, sátorok, állatbőrök és kiteregetett ruhák mögé rejtőztek; éjszaka eltemették a halottakat, ahol éppen elestek, de az élők annál ádázabban harcoltak tegnap még élő bajtársaik sírhalmán.

Sok egyszerű lovag halhatatlan hírt-nevet szerzett ez emlékezetes zbarazi sáncok között, de a lantok legelsőbbben is Longinus Podbipietia uram nevét fogják zengeni nagy vitézi tetteiért, melyekkel legfeljebb szerénysége kelhetett volna versenyre.

Komor, sötét, nedves éjszaka volt, a sáncok vigyázásától elcsigázott vitéz fegyverére támaszkodva szendergett. Újabb tíznapi lövöldözés és rohamok után most először volt csend és nyugalom. A közeli, alig harminclépésnyire húzódó kozák sáncokból nem hallatszott kiáltozás, káromkodás, sem a megszokott zsvaj. Azt lehetett hinni, hogy az ellenség, ki akarván fárasztani az ostromlottakat, végül is maga merült ki. Csak itt-ott villant fel a gyeptéglák alá rejtett tüzek halvány fénye; valahonnan egy kozák lantjának halkított, szelíd hangja szűrődött ki. Messze a tatár gypűn lovak nyerítettek, a sáncokon pedig időnként a strázsák kiáltása hangzott.

A hercegi vértés zászlóaljok ezen az éjszakán gyalogszolgálatot teljesítettek a táborban. Skrzetuski, Podbipietia, a kislovag és Zagloba tehát a sáncon álldogálva, suttogva beszélgettek, ha pedig a beszélgetés abbamaradt, hallgatták, hogyan csobog az eső az árok vizében. Skrzetuski megszólalt:

- Furcsállom én ezt a csendet. Fülünk úgy megszokta a zajt és lármát, hogy e nagy csendtől szinte megcsendül. Csak valamiféle árulás ne húzódjék meg *in hoc silentio*.¹⁸³

- Amióta félkoszton vagyok, nekem már minden mindegy! - dörögte Zagloba komoran. - Az én bátorságomnak három dologra van szüksége: jó ételre, jó italra és jó alvásra. A legjobb szíj is összeszárad és megrepedezik, ha nem kenik. Hát még ha ráadásul ázik is, akár a kender az áztatóban? Az eső áztat, a kozákok pedig tilolnak, hogyan ne szállna hát belőlünk a pozdorja? Kedves conditio: a zsemle immár egy forintba kerül, egy fertály pálinka pedig ötbe. Ám e bűzös vizet a kutya se venné a szájába, mert már a kutakba is bevette magát a hullaszag, én pedig éppúgy ihatnám, mint a csizmám, mely immár úgy tátog, akár a hal.

- Kegyelmed csizmája azonban megissza a vizet is, nem válogatós - jegyezte meg Wolodyjowski.

- Hallgatnál inkább, Michal uram. Nem vagy nagyobb egy cinegénél, így hát kölesmaggal is jóllakol, s gyűszűből oltod el a szomjadat. Én azonban áldom az Urat, hogy nem vagyok oly hitványka, mint kegyelmed, mert nem a tyúk kapart ki a homokból, hanem asszonyember hozott a világra. Nekem hát ember módra kell ennem és innom, nem pedig cserebogár módra. Mivel pedig dél óta nyálnál egyéb nem volt a számban, így hát tréfáid sincsenek ínyemre.

Zagloba haragosan fújtatva fejezte be, Wolodyjowski pedig kezét csípőjére téve szólt:

- Van ám itt az oldalamon egy kisdéd kulacs, melyet ma egy kozáktól ragadtam el, mivel azonban engem csak tyúk kapart ki homokból, úgy vélem, ily hitvány perszónától a pálinka sem ízlenék kegyelmednek. Igyál, Jan! - fordult Skrzetuskihoz.

- Addszá, mert hideg van! - kapott rajta Skrzetuski.

- Igyál Longinus urammal.

- Nagy kópé vagy, Michal uram! - mondta Zagloba. - Mindazonáltal derék legény, s az megvan benned, hogy magadtól megvonod, s másnak adod, amid van. Szenteltessenek meg azok a tyúkok, melyek ilyen vitézeket kapirgálnak ki a homokból, de úgy vélem, ilyenek nincsenek is a világon, s nem is rád gondoltam én.

- Akkor hát vegyed át Podbipieta uramtól, nem akarlak én megrövidíteni - felelte a kislovag.

- Mit mível kegyelmed?... Hagyj nekem is! - kiáltotta Zagloba ijedten szemlélve az ivó litvánt. - Mit emeled oly magasra a fejedet? Bár maradna úgy! Fene hosszú a béled, nem töltöd meg egyhamar. Iszik, mint a gödény! Vágnának le!

- Alig hajtottam meg - védekezett a litván átadva a kulacsot.

Zagloba jobban meghajtotta, s egy cseppig kiitta, aztán nagyokat krárogva szólt:

- Minden vigasztalásunk abban van, hogy ha vége lesz e nyomorúságoknak, s megengedi az Úr, hogy egészségben vigyük ki fejünket e bajokból, minden dologban kárpótoljuk majd magunkat.

- Csend! - intette Skrzetuski. - Valaki közeledik az udvar felől.

Elhallgattak, s ekkor egy sötét alak állt meg mellettük, s halkán kérdezte:

- Örködtök?

- Igenis, nagyságos herceg úr - felelte Skrzetuski kihúzva magát.

¹⁸³ Ebben a csendben. (latin)

- Jól ügyeljete. Nem tetszik nekem e nagy csend.

Azzal továbbment azt vizsgálván, vajon az álom el nem nyomta-e a katonákat valahol.

Mindnyájan szemüket megerőltetve meredtek a sötétségbe, de semmit sem láttak. A kozák sáncon csend volt. Az utolsó fények is kialudtak rajtuk.

- Meg lehetne őket lepni álmukban, akár a mormotákat - dörmögte Wolodyjowski.

- Ki tudja? - kételkedett Skrzetuski.

- Úgy kerülget az álom - mondta Zagloba -, hogy a szemem szinte a koponyám alá csúszott, s íme, nem szabad aludni. Kíváncsi vagyok, mikor szabad majd? Akár lőnek, akár nem, te csak állj fegyverrel a kezében, s lógj a fáradtságtól, akár a zsidó sábeszkor. Ebnek való szolgálat ez!

Wolodyjowski hirtelen megszorította Skrzetuski karját, s suttogva szólt:

- Csitt csak!...

Azután a sánc szélére ugrott, s feszülten figyelt.

- Nem hallok semmit - mondta Zagloba.

- Pszt... elnyomja az eső! - felelte Skrzetuski.

Wolodyjowski kezével integetett, hogy ne zavarják, s még egy darabig feszülten hallgatózott, végül bajtársaihoz lépett.

- Jönnék - súgta.

- Jelentsd a hercegnek, Ostrorog szállásai felé ment - válaszolta Skrzetuski súgva. - Mi pedig futunk a katonákat figyelmeztetni.

S mindjárt meg is indultak a sánc mentén, útközben meg-megállva odasúgták a strázsáló katonáknak:

- Jönnék! Jönnék!...

A szavak, mint a csendes villámlás cikáztak szájról szájra. Negyedóra múlva megjelent a herceg, most már lóháton, s kiadta a parancsokat a tiszteknek. Mivel az ellenség nyilván tétlen álmában akarta meglepni a tábornokot, a herceg utasítást adott, hogy tartsák meg tévhitében. A katonáknak a legnagyobb csendben kellett maradniuk, s felengedni a rohamozókat a sáncokra, csak mikor az ágyúlövés jelt ad, akkor ütni rájuk váratlanul.

A vitézek résen voltak, csak a muskéták csövét kellett zajtalanul lejjebb eresztetniük, aztán néma csend lett. Skrzetuski, Podbipietta és Wolodyjowski egymás mellett lihegték. Zagloba is velük maradt, mert tapasztalatból tudta, hogy a legtöbb ágyúgolyó az udvar közepére hull, a sáncokon pedig három ilyen szablya közelében a lehető legbiztonságosabb. Csak kissé a lovagok mögé húzódott, hogy az első lendület ne ott érje. Podbipietta kicsit távolabb, oldalvást ereszkedett térdre, kezében a Zerwikapturral, Wolodyjowski pedig közvetlenül Skrzetuski mellett guggolva súgta a lovag fülébe:

- Jönnék, biztosan...

- Ütemes lépésben.

- Ez nem csöcselék, ezek tatárok.

- Zaporozsjei gyalogság.

- Vagy janicsárok; azok jól menetelnek. Lóhátról többet le lehetne vágni belőlük!

- Ahhoz ma nagyon sötét van.

- Most hallod?

- Csitt, csitt!...

A tábor mintha a legmélyebb álomba merült volna. Sehol a legkisebb mozgás, sehol semmi világosság, mindenütt a legmélyebb csend, melyet csak az apró, szitáló eső nesze zavart meg. Lassanként azonban ebben a neszben egy másik, halkabb nesz kelt, de ezt könnyebb volt meghallani, mert ütemesen egyre közelebb jött, egyre tisztábban hangzott, s végül, az ároktól tíz-egynéhány lépésnyire feltűnt az elnyújtott, zárt tömeg, mely csak annyiban látszott, amennyiben sötétebb volt az éjszakánál - aztán egy helyben megállt.

A katonák lélegzetüket is visszafojtották, csak a kislovag csipkedte Skrzetuski lábszárát, mintha így akarná közölni vele örömét.

Közben a támadók közelebb értek az árokhoz, lajtorjákat eregettek bele, azokon maguk is leszálltak, aztán a lajtorjákat a sánchoz támasztották.

A sánc néma volt, mintha rajta és mögötte minden kihalt volna - halálos csend.

Itt-ott a létrafokok, a felfelé mászók minden óvatossága ellenére, recsegték és ropogtak.

„Majd megtanítanak itt benneteket!” - gondolta Zagloba.

Wolodyjowski már nem csipkedte Skrzetuskit, Longinus uram pedig megszorítván a Zerwikaptur markolatát, mereven előrenézett, mert ő lévén legközelebb a sánchoz, remélte, hogy ő mérheti rájuk az első csapást.

Ekkor három pár kéz jelent meg a sánc peremén, erősen megkapaszkodva, s utánuk lassan, óvatosan bukkant fel három láncsisak csúcsa, s emelkedett egyre feljebb, egyre magasabbra...

„Törökök!” - gondolta magában Longinus uram.

Ebben a pillanatban néhány ezer muskéta éles dördülése szaggatta szét a csendet. Olyan világos lett, mint nappal. Mielőtt azonban e fény kialudt volna, Longinus uram szörnyű lendülettel akkorát suhintott a levegőbe, hogy pengéje felsüvöltött.

Három test zuhant az árokba, s három láncsisakos fej gördült a térdeplő lovag lába elé.

Ekkor, noha a földön maga a pokol forrongott, a lovag fölött megnyílt az ég, vállán szárnyak nőttek, keblében angyalok karának éneke zendült, a hetedik mennyországban érezte magát, mintegy álmában harcolt, s pallosának minden csapása mintha megannyi hálaadó imádság lett volna.

A rég elhalt Podbipieták pedig Stowejko ősökkel az élükön, megörvendeztek az égben, hogy íme, ilyen lovag a Zerwikaptur-Podbipieták utolsó sarja.

A rohamot, melyben az ellenség részéről főként a ruméliai és szilisztriai török segédc csapatok ezredei meg a kán janicsárgárdája vettek részt, az eddigieknél is véresebben visszavetették, ami borzalmas vihart vont Hmelnickij fejére. Ő ugyanis előzőleg kezeskedett érte, hogy a lengyelek a törökök ellen nem fognak oly keményen harcolni, s ha felhasználhatja e csapatokat, a tábor elfoglalja. Most hát ki kellett engesztelnie s ajándékokkal megszelídítenie a kánt is meg a dühöngő murzákat is. A kánnak tízezer tallért, Tuhaj bejnek, Korza agának, Subagazinak, Nuraddinnak és Galdának pedig két-kétezret ajándékozott.

A katonák reggelig pihentek, mert most már bizonyos volt, hogy a roham nem ismétlődik meg. Aludtak is mint a bunda, kivéven az őrzőszóljákat és Longinus Podbipietá uramat, aki egész éjjel arcra borulva, széttárt karokkal, keresztként feküdt pallosán, hálát adva Istennek, hogy

megengedte esküjét teljesíteni, s ezzel oly nagy dicsőséget szereznie, hogy nevét szájról szájra adták a táborban és a városban egyaránt. Másnap a hercegvajda hívatta magához, s nagyon megdicsérte, a vitézek pedig tömegesen tódultak hozzá szerencsét kívánni s megnézni a három fejet, amelyeket a cselédek a lovag sátra elé raktak, de azok már meg is feketedtek a levegőn. Volt nagy csodálkozás és irigykedés, egyesek nem akartak hinni tulajdon szemüknek, mert a három fej oly egyenesen volt levágva a láncsisak hálójával egyben, mintha ollóval szabták volna körül.

- Félelmetes hóhér kegyelmed! - mondták a nemes urak. - Tudtuk mi, hogy jeles gavallér vagy, de ezt a vágást őseink is megirigyelhetnék, s egy derék bakónak is becsületére válnék.

- A szél nem szedi úgy le a sapkákat, mint ahogy kegyelmed a fejeket leszedte! - mondták mások.

Mindenki Longinus uram kezét szorongatta, ő pedig csak állt lesütött szemmel, sugárzó, nyájas arccal, szemérmesen, akár egy menyasszony a nász előtt, s mintegy mentegetőzve mondta:

- Jól felálltak...

Próbálgatták aztán pallosát, de az amolyan kétkezes szerszám lévén, amilyent a keresztes lovagok használtak, senki sem bírta könnyedén kezelni, még Zabłowski tisztelendő sem, pedig ő a patkót úgy tördelte, akár a nádszálat.

A sátor körül egyre nagyobb volt a zaj, Zagloba, Skrzetuski és Wolodyjowski töltötték be a házigazdák tisztét, elbeszélésekkel tartván jól az érkezőket, mert más kínálnivaló nem akadt, hiszen a táborban már az utolsó kétszersülteket morzsolgatták, füstölt lóhúsnál egyéb húsféle pedig már régen nem volt. De hát a vitézi szellem felért minden étellel és itallal. A vendégség vége felé, mikor a többiek már oszladoztak, érkezett Marek Sobieski, a krasnostawi sztarosza vicekapitányával, Stepowskival együtt. Longinus uram elébe sietett, ő pedig nyájasan köszöntötte, s így szólt:

- Kegyelmeteknél hát ünnep van ma.

- Hogyne volna, mikor barátunk fogadalmát teljesítette.

- Hála Istennek! - felelte a sztarosza. - Akkor hát maholnap vőlegényként is köszönhetünk, testvérkém?... S van-e már kiszemelt választottad?

Podbipieta fülig pirult szörnyű zavarában, a sztarosza pedig így folytatta:

- Zavarodból úgy látom, van. Szent kötelességetek gondoskodni róla, hogy egy ilyen jeles nemzetség ki ne haljon. Adná Isten, hogy minden bokrban olyan vitézek teremjenek, amilyenek kegyelmetek négyen.

Azzal megszorongatta Podbipieta, Skrzetuski, Zagloba és a kislovag kezét, azok pedig szívből örvendeztek, hogy ily férfiútól hallnak dicséretet, mert a krasnostawi sztarosza a bátorságnak, becsületességnek és mindennemű lovagi erénynek példaképe volt. Megtestesült Mars, bőségesen áradt reá Isten minden áldása, hiszen férfiúi szépségével öccsét, Jant, a későbbi királyt is felülmúlta, vagyona és jószága a legelsőbbekéhez volt hasonlatos, katonai képességeit pedig még a nagy Jeremi is az egekig magasztalta. Csodálatos csillag lett volna ő a Köztársaság egén, de Isten rendelése folytán fényét öccse, Jan öltötte magára, ő pedig bizony időnap előtt kihunyt a csapás napján.

A lovagok tehát igen örvendeztek a hős dicséretének, sztarosza uram azonban egyáltalán nem elégedett meg ennyivel, hanem így folytatta:

- Sokat hallottam én kegyelmek felől magától a hercegvajdától, aki mindenki másnál jobban kedvel benneteket. Nem csodálom, hogy őt szolgáljátok, mit sem törődve az előmenetellel, amely a királyi zászlóaljknál bizonyos könnyebb lenne.

Skrzetuski erre így felelt:

- Mi éppen hogy valamennyien a királyi, huszárszászlóaljnál vagyunk bejegyezve, kivéve Zagloba uramat, aki mint voluntér, saját resolúciójától indítva állt hozzánk. S hogy a hercegvajdánál szolgálunk, az legelsőbben is azért vagyunk, mert őt személy szerint szeretjük, másodszor pedig, hogy minél több háborúban részelhessünk.

- Ha ez volt kívánságtok, akkor helyesen cselekedtetek. Podbipiet uram bizonyos senki más pálcája alatt így könnyen meg nem találta volna a maga három fejét - vélte a sztarosza. - Ami azonban a háborút illeti, e mai időkben mindnyájan torkig vagyunk már vele.

- Inkább, hogysem egy és más dolgokkal - felelte Zagloba. - Reggel óta jártak ide dicsérő szavakkal, de ha valamelyik meghívott volna némi harapnivalóra meg egy korty pálinkára, az lett volna számunkra a legjobb jutalom.

E szavak után Zagloba erősen a krasnostawi sztarosza szemébe nézett, s nyugtalanul pislogott hozzá, amaz pedig elmosolyodva így szólt:

- Tegnap dél óta egy falat nem volt a számban, de egy korty pálinka talán akad valamelyik ládában, legyen hát szerencsém kegyelmekhez.

Skrzetuski, Podbipiet és Wolodyjowski azonban erősen szabódtak, s korholták Zaglobát, a vén lovag pedig mentegetőzött, ahogyan lehetett, s magyarázkodott, ahogyan tudott.

- Nem célozgattam én, mert jobb szeretek a magaméból adni, hogysem a másét fogyasztani, mindazonáltal így jeles személyiség hívásának nagy gorombaság volna eleget nem tenni!

- Egyszóval eljősztok! - döntött a sztarosza. - Némek is kedves dolog jó kompániában elüldögelni, s amíg nem lőnek, van is időnk. Falatozásra nem invitállak, mert immár lóhús is csak csínján akad, s ami lovunk elesik az udvaron, száz kéz is utánanyúl, pálinka azonban van még vagy két üveggel, s azokat bizonyos nem magamnak tartogatom.

Amazok még egy darabig szabódtak, vonakodtak, de hogy a sztarosza nagyon erőltette, elindultak. Stepowski uram előrefutott, s úgy sürgött-forgott, hogy a végén néhány kétszersült meg egy kevés lóhús is akadt a pálinkához harapnivalónak. Zaglobának nyomban jobb kedve támadt.

- Megadja az Úr - mondta -, hogy ha király urunk kiszabadít ebből az ostromzárból, legottan a közfelkelők szekereihez látunk. Hej, sok jóféle nyálákságot hordanak azok magukkal, s mindegyik jobban őrzi tulajdon hasát, mint a Köztársaságot.

A sztarosza elkomolyodott.

- Mi esküvéssel fogadtuk, hogy halomra hullva itt halunk meg, de meg nem adjunk magunkat, hát úgy is lesz. Fel kell készülnünk, hogy egyre súlyosabb napok következnek ránk. Élelmünk már jóformán nincs is, de ami nagyobb baj, puskaaporunk is fogytán van. Másnak ezt el nem mondanám, de kegyelmek tudhatják.

- Mi már áldozatul szántuk magunkat - jegyezte meg Skrzetuski.

- Hátha valamiképpen hírt adnánk a királynak? - vetette fel Zagloba.

- Ha akadna oly derék ember - vélte a sztarosza -, aki vállalkoznék rá, hogy átlopózik, az már életében dicsőséges hírt-nevet szerezne magának, az egész had megmentője lenne, s nagy csapást hárítana el a hazáról. Még ha a közfelkelés nem állana is mindenestül készen, talán maga a király közelsége is széjjelrebbentené a lázadókat. De ki megyen át? Ki vállalkoznék erre, mikor Hmelnickij úgy elállta az összes utakat és átjárókat, hogy egy egér sem surranhatna ki e táborból? Kétségtelen, biztos halál az ilyen vállalkozás!

- Hát a fortély mire való? - kérdezte Zagloba. - Már is az eszemben forog egy.

- Halljuk, halljuk! - sürgette a sztarosza.

- Íme, naponta ejtünk egy-egy maroknyi foglyot. Hátha valamelyiket megvesztegetnénk? Hadd színlelné, hogy tőlünk szökött meg, aztán szökne tovább, a királyhoz.

- Erről szólnom kell a herceggel - felelte a sztarosza.

Longinus uram mélyen elgondolkozott, hogy homloka is ráncokba húzódott, s egész idő alatt hallgatott. Egyszerre felkapta fejét, s szokott nyájasságával szólt:

- Én vállalom!

A lovagok e beszéd hallatára ámulva ugráltak fel ültükből, Zagloba eltátotta száját, Wolodyjowski bajuszkáját mozgatta, Skrzetuski elsápadt, a krasnostawi sztarosza pedig combjára csapva felkiáltott:

- Kegyelmed kész volna erre?

- Megfontolta kegyelmed, mit beszél? - kérdezte Skrzetuski.

- Régen megfontoltam már - felelte a litván -, hiszen régóta járja a szóbeszéd a lovagok között, hogy értesíteni kell király őfelségét helyzetünkről. Én pedig ezt hallván, azt gondoltam szívemben; ha az Úr megengedné, hogy fogadalmamat teljesítsem, mindjárt elmennék. Gyarló ember vagyok, mit számítok, s minémű kár származnék abból, ha útközben megölnének is?

- Meg is ölnének minden bizonnyal! - kiáltotta Zagloba. - Hallotta kegyelmed, a sztarosza úr is mondta, hogy biztos halál!

- Hát aztán, testvérkém? - felelte Longinus uram. - Ha az Úr akar, átvezet, ha meg nem, megjutalmaz a mennyben.

- De előbb megragadván, kínvallatásra fognak, s irtózatos halállal gyilkolnak meg. Eszedet vesztetted, ember? - intette Zagloba.

- Én mégis elmegyek, testvérkém - makacskodott a litván nagy nyájasan.

- Egy madár át nem juthat, mert nyállal lőnék le. Úgy körülsáncoltak itt bennünket, akár a borzot a lyukában.

- Mégis elmegyek - ismételte a litván. - Hálával tartozom Istennek, hogy fogadalmamat teljesíthettem.

- Nem, nem, nem még egyedül, mert én is veled tartok - jelentette ki Skrzetuski.

- Meg én is - tette hozzá Wolodyjowski kardjára ütve.

- Lőnének agyon benneteket! - kiáltotta Zagloba fejéhez kapva. - Lőnének agyon ezzel az „én is, én is” hősködésetekkel, ezzel a fene elszántságotokkal. Még mindig kevés nekik a vérontás. Kevés a veszedelem, kevés a golyóbis! Nem elég nekik, ami itt végbemegy: ők biztosabban ki akarják törni a nyakukat! Menjetek hát a pokolba, és nekem hagyjatok békét! Vágnának le benneteket...

Azzal nekilódulva, körbe-körbe rótt a sátort, mintha megkergült volna.

- Megvert az Isten, hogy ilyen tűzfejúekkel adtam össze magam, ahelyett, hogy megállapodott férfiak tisztas kompániáját kerestem volna. Úgy kell nekem!

Egy darabig még körbejárt a sátorban, végezetül megállt Skrzetuski előtt, kezét hátrattette, s a lovag szemébe nézve, vészjóslón szuszogott.

- Mit ártottam én kegyelmeteknek, hogy így üldöztök?

- Isten mentsen meg ettől! - felelte a lovag. - Hogyan?

- Mert hogy Podbipieta uram süt ki ilyen dolgokat, azon nem csodálkozom! Neki mindig öklében volt az értelme, s amióta levágta a három legostobább török fejét, maga lett a negyedik...

- Csúnya hallgatni... - vágott közbe a litván.

- Őrajta sem csodálkozom - folytatta Zagloba Wolodyjowskira mutatva -, mert őkelme bebúvik valamelyik kozák csizmaszárába vagy belekapaszkodik a bugyogójába, akár a kullancs a kutya farkába, s legkönnyebben átbúvik mindnyájunk közül. Őket kettejüket a Szentlélek nem világította meg, de hogy még kegyelmed is, ahelyett, hogy igyekeznél őket ettől az eszeveszett dologtól eltéríteni, még ösztökéled azzal, hogy magad is velük tartasz, s mind a négyünket a biztos halálra és kínszenvedésre akarsz vetni... az már mégis mindent felülhalad!

- Miért négyünket? - kérdezte Skrzetuski csodálkozva. - Netán kegyelmed is?...

- Úgy van! - kiabálta Zagloba öklével verve mellét. - Én is megyek. Ha bármelyitek megmozdul, vagy mindnyájan együtt: én is megyek. Szálljon a vérem fejetekre! Legalább jó leckét kapok, hogy a jövőben kivel barátkozzam.

- Az Isten akárhova tegye kegyelmedet! - felelte Skrzetuski.

A három lovag egyike a másikatól kapta ölelő karjába az öreget, de ő csakugyan haragudott és fújtatott, majd könyökével taszigálva el őket, tovább kiabált:

- Menjetek a pokolba! Semmi szükségem júdascsókjaitokra!

Ekkor a sáncokon felhangzottak az ágyú- és muskétalövések. Zagloba megállt.

- Nesztek, nesztek, nesztek! - kiáltotta.

- Ez közönséges lövöldözés! - jegyezte meg Skrzetuski.

- Közönséges lövöldözés! - utánozta Zagloba. - No tessék! Ez nekik nem elég. Hadaink fele ettől a közönséges lövöldözéstől olvad el, de ők már orrukat fintorgatják rá.

- Legyen kegyelmed jó reménységgel - mondta Podbipieta.

- Hallgatnál inkább, répalevél! - dörrentett rá Zagloba. - Mert te vagy a legbűnösebb mind között. Kegyelmed sütötte ki ezt a vállalkozást, mely ha nem ostoba, akkor én vagyok az!

- És mégis elmegyek, testvérkém! - felelte Longinus uram.

- El hát, tudom is, miért! Csak ne nagyon híreskedj, mert ismerlek. Eladó ártatlanságod vagy, s sürgetős minél hamarabb kivinned innen a sáncok közül, legalávalóbb vagy a lovagok között, nem a legkülönb, közönséges kerítő vagy, ki erényeddel kufárkodol! Piha, istenkáromlás! Ez az! Nem a királyhoz sürgetős néked, hanem már nyeríthetnél végig a fálvakon, akár a csödör a legelőn. Nézzétek, íme a lovag, kinek eladó szüzessége vagy! Botránkozás, tiszta szín botránkozás! Istenemre!

- Csúnya hallgatni - botránkozott meg Longinus uram bedugva fülét.

- Hagyjátok a veszekedést! - intette őket Skrzetuski. - Inkább beszéljünk a dologról, gondolkozzunk!

- Istenemre! - mondta a krasnostawi sztarosza, aki ez ideig álmélkodva hallgatta Zagloba beszédét. - Nagy dolog ez, de a herceg nélkül semmit el nem végezhetünk. Nincs itt mit vetelkedni. Kegyelmetek szolgálatban vannak, s a parancsot teljesítenetek kell. A hercegnek szállásán kell lennie. Elmegyünk hozzá, hadd halljuk, mit szól kegyelmetek készségéhez.

- Azt, amit én! - kapott a szón Zagloba, s a remény felderítette ábrázatát. - Menjünk csak minél előbb.

Kiléptek a házból, s végimentek az udvaron, ahova már hullottak a golyóbisok a kozák töltésről. A katonák a sáncokon voltak, melyek a távolból olyanoknak látszottak, mint a vásári árubódék, teleaggatva tarkabarka ócska ruhákkal, ködmönökkel. Töméntelen szekér, sátorrongy s mindennemű limlom volt rajtuk felhalmozva, ami csak valamelyes védelmet nyújthatott a lövöldözés ellen, mert az olykor hetekig folyt szakadatlanul, éjjel és nappal. Íme most is hosszú, kékes füstcsík húzódott ama felaggatott rongyok fölött, előttük pedig a hason fekvő, vörös és sárga ruházatú katonák sorai látszottak, amint serényen munkálkodtak a legközelebbi ellenséges sáncok ellen. Maga az udvar mintha egyetlen romhalmaz lett volna, melyet felszántottak, vagy lovak tiportak össze, egyetlen fűszál sem zöldellett rajta. Itt-ott halmokban állt az új kutakból meg sírokból kiásott föld, másutt összezúzott szekerek, ágyúk, hordók maradványai, avagy lerágott s a napon kiféhéredett csontok garmadáit heverték. Széltében-hosszában egyetlen lóhulla sem látszott, mert az elesett lovakat nyomban elvitték a katonaságnak eleségül, ellenben mindenütt csomókban álltak a rozsdától vörös, vas ágyúgolyók, amelyekkel az ellenség naponta elárasztotta ezt a darab földet. Minden lépten-nyomon meglátszott a háború és az éhség súlya. Lovagjaink útjukban kisebb-nagyobb katonacsoportokat láttak, amint sebesülteket vagy halottakat hordtak, avagy a sáncokra siettek, hogy elcsigázott bajtársaiknak segítsenek. Arca valamennyinek feketére cserzett, beesett, borostás, szemük szilajon égett, ruházatuk kifakult, rongyos, fejükön kucsma és sisak helyett gyakran szennyes rongyok, fegyverzetük törött. S önkéntelenül felvetődött a kérdés, mi lesz ezzel az eddigelé győzedelmes maroknyi emberrel, ha így telik el még vagy két hét?...

- Nézzék kegyelmetek! - mondta a sztarosza. - Ideje, bizony ideje hírül vinni a királynak.

- A nyomorúság immár fogát vicsorítja, akár a szelindek - jegyezte meg a kislovag.

- S mi lesz, ha a lovakat is megettük? - kérdezte Skrzetuski.

Így beszélgetve jutottak el a sáncok jobb felén sorakozó hercegi sátrakig. Előttük tízegynéhány szolgálattelvő lovas állt, kik a parancsokat hordták széjjel a táborban.

- A herceg a sátorban van? - kérdezte a sztarosza az egyiktől.

- Igen, Przyjemski úr van nála - felelte egy bandériumbeli lovas.

A sztarosza lépett be elsőnek, anélkül, hogy bejelentette volna magát, a négy lovas pedig a sátor előtt várakozott. Kis idő múlva azonban az ajtó függönye fellebbent, s Przyjemski dugta ki rajta a fejét.

- A herceg sürgősen beszélni kíván kegyelmetekkel - mondta.

Zagloba jó reménységgel lépett a sátorba, vélvén, hogy a herceg nem akarja majd legkiválóbb vitézeit veszedelemre vetni, ámde tévedett, mert még mielőtt meghajolhattak volna, így szólt:

- A sztarosza úr jelentette nekem, hogy kegyelmetek készek titkon kisurranni a táborból, s én e jó szándékokat elfogadom. A hazáért semmiféle áldozat nem túl sok.

- Csak azért jöttünk, hogy erre hercegséged engedelmet kikérjük - mondta Skrzetuski -, mert hercegi nagyságod életünk sáfárja.

- Egyszóval négyesben kívántok kimenni?

- Nagyságos herceg úr! - emelt szót Zagloba. - Ők akarnak kimenni, de én nem. Isten a tanúm, nem dicsekedni jöttem én ide, sem pedig, hogy érdemeimet hánytorgassam, s ha róluk beszélek, az csak azért van, hogy valamiképpen gyávasággal ne vádoljanak. Jeles gavallérok ők, Skrzetuski, Wolodyjowski és a myszykiszki Podbipieta, ámde Burlaj, ki az én kezemtől esett el, hogy egyéb haditetteimről ne is szóljak, szintén jeles katona volt, felért Burdabuttal, Bohunnal meg a három janicsár fejével... most azért úgy vélem, a lovagi dolgokban én sem vagyok másoknál alábbvaló. Mindazonáltal más dolog a bátorság, s megint más az eszeveszettség. Szárnyunk nincsen, a földön pedig ki nem jutunk, az már bizonyos.

- Kegyelmed tehát nem megy? - kérdezte a herceg.

- Azt mondtam, nem akarok menni, de nem azt, hogy nem megyek. Ha az Isten megbüntetett azzal, hogy az ő kompániájukhoz tartozom, akkor már halálomig ki kell tartanom mellettük. Ha bajba jutunk, Zagloba kardja nem válik kárunkra, csak azt nem tudom, mire volna jó négyünk halála, s bízom benne, hogy hercegi nagyságod elfordítja azt tőlünk, s nem ad engedelmet az eszeveszett vállalkozásra.

- Hűséges bajtárs kegyelmed - felelte a herceg -, igazán derék dolog, hogy bajtársaidat nem akarod elhagyni, de irántam való bizalmadban csalatkozol, mert íme, én elfogadom áldozatotokat.

- Megette a fene! - dörögte Zagloba, s keze lehanyatlott.

E pillanatban Firlej, a belzi kastellán lépett a sátorba.

- Nagyságos herceg úr - kezdte -, embereim egy kozákot fogtak, ki azt mondja, hogy ma éjjel rohamra készülnek.

- Már nekem is jelentették - felelte a herceg. - Minden készen van, csak az új sáncok hányásával siessenek.

- Már azok is csaknem készen vannak.

- Akkor jó! - nyugodott meg a herceg. - Estvélig átköltözünk rájuk.

Azzal a négy lovaghoz fordult.

- A roham után, ha az éj sötét lesz, az a legjobb idő a kisurranásra.

- Hogyan? - kérdezte a belzi kastellán. - Hercegséged kirohanást készít?

- A kirohanás a maga rendén meglesz, majd magam vezetem, de most másról van szó. Őkegyelmeik vállalkoznak arra, hogy átlopakodnak az ellenség gyűrűjén, s hírt visznek a királynak itteni sorsunkról.

A kastellán elámult, szemét kerekre nyitotta, s egymás után végignézett a lovagokon. A herceg meglegegedetten mosolygott, mert megvolt benne az a hiúság, hogy örült, ha katonáit csodálták.

- Szent Isten! - kiáltott fel a kastellán. - Hát vannak még ilyen szívek a világon? Istenemre, én nem fogom kegyelmeteket lebeszélni e kockázatos játékról...

Zagloba vörös volt a dühtől, de már nem szólt semmit, csak fűjtatott, mint egy medve, a herceg pedig egy darabig gondolkozott, azután így szólt:

- Nem kívánok azonban könnyelműen sáfárkodni a kegyelmetek vérével, abba hát nem egyezem bele, hogy mind a négyen egyszerre menjete. Elsőbben kimegy az egyik, ha ezt megölik, nyilván eldicsekednek véle, mint ahogyan az én szolgám halálával is eldicsekedtek, akit még Lwów alatt fogtak el. Ha tehát az első megölik, kimegy a második, azután, szükség esetén, a harmadik meg a negyedik. De lehetséges, hogy már az első szerencséjével jár, akkor pedig a többieket nem kívánom hiábavaló módon halálos veszedelembe vetni.

- Nagyságos herceg úr... - szólalt meg Skrzetuski.

- Ez akaratom és parancsom - mondta Jeremi nyomatékkal.

- Hogy pedig megegyeztetek, azt mondom, az indul elsőnek, aki elsőnek ajánlkozott.

- Én! - jelentkezett Longinus uram sugárzó arccal.

- Ma este roham után, ha sötét lesz az éjszaka - tette hozzá a herceg. - Levelet nem írok a királynak, amit lát kegyelmed, azt mondom el. Csak pecsétgyűrűmet viszed el bizonyáságul.

Podbipieta átvette a gyűrűt, s meghajolt a herceg előtt, az pedig két kezébe fogta a lovag fejét, egy darabig így tartotta, aztán többször megcsókolta.

- A történelem megörökíti kegyelmed nevét! - mondta a belzi kastellán.

A lovagok távoztak a sátorból.

- Piha, valami megragadta a nyeldeklőmet, s a szám oly keserű, akárha ürmöt nyeltem volna - morgolódtat Zagloba. - Amazok meg folyvást lövöldöznek. Csapna belétek a mennydörgős mennykő! - tette hozzá a füstölgő kozák sáncokra mutatva. - Hej, de nehéz is az élet ezen a világon! Longinus uram, most már bizonyosan kimegy kegyelmed?... Nincsen már segítség! Őrizzenek meg az angyalok... A dögvész pusztítaná el a bűdös parasztokat!

- Búcsúznom kell kegyelmetektől - jelentette ki Longinus uram.

- Hogyan? Hova mégy? - kérdezte Zagloba.

- Muchowiecki atyához gyónni, testvérem, hogy bűnös lelkemet megtisztogassam.

Azzal a lovag gyors léptekkel elindult a vár felé, a többiek pedig a sáncok felé vették útjukat. Skrzetuski és Wolodyjowski hallgattak, mintha mérget nyeltek volna, Zagloba pedig így dohogott:

- Valami folyton szorongatja a nyeldeklőmet. Nem hittem volna, hogy ennyire tudom sajnálni, de hát ő a legerényesebb férfiú ezen a világon!... Ha valaki tagadni merné, pofon vágom. Ó, Istenem, Istenem! Azt hittem, a belzi kastellán fékezni fogja a dolgot, az meg még jobban sarkallta. Az ördög hozta oda azt az eretneket! „A történelem megörökíti kegyelmedet” - mondta. Örökítené meg őt, de ne Longinus uram bőrén! Mért nem megy ő maga? Néki, mint kálvinistának hat ujjá van egy-egy lábán, hát még járnia is könnyebb. Mondhatom kegyelmeteknek, mind rosszabb és rosszabb az élet ezen a világon, s bizonyos igaz, amit Zabkowski tisztelendő jövendő, hogy elközelgett a világ vége. Kicsinyég itt maradunk a sáncokon, azután menjünk a várba, hogy legalább estig örvendezzünk barátunk társaságának.

Podbipieta uram azonban a gyónás és áldozás után minden idejét imádkozással töltötte, csak este jelent meg, a rohamkor, amely a legborzalmasabbak egyike volt, mert a kozákok éppen akkor támadtak, mikor a hadak, az ágyúk és a szekerek átköltözöben voltak az újonnan hányt sáncokra. Egy darabig úgy látszott, a csekély lengyel erők megtörnek a kétszázezer főnyi

ellenség áradata előtt. A lengyel zászlóaljak annyira összekeveredtek az ellenséges csapatokkal, hogy egyik a másikat nem ismerte meg. S háromszor csaptak így össze. Hmelnickij minden erőit latba vetette, mert a kán is, de saját ezredeskapitányai is kijelentették, hogy ez lesz az utolsó roham, s ezentúl már csak éhséggel fogják ostromolni a védőket. Három óra leforgása után azonban minden roham vissza volt verve.

Az éjszaka meleg, de felhős volt. Négy sötét alak osont lassan, óvatosan a sánc keleti vége felé. E négy alak: Longinus uram, Zagloba, Skrzetuski és Wolodyjowski.

- A pisztolyokat jól takard be, hogy a por valamiképpen át ne nedvesedjék - súgta Skrzetuski. - Két zászlóalj egész éjszaka készenlétben fog állani. Ha lövéssel jelt adsz, segítségére ugratunk.

- Olyan sötét van, akár a pokolban - jegyezte meg Zagloba.

- Annál jobb - vélte Longinus uram.

- Csitt csak! - vágott közbe Wolodyjowski. - Valamit hallok.

- Valami haldokló hörög... semmi, semmi!...

- Csak a tölgyesig eljuss...

- Ó, Istenem, Istenem! - sóhajtott Zagloba mintegy lázban reszketve.

- Három óra múlva virrad.

- Akkor hát ideje! - vélte Longinus.

- Isten veletek, testvérek, s ha kinek vétettem, bocsásson meg érte.

- Te vétettél volna? Ó, Istenem! - tiltakozott Zagloba, s a lovag nyakába borult.

Aztán Skrzetuski, majd Wolodyjowski ölelte meg. S eljött a pillanat, hogy elfojtott zokogás rázta meg e lovagi kebleket. Egyedül Longinus uram volt nyugodt, bár ő is elérzékenyedett.

- Isten veletek! - ismételte meg.

Azzal a sánc peremére lépve leereszkedett az árokba, s csakhamar ott sötétlett a túlsó parton. Még egyszer búcsút intett a bajtársainak, aztán eltűnt a sötétben.

A Zaloscice felé vezető dűlőút és a wisniowieci országút között keresztbe futó keskeny rétekek megszaggatott tölgyes terület, mely egy Zaloscicén túl terjedő óriási fenyveshez csatlakozott - ebbe a tölgyesbe igyekezett Podbipiet.

Nagyon veszélyes volt ez az út, mert ahhoz, hogy a tölgyeshez eljusson, végig kellett haladnia az egész kozák tábor mentén. Longinus uram azonban szándékosan választotta ezt, mert a szekértábor körül jött-ment egész éjjel a legtöbb ember, s az őrség itt fordított legkevesebb figyelmet a járókelőkre. Egyébként a többi utakat, szakadékokat, bozótokat és ösvényeket őrszemek vigyázták, amelyeket állandóan ellenőriztek az eszaulok, a századosok, ezredesek, sőt maga Hmelnickij is. A réteken át és a Gniezna mentén vezető útról álmodni sem lehetett, mert ott alkonyattól hajnalig őrködtek a csikósok lovaik mellett.

Az éjszaka meleg, felhős és oly sötét volt, hogy tízlépésnyire sem lehetett látni, nemcsak embert, de még fát sem. Ez Longinus uramra nézve kedvező körülmény volt, viszont ő is csak lassan haladhatott, hogy bele ne essék ama valamelyik gödörbe vagy árokba, amelyek akár lengyel, akár kozák kezek munkája nyomán behálózták az egész csatateret.

Ily módon jutott el a második lengyel sánchoz, amelyet éppen az este ürítettek ki. Leereszkedett az árokba, s azon átkelvén, kétrét hajolva ment tovább a kozák sáncok és futóárkok felé. E földhányások lejtőin és tetején számos holttest hevert. Longinus uram minduntalan megbotlott egy-egy hullában, de átlépte, és ment tovább. Időnként egy-egy elhaló nyögés vagy elröppenő halk sóhaj jelezte, hogy egyik-másik ott heverő testben még élet van.

A sáncokon túl elterülő tágas térség, mely még a regimentáriusok emelte első sáncokig húzódott, szintén tele volt holttestekkel. Itt még több volt a gödör és az árok, s minden ötvenhatvan lépésnyire ott feketéllettek a sötétben a boglyáknak látszó, buckaszerű földfedezékek, de ezek is üresek voltak. Mindenütt mély csend uralkodott, az egész hajdani táborudvaron sehol egy tábortűz, sehol egyetlen ember, csak hulla és hulla.

Longinus uram belekezdett a holtakért szóló könyörgésbe, s továbbment. A lengyel sánc zaja elkísérte a második sáncvonalig, azután egyre gyengült, beleolvadt a távolba, míg végül teljesen elhalt. Longinus uram megállt, s még egyszer utoljára visszanézett.

Jóformán semmit sem látott már, mert a táborban nem volt világ; csak a várban villant meg néha egy kis ablak halvány fénye, mint a csillag, melyet a felhő hol eltakar, hol ismét felfed, vagy a szentJános-bogárka, mely hol megcsillan, hol ismét eltűnik.

„Testvérek, vajon látlak-e még valaha az életben?” - gondolta magában.

S szívére úgy ránehezedett a sóvárgás, mint egy óriási szikla. Lélegzeni is alig bírt. Ahol az a halvány világ pislákol, ott vannak az övéi, a testvérei: Jeremi herceg, Skrzetuski, Wolodyjowski, Zagloba, Muchowiecki atya - ott szeretik őt, s örömet megvédelmeznék - itt pedig csak éjszaka, pusztaság, sötétség, lába alatt a hullák, a lelkek valóságos karavánja - a távolban pedig az irgalmatlan, ádáz ellenség tábora.

A vágyakozás sziklája oly nehéz lett, hogy még ez az óriás is alig bírta. Lelke megingott.

A sötétben odaröppent eléje a halvány nyugtalanság, s fülébe suttozta: „Nem jutsz át, lehetetlenség! Fordulj vissza, míg nem késő. Süsd el pisztolyodat, s az egész zászlóalj vágtatva jön segítségedre a szekértáboron, e vad népen senki át nem jut.”

A naponta golyózáporral elárasztott, hullaszagú, kieheltetett, halódó lengyel tábort most csendes, biztonságos révnek látta.

Barátai nem vennék rossz néven, ha visszatérne. Megmondja nekik, hogy e vállalkozás meghaladja az emberi erőt, akkor a többiek már meg sem kísérik, s másokat sem küldenek ki, hanem várnak tovább isten és a király irgalmára. De hátha Skrzetuski nekivág és elpusztul?

„Az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében! A sátán kísértget engem - gondolta Longinus uram. - A halálra elkészültem, s annál rosszabb nem érhet. A sátán ijesztgeti az esendő lelket e pusztasággal, hullákkal, sötétséggel, mert az mindent kihasznál.”

Ő lovag létére gyalázatba döntse magát? Elveszítse dicsőségét, bemocskolja nevét - ne mentse meg a hadakat, s lemondjon a mennyei koronáról? Soha!

S kezét maga elé nyújtva továbbindult.

Most ismét neszt hallott, de nem a lengyel, hanem az ellenkező táborból. Még nem tisztán, csak valami félelmetes, tompa nesz formájában, mint mikor a medve kezd váratlanul dörmögni a sötét erdőben. A nyugtalanság azonban már elhagyta Longinus uramat, a vágyakozás nem nyomta már lelkét, csak átváltozott szelíd emlékezéssé. Egyszerre, mintha a szekértábor felől feléje hangzó fenyegetésre felelne, lelkében még egyszer megismételte:

- Mégis elmegyek.

Kis idő múlva eljutott arra a csatatérre, ahol a hercegi lovasság az első roham napján szétverte a kozák és janicsár csapatokat. Itt már simább volt az út, kevesebb az árok, a gödör, a fedezék és jóformán semmi hulla, mert akik a régebbi harcokban elestek, azokat a kozákok már eltakarították. Itt valamivel világosabb is volt, mert semmiféle akadály nem takarta el a térséget. A terep dél felé lejtősödött, Longinus uram azonban mindjárt oldalvást fordult, mert a nyugati tó és a szekértábor között akart átsiklani.

Most akadályba nem ütközött, tehát gyorsan haladt előre, s úgy vélte, már-már eléri a szekértábor vonalát, amikor újabb nesz keltette fel figyelmét.

Azonnal megállt, s negyedórai várakozás után közeledő lódobogást és prüszkölést hallott.

„Kozák őrzőjrat!” - gondolta.

Erre emberi hangok jutottak fülébe, sietve oldalt ugrott hát, s lábával kitaposta a talajban az első mélyedést, belevetette magát, s mozdulatlanul nyúlt el, egyik kezében a pisztollyal, másikkal pallosával.

Eközben a lovasok közelebb értek, s már teljesen egy vonalban voltak vele. Oly sötét volt, hogy nem számolhatta meg őket, de minden szavukat hallotta.

- Nekik nehéz, de bizony nekünk se könnyű! - mondta egy álmatag hang. - Hány derék molojec a fűbe harapott már!

- Hej, a Szicsben most bezzeg aludnál, itt pedig törd magad ebben a sötétségben, mint valami kísértet.

- Nyilván lézengenek itt kísértetek, mert a lovak igen horkolnak.

A hangok egyre távolodtak, végül teljesen elenyésztek. Longinus uram felkelt s továbbindult.

Ködszerű, apró eső kezdett szitálni, s ettől még sötétebb lett.

Longinus uramtól bal felé, a távolban felvillant egy kis fény, azután a másik, a harmadik, a tizedik. Most már bizonyos volt felőle, hogy egy vonalban van a szekértáborral.

Csak kevés ilyen fénypont volt, s mind bágyadtak, nyilván aludtak már a táborban, csak itt-ott ittak talán, vagy a másnapi ételt főzték.

- Hála Istennek, hogy a roham után indultam el - mondta magában Podbipiet. - Bizonyára halálosan fáradtak.

Alig mondta ki e szavakat, a távolból ismét lódobogást hallott - megint őrzőjrat közeledett.

Itt azonban a talaj jobban össze volt repedezve, tehát elrejtőznie is könnyebb volt. Az őrzőjrat olyan közel haladt el, hogy csaknem rátaposott a lovagra. A lovak szerencsére megszokták a földön heverő testeket, s nem ijedtek meg. Longinus uram továbbment.

Ezerlépésnyi területen még két őrzőjratra bukkant. Ebből kitetszett, hogy a szekértábort övező egész földszívet őrizték, mint a szemük világát. A lovak csak annak örültek, hogy nem találkozott gyalogos őrzőjratokkal, amilyeneket a táborok előtt szoktak felállítani, hogy a lovas őrzőjratokkal közöljék a híreket.

Ámde öröme nem sokáig tartott. Alig haladt ismét egy futamatnyira, mikor nem messzebb, mint tízlépésnyire egy fekete alak rémlett fel előtte. Longinus uram rettenthetetlen lovas volt ugyan, de most mintha reszketés futott volna végig a hátán. Visszahúzódní és kikerülní már késő lett volna. Az alak megmozdult, nyilván észrevette.

Rövid tétovázás következett, de csak egy pillanatig tartott. Egyszerre elfojtott hang hallatszott.

- Te vagy, Wasyl?

- Én - felelte Longinus halkán.

- Pálinkád van?

- Van.

Longinus uram közelebb lépett az alakhoz.

- Mitől vagy olyan magas? - kérdezte ugyanaz a hang, de már ijedtség rezgett benne.

Valami örvénylett a sötétben. Ugyanakkor egy rövid, elfojtott „Hosp!...” kiáltás tört fel a strázsa ajkáról, majd mintegy csontok ropogása és halk hörgés hallatszott, s az egyik alak a földre zuhant.

Longinus uram továbbment.

Az előbbi vonalról azonban letért, mert az kétségtelenül az őrszemek vonala volt. Még közelebb húzódott a táborhoz, s úgy tervezte, hogy az előőrsök és a szekérsor között fog elsurranni. Ha második sor őrszem nincs, akkor Longinus uram legfeljebb csak azokkal találkozhatott, akik a táborból indultak társaik felváltására. Lovas járőröknek itt nem volt mit csinálniuk.

Kis idő múlva kiderült, hogy második sor őrszem nincs. A szekértábor azonban nem volt messzebb, mint két nyíllövésnyire, és csodálatos - mintha egyre közelebb és közelebb lett volna, holott Longinus uram a szekérsorral párhuzamosan igyekezett haladni.

Az is kiderült, hogy a táborban nem aludt mindenki. Az itt-ott pislákoló őrtüzek mellett ülő alakokat lehetett látni. Egy helyen nagyobb őrtűz égett, olyannyira, hogy fénye csaknem Longinus uramra is ráesett, neki tehát ismét az őrvonal felé kellett húzódnia, ha nem akart az őrtűz fénykörén áthaladni. Longinus uram a távolból is látta, hogy a tűz közelében kereszt alakú oszlopokon ökrök lógnak, amelyeket akkor nyúztak a mészárosok. Népes csoportok bámulták ezt a munkát. Egyesek halkán játszottak sípjukon a mészárosok gyönyörködtetésére. Ez a szekértábornak az a része volt, ahol a csabánok helyezkedtek el. A további szekérsorokat sötétség takarta.

A szekértábornak az őrtüzek bágyadt fényétől megvilágított oldala azonban mintha megint közelebb lett volna Longinushoz. Kezdetben csak jobb kéz felől látta, most észrevette, hogy előtte is ez húzódik.

Ekkor megállt s gondolkozott, mit tegyen. Körül volt kerítve. A szekértábor, a tatár gyepű meg a köznép táborai gyűrűként fogták körül egész Zbaraszt. E gyűrű közepében álltak az őrszemek, s szakadatlanul cirkáltak az őrjáratok, hogy a gyűrűn senki át ne juthasson.

Longinus uram kétségbeejtő helyzetbe került. Most két dolog között választhatott: vagy a szekerek között surran át, vagy más kiutat keres a kozákság és a tatár gyepű között. Különbösen hajnalig keringhet e körben, vagy megpróbálhat visszahúzódní Zbarazba, de még így is az őrszemek kezébe eshet. Eszébe vette azonban, hogy már maga a talaj formája sem engedi, hogy a szekerek szorosan egymás mellett álljanak. A szekérsorokban réseknek, mégpedig széles réseknek kellett lenniük, már csak azért is, hogy közlekedni lehessen, különösen pedig, hogy a lovasságnak szabad útja legyen. Longinus uram elhatározta, hogy egy ilyen rést keres, tehát még közelebb húzódott a szekerekhez. Az itt-ott még pislogó őrtüzek fénye elárulhatta ugyan, de másrészt hasznukat is vette, mert nélkülük nem látta volna sem a szekereket, sem a réseket.

Negyedőrai keresgélés után csakugyan megtalálta az utat, s könnyen fel is ismerte, mert mintegy fekete sávként húzódott a szekerek között. A résben nem égtek őrtüzek, nyilván kozákok sem voltak ott, hiszen erre járt át a lovasság. Longinus uram hasra feküdt, s úgy kúszott a fekete sáv felé, mint a kígyó a fészkébe.

Elmúlt egy negyedóra, majd egy félóra, s ő csak kúszott kitartóan. Mindkét oldalon teljes volt a nyugalom. Ember nem mozdult, kutya nem ugatott, ló nem horkolt. Longinus uramnak sikerült átjutnia. Most már cserje és bokrok sora feketéllett előtte, azon túl a tölgyes, majd a fenyves húzódik, el egész Toporówig, a fenyvesen túl pedig a király, a szabadulás, a hírnév és az érdem Isten és ember előtt. Mi volt a három levágott fej ehhez a cselekedethez képest, melyhez több kellett, mint acélos kéz.

A szekereken túl már nem voltak őrszemek, vagy ha voltak is, ritkábban, úgyhogy könnyebben ki lehetett őket kerülni. Közben erősödött az eső, s a bozót zizegése elnyomta a lovag lépteinek zaját. Longinus uram most szabadjára engedte hosszú lábait, s ment, mint valami óriás, úgyhogy egyetlen lépése más öt lépésével is felért. A szekerek egyre távolabb, a tölgyes egyre közelebb - a menekülés egyre közelebb.

Íme a tölgyfák! Alattuk oly sötét éjszaka honol, akár a föld alatt.

A lengyel sáncoktól már vagy másfél mérföldnyire eltávolodott. Homlokáról szakad a verejték, mert a levegő párassá válik, mintha vihar készülne, ő azonban mit sem törődik a viharral, hiszen szívében angyalok énekelnek. A tölgyes ritkul. Nyilván itt az első tisztás. A fák most hangosabban susognak, mintha őt intenék: „Megállj, itt közöttünk biztonságban vagy!” - a lovagnak azonban nincs ideje, s kilép a nyílt tisztásra. Csak egyetlen tölgyfa áll a közepén, de ez terebélyesebb a többinél. Longinus uram e tölgy felé igyekszik.

Egyszerre, mikor már alig tíz-egynéhány lépésnyire van, a terebélyes ágak alól mintegy húsz fekete alak bukkan elő, s futva közeledik feléje.

- Ki vagy? Ki vagy?

Nyelvüket nem érti, kucsmájuk hegyes - tatár csikósok, s az eső elől menekültek ide.

E pillanatban vörös villám cikázása világítja meg a rétet, a tölgyfát, a vad tatárokat és az óriás lovagot. Rettenetes kiáltás rázza meg a levegőt, s abban a pillanatban fellángol a harc.

A tatárok Longinus uramra vetik magukat, akár a farkasok a szarvasra, s izmos kezükkel megragadják, de ő csak megrázkódik, s ellenfelei úgy hullanak le róla, akár az érett gyümölcs a fáról. Egyszerre megcsörren hüvelyében a félelmetes Zerwiktur, s már kiáltások, nyögések hallatszanak, üvöltözés, „segítség” kiáltozás, a szablya süvölt a levegőben, sebesültek hörögnek, a megrémült lovak nyerítenek, s csattognak a darabokra törő tatár kardok. A csendes rét megtelik mindenféle vad hanggal, amit csak emberi torok kiadhat.

A tatárok még egyszer meg harmadszor is csapatostul rohannak a lovagra, ő azonban hátát már a tölgyfa törzsének veti, előlről pedig pallosának örvénylő suhogásával védi magát, s üt, vág irgalmatlanul. Lába előtt már hullák feketéllenek - a többiek vak rémülettel húzódnak vissza.

- Div! Div! - hangzik vad kiáltozásuk.

Ez az üvöltözés azonban nem marad visszhang nélkül. Egy félóra sem telik bele, s az egész rét hemzseg a gyalogos és lovas alakoktól. Futva jönnek a kozákok és tatárok, kaszákkal, füttykösökkel, íjakkal, égő csóvákcal. Lázaskérdések keresztezik egymást, s röpködnek szájról szájra:

- Mi az? Mi történt?

- Csoda! - felelik a csikósok.

- Csoda! - ismétli meg a tömeg. - Lah! Csuda!

- Üsd! Élve, élve!

Longinus uram kétszer is elsütötte pisztolyát, e lövéseket azonban bajtársai már nem hallhatták a sáncon.

Eközben a tömeg félkörben közeledett hozzá, ő pedig ott állt a homályban - óriás testével a fa törzséhez támaszkodva, s pallosával a kezében várt.

A tömeg egyre közelebb nyomult. Végül felhangzott a vezényszó:

- Fogd meg!

Aki élt, nyomult előre. A kiáltások elhallgattak. Akik nem bírtak odanyomakodni, azok világítottak a támadóknak. Az örvénylő tömeg gomolyogva fetrengett a fa alatt. Az örvénylésből csak jajsavak hallatszottak, sokáig semmit sem lehetett látni. Egyszerre rémült üvöltés tört fel a támadók torkából. A tömeg egy pillanat alatt szétrebbent.

Csak Longinus uram maradt a fa alatt, s lába előtt halomban heverték a még remegve vonagló haldoklók.

- Kötelet! Kötelet! - kiáltotta egy hang.

A lovasok nyomban kötélért ugrottak, s egy szempillantás alatt már hozták is. Ekkor tízegynéhány tagbaszakadt legény megragadta a kötél két végét, hogy a lovagot a fához köthesse.

Ő azonban egyet suhintott pallosával, s a legények kétoldalt hanyatt estek. Később a tatárok próbálkoztak, de az eredmény ugyanez volt.

Látván, hogy a túlságosan nagy tömeg egymást akadályozza, a nogajiak közül a legbátrabb tízegynéhány legény még egyszer megkísérelte, hogy élve elfogja az óriást, de az úgy szaggatta széjjel őket, mint a felbőszült bika a tajtékzó szelindekeket. A két törzsből összeforrt tölgy három oldalról megvédte a lovagot, aki pedig előlről kard-távolságnyira merészkedett, az meghalt, mielőtt egyetlen jajszt kiadhatott volna. Podbipieta emberföltti ereje mintha percről percre fokozódott volna.

A nekivadult horda ezt látva, elkergette a kozákokat, s körös-körül hangzottak a kiáltások:

- Nyíllal! Nyíllal!...

Az íjak és a tegezektől lábuk elé szórt nyilak láttára Podbipieta is eszébe vette, hogy elközelgett halála órája, rákezdett hát a Szent Szűzhöz szóló litániára.

Csend lett. A tömeg lélegzet visszafojtva várta, mi következik.

Az első nyíl akkor süvített fel, s halántékát horzsolta, mikor Longinus uram éppen ezt mondta: „Megváltóm Anyja!”

Longinus uram folytatta: „Dicsőséges Szűz!” - Ekkor süvöltött a második nyíl, s karjába fúródott.

A litánia szavai összekeveredtek a nyilak süvöltésével.

S mikor Longinus uram kimondta: „Hajnalcsillagom!” - akkor már nyilak álltak ki karjaiból, oldalából, lábszarából... A halántékából kicsorduló vér elborította szemét, s most már csak mintegy ködön át látta a rétet, a tatárokat. A nyilak süvöltését már nem hallotta. Érezte, hogy gyengül, lábai rogyadoznak, feje mellére kókad... végül is térdre rogyott.

Ezután félig már sóhajtva mondta: „Angyali Királynőm!” - s ezek voltak utolsó szavai a földön.

XXVII. FEJEZET

Wolodyjowski és Zagloba másnap reggel a sáncon álltak a katonák között, s szorgosan kémleltek a szekértábor felé, ahonnan paraszti tömegek közeledtek. Skrzetuski haditanácsban volt a hercegnél, ők pedig felhasználván a pillanatnyi nyugalmat, a tegnapi napról meg az ellenséges táborban megindult mozgolódásról beszélgettek.

- Ez semmi jót nem jósol - vélte Zagloba a felhőként gomolyogva közeledő tömegre mutatva. - Bizonynal megint roham lesz, pedig az emberfiának már a keze is alig mozog eresztékeiben.

- Dehogysis lesz roham fényes nappal, ebben az órában! - ellenkezett a kislovag. - Nem tesznek azok mást, mint elfoglalják tegnapi sáncainkat, s újra elkezdenek árkokat ásni új sáncunk felé, meg lövöldöznek reggeltől estig.

- Most alaposan el lehetne őket riasztani az álgyúkkal.

Wolodyjowski halkította hangját.

- Kevés a puskaaporunk - mondta. - Ha ily iramban fogyasztjuk, hat napra is alig futja. No de addig bizonynal megjön a király.

- Jönne már, aminek jönnie kell. Csak szegény Longinus uram jusson át szerencsésen! Egész éjjel nem bírtam aludni, mindig reá gondolván, s amint elszundítottam, mindjárt őt láttam igen nagy bajban, s akkora szájalom fogott el, hogy a verejték is kivet. Ő a legjobb ember, akit e Köztársaságban találni lehet, keresnéd bár három esztendeig és hat hétig lámpással a kezében.

- Akkor hát miért bántotta kegyelmed mindig?

- Mert a szájam ocsmányabb a szívemnél. De most már ne vérezd meg te is, Michal uram, hiszen amúgy is mardos a lelkiismeret. Isten ne adja, hogy valami baj érje, mert halálomig sem nyernék nyugodalmat.

- No már annyira csak ne eméssze magát kegyelmed. Nem haragudott ő rád soha, s magam is hallottam, mikor mondta: „A szája csúnya, de a szíve arany!”

- Tartsa meg az Úr egészségben derék barátunkat! Sosem tudott ökelme emberül beszélni, ámde e gyarlóságát százszorta pótolta szép erényeivel. Mit gondolsz, Michal uram, átjutott-e szerencsésen?

- Az éjszaka sötét volt, s az emberek a nagy vereség után szörnyen fatigati. Nálunk sem volt valami éber az őrség, hát még náluk!

- Akkor hát hála Istennek! Megmondtam Longinus uramnak, hogy szorgosan tudakoljon szegény knyázkisasszonyunk felől, mert úgy vélem, Rzedziannak át kellett jutnia a királyi hadakhoz.

- Sokszor gondoltam már, nem volna-e jobb mindent elmondani Skrzetuskinak, de mindig visszafogott, hogy ő maga soha, egyetlen szót sem szólt róla, ha pedig néha napján csak pedzette valaki, legottan összereszt, mintha szíven szúrták volna.

- No csak mondd el neki, szaggasd fel a háború tüzeiben beforrt sebét, pedig meglehet, hogy a leányasszonyt azóta már valamiféle tatár a hajánál fogva hajtja Perekopon át. Szemem menten szikrát szór, ha erre gondolok. Ideje meghalni, nem lehet másképpen, mert e világon csak kinszenvedés a részünk, semmi más. Csak legalább Longinus uram jutna át szerencsésen!

- Ő nyilván nagyobb kegyben van az égiek előtt, mint mások, mert fölöttébb erényes lélek. Oda nézzon csak kegyelmed, tegnapi sáncainkat hányják széjjel.

- Nem megmondtam, hogy roham lesz? Gyerünk innen, Michal uram, elég volt az ácsorgásból.

- Nem azért ásnak ők, hogy okvetlenül rohamra induljanak, hanem szabad utat akarnak a visszavonulásra, meg aztán ezen tolják majd át a machinákat, amelyekben lövészeik ülnek. Nézze csak kegyelmed, az ásók csak úgy csattognak, már vagy negyvenlépésnyire széthányták.

Zagloba tenyeréből ellenzőt formált szeme fölé, s úgy nézett. E pillanatban a sáncba vágott résen át betódult a pórép tömege, s egy szempillantás alatt elárasztotta a sáncok közötti üres területet. Egyesek nyomban lövöldözni kezdtek, mások ásóikkal a földet vágva újabb sáncot hánytak, hogy immár a harmadik gyűrűvel is körülfogják a lengyel táborn.

- Ohó! - kiáltotta Wolodyjowski. - Nem megmondtam? Már tolják is befelé a machinákat!

- No, akkor már biztosan roham lészen. Gyerünk innen - sürgette Zagloba.

- Nem, ezek másféle beluárdok - vélte a kislovag.

A résben megjelent machinák csakugyan másképpen voltak felépítve, mint a rendes beluárdok, falaik ugyanis kapcsokkal összefogott lajtorjából álltak, a lajtorját ruhákkal és bőrökkel borították be, amelyek mögül a beluárdok közepétől a csúcsáig elhelyezkedő legkitűnőbb lövészek pusztították az ellenséget.

- Gyerünk, az ebek tépnék széjjel őket! - ismételte meg Zagloba.

- Várjon kegyelmed - vonakodott Wolodyjowski.

Azzal a machinák számlálásához fogott, ahogyan mindig újabb és újabb jelent meg a résben.

- Egy, kettő, három... nyilván van belőlük elég... négy, öt, hat... egyre nagyobbak jönnek elő... hét, nyolc... e tornyokból minden kutyát megölnek az udvarunkon, mert ott nyilván a legjelesebb lövészeik ülnek... kilenc, tíz... oly tisztán látni őket mintha az ember a tenyerén tartaná, mert a nap éppen reásüt... tizenegy...

Michal uram hirtelen abbahagyta a számlálást.

- Mi az? - kérdezte furcsa hangon.

- Hol?

- Amott, a legmagasabb machinán... egy ember lóg!

Zagloba merően odaszegezte tekintetét. A legmagasabb beluárd tetején csakugyan egy mezítlén emberi hulla himbálózott kötélen a machina mozgása szerint, mint valami roppant inga.

- Úgy van - hagyta helyben Zagloba.

Wolodyjowski egyszerre fehér lett, mint a fal, s irtóztos hangon kiáltotta:

- Mindenható Isten!... Az Podbipieta!

A sáncokon moraj támadt, mint mikor szél borzolja a fák lombját. Zagloba félrehajtotta fejét, szemét öklével bedugta, s elkékülő ajka jajgatva suttopta:

- Jézus Mária! Jézus Mária!...

Közben a zaj összekeveredő szavak morajává, majd a háborgó hullámok zúgásává erősödött. A sáncokon a katonák felismerték, hogy azon a gyalázatos kötélen az ő bajtársuk, a szeplőtelen lovag függ, mindnyájan megismerték Longinus Podbipietát, s rettenetes düh borzolta fel üstöküket.

Zagloba végre elvette tenyerét szemöldökétől. Borzalom volt ránézni: szája tajtékozott, arca elkékült, szeme kidülledt.

- Vért! Vért! - rikácsolta oly borzalmas hangon, hogy a közelében állókon végigfutott a hideg.

Azzal beugrott az árokba. Utánatódult minden élő lélek a sáncokról. Semmiféle erő, még a herceg parancsa sem bírta volna megfékezni ezt a dühkitörést. Az árokból egymás vállán kúsztak felfelé, körmükkel és fogukkal kapaszkodtak a sáncárok partjába - aki pedig kiugrott, vakon rohant előre, mit sem törődve azzal, hogy követi-e valaki. A beluárdok füstbe borultak, akár a szurokfőzők, s megremegtek a puskák dörrenésétől, de ez sem használt semmit. Zagloba rohant elől, feje fölé emelt karddal, vad dühvel, akár egy nekivadult bika. Erre a kozákok is előugrottak cséphadarókkal, kaszákkal, s úgy roppantak egymásba, mintha két fal ütközött volna össze rettenetes dörrenéssel. Ámde a jóllakott szelindekek nem védekezhetnek sokáig a kiéhezett farkasok ellen. A kozákok kiszorultak helyükből, kardélre kerültek, körömmel és foggal is tépték, marcangolták, ütötték, zúzták őket. De nem is bírták sokáig a tébolyult rohamot, csakhamar összekavarodtak, majd széjjelrebbentek, s rohantak vissza a rés felé. Zagloba tombolt, a tömeg sűrűjébe vetette magát, mint a nőstény oroszlán, ha elrabolják kölykeit; hörgött, krákogott, vagdalkozott, gyilkolt, taposott! Előtte pusztaság támadt, s mellette haladt a másik pusztító tűz - Wolodyjowski, akár egy megsebesült hiúz.

A beluárdokban ülő lövészeket az utolsó emberig lekaszabolták, a többi pedig a sáncba vágott résig kergették. Ezután a vitézek felhágtak a beluárdra, s Longinus uram holttestét lekasztva óvatosan leeresztették.

Zagloba a holttestre borult...

Wolodyjowski szíve is megtört, s szeme könnyben ázott a holt bajtárs láttán. Könnyű volt kitalálni, mily halállal halt meg Podbipieta, mert egész teste tele volt a nyíl ütötte sebek apró foltjaival. Csak arcát nem rútították el lövések, egyet kivéve, amely hosszú karcolást hagyott halántékán. Arcán megalvadt néhány vércsepp, szeme behunyva, halvány ábrázatján derűs mosoly. Ha ez az arc nem lett volna olyan kékes, ha vonásaiban ott nincs a halál fagyos lehelete azt lehetett volna hinni, hogy nyugodtan alszik. A bajtársak vállukra emelték, s elvitték a sánc mögé, onnan pedig a várkapolnába.

Estére összerótták a koporsót, s éjszaka végbement a temetés a zbarazi temetőben. Ott volt az egész zbarazi lelkészi kar, Zabkowski tisztelendő kivételével, aki az utolsó roham alkalmával deréksebet kapott, s most a halállal vívódott. Ott volt a herceg, aki a vezérletet a krasnostawi sztarosztára bízta, kivonultak a regimentáriusok, a királyi zászlótartó, a nowogródi zászlótartó, Przyjemski, Skrzetuski, Wolodyjowski, Zagloba meg ama zászlóalj vitézei, melyben a boldogult szolgált.

Mikor a koporsót a kötelekre helyezték, Zaglobát alig bírták elvonszolni tőle, mintha testvére vagy atyja halt volna meg. Végül Skrzetuski és Wolodyjowski mégiscsak eltávolították. A herceg a sírhoz lépve felvett egy marék földet, s mikor a pap rákezde: „Anima eius” - a kötelek végigsúrlódtak a koporsón, hullani kezdett a föld, szórták kézzel, sisakokkal, Longinus Podbipieta hamvai fölött csakhamar jókora halom domborult, s megvilágította a hold szomorú, halvány fénye.

A három jó barát elindult a városból a tábor udvara felé, ahonnan folytonosan hallatszott a lövések dördülése. Szótlanul lépkedtek, mert egyikük sem akarta az első szót kimondani. Más csoportokban azonban folyt a beszéd a boldogultról, s egyként magasztalták erényeit

- Oly tisztos temetése volt - jegyezte meg egy vitéz Skrzetuski mellett elhaladva -, hogy még Sierakowski secretarius uramnak sem szereztek különbet.

- Mert meg is érdemlette - vélte a másik. - Ugyan ki vállalta volna még, hogy átszökik a királyhoz?

- Én pedig hallottam, hogy a Wisniowiecki-vitézek között akadt még néhány voluntér, ámde e borzalmas példa után nyilván mindnyájuknak elment a kedvük tőle.

- Mert hát lehetetlen is. Egy kígyó át nem csúszhatnék!

- Istenemre, merő örültség lenne!

A tisztok elhaladtak. Ismét pillanatnyi csend lett. Egyszerre csak Wolodyjowski szólalt meg:

- Hallottad, Jan?

- Hallottam - felelte Skrzetuski. - Ma rajtam a sor.

- Jan! - mondta Wolodyjowski komolyan. - Régóta ismersz, s tudod, nem szívesen hátrálok meg a kockázat elől, de a biztos öngyilkosság az más.

- Te mondod ezt, Michal?

- Én, mert barátod vagyok.

- Én is barátod vagyok, most azért add lovagi paroládat, hogy ha én elesem, te harmadiknak nem mégy ki.

- Ó, nem lehet az! - kiáltotta Wolodyjowski.

- No látod, Michal! Mi módon kívánhatod tőlem, amit magad meg nem tennél? Legyen meg Isten akara!

- Akkor engedd meg, hogy együtt menjünk!

- Nem én tiltom, hanem a herceg, neked pedig, katona lévén, engedelmeskedned kell.

Michal uram elhallgatott, mert elsősorban csakugyan katona volt, csak bajuszkája mozgott hevesen a holdfényben, végül így szólt:

- Nagyon világos az éjszaka, ne menj ma.

- Jobb szeretném, ha sötétebb volna, de késlekedni nem szabad. Amint látod, huzamos jó idő mutatkozik, puskaporunknak, élelmünknek pedig vége felé járunk. A katonák már a táborudvaron kapargálnak gyökereket keresvén, másoknak meg az ínyük rohad a sok ocsmányságtól, amit megesznek. Bizony ma megyek, mégpedig tüstént, a hercegtől már el is búcsúztam.

- Látom már, végképp halálra szántad magad.

Skrzetuski szomorúan elmosolyodott.

- Az Isten áldjon meg, Michal. Bizonyos igaz, hogy nem ülök nyakig az élvezetekben, de azért a halált sem fogom szándékból keresni, mert legelsőbbben is bűn, azután pedig nem az a fő, hogy elessem, hanem hogy eljussak a királyhoz, s a tábor megmeneküljön.

Wolodyjowskit egyszerre elfogta a vágy, hogy mindent elmondjon a knyázkisasszonyról, már a száját is kinyitotta; de mégis visszafogta a szót: „E hírtől még megzavarodik a feje - gondolta -, s annál könnyebben elfogják.” Nyelvébe harapott hát, s elhallgatott, de később megkérdezte:

- Merre mégy ki?

- Úgy mondtam a hercegnek, hogy a tavon át, azután meg a folyón, amíg jó messzire el nem jutok a tábortól. A herceg azt mondta, ez jobb út, mint bármelyik másik.

- Látom, itt már nincs segítség - felelte Wolodyjowski. - Az emberfiának amúgy is halál vagyon megírva, s jobb a dicsőség mezején, hogysem az ágyban. Isten vezéreljen! Isten vezéreljen, Jan! Ha ezen a világon már nem látjuk egymást, majd találkozunk a másikon, s az én szívem bizonyos hűséges marad hozzád.

- Miként az enyém is hozzád. Isten fizessen meg neked minden jószágodért. Ide hallgass, Michal, ha elpusztulok, ők talán az én holttestemet nem mutatják be, miként Longinus uramét, mert alapos leckét kaptak, de valamiképpen csak eldicsekednek vele. Akkor az öreg Zacwilichowski menjen el Hmelnickijhez a holttestemért, mert nem akarnám, hogy halálom után az ebek hurcoljanak táboruk udvarán.

- Efelől biztos lehetsz - felelte Wolodyjowski.

Zagloba eleintén félig öntudatlanul hallgatta e beszédet, végül azonban mégis megértette, miről van szó, de arra már nem volt ereje, hogy lebeszélje vagy visszatartsa, csak tompán nyögdecselt:

- Tegnap amaz, ma ez... Istenem! Istenem! Istenem!...

- Bízzék kegyelmed - bízatta Wolodyjowski.

- Jan uram!... - kezdte Zagloba.

De szólni nem bírt, csak ősz fejét szorította a lovag mellére, s úgy bújott hozzá, mint egy tehetetlen gyermek.

Egy órával később Skrzetuski leereszkedett a nyugati tó vizébe.

Az éjszaka nagyon világos volt, a tó közepe fénylett, akár egy ezüstpajzs, de Skrzetuski nyomban eltűnt, mert a partot belepte a nád, sás és káka. Távolabb, ahol ritkább volt a nád, bőszüléssel burjánzott a sárkányfű, békaliliom meg a moszat. A széles és keskeny levelek, csúszós indák és kígyózó hajtások e szövevénye, mely körülfonta a lovag lábát és derekát, fölöttébb megnehezítette mozgását, de legalább eltakarta a strázsák szeme elől. Arra gondolni sem lehetett, hogy a tó megvilágított közepén ússzék át, mert azon minden sötétebb foltot nyomban észrevettek volna. Skrzetuski tehát elhatározta, hogy a part mentén gázolva kerül meg az egész tavat a túloldalon levő kis mocsárig, amelyen át egy folyócska torkollik a tóba. Ott valószínűleg kozák vagy tatár őrszemek voltak, de a partokat sűrű nádas borította, melynek csak széleit kaszálták le lombsátraknak a pórnép számára. Ha eljut a mocsárig, azon át akár nappal is továbbgázolhat, hacsak az ingovány nem bizonyul túlságosan mélynek. De ez az út is borzalmas volt. A víz a part mentén nem volt mélyebb egy lábnál, ámde e szunnyadó tükör alatt singnyi vagy még mélyebb iszap húzódott meg. Skrzetuski minden lépése nyomán töméntelen buborék szállt a felszínre, melyeknek bugyborékolása jól hallatszott a mély csendben. Ezenfelül bármily lassan mozgott is a lovag, minden mozdulata gyűrűket vert a víz tükrén, s azok egyre távolodván eljutottak a nádassal be nem nőtt víztükrökhöz is, s ott a hold sugarai megtörték rajtuk. Esős időkben Skrzetuski egyszerűen átúsztatta volna a tavat, s legfeljebb egy félóra alatt eljutott volna a kis mocsárhoz, de hát az égen egyetlen felhőcske sem volt. Dús sugárkévekben áradt a tóra a zöldes fény, a békaliliom leveleit csillogó pajzsokká, a nád kalászatát pedig ezüstös bojtokká varázsolva. Szél nem fújt, de szerencsére a sortüzek ropogása elnyomta a buborékok neszt. Skrzetuski észrevette ezt, és csak akkor mozdult előre, ha a sáncokon a sortüzek élénkebbé váltak. Ez a csendes, nyugodt éjszaka azonban még egy nehézséget okozott. Íme, a nádasból a szúnyogok egész raja emelkedett a magasba, üledtek le a lovag arcára, szemeire, s érzékenyen összevissza szurkálták, fülébe döngve-

zsongva bánatos esti zsolozsmájukat. Skrzetuski ezt az utat választván egyáltalán nem áltatta magát a reá váró nehézségek tekintetében, de mindent nem látott előre. Így például nem látta előre az út rémeit. Éjszakának idején még a legjobban ismert víz mélysége is bizonyos félelmetes titkokat rejteget magában, s akaratlanul is felveti a kérdést: mi lehet lent a fenekén? Ez a zbarazi tó pedig különösen is borzalmas volt. Vize mintha sűrűbb lett volna a közönséges víznél, s hullaszagot árasztott, hiszen száz meg száz kozák és tatár holttest rothadt benne. Igaz, hogy mindkét fél kihalásztta a holttesteket, de hányat rejthetett a nádas, a sárkányfü és a sűrű moszat? Skrzetuski teste a hűvös vízben ázott, homlokát pedig verejték borította. Mi lesz, ha egyszerre csúszós karok ölelik át, vagy egy zöld szempár tekint rá a vízililiomok alól? A tavirózsa hosszú indái térdére tekeredtek, neki pedig már égnek állt a haja, mert azt hitte, hátha valami alámerült hulla öleli át, hogy többé el ne eressze. „Jézus Mária! Jézus Mária!” - suttogta szakadatlanul, s haladt tovább. Néha feltekintett a magasba, s a hold, a csillagok és a nyugodt mennybolt láttán kissé megkönnyebbült. „Van Isten!” - ismételte félhangon, de úgy, hogy ő maga is hallja. Máskor kitekintett a partra, s úgy érezte, mintha a sár, a sötét mélység, a halovány holdfény, a kísértetek, hullák és éjszakák elátkozott, földöntúli világából nézne ki Isten szép világára - s erre olyan sóvárgás fogta el, hogy azonnal ment volna kifelé a nádas e szövevényéből.

Mindazonáltal ment tovább a part mentén, s már annyira eltávolodott a tábortól, hogy Isten ama szép világán lovas tatárt pillantott meg, ott állt a parttól ötven-hatvan lépésnyire. Megállt hát ő is, s nézte azt az alakot, amint egyöntetűen a ló nyaka felé hajlongott, amiből arra következtetett, hogy bóbiskol.

Furcsa látvány volt. A tatár szakadatlanul hajlongott, mintha Skrzetuskinak köszönetetne némán, az pedig a szemét le nem vette róla. Volt ebben valami ijesztő, Skrzetuski azonban megkönnyebbülve lélegzett fel, mert e valóságos ijedelem elriasztotta a sokkalta kibíratatlanabb képzelt rémeket. A kísértetek világa eltűnt, s a lovag hidegvére egyszerre visszatért: agyába csak ilyen kérdések tolultak: alszik-e, vagy sem? Továbbmenjek-e, avagy várjak?

Végül is továbbment, de most még óvatosabban, még csendesebben haladt, mint útja kezdetén. Már az út felénél tartott a kis mocsár és a folyócska felé, mikor egyszerre meglendült a könnyű szellő első fuvallata. A nádas azonnal hullámszerűen kezdett, s a nádszálak egymáshoz ütődve elég hangos neszt keltettek. Skrzetuski nagyon megörült ennek, mert minden óvatossága ellenére, s noha egy-egy lépés megtételére olykor néhány percet kellett vesztegetnie, egy önkéntelen mozdulat, botlás, a víz csobbanása bármely pillanatban elárulhatta. Most bátrabban haladt a zizegő nádasban, mert ettől hangzott már az egész tó, körös-körül minden megszólalt, még a víz is csobogni kezdett, amint hullámszerűen habjai a partot nyaldosták.

Ez a mozgás azonban nyilván nemcsak a parti növényzetet ébresztette fel, mert egyszerre egy fekete tárgy jelent meg a lovag szeme előtt, s feléje himbálózott, mintha ugrásra készülődne. Skrzetuski csaknem felkiáltott az első pillanatban, a rémület és undor azonban torkára fojtotta a szót, s ugyanakkor borzalmas bűz kezdte fojtogatni.

Ámde egy pillanat múlva szertefoszlott az a riadalma, hogy íme egy vízbe fúlt ember szándékosan állja útját, s már csak az undor maradt meg benne. Továbbindult. A nádas csevegése szakadatlanul tovább folyt, s egyre hangosabb lett. A hajladozó kalászkok között Skrzetuski megpillantotta a második, majd a harmadik tatár őrszemet. Elhaladt mellettük, majd a negyedik mellett is. „Már a fél tavat biztonnal megkerültem” - gondolta, s kissé kiemelkedett a nádasból, hogy lássa, hol van. Ekkor valami meglökte a lábát, szétnézett, s térdénél egy emberi arcot pillantott meg.

„Ez már a második!” - gondolta.

Ezúttal nem rémült meg, mert e második hulla hanyatt feküdt a vízben, s tétlenségében semmi jele nem volt az életnek vagy a mozgásnak. Skrzetuski csak gyorsította lépteit, hogy el ne szédüljön. A nádas egyre sűrűbb lett, ami egyfelől jobb rejtékhelyet nyújtott, másfelől azonban rendkívül megnehezítette a járást. Elmúlt még egy félóra, majd egy óra, s ő csak ment folyton, de egyre fáradtabb volt. A víz egyes helyeken oly sekély volt, hogy lábikráig sem ért, másutt viszont övig lemerült. Az is rendkívül fárasztó volt, hogy lábát minden lépésnél lassan kellett kihúznia az iszaptól. Homlokát elborította a verejték, de testét időnként feje búbjától a lábáig végigborzongatta a hideg.

„Mi ez? - gondolta rémült szívvel. - Netán a hagymáz kerülget? Az a kis mocsár valahogyan nem látszik. Hát ha nem ismertem fel a helyet a nádasból, s már el is hagytam.”

Nagy veszedelem lett volna ez, mert így egész éjjel keringhetett volna, hogy reggelre virradva ott találja magát, ahonnan elindult, vagy más útra téved, s úgy esik a kozákok kezébe.

„Rossz utat választottam - gondolta tovatűnő reménnyel -, a tapon át nem lehet. Visszatérek, s holnap újra elindulok azon az úton, amelyiken Longinus uram ment. Holnapig kipihenhetem magam.”

Mindazonáltal ment tovább előre, mert tudta, önmagát csalja azzal, hogy vissza akar térni, pihenőt ígérve magának. Arra is rájött, hogy ily lassan haladva s minduntalan meg-megállva még nem is juthatott el a kis mocsárig. A pihenő gondolata azonban mindinkább erőt vett rajta. Olykor kedve lett volna ledülni valahol a sárban, hogy legalább kicsinyég kifújja magát. Így tusakodott saját gondolataival, s közben imádkozott. Egyre sűrűbben rázta a hideg, s egyre nehezebb volt lábát kihúznia az iszaptól. A tatár őrszemek látása kijózanította, ámde érezte, hogy a feje is éppen úgy fárad, mint a teste, s a hagymáz kerülgeti.

Ismét eltelt egy félóra, de a kis mocsár csak nem mutatkozott.

Ellenben egyre sűrűbben bukkant emberi hullákra. Az éjszaka, a rémek, a hullák, a nádas zúgása, a fáradtság és álmatlanság összezavarták gondolatait. Látomások tolultak elébe. Íme Helena Kudakban van, ő Rzedziannal együtt gályán ereszkedik lefelé a Dnyeperen. A nádas zúg, ő pedig hallja a dalt: „*Ej tone pili pilili!... ne tumani ustavali.*” Muchowiecki atya várja a stórával, s Krzysztof Grodzicki helyettesíti édesapját. A leányzó minden este a várfalról lesi a folyót, már-már összecsapja kezét, s felkiált: „Jön! Jön!”

- Vitéz kapitány uram! - mondja Rzedzian dolmánya ujját megrántva. - Amott áll a kis-asszony...

Skrzetuski felszerken. Az összefonódott nád akasztotta meg útjában. A látomás eltűnik. Öntudata visszatér. Most már nem érez akkora fáradtságot, mert a láz fokozza erejét.

Hej, mégiscsak itt a kis mocsár?

Ámde körülötte ott van ugyanaz a nádas, mintha el sem mozdult volna helyéből. A folyó mellett nyílt víznek kell lennie, ez tehát még nem a mocsár.

A lovag továbbmegy, de gondolata kérlelhetetlen makacssággal visszatér a kedves látomáshoz. Hiába védekezik ellene, hiába kezdi rá: „Ó, szentséges hajlék”, hiába igyekszik megőrizni teljes öntudatát, újra itt a Dnyeper, a bárkák, a sajkák, Kudak, a Szics - csak éppen a látomás nem olyan rendezett. Igen sok benne a személy: Helena mellett a herceg, meg Hmelnickij, meg a főatamán, Longinus, Zagloba, Bohun meg Wolodyjowski - valamennyien ünnepi öltözetben jöttek az ő esküvőjére, de hol lesz ez az esküvő? Valami ismeretlen helyen vannak, nem Lubnie ez, sem Rozlogi, sem a Szics, sem Kudak... íme, folyók, s bennük holttestek úsznak...

Skrzetuski másodszor is felserken, vagy inkább felserkenti a hangos nesz, mely arról jön, amerre ő megy, tehát megáll és hallgatózik.

A nesz közeledik, valami súrlódás, csobogás hallatszik - csónak.

Már látni is a nádason át. Két molojec ül benne - az egyik az evezővel taszítja, a másik hosszú karót tart kezében, mely messziről fénylik, mint az ezüst, s azzal hárítja széjjel a vízi növényzetet.

Skrzetuski nyakig a vízbe merül, csak feje látszik ki a sás közül, és néz.

„Közönséges őrszem-é ez, vagy már nyomomban vannak?” - gondolja.

A molojecék hanyag, nyugodt mozdulataiból azonban csakhamar rájön, hogy csak közönséges őrszem lehet. A vízen bizonytalannal egynél több csónak volt, ha tehát nyomában lettek volna, kétségtelenül összeverődött volna tíz-egynéhány csónak és egy csapatnyi ember.

Közben eleveztek mellette, a nádas zúgása elnyomta szavaikat, Skrzetuski füle a beszélgetésből csak ilyen töredékeket bírt elkapkodni:

- Vitte volna el őket az ördög, íme ezt a bűdös vizet őriztetik velünk!

A csónak a nádas zsombékok mögé siklott, csak az orrában álló kozák csapkodta karójával ütemesen a vízi növényzetet, mintha a halakat akarná riogatni.

Skrzetuski továbbindult.

Kis idő múlva ismét tatár őrszemet látott közvetlenül a parton. A holdfény egyenesen a kutyafejű nogaji tatár arcára esett. Skrzetuski azonban most már kevésbé félt ezektől az őrszemektől, mint attól, hogy eszméletét veszti. Minden akaraterejét összeszedte hát, hogy világosan számot adjon magának arról, hol van, és hova igyekszik. E küzdelem azonban csak fáradságát növelte, s hamarosan rájött, hogy mindent kétszeresen, háromszorosan lát, s néha a tavat a táborudvarnak, a zsombékokat pedig sátraknak látja. Ilyenkor kiáltani akart Wolodyjowskinak, hogy tartson vele, de még volt annyi öntudata, hogy megtartóztatta magát.

- Ne kiálts! Ne kiálts! - hajtogatta magában. - Ez vesztedet okozná.

Ámde az önmagával való tusakodás egyre nehezebbé vált. Zbarazból rettentően kiéhezve s oly gyötrő álmatlanságtól elkínzottan indult el, amely miatt ott már sokan meghaltak. Ez az éjszakai út, a hideg fürdő, a hullaszagú víz, a sárban való botorkálás, a sűrű növényzet gyökereivel való huzakodás végképp elgyengítette. Ehhez járult a sok ijedelem izgalma s a szűnyogcsípések okozta fájdalom, hiszen annyira összeszurkálták, hogy egész arca véres volt. Úgy érezte hát, ha még sokáig el nem éri a mocsarat, kilép a partra, hogy minél előbb történjék, aminek történnie kell, vagy itt a nádasban összeroskad és megfullad.

A kis mocsarat és a folyócska torkolatát most a menekülés révének érezte, pedig valójában ott újabb nehézségek és veszedelmek vártak rá.

Védekezett a láz ellen, s ment tovább, de óvatossága egyre alábbhagyott. Szerencsére a nád folyton zúgott. E zúgásban Skrzetuski emberi hangokat, beszédet hallott, s úgy érezte, őrá szól a tó. Eléri-e vajon a mocsarat, vagy sem? Kijut-e a vízből, vagy sem? A szűnyogok vékonyka hangja egyre gyászosabban zenélt fölötte. A víz mélyült. Nemsokára már övig, majd melléig ért. Arra gondolt, hogy ha úsznia kell, belebonyolódik ebbe a vad szövevénybe, és megfullad.

Most ismét lebírhatatlan vágya támadt, hogy Wolodyjowskit segítségül hívja. Már kürtöt formált kezéből szája körül, hogy bekiáltsa: „Michal, Michal!”

Szerencsére egy irgalmas nádszál arcába csapta harmatos bojtját. Magához tért - s apró, bágyadt fényt pillantott meg maga előtt, de kissé jobbra.

Most már nem vette le szemét e fényről, s egy darabig kitaróan arrafelé ment.

Egyszerre megállt, keresztbe haladó tiszta vízsávot pillantott meg maga előtt. Fellélegzett. A folyócska volt, s kétoldalt a kis mocsár.

„Most már nem kerülgetem tovább a part mentén, hanem egyenest beereszkedem ebbe az ékbe” - gondolta.

Az ék mindkét oldalán nádas sáv húzódott, a lovag behatolt abba, amelyet éppen elért. Kis idő múlva látta, hogy helyes úton jár. Szétnézett: a tó már mögötte volt, ő pedig egy keskeny sávban haladt előre, amely nem lehetett más, mint a folyó.

Itt a víz is hidegebb volt.

Egy idő múlva azonban rettenetes fáradtság vett rajta erőt. Lába remegett, s szeme előtt mintha fekete felhő terjengett volna. „Kimegyek a partra, és lefekszem. Nem lehet másképpen - gondolta -, nem megyek tovább, megpihenek.”

Erre térdre rogyott, s kezével kitapogatott egy mohával borított, száraz zsombékot. Olyan volt, mint egy kis sziget a nádasban. Leült a zsombékra, s lihegve törülgette véres arcát.

Kis idő múlva füstszag ütötte meg orrát. A part felé fordult, mintegy százlépésnyire megpillantott egy őrtüzet s körülötte egy csomó embert.

Egy vonalban volt az őrtüzzel, s ha a szél széjjelhajtotta a nádat, mindent tisztán látott. Az első szempillantásra megismerte a tatár csikósokat. A tűz körül ülve falatoztak.

Ekkor benne is megszólalt a szörnyű éhség. A legutóbbi reggelen megevett egy darabka lóhúst, amelytől egy kéthónapos farkaskölyök sem lakott volna jól. Azóta egy falat sem volt a szájában.

Tépkedni kezdte hát a mellette zöldellő békailiom kerek hajtásait, s mohón szívta ki levüket. Ezzel nemcsak éhét, hanem kínzó szomjúságát is eloltotta.

Közben szüntelenül a tüzet nézte, mely egyre halványodott, lankadt. A tűz körül ülő embereket mintha köd takarta volna el, s mindinkább eltávolodtak.

„Aha! Elnyom az álom! Elalszom ezen a zsombékon!” - gondolta magában.

Az őrtűz mellett azonban mozgás támadt. A csikósok felkeltek. Skrzetuski fülébe csakhamar eljutott a „Los! Los!” kiáltás, amire rövid nyerítés volt a válasz. A tűz környéke elnéptelenedett, s maga a tűz kialudt. Kis idő múlva a lovag még füttyülést hallott, majd tompa lódobogást a nedves réten.

Skrzetuski nem tudta megérteni, mért mennek el a csikósok. Ekkor észrevette, hogy a nád bojtja és a tavirózsa levelei mintha sápadtak volnának, a víz is egészen másképp csillog, mint a holdvilágban, a levegőt pedig könnyű köd homályosítja el.

Körülnézett - virradt.

Az egész éjszaka eltelt azzal, hogy körüljárta a tavat, míg elérte a kis mocsarat és a folyót.

Még alighogy útja kezdetén tartott. Most már a folyó mentén kellett továbbmennie, s nappal átlopakodnia a szekértáboron.

A levegőt mind jobban átjárta a hajnal fénye. Keleten az ég halványkék színt öltött.

Skrzetuski leszállt a zombékról, ismét beleereszkedett a tóba, hamarosan eljutott a parthoz, s ott kidugta fejét a nád közül.

Mintegy ötszáz lépésnyire tatár őrszemet látott, a rét egyébként üres volt, csupán egy őrtűz pislákoló parazsa világított egy közeli száraz helyen. A lovag elhatározta, hogy arrafelé kúszik a sással elegy magas fűben.

Odaérve szorgosan körülmélt, vajon nem talál-e valamiféle ételmaradékot. S valóban talált frissen lerágott birkacsontokat, rajtuk még némi inakkal és zsírral, meg néhány sült répát eldobálva a még meleg hamuban. Egy kiéhezett vadállat mohóságával esett az ételeknek, s evett mindaddig, amíg észre nem vette, hogy a part mentén felállított tatár őrszemek, akik mellett elhaladt, ugyanezen a réten át visszafelé jönnek a szekértáborba, s feléje közelednek.

Erre ő is visszahúzódott, s néhány perc múlva eltűnt a sűrű nádasban. Előbbi zombékját megtalálva nesztelenül elhelyezkedett rajta. Közben az őrszemek elhaladtak. Skrzetuski nyomban előszedte a magával hozott csontokat, hozzájuk látott, s vígan ropogtatta farkaséhoz hasonló hatalmas állkapcsa között. Lerágta az inakat, a zsírt, kiszívta a csontokból a velőt, s most már a csontokat kezdte fogai között őrölni - ezzel vervén el első étét. Zbarazban régen nem volt része ilyen reggeli lakomában.

Most már erősebbnek érezte magát. Nemcsak az étel, hanem a felkelő nap is új erővel töltötte el. Egyre világosabb lett, az égbolt keleti szélének zöldes színe aranyló rózsaszínt öltött; a hajnali hideg kínoztá ugyan a lovagot, de vigasztalta a gondolat, hogy a nap nemsokára felmelegíti elcsigázott tagjait. Széjjelnézett, hogy pontosan megállapítsa, hol jár. A zombék elég nagy volt, kerekességénél fogva kissé rövid ugyan, de olyan széles, hogy két ember könnyűszerrel elfekhetett rajta. A nádas mintegy falként fogta körül, s teljesen eltakarta az emberi szemek elől.

„Itt rám nem bukkannak - gondolta Skrzetuski -, legfeljebb, ha a nádasba jönnek halászni, márpedig hal nincsen, mert a sok dögtől elpusztultak. Itt kipihenem magam, s fontolóra veszem, mit tegyek tovább.”

S gondolkozni kezdett, vajon továbbmenjen-e a folyó mentén, vagy sem. Végül is úgy határozott, hogy ha újra megindul a szél, s meghullámoztatja a nádas, továbbmegy, ellenkező esetben a mozgás meg a nesz elárulhatná, annál is inkább, mert alighanem a szekértábor közelében kell elhaladnia.

- Hála neked Istenem, hogy még élek! - suttogta halkan.

Szemét az égre emelte, s azután gondolatai a lengyel sáncok felé szálltak. A zombékról jól látszott a vár, különösen, hogy a felkelő nap sugarai megaranyozták. Ott a toronyból valaki talán figyelmesen kémleli a tavakat meg a nádas, de Wolodyjowski meg Zagloba bizonyára egész nap nézelődnek a sáncokról, hogy vajon nem látják-e meg valamelyik beluárd tetején lógni.

„Hát nem látnak meg!” - gondolta magában, s lelkét a megmenekülés boldog érzése dagasztotta.

- Nem, nem látnak meg! - ismételte meg néhányszor. - Kevés utat tettem meg, de meg kellett tenni. Isten megsegít továbbra is.

Erre képzelete szemével már a szekértáboron túl látta magát az erdőben, amely mögött már ott állanak a királyi hadak, az egész ország közfelkelése, a huszárság, a gyalogság meg az idegen regimentek, hogy a föld csak úgy nyög a temérdek ember, ló és ágyú alatt, s e sokaság között maga király öfelsége...

Azután látta a roppant csatát, az összezúzott szekértáborokat - a herceget, amint az egész lovasság élén vágat hullahegyeken át, s látta, amint a hadak köszöntik egymást.

Fájó, dagadt szeme lecsukódott a nagy világosságtól, feje lekókad gomolygó gondolatainak súlyától. Valami boldog erőtlenség szállta meg, végül egész hosszában elnyúlt a zsombékon, s elaludt.

A nádas zúgott. A nap már magasan járt az égen, s forró tekintetével melengette a lovagot, kiszáritotta ruháját - ő pedig csak aludt, mélyen, mozdulatlanul. Ha valaki e zsombékon fekvő, véres arccal látta volna, hullának hihette volna, melyet a víz vetett ki. Órák múltak el, s ő folyton aludt. A nap elérte az égbolt zenitjét, már átsiklott a delelőn - de ő még mindig aludt. Csak a réten egymást harapdáló lovak nyihogása és a csikósok kiáltozása ébresztette fel, amint ostorral csapkodták a ménesbeli csikókat.

Megdörzsölte szemét, szétnézett, ráeszmélt, hogy hol is van. Felpillantott a magasba: a még ki nem hunyt alkonypírtól vöröslő égbolton már megvillantak a csillagok - átaludta az egész napot.

Mindazonáltal sem pihentnek, sem erősebbnek nem érezte magát, sőt minden csontja fájt. Arra gondolt azonban, hogy az új fáradozások hátha visszaadják teste rugalmasságát, s lábát a vízbe eresztvén, halogatás nélkül továbbindult.

Most a tiszta vízben gázolt szorosan a nádas mellett, hogy a nád zizegetésével el ne árulja magát a parton legeltető csikósoknak. Az alkonypír utolsó fényei is kialudtak, s elég sötét lett, mert még a hold nem kelt fel az erdők mögül. A víz olyan mély volt, hogy a lovag olykor elvesztette a talajt lába alól, s úsznia kellett, ami elég nehezére esett, mert ruha volt rajta, s ezenfelül ár ellen úszott, mely elég lassú volt ugyan, de mégiscsak visszafelé sodorta a tavak irányában. De legalább annyi haszna volt helyzetéből, hogy a legélesebb tatár szem sem vehette észre a fejét, mely a nádas sötét fala előtt siklott lassan felfelé.

Elég bátran haladt tehát, időnként úszva, de leginkább hol övig, hol hónaljig érő vízben gázolva, míg végül olyan helyre ért, ahonnan mindkét parton ezer meg ezer fényt pillantott meg.

„Itt a szekértábor - gondolta. - Istenem, most segíts meg!”

Aztán hallgatózott.

Összekeveredett szavak moraja jutott fülébe. Igen, a szekértábor volt. Az ár irányában haladva a bal parton volt a kozák tábor, a maga ezer meg ezer szekérével meg sátrával - a jobb parton a tatár gyeplő, mindkettő zajos, lármás, tele emberi beszéddel, a sípok és dobok zenebonájával, marha- és tevébögéssel, nyerítéssel és kiáltozással. A folyó választotta el őket egymástól, s egyúttal meggátolta a veszekedéseket és gyilkosságokat is, mert a tatárok nem bírtak veszteg meglenni a kozákok mellett. E helyen szélesebb is volt, vagy talán szándékosan szélesítették ki. Ámde egyfelől a sátrak, másfelől a nádkalibák lenyúltak a partra, alig néhány tucat lépésnyire a víztől, a part szélén pedig biztosan strázsák álltak.

A nád és a sás ritkult - a táborhellyel szemben nyilván kavicsos volt a part. Skrzetuski még hatvan-hetven lépést ment, aztán megállt. Valami félelmetes erő áramlott feléje amaz emberi hangyabolyok felől.

E pillanatban úgy érezte, e sok-sok ezer ember minden ébersége és ádáz gyűlölete ellene irányul, s ő maga teljesen tehetetlen, teljesen védtelen velük szemben - egyedül, magára hagyatva.

„Erre senki át nem juthat!” - gondolta magában.

Mindazonáltal még előbbre ment, mert valami fékezhetetlen, fájdalmas kíváncsiság gyötörte. Közelebből akarta látni ezt a félelmetes erőt.

Egyszerre megállt. A sűrű nádas oly hirtelen véget ért, mintha késsel vágták volna el. Lehet, hogy a nádkalibák építéséhez vágták ki. Távolabb a tiszta víz vöröslött a benne tükröződő tábortüzekről. Két hatalmas, fényes tűz égett közvetlenül a part mentén. Az egyiknél lovas tatár, a másik mellett molojec állt, kezében hosszú dárdával. Mindketten egymást meg a vizet nézték. A távolban más őrszemek is látszottak, akik hasonlóképpen figyelve örködtek.

A lángok fénye mintegy égő hidat vert a folyó fölött. A partok tövében sok apró csónak volt, amilyeneket a tavi őrségek használnak.

- Lehetetlen! - dörmögte Skrzetuski.

Egyszerre elfogta a kétségbeesés. Sem továbbmenni, sem visszatérni. Íme, egy napot eltöltött azzal, hogy sárban és pocsolyákban evickélt, rothadt levegőt lélegzett be, és vízben ázott, csak azért, hogy ideérve e táborokhoz, amelyeken ígérete szerint át kell mennie - most belássa, hogy ez lehetetlen.

Ámde a visszatérés is lehetetlen volt. Skrzetuski érezte, arra talál még magában erőt, hogy továbbmenjen, de hogy visszaforduljon arra semmiképpen. Kétségbeesésébe tehetetlen düh is vegyült. Az első pillanatban ki akart lépni a vízből, megfojtani az őrszemet, aztán a tömegre vetni magát és meghalni.

A szél ismét furcsa neszsel kezdett zúgni a nádasban, s magával hozta a zbarazi harangok szavát. Skrzetuski a mellét verve buzgó imádságba fogott, s ugyanakkor a vízbe fulladó ember erejével és kétségbeesett hitével hívta segítségül a mennyei hatalmakat. Ő imádkozott, a gyepe meg a tábor pedig vészjóslóan zúgott, mintha az imádságra felelne. A tűz fényétől vörös meg fekete alakok jöttek-mentek, akár az ördögök a pokolban; az őrszemek mozdulatlanul álltak - a folyó véresen hömpölygött tova.

„Ha beáll a sötét éjszaka, majd eloltják az őrtüzeket is” - gondolta Skrzetuski, és várt.

Elmúlt egy óra, azután a másik. A zaj alábbhagyott, s valóban, a tüzek is kialvófélben voltak - kivéve a két nagy őrtüzet, amelyek egyre erősebben lángoltak.

Az őrköt felváltották, s most már bizonyos volt, hogy így fognak állani reggelig.

Skrzetuskinak az a gondolata támadt, hogy nappal talán könnyebben átlopakodhatnék - de csakhamar elvetette ezt a gondolatot. Nappal vizet hordanak, a szarvasmarhát itatják, fürödnek, tehát a folyó bizonyára tele van emberekkel.

A lovas tekintete egyszerre a csónakokra esett. Mindkét parton néhány tucat csónak sorakozott hosszan egymás mellett, s a tatár parton a nádas egészen az első csónakokig benyúlt.

Skrzetuski nyakig a vízbe merült, s lassan gázolt a csónakok felé, tekintetét le nem véve a tatár őrszemről.

Félóra múlva elérte az első csónakot. Terve egyszerű volt. A csónakok fara magasan kiállt a vízből, mintegy bolthajtást alkotva fölötte, amely alatt egy emberi fej könnyen átcúsúzhatott. Hogyha minden csónak az oldalával simult a másikhoz, akkor a tatár őrszem nem láthatja meg az alattuk átlopakodó fejét. Veszedelemesebb a kozák őrszem, de netán az sem láthat odáig, mert a csónakok fara alatt a szemben levő őrtűz ellenére sötét homály honol.

De különben sem volt más út.

Skrzetuski nem habozott sokáig, s csakhamar a csónakok fara alatt volt.

Négykézláb mászott, vagy inkább csúszott, mert a víz nagyon csekély volt. Oly közel jutott a parton álló tatárhoz, hogy a ló prüsszkölését is hallotta. Egy darabig állt és hallgatózott. Szerencsére a csónakok oldalukkal simultak egymáshoz. Szemét most a tisztán látható kozák őrszemre függesztette. Az azonban a tatár gyeput bámulta. A lovag elhaladt vagy tizenöt csónak alatt, mikor egyszerre lépéseket és emberi beszédet hallott. Nyomban lelapult és hallgatózott. Krími útja alkalmával megtanult tatárul, s most egész testében megremegett, mikor a parancsot hallotta:

- Beülni és előre!

Hiába állt a vízben, egyszerre melege lett. Ha ezek az emberek abba a csónakba ülnek, amelyik alatt ő áll, akkor elveszett, ha az előtte állók valamelyikébe ülnek, akkor is elveszett, mert ott jól megvilágított rés támad.

Minden másodperc mintha órákig tartott volna. Egyszerre már a deszkán koppantak a lépések - a tatárok a mögötte levő negyedik vagy ötödik csónakba ültek, betaszították a vízbe, s elindultak a tó felé.

E művelet azonban a csónakokra irányította a kozák őrszem figyelmét. Skrzetuski mintegy félóra hosszat meg sem moccant. Csak akkor indult tovább, mikor az őrt leváltották.

Így jutott el a csónaksor végéig. Az utolsó csónakon túl ismét sás kezdődött, azután meg nádas.

Most valamivel bátrabban haladt tovább, felhasználva minden fuvallatot, mely zizegéssel, zúgással töltötte meg a partokat. Időnként hátra-hátranézett. Az őrtüzek távolodtak, elhomályosodtak, pislogtak, gyengültek. A sás- és nádassávok egyre sötétebbekké, sűrűbbekké váltak, mert a partok mocsarasabbak voltak. Az őrszemek nem állhattak olyan közel, a tábor zaja is halkult. Valami emberfeletti hatalom új erőt öntött a lovag tagjaiba. Keresztültört a nádason, a zsombékokon, belesüppedt az ingoványba, lemerült, úszott, s ismét kievickélt. Még nem mert kimenni a partra, de már úgy érezte, mintha megmenekült volna. Maga sem tudta, mily sokáig tört, gázolt így előre, de mikor ismét körülnézett, az őrtüzeket csak távoli, fénylő pontoknak látta, s néhány száz lépés után teljesen elenyésztek. A hold lenyugodott, körös-körül csend volt. Ekkor a nád zizegésénél erősebb zúgást hallott. Csaknem felkiáltott örömében: a folyó két partján erdő sötétlett.

Ekkor a part felé indult, s kilépett a nádasból. A fenyőerdő közvetlenül a sás és a nádas után kezdődött. Orrát megütötte a gyantaszag. A bozótban itt-ott ezüstösen fénylett a páfrány.

Megmenekült.

Az erdő megnyílt előtte, s betakargatta árnyékába.

XXVIII. FEJEZET

A toporówi udvarház társalgójában három úr ült titkos tanácskozásra bezárkózva. Az asztalon néhány gyertya égett a környéket ábrázoló térképek mellett, s ugyancsak ott hevert egy fekete tollas, magas kalap, egy kard, gyöngyház markolatára dobott csipkés keszkenővel, és egy pár szarvasbőr kesztyű. Az asztal mellett, magas támlájú karszékben ült egy negyven év körüli, elég apró növésű, de erős testalkatú férfiú. Barna arca sárgás és fáradt, szeme fekete, úgyszintén svéd parókája is, melynek tincsei csigákban omlottak vállára és hátára. Két végén felfelé fésült, ritkás fekete bajusz díszítette felső ajkát, míg alsó ajka és álla erősen előreállt, ami az egész arcnak az oroszláni bátorság, büszkeség és makacsság kifejezését adta. Nem volt ez szép arc, de annál rendkívülibb. A testi gyönyörök iránti hajlandóságot eláruló érzéki vonás furcsán vegyült benne bizonyos álmatag élettelenséggel és hűvösséggel. Szeme kissé réveteg, de könnyű volt elképzelni, hogy a vidámság vagy harag hevületében tudott villámokat is szórni, melyeket nem minden tekintet bírt ki. Ugyanakkor azonban jóság és szelídség is sugárzott belőle.

Fekete öltözéke, az atlaszköntös és a csipkegallér, amely alól aranylánc kandikált ki, még növelte e rendkívüli alak méltóságát. Általában az arcáról lerívó gondok és szomorúság közepette volt benne valami felséges. Mert valóban maga a király volt az: Jan Kazimierz Waza, csaknem egy esztendő óta utódja bátyjának, Wladyslawnak.

Kissé hátrább, a félhomályban ült Hieronim Radziejowski, a lomzai sztarosztja, egy alacsony, vaskos férfiú, pirospozsgás, kövér, arcátlan udvarnok, átellenben pedig az asztalnál a harmadik úr könyökére támaszkodva nézte a környéket ábrázoló térképet, s időnként a királyra emelte tekintetét.

Arcában talán kevesebb volt a fenség, de a hivatali méltóság netán még több, mint a királyéban. E gondoktól szántott, gondolatokba merülő hűvös és értelmes államférfiúi arc szigorúsága semmit sem ártott rendkívüli szépségének. Kék szeme átható tekintetű, arcbőre - kora ellenére - üde. Pompás lengyel öltözéke, nyírott svéd szakáll a homloka fölött a magas üstök még csak növelte mintegy kőből faragott, szabályos vonásainak szenátori komolyságát.

E férfiú Jerzy Ossolinski, királyi kancellár és német birodalmi herceg, az európai fejedelmi udvarokban csodálattal emlegetett szónok és diplomata, Jeremi Wisniowiecki herceg híres ellenfele.

Rendkívüli képességei korán feléje fordították a korábbi uralkodók figyelmét, s korán emelték a legmagasabb hivatalokba, hogy az egész ország hajóját igazgassa, mely e pillanatban közel volt a teljes pusztuláshoz.

Pedig hát a kancellár szinte arra volt teremtvé, hogy az ország hajójának kormányosa legyen. Szorgalmas és kitartó, eszes és távolba látó férfiú lévén, ki mindig hosszú évekre vet számadást, biztos és nyugodt kezével e Köztársaság kivételével bizonynyal minden más országot a békés révbe vezérelt volna, belső erőt és hosszú évekig tartó hatalmat biztosítván neki... ha olyan uralkodónak lett volna a teljhatalmú minisztere, mint például a francia vagy a spanyol király.

Hazájától távol, külföldön nevelkedvén, idegen példákat tartott szeme előtt, s vele született éles értelme és hosszú gyakorlata ellenére sem bírt hozzászokni e Köztársaság erőtlen kormányához, egész életén át nem tanult meg ezzel számolni, noha ez volt az a szikla, amelyen minden terve, szándéka és erőfeszítése összezúzódtott. Pedig éppen e gyengeség miatt már most

látta a jövőben a szakadékot és a romokat, s éppen e gyengeség miatt később kétségbeesett szívvel halt meg.

Lángeszű teoretikus volt, de nem bírt lángeszű gyakorlati férfiúvá válni, s így oly útvesztőbe keveredett, amelyből nem volt kivezető út. Ha olyan gondolata támadt, mely a jövőben jó gyümölcsöket ígért, a megszállott ember makacsságával haladt megvalósítása felé, mit sem törődve azzal, hogy egy gondolat a teóriában lehet üdvös, ugyanakkor azonban a fennálló körülmények miatt a gyakorlatban szörnyű csapásokhoz vezethet.

Hmelnickij felkelt a pusztában, s óriássá növekedett. A Köztársaságra rázúdult a Zólte Wody-i, korsuni és pilawcei csapás. Ugyanez a Hmelnickij már első lépésével az ellenséges krími hatalommal kötött szövetséget. Egyik villámcsapás a másikat érte - nem maradt más, csak háború és háború.

A dolog ereje összezúzta teóriáit. Pillanatról pillanatra mind világosabban kitetszett, hogy a kancellár törekvéseinek eredménye éppen az ellenkezője annak, amit várt tőlük. Végül bekövetkezett Zbaraz, s végérvényesen bebizonyította ezt.

A kancellár a sok gond, keserűség és az általános gyűlölet súlya alatt roskadozott.

Azt tette hát, amit a kudarcok és csapások idején azok tesznek, akiknek önbizalma erősebb minden csapásnál: kereste a bűnösöket.

Bűnös volt az egész Köztársaság, valamennyi rend, egész múltja és államformája, ámde aki a hegy lejtőjén levő sziklát - attól való félelmében, hogy az le talál zuhanni a mélységbe - fel akarja görgetni a csúcsra, nem számolván erőivel, az csak siettetni a lezuhanását.

Míg tehát ő a bűnösöket kereste, minden más szem reáírányult, mint a háború, a csapások, a szerencsétlenség előidézőjére.

A király azonban még hitt neki, annyival is inkább, mert a közvélemény, a király tekintélyét sem kímélve, a kancellárral egyben őt is okolta.

Ott vesztegeltek tehát Toporówban gondterhelten, szomorúan, nem tudván, mihez fogjanak, mert a királynak csak huszonötezer főnyi hadereje volt. A közfelkelést fegyverbe szólító fűzfakoszorút későn küldték széjjel, s eddig a nemességnek csak csekély része vonult táborba. Ki volt e késedelem okozója, s nem volt-e ez is a kancellár makacs politikájának eggyel több hibája - a király és minisztere titka maradt. Elég az hozzá, hogy most mind a ketten védtelennek érezték magukat Hmelnickij hatalmával szemben.

De ami még fontosabb - nem volt fölöle biztos hírük. A királyi táborban még azt sem tudták, vajon a kán teljes haderejével Hmelnickijjal van-e, avagy csak Tuhaj bej van ott néhány ezer főnyi hordával. Pedig ez valóságos élet-halál fontosságú kérdés volt. Magával Hmelnickijjal még szerencsét próbálhatott volna a király, noha a lázadó hetman egymaga is tízszeresen nagyobb haddal rendelkezett, mint ő. A király nevének varázsa sokat számított a kozákok szemében, talán még többet, mint a ki nem képezett nemesség idétlen közfelkelése - ámde, ha a kán is Hmelnickijjal van, ekkora túlerővel szembeszállni képtelenség.

Eközben a legkülönbözőbb hírek érkeztek az ellenség felől, de pontosat senki sem tudott. Az előrelátó Hmelnickij bezárkózott, nem bocsátott ki egyetlen kozák vagy tatár portyát sem, hogy a király valamiképpen hírhozóhoz ne jusson. A lázadó hetmannak más volt a szándéka - hadainak egy részével bezárva tartani a már haldokló Zbarazt, hogy ő maga az egész tatár és kozák erővel váratlanul a király előtt teremjen, minden hadaival egyben körülkerítse, s a kán kezébe adja.

Nem ok nélkül volt hát felhős a király arca, hiszen a fölség számára nincsen nagyobb fájdalom az erőtlenségnél. Jan Kazimierz a karszék magas támlájára dőlt, kezét hanyagul az asztalra tette, s a térképre mutatva szólt:

- Nem ér ez semmit, semmit! Szerezzetek nekem hírhozót!
- Magam sem kívánok egyebet - felelte Ossolinski.
- A portyázók visszatértek?
- Vissza, de nem hoztak semmit.
- Egyetlen foglyot sem?
- Csupán környékbeli pórokat, akik semmit sem tudnak.
- S Pelka uram megtért? Ő híres vadász.
- Felséges uram! - szólalt meg a király széke mögül a lomzai sztarosza. - Pelka uram nem tért meg, és nem is tér meg többé, mert elesett.

Pillanatnyi csend lett. A király a gyertya lángjára szegezte komor tekintetét, s ujjaival dobolt az asztal lapján.

- Nincs hát semminő tanácsotok? - kérdezte végre.
- Várni! - felelte a kancellár komolyan.

Jan Kazimierz összeráncolta homlokát.

- Várni? - ismételte meg. - S közben Wisniowiecki meg a regimentáriusok elpusztulnak ott Zbarazban.
- Még egy ideig kibírják - jegyezte meg Radziejowski hanyagul.
- Hallgatnál inkább sztarosza uram, ha jobbat nem szólhatsz.
- Éppenséggel van egy jó tanácsom, felséges uram.
- Mi legyen az?

- Valakit kiküldeni Zbaraz alá, mintegy Hmelnickijjal való alkudozásra. A követ megtudja, vajon ott van-e a kán tulajdon személyében, s visszatérvén megjelenti.

- Nem lehet az - vélte a király. - Most, amikor Hmelnickijt lázadónak nyilvánítottuk, s díjat tűztünk ki fejére, a zaporozsjei hetmani buzogányt pedig Zabuskinak adtuk, nem volna méltóságunkhoz illendő dolog alkudozásokba bocsátkozni véle.

- Akkor hát küldjünk a kánhoz - felelte a sztarosza.

A király kérdő tekintet vetett a kancellárra, az pedig ráemelte kék szemét, s némi gondolkodás után így szólt:

- A tanács nem volna rossz, ámde Hmelnickij kétségtelenül fogva tartaná a küldöttet, s így az egész dolog mit sem ér.

Jan Kazimierz legyintett.

- Látjuk, hogy semmit sem tudtok kimódolni, így hát megmondom én a magam gondolatát. Íme, a trombitásokkal indulást fúvatok, s az egész haddal megyek Zbaraz alá. Legyen meg Isten akarata! Ott majd megtudom, ott vagyon-e a kán, avagy nincs.

A kancellár ismerte a király rettenthetetlen bátorságát, s nem kételkedett benne, hogy amit elvégzett magában, azt meg is teszi. Másfelől tapasztalatból tudta, hogy ha a király feltett magában valamit, s a vállalkozás felől megköti magát, attól semminémű rábeszélés el nem fordítja. Nem kezdte hát mindjárt az ellenkezéssel, sőt magasztalta a gondolatot, de nem tanácsolta a sietséget. Magyarázgatta a királynak, hogy amit akar, azt véghez lehet vinni holnap vagy holnapután, s közben jöhetnek kedvező hírek. Minden nap csak növelni fogja a lazulást a Zbaraz alatt elszenvedett vereségek és a király jövetelének híréből megfélemlített pórnép körében. A lázadás úgy elolvadhat a felség fényétől, akár a hó a nap sugaraitól - de ehhez időt kell neki adni. A király az egész Köztársaság megmentésének terhét viseli vállán, s Isten és utódai előtt felelős érte. Nem szabad hát a kudarcot kockáztatnia, már csak azért sem, mert szerencsétlenség esetén a Zbarazban levő hadak menthetetlenül elvesznek. A kancellár hosszan és meggyőzően beszélt, mintha ékesszólását akarta volna csillogtatni. Végül is meggyőzte a királyt, de egyszersmind ki is fárasztotta. Jan Kazimierz ismét a szék támlájához dűlt, s türelmetlenül dörögte:

- Tegyétek, amit akartok, de holnapra legyen hírhozóm!

Erre ismét pillanatnyi csend következett. Az ablakon át látszott a hold óriási arany korongja, de a szobában félhomály volt, mert a gyertyák kanóca gombássá égett.

- Hány óra? - kérdezte a király.

- Éjfél felé jár - felelte Radziejowski.

- Ez éjjel nem alszom. Bejárom a táborn. Jertek ti is velem. Ubald és Arciszewski hol vannak?

- A táborban. Elmegyek, megmondom, hogy vezessék elő a lovakat - jelentette a sztarosza.

Az ajtó felé indult, de e pillanatban a pitvarban zaj támadt; egy darabig élénk szóváltás, majd gyors léptek zaja hallatszott, végül kitárult az ajtó, s lihegve toppant be Tyzenhauz, a király belső udvarnok.

- Felséges uram! - kiáltotta. - Egy bajtárs érkezett Zbarazból!

A király felugrott karszékéből, a kancellár szintén felállt, s egyszerre tört fel ajkukról a kiáltás:

- Lehetetlen!

- Pedig úgy van! Kint vár a pitvarban.

- Ide vele! - kiáltotta a király tenyerébe csapva. - Hadd oszlassa el gondjainkat. Ide vele, a Boldogságos Szűzre!

Tyzenhauz eltűnt az ajtónyílásban, s egy pillanat múlva helyette egy magas, ismeretlen alak jelent meg ugyanott.

- Jöszte közelebb, nemes atyámfia! Jöszte közelebb! - bízta a király. - Örömmel látunk!

A lovag az asztalhoz lépett, s láttára a király, a kancellár és a lomzai sztarosza ámulva húzódtak hátrább. Egy rémes alak, inkább kísértet állt előttük; cafatokban lógó rongyai alig takarták lesóványodott testét; kékülő arcát vér és sár mocskolta be, szeme lázas fényben csillogott, bozontos fekete szakáll a mellét verte, a hullabűz csak úgy áradt belőle, s lába annyira remegett, hogy meg kellett kapaszkodnia az asztal szélében.

A király és a két úr tágra nyílt szemmel bámult rá. E pillanatban kinyílt az ajtó, s betódultak rajta a katonai és polgári méltóságok: Ubald és Arciszewski generálisok, Sapieha litvániai alkancellár, a rzeszycei sztarosza, a sandomierzi úr. Valamennyien a király mögé állva bámulták a jövevényt, a király pedig megkérdezte:

- Ki vagy te?

A nyomorult kinyitotta száját, de állkapcsait görcs rántotta össze, álla remegett, s csak ennyit bírt kinyögni:

- Zba...razból!

- Bort neki! - szólt egy hang.

Egy szempillantás alatt már nyújtották feléje a telt serleget. A jövevény nagy erőlködéssel kiitta. Ezalatt a kancellár levette pompás mentéjét, s a jövevény vállára terítette.

- Most már bírsz beszélni? - kérdezte a király kis idő múlva.

- Bírok - felelte a lovag, most már szilárdabb hangon.

- Ki vagy?

- Jan Skrzetuski, ezredeskapitány a huszárságnál...

- Kinek a szolgálatában?

- A rutén vajdáében.

A teremben nesz támadt.

- Mi újság nálatok? Mi újság? - kérdezte a király lázasan.

- Nyomor... éhség... egyetlen sírhalom...

A király eltakarta szemét.

- Názáreti Jézusom! Názáreti Jézusom! - suttogta halkán.

Majd tovább faggatta:

- Sokáig tarthatjátok még magatokat?

- Nincs puska. Az ellenség a sáncok között...

- Sokan vannak?

- Hmelnickij... A kán, valamennyi hordájával.

- A kán ott van?

- Ott...

Tompa csend következett. A jelenlevők egymásra néztek, minden arcról bizonytalanság tükröződött.

- Hogyan bírtátok ki? - kérdezte a kancellár, hangjában némi kétkedéssel.

E szavakra Skrzetuski felkapta fejét, mintha új erő töltötte volna el, arcán végigfutott a büszkeség villáma, s nem várt erős hangon felelte:

- Húsz rohamot visszavertünk, tizenhat nyílt csatában győztünk, hetvenöt kirohanást intéztünk...

Ismét csend lett.

Erre a király felegyenesedett, megrázta parókáját, miként az oroszlán a sörényét, sárgás arcát előntötte a pír, szeme égett.

- Istenemre! - kiáltotta. - Elég volt a tanácsokból, az ácsorgásból, a késedelmezésből! Akár ott a kán, akár nincs, akár bevonul a közfelkelés, akár nem, Istenemre, nekem elég volt ebből! Még ma indulunk Zbarazba!

Mit sem törődve a lovag visszataszító külsejével, két keze közé fogta fejét, s így szólt:

- Kedvesebb vagy szívemnek, mint mások selyemben, bársonyban. A Boldogságos Szűzre, náladnál kisebbeket jutalmaznak sztarosztaságokkal, de amit te műveltél, annak sem marad el jutalma!... Ne ellenkezz! Adósod vagyok!

A király példájára a többiek is nyomban felbuzdultak.

- Nem volt még ennél nagyobb lovag!

- Ez még a zbaraziak közül is a legjelesebb!

- Halhatatlan dicsőséget szereztél nevednek!

- Mi módon jutottál át a kozákokon és tatárokon?... - kiáltották.

- Mocsárban bujkálva, nádasokban rejtőzködve, erdőben botorkálva... el-eltévedve... étlen-szomjan...

- Adjatok ennie! - kiáltotta a király.

- Enni! - ismételték mások is.

- Ruhát neki!

- Holnap adjanak neked lovat és köntöst - parancsolta a király - Semminek sem leszel szűkiben.

A jelenlevők a király példáját követve egymáson tettek túl a lovag magasztalásában. Mindjárt újabb kérdésekkel halmozták el, melyekre Skrzetuski csak nagy erőlködéssel felelgetett, mert egyre nagyobb gyengeség vett rajta erőt, s már csak félig volt öntudatánál.

Békesség ömlött el Jan Kazimierz eddig gondterhelt arcán, csak szeméből sugárzott szokatlan fény. A jelenlevők sokan még most is kételkedtek abban, hogy a király nyomban elindulhat, ő pedig fogta kardját, s intett Tyzenhauznak, hogy csatolja oldalára.

- Mikor kíván indulni királyi felséged? - kérdezte a kancellár.

- Az Úr derűs éjszakát adott, a lovak ki sem melegszenek. Nemes őrkapitány uram - tette hozzá a főemberekhez fordulva - add ki a parancsot a trombitásoknak, fűjjanak indulást.

Az őrkapitány nyomban távozott a szobából. Ossolinski kancellár halkan megjegyezte, hogy nincsen mindenki készen, s a szekerek nem indulhatnak el hajnal előtt, a király azonban nyomban visszavágott:

- Akinek kedvesebbek a szekerek, hogysen a haza és a király, az maradjon.

A terem kezdett kiürülni. Mindenki zászlóaljához sietett, hogy azt „talpra állítsa”, s a hadjáráshoz elrendezze. Tyzenhauz karon fogta Skrzetuskit, s eltávoztak. A pitvarban találkoztak a rzeszycei sztarosztával, aki a másik oldalról fogta karon az ingadozó lovagot. Az éjszaka világos, csendes és meleg volt. A hold hatalmas arany korongja úgy úszott Toporów fölött az égbolton, mint egy hajó. A tábor udvaráról emberi beszélgetés zaja, szekerek csikorgása és az ébresztőt fúvó trombiták harsogása hallatszott. A távolban a hold fényében úszó templom előtt már lovas és gyalogos katonák csoportjai látszottak. A faluban nyerítettek a lovak. A szekerek csikorgásához láncsörgés és az ágyúk tompa dübörgése járult.

Skrzetuski már nem tudta, hol van, és mi történt vele. Csak a zajt, a lódobogást, a szekerek nyikorgását, a gyalogság dübörgő menetelését, a katonák kiáltozását és a trombiták harsogását hallotta - s mindez egyetlen, óriási zúgássá olvadt össze fülében... „Menek, menek”-dörmögte magában... Közben a zúgás távolodott, gyengült, olvadozott... végül teljes csend borult Toporówa.

XXIX. FEJEZET

Több napot átaludt, de felébredése után sem hagyta el a gonosz láz. Még sokáig félrebeszél, mesélt Zbarazról, a hercegről, a krasnostawi sztarosztáról, beszélgetett Michal urammal meg Zaglobával, kiáltozott Longinus Podbipieta után, hogy „Nem arra!” - csak éppen Helenát nem említette soha. Látszott, hogy amaz emberfeletti erő, amellyel a knyázkisasszony emlékét szívébe zárta, még ily gyenge és beteg állapotában sem hagyja el. Ellenben mintha Rzedzian pufók arcát látta volna maga fölött, éppen úgy, mint akkor, mikor a herceg a konstantynówi csata után kiküldte őt a zászlóaljakkal Zaslaw alá, hogy ott irtsa a garázdálkodó bandákat, s Rzedzian váratlanul megjelent szállásán. Ez az arc összezavarta gondolatait, mert lázas állapotában úgy vélte, hogy az idő megállott, s semmi sem változott azóta. Íme, most is a Chomór partján van, ott alszik a kunyhóban, s ha felébred, indul Tarnopolba a zászlóaljakkal... Krzywonos Konstantynów alatt vereséget szenvedett, s elmenekült Hmelnickijhez... Rzedzian megérkezett Huszczából, s most itt ül ágya mellett... Skrzetuski szólni szeretne, megparancsolni a legénynek, hogy nyergeltesse a lovakat, de nem bír... S íme rájön, hogy nem a Chomór partján van, hiszen azóta történt az is, hogy Bart elfoglalták. E gondolatnál belenyilallik a fájdalom, s boldogtalan feje megint sötétségbe borul. Már semmit sem tud, semmit sem lát, de kis idő múlva ebből az éjszakából kibontakozik - Zbaraz... az ostrom... Akkor hát nem a Chomór partján van? Rzedzian azonban mégis itt ül mellette, s fölője hajlik. Az ablaktáblákba vágott szíveken át keskeny fénykéve hatol a szobába, s jól megvilágítja a legény arcát, amint gondterhelten, szánakozva hajlik fölője...

- Rzedzian! - szól Skrzetuski hirtelen.

- Ó, vitéz ezredeskapitány uram, hogy végre meg tetszett ismerni - kiáltja a legényke ura lábához borulva. - Már azt hittem, soha fel nem ébred kegyelmességed...

Pillanatnyi csend lett - csak a legényke zokogása hallatszott, amint folyton ura lábát ölelgette.

- Hol vagytok? - kérdi Skrzetuski.

- Toporówban... Zbarazból jött kegyelmességed király öfelségéhez... Hála Istennek! Hála Istennek!

- A király hol van?

- Elment a hadakkal a hercegvajda felmentésére.

Ismét pillanatnyi csend lett. Rzedzian arcán végigcsorogtak az örömkönnnyek, s kis idő múlva elfojtott hangon ismételte:

- Hej, hogy mégiscsak láthatom kegyelmességedet...

Aztán felkelt, kinyitotta az ablaktáblákat s velük együtt az ablakot is.

Elárasztotta a szobát a friss hajnali levegő, s a nappali világosság.

E fény meghozta Skrzetuski teljes öntudatát...

Rzedzian leült az ágy lábánál...

- Én tehát Zbarazból jöttem? - kérdezte a lovag.

- Igenis. Senki meg nem bírta tenni, amit kegyelmességed, ezredeskapitány uram, hogy a király segítségül sietett.

- Podbipieta uram próbálkozott előttem, de elesett...

- Ó, Istenem! Podbipieta úr elesett? Oly bőkezű és oly erényes úr... Még a lélegzetem is elakadt... Hogyan is birkóztak meg egy ilyen vasgyúróval...

- Nyilakkal lövöldöztek rá...

- Hát Wolodyjowski úr meg Zagloba úr?

- Mikor eljöttem, egészségben voltak.

- Hála Istennek. Igen jó barátai ők kegyelmességednek... de hát a pap megtiltotta, hogy beszéljek...

Rzedzian elhallgatott, s kis ideig keményen törte a fejét, ami tisztán meg is látszott pufók ábrázatán. Majd így szólt:

- Vitézlő ezredeskapitány uram!

- No?

- Ugyan mi lesz Podbipieta úr jószágaival? Azt mondják, annyi ott a falu és minden egyéb gazdagság, hogy se szeri, se száma... Nem írt valamit barátaira? Mert úgy hallom, családja nem volt.

Skrzetuski nem felelt, s Rzedzian megértette, hogy e kérdés nincs ínyére. Most tehát így fordította a szót:

- De hála Istennek, hogy Zagloba úr meg Wolodyjowski úr egészséges; azt hittem, netán elfogták őket a tatárok... sok nyomorúságon átmentünk mi együtt, de hát a tisztelendő úr megtiltotta, hogy beszéljek... Hej, higgye el kegyelmességed, már abban voltam, hogy sosem látom őket többé, mert úgy megszorított a tatár, hogy már semmiféle mentség sem volt.

- Hát te Wolodyjowski meg Zagloba uraimékkal jártál valahol? Ők mit sem szóltak nekem erről.

- Mert ők sem tudhatták, megmenekültem-e, elvesztem-e...

- Hol szorított meg annyira a horda?

- Ploskirówon túl, útban Zbaraz felé. Mert hát messze jártunk mi, még Jampolon is túl... de hát Cieciszowski tisztelendő úr megtiltotta, hogy beszéljek...

Pillanatnyi csend lett.

- Isten fizessen meg minden jó szándékotokért és fáradalmatokért - mondta Skrzetuski -, mert már tudom, mi végett jártatok arra. Én is jártam ott még előttek... de hiába...

- Hej, kegyelmességed, ha a tisztelendő úr meg nem til... De hát azt mondta: „Nekem Zbarazba kell mennem király öfelségével, most azért - azt mondja - te vigyázz uradra, de egy szót se szólj neki, mert menten kiszáll belőle a lélek.”

Skrzetuski már annyira letett minden reménységéről, hogy még Rzedzian e szavai sem szították fel benne annak legkisebb szikráját sem... Egy darabig mozdulatlanul feküdt, majd megkérdezte:

- Hogy kerülsz te ide Cieciszowski atyához meg a hadakhoz?

- A sandomierzi kastellánné, Witowska asszony küldött engem Zamoscból üzenettel a kastellán úrhoz, hogy itt, Toporówban fog vele találkozni... Bátor asszonyság az, s mindenáron a hadaknál akar maradni, hogy kastellán úrtól valamiképpen el ne kellessék válnia... Én tehát egy

nappal előbb érkeztem ide, mint kegyelmességed. A sandomierzi úrasszony bármely pillanatban megjöhet... már itt kellene lennie... de hát a kastellán úr meg elment a királlyal!...

- Nem értem, mi módon lehattél te Zamoscban, ha Wolodyjowski meg Zagloba uraimékkal Jampolban jártál. Mi okból nem mentél velük Zbarazba?

- Mert hát tudja kegyelmességed, mikor a horda megszorított, már nem volt semminémű segítség, akkor ők ketten az egész csambulnak útját állták, én pedig elmenekültem, s meg sem álltam Zamoscig.

- Szerencse, hogy el nem veszték - jegyezte meg Skrzetuski -, de téged derekabb legénynek tartotalak. Avagy méltó dolog volt-e ily nagy bajban elhagynod őket?

- Ej, kegyelmességed, hiszen ha hármásban lettünk volna, semmiképpen el nem hagytam volna, mert így is majd megszakadt a szívem, de négyesben voltunk... azért hát ők a hordára vetették magukat, nekem meg megparancsolták, hogy... mentsem... hej, ha bizonyos lehetnék felőle, hogy az öröm meg nem öli kegyelmességedet... mert tetszik tudni, mi Jampolon túl... megtaláltuk... de hát a tisztelendő úr...

Skrzetuski most már úgy nézett és hunyorgott a legényre, mint aki álmából ébredszik, egyszerre mintha megszakadt volna benne valami, félelmetesen elsápadt, felült az ágyban, s mennydörögve kiáltotta:

- Ki volt veled?

- Kegyelemesség! Hej, kegyelmesség! - kiáltotta a legény megrémülve a lovag arcán végbement változástól.

- Ki volt veled? - kiáltotta Skrzetuski, s Rzedziant karjánál fogva megrázta, de ő maga is remegett, mintha a hideg lelte volna, közben pedig vasmarkával gyömöszölte a fiút.

- No, már megmondom! - kiáltotta a legény. - Tegyen velem a tisztelendő úr, amit akar: a kisasszony volt velünk, most pedig Witowska úrasszonynál van.

Skrzetuski megmerevedett, szemét behuntya, s feje súlyosan hanyatlott a párnákra.

- Segítség! - ordította Rzedzian. - Az én uram nyilván kiadta azt a maradék lelkét! Jaj, mit míveltem!... Bár hallgattam volna! Ó, Istenem, drága jó uram, szólaljon meg kegyelmesség!... Istenem... igaza volt a tisztelendő úrnak, hogy megtiltotta... Ezredeskapitány uram! Nagy jó uram!...

- Sebj! - szólalt meg végre Skrzetuski. - Hol van ő?

- Hála Istennek, hogy meg tetszett éledni... Most már inkább nem szólok egy szót sem. A sandomierzi kastelláné asszonnyal van... minden pillanatban itt lehetnek... Hála Istennek!... De most már meg ne haljon kegyelmességed... hamarosan itt lehetnek... Mi Zamoscba menekültünk... s ott a pap átadta a kisasszonyt Witowska úrasszonynak... az illendőség okából... mert hát a hadaknál vagynak garázda emberek... Bohun megkímélte ugyan, de hát némi viszontagság könnyen akadhat... Volt ám sok bajom miatta, de a katonáknak mindig csak azt mondtam: „Jeremi herceg rokona!...” Így aztán megtisztelték... Sok pénzt is költöttem az úton...

Skrzetuski ismét mozdulatlanul feküdt, de szeme nyitva volt, s a mennyezetet nézte, arca pedig nagyon komoly. Nyilván imádkozott. Mikor befejezte, felült, s nagyot kiáltott:

- Ide a ruhámat, s nyergeltess lovakat!

- Hova akar menni kegyelmességed?

- Ide a ruhámat szaporán!

- Mintha csak tudná kegyelmességed, hogy mindenféle szernek bővíben vagyunk, mert király öfelsége is adatott elutazása előtt, meg a többi urak is. Meg három formás paripa is vagyon az istállóban. Ha nekem csak egy ilyen lovacska lenne!... De jobb volna kegyelmességednek még feküdni s pihenni egy kicsit, mert alig van erő a csontjaiban.

- Semmi bajom. A lóra felülhetek. Az élő Istenre, siess hát!

- Tudom én, hogy kegyelmességed tagjai vasból vagynak... hát hadd legyen. Csak aztán megvédjen kegyelmességed Cieciszowski tisztelendő úr előtt... Íme a köntös... ennél jobbat az örmény kalmároknál sem kapni... Tessék öltözködni, én meg addig megmondom, hogy hozzák a borlevest, mert már magamnak is főztem a pap szolgálójával.

Rzedzian az étel körül sürgölődött, Skrzetuski pedig sietve öltötte magára a királytól és az uraktól ajándékba kapott ruhákat. De minduntalan karjába kapta a legényt, s boldogságtól duzzadó melléhez szorongatta, a legényke pedig elbeszélte mindent ab ovo, hogyan találkozott Włodawában Bohunnal, akit Michał uram megszabdalt, de időközben már gyógyulóban volt, hogyan tudott meg tőle mindent a knyázkisasszonyról, s még pjernacsot is kapott. Hogyan mentek aztán Michał és Zagloba uraimékkal a Waladynka melletti szakadékhoz, s a boszorkányt meg a cseremiszt megölve hogyan vitték magukkal a knyázkisasszonyt, s később micsoda nagy veszedelmekbe kerültek, mikor Burlajt hadai elől menekültek.

- Burlajt Zagloba uram levágta - vetette közbe Skrzetuski lázasan.

- Vitéz férfiú ő - felelte Rzedzian -, én még olyat nem is láttam, mert úgy van az, hogy az egyik ékes beszédű, a másik vitéz, a harmadik meg ravasz, de ökelmében mindez megvan. De a leggonoszabb mégis az volt, mikor Ploskirówon túl, amaz erdőségben megszorította a horda. Wolodyjowski meg Zagloba úr ott maradtak, hogy a hordát magukra vonják, s az üldözést feltartsák, én pediglen oldalvást fordulva Konstantynów felé iramodtam Zbarazt elkerülvén, mert úgy gondolkodtam, hogy ha a kislovag urat meg Zagloba urat megölik, biztosan Zbaraz felé fognak bennünket üldözni. Nem is tudom, hogyan szabadította meg az Úristen a maga irgalmasságában a kislovag urat meg Zagloba urat... Én azt hittem, összekaszabolják őket. Mi addig a kisasszonnyal Konstantynów és Zbaraz között menekültünk, mert Konstantynów felől közeledett Hmelnickij, a tatárok pedig Zbaraz alá vonultak.

- Nem mentek azok mindjárt oda, mert Kuszel uram megszorította őket, de csak mondd tovább szaporán!

- Hiszen, ha tudtam volna, de hát nem tudtam, s így aztán a kisasszonnyal együtt a tatárok és kozákok között csúsztuk át, mint valami szurdékban. Szerencsére a vidék üres volt, úgyhogy sehol egy árva lélekkel sem találkoztunk, sem a falvakban, sem a városokban, mert mindenki menekült a tatárok elől, ki hova tudott. Nekem azonban még a szívem is reszketett a félelemből, hogy még el találnak fogni, amit végül sem kerülhettem el.

Skrzetuski abbahagyta az öltözködést, s megkérdezte:

- Hogyan?

- Tudja kegyelmességed, az úgy volt, hogy Doniec kozák portyázó csapatába botlottam. Ez a Doniec testvérbátyja Horpynának, aki a kisasszonyt őrizte a szurdékban. Szerencsére jól ismertem, mert Bohunnál sokszor látott. Áadtam neki húga üdvözlését, megmutattam Bohun pjernacsát, elmesélvén, miként küldött el az atamán a kisasszonyért, s hogy Włodawában vár rám. Mivel pedig ő Bohunnak barátja, s tudta, hogy húga a kisasszonyt őrzi, hát elhitte. Reméltem, elbocsát, s még jól el is lát az útra, de ő így szólt: „Ott - azt mondja - a közfelkelés

szedelőzködik, még netán a lahok kezébe kerülsz, maradj itt - azt mondja -, elmegyünk Hmelnickijhez, a táborban lesz a leányzó a legjobb biztonságban, mert ott maga Hmelnickij fogja őt őrizni Bohun számára.” Szörnyen elszomorodtam e beszéden, mert mit is felelhettem volna? Azt mondtam, Bohun ott vár a leányzóra, s a fejemmel felelek érte, hogy késedelem nélkül oda viszem. De ő megint csak fújja a magáét, hogy: „No, akkor majd hírt adunk Bohunnak, de te ne menj, mert ott lahok vannak.” Én ellenkeztem, meg ő is velem, de a végén már azt mondta: „Furcsa ez nékem, hogy annyira félsz a kozákok közé menni... ej, nem vagy te áruló?!” Erre már láttam, hogy nincs más mód, éjszaka kell megszöknünk, mert Doniec immár gyanút fogott. Bizony kivert a verejték, kegyelmességed. Mindent elkészítettem már az útra, mikor éjjel ránk esett Pelka úr a királyi hadakkal.

- Pelka úr? - szólt Skrzetuski lélegzetét is visszafojtva.

- Hogyne. Híres vadász volt Pelka úr, ki legutóbb elesett... az örök világosság fényeskedjék neki. Nem tudom, akad-e, aki nála jobban ért a portyázáshoz meg ahhoz, hogy miként kell az ellenség elől bujkálni, hacsak Wolodyjowski úr nem. Ott termett hát Pelka úr, mondom, Doniec csapatát úgy összezúzta, hogy hírmondó sem maradt belőle, magát Doniecot pedig foglyul vitte. Alig néhány hete, hogy ökrökkel húzták karóba, de úgy kell neki! Különben Pelka úrral is volt elég bajom, mert az meg ugyanám éhes volt a fehérség erényére... Az örök világosság fényeskedjék neki! Már attól féltem, hogy a kisasszony, a kozákok gonoszságát elkerülvén, a mieinktől még nagyobb gonoszságot szenved... Végül is azt mondtam Pelka úrnak, hogy a kisasszony herceg urunk rokona. Azt pedig tudnia kell kegyelmességednek, hogy Pelka úr valahányszor herceg urunk nevét említette, mindenkor levette süvegét, s egyre hozzá készülődött, hogy szolgálatába álljon... Attól kezdve már nagyon megtisztelte a kisasszonyt, úgyhogy egészen Zamoscig kísért bennünket, ahol Cieciszowski tisztelendő úr vett minket pártfogásába; fölöttébb szent pap ő, tudja kegyelmességed, s a kisasszonyt Witowska kastelláné asszony oltalmába helyezte.

Skrzetuski mélyen fellelegzett, majd Rzedzian nyakába borult.

- Barátom, testvérem leszel, nem szolgám - mondta -, de most már menjünk. Mikor kellett volna a kastelláné asszonynak megérkezni?

- Egy héttel én utánam, annak pedig már tíz napja... mert kegyelmességed nyolc napig feküdt lélektelenül.

- Gyerünk, gyerünk - ismételte Skrzetuski -, mert megöl az öröm.

Ámde mielőtt befejezte volna, lódobogás hallatszott az udvaron, s az ablakok hirtelen elsötétültek a lovaktól és emberektől. Skrzetuski az ablakon át megpillantotta az öreg Cieciszowski atyát, mellette pedig Zagloba, Wolodyjowski és Kuszel lesoványodott arcát, valamint a többi ismerőst a hercegi vörös dragonosok között. Örvendező kiáltás hallatszott, s egy pillanat múlva a lovagok egész raja tódult a szobába, a pappal az élén.

- Zborówban megkötötték a békét, az ostromzárat feloldották! - kiáltotta a pap.

Skrzetuski azonban ezt az első pillanatban tudta, amint zbarazi bajtársait megpillantotta, most pedig már hol Zagloba, hol Wolodyjowski ölelő karjaiban volt, akik egymástól igyekeztek őt elkapkodni.

- Mondták, hogy élsz - lelkenedett Zagloba -, de annál nagyobb öröm nekünk, hogy jó egészségben láthatunk! Szándékkal jöttünk ide érte... Nem is tudod, Jan, mekkora dicsőséget szerezte nevednek, s micsoda jutalom vár rád!

- A király megjutalmazott - mondta a pap -, de a királyok királya nagyobb jutalomról gondoskodott.

- Tudom - felelte Skrzetuski. - Rzedzian mindent bevallott.

- S nem ölt meg az öröm? Annál jobb! Vivat Skrzetuski! Vivat a knyázkisasszony! - kiáltotta Zagloba. - S mi egy árva szót sem szóltunk róla, igaz-e, Jan, mert nem tudhattuk, él-e, hal-e? Ám e legényke ügyesen forgolódhatott vele. Hej, a *vulpes astuta*!¹⁸⁴ A herceg vár mindkettőtöket... Hej, a Jahorlikig elmentünk érte. Megöltem a pokoli monstrumot, aki őrizte. Szöktek ám előletek ama tizenkét fiak, de most utoléritek, sőt netán el is hagyjátok őket. Unokáim lesznek, nemes atyámfiai! Rzedzian, mondjad csak, akadtak-e nagyobb bajok utatokban? Úgy gondold meg, hogy az egész hordát feltartottuk, Michal urammal kettesben! Elsőnek vetettem magam az egész csambulra! A gödrökben bujkáltak előlünk, de hiába! Michal uram is kitett magáért! Hol az én kislányom? Ide a kislányommal!

- Isten adjon neked boldogságot, Jan! Isten áldjon meg! - mondta a kislovag ismét karjába kapva Skrzetuskit.

- Isten fizessen meg nektek mindenért, amit értem tettetek! Nem talállok szavakat. Életemmel, véremmel nem bírnám meghálálni! - felelte Skrzetuski.

- Üsse kő! - mondta Zagloba. - Megkötötték a békét! Gonosz béke ez, nemes atyámfiai, de hiába. Jó, hogy otthagyhattuk azt a dögvészes Zbarazt! Most már béke lesz, nemes atyámfiai. A mi munkánk ez, meg az enyém, mert ha Burlaj élne, hiába lett volna minden alkudozás. Megyünk a lakodalomba. Előre, Jan! Aztán keményen tartsd magad!

- Éppen lóra akartam ülni, hogy a sandomierzi úrasszony elé siessek - mondta Skrzetuski. - Induljunk, induljunk, mert eszemet vesztem!

- Rajta, nemes atyámfiai! Menjünk vele! Rajta! Ne töltsük az időt!

- A sandomierzi úrasszony már nem lehet messze - vélte a pap.

- Rajta! - tette hozzá Michal uram.

Skrzetuski azonban már kint is volt, s oly könnyedén szökött nyeregbe, mintha nem is csak az imént kelt volna fel a szenvedések ágyából. Rzedzian ura mellé szegődött, mert jobbnak látta, ha nem marad a pappal négy szemközt. Michal uram és Zagloba hozzájuk csatlakoztak, s lóhalálában vágattak a nemes urakból meg a vörös dragonyosokból álló csapat élén, mely úgy száguldott Toporów utcáin végig, akár egy csomó pipacsszirom, melyet felkap a szél, s a vihar szárnyán visz magával.

- Rajta! - rikoltotta Zagloba lovát sarkantyúzza.

Így röptültek vagy tíz futamatnyit, míg végül az út kanyarulatánál közvetlenül maguk előtt láttak egy csomó szekeret meg egy hintót, melyet ötven-hatvan hajdú kísért. A hajdúk közül néhányan megpillantván a fegyveres népet, nyomban odaugrattak megkérdezni, mifélek.

- Jó barátok! A királyi hadaktól - kiáltotta Zagloba. - Hát ti kit kísértetek?

- A sandomierzi kastellánné asszonyt - hangzott a válasz.

¹⁸⁴ Ravasz róka. (latin)

Skrzetuskin akkora megindultság vett erőt, hogy szinte öntudatlanul lecsúszott a lováról, s tántorogva állt meg az út szélén. Kucsmáját levette, s halántékáról bőségesen csorgott a verejték. Úgy állt ott, egész testében reszketve a boldogságtól, Michal uram szintén leugrott lováról, s átölelte elgyengült barátját.

Mindnyájan levett kucsmával álltak mögéjük, s közben odaért a szekerek és hintók sora, s kezdett elvonulni előttük. Witowska asszonyt tíz-egynéhány hölgy kísérte, s mindnyájan csodálkozva nézték a lovagokat, mert nem tudták, mit jelent ez a katonai *processio*¹⁸⁵ itt az országúton.

Végül a kíséret közepette feltűnt egy, a többinél díszesebb hintó, melynek nyitott ablakain át a lovagok megpillantották egy idős hölgy komoly ábrázatát, mellette pedig Kurcewiczówna leányasszony gyönyörű, bájos arcocskáját.

- Kislányom! - rikoltotta Zagloba vaktában rohanva a hintóhoz - Kislányom! Skrzetuski itt van velünk!... Kislányom!

A kíséretben kiáltások hangzottak: „Állj! Állj!”- erre mozgás, zűrzavar támadt, közben pedig Wolodyjowski és Kuszel a hintó felé vezették, vagy inkább vitték Skrzetuskit, ki most már minden erejét elvesztve, mindjobban barátai karjára nehezedett. Feje mellére csuklott, már menni sem bírt, s a hintó lépcsője előtt térdre rogyott.

Egy pillanattal később azonban már Kurcewiczówna leányasszony gyöngéd, de erős karja tartotta a lovag elgyengült, elkínzott fejét.

Zagloba pedig a sandomierzi úrnő csodálkozását látva megszólalt:

- Ez Skrzetuski, a zbarazi hős! Ő tört át az ellenséges hadakon, ő mentette meg a hadakat, a herceget, az egész Köztársaságot! Az Isten áldja meg és éltesse őket!

- Éljenek! Vivant, vivant! - kiáltozták a nemes urak.

- Éljenek! - ismételték meg a hercegi dragonyosok, s kiáltásuk csak úgy dörgött a toporówi mezőkön.

- Előre Tarnopolba, a herceghez, a lakodalomba! - kiáltozta Zagloba. - No, kislányom? Véget ért kegyetlen balsorsod!...

Skrzetuskit beültették a hintóba a knyázkisasszony mellé, s a kíséret továbbindult. Gyönyörű, derűs nap volt, a tölgyes meg a mező napfényben úszott. Alant az ugarokon, feljebb a földek fölött s még feljebb a kéklő levegőben már az ökörnyal vékony szálacskaik lebegtek, melyek később, ősszel, mintegy hóval borítják a mezőket. Körös-körül csend és nyugalom honolt, csak a lovak prüszköltek vidáman a kíséretben.

- Michal uram! - kezdte Zagloba kengyelével megérintve Wolodyjowski kengyelét. - Valami megint megragadta a nyeldekölmet, s úgy fojtogat, mint akkor, mikor Podbipieta, örök nyugodalmat, elindult Zbarazból, de ha elgondolom, hogy ez a kettő végre egymásra talált, egyszerre olyan könnyű lesz a szívem, mintha egy fertály *petercimentet*¹⁸⁶ egy szuszra megittam volna! Ha téged is el nem ér a házasság viszontagsága, akkor vénségünkre az ő gyerekeiket fogjuk pesztrálni. Mindenki más-más hivatásra születik, Michal uram, mi ketten alighanem alkalmasabbak vagyunk a hadakozásra, hogysem a házasságra.

¹⁸⁵ Körmenet, itt: felvonulás. (latin)

¹⁸⁶ Fűszeres spanyol óbor.

A kislovag nem felelt, csak bajuszkaját mozgatta a rendesnél erősebben.

Toporów felé tartottak, hogy onnan Tarnopolba menjenek. Ott kellett találkozniuk Jeremi herceggel, s aztán az ő zászlóaljaival együtt indulni Lwówba, a menyegzőre. Útközben Zagloba elmesélte a sandomierzi úrasszonynak, ami az utóbbi időben történt. Így tudta meg, hogy a király Zborów alatt az eldöntetlen gyilkos csata után egyezséget kötött a kánnal, nem valami szerencsésen ugyan, de amely mégis legalább egy időre biztosítja a Köztársaság békéjét. Hmelnickij továbbra is hetman maradt, s a pórnép roppant tömegeiből kiválogathatott magának negyvenezer lajstromozott kozákot, de e kedvezményekért hűséget esküdött a királynak és a rendeknek.

A távolban feltűnt Grabowa, ahol meg is álltak első pihenőre. Tömeges katonát találtak ott, akik Zborów alól tértek vissza. Megérkezett Witowski sandomierzi kastellán is, ki ezrede élén jött, hogy feleségével találkozzék, meg a krasnostawi sztarosza, meg Przyjemski uram s rajtuk kívül még rengeteg nemes úr a közfelkelésből, kiknek éppen erre vezetett útjuk hazafelé. A grabowai udvarháznak csak üszkös romjai voltak meg, mint minden egyéb épületnek is, mivel azonban gyönyörű, csendes, meleg nap volt, a szabad ég alatt helyezkedtek el a tölgyesben. Élelmet és italt is hoztak bőven, a cselédség tehát serényen hozzáfogott az estebéd elkészítéséhez. A sandomierzi kastellán a tölgyesben tíz-egynéhány sátrat veretett a hölgyek meg a főemberek számára, úgyhogy valóságos tábor keletkezett. A lovagok a sátrak elé gyülekeztek, hogy megnézhessék a knyázkisasszonyt meg Skrzetuskit, mások az elmúlt háborúról beszélgettek; akik nem voltak Zbarazban, hanem Zborów alól jöttek, a hercegi vitézeket faggatták az ostrom részletei felől. Nagy volt hát a zaj meg a vidámság, különösen, mivel az Úristen ily csodaszép időt adott.

Zagloba vitte a szót, s Zbaraz ostromáról beszélt azoknak, akik csak Zborów alatt voltak. Mindnyájan lélegzetviasszafojtva hallgatták, az arcok színe is elváltozott az izgalomtól, s akik nem voltak ott, sajnálták, hogy nem vehettek részt benne. Jan uram leült Helena mellé, kezét kezébe vette, majd ajkához szorította, aztán vállakkal egymáshoz simulva, szótlanul ültek. A nap már lefelé hanyatlott az égen, lassanként alkonyodott. Skrzetuski szintén úgy elmerült a történet hallgatásában, mintha valami újságot hallana. Zagloba üstökét törülgette, s hangja egyre erősebben csengett... A lovagoknak a friss visszaemlékezés vagy a képzelet szemük elé varázsolta a véres történeteket: maguk előtt látták a sánctól mintegy tengertől övezve, a vad rohamokat, hallották az ordítást, üvöltözést, az ágyúk dörgését és a pusokák ropogását, látták a herceget ezüstpáncéljában a sáncon, golyózápor közepette... Aztán a nyomort, az éhínséget, azokat a vérvörös éjszakákat, melyeken hatalmas madárként keringett a sánctól fölött a halál... látták Podbipietát, majd Skrzetuski indulását... s mindnyájan hallgattak, szemüket olykor az égre vetették, vagy kardjuk markolatához kapkodtak, Zagloba pedig imígyen fejezte be:

- Zbaraz most egyetlen sírhalom, egyetlen hatalmas sírdomb, s hogy nem nyugszik alatta az egész Köztársaság tisztos híre és a lovagvilág díszs, virága meg a herceg, meg én, meg mi mindnyájan, akiket maguk a kozákok is zbarazi oroszoknak neveznek: az az ő műve!

És Skrzetuskira mutatott.

- Istenemre, igaz! - kiáltotta Marek Sobieski, meg Przyjemski.

- Dicsőség neki! Tisztelet és köszönet! - dörgött a lovagok hangja. - Vivat Skrzetuski! Vivat az ifjú pár! Éljen a hős! - kiabáltak egyre hangosabban.

Az összes jelenlevőket elfogta a lelkesedés. Némelyek serlegekért siettek, mások kucsmájukat hajigálták fel. A katonák kardjukat csörtették - s csakhamar egyetlen hatalmas, érces kiáltás hallatszott:

- Dicsőség! Dicsőség! Éljen! Éljen!

Skrzetuski, igaz keresztény lovaghoz méltóan, lehajtotta fejét, de Helena felállt, megrázta hajfonatait, arcán kivirult a pír, szeméből büszkeség sugárzott, hiszen e lovag az ő jövőő férje, márpedig a férj dicsősége a feleséget is besugározza, akár a nap fénye a földet.

Késő éjszaka volt már, mikor az egybegyűltek két irányban eloszlottak. Witowskiék, Przyjemski meg a krasnostawi sztarosza Toporów felé indultak, Skrzetuski pedig a knyázkis-asszonnyal meg Wolodyjowski zászlóaljával Tarnopolba. Az éjszaka éppen olyan derűs volt, mint a nappal. Az égen temérdek csillag ragyogott. Felkelt a hold is; s megvilágította az ökörnyállal belepett földet. A katonák nótára gyűjtöttek. Későbbben fehér köd szállt fel a rétekről, s az egész vidéket egyetlen tengerré változtatta, melyet megvilágított a hold fehér fénye.

Ilyen éjjelen indult el Skrzetuski Zbarazból, s íme, ilyen éjjelen érezte most Helena szíve dobogását a magáé mellett.

VÉGSZÓ

A történelmi tragédia azonban nem ért véget sem Zbaraznál, sem Zborównál, sőt első felvonása sem zárult le ott. Két évvel később ismét az egész kozákság felkelt a Köztársaság elleni harcra. Felkelt Hmelnickij nagyobb erővel, mint valaha. Vele volt a kán valamennyi hordája élén, s ott voltak összes vezérei, akik már Zbaraz alatt is együtt harcoltak vele, vagyis Tuhaj bej, Urum murza, Artim-Girej, Nuraddin, Galka, Amurat meg Subagazi. Lángoszlopok és emberek jajkiáltása jártak előttük, a harcosok ezrei borították a mezőket és erdőket, félmillió száj harsogta a csatakiáltásokat - s az emberek azt hitték, elközelgett a Köztársaság végórája.

Ámde a Köztársaság is felsekert dermedtségéből, szakított a kancellár hajdani politikájával, az alkudozásokkal, a paktálással. Immár nyilvánvaló volt, hogy csak a kard biztosíthat tartósabb békét, s mikor a király elindult az ellenséges áradat ellen, százezer vitéz és nemesi felkelő vonult utána a cselédségen és a töméntelen szolganépen kívül.

E történet szereplői közül egyik sem hiányzott. Ott volt Jeremi Wisniowiecki herceg mind egész hadosztályával, a régi módon most is ott szolgált Skrzetuski meg Wolodyjowski s mint voluntér, Zagloba is, ott volt mind a két hetman: Potocki és Kalinowski, kiket ekkorra már kiváltottak a tatár rabságból, ott volt Stefan Czarniecki ezredeskapitány, későbben Károly Gusztáv svéd király legyőzője. Ott volt Przyjemski, valamennyi pattantyúsezred vezére, Ubald meg Arciszewski generálisok, a krasnostawi sztarosza meg testvéröccse, a jaworówi sztarosza, a későbbi III. János király, Ludwik Weyher, a pomorzei vajda meg Jakub, malborgi vajda, Koniecpolski királyi zászlótartó, Dominik Zaslawski herceg, ott voltak a püspökök, a királyi méltóságok és szenátorok - tehát az egész Köztársaság, s élén fővezére, a király.

Végül Beresteczko mezején találkoztak e százezres seregek, s ott is vívták meg a világ-történelem egyik legnagyobb csatáját, melynek híréből visszhangzott az egész akkori Európa.

A csata három napig tartott. A két első napon ingadozott a szerencse, a harmadikon volt a végső ütközet, mely el is döntötte a csata sorsát. E harcot Jeremi herceg kezdte meg.

Ott látták őt az egész balszárny élén, amint páncél nélkül, hajadonfőtt, vihareként vágatott végig a csatamezőn, s vetette magát a beláthatatlan ellenséges hadra. Együtt volt e hadban valamennyi zaporozsjei lovas molojec, a krími, nogaji, bialogródi tatárok, a szilisztriai és ruméliai törökök, az urumbalok, a janicsárok, a szerbek, oláhok, perierek és egyéb vad harcosok, akiket az Ural, a Kaspi-tenger meg a Meoti mocsarak vidékétől a Dunáig össze tudtak szedni.

S miként a folyó vize eltűnik a szem elől a tenger habjai között, úgy tűntek el a hercegi ezredek az ellenség tengerében. Akkora porfelhő keletkezett a harcmezőn, mintha forgószele verte volna fel, s eltakarta a harcoló feleket...

Ugyanakkor a másik oldalról a királyi hadak hátába került az egész kétszázezer főnyi kozák tábor, töméntelen ágyújával, melyek okádták a tüzet, akár a sárkány, mikor lassan tolja kifelé az erdőből testének óriási gyűrűit.

Mielőtt azonban gyűrűinek egész tömkelege kimászott volna a porfelhőből, melyben Wisniowiecki ezredei eltűntek, máris kezdtek előbukkanni a lovasok, előbb egyesével, majd tízesével, százasaival, ezreseivel, később meg már tízezreseivel, s vágattak ama magaslat felé, ahol a kán állt, válogatott gárdahadai közepette.

A vad tömegek eszeveszett rémületben, nagy rendetlenségben menekültek - a lengyel ezredek pedig utánuk.

A molojecek és tatárok ezrei borították a csatateret, közöttük pallossal kettészelve a lengyelség ádáz ellensége, a kozákok hűséges szövetségese, a vad és bátor Tuhaj bej.

A félelmetes herceg diadalmaskodott.

A király hadvezéri szeme látván a herceg diadalát, elhatározta, hogy összezúzza a hordát, mielőtt a kozákok megérkeznének.

Előrelódult az egész had, megdördült minden ágyú halált és kavarodást hintve, csakhamar golyótól szíven találva, holtan terült el a csatatéren a kán öccse, a dicső Amurat. A hordák fájdalmasan feljajdultak. A kán már az ütközet elején megsebesült, s most rémülten tekintett a csataterre. A távolból az ágyúk tűzében közeledett Przyjemski s maga a király is a lovassággal, oldalvást pedig döngött a föld a harcba induló huszárság súlya alatt.

Erre megrendült Islam-Girej - s nem bírván helytállani, szétrebbent. Utána - akár a felhő a vihar elől - nagy rendetlenségben oszlottak szét az összes hordák, oláhok, urumbalok, a zaporozsjei lovas molojecek, a szilisztriai törökök és a szerbek.

A kétségbeesett Hmelnickij a menekülőket utolérve könyörögni akart a kánnak, hogy térjen vissza a csatába, az azonban a hetman láttára felüvöltött, dühében megparancsolta a tatároknak, hogy fogják el, lovához kötöztette és elhurcolta.

Most már csak a kozák szekértábor maradt.

A tábor kapitánya, Dziedziales, a kropiwnai ezredeskaptány nem tudta, mi történt Hmelnickij-jel, de látva a vereséget és a hordák szégyenteljes menekülését, megállította a menetet, s a szekértáborral visszahúzódva megállapodott a Pleszowa ágainak mocsaras világában.

Eközben odafent kitört a vihar, s kimeríthetetlen patakokban zúdult alá a zápor.

Az eső néhány napig tartott, s néhány napig pihentek az előző harcokban kifáradt királyi hadak; ezalatt a szekértábor köré gátakat emeltek, s óriási mozgó erősséggé alakították át. Amint kiderült, megkezdődött az ostrom - a legfurcsább, amilyent a világ valaha is látott.

A százezer főnyi királyi haderő ostromolta Dziedziales kétszázezres táborát.

Ámde a királyi hadakat maga a király vezérlette - a kozák táborból pedig hiányzott Hmelnickij.

A királyi hadakat lelkesítette az új győzelem - a kozákok önbizalma megrendült.

Eltelt néhány nap - a kán és Hmelnickij visszatértébe vetett reménység szertefoszlott.

Erre megkezdődtek az alkudozások. Közben folytak a harcok, a kétségbeesett kirohánások, s bőségesen omlott a lengyel és kozák vér.

Dziedziales hajlott a megegyezés felé, s saját fejét is feláldozta volna, csak a hadakat és a népet megmentse.

Az ütközetektől meg-megszaggatva lomhán folytak az alkudozások, ellenben a kozák táborban egyre sűrűbben került sor zavargásokra. Az egyik ilyen zavargás alkalmával Dziedziales letették a vezérségről, s új vezért választottak.

Az új vezér neve új bátorságot öntött a kozákok megolvadt szívébe, s a királyi táborban hatalmas visszhangot keltve, néhány lovagban ismét felébresztette a régi fájdalmak és szenvedések immár elhomályosult emlékét.

Az új vezér - Bohun volt.

Már korábban is tanácsban és harcban egyaránt fontos szerepet töltött be a kozákság körében. A közvélemény benne látta Hmelnickij majdani utódját, akin a lahok iránti gyűlöletben még túl is tett.

Az ifjú vezér valóban hallani sem akart az alkudozásokról - ő harcot és vérontást kívánt, még ha neki magának is a kiontott vér tengerébe kell fulladnia.

Hamarosan meggyőződött azonban róla, hogy ezzel a haddal, fegyveres kézzel már semmiképpen át nem gázolhat a királyi hadak tetemein, ennél fogva más módhoz folyamodott.

A történelem megörökítette ama példátlan erőfeszítések emlékét, amelyeket a mai ember óriásokhoz méltónak tarthatna, s amelyek megmenthették volna a hadakat és a pórnépet.

Bohun elhatározta, hogy a Pleszowa feneketlen ingoványain kelnek át, illetve oly hidat veret a mocsarak fölött, amelyen az összes ostromlottak átkelhetnek.

Egész erdők dőltek le a kozákok fejszecsapásaitól, s merültek el a sárban. Beledobáltak szekereket, sátrakat, bundákat, köpönyegetek - s a híd napról napra hosszabb lett.

Úgy látszott, e vezér nem ismer lehetetlenséget.

1651. július hetedike, hétfő volt. Halványan, mintegy ijedten hasadt a hajnal, az ég keleten vöröszínt öltött, a nap beteges, vörös színben kelt fel, a vizeket és erdőket is vérvörös fény világította meg.

Bohun a főemberek kíséretében kilovagolt, hogy a munkát megtekintse

A lengyel táborból legelőre hajtották a lovakat; a kozák tábor zúgott a felserkent emberek hangjától. Meggyújtották a tábortüzeket, s reggelit készítettek az embereknek. Mindenki látta Bohun kivonulását, kíséretét és az utána haladó lovasságot, mellyel a vezér a bracklavi vajdát akarta elűzni, aki a tábor hátában foglalván helyet ágyúival rongálta a kozákság munkáját.

A kozák táborban a pórnép nyugodtan, sőt reménykedő szívvel nézte a vezér kivonulását. Ezer meg ezer szem kísérte el az ifjú hőst s ezer meg ezer ajak kiáltotta utána:

- Isten áldjon meg, sólyom!

A vezér, kísérete és a lovasság a táborból lassan eltávolodva eljutott az erdő széléig, még egyszer megvillantak a reggeli napfényben, s behatoltak a bozót közé.

Ekkor egy kétségbeesett, rémült hang kiáltotta, vagy inkább üvöltötte a tábor kapujában:

- Emberek, meneküljtek!

- Szöknek a főemberek! - ordította egyszerre tíz-egynéhány hang.

- Szöknek a főemberek! - ismételte meg száz és ezer ember.

A zúgás végigszágulzott a tömegen, mint mikor a vihar lecsap az erdőre - s egyszerre borzalmas, állati üvöltés szakadt fel kétszázezer torokból. „Meneküljtek! Meneküljtek! Jönnek a lahok! A főemberek szöknek!” Az embertömeg egyszerre megáradt, akár a fékevesztett folyó. Összetaposták a tüzeket, felborogatták a szekereket, a sátrakat, kidöntögették a karóbástyákat; egymást szorongatták, fojtogatták. A borzalmas pánik megtébolyított mindenkit. A tömeg kitódult a tábor udvaráról, fel a hídra, onnan taszigálták egymást a mocsárba, a fuldoklók görcsösen kapaszkodtak egymásba, az ég felé üvöltözték irgalomért, s el-elmerültek az ingovány sarában. A hídon valóságos ütközet és mészárlás folyt a helyekért. A Pleszowa vize megtelt emberi testekkel. A történelmi nemezis borzalmasan megfizetett Pilawcéért - Beresteczkóval...

A szörnyű ordítózás csakhamar az ifjú vezér fülébe jutott, s Bohun nyomban megértette, mi történt. De hiába fordult vissza azonnal, hiába vágatott a tömeg elé, égre emelve kezét. Hangja elenyészett az ezrek üvöltésében - a menekülők irgalmatlan árja magával ragadta lovával, kíséretével és az egész lovassággal együtt.

A királyi hadak elámultak e látványon, amelyet kezdetben sokan kétségbeesett rohamnak véltek, de bajos volt nem hinniük tulajdon szemüknek.

Néhány perccel utóbb, mikor a csodálkozás elmúlt, parancsra nem várva valamennyi zászlóalj megindult az ellenségre, s elől száguldott, mint a vihar a dragonyoszászlóalj, élén a kis ezredeskapitány feje fölé emelt kardjával.

S íme, elérkezett a harag, a csapás és ítélet napja... Akit agyon nem tapostak, vagy a mocsárba nem fulladt, azt kardéle hányták. A folyók olyan vörösek lettek, hogy nem lehetett tudni, víz avagy vér folyik-e bennük. Az irgalom elröppent a szívekből, késő éjszakáig tartott a kegyetlen mészárlás, amilyenre a legöregebb harcosok sem emlékeztek, s később, ha visszagondoltak rá, hajuk szála is égnek meredt.

Bohun azonban innen is kivágta magát.

A következő háborúban gyakran felmerült a neve a legjelesebb kozák vezérek között. Néhány évvel később valamely bosszúálló kéztől lövés érte, de még az sem okozta halálát. Wisniowiecki herceg halála után, kit a háborús fáradalmak öltek meg, mihelyt a lubniei birodalom levált a Köztársaság testéről, annak tetemes részét Bohun kerítette hatalmába. Azt beszélték, hogy a végén már Hmelnickijt sem akarta maga fölött elismerni. Hmelnickij szomszédos országok támogatását kereste, a büszke Bohun azonban elutasított minden oltalmat, s kész volt kardjával védelmezni kozák szabadságát.

Azt is beszélték, hogy mosoly sosem jelent meg e különös férfiú ajkán. Nem Lubniében élt, hanem egy falucskában, melyet üszkös romjaiból építtetett fel. A falu neve - Rozlogi. A hír szerint ott is halt meg.

A polgárháborúk túléltek, s még sokáig elhúzódtak. Azután jött a ragály meg a svédek. A tatárok csaknem állandó vendégek voltak Ukrajnában, tömegesen hajtván rabságba a népet. Elnéptelenedett a Köztársaság, de elnéptelenedett Ukrajna is. Farkasok üvöltöztek a hajdani városok üszkei fölött, s a hajdan virágzó ország olyan volt, mint egy nagy temető. A gyűlölet gyökeret vert a szívekben, s megmérgezte a testvéri vért.

.oOo.